CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS

VOL. LII.

SANCTI AVRELI AVGVSTINI

OPERA (SECT. VII PARS II).

SCRIPTORVM CONTRA DONATISTAS PARS II:

CONTRA LITTERAS PETILIANI LIBRI TRES, EPISTVLA AD CATHOLICOS DE SECTA DONATISTARVM, CONTRA CRESCONIVM LIBRI QVATTVOR

RECENSVIT

M. PETSCHENIG

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G.M.B.H.)

MDCCCCIX.

SANCTI
AVRELI AVGVSTINI
SCRIPTA CONTRA DONATISTAS

PARS II:

CONTRA LITTERAS PETILIANI LIBRI TRES, EPISTVLA AD CATHOLICOS DE SECTA DONATISTARVM, CONTRA CRESCONIVM LIBRI QVATTVOR

RECENSVIT

M. PETSCHENIG

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G.M.B.H.)

MDCCCCIX.

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae

PRAEFATIO.

Tria opera, quae hoc altero scriptorum contra Donatistas uolumine edimus, certa ratione inter se coniunguntur; eo quippe pertinent, ut, quae Donatistarum propugnator disertissimus et docuerat et catholicis obiecerat, refellantur atque diluantur.

IIII.

Contra litteras Petiliani libri tres

Petilianus enim, episcopus Donatistarum Cirtensis, Augustini aequalis, litteras de baptismo et de uera ecclesia[1]) ad presbyteros suos scripserat, quibus in catholicos ut traditores, persecutores, baptismi corruptores, uerae ecclesiae desertores acerrime inuehebatur. quarum prior pars parua cum in manus Augustini uenisset, ad eam refutandam epistulam breuem ad fratres catholicos dedit, quae nunc librum primum operis Contra litteras Petiliani efficit. cum autem postea totam Petiliani epistulam accepisset, altero libro multo longiore ad singulas eius partes, quas oculis et iudicio lectoris subicit, respondendo sic agit, quasi praesens cum praesente loquatur. interea Petilianus, cum epistulam (librum primum) Augustini legisset, iratus alteram scripsit, in qua eum ipsum maledictis obruit. ad eam hic tertio libro respondit, quo sua defensione neglecta probat Petilianum causam obtinere non potuisse neque in re, de qua agitur, quicquam profecisse.

In libro II Retract. cap. 51 (25) Augustinus dicit se Petiliano respondisse, antequam libros De trinitate et De Genesi ad litteram ad finem perduceret; inceperat autem horum ope-

[1]) Cf. Revue de philologie XXX pag. 218 et 286. XXXI pag. 28.

rum alterum circiter annum 400, alterum circiter annum 401, utrumque circiter annum 415 absoluerat. inde ergo nihil certi de tempore, quo opus contra Petilianum confectum est, statui potest. cum autem e libro III 17, 20 appareat Confessionum libros, qui circiter annum 400 scripti sunt, tum iam editos et uulgo notos fuisse, et cum in libro II 51, 118 dicat in cathedra ecclesiae Romanae Anastasium sedere, qui annis 398—402 sedem apostolicam tenuit, ueri simile est hos libros intra annos 401—403 compositos esse.

codices Maurinis quattuor libri manu scripti praesto fuerant: Floriacensis, Beccensis, Pratellensis, Cygirannensis. hodie tres tantum superesse uidentur, qui omnes in usum editionis huius adhibiti sunt. uetustissimus est

O 1. Aurelianensis 163 saec. XI, idem atque Floriacensis Maurinorum, collatus ab A. Papla; continet etiam Epistulam ad catholicos de secta Donatistarum et librum De unico baptismo.

P 2. Trecensis 40 uol. VI saec. XII, praeter libros Contra Petilianum etiam opus Contra Cresconium continet. fol. 83: *Incipit retractatio aurelii augustini episcopi in libris contra petilianum. Antequam* etc. deinde: *Explicit retractatio; Incipit liber primus.* contulit H. Lebègue.

Q 3. Parisiensis 16726 saec. XII, foliorum 195, binis columnis exaratus, etiam opus Contra Cresconium et librum De unico baptismo continet. fol. 2ʳ infra legitur: *Monasterii S. Cygiranni.* inscribitur ut *P*, cuius gemellus est. contuli ipse.

Ex his codicibus *PQ* recensionem arbitrariam praebent; quamobrem lectionibus eorum, quamquam hic illic uerum contra *O* praestant, caute utendum et potius diffidendum est. maioris pretii est *O*. neque tamen in hoc opere nomine boni codicis dignus, cum haud raro aeque atque *PQ* corruptus et interpolatus sit. id etiam e breui fragmento ignoti cuiusdam libri cognoscitur, quod nescio quo casu in extremam partem libri tertii cap. 59, 72 sub fin. receptum uerba pag. 199, 9 *quae si uera sunt* usque ad pag. 200, 27 *non fidem percipit sed reatum* complectitur. quod cum compluribus locis ueram scri-

pturam contra *OPQ* praebeat, miror quomodo fieri potuerit, ut a Maurinis omnino praeteriretur. pleraque autem uitia et errata in *O* uel in eius archetypo ad locos euanidos et lectu difficiles referenda esse uidentur, qui a librario partim ad arbitrium suppleti sunt; cf. pag. 7, 12. 15, 18. 18, 14. 30, 14. 100, 12. 139, 6. 9. 29. 144, 14. 177. 15. 179, 27. 180, 20. 187, 17. 26. 188, 15. 190, 23. 195, 13. 203, 27. haud raro etiam lacunae propter homoeoteleuton ortae occurrunt, ueluti 22, 14. 57. 1. 116, 14. 203, 28. 217, 9. 28. 219, 16. 225, 30. ego hos libros iterum iterumque perlectos diligenter meditatus partim codicum lectiones contra Maurinos meo iure recepi, partim coniecturis etiam audacioribus, si opus fuit, damnis uerborum uel sententiarum mederi non dubitaui. in quo studio ea re multum adiutus sum, quod Augustinus aliquot locos non solum in his libris, sed etiam in opere Contra Cresconium identidem tractauit, cuius operis libri manu scripti longe meliores sunt quam *OPQ*.

V.

Epistula ad catholicos

Opusculo sequenti in editione Maurinorum inscribitur: A d c a t h o l i c o s e p i s t o l a c o n t r a D o n a t i s t a s, u u l g o D e u n i t a t e e c c l e s i a e. at in codice Aurelianensi legitur: *epla ad catholicos de secta donatistarum* et similiter in Endouiensi, quo Louanienses usi erant, extitisse dicitur: *In epistolam Petiliani ad catholicos de secta Donatistarum.* quamobrem meo iure titulum codicis Aurelianensis praetuli. haec epistula seu libellus paulo prolixior num Augustini sit, a Maurinis in admonitione editionis suae in dubium uocatur. ego, cum indices nominum, rerum, elocutionum conficerem, nihil repperi, quod isti suspicioni suffragari posset. immo scriptor temporis illius rerumque de quibus agitur admodum gnarus esse probatur et quae nouit tam simpliciter profert, ut uestigia falsarii quamuis uersuti frustra quaeras. argumenta uero, quibus Maurini nituntur, ad sententiam eorum comprobandam non sufficiunt. contendunt ea, quae cap. 13, 33 (pag. 276, 3) dicuntur: *nequa-*

quam pars illa populi (hoc est Israel) *tamquam haeresis fuisse deputanda est,* repugnare locis Epist. 23, 4 et Cresc. I 31, 36 (pag. 355, 24 sqq.), ubi Augustinus dicit Samaritanos haeresim Iudaeorum esse. at Samaritani et regnum Israel nequaquam idem sunt et insuper cap. 13, 33 (pag. 275, 28) paulo ante uerba in suspicionem uocata diserte dicitur: *et in illa parte, id est in Israhel, fuerunt sancti prophetae* et deinde citatur locus III Reg. 19, 18: *reliqui mihi septem milia uirorum qui non curuauerunt genua ante Baal.* ex eo igitur, quod et sancti prophetae et illa septem milia iustorum in Israel erant, recte concludit scriptor: ideo pars illa populi haeresis putanda non est. quod uero in epistula quidam loci scripturae sacrae paulo aliter citantur quam alibi, non est quod discutiamus. hoc enim passim fieri nouit, quisquis Augustini opera uel obiter inspexit, et fit in operibus contra Donatistas scriptis saepissime. mirum praeterea Maurinis uidetur locum Esai. 62, 4: *terra tua orbis terrarum* nusquam alias nisi in hac epistula pro ecclesia catholica et contra Donatistas adhiberi; sed si indices nostros peruoluas, plures inuenies, qui in uno horum operum laudantur, in ceteris praetereuntur. deinde quod cap. 24, 68 (pag. 314, 29) dicitur forte diligentius inquirendum esse, an per aquam, quae de corpore domini profluxit, baptisma sit significatum, non repugnat locis In euang. Ioh. tractat. 9 et 120 et Serm. 218, 14, ubi id tamquam certum et cognitum docetur, cum illi sermones multo post epistulam compositi sint et Augustinus aliquotiens etiam alibi diligentiorem inquisitionem et considerationem quarundam scripturarum in posterum tempus differat; cf. uol. LI pag. 71, 1. 331, 23. uol. LII pag. 9, 17 sqq. 115, 19 sqq. postremo Maurini arbitrantur locum cap. 25, 74 (pag. 321, 1): *tunc quisque infructuosus, sed nondum a radice praecisus est, cum mala cupiditate agit illa opera de quibus dictum est: quoniam qui talia agunt regnum dei non possidebunt* (Gal. 5, 21); *sed cum pro ipsis operibus etiam ueritati apertissimae resistere coeperit, tunc praeciditur* comparatum cum Cresc. II 21, 26 (pag. 385, 18): *etiam nesciente*

ecclesia propter malam pollutamque conscientiam damnati a Christo iam in corpore Christi non sunt, quod est ecclesia, nonnullam difficultatem afferre. quod equidem nego. respondent enim uerbis: *cum ueritati resistere coeperit, tunc praeciditur* haec quae istum locum Cresc. II 21, 26 praecedunt: *qui mente peruersa uidetur intus esse cum foris sit, ab ipso Christo iam iudicatus est. ipse quippe ait: qui non credit iam iudicatus est* (Ioh. 3, 18). utroque ergo loco manifesto dicitur damnari a Christo et non esse in ecclesia eos, qui non credunt, qui ueritati resistunt. — haec sunt, quae Maurinis offensioni esse uidebantur. de rebus uero in epistula commemoratis, quoniam omnia quae dicuntur optime cum eis concordant, quae et in aliis libris aduersus Donatistas et apud Optatum leguntur, omnino tacent, improbantes tantum quasdam elocutiones ut inelegantes et Augustini non proprias. uerbi gratia dicunt salutationis formam pag. 231, 2: *salus quae in Christo est* etc. Augustino inusitatam esse. obliti igitur erant eum Petil. I 29, 31 extr. scripsisse: *uiuatis et perseueretis in Christo et multiplicemini atque abundetis in caritate dei et in inuicem et in omnes, dilectisssimi fratres.* accedit, quod Augustinus fratres catholicos et in hac epistula et in libro primo contra Petilianum paene isdem uerbis adloquitur. ibi enim dicit: *Augustinus episcopus dilectissimis fratribus ad nostrae dispensationis curam pertinentibus: salus quae in Christo est* etc., hic: *Dilectissimis fratribus ad nostrae dispensationis curam pertinentibus Augustinus in domino salutem.* mouit praeterea Maurinos exclamatio 6, 11 (pag. 243, 1): *o Donatistae, Genesin legite;* quasi uero inusitatior sit quam interrogatio, quae De bapt. II 3, 4 legitur: *insani Donatistae, quid ad haec dicitis?* quin etiam, quod maxime mireris, cap. 15, 38 (pag. 282, 16) uerba e Petri epistula II 2, 8 sumpta: *aspectu et auditu iustus inhabitans animam iustam iniquis aliorum factionibus cruciabat* tamquam ineleganter dicta notantur. sic et pauca reliqua exempla, quae ad suspicionem mouendam ab elocutione sumuntur, futtilia sunt. nempe satis constat Augu-

stinum dicendi genus et materiae et lectoribus uel auditoribus et aduersario, si quis erat oppugnandus, adcommodare consuesse; ueluti sola elocutione considerata libros Contra epistulam Parmeniani et Sermonem ad Caesariensis ecclesiae plebem uix eiusdem scriptoris esse posse putabis. si igitur epistula quasdam stili proprietates habet, sicuti habet, facile explicantur. est enim ex genere earum, quas hodie litteras pastorales uocant, quae non tam ad doctrinam ostendendam quam ad animos legentium commouendos simpliciterque docendos aptatae esse solent. quid autem scriptor uelit, capitibus 1—2 plane aperteque significat. Petiliani epistula prima, qua uehementer in catholicos inuectus suam ecclesiam ueram esse demonstrare conatus erat, inter multorum manus uersabatur, qui multa ex illa etiam memoriter tenebant. itaque Augustinus, cum responsionem suam ad illam epistulam, hoc est cum librum secundum contra Petilianum emisisset, ei responsioni quasi appendicem addidit hunc libellum, quo catholici ex lege et prophetis et psalmis et euangelio et apostolicis litteris docerentur, ubi esset ecclesia, quod in libro secundo contra Petilianum, ubi ad singulas epistulae Petiliani partes respondendum fuit, perpetua disputatione facere non potuit. opportune autem quaestio, ubi sit ecclesia, in epistula hortatiua tractatur, quia Petilianus in extrema parte scripti sui (cf. Petil. II 108, 246 pag. 158, 22) catholicos ita adlocutus erat: *uenite ergo ad ecclesiam* (id est Donatistarum), *populi, et aufugite traditores* (id est episcopos catholicos), *si cum isdem perire non uultis.* quam apte autem uel non apte ad propositum Augustinus locos scripturae sacrae elegerit et interpretatus sit, non meum, sed theologorum est discutere. certe dicendi genere aptissimo, simplici nimirum et humili, usus est. cur uero in Retractationibus opusculi huius mentionem non fecerit, nescimus: fortasse epistularum collectioni destinatum, sed postea propter prolixitatem inter eas receptum non erat.[1]

[1]) Similiter, etsi alia de causa, Augustinus epistulam 141 inter suas epistulas recipi noluit; cf. Retract. II 66; quin etiam, ubi in Retract.

commemoratur autem, ut Maurini adnotant, a Possidio in indicis capite tertio *epistola contra quos supra* (id est contra Donatistas) *ad catholicos fratres* et in concilio generali quinto collat. 5 citantur uerba capitis tertii *eiusdem* (Augustini) *ex epistola ad catholicos*. ego locos aliorum Augustini operum, quibus probari possit ipsum hanc epistulam composuisse, in adnotationibus significaui.

Non plus quam duo libri manu scripti exstant, cum Endouiensis Louaniensium iam Maurinis praesto non fuerit. *codices*

1. Aurelianensis 163 saec. XI, a Maurinis adhibitus, in hoc scripto maioris pretii est quam in libris contra Petilianum. contulit A. Papla. *O*

2. Parisiensis 9546 saec. XI. fol. 1ʳ infra legitur: 'Sum ex libris Iois à Nierken, qui me emit à Magistratu Aruheniensi. 2. Maij anno 1588'. codex etsi aliquanto inferior est Aurelianensi, tamen haud raro contra eum ueram scripturam suppeditat eiusque lacunis omnino caret. hoc Amerbachium ad editionem suam usum esse ex eis apparet, quae Maurini ad finem opusculi (cf. ad pag. 322, 6) adnotauerunt. contuli ipse. *II*

VI.

Epistula (liber primus) Augustini contra Petilianum Donatistas uehementer commouisse uidetur. nam non solum Petilianus ad eam maledice respondit, uerum etiam Cresconius quidam illum litteris ad Augustinum datis defendendum putauit; sed homo laicus neque aut causae aut rerum inter partes gestarum satis gnarus rem tam imperite et inepte egit, ut ad eum redarguendum haud sane magna opera impendenda esset. quoniam autem artem grammaticam profitebatur, eum suis armis oppugnare uisum est. itaque uix ullum aliud opus Augustini inuenias, quod tam plenum sit artis dialecticae, salis, sarcasmi, ironiae, quam Contra Cresconium gram- *Contra Cresconium*

de Gestis cum Emerito loquitur, Sermonis ad Caesariensis ecclesiae plebem mentionem non facit, quamquam et materia et ratione cum Gestis artissime cohaeret et eodem tempore habitus est.

maticum et Donatistam libri quattuor. quorum primo postquam ostendit nec eloquentiam nec dialecticam in tractandis rebus ecclesiasticis esse aspernandam, apud haereticos hominem non ideo docet baptizari oportere, quod etiam illi uerum baptismum dare possint, cum sancta quibus mali utantur non ad salutem, sed ad perniciem eorum tractentur. secundo redarguit quod Cresconius contenderat, Donatistas non haereticos, sed tantum schismaticos censendos esse. deinde demonstrat ab eis uenientes non tales suscipi quales fuerant, sed correctos, atque ideo in catholica sanctificationem accipere. porro Donatistarum sententiam refellit, qua peccatorem baptizare posse negabant, et ecclesiam propter malos non esse deserendam Cypriani exemplo probat. libro tertio reliquas partes epistulae Cresconii percurrit, singulas ex ordine refellens; quarto omnia argumenta et criminationes Donatistarum sola Maximianensium causa considerata conuinci demonstrat.

In Retract. II 52 (26) dicit se hos libros scripsisse, postquam Honorius imperator leges contra Donatistas dederat. quae anno 405 latae cum in libro III 47, 51 (pag. 459, 24) recentissimae uocentur, opus circiter annos 406—407 compositum est.

codices Libri manu scripti quotquot exstant Gallici sunt, oriundi ab uno exemplari fortasse tempore Merouingorum scripto, id quod mendorum generibus, quae in antiquioribus apparent, probari uidetur. uetustissimus et optimus est

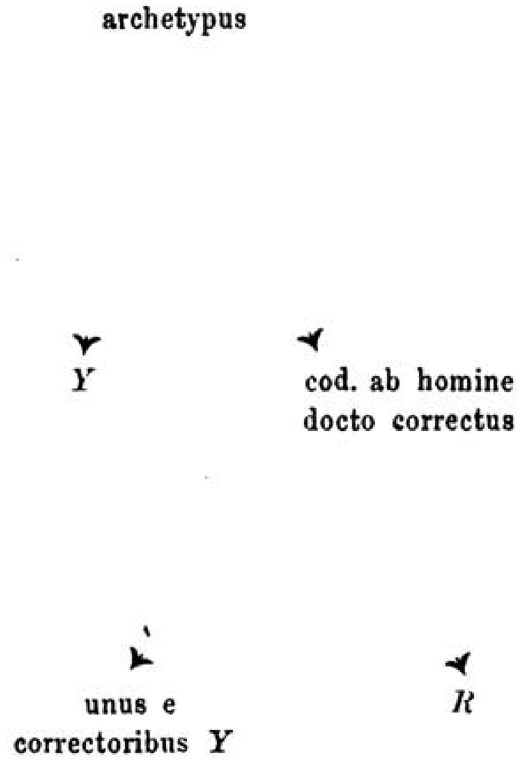
W 1. Bononiensis (Boulogne-sur-Mer) 60 saec. VIIII, quondam Bertinianus, foliorum 151. integer est praeter locos nonnullos in ultimis foliis detritos; quae legi iam non possunt. accurate indicaui. correxit partim manus antiqua (*W m2*), partim altera multo recentior (*W m3*). in praescriptione maximam partem deleta legi potest: .... *EPISC. CONTRA* .... *GRAMM. ET DONATISTAM.*

X 2. Lugdunensis 605 saec. VIIII, olim Georgianus, a Maurinis adhibitus. initio complura folia interierunt, ultimae paginae partim madore corruptae sunt. correxit manus saec. X. contulit L. Sternbach.

Y 3. Parisiensis 12221 saec. VIIII, olim S. Germani a

Pratis 761, antea S. Petri Corbeiensis sine numero, a Maurinis adhibitus. fol. 1r minio haec praescribuntur: *INCIPIT AURELI AUGUSTINI EPI CONTRA CRESCONIUM GRAMMATICUM ET DONATISTAM. LIBER PRIMUS.* correctus est a pluribus manibus haud multo recentioribus, quas siglo *Ym2* complexus sum. contuli ipse.

4. Ualentianensis 191 saec. X, quondam, ut in primo folio a manu saec. XV adnotatum est, 'Liber Ecclesiae S. Amandi in pabula'. contulit H. Lebègue. praescribitur minio: *INCIPIT AURELI AUG EPI CONTRA CRESCONIUM GRAMMATICUM ET DONATISTAM LIB IIII INCIPIT LIBER PRIMUS.* hic codex mirum in modum consentit cum *Y*. non solum enim multas lectiones, quas *Y* e correctione exhibet, a prima manu habet, sed etiam numerus quaternionum et foliorum idem est et unaquaeque pagina fere eandem textus partem continet. non tamen ex *Y*, sed e communi archetypo eum fluxisse praeter diuersitatem plurimarum lectionum etiam aliis indiciis comprobatur, e quibus unum proponere satis est. in libro II cap. 22, 27 extr. (pag. 387, 1) uerba *si tamen non mihi propter hoc uerbum calumniaris, ut, quoniam dixi 'persequi longum est'* in *R* omittuntur. in *Y* haec uerba fol. 30a aliquanto post initium paginae in medio textu exstant, quae pagina in *R* fere isdem uerbis quibus pagina *Y* incipit. occurrunt autem uerba omissa in *R* fol. 30u infra in fine paginae post *secundum* (cap. 23, 28 extr. pag. 387, 24), in quod uocabulum in *Y* fol. 30 desinit, ita tamen, ut loco uocabulorum *si tamen non* lacuna circiter 16—18 litterarum post *mihi* conspiciatur et pro *calumniaris* scriptum sit *calumnieris*. haec res sic explicatur: in eo codice, e quo *R* descriptus est, illa uerba propter homoeoteleuton omissa in margine inferiore fol. 30u scripta erant, unde a librario *R*, homine et imperito et neglegenti, ita in textum recepta sunt, ut ultimo uocabulo *secundum* eiusdem paginae temere adscriberentur et pro uocabulis *si tamen non*, quae post *mihi* transposita fuisse uidentur et siue detrita siue recisa legi iam non poterant, lacuna indicaretur. ergo inter *Y* et *R* haec fere cognatio intercedit: *R*

quod ne nimis audacter conclusisse uidear, ea uelim legantur, quae Fr. Marx de cognatione plane simili Filastrii codicum Salisburgensis et Treuerensis disputauit in commentatione: Über die Trierer Handschrift des Filastrius. Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig 1904, phil.-hist. Klasse, pag. 43 sqq.

Z. 5. Parisiensis 16726 saec. XII, idem atque Cygirannensis Maurinorum (cf. pag. VI). fol. 35^r minio haec scripta sunt: *Incip̄ retractatio beati aug' ep̄i in libro contra cresconiū grāmaticū & donatistam. Grammaticus quidam* etc. deinde: *Explic̄ retractatio. Incip̄ lib' aurelii augustiN̄. ep̄i contra cresconium grammaticum et donatistam.* contuli ipse.

Praeterea in librorum manu scriptorum catalogis commemorantur: Abrincensis 94 saec XII (= Michaelinus Maurinorum), Trecensis 40 uol. VI saec. XII (cf. pag. VI), Parisienses bybl. nat. 2093 et 15289, Parisiensis bybl. Mazarini 632, Ualentianensis B. 5. 34, Diuionensis 149, omnes saec. XIII, Nouocastellanus (Neufchateau) 3 saec. XV. hos praeterii, nisi quod H. Lebègue a me rogatus centum duodequadraginta locos e

Trecensi exscriptos mecum communicauit, e quibus eum, ut in libris contra Petilianum, gemellum *Z*, nusquam tamen meliorem esse constitit. sic et reliquos omnes ad unum aliquem ex antiquioribus quos adhibui referendos esse neque ullum proprium pretium habere eo comprobari uidetur, quod ne Maurini quidem e Michaelino atque e codice Bernardinorum collegii Parisiensis quicquam frugi attulerunt et quod editio Louaniensium, quibus quinque Belgici praesto fuerant, corruptelis omnis generis laborat.

Codicum meorum duae sunt familiae. ad primam, quae melior est, pertinent *WYR*, ad secundam *XZ*. *W* suas lacunas habet et quidem permultas; aliae, quae ei cum *YR* communes sunt, ab *XZ* itidem lacunosis explentur, sed non omnes; unde conicere licet etiam archetypum fuisse lacunosum. nonnullas ipse expleui et sat multos locos iam in archetypo male habitos emendaui.

Scripsi in uico Kroisbach prope

Graz, mense Ianuario a. 1909.

M. Petschenig.

IIII.

CONTRA LITTERAS PETILIANI LIBRI TRES.

O = cod. Aurelianensis 163 (olim Floriacensis) saec. XI
P = cod. Trecensis 40 uol. 6 saec. XII
Q = cod. Parisiensis 16726 (olim Cygirannensis) saec. XII
Cresc. = loci qui in libris contra Cresconium repetuntur
v = editio Maurina

LIBER PRIMUS.

Dilectissimis fratribus ad nostrae dispensationis curam pertinentibus Augustinus in domino salutem.

I. 1. Nostis nos saepe uoluisse Donatistarum haereticorum sacrilegum errorem in notitiam manifestam non tam ex nostro quam ex ipsorum ore producere atque conuincere. unde factum est, ut ad nonnullos etiam primates eorum litteras daremus non quidem communicatorias, quibus se iam in praeteritum indignos a catholica ecclesia dissentiendo fecerunt, nec tamen contumeliosas sed pacificas, ut nobiscum quaestione discussa, quae illos ab orbis terrarum sancta communione disrupit, considerata ueritate corrigi uellent nec maiorum suorum animosam peruersitatem pertinacia stultiore defenderent, sed ad fructum caritatis radici catholicae redderentur. sed quoniam scriptum est: c u m h i s q u i o d e r a n t p a c e m e r a m p a c i f i c u s, ita illi respuerunt litteras meas, sicut ipsam pacem, cui per eas consulebatur, oderunt. nunc uero cum essem in ecclesia Constantiniensi Absentio praesente et collega meo Fortunato eius episcopo, obtulerunt mihi fratres epistulam, quam ad suos presbyteros eiusdem schismatis episcopum dedisse dicebant, sicut earundem quoque litterarum praetendebat inscriptio. quam cum legissem, ita miratus sum, quod primis uerbis suis totam partis suae communionem radicitus amputauit, ut nollem credere illius hominis esse litteras, quem solet fama praedicare quod inter eos doctrina atque facundia maxime

4 *Donatistarum—errorem*] Cresc. II 16, 20. IIII 10, 12 15 Ps. 119, 6—7

1 Augustinus contra petilianum hereticum *O* Incipit liber primus *PQ* 5 sacrilegium *Pm1* 9 a *om. O* 11 dirupit *PQ* 14 karitatis *Q* 15 oderunt *v, cf. II 88, 195* 18 Absentio] Alypio *coni. v*

excellat. sed quia me legente aderant quidam, qui eius sermonis cultum ornatumque cognoscerent, mihi persuadere coeperunt omnino eius esse illud eloquium. ego tamen, cuiuslibet esset, refellendum putaui, ne, quisquis ea scripsit, aliquid sibi apud imperitos aduersus catholicam scripsisse uideretur.

2. Hoc ergo ille primum in epistula sua posuit, dicens quod eis obiciamus bis baptisma, qui sub nomine baptismi animas nostras reo lauacro polluimus. quid autem prodest omnia eius contumeliosa uerba retexere? nam quoniam aliud est documenta firmare, aliud maledicta refellendo tractare, illud potius attendamus, quo pacto demonstrare uoluerit nos baptismum non habere et ideo se non repetere quod iam erat, sed dare quod non erat. ait enim: *conscientia namque dantis attenditur quae abluat accipientis.* quid si lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit, quomodo poterit accipientis abluere conscientiam, si, quemadmodum dicit, conscientia dantis attenditur quae abluat accipientis? si enim dixerit ad accipientem non pertinere quidquid mali latuerit in conscientia dantis, ad hoc ualebit fortasse illa ignorantia, ut de conscientia baptizatoris sui non possit nesciens maculari. sufficiat ergo, ut alterius conscientia maculosa cum ignoratur non maculet; numquid autem etiam abluere potest?

II. 3. Unde igitur abluendus est qui accipit baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat, praesertim cum addat et dicat: *nam qui fidem a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum?* ecce stat perfidus baptizaturus, at ille qui baptizandus est perfidiam eius ignorat; quid eum accepturum esse arbitraris, utrum fidem an reatum? si dixeris 'fidem', concedes posse fieri, ut a perfido quisque fidem percipiat, non reatum, et falsum erit illud quod dictum est: *qui fidem a perfido sumpserit non fidem*

6 cf. II 2, 4 13 *ait—26 reatum*] III 19, 22 cf. II 3, 6 *conscientia—15 conscientiam*] Cresc. IIII 12, 14 25 cf. II 4, 8

13 quae *scripsi, item lin. 16* qui *codd. v* 26 stat] namque *O* 28 eum] enim *Pm1* 30 fidem percipiat] percipiens fidem *O*

percipit sed reatum. inuenimus enim fieri posse, ut etiam a perfido fidem quisque percipiat, si perfidiam dantis ignoret. non enim ait: 'qui fidem a perfido manifesto uel cognito sumpserit', sed *qui fidem*, inquit, *a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum*, quod utique falsum est, quando quisque a latente perfido baptizatur. si autem dixerit: 'etiam cum baptizator perfidus latet, non ab eo fidem percipit sed reatum', rebaptizent ergo illos, quos ab eis baptizatos esse constiterit, qui diu apud ipsos conscelerati latuerunt et postea proditi conuictique damnati sunt.

III. Eo quippe tempore quo latebant quoscumque baptizauerunt, non eis potuerunt fidem tradere sed reatum, si, quisquis fidem a perfido sumpserit, non fidem percipit sed reatum. ergo baptizentur a bonis, ut possint fidem percipere, non reatum.

4. Sed quomodo et de istis securi erunt, si conscientia dantis attenditur quae latet oculos accepturi? ita secundum eorum sententiam fit salus illa spiritalis incerta, dum contra scripturas sanctas, quae dicunt: bonum est confidere in domino quam confidere in homine et: maledictus omnis qui spem suam ponit in homine, spem baptizandorum auferunt a domino deo et in homine ponendam esse persuadent. unde fit omnino, ut non incerta, sed prorsus nulla sit salus, quia domini est salus et uana salus hominis. itaque quisquis in homine spem posuerit, etiam quem iustum et innocentem nouit, maledictus est. unde et apostolus Paulus eos, qui dicebant se Pauli esse, obiurgat et dicit: numquid Paulus pro uobis crucifixus est aut in nomine Pauli baptizati estis?

19 Ps. 117, 8 20 Hier. 17, 5 24 Ps. 3, 9 Ps. 59, 13 27 I Cor. 1, 13

2 quis *v* perfidiam] fidem *P* 5 quis *v* 9 cum scelerati *O* cum sceleratis *PQ* 16 si *om. O* 17 attendit *O* 19 dominum *et* 20 hominem *Cresc. III 9, 9* 20 in homine] in domino *Om1*

IIII. 5. Quapropter si errabant illi et nisi corrigerentur perirent, qui uolebant esse Pauli, quae tandem spes eorum est, qui quaerunt esse Donati? id enim agunt isti, ut origo, radix et caput baptizati non nisi ille sit a quo baptizatur. ita fit ut, quoniam plerumque qualis sit baptizator incertum est, incerta origine, incerta radice, incerto capite spes etiam omnis incerta sit. et cum fieri possit ita esse conscientiam dantis, ut scelerata atque maculosa sit et hoc ignoret accipiens, consequenter fit, ut scelerata origine, scelerata radice, scelerato capite spes quoque baptizati uana et inanis existat. quippe cum iste in epistula sua ponat et dicat: *omnis res enim origine et radice consistit, et si caput non habet aliquid, nihil est,* cumque originem et radicem et caput baptizati hominem a quo baptizatur uelit intellegi, quid prodest misero baptizato, quod ignorat quam malus sit baptizator eius? ignorat enim se malum habere caput aut omnino se esse sine capite. tamen quae spes est illi, cui siue scienti siue nescienti caput pessimum aut nullum est? numquid ipsa ignorantia fit ei caput, cui suus baptizator uel malum caput uel nullum est? at hoc quisquis putauerit, uere sine capite est.

V. 6. Nos ergo quaerimus, quia dixit iste: *qui fidem a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum* statimque conexuit dicens: *omnis enim res origine et radice consistit, et si caput non habet aliquid, nihil est*, quaerimus itaque nos, cum ille baptizator perfidus latet, si tunc ille quem baptizat fidem percipit, non reatum, si tunc ei non est baptizator eius origo et radix et caput: quis est a quo accipit fidem, ubi est origo de qua oritur, ubi radix unde germinat, ubi caput unde inci-

1 *si errabant—3 Donati*] Cresc. IIII 23, 30 11 cf. II 5, 10. III 42, 51 24 *quaerimus*—p. 8, 9 *quemadmodum sonent*] III 42, 51—43, 52

1 errant *O* 3 quaerunt] uolunt *Cresc.* 6 omnis] hominis *edd. uett.* 9 *pr.* scelera *Pm1* 11 enim res *PQv, cf. II 5, 10. III 42, 51* 12 habeat *Cresc. III 7, 7* est *s. l. Pm2* 15 malus sit *bis Qm1* 19 quiquis *P* 23 connexuit *v*

pit? an forte, cum baptizantem perfidum ille qui baptizatur ignorat, tunc Christus dat fidem, tunc Christus est origo et radix et caput? o humana temeritas et superbia! cur non sinis potius ut semper Christus det fidem, christianum dando facturus? cur non sinis ut semper sit Christus origo christiani, in Christo radicem christianus infigat, Christus christiani sit caput? neque enim etiam cum per sanctum et fidelem dispensatorem gratia spiritalis credentibus impertitur, dispensator ipse iustificat ac non ille unus, de quo dictum est quod iustificat impium, aut uero apostolus Paulus caput est et origo eorum quos plantauerat aut Apollo radix est eorum quos rigauerat ac non ille, qui eis incrementum dederat, cum idem dicat: ego plantaui, Apollo rigauit, sed deus incrementum dedit; itaque neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus; nec radix eorum erat ipse, sed potius ille qui ait: ego sum uitis, uos estis sarmenta. caput etiam eorum quomodo esse poterat, cum dicat nos multos unum esse corpus in Christo ipsumque Christum caput esse uniuersi corporis pluribus locis apertissime praedicet?

VI. 7. Quapropter siue a fideli siue a perfido dispensatore sacramentum baptismi quisque percipiat, spes ei omnis in Christo sit, ne sit maledictus qui spem suam ponit in homine. alioquin si talis quisque in gratia spiritali renascitur, qualis est ille a quo baptizatur, et, cum manifestus est qui baptizat homo bonus, ipse dat fidem, ipse origo et radix caputque nascentis est, cum autem latet perfidus baptizator, tunc quisque a Christo percipit fidem, tunc a Christo ducit originem, tunc in Christo radicatur, tunc Christo capite gloriatur, laborandum est omnibus qui baptizantur, ut bapti-

4 *semper*—7 *caput*] Cresc. III 5, 6. IIII 19, 22 9 cf. Rom. 4, 5 13 I Cor. 3, 6—7 16 Ioh. 15, 5 21 *siue a*—23 *Christo sit*] Cresc. IIII 18, 21 23 Hier. 17, 5

11 Apollo] apostolus *O* 12 incrementum *scripsi coll. III 42, 51* in credendo fidem *codd. v* 16 ille potius *III 42, 51* 23 qui] omnis qui *III 42, 51* 30 laborandum est] optandum est *v coll. III §§ 52. 54. 56*

zatores perfidos habeant et ignorent eos. quamlibet enim bonos habuerint, Christus est utique incomparabiliter melior, qui tunc erit baptizati caput, si perfidus lateat baptizator.

VII. 8. Quod si dementissimum est credere — semper enim Christus iustificat impium faciendo ex impio christianum, semper a Christo percipitur fides, semper ⟨Christus⟩ est origo regeneratorum et caput ecclesiae —, quid habent ponderis illa uerba, quae uani lectores non attendunt quid intus habeant, sed tantum quemadmodum sonent? qui autem non aure sola excipit uoces, sed et mente sententias intuetur, cum audierit: *conscientia dantis attenditur quae abluat accipientis,* respondebit: 'saepe mihi ignota est humana conscientia, sed certus sum de Christi misericordia'. cum audierit: *qui fidem a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum,* respondebit: 'non est perfidus Christus a quo fidem percipio, non reatum'. cum audierit: *omnis res enim origine et radice consistit, et si caput non habet aliquid, nihil est,* respondebit: 'origo mea Christus est, radix mea Christus est, caput meum Christus est.' cum audierit: *nec quicquam bene regenerat, nisi bono semine regeneretur*, respondebit: 'semen quo regeneror uerbum dei est, quod obaudienter audire sum monitus, etiamsi ille, per quem audio, quae mihi dicit ipse non facit, dicente domino et me securum faciente: quae dicunt facite, quae faciunt facere nolite. dicunt enim et non faciunt.' cum audierit: *quae potest esse peruersitas, ut qui suis criminibus reus est alium faciat innocentem?*, respondebit: 'me innocentem non facit nisi qui mortuus est propter delicta nostra et resurrexit propter iustificationem nostram. non enim in ministrum per quem baptizor credo, sed in eum qui iustificat impium, ut deputetur mihi fides ad iustitiam'.

VIII. 9. Cum audierit: *arbor bona bonos fructus*

5 cf. Rom. 4, 5 6 cf. Gal. 3, 26 cf. Tit. 3, 5 7 cf. Eph. 5, 23 19 cf. II 5, 10 23 Matth. 23, 3 25 cf. II 6, 12 27 cf. Rom. 4, 25 29 cf. Rom. 4, 5 31 Matth. 7, 17. 16. cf. II 6, 12

6 Christus *om. codd.* 11 quae *scripsi* qui *codd. v* 19 regeneret *O* seminine *Om1* 26 alius *Om1* aliud *Pm1*

facit, arbor mala malos fructus facit. numquid colligunt de spinis uuas? et: *omnis bonus homo de thesauro cordis sui producit bona, et malus homo de thesauro cordis sui profert mala,* respondebit: 'hoc ergo bonus fructus est, ut arbor bona sim, hoc est bonus homo, ut praebeam fructum bonum, hoc est opera bona. hoc autem non qui plantat et qui rigat mihi dabit, sed qui incrementum dat deus'. nam si arbor bona bonus baptizator est, ut fructus eius bonus sit ille quem baptizauerit, quisquis ab homine malo, etiam non manifesto, fuerit baptizatus, bonus esse non poterit — de mala quippe arbore exortus est; aliud est enim arbor bona, aliud arbor occulta sed tamen mala —; aut si, cum occulta est arbor mala, quicumque ab illa fuerit baptizatus non de illa, sed de Christo nascitur, sanctius iustificantur qui baptizantur ab occultis malis quam qui baptizantur a manifestis bonis.

VIIII. 10. Item cum audierit: *qui baptizatur a mortuo non ei prodest lauatio eius,* respondebit: 'uiuit Christus, iam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur, de quo dictum est: ipse est qui baptizat in spiritu sancto'. baptizantur autem a mortuis qui baptizantur in idolorum templis. non enim et ipsi a sacerdotibus suis se accipere arbitrantur sanctificationem quam putant, sed a diis ⟨suis⟩. qui quoniam homines fuerunt ⟨et⟩ ita mortui sunt, ut neque super terras neque in requie caeli sint, uere ipsi a mortuis baptizantur, etsi quo alio modo ista sanctae scripturae uerba ueraciter quaeri ac salubriter discuti et intellegi possunt. nam si hoc loco mortuum intellexero peccatorem baptizato-

2 Matth. 12, 35 7 cf. I Cor. 3, 7 8 *si arbor*—12 *tamen mala*] III 44, 53 13 *si*—16 *bonis*] III 45, 54 17 *cum*—26 *baptizantur*] Cresc. II 25, 30 17 Eccli. 31, 30. cf. II 7, 14 18 Rom. 6, 9 20 Ioh. 1, 33 28 *nam si*—10, 4 *mortuo*] Cresc. II 26, 31

3 producit] profert *v, cf. Cresc. III 11, 14* 6 bona opera *PQ* 13 fuerit ab illa *OQml v, cf. III 45, 54* 19 et iam *Cresc.* 24 suis *Cresc., om. codd. v* et *om. codd.* mortui] modo *codd.* 25 reliquie *Pm1* sint] sunt *Pm1Q* caeli sint] sanctorum uiuant *Cresc.*

rem, eadem illa consequetur absurditas, ut, quisquis etiam a latente impio fuerit baptizatus, tamquam a mortuo baptizatus inaniter lotus sit. non enim ait: 'qui baptizatur a mortuo manifesto', sed absolute dixit: 'a mortuo'. at si mortuum quemque tunc putant, cum eum peccatorem sciunt, uiuere autem, etiamsi sceleratus in eorum communione astutissime lateat, primo execrabili superbia sibi plus arrogant quam deo tribuunt, ut, cum eis peccator notus est, mortuus appelletur, cum autem deo notus est, uiuus existimetur. deinde si peccator ille dicendus est mortuus, qui est hominibus cognitus, de Optato quid responsuri sunt, quem sceleratum longo tempore sibi notum damnare timuerunt? cur, qui ab illo baptizati sunt, non dicuntur a mortuo baptizati? an ideo uiuebat, quod deus illi comes erat? quod facete et eleganter a nescio quo primario collega suo dictum solent etiam ipsi iactare atque laudare, non intellegentes exitu Goliae superbissimi suo sibi gladio caput auferri.

X. 11. Postremo si neque occultum sceleratum neque manifestum, qui tamen ab eis nondum damnatus sit, uolunt appellare mortuum, sed et manifestum et damnatum, ut quisquis ab eo baptizatur ipse a mortuo baptizetur et nihil ei prosit lauacrum eius, quid dicturi sunt de his, quos plenarii concilii sui, sicut dixerunt, ore ueridico cum Maximiano et ceteris eius ordinatoribus damnauerunt, Felicianum dico Mustitanum et Praetextatum Assuritanum, de quibus interim loquor, qui nominantur inter duodecim Maximiani ordinatores et erectores altaris contra eorum altare cui Primianus assistit? isti certe ab eis inter mortuos deputantur. testis est illa concilii eorum uidelicet praeclara sententia, quae quondam quando apud eos decernenda

16 cf. I Reg. 17, 51   22 cf. e. gr. De bapt. II 7, 10   29 *quando*—11, 2 *obmutescunt*] Cresc. III 25, 28. IIII 41, 48

4 dicit *v*   a *om. Cresc.*   at] aut *Pm1* ac *v*   7 exsecrabilis *O*   13 uiuebant *Om1*   deus *coni. v* fides *codd. v, cf. II §§ 53. 88. 237*   18 si *s. l. Q*   22 his] iis *v*   sicut dixerunt *om. v, cf. p. 13, 13 et De bapt. II 7, 10*   28 illa] illius *v*   29 quando] cum *Cresc. IIII 41, 48*

recitata est, ore latissimo acclamauerunt, nunc autem, si forte eis a nobis recitata fuerit, obmutescunt, cum potius deberent primo non gaudere disertam, ne postea plangerent diffamatam. ibi quippe de Maximianistis a consortio suae communionis exclusis ita dicunt, quod ueridica unda in asperos scopulos nonnullorum naufraga proiecta sunt membra et Aegyptiorum admodum exemplo pereuntium funeribus plena sunt litora, quibus in ipsa morte maior est poena, quod post extortam aquis ultricibus animam nec ipsam inueniunt sepulturam. ita quidem isti insultant schismaticis suis, ut eos et mortuos et insepultos uocent. sed certe optare debuerunt ut sepelirentur, ne de multitudine iacentium in litore cadauerum insepultorum Gildonianus Optatus incedens cum agmine militari tamquam rabidus fluctus ultra prosiliens Felicianum et Praetextatum introrsus postea resorberet.

XI. 12. A quibus quaero, utrum ad eorum pelagus commeando reuixerint an adhuc ibi mortui manent. si enim nihilominus cadauera sunt, nec aliquo modo prodest lauacrum eis qui ab istis mortuis baptizantur; si autem reuixerunt, quomodo prodest lauacrum illis, quos, cum exanimes iacerent foris, antea baptizarunt, si eo modo quo putant intellegendum est: qui baptizatur a mortuo quid ei prodest lauacrum eius? eos enim, quos Praetextatus et Felicianus, cum adhuc Maximiano communicarent, baptizauerunt, nunc secum non rebaptizatos cum eisdem baptizatoribus suis, hoc est Feliciano et Praetextato, intus habent permixtos communioni suae. cuius facti occasione, si non suae pertinaciae principatum fouerent, sed spiritalis suae salutis tam certum exitium cogitarent, eui-

5 Sententia concilii Bagaiensis 7 *Aegyptiorum*—8 *litora*] Parm. II 10, 20 10 *ita quidem*—16 *resorberet*] Cresc. IIII 24, 31 22 Eccli. 31, 30

1 est recitata est *Pm1* si forte eis] cum *Cresc.* 2 omutescunt *Om1* potius] potius non eam *v* 3 non *om. Ov, cf. Cresc. III 20, 23* 7 exempla *Om1* 8 littora *codd. v (passim)* 9 poena] plena *Pm1* 15 rapidus *v* 18 reuixerunt *v* 26 ·idem *O* 29 euigilate *Pm1*

gilare utique deberent et animi sanitate recepta in pace catholica respirare, si tumore superbiae posito et peruicaciae furore superato uellent attendere, quam immani sacrilegio transmarinarum ecclesiarum, quas primaeuas sitas ex sanctis libris accepimus, baptismus execretur et Maximianistarum, quos ore proprio damnauerunt, baptismus recipiatur.

XII. 13. Ipsi uero fratres nostri, memoratarum ecclesiarum filii, quid ante tot annos in Africa gestum sit et tunc nescierunt et modo nesciunt; unde illos crimina, quae ab eorum parte Afris obiecta sunt, etiamsi uera essent, ignorantes contaminare non possent. isti autem palam separati atque diuisi, cum Primiani ordinationi etiam interfuisse dicantur, Primianum damnauerunt, alium episcopum contra Primianum ordinauerunt, extra Primianum baptizauerunt, post Primianum rebaptizauerunt cumque suis foris a se baptizatis et intus a nullo rebaptizatis ad Primianum redierunt. si tanta Maximianistarum coniunctio Donatistas non maculat, quomodo Afrorum fama potuit maculare peregrinos? si in pacis osculo sine crimine coeunt labia quae se inuicem damnauerunt, cur in ecclesiis ualde eorum iudicio remotissimis trans mare ab eis quisque damnatus non ut fidelis catholicus osculatur, sed ut paganus impius exsufflatur? quodsi pacem receptis Maximianistis pro sua unitate fecerunt, ecce non reprehendimus, nisi quod suo se iudicio iugulant, ut, cum pro unitate concisionis suae a se rursus concisa recolligant, ipsam concisionem suam uerae unitati resarcire contemnant.

XIII. 14. Si pro unitate partis Donati in nefario schismate baptizatos nemo rebaptizat et rei tanti sceleris, ut eos in concilio suo antiquis illis auctoribus schismatis, quos uiuos terra sorbuit, compararent, aut separati non puniuntur aut damnati in integrum restituuntur, cur non pro unitate Christi, quae toto terrarum orbe diffusa est, de quo praedictum est quod d o m i-

27 cf. Cresc. III 24, 27 29 cf. Num. 16, 31—35 32 Ps. 71, 8

1 pacem catholicam *PQ* 5 exsecretur *Ov* 24 *pr.* se *om.* *O* 28 rebaptizatur *Qm1*

nabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae et quod praedictum est uidetur ac probatur impleri, cur ergo non pro ista unitate uera et plenaria lex illius hereditatis agnoscitur, quae de communibus codicibus personat: dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae? — pro Donati unitate non coguntur reuocare quod disperserunt, sed ammonentur exaudire quod clamant scripturae —, cur non intellegunt id secum actum misericordia dei, ut, quoniam catholicam ecclesiam falsis criminibus accusabant, quorum quasi contagione nimiam sanctitatem suam contaminari nolebant, uera et maxima crimina plenarii concilii sui ueridico, sicut dicunt, ore damnata rursus recipere per Optati Gildoniani regnum et sibi sociare cogerentur? iam tandem sentiant quemadmodum ueris suorum sceleribus impleantur, qui in fratres suos falsa confingunt, quae si etiam uera dixissent, iam tandem sentire deberent, quanta sint pro pace toleranda, et pro pace Christi redire ad ecclesiam quae non damnauit incognita, si pro pace Donati placuit reuocare damnata.

XIIII. 15. Itaque nobis, fratres, hoc unum, quod de Maximianistis apud eos factum est, ad eos ammonendos corrigendosque sufficiat. non uetera archiua discutimus, non antiqua armaria uentilamus, non in longinquas terras nostram probationem transmittimus, sed sequestramus omnia nostrorum documenta maiorum, differimus testimonia toto terrarum orbe clamantia.

XV. 16. Ecce Mustitana et Assuritana ciuitates! supersunt adhuc in hac uita et in hac prouincia, qui se disiunxerunt et a quibus disiuncti sunt, qui altare erexerunt et contra quos erexerunt, qui damnarunt et qui damnati sunt, qui receperunt

5 Ps. 2, 8 12 cf. p. 10, 22 17 *iam tandem*—19 *damnata*] Cresc. III 25, 28. IIII 39, 46

3 ego *Oml* 4 lex *Louan. ex Cresc. III 24, 27* pax *codd.* 8 admonentur *PQv* 11 contaminare *Ov* 21 admonendos *PQv* 22 arcihua *ex* arcina *m2O* 23 in *scripsi* ad *PQv*, *om. O*

et qui recepti sunt, qui foris baptizati sunt et intus rebaptizati non sunt: si haec pro unitate maculant, maculati comprimant uocem, si haec pro unitate non maculant, correcti auferant litem.

XVI. 17. Iam uerba epistulae suae ille ipse qui scripsit irrideat, qui usurpato indocte ac mendaciter testimonio quod scriptum commemorat: *qui baptizatur a mortuo quid ei prodest lauatio eius?* conatur nobis ostendere, quatenus traditor uita mortuus habeatur, et adiungit dicens: *mortuus est ille qui baptismo uero nasci non meruit, mortuus est ille similiter qui iusto baptismo genitus mixtus est traditori.* si ergo Maximianistae mortui non sunt, cur in plenario concilio suo dicunt, quod eorum pereuntium funeribus plena sunt litora? si autem mortui sunt, unde uiuit baptisma quod dederunt? deinde si Maximianus mortuus non est, quare post illum rebaptizatur? si autem mortuus est, quare cum illo non est mortuus Felicianus Mustitanus ordinator eius et cum nescio quo traditore Afro collega mori potuit transmarinus? aut si et ipse mortuus est, unde cum illo apud te uiuunt intus non rebaptizati, qui ab illo mortuo foris sunt baptizati?

XVII. 18. Deinde subiunxit: *ambo uitam baptismi non habent, et qui numquam penitus habuit et qui habuit et amisit.* numquam ergo habuit quem Maximianista Felicianus aut Praetextatus foris baptizauerunt, ipsi autem quod habuerunt amiserunt. quando ergo isti cum suis recepti sunt, quis dedit eis quos baptizarant quod non habebant, et quis ipsis reddidit quod amiserant? si autem formam baptismi secum abstulerunt, uirtutem ipsam autem baptismi per malum schisma amiserunt, cur ipsam formam, quae semper et ubique sancta est, exsufflas in catholicis quos non audisti, et in Maximianistis amplecteris quos punisti?

7 Eccli. 31, 30 7. 9. 21 cf. II 7, 14 13 cf. p. 11, 7

2 hoc *O* pro *om. Oml* 6 quod] quo *PQv* 9 est *om. PQ* 10 est *om. Q, del. Pm2, cf. II 7, 14* 11 iuxta baptisma *Oml* 26 baptizarunt *Ov* 28 autem ipsam *PQv* non amiserunt *O* 29 exsuflas *O* 30 in catholicos non audistis *O*

19. Quidquid autem de Iuda traditore criminose sibi dicere uisus est, ad nos quid pertinet, qui neque ab eis probamur traditores neque, si aliquorum ante nos in nostra communione defunctorum traditio probaretur, etiam ipsa nos improbata et displicens nobis aliqua ex parte macularet? si enim ipsi damnatis a se criminibus et receptis non maculantur, quanto minus nos auditis et improbatis maculari poterimus! quantumlibet ergo in traditores inuehatur, totidem uerbis eos et a me deputet accusari. sed sane distinguo, quia ille apud me arguit eum, quem iam olim defunctum mea cognitio non iudicauit, ego eius lateri cohaerentem ostendo, quem a se damnatum uel certe sacrilego schismate separatum sine ulla honoris eius deminutione suscepit.

XVIII. 20. *Nequissimus,* inquit, *traditor nobis legem seruantibus persecutor et carnifex extitisti.* si legem seruauerunt Maximianistae, cum a te separati sunt, sis et tu seruator legis, cum ab ecclesia quae in toto orbe diffusa est separatus es. quodsi de persecutionibus agis, cito respondeo, si aliquid inique passi estis, non pertinere ad eos qui talia quamuis improbe facientes pro pace tamen unitatis laudabiliter tolerant. quapropter non habes quod obicias frumentis dominicis paleam suam usque ad uentilationem ultimam sustinentibus, a quibus tu numquam recessisses, nisi leuior palea uento temptationis et ante aduentum uentilatoris auolasses. sed ut ab hoc uno exemplo, quod ad istorum ora claudenda et eos si sapiant corrigendos, si autem in peruersitate maneant confundendos in eorum facies refudit dominus, non recedam, si iustiores sunt qui patiuntur persecutionem quam illi qui faciunt, idem Maximianistae iustiores sunt, quorum et basilica funditus euersa

1 cf. II 8, 17 3 *neque si*—5 *macularet*] Cresc. III 35, 39 9 *apud me*—10 *iudicauit*] Cresc. III 39, 43 14 cf. II 8, 17 extr. 18 *quodsi*—20 *tolerant*] Cresc. III 41, 45

1 quicquid *codd.* 9 distingui *Oml* distingo *PQ* 13 diminutione *PQv* 16 sis] sed *O* 18 persecutionibus *Louan. ex Cresc. l. c.* nostris *codd.* 19 quamuis improbe facientes *scripsi coll. Cresc. l. c.* facientes, quamuis improbent, *codd. v* 24 aduolasses *Oml* 28 iidem *v*

est et militari Optati comitatu grauiter agitati sunt et iussiones proconsulis ad omnes eos de basilicis excludendos a Primianistis impetratae manifestae sunt. quapropter si imperatoribus eorum communionem detestantibus ad persequendos Maximianistas tanta sunt ausi, quid facerent, si eis per regum communionem aliquid efficere liceret? si autem, ut prauos corrigerent, ista fecerunt, quid mirantur, si catholici imperatores maiore potestate urgendos corrigendosque decernunt eos, qui totum orbem christianum rebaptizare conantur, cum causam dissentiendi non habeant, quandoquidem malos, etiamsi uera crimina obicerent, pro pace tamen tolerandos etiam ipsi testantur, quando eos quos damnauerunt cum suis honoribus et cum foris dato baptismo receperunt? considerent aliquando, quid digni sint ⟨pati a⟩ christianis potestatibus orbis terrarum hostes christianae unitatis diffusae toto orbe terrarum. iam igitur, si correctio pigra est, saltem adsit pudor, ne, idem ipsi cum ea quae scribunt legere coeperint, risus eos uincat, dum in se non agnoscunt quod uideri uolunt in aliis nec in se agnoscunt quod aliis obiciunt.

XVIIII. 21. Quid igitur sibi uult, quod iste in epistula sua posuit dicentem dominum Iudaeis: *ideoque mitto ad uos prophetas et sapientes et scribas, et ex illis occidetis et crucifigetis et flagellabitis?* nam si se ipsos intellegi uolunt sapientes et scribas et prophetas, nos autem tamquam persecutores sapientium et prophetarum, quare nobiscum loqui nolunt, cum ad nos missi sint? denique iste, qui illam scripsit epistulam cui modo respondemus, si urgeatur a nobis, ut ei manu propria suscribens suam esse fateatur, forte non faciat; usque adeo timent, ne ulla eorum uerba teneamus. nam cum eiusdem epistulae posteriorem partem aliquo modo uellemus accipere, quia totam describere a qui-

21 Matth. 23, 34. cf. II 14, 31

14 pati a *scripsi* pati *v*, *om. codd.* 16 iidem *v* 18 nec] et *Erasm.*, *Louan.* (quod uideri uolunt = schisma, quod obiciunt = persecutionem) 24 et prophetas et scribas *PQ* 26 sunt *Qm1* 28 subscribens *Om2PQv*

bus nobis data est nequiuerunt, nullus a quo petita est eam dare uoluit, posteaquam cognouerunt nos ei parti ad quam peruenimus respondere. itaque cum legant quemadmodum dominus prophetae dicat: exclama uehementer — non est quod parcas — et scribe stilo meo peccata eorum, isti prophetae ueri, qui missi sunt ad nos, nihil sic timent et cauent quam ne a nobis eorum clamor audiatur, quod utique, si uera de nobis dicerent, non timerent. non inmerito, sicut in psalmo scriptum est, oppilatum est os loquentium iniqua. si enim propterea baptismum nostrum non suscipiunt, quia nos sumus *progenies uiperarum*, sicut iste in epistula sua posuit, cur Maximianensium susceperunt, de quibus concilium eorum sic loquitur, quod uiperei seminis noxios partus uenenati uteri alueus diu texerit et concepti sceleris uda coagula in aspidum membra tardo se calore uaporarunt? nonne de ipsis etiam in eodem concilio consequenter dictum est, quod uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est; ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem; contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt? et tamen et ipsos in honore integro et ab eis foris baptizatos intus nunc habent.

XX. 22. Quapropter haec omnia de progenie uiperarum et de ueneno aspidum sub labiis eorum et alia quae dicta sunt in eos, qui uiam pacis non cognouerunt, si uere isti uellent dicere, ipsi potius sunt, quando eorum baptismum, in quos per concilii sententiam ista dixerunt, propter pacem Donati receperunt et baptismum ecclesiae Christi toto orbe diffusae,

4 Esai. 58, 1 9 Ps. 62, 12 11 cf. II 14, 31 Matth. 23, 33. cf. 3, 7 13. 17 Sententia concilii Bagaiensis 17 Ps. 13, 3 25 cf. II 15, 34

6 ueri] uiri *Pv* timent, sed cauent ne (*om.* quam) *Ov* 7 clamor eorum *Qm1* 8 immerito *PQv* 9 opilatum *PQ* 14 uenenati—texerit *om. O* alueus *scripsi* aluus *Pv* alius *Q* 15 in aspidum membra *om. O* 27 quos *scripsi* quo *codd. v*

unde in Africam ipsa pax uenit, ad sacrilegam iniuriam pacis Christi repudiant. qui ergo sunt potius pseudoprophetae qui ueniunt in uestitu ouium, intus autem sunt lupi rapaces? utrum hi, qui uel nesciunt in catholica malos et eis innocenter communicant uel eos, quos de area dominica, priusquam uentilator adueniat, segregare non possunt, pro pace tolerant unitatis, an hi, qui ea quae in catholica reprehendunt in schismate faciunt et, quae in unitate toleranda eaque incerta fugere se fingunt, in sua praecisione manifesta et a se ipsis damnata recipiunt?

XXI. 23. Denique ita dictum est et hoc etiam ipse commemorauit: *ex fructibus eorum cognoscetis eos.* ergo fructus consideremus. obicitis traditionem: hanc ipsam multo probabilius nos uobis obicimus. et ne per multa curramus, in eadem Constantiniensi ciuitate Siluanum episcopum maiores uestri in ipso exordio sui schismatis ordinauerunt. iste cum adhuc esset subdiaconus, manifestissimus traditor municipalibus gestis expressus est. si et uos aduersus maiores nostros aliqua documenta profertis, aequa condicio postulatur, ut aut utraque uera aut utraque falsa esse credamus. si utraque uera sunt, uos estis sine dubio schismatis rei, qui crimina uos fugere in totius orbis communione finxistis, quae in ipsa particula uestrae concisionis habebatis. si autem utraque falsa sunt, uos estis sine dubio schismatis rei, qui propter falsa crimina traditorum immani separationis crimine maculamini. quodsi a nobis aliqua et a uobis nulla uel a nobis uera et a uobis falsa proferuntur, non est discutiendum quam penitus uestra ora claudantur.

XXII. 24. Quid, si uos sancta et uera Christi ecclesia conuinceret atque superaret, etiamsi nos nulla uel falsa, uos autem

2 cf. II 16, 36 cf. Matth. 7, 15 12 cf. II 16, 36 Matth. 7, 16 *ergo*—p. 19, 13 *praecidistis*] III 58, 70 29 cap. 22] cf. Cresc. IIII 58, 70

4 *et* 7 hi] ii *v* 13 obicis *Om1* quos obicis *Om2PQ*, *cf. III 58, 70* 14 nos uobis *scripsi* eis ipsis *codd. v*, *cf. III 58, 70. Cresc. III 72, 84. IIII 55, 65* 16 ordinarunt *III 58, 70* 23 si] sin *v*

aliqua et uera traditionis documenta teneretis, quid iam uobis restet, nisi ut, si uultis, pacem diligatis, si autem non uultis, saltem obmutescatis? etenim quaecumque modo proferretis, facillime et uerissime dicerem tunc ecclesiae plenariae et catholicae unitati iam per tot gentes diffusae atque firmatae uos ea probare debuisse, ut uos intus essetis, illi autem quos conuinceretis pellerentur foras. quod si conati estis facere, procul dubio probare non potuistis et uicti uel irati uos ab innocentibus, qui damnare incerta non possent, immani sacrilegio separastis. si autem nec conati estis id agere, nimis execrabili et impia caecitate uos a frumentis Christi, quae per totum agrum, id est totum mundum, usque ad finem crescunt, paucis in Africa zizaniis offensi praecidistis.

XXIII. 25. Postremo testamentum a quibusdam persecutionis tempore flammis traditum perhibetur: nunc undecumque prolatum est recitetur. certe in exordio promissionum testatoris id inuenitur Abrahae dictum: in semine tuo benedicentur omnes gentes, et hoc quid sit uerax interpretatur apostolus: in semine, inquit, tuo quod est Christus, nullius traditio fidem dei euacuauit. communicate omnibus gentibus et tunc uos testamentum a pernicie flammarum conseruasse gloriamini. si autem non uultis, quae pars potius credenda est quod testamento institerit exurendo, nisi quae non uult consentire prolato? quanto enim certius sine aliqua temeritate sacrilega ille traditoribus successisse iudicatur, qui nunc lingua persequitur testamentum, quod illi flamma persecuti perhibentur!

Obicitis persecutionem: respondent uobis frumenta dominica: 'aut iuste factum est aut palea nostra fecit.' quid ad haec dicitis? obicitis quod baptismum non habeamus: respondent uobis eadem frumenta dominica formam sacramenti etiam intus quibusdam nihil prodesse, sicut Simoni mago baptizato

14 cf. II 8, 17 15 *nunc—recitetur*] Cresc. IIII 60, 72 17 Gen. 22, 18 19 Gal. 3, 16 31 cf. Act. 8, 13—24

2 restat *PQ*, *cf. III 58, 70* 3 obtumescatis *v* 6 probare] firmare *codd.*, *cf. III 58, 70 et Cresc. l. c.* ut *om. Pm1* 11 exsecrabili *Ov* 21 pernici *Om1*

non proderat, multo magis nihil prodesse his qui foris sunt, inesse illis tamen discedentibus hinc probari, quia redeuntibus non restituitur. numquid igitur nisi impudentissime poteris aduersus ista frumenta clamare et dicere pseudoprophetas uestitos pellibus ouium, intus autem lupos rapaces, quandoquidem malos in unitate catholica uel non nouerunt uel pro unitate tolerant quos nouerunt?

XXIIII. 26. Uestros autem fructus si consideremus, omitto tyrannicas in ciuitatibus et maxime in fundis alienis dominationes, omitto furorem circumcellionum et praecipitatorum ultro cadauerum cultus sacrilegos et profanos, bacchationes ebrietatum et sub uno Optato Gildoniano decennalem totius Africae gemitum; omitto ista, quia sunt in uobis quidam qui haec sibi displicere ac semper displicuisse proclament. sed ea se dicunt, quia comprimere non possunt, pro pace tolerare; ubi se iudicio suo condemnant, quia, si amarent pacem, non discinderent unitatem. nam quae tanta dementia est pacem in ipsa pace uelle relinquere et eam in dissensione uelle retinere? itaque propter eos, qui mala eiusdem partis Donati, quae omnes uident et reprehendunt, fingunt se non uidere, usque adeo ut etiam de ipso Optato dicant: 'quid fecit? quis eum accusauit? quis conuicit? ego nescio, non uidi, non audiui' — propter hos ergo, qui se manifesta ignorare confingunt, exorti sunt Maximianistae, in quibus eis oculi pateant et ora claudantur: aperte se separant, aperte altare contra altare erigunt, aperte in concilio sacrilegi et uiperae et ueloces ad effundendum sanguinem et Dathae et Abiron et Corae comparandi appellantur et asperis uerbis detestati damnantur, aperte recipiuntur rursus in honoribus suis cum baptizatis suis. hi sunt fructus

1 *nihil prodesse—3 restituitur*] Cresc. IIII 62, 76 4 cf. II 16, 36

1 iis *v* fori *Om1* 2 probari *scripsi* probatur *codd. v, cf. Cresc. l. c.* quia] quod *v* 3 numquid] numquam *v* 4 ista *om. PQ* 8 obmitto *O* 10 cercicellionum *O* circicellionum *P* circellionum *Q* 11 baccationes *codd.* 17 disciderent *O* 21 etiam *om. PQ* 27 datae *Om1Pm1* datan *Pm2* Dathan *v* core *O* chorae *P* chore *Qv*

eorum pro Donati pace ista facientium, ut pelle ouina se contegant, et Christi pacem in toto orbe terrarum recusantium, ut intus sint lupi rapaces.

XXV. 27. Nihil me praetermisisse arbitror eorum, quae iste in epistula sua posuit, dumtaxat quae in ea parte ad quam peruenimus potui repperire; prodant etiam reliquam partem, ne forte ibi sit aliquid quod refelli non possit. haec autem, quae domino adiuuante respondimus, ammoneo caritatem uestram ut non solum petentibus detis, sed etiam non petentibus ingeratis. respondeant si quid uolunt, et si nobis nolunt, saltem ad suos litteras mittant, quas tamen nobis occultari non iubeant. quod si faciunt, apertissime fructus suos produnt, quibus lupi rapaces induti pellibus ouium demonstrentur, qui occulte insidiantur ouibus nostris et aperte pastoribus respondere formidant. nos eis tantummodo schismatis crimen obicimus, quo penitus omnes inuoluti sunt, non quorundam eorum crimina, quae sibi quidam eorum displicere respondeant. ipsi uero si nobis aliena crimina non obiciant, non habent quod obiciant, et ideo se ab scelere schismatis defendere omnino non possunt, quia siue propter falsa et a se conficta siue etiam propter uera sed tamen paleae crimina se ab area dominica et ab innocentia frumentorum toto orbe crescentium nefaria diremptione separarunt.

XXVI. 28. Nisi forte expectatis a me, ut etiam de Manicheo quae interposuit refellantur. qua in re nobis non displicet nisi quia pestilentiosissimum et perniciosissimum errorem, id est Manicheorum haeresem, omnino leuissima et prope nulla reprehensione culpauit, quem ueritatis fortissimis documentis catholica expugnat. hereditas enim Christi in omnibus gentibus constituta aduersus omnes exheredatas haereses tuta est. sed sicut ait dominus: quomodo potest satanas satanan

1. 3. 13 cf. Matth. 7, 15 24 cf. II 18, 40 31 *sicut*—p. 22, 2 *euertere*] Cresc. III 78, 90 Marc. 3, 23

6 reperire *Om2PQv* 8 admoneo *PQv* 11 quas *Morelius* quae *codd. v* 15 nos] non *Q* 22 direptione *O* 24 exspectatis *Ov* 25 refelluntur *Om1* 27 haeresim *v* 31 sathanas sathanan *PQ* Satanam *v*

eicere, ita Manicheorum errorem quomodo potest Donatistarum error euertere?

XXVII. 29. Quapropter, carissimi, quamquam multis modis conuictus error iste superetur nec ullis ⟨ass⟩ertionibus qualiscumque rationis, sed sola impudentia pertinaci resistere audeat ueritati, tamen, ne memoriam uestram documentorum oneret multitudo, hoc unum Maximianistarum factum tenete, hoc in eorum fronte configite, hoc eis ad comprimendas dolosas linguas in ora coartate, hoc tamquam tridenti te o uelut tricipitem bestiam eorum calumniam trucidate. traditionem obiciunt, persecutionem obiciunt, falsum baptisma obiciunt: de solis Maximianistis ad omnia respondete. quod enim maiores eorum tradiderunt sanctos codices flammis, occultum esse arbitrantur: sed cum ⟨sacrilegium schismatis crimen superet traditionis, Maximianistas⟩ sacrilegio schismatis inquinatos in suis honoribus receperunt. hoc certe occultare non possunt. item persecutiones uiolentissimas, quas quibuslibet ubi potuerint faciunt, occultas esse arbitrantur: sed cum spiritalis persecutio persecutionem superet corporalem, Maximianistas, quos ipsi corporaliter persecuti sunt et de quibus ipsi dixerunt: ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, in suis honoribus receperunt. hoc certe occultare non possunt.

XXVIII. Postremo baptismi quaestionem qua miseros fallunt occultam esse arbitrantur: sed cum dicant baptismum non habere quotquot praeter communionem unius ecclesiae baptizantur, Maximianistas cum eis, quos extra istorum communionem in schismate baptizarunt, in suis honoribus receperunt. hoc certe occultare non possunt.

30. 'At haec,' inquiunt, 'pro pace non maculant et bonum est rigorem seueritatis ad misericordiam flectere, ut denuo rami

7—10 cf. Cresc. IIII 65, 81   18 cf. p. 40, 8. Cresc. IIII 52, 62
20 cf. p. 17, 19

1 eicere] excludere *Cresc. l. c.* 3 km̄i *PQ* 4 assertionibus *temptaui, cf. e. gr. p. 30, 16;* erroribus *O* nec ulla qualicumque ratione *PQv*
6 honeret *O* 8 frontem *PQ. cf. Cresc. IIII 65, 81* lingas *Oml*
14 sacrilegium—Maximianistas *suppleui* 16 receperint *PQ*

fracti inserantur.' ita ergo tota causa concluditur uicta in illis, inuicta pro nobis, quia, si nomen pacis ad tolerandos in schismate malos in qualemcumque umbram defensionis assumitur, procul dubio cum horrendo scelere et sine ulla defensione per unitatem orbis terrarum uera pax ipsa uiolatur.

XXVIIII. 31. Haec, fratres, cum impigra mansuetudine agenda et praedicanda retinete: diligite homines, interficite errores, sine superbia de ueritate praesumite, sine saeuitia pro ueritate certate, orate pro eis quos redarguitis atque conuincitis. pro talibus enim propheta deum deprecatur dicens: imple facies eorum ignominia, et quaerent nomen tuum, domine. quod quidem iam fecit dominus, ut eorum facies ignominia Maximianistarum apertissime impleret; superest ut norint salubriter erubescere. ita enim nomen domini quaerere poterunt, a quo perniciosissime auersi sunt, dum pro eo suum nomen extollunt. uiuatis et perseueretis in Christo et multiplicemini atque abundetis in caritate dei et in inuicem et in omnes, dilectissimi fratres.

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Primis partibus epistulae Petiliani quas tantummodo inueneramus satis nos respondisse meminerunt qui ea legere uel audire potuerunt. sed quia postea tota est a fratribus inuenta atque descripta missaque nobis, ut uniuersae respondeamus, non erat defugiendum hoc officium stili nostri, non quia ille nouum

10 Ps. 82, 17 20 *Primis partibus*] cf. I 19, 21. 25, 27 22 *tota*] cf. III 50, 61

5 orbe *Oml* 14 potuerunt *O* 18 fratres] *add.* Finit responsio Augustini episcopi catholici contra Petilianum et partem illius epistolae. incipit eiusdem Aurelii Augustini summi sancte religionis assertoris uera et firma responsio contra totam epistolam ipsius Petiliani perfidi episcopi Donatistarum disputata et elucidata sub distinctionibus nominum *O* Explicit liber primus sancti augustini episcopi contra petilianum et partem epistole illius. Incipit secundus eiusdem contra totam epistolam ipsius petiliani sub distinctionibus nominum *PQ* 24 difugiendum *P* diffugiendum *Q*

aliquid dicit, cui non iam multis modis et saepe responsum est; sed propter tardiores fratres, qui ea quae alicubi legerint ad omnia paria referre non possunt, ita morem geram eis qui me omnino ad singula respondere compellunt, ut quasi alternis sermonibus in praesentia disseramus. uerba ex epistula eius ponam sub eius nomine et responsionem reddam sub meo nomine, tamquam, cum ageremus, a notariis excepta sint. ita nemo erit qui me aliquid praetermisisse aut propter indiscretas personas se non potuisse intellegere conqueratur; simul etiam ut idem ipsi Donatistae, qui coram nobiscum disserere nolunt, per litteras quas suis ediderunt ita non effugiant respondentem sibi ad singula ueritatem, tamquam nobiscum faciem ad faciem colloquantur.

2. Ab ipso exordio epistulae suae Petilianus dixit: *Petilianus episcopus dilectissimis fratribus compresbyteris et diaconibus ministris per diocesim nobiscum in sancto euangelio constitutis: gratia uobis et pax a deo patre nostro et domino Iesu Christo.*

3. Augustinus respondit: Agnosco apostolicam salutationem. uideris quid dicas; unde tamen didiceris quod dicis aduerte. sic salutat Paulus Romanos, sic Corinthios, sic Galatas, sic Ephesios Colossenses Philippenses Thessalonicenses. quae igitur dementia est cum his ecclesiis nolle communicare pacis salutem, in quarum epistulis didicisti pacificam salutationem?

II. 4. Petilianus dixit: *Bis baptisma nobis obiciunt hi qui sub nomine baptismi animas suas reo lauacro polluerunt, quibus equidem obscenis sordes cunctae mundiores sunt, quos peruersa munditia aqua sua contigit inquinari.*

5. Augustinus respondit: Nec aqua nostra inquinamur nec uestra mundamur, sed aqua baptismi, in nomine patris et filii et spiritus sancti cum datur alicui, nec nostra nec uestra est,

3 moram *Pm1* 10 iidem *v* 11 effugient *O* 12 facie ad faciem *PQv* 15 cum presbyteris *per comp. PQ* 16 dioecesim *v* 19 respondit] ℞ *P* 21 galathas *PQ* 22 colosenses *PQ* 23 his *ex* iis *Om2* 24 didicistis *Q* 25 ii *v* 29 AVG. ℞ *Q* (*passim*) 31 spiritu *Om1*

sed illius de quo Iohanni dictum est: super quem uideris spiritum sicut columbam descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in spiritu sancto.

III. 6. Petilianus dixit: *Conscientia namque dantis attenditur quae abluat accipientis.*

7. Augustinus respondit: De conscientia Christi ergo securi sumus. nam si quemlibet hominem ponas, incerta erit accipientis mundatio, quia incerta conscientia est abluentis.

IIII. 8. Petilianus dixit: *Nam qui fidem a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum.*

9. Augustinus respondit: Non est perfidus Christus, a quo fidelis homo fidem percipit, non reatum. credit quippe in eum qui iustificat impium, ut deputetur fides eius ad iustitiam.

V. 10. Petilianus dixit: *Omnis res enim origine et radice consistit et, si caput non habet aliquid, nihil est, nec quicquam bene regenerat, nisi bono semine regeneretur.*

11. Augustinus respondit: Quid te pro Christo uis opponere, sub quo te non uis ponere? ille est origo et radix caputque nascentis, de quo non timemus sicut de homine quolibet, ne forte sit fictus et pessimus et de origine pessima oriamur, de pessima radice surgamus, pessimo capiti conformemur. quis enim homo de homine securus sit, cum scriptum sit: maledictus omnis qui spem suam ponit in homine? semen autem quo regeneramur uerbum dei est, id est euangelium, unde apostolus dicit: in Christo enim Iesu per euangelium ego uos genui. qui tamen etiam non caste annuntiantes euangelium annuntiare permittit et in hoc gaudet, quia, etsi non caste annuntiabant sua quaerentes, non quae Iesu Christi, castum tamen erat quod annuntiabant. et dixerat dominus de quibusdam talibus: quae dicunt facite, quae autem faciunt

1 Ioh. 1, 33 13 cf. Rom. 4, 5 23 Hier. 17, 5 26 I Cor. 4, 15 27 cf. Phil. 1, 16. 18 29 cf. Phil. 2, 21 31 Matth. 23, 3

6 quae *Louan.* qui *codd. v* 7 ergo christi *PQ* 10 Petil. dix. *Q* (*passim*) 17 regenerat] regeneret *Om1* 23 secrus *Om1*

facere nolite. dicunt enim et non faciunt. si ergo caste annuntiatur quod castum est, etiam ipse annuntiator, quia uerbo consociatur, credentem congenerat; si autem ipse non regeneretur, castum tamen sit quod annuntiat, nascitur credens non ex ministri sterilitate, sed ex ueritatis fecunditate.

VI. 12. Petilianus dixit: *Quae cum ita sint, fratres, quae potest esse peruersitas, ut qui suis criminibus reus est alium faciat innocentem, dicente domino Iesu Christo: arbor bona fructus bonos facit, arbor mala malos fructus facit. numquid colligunt de spinis uuas? et iterum: omnis homo bonus de thesauro cordis sui profert bona, et omnis homo malus de thesauro cordis sui profert mala?*

13. Augustinus respondit: Omnis homo, etiamsi non sit suis criminibus reus, alterum non facit innocentem, quia non est deus. alioquin si ex innocentia baptizantis expectatur ut fiat innocentia baptizati, tanto erit quisque innocentior, quanto innocentiorem a quo baptizetur inuenerit, et tanto ipse minus erit innocens, quanto et ille a quo baptizatur; et si forte contra aliquem tenet odium qui baptizat, hoc et illi qui baptizatur imputabitur. ut quid ergo miser currit ad baptismum? ut ei dimittantur peccata sua an ut imponantur aliena? an sicut nauis mercatoris alia ponat, alia suscipiat? arborem autem bonam et fructum eius bonum et arborem malam et fructum eius malum homines solemus intellegere et opera eorum, sicut consequenter ostenditur in uerbis quae tu quoque commemorasti: bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona, et malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala. cum autem dei uerbum praedicat aut dei sacramentum ministrat, non de suo, si malus est, prae-

6 *Quae cum—13 profert mala*] Cresc. III 11, 14 8 Matth. 7, 17. 16 10. 27 Matth. 12, 35

4 regeneretur *Om2 v* annuntiet (*sic!*) *Om1* regeneratetur *PQ* 5 steritate *O* 9 fructus malos *P* 29 uerbum dei *PQ* aut *om. PQv* 30 non de—ministrat *om. PQ*

dicat aut ministrat, sed deputabitur in eis de quibus dictum est: quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite. dicunt enim quae dei sunt, faciunt autem quae sua sunt. nam si ita est, ut dicis, id est fructus baptizantium ipsi baptizati existimantur, magnum malum Africae denuntiatis, si tot Optati pullulauerunt quotquot baptizauit Optatus.

VII. 14. Petilianus dixit: *Et iterum: qui baptizatur a mortuo non ei prodest lauatio eius. non mortuum corpus exanime nec hominis funus dure porrectum adseruit esse baptistam, sed dei non habentem spiritum qui mortuo comparatur, sicut alio loco discipulo manifestat. euangelio protestante ait discipulus eius: domine, permitte mihi sepelire patrem meum; ait illi Iesus: sequere me, et sine mortuos, mortuos suos sepeliant. pater discipuli non erat baptizatus, paganum paganis addixit. nisi hoc de infidelibus dixerit, mortuus mortuum non potest sepelire. mortuus igitur quidem non aliqua morte, sed uita sua percussus. nam qui sic uiuit ut reus sit, uita mortua cruciatur. a mortuo igitur baptizari hoc est mortem sumpsisse, non uitam. agendum nobis et dicendum est, quatenus traditor uita mortuus habeatur. mortuus est ille qui baptismo uero nasci non meruit, mortuus est ille similiter qui iusto baptismo genitus mixtus est traditori. ambo uitam baptismi non habent, et qui numquam penitus habuit et qui habuit et amisit. dicit enim dominus Iesus Christus: aduenient in eum septem spiritus nequiores et erit homo ille deterior priore.*

15. Augustinus respondit: Diligentius quaere quomodo dictum et quomodo intellegendum sit testimonium quod de scrip-

2 Matth. 23, 3 7 Eccli. 31, 30 12 Matth. 8, 21—22 25 Matth. 12, 45

1 deputatur *Q* 3 enim] autem *O* 6 baptitizauit *O* 9 dure *om. PQv* asseruit *PQv* 10 habentem spiritum] habet christum *O* 11 *interpunxi cum Q* manifestat, euangelio protestante. ait *cet. v* 17 quidem] quid est *codd.* 18 ut *om. Om1* 22 iusto] iuxta *codd.* baptismum *Om2PQ, cf. p. 14, 11* 26 deteriore *Pm1*

tura posuisti. nam quia mortui solent mystice appellari omnes iniqui, manifestum est; sed Christus, cuius est baptisma uerum, quod propter hominis uitia dicitis falsum, uiuit sedens ad dexteram patris et nec ipsa carnis infirmitate iam morietur et mors ei ultra non dominabitur. cuius baptismo qui baptizatur, non a mortuo baptizatur, et si forte ministri, operarii dolosi, sua quaerentes, non quae Iesu Christi, et euangelium non caste annuntiantes et Christum per contentionem et inuidiam praedicantes, propter iniquitates suas mortui sunt appellandi, sacramentum tamen dei uiui nec in mortuo moritur. mortuus enim erat Simon ille a Philippo in Samaria baptizatus, qui donum dei uolebat pecunia comparare, sed uiuebat ad eius poenam baptisma quod habebat.

16. Quam sit autem falsum quod dicis: *ambo uitam baptismi non habent, et qui numquam penitus habuit et qui habuit et amisit*, hinc licet aduertas, quod, qui baptizati apostatant et per paenitentiam redeunt, non eis redditur baptismus, quem si amitterent redderetur. mortui sane uestri quomodo baptizant secundum sensum uestrum? an mortui non sunt — ut cetera taceam et dicam quod omnibus notum atque cotidianum est — ebriosi, cum de uidua dicat apostolus: quae autem in deliciis agit uiuens mortua est? deinde in illo concilio uestro, quo Maximianum cum suis auctoribus uel suis ministris damnastis, excidit tibi quam eloquenter dixeritis: Aegyptiorum admodum exemplo pereuntium funeribus plena sunt litora, quibus in ipsa morte maior est poena, quod post extortam aquis ultricibus animam nec ipsam inueniunt sepulturam? et amen unus eorum Felicianus utrum reuixerit uos uideritis, secum

4 cf. Rom. 6, 9   6 cf. II Cor. 11, 13   7 cf. Phil. 2, 21   cf. Phil. 1, 17. 15   11 cf. Act. 8, 13. 18. 19   14 p. 27, 23   21 I Tim. 5, 6   25 Sententia concilii Bagaiensis, cf. p. 11, 7

15 penitus] *add.* non *Q*   16 auertas *Oml*   18 redderentur *Oml*   28 inueniunt *codd., ut est p. 11, 10 et Gaud. I 39, 54,* inuenerunt *v, ut Cresc. IIII 63, 77*

tamen apud uos intus habet quos foris mortuus baptizauit. sicut ergo a uiuo baptizatur qui uiui Christi baptismo induitur, sic a mortuo baptizatur qui mortui Saturni uel cuiuslibet alterius baptismo inuoluitur, ut interim cito dicamus, quomodo uerba quae posuisti sine cuiusquam nostrum angustia possint intellegi. nam sicut accipiuntur a uobis, non uos explicare, sed nos uobiscum implicare contenditis.

VIII. 17. Petilianus dixit: *Agendum, inquam, nobis dicendumque est, quatenus perfidus traditor uita mortuus habeatur. Iudas apostolus fuit, cum traderet Christum, idemque honore apostoli perdito spiritaliter mortuus est, suo postea laqueo moriturus, sicut scriptum est: paenitet me, inquit, quia tradidi sanguinem iustum, et abiit et laqueo se suspendit. laqueo traditor periit, laqueum talibus dereliquit, de quo dominus Christus clamauit ad patrem: pater, quos dedisti mihi, omnes seruaui, et ex illis nullus periit nisi filius perditionis, ut impleretur scriptura. olim namque Dauid sic in eum sententiam dixerat qui esset Christum perfidis traditurus: episcopatum eius accipiat alter. sit uxor eius uidua et filii eius orfani. ecce quantus est spiritus prophetarum, ut cuncta futura pro praesentibus uiderit, ut ante plurima saecula nasciturus traditor damnaretur! denique ut dicta sententia compleretur, episcopatum eius apostoli perditi sanctus Mathias accepit. nemo hinc stolidus, nemo perfidus disputet: triumphum Mathias, non iniuriam retulit, qui de domini Christi uictoria spolium retulit proditoris. hoc igitur facto episcopatum tibi quid uindicas, heres nequioris traditoris? Iudas Christum carnaliter tradidit, tu spiritaliter furens euangelium sanctum flammis sacrilegis tradidisti. Iudas legislatorem tradidit perfidis, tu quasi eius reliquias legem dei perdendam*

12 Matth. 27, 4—5 15 Ioh. 17, 12 19 Ps. 108, 8—9 24 cf. Act. 1, 26

5 possunt *Qm1* 12 quia] qui *O* 20 sit] sic *Pm1* 21 spiritus] christus *O* ut *om. O* 28 nequiori *Om1*

hominibus tradidisti. qui si legem diligeres, ut iuuenes Machabaei, pro dei legibus necareris. si nex dici hominum potest quos moriendo pro domino perficit immortales: quorum unus scilicet fratrum tyranno sacrilego hac fidei uoce respondit: tu quidem, scelerate et impie, de praesenti uita nos perdis: rex autem mundi, qui regnat in aeternum et regni eius non erit finis, mortuos nos pro suis sanctis legibus in aeternae uitae conuersationem resuscitabit. si hominis mortui testamentum flammis incenderes, nonne falsarius punireris? quid te ergo futurum est, qui sanctissimam legem dei iudicis incendisti? Iudam facti uel in morte paenituit: te non modo non paenitet, uerum etiam nequissimus traditor nobis legem seruantibus persecutor et carnifex extitisti.

18. **Augustinus respondit:** Uide quid intersit inter uestras maledicas uoces et nostras ueridicas assertiones. adtende paululum. ecce exaggerasti crimen traditionis et inuidiosissimis uerbis uelut copiosus inuentor Iudae nos perdito comparasti. ad hoc tibi ego cum breuissime respondero: 'non feci quod dicis, non tradidi: falsa obicis, numquam id probabis,' nonne omnis iste uerborum ingentium fumus repente dilabitur? an forte probare conaberis? hoc ergo prius faceres et deinde in nos tamquam in conuictos quo uelles cumulo inuectionis insurgeres. ecce una uanitas: audi alteram.

19. Tu ipse, cum de praedicta Iudae damnatione loquereris, dixisti: *ecce quantus est spiritus prophetarum, ut cunct futura pro praesentibus uiderit, ut ante plurima saecula nasciturus traditor damnaretur,* et non uidisti eadem prophetia stabili et certa et inconcussa ueritate, qua praedictum est

5 II Mach. 7, 9 25 cf. Ps. 108, 8—9 26 p. 29, 21

2 si nex] Senex *Q* 8 conseruationem *v* 10 te] de te *PQv* 14 extitisti *scripsi coll. p. 15, 15* extitit *O* existis *PQv* 16 attende *PQv* 17 exagerasti *O* 18 captiosus *v* perdito] proditori *v* 19 tibi] igitur *PQ* 21 dilabetur *Engelbrecht* 23 quo] quos *Q* 24 una] uana *Q* 28 prophetia] prophetica *P* prophetica et *Q*

quod unus discipulus traditurus esset Christum, praedictum etiam quod totus mundus esset crediturus in Christum. cur attendisti in prophetia hominem qui tradidit Christum et non ibi attendisti orbem pro quo est traditus Christus? quis tradidit Christum? Iudas. quibus eum tradidit? Iudaeis. quid ei fecerunt Iudaei? foderunt, inquit, manus meas et pedes, dinumerauerunt omnia ossa mea. ipsi uero considerauerunt et conspexerunt me, diuiserunt sibi uestimenta mea et super uestimentum meum miserunt sortem. quantum sit ergo, quod tanto pretio emptum est, in psalmo ipso paulo post lege: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae et adorabunt in conspectu eius uniuersae patriae gentium, quoniam domini est regnum et ipse dominabitur gentium. quis autem potest ad commemoranda cetera de orbe credituro innumerabilia prophetica documenta sufficere? sed tu laudas prophetiam, quia uides in ea hominem qui uendidit Christum, nec in ea uides possessionem quam emit uenditus Christus. ecce altera uanitas: audi tertiam.

20. Inter multa tuae inuectionis uerba dixisti: *si hominis mortui testamentum flammis incenderes, nonne falsarius punireris? quid te ergo futurum est, qui sanctissimam legem dei iudicis incendisti?* haec dicens non attendisti quod te utique mouere deberet, quomodo fieri posset, ut nos testamentum incenderemus et in ea hereditate consisteremus quae illo testamento conscripta est; uos autem mirum est testamentum seruasse et hereditatem perdidisse. nonne in eo testamento scriptum est: postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae? huic hereditati communica et obice mihi de testamento quod uoles. nam quae dementia est ideo testamentum

6 Ps. 21, 17—19 11 Ps. 21, 28—29 20 p. 30, 9 28 Ps. 2, 8

9 super uestem meam *Q* 16 prophetica] prophetiae *PQ* 22 de te *PQv* 29 *pr.* tuam *bis Qml*

tradere te noluisse flammis, ut contra uerba litiges testatoris? nos autem cum habeamus in manibus gesta ecclesiastica et municipalia, in quibus legamus eos, qui contra Caecilianum alterum episcopum ordinauerunt, potius fuisse diuinorum codicum traditores, non tamen insultamus, non inuehimur in uos nec sanctarum paginarum cineres in uestris manibus plangimus nec Machabaeorum tormenta flagrantia sacrilegio uestri tumoris opponimus dicentes: 'uestra potius membra quam dei eloquia ignibus traderetis'. nolumus enim esse uani, ut alienis commissis, quae aut ignoratis aut improbatis, uobis inanem strepitum concitemus. quod autem uos a totius orbis communione separatos uidemus, quod scelus et maximum et manifestum et omnium uestrum est, si exaggerare uelim, tempus me citius quam uerba deficient. et hoc tu si defendere uelis, ea es obiecturus orbi terrarum, quae si obicienda sunt ammones unde amplius accuseris, si obicienda non sunt non defenderis? ut quid ergo inflaris aduersus me de traditione quae nec mea est nec tua, si manet illud pactum, ut nobis non obiciamus aliena, si autem non manet, tua potius est quam mea? quamquam et manente illo pacto arbitror me iustissime dicere, ut ille iudicetur socius eius qui tradidit Christum, qui cum toto orbe non se tradidit Christo. ergo, inquit apostolus, Abrahae semen estis, secundum promissionem heredes, et iterum dicit: heredes quidem dei, coheredes autem Christi, idemque semen Abrahae ad omnes gentes pertinere demonstrat ex illo quod Abrahae dictum est: in semine tuo benedicentur omnes gentes. quapropter puto iustum esse quod postulo, ut testamentum dei, quod iam olim apertum est, aliquantum aduertamus et, quem non inuenerimus traditi coheredem, ipsum iudicemus traditoris heredem, ille pertineat ad Christi uenditorem, qui Christum negat

22 Gal. 3, 29 24 Rom. 8, 17 25 cf. Gal. 3, 8 26 Gen. 22, 18

8 tumoris *Erasm.*, *Louan.* timoris *codd. v, cf. e. gr. p. 12, 2* 14 deficiunt *Oml* defedere *Oml* 15 admones *PQv* 16 si *om. O* 17 aduersum *PQ* 18 ut *et* non *om. PQ* ut non nobis *v* 19 obiamus *Oml*

orbis emptorem. nempe quando se post resurrectionem discipulis demonstrauit et palpanda membra dubitantibus praebuit, hoc illis ait: quoniam sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. ecce a qua hereditate uos alienatis, ecce cui heredi resistitis! itane uero parceret Christo in terra ambulanti qui contradicit in caelo sedenti? adhuc non intellegitis, quoniam quidquid nobis obicitis sermoni eius obicitis? promittitur christianus orbis et creditur, impletur et contradicitur. cogitate, obsecro, quid pati pro tanta impietate debuistis; et tamen si quid passi estis nescio, non uidi, non feci. tu hodie qui non pateris uim persecutionis meae, redde mihi rationem separationis tuae. sed iterum ac saepe dicturus es, quae si non probas ad neminem pertinent, si autem probas ad me non pertinent.

VIIII. 21. Petilianus dixit: *His ergo criminibus saeptus esse uerus episcopus non potes.*

22. Augustinus respondit: Quibus criminibus? quid docuisti, quid ostendisti? etsi ostendisses crimina nescio quorum, quid hoc ad semen Abrahae in quo benedicuntur omnes gentes?

X. 23. Petilianus dixit: *Si apostoli persecuti sunt aliquem aut aliquem tradidit Christus?*

24. Augustinus respondit: Possem quidem dicere ipsum satanan omnibus malis hominibus esse peiorem, cui tamen tradidit apostolus hominem in interitum carnis, ut spiritus saluus sit in die domini Iesu, itemque alios de quibus dicit: quos tradidi satanae, ut discant non blasphemare. et dominus Christus flagellatos expulit de templo improbos mercatores, ubi etiam conexum est testimonium scripturae di-

3 Luc. 24, 46—47 22 cf. Gen. 22, 18 27 I Cor. 5, 5 29 I Tim. 1, 20

7 ierusalem *codd.* (*passim*) 8 parcere *O* 10 quicquid *codd.* (*passim*) 25 sathanan *PQ* satanam *v* 29 sathanae *P* sathane (h *s.* t *m1*) *Q* 31 connexum *v*

centis: zelus domus tuae comedit me. ecce inuenimus apostolum traditorem, Christum persecutorem. possem ista dicere et te in non paruos aestus mittere, ut non querelas eorum qui patiuntur, sed animum eorum qui faciunt quaerere cogereris. sed hinc noli laborare; non ea dico, sed dico ad semen Abrahae quod est in omnibus gentibus non pertinere, si quid non recte uobis factum est fortasse a palea dominicae segetis, quae nihilominus est in omnibus gentibus. uos ergo reddite rationem separationis uestrae, sed prius attendite quales habeatis quos uobis obici non uultis, et uidete quam inique faciatis, cum aliena facta nobis obicitis, etsi ea quae dicitis probaretis. ita nulla erit ratio separationis uestrae.

XI. 25. Petilianus dixit: *At enim aliqui dicent: 'filii non sumus traditoris'. eius est aliquis filius cuius facta sectatur. hi enim certissimi filii sunt idemque parentibus similes, quos non ista caro nec sanguis, sed mores et facta parentibus consimiles genuerunt.*

26. Augustinus respondit: Paulo ante nihil contra nos dicebas, nunc iam coepisti dicere aliquid et pro nobis. haec enim propositio tua in eo te tenet, ut, si nos hodie cum quibus agis non conuiceris traditores et homicidas et si quid aliud crimi-naris, quidquid tale ostenderis in eis qui nos tempore praecesserunt, omnino nobis obesse non possit. quorum enim dissimilia facta habemus, eorum filii esse non possumus. et uide quo te commiseris. si aliquem forte etiam nostrae aetatis hominem et nobiscum uiuentem de aliquo tali reatu forte conuiceris, nullo modo praeiudicat omnibus gentibus quae in semine Abrahae benedicuntur, a quibus tu te separando sacrilegus inueniris. ita, quod fieri non potest, nisi omnes qui ubique sunt noueris omniumque mores et facta non solum didiceris, sed etiam demonstraueris tam mala esse quam dicis,

1 Ioh. 2, 17 27 cf. Gen. 22, 18

7 a] ad *Pm1* 13 filii traditoris eius non sumus. est aliquis filius *PQ* 19 iam] etiam *v* 26 conuinceris *Om1* 28 sacrilegus *om.* *PQ*

non habes cur obicias orbi terrarum, qui est in sanctis, nescio quos parentes, quibus eos probes esse consimiles. nec te aliquid adiuuabit, si etiam demonstrare potueris eos qui tales non sunt cum eis qui tales sunt sumere sacramenta communia, primo quia uos ipsos respicere debetis, cum quibus ea celebretis, quibus detis, a quibus sumatis et uobis eos obici nolitis. deinde, si filii sunt Iudae, qui diabolus inter apostolos fuit, quicumque facta eius imitantur, cur non filios apostolorum dicamus qui non facta sua cum talibus, sed domini sacramenta communicant, sicut apostoli dominicam cenam cum illo traditore sumpserunt, ideo uobis longe dissimiles, quod hominibus unitatem seruantibus hoc obicitis quod conscissa unitate uos facitis?

XII. 27. Petilianus dixit: *De se ipso Iudaeis dicit dominus Christus: si non facio facta patris mei, nolite mihi credere.*

28. Augustinus respondit: Iam supra respondi; hoc et uerum est et pro nobis contra uos est.

XIII. 29. Petilianus dixit: *Falsidicos et mendaces sic identidem obiurgat: filii diaboli estis; et ab initio enim ille accusator fuit et in ueritate non stetit.*

30. Augustinus respondit: Non solemus legere: ille accusator fuit, sed: ille homicida fuit. quaerimus autem unde fuerit diabolus homicida ab initio et inuenimus, quod primum hominem occiderit non gladium stringendo aut aliquam uim corporaliter inferendo, sed persuadendo peccatum et a paradisi felicitate deiciendo. quod tunc paradisus, hoc nunc ecclesia. diaboli ergo filii sunt qui homines ab ecclesia seducendo interficiunt. sicut autem per uerba dei nouimus ubi sit plantatus paradisus, sic per uerba Christi ubi sit ecclesia didicimus: per omnes, inquit, gentes, incipiens ab Hierusalem. ab isto uniuerso ad partem quamlibet quisquis separat homi-

15 Ioh. 10, 37 20 Ioh. 8, 44 31 Luc. 24, 47

1 orbi *om.* *Oml* 2 probes *scripsi* probas *codd.* *v* cumsimiles *Oml* 24 diabolus fuerit *Q*

nem, ille diaboli filius et homicida conuincitur. sed et uerbum quod ipse posuisti, ut de diabolo diceres: *ille accusator fuit et in ueritate non stetit,* uide in quos conueniat. accusatis enim orbem terrarum criminibus aliorum, quos etiam ipsos accusare potius quam conuincere potuistis et in ueritate Christi non stetistis. ille enim dicit ecclesiam per omnes gentes incipientem ab Hierusalem, uos autem in parte Donati.

XIIII. 31. Petilianus dixit: *Tertio quoque similiter persecutorum dementiam hoc nomine appellat: progenies uiperarum, quomodo fugietis iudicium gehennae? ideoque mitto ad uos prophetas et sapientes et scribas, et ex illis occidetis et crucifigetis et flagellabitis in synagogis uestris, donec ueniat super uos omnis sanguis iustus, quem effudistis in terra a sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariae filii Barachiae, quem occidistis inter templum et altare. numquid uere carnaliter filii sunt uiperarum ac non magis mente serpentes et trilingui malitia tactuque mortifero et spiritu ueneni flagellantes? uere uiperae facti sunt qui insontibus populis mortes morsibus uomuerunt.*

32. Augustinus respondit: Haec si dicam de talibus esse dicta quales uos estis, respondebitis: 'proba.' quid enim? tu probasti? aut si eo putas probari quia dicuntur, non opus est eadem repetere. recita illa ipsa tibi et a nobis in uos: ecce et ego probaui, si hoc est probare. et tamen disce quid sit probare. neque enim extrinsecus quaero documenta, ut uos uiperas probem. ecce id ipsum uipereum est non habere in ore firmamentum ueritatis, sed uenenum maledictionis, sicut scriptum est: uenenum aspidum sub labiis eorum. et quia hoc passim a quolibet in quemlibet dici potest, quasi quaereretur quorum, continuo subiecit: quorum os maledictione et amaritudine plenum est. cum ergo talia dicitis

2 p. 35, 21 9 Matth. 23, 33—35 29. 31 Ps. 13, 3

1 terram *v* (*gr.* ἐπὶ τῆς γῆς) 17 sunt filii *v* 19 flagrantes *PQv* uerę *PQ* 23 quia] quo *v* 27 est *om. PQ* 31 subicit *PQ*

in homines per totum mundum dispersos quos omnino ignoratis, quorum etiam multi nec Caeciliani nec Donati nomen audierunt, nec auditis in silentio respondentes: 'non ad nos pertinet quidquid dicitis, non uidimus, non fecimus, quid loquamini penitus ignoramus,' uos qui nihil aliud uultis quam dicere quod probare omnino non potestis, quid aliud quam os uestrum maledictione et amaritudine plenum est? iam uide utrum uos possitis ostendere non esse uiperas, nisi ostenderitis omnes christianos omnium gentium traditores esse et homicidas et non esse christianos. immo uero etiamsi potestis singulorum hominum per totum orbem diffusorum uitas et facta nosse et ostendere, tamen antequam id faciatis, cum temere ista iactatis, os uestrum uipereum est, os uestrum maledictione et amaritudine plenum est. ostendite iam, si potestis, quem prophetam, quem sapientem, quem scribam occiderimus et crucifixerimus et flagellauerimus in synagogis nostris. attendite, quanto labore impenso nullo modo probaturi sitis, quod Donatus et Marculus prophetae fuerint aut sapientes aut scribae, quia non fuerunt. quod etsi possetis, quid faciatis, ut ostendatis a nobis occisos quos nec nos ipsi nouimus, quanto minus orbis terrarum cui uenenoso ore maledicitis? aut unde potestis ostendere animum nos habere consimilem interfectoribus eorum, quos nec saltem ab aliquibus interfectos potestis ostendere? attendite haec omnia, uidete utrum aliquid horum uel de orbe terrarum uel orbi terrarum probare possitis, cui tamen quia maledicere non quiescitis, in uobis uera ostenditis quae de illo falsa iactatis.

33. Porro si nos uelimus probare uos esse interfectores prophetarum, non imus longius, ut per loca singula colligamus, quas furiosi uestri principes circumcellionum et ipsae cateruae uinulentorum atque insanorum non tantum ediderint ab initio

18 sqq.] cf. p. 46, 16 sqq.

1 quos] et quos *v* 5 qui] que *Om1* 7 uestram *Pm1* uidete *v* 8 non] nos ***Morelius*** 17 probaturi sitis] probastis *v* 18 fuerit *Om1* 19 aut *om. O* 29 non imus (unus *Q*) longius] nimis longum sit *v* 30 cercicelionum *O* cercicellionum *P* circellionum *Q* 31 uinolentorum *Om2PQv*

schismatis uestri, sed omnino edere non desinant strages. de proximo ago. proferantur eloquia diuina quae uersantur in manibus et nostris et uestris: eos teneamus interfectores prophetarum quos contradictores inuenerimus linguis prophetarum. quid ocius dici potest, quid citius ostendi potest? mitius ageretis traiciendo ferrum per uiscera prophetarum quam quod lingua interficere conamini uerba prophetarum. dicit propheta: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae. ecce agitur, ecce impletur; uos autem non solum contra id quod dicitur aures incredulas clauditis, sed etiam contra id quod iam geritur linguas furiosas exeritis. audiuit Abraham dictum: in semine tuo benedicentur omnes gentes et credidit et deputatum est illi ad iustitiam. uos uidetis factum et reclamatis et non uultis deputari uobis ad iniustitiam quod recte deputaretur, etiamsi nondum factum, sed tantummodo dictum non crederetis. immo non solum non uultis uobis deputari ad iniustitiam, sed etiam si quid pro hac impietate patimini, deputari uobis uultis ad iustitiam. aut si non sunt istae persecutiones prophetarum, quia non fiunt ferro sed uerbo, quae fuit causa ut diuinitus diceretur: filii hominum, dentes eorum arma et sagittae et lingua eorum gladius acutus? sed quando colligam ex prophetis omnibus omnia testimonia ecclesiae toto orbe diffusae, quae omnia contradicendo interficere et extinguere conamini? sed ligati estis, quia in omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum. uerumtamen unum illud commemorabo ex ore domini qui testis est testium: oportebat, inquit, impleri omnia quae scripta sunt in lege et prophetis et psalmis de me. quae sunt haec, ipse indi-

8 Ps. 21, 28 12 Gen. 22, 18 13 Gen. 15, 6. Rom. 4, 3 21 Ps. 56, 5 25 Ps. 18, 5 28 Luc. 24, 44

1 sed] *add.* et *v* desistant *Pv* 2 elequia *O* 5 otius *Q* doctius *v* 13 illi] ei *PQ* 15 uobis deputari *PQ* iniustitiam] iustitiam *O* 30 sint *Pv*

cet. tunc aperuit illis sensum, inquit, ut intellegerent scripturas, et dixit eis: quoniam sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere a mortuis, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. ecce quod scriptum est in lege et prophetis et psalmis de domino; ecce quod de se et de ecclesia ipse dominus aperuit se ostendens, illam promittens. uos autem his tam manifestis testimoniis resistentes et ea, quia delere non potestis, deprauare conantes quid faceretis, si inueniretis membra prophetarum, qui sic saeuitis in eloquia prophetarum, ut nec dominum audiatis impletorem manifestatorem expositorem prophetarum? nam quantum potestis, etiam ipsum caeditis, quando et ipsi non ceditis.

XV. 34. Petilianus dixit: *De uobis quoque Dauid ⟨in⟩ persecutores haec dicit: sepulchrum patens est guttur eorum; linguis suis dolose agebant; uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est; ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem; contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt; non est timor dei ante oculos eorum. nonne cognoscent omnes, qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam sicut cibum panis?*

35. Augustinus respondit: Sepulchrum patens est guttur eorum, unde mendaciorum mortes exhalant; os enim quod mentitur occidit animam. si autem nihil est uerius quam id quod dixit Christus, ecclesiam suam per omnes gentes incipientem ab Hierusalem, nihil est mendacius quam id quod dicitis 'in parte Donati'. linguae autem dolosae sunt eorum, qui cum facta sua nouerint non solum se dicunt iustos esse homines

1 Luc. 24, 45—47 16 Ps. 13, 3—4 26 Sap. 1, 11 28 cf. Luc. 24, 47

6 est *in mg. O* 9 his tam] istam *Om1* 15 in *addidi, cf. p. 29, 18* persecutoribus *Pm2v* 26 exalant *codd.* 27 animum *P* 31 nouerunt *PQ*

sed etiam iustificatores hominum, quod de uno dictum est qui iustificat impium et quod sit iustus et iustificans. iam de ueneno aspidum et ore maledictione et amaritudine pleno satis diximus. ueloces pedes autem ad effundendum sanguinem etiam Maximianistas habere dixistis; testis est plenarii uestri concilii sententia totiens gestis proconsularibus et municipalibus allegata. illi autem neminem, quantum audimus, corporaliter occiderunt. intellexistis ergo etiam spiritali caede animarum sanguinem fundi gladio schismatis, quod in Maximiano damnastis. uidete ergo si non sunt pedes uestri ueloces ad effundendum sanguinem, cum praeciditis homines ab unitate orbis terrarum, si hoc in Maximianistis recte dixistis, quia praeciderunt aliquos a parte Donati. itane nos uiam pacis non cognouimus, qui studemus seruare unitatem spiritus in uinculo pacis, et uos eam nostis, qui sermoni Christi quem habuit post resurrectionem cum discipulis suis tam pacifico, ut inde inciperet dicens: pax uobiscum, ita resistitis, ut nihil aliud quam hoc ei dicere conuincamini: 'tu quod dixisti de unitate omnium gentium falsum est, nos quod dicimus de crimine omnium gentium uerum est'? qui dicerent ista, si esset timor dei ante oculos eorum? uidete itaque, si non ista cotidie dicendo plebem dei diffusam toto orbe terrarum tamquam cibum panis dentibus finire conamini.

XVI. 36. Petilianus dixit: *Monet etiam dominus Christus: cauete a pseudoprophetis; ueniunt ad uos in uestitu ouium, intus autem sunt lupi rapaces. ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

37. Augustinus respondit: Si abs te quaeram, quibus nos fructibus lupos rapaces esse cognoscatis, dicturus es crimina aliena nec in eis quorum esse dicuntur umquam probata. si autem tu a me quaeras, quibus fructibus uos potius esse lupos

2 cf. Rom. 4, 5. 3, 26 5 cf. p. 17, 19. 22, 20 14 cf. Eph. 4, 3 17 Ioh. 20, 19 25 Matth. 7, 15—16

2 iam] nam *v* 10 sint *v* 20 qui *idem quod* quomodo 23 *cf. II 32, 72 extr.* 25 uenient *PQ* qui ueniunt *v* uestitum *OQ* uestimentis *v*, *cf. III 58, 70*

rapaces cognoscamus, obicio schismatis crimen quod tu negabis, ego autem statim probabo: neque enim communicas omnibus gentibus et illis ecclesiis apostolico labore fundatis. hic dicturus es: 'non communico traditoribus et homicidis'. respondet tibi semen Abrahae: 'haec sunt illa crimina uel non uera uel non mea'. sed haec interim sepono, tu ostende ecclesiam. iam uox illa mihi sonabit, quam in pseudoprophetis uitandam dominus monuit ostendentibus partes et ab uniuerso alienare conantibus: ecce hic est Christus, ecce illic. sed usque adeo putas ueras oues Christi cor non habere quibus dictum est: nolite credere, ut lupum audiant dicentem: ecce hic est Christus et pastorem non audiant dicentem: per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem.

XVII. 38. Petilianus dixit: *Sic sic, improbe persecutor, quocumque te uelamine bonitatis obtexeris, quocumque nomine pacis bellum osculis geras, quolibet unitatis uocabulo hominum genus inlicias, qui hactenus fallis ac decipis, uere diaboli filius es, dum moribus indicas patrem.*

39. Augustinus respondit: Haec a nobis in uos dicta esse reputa et, ut noueris in quos potius conueniant, quae superius dixi commemora.

XVIII. 40. Petilianus dixit: *Nec adeo mirum quod tibi nomen episcopi inlicite assumis. haec est uera diaboli consuetudo, ita demum decipere, si sibimet uindicet uocabulum sanctitatis, apostolo praedicante: nec mirum est, inquit, si ipse satanas transfigurat se uelut angelum lucis et ministros suos quasi ministros iustitiae. nec mirum est ergo quod te falso episcopum uocas. nam et illi angeli perditi, amatores uirginum mundanarum, qui carnem corrumpendo corrupti sunt, licet diuinis exuti uirtutibus angeli esse desierint, nomen tamen retinent angelorum seseque semper*

9. 11 Matth. 24, 23 12 Luc. 24, 47 16 cf. p. 12, 18 25 II Cor. 11, 14—15

17 illicias *PQv* actenus *Om1* 23 episcopi] christi *Q* 24 uendicet *P* 26 si] quoniam (γάρ) *PQ* sathanas *PQ* 28 falsum *codd.* 31 desierunt *Qm1*

angelos putant, qui diuina soluti militia in exercitum diaboli similes transierunt, deo magno clamante: non permanebit spiritus meus in hominibus istis in aeternum, quoniam caro sunt. quibus reis ac uobis dicet dominus Christus: ite in ignem aeternum, quem parauit pater meus diabolo et angelis eius. si angeli mali non essent, diabolus angelos non haberet, quos et sanctus apostolus in illo iudicio resurgendi a sanctis hominibus dicit esse damnandos: nescitis quoniam angelos iudicabimus? si ueri angeli essent, iudicium in angelos dei homines non haberent. sic quoque apostoli sexaginta, qui cum domino Christo duodecim derelictis a fide apostatae recesserunt, in tantum hominibus miseris adhuc putantur apostoli, ut ex his Manicheus et ceteri multis diabolicis sectis multas animas implicent, quas ut caperent prodierunt. nam profecto perditus Manicheus, si tamen fuit, in illis sexaginta ponendus est, si nomen eius apostoli inter duodecim ⟨non⟩ continetur. at in locum Iudae traditoris subrogato Mathia uoce Christi ordinatus est ut tertius decimus Paulus, qui sese apostolorum nouissimum memorat, ne quisquis esset posterior apostolus crederetur. sic enim dixit: ego enim sum nouissimus apostolorum, qui non sum dignus uocari apostolus, quia persecutus sum ecclesiam dei. nec in hoc uobis blandiamini: Iudaeus haec fecerat, licet et uos nobis perniciem ut pagani faciatis. bellum namque inlicite geritis quibus non licet repugnare. uos enim cupitis uiuere nobis occisis, nobis uero uictoria est fugere uel occidi.

41. Augustinus respondit: Uideris quemadmodum testimonia scripturarum posueris uel quomodo intellexeris: nihil ad rem de qua nunc agitur. ad hoc enim certe ista omnia dixisti, ut

2 Gen. 6, 3 5 Matth. 25, 41 9 I Cor. 6, 3 11 cf. Ep. c. Don. 13, 33 21 I Cor. 15, 9

2 dampnante *O* 14 multis] multi *PQ* 15 prodierunt *scripsi* perdiderunt *codd. v* perierunt *coni. v* 16 non in illis *Ov* 17 non *addidi, cf. Aug. Contra epist. Manich. 5, 6* at] aut *Ov* *interpunctionem correxi* 18 ut *om. PQ* 19 apostolorum] apostolis *O* apostolum *PQ* 21 nouissimus] minimus *PQ* 23 nec] ne *Om1* in *om. O*

probares esse falsos episcopos, sicut sunt falsi angeli et falsi apostoli. nouimus et nos esse falsos angelos et falsos apostolos et falsos episcopos et sicut dicit uerus apostolus falsos fratres; sed cum ab utrisque aduersus inuicem possint ista iactari, probare aliquid opus est, non inaniter loqui. in quos tamen conueniat crimen fallaciae, recole quae supra diximus et inuenies, ne taedio simus legentibus eadem saepius repetendo. et tamen quid hoc ad ecclesiam toto terrarum orbe diffusam, siue quod de palea eius, quae cum illa per totum mundum est, potueris dicere, siue quod de Manicheo dixisti uel de ceteris diabolicis sectis? si enim ad triticum non pertinet, quidquid etiam de palea dicitur quae adhuc cum illo est, quanto minus pertinent ad membra Christi toto orbe diffusa tam olim et tam aperte separata portenta!

XVIIII. 42. Petilianus dixit: *Iubet nobis dominus Christus: cum uos persecuti fuerint homines in ciuitate ista, fugite in alteram; quodsi in ea uos persequentur, fugite in aliam. amen enim dico uobis, non consummabitis ciuitates Israhel, donec ueniat filius hominis. si de Iudaeis et paganis nobis praemonet, tu qui christianum te memoras dira facta gentilium non debes imitari. an sic deo seruitis, ut uestris manibus occidamur? erratis erratis, si hoc creditis miseri; nam non habet deus carnifices sacerdotes.*

43. Augustinus respondit: Fugere de ciuitate in ciuitatem a facie persecutionis non haereticis uel schismaticis praeceptum siue permissum est, quod estis uos, sed praedicatoribus euangelii, cui resistitis uos. quod ut facile probemus, nunc certe in ciuitatibus uestris estis et nemo uos persequitur. prodeundum ergo uobis est et reddenda ratio separationis uestrae.

3 cf. II Cor. 11, 26 15 *iubet*—18 *aliam*] huc usque pertinebat epistulae Petiliani pars prima, cui Augustinus libro primo respondit; cf. III 50, 61 16 Matth. 10, 23

2 falsos esse *P* 4 utriusque *Om1* possunt *Qm1* 8 orbe terrarum *v* 18 enim (γάρ) *scripsi* amen *Om1, del. Om2, om. PQv, cf. Gaud. I 18, 19* uobis *om. Q* 19 israel *codd. v* 20 paganis et iudeis *PQ* 26 hereticos *Om1*

neque enim sicut excusatur infirmitas carnis, quando cedit uiolentiae persecutionis, sic debet et ueritas cedere falsitati. proinde si persecutionem patimini, quare non dimittitis ciuitates in quibus estis, ut impleatis quod ex euangelio commemoratis? si autem non patimini persecutionem, quare nobis respondere non uultis? aut si timetis forte, ne cum responderitis persecutionem patiamini, quomodo ergo imitamini eos praedicatores quibus dictum est: ecce mitto uos sicut oues in medio luporum, quibus item dictum est: nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere? et quomodo non facitis contra praeceptum Petri apostoli qui ait: parati semper ad responsionem omni poscenti uos rationem de fide et spe uestra? postremo quare per uiolentissimas turbas etiam ultro improbi estis ecclesiis catholicis ubi potueritis, quod innumerabilibus exemplis res ipsa indicat? sed dicitis uos loca uestra defendere et resistitis fustibus et caedibus quibuscumque potueritis. quare ibi non audistis uocem domini dicentis: ego autem dico uobis non resistere malo? aut si fieri potest, ut aliquando recte per uim corporalem resistatur uiolentis nec ideo praeceptum uioletur quod audimus a domino: ego autem dico uobis non resistere malo, cur non etiam hoc fieri potest, ut per ordinatas et legitimas potestates de sedibus, quae inlicite usurpantur uel ad iniuriam dei retinentur, pius expellat impium et iustus iniustum? neque enim eo modo persecutionem passi sunt pseudoprophetae ab Helia quomodo ipse Helias a rege iniquissimo, aut quia flagellatus est dominus a persecutoribus, propterea passionibus eius comparandi sunt quos ipse de templo flagellatos eiecit. restat ergo ut nihil aliud requirendum esse fateamini nisi utrum iuste an

8 Matth. 10, 16 9 Matth. 10, 28 12 I Petr. 3, 15 18. 21 Matth. 5, 39 26 cf. III Reg. 18

6 ne *om.* *O* 7 patimini *O* 8 ecce *om.* *PQ* 13 rationem (λόγον) *om.* *Ov* 19 aut] au *Om1* aut si aliquando fieri potest ut recte *P* 27 helyas *Q* nequissimo *Pv*

impie uos separaueritis a communione orbis terrarum. nam si hoc inuentum fuerit quod impie feceritis, non miremini si non desunt ministri deo per quos flagellemini, quia persecutionem patimini non a nobis, sed sicut scriptum est ab ipsis factis uestris.

XX. 44. Petilianus dixit: *Clamat rursus de caelo dominus Christus ad Paulum: Saule Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare. Saulus tunc dictus est, ut ei postmodum baptisma componeret nomen. uobis ergo non durum est Christum totiens persequi in sacerdotibus suis, domino ipso clamante: ne tetigeritis christos meos. sanctorum computate tot funera, et uiuacem Christum totiens occidistis. postremo si sacrilegus non sis, sanctus esse non potes homicida.*

45. Augustinus respondit: Defendite uos ipsos a persecutione, quam passi sunt a uestris qui cum Maximiano se a uobis separauerunt, et illic inuenietis defensionem nostram. si enim dicitis non uos fecisse, gesta proconsularia et municipalia recitamus. si dicitis recte uos illis fecisse, cur ipsi talia pati non uultis? si dicitis: 'sed nos schisma non fecimus', hoc ergo quaeratur et, antequam constet an ita sit, nemo persecutores accuset. si dicitis etiam schismaticos persecutionem pati non debuisse, quaero utrum et de basilicis, in quibus insidiantur ad seducendos infirmos, expelli per ordinatas potestates non debeant. si dicitis nec hoc debere, reddite prius Maximianistis basilicas et sic nobiscum agite. si dicitis debere, quaerite iam quid pati debeant a potestatibus ordinatis, qui eis resistendo dei ordinationi resistunt. unde aperte apostolus dicit: non enim sine causa gladium portat; uindex est enim in iram ei qui male agit. quodsi omnino diligenter ueritate tractata hoc inuentum fuerit, ut nec per iudicia publica

4 Sap. 11, 21 7 Act. 9, 4—5 11 Ps. 104, 15 27 cf. Rom. 13, 2 28 Rom. 13, 4

3 flagellamini *Pml* 12 tot computate *Pml* 18 uos non *PQ* 26 queri etiam *O*

schismatici aliquid pati debeant nec de locis insidiarum et fallaciarum suarum pellantur. et dixeritis nobis displicere, quod Maximianistae a quibusdam uestris ista perpessi sunt. cur non liberius de toto agro domini, id est de toto mundo, clamant frumenta dominica: 'nec ad nos pertinet quod zizania uel quod palea nostra committit, quia displicet nobis'? si nobis sufficere ad purgationem fatemini, quoniam quidquid mali fit a uestris displicet nobis, quare nos ergo separastis? hinc enim nos accusat ipsa uestra defensio. si enim propterea nos ab iniquis partis Donati non separatis, quia unusquisque sarcinam suam portat, cur ab iniquis orbis terrarum quos putatis aut fingitis nos separastis? an ut sarcinam schismatis omnes pariter portaretis?

46. Et tamen quaerimus a uobis, quos uestrum a nostris probetis occisos. nullam quidem legem ab imperatoribus datam ut occideremini recolo. illi autem, de quibus maximam inuidiam facere soletis, Marculus et Donatus, ut moderatius dixerim, incertum est utrum se ipsi praecipitauerint, sicut uestra doctrina non cessat cotidianis exemplis, an uero alicuius potestatis iussu praecipitati sint. si enim incredibile est magistros circumcellionum solitas mortes sibimet intulisse, quanto incredibilius potestates Romanas insolita supplicia iubere potuisse! itaque de hac re, quam nimis inuidiosam putatis, si uerum est quod dicitis, quid hoc pertinet ad dominicum triticum? palea quae foras uolauit paleam quae intus remansit accuset: non enim tota poterit nisi uentilabro ultimo separari. si autem est falsum, quid mirum si palea tamquam leui flatu dissensionis ablata etiam dominicum triticum falsis criminationibus insectatur? quapropter de omnibus talibus inuidiosis criminibus hoc uobis frumentum Christi, quod per agrum, id est per

10 cf. Gal. 6, 5 17 cf. Cresc. III 49. 54. Optat. III 6

2 pellantur] pelli *PQc* 4 uberius *codd.* 12 fingatis *Qml* separatis *P* 14 tamen] cum *v* 20 sunt *Oml* *post* incredibile est *in P deleta sunt:* maluisse quanto incredibilius 21 cercicellionum *O* circellionum (circe *in longiore ras.*) *Q* 27 est *om. PQ* falsum est *v*

totum mundum, cum zizaniis crescere iussum est, libera et secura uoce respondet: 'si non probatis quod dicitis, ad neminem pertinet, si autem probatis, ad me non pertinet'. ex quo fit ut, quicumque se ab ista unitate frumenti propter zizaniorum uel paleae crimina separauit, propter ipsum dissensionis et schismatis malum nec ab ipso crimine homicidii se possit defendere, dicente scriptura: q u i o d i t f r a t r e m s u u m h o m i c i d a e s t.

XXI. 47. Petilianus dixit: *Ergo, ut diximus, dominus Christus clamauit ad Paulum: S a u l e S a u l e, q u i d m e p e r s e q u e r i s? d u r u m e s t t i b i a d u e r s u s s t i m u l u m c a l c i t r a r e. dixit autem Paulus: q u i s e s, d o m i n e? eique responsum est: e g o C h r i s t u s N a z a r e n u s, q u e m t u p e r s e q u e r i s. et ille tremens ac stupens dixit: d o m i n e, q u i d m e u i s f a c e r e? et dominus ad illum: s u r g e e t i n t r a i n c i u i t a t e m, e t d i c e t u r t i b i q u i d t e o p o r t e a t f a c e r e. et interpositis: s u r r e x i t a u t e m S a u l u s a t e r r a a p e r t i s q u e o c u l i s s u i s n i h i l u i d e b a t — o ultrix furoris caecitas oculorum, persequentis lumen obnubilas, solo baptismo recessura! — uideamus ergo in ciuitate quid gessit. i n t r o i i t, inquit, A n a n i a s a d S a u l u m, e t c u m i m p o s u i s s e t e i m a n u s, a i t: S a u l e f r a t e r, d o m i n u s m i s i t m e, I e s u s q u i u i s u s e s t t i b i i n u i a q u a u e n i e b a s, u t u i d e a s e t i m p l e a r i s s p i r i t u s a n c t o. c o n f e s t i m c e c i d e r u n t a b o c u l i s e i u s t a m q u a m s q u a m a e, e t u i s u m r e c e p i t e t s u r g e n s b a p t i z a t u s e s t. cum igitur Paulus a crimine persequendi baptismo liberatus oculos sumpserit innocentes, cur non uis, persecutor et traditor caecus falso baptismate, ab his quos insequeris baptizari?*

48. Augustinus respondit: Nec persecutorem nec traditorem probas quem uis denuo baptizare. et si probas aliquem, non est tamen denuo baptizandus persecutor et traditor, si iam

7 I Ioh. 3, 15 10 sqq.] Act. 9, 4—6. 8. 17—18

16 in *om. Q* 17 a] de *PQv* 18 *interpunctionem correxi* 20 batismo *Pml* 25 scamę *Q* 28 peccator persecutor *Pml* 29 iis *v*

Christi baptismo baptizatus est. Paulum quippe propterea baptizari oportuit, quia numquam tali baptismo tinctus fuit. itaque nihil habet simile ad causam, quam nobiscum agitis, quod de Paulo interponere uoluisti. sed si hoc non interposuisses, puerili declamationi locum non inuenisses ubi diceres: *o ultrix furoris caecitas, solo baptismo recessura!* quanto enim fortius in uos exclamandum est: 'o ultrix furoris caecitas, quae non Paulo comparata, sed Simoni, nec accepto baptismo recedit a uobis!' nam si persecutores ab eis quos persequuntur baptizandi sunt, Primianus a Maximianistis baptizetur, quos instantissime persecutus est.

XXII. 49. Petilianus dixit: *At enim constanter opponitis: 'dixit apostolis Christus: qui semel lotus est non habet causam nisi pedes lauandi, sed est mundus totus.' si uerba ista plene discutias, subsequentibus obtineris. sic namque locutus est dicens: qui semel lotus est non habet causam nisi pedes lauandi, sed est mundus totus; et uos mundi estis, sed non omnes. hoc autem dixit propter Iudam qui eum fuerat traditurus. quisquis ergo traditor factus es, baptismum perdidisti. denique postquam ipse damnatus est traditor Christi apostolus, undecim sic plenius confirmauit: iam uos mundi estis propter sermonem quem locutus sum uobis; manete in me, et ego in uobis. et iterum his undecim dixit: pacem meam do uobis, pacem meam dimitto uobis. cum haec ergo damnato ut diximus traditore apostolis undecim dicta sint, uos quoque traditores similiter pacem et baptismum non habetis.*

50. Augustinus respondit: Si ergo perdidit baptismum traditor, quisquis a uobis baptizatus postea traditor factus fuerit, si redire ad uos uoluerit, denuo baptizetur. quod si non facitis,

6 p. 47, 18 8 cf. Act. 8, 9—19 13. 16 Ioh. 13, 10 22 Ioh. 15, 3—4 24 Ioh. 14, 27

2 tali numquam *PQ* 8 non—Simoni *om. PQ* 9 a *s. l. O* persecuntur *Q* 10 quos *om. Om1* 21 Christi, apostolos *v* 31 ad uos redire *v*

satis uos ipsi indicatis falsum esse quod dictum est: *si quis ergo traditor factus es, baptismum perdidisti.* si enim perdidit, redeat et recipiat; si autem redit et non recipit, non perdiderat. deinde, si propterea dictum est apostolis: iam uos mundi estis et: pacem meam do uobis, quia iam inde discesserat traditor, non erat ergo munda et pacifica cena illa tanti sacramenti, quam priusquam ille exiret omnibus dedit. quod si clausis oculis dicere audetis, quid faciamus nisi potius nos exclamemus: 'o ultrix furoris caecitas eorum qui uolunt esse legis doctores, sicut dicit apostolus, non intellegentes neque quae locuntur neque de quibus affirment'? nisi tamen pertinaciae caecitas impediret, non erat difficilis intellectus, ut uideres non dixisse dominum praesente Iuda: 'nondum mundi estis', sed: iam uos mundi estis. addidit autem 'non omnes', quia ibi erat qui mundus non erat. qui tamen si praesentia sua ceteros pollueret, non eis diceretur: iam uos mundi estis, sed diceretur, ut dixi: 'nondum mundi estis'. postquam uero ille discessit, dixit eis: iam uos mundi estis nec addidit: 'sed non omnes,' quia iam discesserat quo etiam praesente, sicut eis dictum est, mundi erant, sed non omnes, quia erat illic unus immundus. quapropter his uerbis magis dominus declarauit in uno coetu hominum eadem sacramenta sumentium aliquorum immunditiam mundis obesse non posse. certe si putatis esse apud nos similes Iudae, haec uerba nobis dicite: 'mundi estis, sed non omnes'. non autem hoc dicitis, sed dicitis propter quosdam immundos: 'immundi estis omnes'. hoc discipulis dominus Iuda praesente non dixit, et ideo qui hoc dicit non didicit a bono magistro quod dicit.

XXIII. 51. Petilianus dixit: *Quodsi nos bis baptismum facere dicitis, immo uos facitis qui occiditis baptizatos. non, quia baptizatis, hoc dicimus, sed quia unumquemque, dum*

1 p. 48, 19 4 Ioh. 15, 3 5 Ioh. 14, 27 9 I Tim. 1, 7 28 cf. Luc. 18, 18

1 indicatis *scripsi* iudicatis *codd. v* 6 cęna *Q* 11 loquuntur *v* affirmant *v* 22 cętu *Q* 24 apud nos esse *v* 30 baptismom *O*

occiditis, sanguine suo facitis baptizari. etenim baptismum aquae uel spiritus extorto sanguine martyris quasi factum est geminum. sic [autem] ipse namque saluator baptizatus primitus a Iohanne baptizandum sese professus est iterum non iam aqua nec spiritu, sed sanguinis baptismo cruce passionis, sicut scriptum est: accesserunt ad eum duo discipuli filii Zebedaei dicentes: domine, cum ueneris in regnum tuum, fac nos sedere unum ad dexteram tuam et alterum ad sinistram. respondit eis Iesus: difficilem rem petitis. numquid calicem quem ego bibiturus sum potestis bibere et baptismum quod ego baptizor baptizari? dixerunt illi: possumus. et ait illis: calicem quidem quem ego bibiturus sum bibere potestis et baptismum quod ego baptizor baptizabimini, et cetera. si haec duo sunt baptismata, uestra nos laudatis inuidia, profitemur. cum enim nostra corpora occiditis, non bis baptismum facimus, sed baptismo nostro et sanguine baptizamur ut Christus. erubescite erubescite, persecutores: similes Christo martyres facitis quos post aquam ueri baptismatis sanguis baptista perfundit.

52. Augustinus respondit: Primo cito respondemus quia non uos occidimus, sed ipsi uosmet ipsos uera morte occiditis, cum uos ab unitatis uiua radice praeciditis. deinde si omnes qui occiduntur sanguine suo baptizantur, omnes latrones iniqui impii scelerati, qui damnati feriuntur, martyres habendi sunt, quia suo sanguine baptizantur. si autem non baptizantur sanguine suo nisi qui occiduntur propter iustitiam, quia ipsorum est regnum caelorum, uide sis prius esse quaerendum propter

5 cf. Ioh. 3, 5   6 Marc. 10, 35—39   28 Matth. 5, 10

3 autem *del.* *Q*   nanque *del.* *P* sic autem ipse quoque *v*, *cf.* sic namque *p. 48, 15*   4 a] ab *Q*   12 baptismo *v*   quo *PQv*   14 bibere potestis] bibetis (πίεσθε) *Q* quidem meum (*del.*) bibetis quem ego bibiturus sum *P*   baptismo *v*   15 quo *PQv*   17 occidistis *Om1*   non bis *scripsi* nobis *O* bis *PQv*   29 uide sis *scripsi* uidistis *codd.* *v*, *cf.* uide potius *p. 57, 27*

quid patimini et postea quid patiamini. quid ergo buccae inflantur, antequam facta defendantur? quid perstrepit lingua, antequam probetur uita? si schisma fecisti, impius es; si impius es, ut sacrilegus moreris, cum pro impietate puniris; si ut sacrilegus moreris, quomodo tuo sanguine baptizaris? an dicis: 'non feci schisma'? hoc ergo quaeramus: quid ante clamas quam probas?

53. An dicis: 'etsi sacrilegus sum, a te occidi non debeo'? alia quaestio est de atrocitate facti mei quod numquam ueraciter demonstras, alia de baptismo sanguinis tui unde te mendaciter iactas. nam neque occido te nec probas te ab aliquo occidi nec, si probes, ad me pertinet quicumque te occiderit, siue secundum potestatem legitime sibi a domino datam iuste fecerit siue sicut messis dominicae palea cupiditate aliqua mala scelus admiserit: sicut ad te non pertinet qui recentibus temporibus cum intolerabili potentatu etiam militibus sibi comitantibus, non quia timebat aliquem sed ut ab omnibus timeretur, uiduas oppressit, pupillos euertit, aliena patrimonia prodidit, aliena matrimonia separauit, res uendendas innocentium procurauit, uenditarum pretia cum dominis plangentibus diuisit. ex me ista dicere uidear, si non tacito nomine agnoscitur de quo dicam. quae si uera sunt, sicut ad uos ista non pertinent, ita nec quidquid dicis ad nos, etiamsi uera diceres. si autem falsa fama de illo collega uestro iusto et innocente mentita est, nullo modo etiam famae credendum est, quae de innocentibus tamquam de traditoribus codicum uel tamquam de interfectoribus hominum seminata est. huc accedit, quia ego illum commemoro qui uobiscum uixit, cuius natalicia tanta celebratione frequentabatis, cui pacis osculum inter sacramenta copulabatis, in cuius manibus eucharistiam pone-

15 *qui recentibus temporibus* seqq.] cf. cap. 35, 82

1 patiamini] patimini *v* 4 cum pro—moreris *om. PQ* 5 quomodo] *add.* ergo *PQ* 6 dicitis *O* 11 occido *scripsi* occidi *codd. v, cf. p. 50, 23* 13 sibi *scripsi* siue *O, om. PQv* 15 ammiserit *O* 16 intollerabili *Pm1* potentu *Q* 21 dicere ista *P* 27 uc *Om1* 30 eucaristiam *Om1*

batis, cui uicissim danti manus porrigebatis, cuius aures inter tantos Africae gemitus surdas libera uoce offendere timebatis; quem nescio quis uestrum quia uel ex obliquo urbanissime tetigit, ut ei diceret quod comitem haberet deum, ingenti laude ferebatur. tu autem illos nobis obicis cum quibus non uiximus, quorum faciem non uidimus, quorum aetate uel pueri uel fortasse nondum nati eramus. quae est ista tanta iniquitas atque peruersitas uelle nobis imponere sarcinas ignotorum, cum uos portare nolitis amicorum? clamat scriptura diuina: uidebas furem et concurrebas cum eo. si te non contaminauit quem uidisti, cur mihi obicis quem uidere non potui? an dicis: 'non cum eo concurri, quia facta eius displicebant mihi'? sed nempe ad altare accedebas cum eo. age iam, ut te defendas, discerne ista et dic aliud esse concurrere in peccatum, sicut concurrerunt duo seniores castitati Susannae insidiantes, aliud cum fure accipere domini sacramentum, sicut apostoli cum Iuda etiam primam illam cenam acceperunt. faueo defensioni: sed cur non attendis quanto facilius in hac tua defensione absolueris gentes et terminos terrae qua hereditas Christi diffunditur? si enim potuistis furem uidere et cum fure uiso sacramenta communicare ⟨et⟩ tamen peccatum non communicare, quanto minus potuerunt remotissimae nationes cum Afris traditoribus uel persecutoribus, etiamsi uera diceretis et ostenderetis, mala facta habere communia, quamuis cum eis tenerent sacramenta communia! an dicis: 'ego illum episcopum uidi, furem uero illum non uidi'? dic quod uis: etiam huic faueo defensioni, et in hac absolutus est a uestris criminationibus orbis terrarum. si enim uobis licuit cogniti hominis ignorare uitam, cur totus mundus ignotos ignorare non sinitur? nisi forte Donatistis licet nescire quod scire nolunt, gentibus non licet nescire quod scire non possunt.

54. An dicis: 'aliud est furtum, aliud traditio uel persecu-

3 cf. p. 10, 13 10 Ps. 49, 18 15 cf. Dan. 13, 10

5 obicis] ibicis *Q* 11 cur] cui *Pm1* 17 cęnam *Q* 18 de.fensioni *P* 19 defessione *P* 21 et *addidi* 24 malefacta *v* 27 faueto *Pm1*

tio'? concedo aliud esse, nec modo laborandum est quid intersit ostendere. adtende compendium. si te ille non fecit furem, quia tibi non placet furtum, quis potest facere traditores aut homicidas eos quibus displicet siue traditio siue homicidium? prius igitur confitere te esse quidquid mali fuit Optatus quem noueras, et uel sic mihi obice quidquid mali fuerunt quos ego non noueram. nolo mihi dicas: 'sed illa magna sunt, ista parua'. prius enim oportet fatearis ipsa parua de te, non ut ego quoque fatear, sed ut uel sinam te dicere nescio quae magna de me. Optatus quem noueras fecit te furem, quia collega tuus fuit, an non fecit? responde unum de duobus. si dicis: 'non fecit', quaero ⟨quare⟩ non fecerit: quia nec ipse fuit, an quia nescis, an quia tibi displicuit? si quia nec ipse fuit, multo magis illos de quibus nos arguitis tales fuisse quales dicis credere non debemus. si enim de Optato non est credendum quod et christiani et pagani et Iudaei, postremo et nostri et uestri dicunt, quanto minus credendum est quod uos de aliquo dicitis! si quia nescis, respondent tibi omnes gentes: 'multo magis nos nescimus quidquid de illis obicis nobis'. si quia tibi displicuit, eadem tibi uoce respondent: 'quamuis numquam probaueris, talia tamen displicent nobis'. si autem dicis: 'ecce me furem fecit Optatus ille quem noueram. quia collega meus fuit et cum illo ad altare accedere solebam cum ista committeret, sed non curo, quia leue est peccatum. te autem illi traditorem homicidamque fecerunt', respondeo non me concedere, ut ego quoque traditor et homicida factus sim peccatis alienis, quia tu te alieno peccato furem factum esse confessus es; neque enim iudicio nostro, sed ore tuo fur factus es. nos enim dicimus unumquemque sarcinam suam portare, sicut apostolus testis est; tu uero non quia furtum fecisti uel ⟨in⟩ furtum consensisti, sed quia id quod alius fecit ad te pertinere exi-

29 cf. Gal. 6, 5

7 maga *Om1* 12 quare *addidi*, *om. O* cur *suppleuerunt PQv* fecerit] fecit *v* ipse fur fuit *v* 14 arguitis *scripsi* arguistis *codd. v* 26 sum *Pm1* 30 in *addidi* furto *Pm2v, cf. index* 'consentio'

stimasti, sub sarcina Optati ultro tuos humeros subdidisti. nam sicut apostolus ait, cum de cibis loqueretur: scio et confido in domino Iesu quia nihil commune per ipsum; sed ei qui existimat aliquid commune esse, illi commune est, eadem regula dici potest aliena peccata non pertinere ad eos quibus displicent, sed si quis existimat ad se pertinere, pertinent ad eum. quapropter tu nos non tenes traditores nec homicidas, etiamsi aliquid tale probes de his qui nobiscum sacramenta communicant; te autem, etiamsi tibi displiceat quidquid fecit Optatus, furem tamen tenemus non per calumniam nostram, sed per sententiam tuam. et ne putes hoc leue esse, apostolum lege dicentem: neque fures regnum dei possidebunt. qui autem regnum dei non possidebunt, non erunt utique ad dexteram inter illos quibus dicetur: uenite benedicti patris mei, percipite regnum quod uobis paratum est ab origine mundi. si ibi non erunt, ubi erunt nisi ad sinistram, inter illos ergo quibus dicetur: ite in ignem aeternum qui paratus est diabolo et angelis eius? frustra ergo te securum facis leue putando peccatum, quod a regno dei separat et in ignem mittit aeternum. quanto melius ad ueram confessionem confugies et dices: 'unusquisque nostrum proprium onus portabit et a tritico paleam uentilabrum ultimum separabit!'

55. Sed uidelicet times ne statim tibi dicatur: 'cur ergo, dum aliis aliena onera conamini imponere, ausi uos estis ante ultimum uentilabrum a totius mundi dominica segete separare?' itaque uos, quibus displicent facta uestrorum, dum cauetis ne uobis obiciatur schisma quod omnes fecistis, etiam peccatis uos implicatis quae uos non fecistis, et dum timet uir disertus Petilianus, ne mihi liceat dicere non me esse talem qualem fuisse

2 Rom. 14, 14   12 I Cor. 6, 10   15 Matth. 25, 34   18 Matth. 25, 41   22 cf. Gal. 6, 5   cf. Matth. 3, 12

1 sarcino *Qm1*   6 ad eos non pertinere *v*   quis] quid *Om1*   8 omicidas *Om1*   iis *v*   9 etiamsi tibi] etiam sibi *O*   14 dicitur *Pm2*   23 palea *O*   29 timet uir *scripsi* timetur *codd.* timet *v*, *cf.* uir diserte *cap. 98, 226 et Cresc. III 55, 61. 71, 83. IIII 11, 13*

putat Caecilianum, ipse cogitur dicere esse se talem qualem fuisse nouit Optatum. an tu non es talis qualem illum fuisse Africa tota conclamat? nec nos ergo tales sumus, quales illos quos nobis obicitis uel error uester suspicatur uel furor infamat uel ueritas probat; multo minus talia sunt per omnes gentes frumenta dominica, quae istorum nec nomen audierunt. nulla igitur causa est, cur tanto scelere separationis et sacrilegio schismatis pereatis. et tamen si quid pro hac tanta impietate diuino iudicio patiamini, etiam baptizari uos uestro sanguine dicitis, ut parum sit quod diuisi non compungimini, nisi etiam puniti gloriemini.

XXIIII. 56. Petilianus dixit: *At enim in eodem perduratis: 'qui semel lotus est non habet causam nisi pedes lauandi.' semel est quod habet auctorem, semel est quod ueritas firmat.*

57. Augustinus respondit: Baptismus in nomine patris et filii et spiritus sancti Christum habet auctorem, non quemlibet hominem, et Christus est ueritas, non quilibet homo.

XXV. 58. Petilianus dixit: *Nam cum reus falsa committas, bis baptisma ego non facio quod semel ipse non facis.*

59. Augustinus respondit: Nec reos nos probas et, si reus baptismo falso baptizat, non habent uerum baptismum quotquot ab eis baptizantur, qui apud uos non solum manifesti, sed etiam occulti iam rei sunt. si enim rem dei dat qui baptismum dat, cum iam deo reus est quomodo rem dei dat, si reus uerum baptismum non dat? sic enim expectatis, ut et uobis reus sit, quasi quod daturus est uestrum sit.

XXVI. 60. Petilianus dixit: *Nam si ueris falsa permisceas, isdem saepe uestigiis uerum falsitas imitatur. sic sic hominem simulat naturae pictura uerumque coloribus exprimit falsa facies ueritatis. sic sic speculi nitor uultum rapit, ut reuocet*

13 Ioh. 13, 10 16 cf. Matth. 28, 19 18 cf. I Ioh. 5, 6

26 sic] sed *v* 27 reus uobis *PQ* 29 hisdem *Om2PQ* iisdem *v*
30 uerunque *Om1* uerum, quae *PQv* falsas *PQv*

oculis intuentur: sic sibi offert peregrina nominibus umbrae, ut ipsa sibimet inuicem facies se uendicare contendat, umbraque ualet mundo fallaciam, ut ipsi se, qui pendent, oculi quasi in altero sese recognoscant. ipsa quoque umbrae cum steterit imago, res geminat mendax ex parte, mentitur diuinitas unitatem. nonnumquid ideo uerum est, quod fingens mentitur? sed aliud est hominem pingere, aliud generare. num quis patri filium exoptanti falsum fingit infantem, aut quis picturae mendacio ueros heredes expectet? proinde dementis est animi diuiso eo quod uerum est creare pictorem.

61. Augustinus respondit: itane non erubescis, etiamsi in homine fallacissimo fuerit, baptismum Christi falsitatem uocare? absit quidem ut dominicum frumentum, quod per totum agrum, id est hunc mundum, usque in messem, id est usque in finem saeculi, inter zizania crescere iussum est, uestris maledictis interisse credatur. uerumtamen et in ipsis zizaniis, quae usque in finem non colligi sed tolerari praecepta sunt, et in ipsa palea, quae non nisi ultimo uentilabro tota separabitur, audet quisquam dicere falsum esse baptisma quod in nomine patris et filii et spiritus sancti datur et sumitur? quos testimonio grauidatarum feminarum conuictos uel collegas uel presbyteros uestros ab honore deponitis — quandoquidem ista exempla ubique non desunt —, quaero, antequam conuincerentur, utrum fallaces fuerint an ueraces. respondebis utique: 'fallaces'. cur ergo uerum baptismum et habebant et dabant? cur in eis diuinam ueritatem non corrumpebat humana fallacia? nonne uerissime scriptum est: **sanctus enim spiritus disciplinae effugiet fictum**? fictos ergo istos cum sanctus spiritus fugeret, cur apud eos baptismi ueritas erat, nisi quia spiritus sanctus hominis fallaciam, non ueritatem sacramenti fugiebat? porro

13 cf. Matth. 13, 24—30. 36—43 18 cf. Matth. 3, 12 27 Sap. 1, 5

1 oculos *Om2PQr* (oculis *datiuus est*) 4 umbrae *scripsi* umbra *codd. v* 5 imago, res *scripsi* imagines *codd. v* 6 adeo] ideo *v* 9 animus *OQ* 14 usque ad messem *v* 19 quisque *v* 21 grauidaturum *Om1* 25 diuinum *Pm1* 28 spiritus sanctus *Q*

si et fallaces habent baptismum uerum, qui hoc habet ⟨quamuis a fallacissimo baptizatore acceptum, idem habet⟩ quod ueraces habent. unde te oportet aduertere sermonem tuum potius esse pigmentis puerilibus coloratum, et ideo qui neglecto uerbo uiuo fucis talibus delectatur, ipse amat pro ueritate picturam.

XXVII. 62. Petilianus dixit: *At enim dicit apostolus Paulus: u n u s d e u s, u n a f i d e s, u n u m b a p t i s m a. unum nos profitemur; nam certum est eos qui duo existimant insanire.*

63. Augustinus respondit: In uos ista dicitis, sed insaniendo nescitis. illi enim dicunt duo baptismata, qui aliud existimant habere iustos, aliud iniquos, cum neque istorum neque illorum sit, sed sit Christi, in utrisque unum, quamuis ipsi non sint unum, sed id quod est unum isti habeant ad salutem, illi ad perniciem.

XXVIII. 64. Petilianus dixit: *Uerum ut aliquid comparem, solem geminum uideri furiosis, licet nubes caerulea saepe concurrat eiusque decolor facies splendore percussa, dum radii solis ab eadem redeunt, quasi proprios radios emittere uideatur, sic sic in fide baptismatis aliud est quaerere imagines, aliud agnoscere ueritatem.*

65. Augustinus respondit: Quid loqueris, quaeso? quando nubes caerulea radios solis percussa repercutit, numquid furiosis quasi duo soles apparent ac non omnibus qui intuentur? cum autem furiosis ita uidetur, solis ipsis uidetur. sed si molestum non est quod ammoneo, uide potius, ne forte talia dicere et sic loqui furiosum sit. nempe tamen hoc dicere uoluisti, iustos habere ueritatem baptismi, iniustos autem imaginem. si ita est, audeo dicere imaginem fuisse in illo uestro cui non

4 cf. Cic. De or. II 45, 188   8 Eph. 4, 5

1 habet] habent *Pv*   *sententiam expleui, cf. p. 56, 11. 58, 14*   2 quod] *add.* non *PQ*   13 istorum] iustorum *O*   18 uidere furiosi *Oml*   26 cum autem—ipsis uidetur *om. PQ*   27 admoneo *OQ*   ne forte potius *Qml*   29 iusto *O*   ymaginem *P*

deus, sed quidam comes erat deus, ueritatem autem uel in te uel in illo qui hoc in eum eleganter emisit, quando ei dixit: cui comes est deus. et discernite illos quos uterque baptizauit et in aliis approbate baptismum uerum, ab aliis autem excludite imaginem et introducite ueritatem.

XXVIIII. 66. Petilianus dixit: *Sed ut haec minora discurram, numquid ius dicit qui non est curiae magistratus, aut id quod dixerit ius est, cum priuati persona publica iura perturbet? an non magis reus non modo non prodest, sed cum eo quod conficit falsarius obtinetur?*

67. Augustinus respondit: Quid, si iste priuatus atque falsarius legem imperatoris alicui det, nonne ille, cum contulerit cum eis qui hanc habent et ipsam esse inuenerit, non attendit a quo acceperit, sed quid acceperit? falsarius quippe quando ex sua falsitate dat aliquid, falsum est; quando autem alienum uerum ab aliquo datur, etiamsi a falsario detur, quamuis ille uerax non sit, uerum est tamen quod datur.

XXX. 68. Petilianus dixit: *Aut si quisquam carmina sacerdotis memoriter teneat, numquid inde sacerdos est, quod ore sacrilego carmen publicat sacerdotis?*

69. Augustinus respondit: Ita istud dicis, quasi modo quaeramus quis sit uerus sacerdos et non quid sit uerum baptisma. ut enim sit quisque uerus sacerdos, oportet ut non solo sacramento, sed iustitia quoque induatur, sicut scriptum est: s a c e r d o t e s t u i i n d u a n t u r i u s t i t i a. qui autem solo sacramento sacerdos est, sicut fuit pontifex Caiphas, persecutor unius et uerissimi sacerdotis, quamuis ipse non sit uerax, quod dat tamen uerum est, si non det suum sed dei, sicut de ipso Caipha dictum est: h o c a u t e m n o n a s e d i x i t, s e d c u m e s s e t p o n t i f e x p r o p h e t a u i t. et tamen, ut eo quoque simili utar quod ipse posuisti, si audias ab aliquo uel profano

1 cf. p. 52, 3 24 Ps. 131, 9 29 Ioh. 11, 51

7 ius] iustius *O* 16 detur] datur *O* 22 quis] quid *PQ* quid] quis *O* quod *PQ* 26 caiphas pontifex *P* 31 prophano *Q*

precem sacerdotis uerbis et mysteriis euangelicis conformatam, numquid potes ei dicere: 'non est uera', quamuis ipse non solum uerus non sit, sed etiam nullus sacerdos sit, cum apostolus Paulus quoddam testimonium uerum esse dixerit Cretensis nescio cuius prophetae, qui inter prophetas dei non computabatur? ait enim: dixit quidam ex ipsis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malae bestiae, uentres pigri. testimonium hoc uerum est. si ergo apostolus nescio cuius alienigenae testimonium, quia uerum comperit, etiam ipse adtestatus est, cur nos, apud quemlibet inuenerimus quod Christi est et uerum est, etiamsi ille apud quem inuenitur peruersus et fallax est, non discernimus uitium quod homo habet et ueritatem quam non suam sed dei habet, et dicimus: 'sacramentum hoc uerum est,' sicut ille ait: testimonium hoc uerum est? numquid ideo dicimus: 'etiam ipse homo uerax est', quia dicimus: 'sacramentum hoc uerum est'? sicut et apostolus numquid ideo prophetam illum inter prophetas dei computauit, quia quod in eo uerum inuenit uerum esse firmauit? similiter idem apostolus, cum apud Athenas esset, inter aras daemonum animaduertit aram quandam in qua scriptum erat: ignoto deo, et hoc testimonium ad illos in Christo aedificandos assumpsit, ita ut hoc commemoraret in sermone suo atque subiungeret: quem uos ignorantes colitis, hunc uobis nos adnuntiamus. numquid quia uel inter idolorum aras uel a sacrilegis erectam aram illam repperit, propterea quod in ea uerum erat damnauit aut respuit, aut propter uerum quod in ea legerat etiam sacrilegia paganorum sectanda esse persuasit? consequenter autem cum ipsum etiam dominum illis ignotum, sibi autem notum etiam illorum notitiae, sicut congruere iudicabat, insinuare uellet, ait inter cetera: et quidem non longe positum

6 Tit. 1, 12—13 21. 23 Act. 17, 23 31 Act. 17, 27—28

3 cum] sed cum *Pm1* 8 uentris *PQ* 9 testimonio *PQv* 13 et *om. Pm1Q* 14 hoc sacramentum *P* 24 annuntiamus *OQ* 25 ydolorum *P* 26 reperit *v*

ab unoquoque nostrum. in illo enim uiuimus et mouemur et sumus, sicut et quidam secundum uos dixerunt. numquid etiam hic, quia inuenit apud sacrilegos testimonia ueritatis, aut propter ista illos approbauit aut propter illos ista damnauit? uos autem necesse est ut semper erretis, quamdiu propter hominum uitia dei sacramenta uiolatis aut nos propter dei sacramenta, quae in uobis uiolare nolumus, etiam uestri schismatis sacrilegium assumere putatis.

XXXI. 70. Petilianus dixit: *Omnis enim potestas ex deo est, non in homine potestatis, sicut Pontio Pilato respondit dominus Iesus Christus: non haberes in me potestatem nisi esset tibi desuper data, et iterum dicente Iohanne: non potest homo facere quicquam nisi ei datum fuerit e caelo. doce igitur, traditor, simulandi mysteria quando acceperis potestatem.*

71. Augustinus respondit: Tu doce potius, uniuersus orbis terrarum, qua diffusa est hereditas Christi, et illa tot gentium multitudo, ubi apostoli ecclesias fundauerunt, quando baptizandi amiserit potestatem. numquam docebis, non solum quia eos calumniaris, non doces traditores, sed quia, etiamsi docueris, non potest quorumlibet malorum scelus siue ignotorum siue fallacium siue ut zizania uel palea tolerandorum euertere promissa dei, ut non in semine Abrahae benedicantur omnes gentes; a quibus promissis uos alienos facitis, qui cum omnibus gentibus communionem unitatis habere non uultis.

XXXII. 72. Petilianus dixit: *Licet enim unum sit baptismum, tribus tamen est gradibus consecratum. dedit aquam Iohannes sine nomine trinitatis, sicut ipse professus est dicens: ego uos baptizo in aqua paenitentiae; alius ueniet qui fortior me est, cuius non sum dignus calciamenta portare; ipse uos baptizat in spiritu sancto et igni.*

9 cf. Rom. 13, 1 11 Ioh. 19, 11 13 Ioh. 3, 27 23 cf. Gen. 22, 18 28 Matth. 3, 11

8 uestris *Om1* 14 e] de *v* 16 uniuersos *O* 17 quo *Pm2Qv* 26 baptisma *Pm2* 30 calceamenta *Ov* 31 igne *PQv*

dedit sanctum spiritum Christus, sicut scriptum est: sibilauit in faciem eorum et dixit: accipite spiritum sanctum, ipseque ignis paracletus crepitantibus flammis ardescens in apostolos superuenit. o uera diuinitas, quae accendere uisa est, non ardere. sicut scriptum est: factus est subito de caelo sonus, tamquam ui magna spiritus ferretur, et repleuit totam domum ubi erant sedentes apostoli. et uisae sunt distributae linguae tamquam ignis. sedit autem super unumquemque eorum, et repleti sunt omnes spiritu sancto, et coeperunt loqui uariis linguis sicut spiritus sanctus dabat eloquium eis. tu igitur, persecutor, uel aquam paenitentiae non habes, qui non Iohannis occisi, sed occisoris Herodis retines potestatem. tu igitur, traditor, sanctum spiritum Christi non habes; etenim morti Christus est traditus, non ad mortem tradidit Christus. tibi ignis in spiritu apud inferos uiuax est, qui ieiunis apicibus aestuans membra tua per saeculum afflare ualeat, non finire, sicut scriptum est de reorum inferno supplicio: ignis eorum non extinguetur.

73. Augustinus respondit: Tu es ille maledicus conuiciator, non ueridicus disputator. nonne aliquando desines talia dicere, quae si non probas ad neminem pertinent, si autem probas ad unitatem orbis terrarum, quae in sanctis tamquam in frumentis est, omnino non pertinent? si placeat et nobis pro maledictis maledicta reponere, possumus et nos forte diserte conuiciari, possumus dicere: *crepitantibus flammis*, sed nullo modo mihi sonat diserte quod dicitur inepte; possumus et nos dicere: *ieiunis apicibus aestuans*, sed scriptorum nostrorum apices nolumus, cum ab aliquo sano leguntur, a suco grauitatis ieiunos iudicari et ipsum in eis, dum nullis sententiis utilibus pascitur, superuacaneo laborare ieiunio. ecce

1 Ioh. 20, 22 5 Act. 2, 2—4 19 Esai. 66, 24

1 spiritum sanctum *Pv* 3 paraclitus *OP* paraclytus *Q* 12 igitur] ergo *P* uero *v* 14 spiritum sanctum *v* 18 reorum] *add.* in *v* 20 mendicus *P* 26 possumus] *add.* et nos *v* 31 ieiuno *Pml*

dico circumcelliones uestros non crepitantibus, sed praecipitantibus flammis furoris ardere. si responderis: 'quid ad nos?', cur et tu cum obieceris quos uolueris non uicissim audies: 'et nos nescimus'? si responderis: 'non probabis', cur non tibi orbis terrarum respondeat uicissim: 'nec uos probatis'? paciscamur ergo, si placet, ut nec tu nobis malos obicias quos putas nostros nec uobis ego uestros. ita uidebis hoc pacto tam iusto placito atque firmato nihil te habere quod obicias semini Abrahae in omnibus gentibus. atque tibi ego plane inuenio magnum quod obiciam: cur ergo uos impie separastis a semine Abrahae quod est in omnibus gentibus? hoc certe quemadmodum defendas non habes. purgamus enim nos utrique a criminibus alienis; hoc autem, quod omnibus gentibus quae in semine Abrahae benedicuntur non communicatis, et magnum crimen est ⟨et⟩ non quorundam uestrum, sed omnium.

74. Et tamen nosti et commemoras sanctum spiritum ita uenisse, ut illi quos tunc impleuerat linguis omnibus loquerentur. quid sibi uolebat illud signum atque prodigium? cur modo ita datur spiritus sanctus, ut nemo cui datur linguis omnibus loqui possit, nisi quia omnes gentes credituras ac sic in omnibus linguis futurum euangelium illud tunc miraculum portendebat? quod et in psalmo tanto ante praedictum est: non sunt loquelae neque sermones quorum non audiantur uoces eorum. hoc propter eos dictum est qui sancto spiritu accepto linguis erant omnibus locuturi. sed quia id ipsum in omnibus gentium linguis futurum euangelium et corpus Christi per totum orbem terrarum linguis omnibus personaturum significabat, secutus ait: in omnem terram exiuit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum. hinc fit ut ecclesia uera neminem lateat. unde est illud quod in euangelio ipse dicit: non potest ciuitas

23 Ps. 18, 4 28 Ps. 18, 5 31 Matth. 5, 14

4 si] sed *P* 9 atqui *v* tibi] ibi *O* ego tibi *v* 10 uos ergo *v* 15 et *addidi, cf. p. 32, 12* 16 spiritum sanctum *Pv* 25 spiritu sancto *Qv* 26 gentibus *O* gentibus et *v*

abscondi super montem constituta. ideoque in eodem psalmo conectitur: in sole posuit tabernaculum suum — id est in manifestatione, sicut in Regnorum libris legimus dictum: quod tu in occulto fecisti, patieris in sole —, et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo exultauit ut gigas ad currendam uiam: a summo caelo egressio eius — ecce habes aduentum domini in carne — et occursus eius usque ad summum eius — ecce habes resurrectionem et ascensionem — nec est qui se abscondat a calore eius: ecce habes aduentum spiritus sancti quem in linguis igneis misit, ut feruorem caritatis ostenderet, quam profecto non habet qui cum ecclesia, quae in omnibus linguis est, non seruat unitatem spiritus in uinculo pacis.

75. Iam uero quod unum quidem baptismum esse dixisti, sed tamen tribus gradibus consecratum, ipsaque tria sic personis singulis dispertitus es, ut aquam Iohanni, spiritum sanctum domino Iesu Christo et ignem tertium paracleto desuper misso tribueris, quantus error sit parumper aduerte. eo quippe ductus es ut ita sentires, quia Iohannes ait: ego quidem baptizo in aqua, qui autem post me uenit maior me est; ipse uos baptizat in spiritu sancto et igni, nec considerare uoluisti non tria tribus singillatim esse coaptata, aquam Iohanni, spiritum Christo, ignem paracleto, sed tria haec ad duos potius pertinere, unum ad Iohannem et duo cetera ad dominum. neque enim dictum est: 'ego quidem uos baptizo in aqua, qui autem post me uenit maior me est, cuius non sum dignus calciamenta portare; ipse uos baptizat in spiritu sancto, qui autem post illum uenturus est paracletus ipse uos baptizat in igni', sed: ego quidem, inquit,

2 Ps. 18, 6—7 4 II Reg. 12, 12 13 cf. Eph. 4, 3 20 Matth. 3, 11

2 connectitur *v* 6 gygas *Q* 9 eius] cęli *Q* 12 karitatis *Q* 18 paraclito *O* (*passim*) paraclitum *Pm1* paraclyto *Q* (*passim*) 19 missum *Pm1* 23 sigillatim *PQ* 25 *pr.* ad] a *O* 27 est me *P* 28 calceamenta *v* 30 igne *v*

in aqua, qui autem post me uenit in spiritu sancto et igni. unum sibi tribuit, illi duo. uides ergo quemadmodum te fefellit numerus. adhuc attende. unum dixisti baptismum tribus gradibus consecratum, aqua, spiritu sancto et igni, et tres personas per singula posuisti, Iohannem ad aquam, Christum ad spiritum, paracletum ad ignem. si ergo aqua Iohannis ad eundem pertinet cuius unitas commendatur, non debuerunt baptizari iubente Paulo apostolo quos compererat baptizatos a Iohanne; iam enim habebant aquam ad eundem, sicut dicis, baptismum pertinentem. restabat ut spiritum et ignem acciperent, quia defuerant Iohanni, ut compleretur baptismus tribus, ut asseris, gradibus consecratus. cum uero auctoritate apostolica iussi sunt baptizari, satis declaratum est aquam illam Iohannis non pertinere ad baptismum Christi, sed pro necessario tempore alterius dispensationis fuisse.

76. Postremo quid tibi uisum est, ut, cum probare uoluisses spiritum sanctum a Christo datum et adhibuisses ex euangelio testimonium, quod resurgens a mortuis insufflauit in faciem discipulorum dicens: accipite spiritum sanctum, ad ultimum illum ignem, qui cum baptismo nominatus est, in linguis igneis quae paracleto ueniente demonstratae sunt uelles ostendere? dixisti enim: *ipseque ignis paracletus crepitantibus flammis ardescens in apostolos superuenit,* quasi alius sit spiritus sanctus quem dedit insufflando in faciem discipulorum, et alius qui post eius ascensum in apostolos superuenit. numquid ergo duo sunt spiritus sancti? quis hoc dementissimus dixerit? ipse itaque Christus eundem spiritum sanctum dedit siue insufflando in faciem discipulorum siue desuper eum die pentecostes certa sacramenti commendatione mittendo. proinde non Christus spiritum sanctum dedit et ignem paracletus, ut quasi compleretur quod dictum erat: in spiritu sancto et

8 cf. Act. 19, 1—6 19 Ioh. 20, 22 22 p. 61, 3 31 Matth. 3, 11

1 sancto *om. PQ* 10 pertinentem baptismum *Pm1* 15 tepore *O* 16 cum probare] coprobare (*sic*) *O* 17 adibuisses *Om1* 18 insuflauit *O* 19 ad] atque *v* 22 enim *om. v interpunctione mutata* 28 insuflando *O*

igni, sed idem ipse Christus sanctum spiritum dedit, quem in terra positus suo flatu, in caelo autem positus linguis igneis demonstrauit. namque ut noueris non tunc impletum esse quod dictum est: ipse uos baptizat in spiritu sancto, quando eis sufflauit in faciem, ut iam non in spiritu sed in igni baptizandi uenturo paracleto uiderentur, reminiscere apertissimam scripturam et uide quid eis dixerit quando ipse dominus ascendit in caelum: Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autem spiritu sancto baptizabimini quem et accepturi estis non post multos dies hos ad pentecosten. quid hoc testimonio clarius? secundum autem sensum tuum dicere debuit: 'Iohannes quidem baptizauit aqua; uos autem spiritu sancto baptizati estis, quando uobis in faciem sufflaui, et deinceps baptizabimini in igni, quem accepturi estis non post multos dies hos', ut uidelicet complerentur tres illi gradus quibus dicis unum baptismum consecratum. ita fit, ut adhuc nescias quid sibi uelit quod dictum est: ipse uos baptizat in spiritu sancto et igni et temere uelis docere quod nescis.

XXXIII. 77. Petilianus dixit: *Sed ut plene discutiam baptismum trinitatis, dixit apostolis suis dominus Christus: ite, baptizate gentes in nomine patris et filii et spiritus sancti, docentes eas seruare omnia quaecumque mando uobis. quem doces, traditor? quem condemnas? quem doces, traditor? quem occidis? postremo quem doces? an quem feceris homicidam? quomodo ergo baptizas in nomine trinitatis? patrem deum dicere non potes. nam cum dixerit dominus Christus: beati pacifici, quia filii dei uocabuntur, tu qui pacem animi non habes deum non habes patrem. quo-*

2 cf. Act. 2, 3 4. 17 Matth. 3, 11 8 Act. 1, 5 21 Matth. 28, 19—20 28 Matth. 5, 9

1 spiritum sanctum *PQv* 5 eis *om. PQ* suflauit *O* igne *v* 6 paraclito *PQ* uidetur *O* 9 baptizabimini spiritu sancto *v* baptizamini *O* et *om. v* 10 recepturi *v* 13 baptizati estis spiritu sancto *v* 14 suflaui *Oml* igne *v* 20 plane *codd., cf. p. 48, 15. 66, 10* 22 spiritu *Oml* 26 ergo] igitur *v* 29 animi *om. Q*

modo autem in nomine filii baptizas, qui tradis ipsumque filium dei non ullis passionibus nec crucibus imitaris? quomodo autem baptizas in nomine spiritus sancti, cum spiritus sanctus in illos apostolos uenerit qui non fuerant traditores? cum igitur deus uobis genitor non sit nec aqua baptismatis uera nascamini, nemo uestrum penitus natus est nec patrem habetis impii nec matrem. uos ergo huiusmodi non debeo baptizare, etsi, ut carnem Iudaei quasi baptizant, milies uos lauetis?

78. Augustinus respondit: Certe proposueras plene discutere baptismum trinitatis et intentos nos multum feceras; sed scilicet, quod uobis facillimum est, quam cito ad solita maledicta uertisti. hoc reuera copiose facis. proponis enim tibi quos uis, in quos inueharis quantum uis; in qua magna sermonis latitudine uno breuissimo uerbo quod dicitur 'proba' in artissimas coartaris angustias. hoc enim tibi dicit semen Abrahae, in quo cum omnes gentes benedicuntur non curant cum a te maledicuntur. sed tamen, quia de baptismo agis, quem tunc putas esse uerum cum in homine iusto est, falsum autem cum in homine iniquo est, ecce et ego secundum tuam regulam si discutiam baptismum trinitatis, copiosius ut arbitror potero dicere, quod non habeat deum patrem cui comes est deus, nec Christum suum credat nisi pro quo passus est, nec spiritum sanctum habeat qui longe diuerso modo linguis igneis miserabilem Africam incendit. quomodo ergo habet baptismum aut quomodo dat in nomine patris et filii et spiritus sancti? certe iam aduertis posse in homine iniquo esse uel ab homine iniquo dari baptismum non iniquum sed iustum et uerum, non quia illius est, sed quia dei est. et ego tibi de isto nil calumnior, quod tu de nescio quibus orbi terrarum facere non

16 cf. Gen. 22, 18 22 cf. p. 10, 13. 52, 3. 58, 1

1 ipsum, qui *Ov* 2 nonnullis *Om1* nec] ne *Om1* 5 uobis deus *Pm1* 6 uere nascimini *Ov* 7 non *om. PQ, cf. p. 67, 24* 12 cito] *add.* te *v* 16 coarteris *O* 18 tunc] tu *PQ* 23 spiritum—miserabilem *om. PQ* 25 habet *scripsi* habent *codd. v* 26 dant *v* 29 nil (i *s. l.*, 1 *a m2*) *O* nihil *Pv* 30 orbis *Om2*

cessas et, quod est intolerabilius, nec de ipsis aliquid probas. illud uero nescio quomodo tolerari possit, quod non solum hominibus sanctis de hominibus iniquis calumniamini, sed etiam ipsi sancto baptismati, quod in quolibet iniquo necesse est ut sanctum sit, crimen ex contagione peccatorum hominum comparatis, ut tale dicatis esse baptisma, qualis est ille a quo habetur uel datur uel sumitur. porro si talis fit homo, qualis fuerit ille cum quo accedit ad sancta, et talia fiunt ipsa sacramenta, quales fuerint homines in quibus sunt, sufficit sanctis hominibus ad solacium cum sancto baptismo communiter a uobis falsum crimen audire. uos tantum uidete quemadmodum uestro ore damnemini, si et sobrii uestri ex contagione ebriosorum uestrorum ebriosi sunt et misericordes uestri ex raptorum contagione raptores sunt et, quidquid apud uos in malis hominibus inuenitur, hoc coguntur esse qui non sunt, et ipse baptismus in omnibus immundis uestris immundus est et pro ipsius immunditiae diuersitate diuersus est, si talis esse cogitur, qualis est ille a quo habetur et datur. haec utique falsa sunt et ideo nobis nihil obsunt, cum ea dicitis in nos nec respicitis uos; uobis autem obsunt, quia cum ea falsa dicitis in nos non cadunt, sed quia ea uera putatis in uos recidunt.

XXXIIII. 79. Petilianus dixit: *Nam si illos apostolis licuit baptizare quos paenitentiae baptismo Iohannes abluerat, mihi uos baptizare sacrilegos non licebit?*

80. Augustinus respondit: Ubi est ergo quod supra dixeras non alium baptismum fuisse Iohannis, alium Christi, sed unum baptismum tribus gradibus consecratum, quorum trium graduum aquam Iohannes, spiritum Christus, ignem paracletus dedit? cur ergo aquam repetiuerunt apostoli in eis quibus iam Iohannes aquam dederat pertinentem ad unum baptismum tribus gradibus consecratum? cernis certe quam sit necessarium, ut sciat quisque quod loquitur.

25 p. 60, 26

7 fit] sit *Ov* 9 sancti *Om1* 10 solatium *codd. v* 11 falsum *bis Om1* 14 quicquid *codd.* 29 aqua *Om1*

XXXV. 81. Petilianus dixit: *Neque enim spiritus sanctus in quemquam manus impositione pontificis poterit inseri, nisi aqua purae conscientiae praecesserit generatrix.*

82. Augustinus respondit: In his paucis uerbis tuis duo sunt errores. et unus quidem ad quaestionem quae inter nos discutitur non ualde pertinet, sed te imperitiae coarguit. nam in centum uiginti homines sine cuiusquam manus impositione, in Cornelium uero centurionem et eos qui cum illo erant etiam priusquam baptizarentur spiritus sanctus aduenit. alter autem error in his uerbis tuis totam causam uestram penitus perimit. dicis enim aquam purae conscientiae praecedere oportere generatricem, ut spiritus sanctus consequatur. proinde aut omnis aqua in nomine patris et filii et spiritus sancti consecrata purae conscientiae est — non propter eos a quibus ministratur uel a quibus accipitur, sed propter illum qui hunc baptismum inmaculatus instituit —, aut si aquam purae conscientiae non facit nisi pura conscientia et ministrantis hominis et sumentis, quid agitis de his quos inuenitis ab eis baptizatos, qui nondum proditi conscientiam maculosam gerebant, praesertim si inter ipsos baptizatos aliquis existat, qui se fateatur malam cum baptizaretur habuisse conscientiam, quod per illam forte occasionem ad aliquod flagitium peruenire uoluisset? cum ergo uobis fuerit manifestatum nec illum qui ministrauit nec illum qui accepit baptismum puram habuisse conscientiam, denuo baptizandum esse censebitis? nequaquam hoc dicturus, nequaquam facturus es. baptismi ergo puritas a puritate uel inmunditia conscientiae siue dantis siue accipientis omnino distincta est. aude ergo iam dicere purae conscientiae fuisse fraudatorem, raptorem, pupillorum et uiduarum oppressorem, coniugiorum separatorem, patrimoniorum alienorum proditorem uenditorem diuisorem. aude etiam dicere purae conscientiae fuisse illos quos talibus temporibus defuisse difficile est, si qui forte non

6 cf. Act. 1, 15. 2, 4. 10, 44 28 *fraudatorem* cet.] cf. p. 51, 15 sqq.

7 uiginti quinque *Qm1* 9 altera *Om1* 18 his] iis *v* 20 ipsos] istos *Pv* 22 aliquot *Pm1* 23 nec illum qui accepit baptismum nec illum qui ministrauit *P*

propter Christum nec propter uitam aeternam, sed propter amicitias terrenas conciliandas et cupiditates terrenas satiandas ab illo ut baptizarentur ambierunt. porro si hos purae conscientiae fuisse non audes dicere, si quos ex eo numero reppereris baptizatos, da eis quam non acceperunt aquam purae conscientiae; quod si non facis, desine aduersus nos iactare quod non nosti, ne cogaris aduersus uos respondere quod nosti.

XXXVI. 83. Petilianus dixit: *Qui utique spiritus sanctus in uos uenire non potuit, quos non uel paenitentiae baptismus abluit, sed paenitenda, quod uerum est, aqua polluit traditoris.*

84. Augustinus respondit: Traditores quidem non solum nos non probatis, sed nec patres uestri patres nostros probare potuerunt. qui si probati essent, non utique patres nostri essent secundum tuam superiorem assertionem, quorum non essemus facta sectati, nec tamen propter eos a consortio diuelleremur unitatis et a semine Abrahae in quo benedicuntur omnes gentes. uerumtamen si alia est aqua Christi et alia est aqua traditoris, quia non fuit traditor Christus, cur non alia sit aqua Christi et alia sit aqua raptoris, quia nec raptor utique fuit Christus? baptiza ergo tu post raptorem tuum et baptizabo ego post traditorem nec meum nec tuum aut, si chartis prolatis credendum est, et meum et tuum, si autem communioni orbis terrarum magis quam parti Donati, non meum sed tuum. meliore uero et saniore sententia, quia secundum apostolicam uocem u n u s q u i s q u e nostrum p r o p r i u m o n u s p o r t a b i t, nec ille raptor uester est quotquot non estis raptores, nec quisquam traditor aut noster aut uester est quotquot non sumus traditores. et ideo nos sumus catholici, qui secundum istam sententiam non deserimus unitatem, uos uero haeretici, qui propter quorundam hominum crimina seu uera seu falsa non uultis tenere cum Abrahae semine caritatem.

14 cf. p. 34, 14 16 cf. Gen. 22, 18 21 *chartis*] actis et gestis 25 Gal. 6, 5

4 repereris *v* 7 uos] nos *OPmlv* 9 uel *om.* *P* 14 assertionem superiorem *Qml* 21 cartis *PQ* 28 catholici sumus *PQ*

XXXVII. 85. Petilianus dixit: *Sed ut haec ab apostolis facta praeluceant, eorum Actibus edocemur, sicut scriptum est: factum est autem dum Apollo esset Corinthi, Paulus perambulatis superioribus partibus uenit Ephesum. et cum inuenisset quosdam discipulos, dixit illis: si spiritum sanctum accepistis credentes? at illi dixerunt: sed neque si est spiritus sanctus audiuimus. dixitque Paulus: in quo ergo baptizati estis? et responderunt dicentes: Iohannis baptismo. ait autem Paulus: Iohannes baptizauit baptismo paenitentiae, plebi dicens in eum qui uenturus esset post ipsum ut crederent, hoc est in Iesum Christum dominum nostrum. quo audito baptizati sunt in nomine domini nostri Iesu Christi; et cum imposuisset illis manus Paulus, uenit spiritus sanctus super illos; loquebantur autem uariis linguis et prophetabant. et erant omnes uiri fere duodecim. si igitur illi sunt baptizati ut sanctum spiritum reciperent, cur non uos, si sanctum uultis spiritum sumere, post uestra mendacia ueram percipitis nouitatem? qui si male hoc facimus, quare nos quaeritis? aut certe si crimen est, Paulum primitus condemnate; qui utique Paulus quod iam fuerat abluit, nos autem in uobis quod nondum est baptizamus. non enim uos, ut saepe iam diximus, uero baptismate tinguitis, sed inani uocabulo falsi baptismatis infamatis.*

86. Augustinus respondit: Paulum non accusamus qui dedit hominibus baptismum Christi, quia non habebant baptismum Christi, sed baptismum Iohannis secundum ipsorum responsionem; qui interrogati, in quo baptizati essent, responderunt: 'baptismo Iohannis', qui ad baptismum Christi non pertinet nec eius pars ulla uel gradus est. alioquin aut tunc iterabatur aqua

3 Act. 19, 1—7

1 ab *om. O fort. recte, cf. index* s. u. datiuus 3 chorinti *O* 4 peragratis *PQ* 18 spiritum sanctum *PQv* 24 tingitis *v* 30 ad *om. Om1*

baptismi Christi aut, si baptismus Christi tunc per duas aquas perficiebatur, minus perfectus est modo, quia non datur illa quae per Iohannem dabatur. quodlibet autem horum impium et sacrilegum est opinari. dedit ergo Paulus baptismum Christi eis, qui non baptismum Christi habebant sed Iohannis.

87. Cur autem illo tempore necessarius fuerit baptismus Iohannis qui nunc iam necessarius non est, et alibi diximus et nunc ad rem quae inter nos agitur non pertinet, nisi tantummodo ut uideatur, quod Iohannis baptismus alius fuit, Christi autem alius; sicut alius fuit ille baptismus in quo patres nostros dicit apostolus baptizatos in nube et in mari, quando per Moysen Rubrum Mare transierunt. lex enim et prophetae usque ad Iohannem Baptistam sacramenta habebant praenuntiantia rem futuram; nostri uero temporis sacramenta uenisse testantur quod illa uenturum esse praedicabant. Iohannes itaque omnium praecedentium proximus Christi annuntiator fuit. et quia omnes superiorum temporum iusti et prophetae cupiebant uidere completum quod reuelante spiritu futurum esse cernebant — unde et ipse dominus dicit: q u o n i a m m u l t i i u s t i e t p r o p h e t a e c u p i e r u n t u i d e r e q u a e u i d e t i s e t n o n u i d e r u n t, e t a u d i r e q u a e a u d i t i s e t n o n a u d i e r u n t —, propterea Iohannes amplius quam propheta dictus est et in natis mulierum non habuisse maiorem, quia prioribus iustis praenuntiare tantum Christum concessum est, huic autem et praenuntiare absentem et uidere praesentem, ut huic inueniatur patuisse quod illi cupierunt. et ideo sacramentum baptismi eius adhuc ad praenuntiationem Christi pertinet sed plane nouissimam, quoniam usque ad illum fuerunt praenuntiationes primi aduentus domini, cuius aduentus modo annuntiationes sunt, iam non praenuntiationes. sed dominus humilitatis uiam docens sacramenta quae hic inuenit praenuntiationis suae suscipere dignatus est non ad suae purgationis adiutorium, sed ad nostrae

7 cf. p. 64, 15 11 cf. I Cor. 10, 1—2 12 cf. Luc. 16, 16
19 Matth. 13, 17 22 cf. Luc. 7, 26. 28

1 aquas] *add.* tunc *Om1* 6 illo] eo *PQ* 7 nunc etiam iam *Pm1*
13 praenunciari *O* 25 huic] hinc *PQ* potuisse *codd.*

pietatis exemplum, ut scilicet ostenderet nobis, quanta deuotione suscipere debemus ea quae illum iam uenisse testantur, quando ipse suscipere non dedignatus est quae illo uenturo figurabantur. et Iohannes ergo, quamuis proximus et infra unum annum coaetaneus, tamen cum baptizaret uenienti praeibat Christo. propter hoc de illo dictum est: ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit uiam tuam, et ipse praedicabat dicens: uenit fortior me post me. sic ergo circumcisio octaui diei quae patribus data est praenuntiabat iustificationem nostram in expoliatione carnalium concupiscentiarum per resurrectionem domini, quae post septimum id est sabbati diem octauo die id est dominico facta est, qui dies tertius post sepulturam eius occurrit; eandem tamen praenuntiantem circumcisionem carnis infans Christus accepit. et quemadmodum pascha quod a Iudaeis celebrabatur in occisione agni praenuntiabat domini passionem et transitum de hoc mundo ad patrem, et ipsum tamen pascha quod erat in eadem praenuntiatione idem dominus cum discipulis celebrauit, quando ei suggesserunt dicentes: ubi uis paremus tibi pascha? sic et baptismum Iohannis qui erat in proxima eius praenuntiatione etiam ipse suscepit. sed sicut aliud est carnis circumcisio Iudaeorum, aliud autem quod octauo die baptizatorum nos celebramus, et aliud est pascha quod adhuc illi de oue celebrant, aliud autem quod nos in corpore et sanguine domini accipimus, sic alius fuit baptismus Iohannis, alius est baptismus Christi. illis enim uentura ista praenuntiabantur, istis completa illa praedicantur; et quamuis illa Christus acceperit, nobis tamen necessaria non sunt, quia ipsum qui per haec annuntiabatur accepimus. recenti autem aduentu domini quisquis illa accepisset, opus ei erat ut etiam his inbueretur; quisquis uero his imbutus esset, non opus erat ut retrorsus in illa cogeretur.

6 Mal. 3, 1. Marc. 1, 2 8 Marc. 1, 7 10 cf. Col. 2, 11 19 Matth. 26, 17

1 pietates *Pm1* 2 *fort.* deberemus 3 illum uenturum figurabant *PQv* 9 sic] si *Om1* 10 expoliatione *scripsi* -em *codd. v* 28 sunt non *Pm1*

88. Quapropter nolite de Iohannis baptismo caliginem facere. cuius causa et ratio siue ista sit quam exposui siue alia melior certiorque reddatur, illud tamen manifestum est alium fuisse baptismum Iohannis, alium Christi, et illum Iohannis baptismum appellatum, quod et istorum quos commemorasti responsio declarat et sermo ipsius domini ubi ait Iudaeis: baptismus Iohannis de caelo est an ex hominibus? iste autem baptismus non dicitur Caeciliani nec Donati nec Augustini nec Petiliani, sed baptismus Christi. nam si inpudentes nos putas, quia post nos neminem uolumus baptizari, cum uideamus post Iohannem fuisse homines baptizatos, qui utique incomparabiliter maior est nobis, numquid forte Iohannes et Optatus aequales sunt? ridiculum uidetur et tamen puto quod non eos aequales, sed maiorem credatis Optatum: post Iohannem quippe apostolus baptizauit, uos baptizare post Optatum neminem audetis. an quia Optatus in unitate uestra fuit? iam hoc quibus praecordiis sustineri possit ignoro, si amicus comitis cui comes erat deus in unitate dicitur fuisse et amicus sponsi praeter unitatem. quodsi Iohannes maxime in unitate fuit et non solum Optato, sed omnibus uobis et omnibus nobis longe excellentior et maior fuit et tamen post eum Paulus apostolus baptizauit, quare uos post Optatum non baptizatis? nisi forte in has angustias uos coartat caecitas uestra, ut dicatis Optatum dare potuisse spiritum sanctum, Iohannem non potuisse. quod si non dicitis, ne ab ipsis etiam insanis uestra rideatur insania, quid responsuri estis, cur post Iohannem baptizandi fuerint homines, post Optatum autem nemo baptizandus sit, nisi quia illi baptismo Iohannis fuerant baptizati, quicumque autem Christi baptismo baptizantur, siue per Paulum baptizentur siue per Optatum, nihil distare inter istorum et illorum baptismum, cum tantum distet inter Paulum et Optatum?

6 Matth. 21, 25 17 *amicus*] Optatus *comitis*] Gildonis 18 cf. ad p. 66, 22

6 baptimus *O* 11 homines *om. PQ* 18 fuisse dicitur *v* 20 omnibus nobis et omnibus uobis *v* 21 maor *O* 24 *pr.* posuisse *Om1* 30 distare] distat *v*

redite ergo, praeuaricatores, ad cor et nolite ex hominum moribus et factis diuina sacramenta pensare. illa enim per eum sancta sunt cuius sunt, sed digne tractata afferunt praemium, indigne autem tractata iudicium. et quamuis unum non sint qui dei sacramentum digne et qui indigne tractauerint, unum est tamen illud, siue digne siue indigne tractetur, non ut ipsum melius uel deterius fiat, sed ad uitam mortemue tractantium. illud sane quod dixisti, quia in illis quos baptizauit post Iohannem Paulus quod iam fuerat abluit, profecto non diceres, si aliquantulum considerares quid diceres. si enim abluendus fuit baptismus Iohannis, procul dubio sordidus fuit. quid ergo iam te urgeam? recole aut lege et uide unde hoc Iohannes acceperit: repperies in quem effuderis istam blasphemiam. quod cum reppereris, saltem pectus tundatur, si lingua non frenatur.

89. Iam uero quod eleganter uobis dicere uidemini: *si male hoc facimus, quare nos quaeritis?*, nonne aliquando recordamini quia non quaeruntur nisi qui perierunt? an et hoc non uidere ad ipsam perditionem pertinet? posset enim et illa ouis tam absurde pastori dicere: 'si male facio quod a grege aberro, quare me quaeris'?, non intellegens, quare se putat non esse quaerendam hanc esse unam causam quare quaeratur. quis autem uos quaerit siue per scripturas suas siue per linguas catholicas et pacificas siue per flagella temporalium tribulationum nisi ille, qui misericordiam istam uobis dispensat in omnibus? quaerimus ergo uos, ut inueniamus; tantum enim uos diligimus ut uiuatis, quantum uestrum errorem odimus ut intereat, qui uos perdit quamdiu ipse non perit. atque utinam sic uos quaeramus, ut etiam inueniamus et de unoquoque

1 cf. Esai. 46, 8   4 cf. I Cor. 11, 29   8 cf. p. 70, 22   16 p. 70, 20

10 aliquantum *v*   12 et uide aut lege *O*   iohannes hoc *P*   13 accepit *PQ*   reperies *Qv*   blaphemiam *O*   14 repereris *PQv*   16 uidebimini *O*   19 non pertinet *Q*   21 se putat *bis Pm1*   25 istam misericordiam *v*

uestrum gaudenter dicamus: mortuus erat et reuixit, perierat et inuentus est!

XXXVIII. 90. Petilianus dixit: *Si nos tenere catholicam dicitis, catholicos illud est quod Graece dicitur unicum siue totum. ecce in toto non estis, quia in parte cessistis.*

91. Augustinus respondit: Et ego quidem Graecae linguae perparum assecutus sum et prope nihil; non tamen impudenter dico me nosse ὅλον non esse 'unum', sed 'totum', et καθ'ὅλον 'secundum totum', unde catholica nomen accepit dicente ipso domino: non est uestrum scire tempora quae pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutem spiritus sancti superuenientem in uos, et eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram. ecce unde catholica uocatur. sed ita clausis oculis offenditis in montem, qui ex paruo lapide secundum prophetiam Danielis creuit et impleuit uniuersam terram, ut nobis dicatis quod in parte cesserimus et in toto non simus, quorum communio uniuerso orbe diffunditur. sed quemadmodum, si mihi diceres quod ego sim Petilianus, non inuenirem quemadmodum te refellerem, nisi ut aut iocantem riderem aut insanientem dolerem, hoc mihi nunc faciendum esse uideo; sed quia iocari te non credo, uides quid restet.

XXXVIIII. 92. Petilianus dixit: *Sed non est pars tenebrarum cum luce nec pars amaritudinis cum melle; non est pars uitae cum morte, non est pars innocentiae cum reatu, non est pars aquae cum sanguine nec amurcae pars cum oleo, licet sit faeculenta cognatio, sed cuncta reproba defluent. ipsa est sentina uitiorum dicente Iohanne: ex nobis exie-*

1 Luc. 15, 32 10 Act. 1, 7—8 16 cf. Dan. 2, 35 24 cf. II Cor. 6, 14 29 I Ioh. 2, 19

4 *an* catholicon? 5 partem *Om2PQv*, *cf. lin. 17* 7 assequutus *Q* 8 holon *codd.* KAΘWLWϽ *codd. et s. scr.* catholon *Om2PQ* 12 sancti spiritus *PQ* 17 partem *PQv* 21 ut *om. O* dolorem *Pm1* 25 cum luce *scripsi* contra lucem *codd. v* amaritudo *Om1* 27 aqua *Om1* amurca *Om1* cum oleo pars *Ov* 28 faculenta *O* feculenta *PQ*

runt, sed non sunt de nobis; nam si essent de nobis, permansissent utique nobiscum. non est aurum cum sordibus suis, omnia pretiosa purgantur; scriptum est namque: sicut aurum probat fornax, ita et iustos uexatio tribulationis. non est pars crudelitas mansuetudinis nec religio sacrilegii nec pars Macari penitus potest esse nostra, quia ritus nostri similitudine maculat. acies namque inimica non pars est, quae implet nomen hostile. quae si uere pars dicitur, sententiam congruam Salomonis incurret: pereat pars eorum de terra.

93. Augustinus respondit: Haec uerba iactare et nihil probare quid est nisi delirare? attendis zizania per mundum et triticum non adtendis, cum per totum utraque iussa sint crescere. attendis semen maligni quod in tempore messis separabitur, et non attendis semen Abrahae in quo benedicuntur omnes gentes. quasi uero uos iam sitis massa purgata et mel sincerum et eliquatum oleum et aurum purum uel ipsa species dealbati parietis. ut enim de uitiis ceteris taceam, numquid ebriosi partem faciunt sobriorum aut deputantur auari in parte sapientium? si mansueti homines lucis uocabulum tenent, furor circumcellionum ubi nisi in tenebris deputabitur? cur ergo per tales baptismus datus apud uos ualet et per quoslibet in orbe terrarum idem Christi baptismus non ualet? cernis nempe ad illud uos esse ab orbis terrarum communione separatos, ut non quidem sitis omnes ebriosi nec omnes auari nec omnes uiolenti, sed omnes haeretici ac per hoc omnes impii et omnes sacrilegi.

94. Quod autem uniuersum orbem terrarum christiana societate gaudentem Macari partem uocatis, quis hoc sano cerebro diceret? sed quia uos de parte Donati esse dicimus, quaeritis

4 Sap. 3, 6 6 *Macari*] cf. Ps. c. part. Don. u. 144 sqq. 157 sqq. 9 Prou. 2, 22 12 cf. Matth. 13, 24—30. 36. 43 15 cf. Gen. 22, 18

2 auro *O* 6 macarii *Om2* macharii *PQ* (*passim per* ch) esse nostra *s. l. m2 O* 7 similitudine *scripsi* similitudinem *codd. v, cf. p. 70, 24* maculant *codd.* 12 delerare *O* 14 in *om. v* 16 uos modo iam *P* 22 orbem *codd.* 29 macarii *Om2*

hominem de cuius parte nos esse dicatis et in magnis angustiis nominatis nescio quem, si forte in Africa cognitum, in aliis autem orbis partibus ignotum. quapropter ecce respondet uobis uniuersum semen Abrahae ab uniuersa terra: 'Macarium istum, de cuius parte nos dicitis, omnino non nouimus'. respondete uicissim non uos nosse Donatum. sed et si partem Optati uos esse dicamus, quis uestrum potest dicere nescire se Optatum nisi forte facie, sicut nec Donatum? sed gaudetis uidelicet de nomine Donati; numquid et de nomine Optati? quid ergo uobis prodest Donatus, cum uos omnes coinquinarit Optatus? quid uobis prodest sobrietas Donati, cum circumcellionum ebriositate polluamini? quid uobis prodest secundum uestram opinionem innocentia Donati, cum Optati rapacitate maculemini? hic enim est error uester, ut amplius putetis ualere iniquitatem hominis ad alium contaminandum quam iustitiam hominis ad alium purificandum. itaque si duo pariter diuina sacramenta communicent, unus iustus alius iniquus, sed ita ut nec iste illius iniquitatem nec ille huius imitetur iustitiam, non dicitis ex hoc fieri ambos iustos sed ambos iniquos, ita ut et illud sanctum quod pariter sumunt inmundum fiat et amittat propriam sanctitatem. ubi sibi inuenit tales aduocatos iniquitas, quibus delirantibus ita uictrix putetur? ut quid ergo uobis plauditis de nomine Donati in tantae peruersitatis errore, ubi non Petilianus esse meretur quod Donatus, sed ipse Donatus esse cogitur quod Optatus? dicat autem domus Israhel: p a r s m e a d o m i n u s, dicat semen Abrahae in omnibus gentibus: d o m i n u s p a r s h e r e d i t a t i s m e a e. nouit enim quomodo dicat ⟨Caiphas⟩ in euangelio gloriae beati dei. nam et uos per sacramentum quod in uobis est, sicut Caiphas domini persecutor, nescientes prophetatis. quod enim Graece μακάριος,

26 Ps. 72, 26 27 Ps. 15, 5 28 cf. Ioh. 11, 51—52 cf. I Tim. 1, 11

2 si *om. PQ* 3 ignoratum *PQ* 6 parte *O fort.* ⟨de⟩ parte 10 cumquinarit *Om1* 12 ebrietate *Qv* 20 *pr.* et *om. P* 23 tanto *v* 25 israel *codd. v* 26 domine *O* 27 domine *codd.* 28 Caiphas *addidi, cf. Ioh. l. c. et p. 58, 26 sqq.* 29 cayphas *PQ* 30 macarius *O* macharius *PQ*

Latine 'beatus' est. ita plane de parte Macarii sumus. quid enim est Christo beatius cuius sumus, ad quem commemorantur et conuertuntur uniuersi fines terrae et in cuius conspectu adorant uniuersae patriae gentium? itaque maledictionem tuam ultimam in peruersum de Salomone usurpatam non timet pars huius Macarii, id est huius 'beati', ne pereat de terra. quod enim dictum est de impiis, hoc uos ad Christi hereditatem conuertere conamini et hoc esse factum nefanda impietate contenditis. cum enim de impiis ille loqueretur, ait: pereat pars eorum a terra. cum autem uos dicitis illud quod scriptum est: dabo tibi gentes hereditatem tuam et: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae iam istam promissionem perisse de terra, in Christi hereditatem retorquere uultis quod de sorte praedictum est impiorum; sed manente atque crescente Christi hereditate, cum ista dicitis, uos peritis. non enim ubique per sacramentum dei prophetatis, quandoquidem hic per uestram insaniam male optatis. sed plus ualet praedictio prophetarum quam maledictio pseudoprophetarum.

XL. 95. Petilianus dixit: *Paulus quoque apostolus clamat: nolite iugum ducere cum infidelibus; quae enim participatio iustitiae cum iniquitate, aut quae societas luminis cum tenebris? quae autem conuentio Christi ad Belial, aut quae pars fideli cum infidele?*

96. Augustinus respondit: Uerba apostoli agnosco, sed quid te adiuuent omnino non uideo. quis enim nostrum dicit esse participationem iustitiae cum iniquitate, etiamsi iustus et iniquus, sicut Iudas et Petrus, pariter sacramenta communicent? ex una quippe re sancta Iudas sibi sumebat iudicium, Petrus salutem, sicut tu, si dissimilis eras, cum Optato sacramentum sumebas et raptor sicut ille non eras. an rapina iniquitas non

2 cf. Ps. 21, 28 9 Prou. 2, 22 11 Ps. 2. 8 12 Ps. 21, 28 21 II Cor. 6, 14—15

2 est *om.* *PQ* 8 hoc est esse *Pm1* 13 periisse *v* 24 fidelis *PQ* infideli *PQv*

est? quis ita insaniat ut hoc dicat? quae ergo participatio iustitiae tuae cum illius iniquitate, quando ad unum accedebatis altare?

XLI. 97. Petilianus dixit: *Et iterum docuit ne schismata nascerentur: dico autem uobis, quia unusquisque uestrum dicit: ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephae, ego autem Christi. numquid diuisus est Christus? numquid Paulus crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?*

98. Augustinus respondit: Mementote qui haec legitis: Petilianus ex apostolo ista commemorat. quando enim crederetis sic eum pro nobis contra se dicere?

XLII. 99. Petilianus dixit: *Si rudibus, si iustis Paulus haec dixit, ego uobis iniustis haec dico: numquid diuisus est Christus, ut uos ab ecclesia scinderetis?*

100. Augustinus respondit: Uereor ne quisquam in hoc opere meo scriptorem arbitretur errasse et illic fecisse 'Petilianus dixit', ubi debuit facere 'Augustinus respondit'. sed uideo quid egeris: quasi praeoccupare uoluisti, ne nos ista diceremus. sed quid fecisti nisi ut bis dicantur? si ergo sic te delectat audire quae sunt aduersus uos ut ea dicantur, audi illa, peto, a me, Petiliane: numquid diuisus est Christus, ut uos ab ecclesia scinderetis?

XLIII. 101. Petilianus dixit: *Numquid pro uobis laqueo suo Iudas traditor mortuus est aut eius uos moribus tinguitis, cuius facta sectantes raptis thesauris ecclesiae nos Christi heredes potestatibus saeculi uenumdatis?*

102. Augustinus respondit: Non pro nobis Iudas, sed Christus mortuus est, cui dicit ecclesia toto orbe diffusa: respondeam exprobrantibus mihi uerbum, quoniam in uerba tua speraui. cum ergo audiam uerba domini dicen-

5 I Cor. 1, 12—13 29 Ps. 118, 42

5 quia] quod *v* 13 haec paulus *P* 19 ita *O* 25 tingitis *v* 27 uenundatis *Q* 31 super speraui *Pm1*

tis: eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram et per prophetam: in omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum, malorum commixtio corporalis me nulla perturbat, si noui dicere: suscipe seruum tuum in bono, non calumnientur mihi superbi. non ergo curo uanum calumniatorem, quia idoneum teneo promissorem. si autem de rebus uel locis ecclesiasticis quos tenebatis et non tenetis querimini, possunt et Iudaei se iustos dicere et iniquitatem nobis obicere, quia locum in quo impie regnauerunt modo christiani possident. quid ergo indignum, si ea quae tenebant haeretici secundum parem domini uoluntatem catholici tenent? ad omnes enim similes, id est ad omnes impios et iniquos illa uox domini ualet: auferetur a uobis regnum dei et dabitur genti facienti iustitiam. an frustra scriptum est: labores impiorum iusti edent? quapropter magis mirari debetis, quod adhuc tenetis aliquid quam quod aliquid amisistis. sed neque hoc miremini; paulatim enim cadit paries dealbatus. respicite tamen Maximianistas, quae loca tenebant et quibus inde agentibus et expugnantibus pulsi sint. et si haec pati iustitia est et facere iniquitas, aude loqui, si potes, primo quia uos fecistis, illi passi sunt, deinde quia secundum regulam iustitiae huius tu inferior inueniris. illi enim per iudices a catholicis imperatoribus expulsi sunt de locis antiquis, tu autem nec per ipsorum imperatorum iussa de basilicis expelleris unitatis. unde, nisi quia minoris meriti es non solum ceteris collegis tuis sed etiam istis ipsis, quos certe ut sacrilegos plenarii concilii uestri ore damnastis?

1 Act. 1, 8   3 Ps. 18, 5   5 Ps. 118, 122   14 Matth. 21, 43   16 Ps. 104, 44

3 per phetam (pro *om.*) *O*   exiuit *v, cf. p. 38, 26 et Ep. c. Don. 8, 21*   6 bonum *Pv*   7 ydoneum *P*   9 quos] quas *O* quae *v*   15 dei *om. P*   17 magis *s. l. O*   21 sunt *Pm1*   24 a] non a *PQ*   25 de] ex *v*   27 quia nisi quia *Om1*

XLIIII. 103. Petilianus dixit: *Nos enim, ut scriptum est, baptismo nostro Christum induimus traditum, uos uestro contagio Iudam induitis traditorem.*

104. Augustinus respondit: Possem et ego dicere: 'uos uestro contagio Optatum induitis proditorem raptorem oppressorem separatorem'. sed absit ut cupiditas reddendi maledicti me in aliquam prouocet falsitatem; nec uos enim illum induitis nec nos istum. itaque si quisquam ad nos ueniens in nomine Optati se baptizatum esse respondeat, et baptizabitur in nomine Christi, et uos quotquot a nobis uenientes baptizastis, si in nomine Iudae traditoris se baptizatos dixerant, non reprehendimus quod fecistis. si autem in Christi nomine baptizati erant, non uidetis quanto errore arbitremini uarietate humanorum uitiorum diuina sacramenta uariari aut uitae cuiusquam sordibus pollui?

XLV. 105. Petilianus dixit: *Sed si istae sunt partes, nihil nobis praeiudicant nomina compartis. duae namque uiae sunt, una angusta qua pergimus, altera est impiis qua peribunt; et tamen longe discernitur uocabuli aequalitas, ne uia iustitiae consortio nominis maculetur.*

106. Augustinus respondit: Timuisti comparatam multitudini uestrae multitudinem orbis terrarum et ad paucitatis laudem per angustam uiam gradientis te conferre uoluisti. utinam non ad eius laudem, sed ad ipsam uiam te contulisses! profecto perspiceres eandem paucitatem in ecclesia esse omnium gentium, sed paucos dici iustos in comparatione multorum iniquorum, sicut in comparatione paleae possunt pauca grana dici uberrimae segetis, quae tamen per se ipsa in massam redacta implent horreum. nam sicut in tribulationibus amissorum locorum, sic etiam in paucitate, si in his putas esse iustitiam, te ipsi Maximianistae superabunt.

1 cf. Gal. 3, 27 5 cf. ad p. 68, 28 17 cf. Matth. 7, 13—14 22 cf. Matth. 7, 14

7 me in *scripsi* mei non *O* me ad *PQv* induiti *O* 8 quisque *Omlv* 17 compartis] cum paucis *PQ* 23 gradientis *scripsi* gradientem *codd. v*

XLVI. 107. Petilianus dixit: *Primo psalmo Dauid beatos et impios separat, non partes scilicet faciens, sed ab omnibus impiis separans sanctitatem: beatus uir qui non abiit in consilio impiorum et in uia peccatorum non stetit — ad uiam iustitiae redeat, qui errauerat ut periret — et super cathedram pestilentiae non sedit — cum ita commoneat, o miseri, quid sedetis? — sed in lege domini uoluntas eius et in lege domini meditabitur die ac nocte. et erit uelut lignum quod plantatum est circa decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. et folium eius non decidet, et omnia quaecumque fecerit prospera procedent. non sic impii, non sic: sed tamquam puluis quem proiciet uentus a facie terrae — implet oculos, ut excaecet —. propterea non exurgent impii in iudicio neque peccatores in consilio iustorum, quoniam scit dominus uias iustorum, et iter impiorum periet.*

108. Augustinus respondit: Quis non in scripturis discernat haec duo genera hominum? sed uos maledici paleae crimina etiam frumentis obicitis et, cum sola palea sitis, solum frumentum uos esse iactatis. prophetae autem ueridici utrumque hoc genus ante uentilationem, quae in die iudicii futura est, permixtum esse dicunt per totum mundum, id est per totum agrum domini. uerumtamen admoneo ut istum primum psalmum Graece legas: ita non audebis pro crimine obicere orbi terrarum partem Macarii, quia forte intelleges cuius Macarii sit pars in omnibus sanctis, qui per omnes gentes benedicuntur in semine Abrahae. quod enim scriptum est Latine 'beatus uir', Graece habet μακάριος ἀνήρ. ille autem Macarius qui uobis displicet, si malus fuit, nec in hac sorte est nec huic sorti obest; si

3 Ps. 1 27 cf. Gen. 22, 18

4 concilio *Pv* 9 uelud *O* 13 proicit *PQv* 14 execet *Pm1* 15 exsurgent *v* 16 concilio *Pv* 18 in *om. O* 27 qui *scripsi* quae *codd. v, cf. Cresc. IIII 61, 74* 28 latine scriptum est *PQ* 29 macarios *O* macharios *PQ* aner *codd.* qui] cui *O*

autem bonus, opus suum probet, ut in se ipso habeat gloriam et non in altero.

XLVII. 109. Petilianus dixit: *Nostri autem baptismatis laudes idem psalmographus decantauit: dominus pascit me et nihil mihi deerit: in loco pascuae ibi me collocauit. super aquam refectionis educauit me:, animam meam conuertit. deduxit me super semitas iustitiae propter nomen suum. nam et si ambulauero in medio umbrae mortis — si me, inquit, persecutor occidat —, non timebo mala, quoniam tu mecum es, domine. uirga tua et baculus tuus ipsa consolata sunt me — inde uicit Goliam D⟨auid⟩ oleo chrismatis loricatus —. parasti in conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me. impinguasti oleo caput meum, et calix tuus inebrians perquam optimus. et misericordia tua subsequetur me omnes dies uitae meae, ut inhabitem in domo domini in longitudinem dierum.*

110. Augustinus respondit: Iste psalmus de his loquitur, qui bene suscipiunt baptismum et sancto sancte utuntur. non enim uerba ista etiam ad Simonem magum pertinent, qui tamen eundem sanctum baptismum accepit; et quia eo sancte uti noluit, non ideo illum inquinauit aut repetendum talibus docuit. sed quia Goliae commemorationem fecisti, attende illum de ipso Golia psalmum et uide, quia in cantico nouo deuictus est — ibi enim dicitur: deus, canticum nouum cantabo tibi, in psalterio decem chordarum psallam tibi —, et uide, utrum ad hoc canticum pertineat qui orbi terrarum non communicat. alibi enim dicitur: cantate domino canticum nouum, cantate domino omnis terra. omnis ergo terra, in cuius unitate non estis, cantat canticum nouum,

1 cf. Gal. 6, 4 4 Ps. 22 25 Ps. 143, 9 28 Ps. 95, 1

4 psalmografus *O* 6 anima *Om1* 9 persequutor *Q* 10 domine *om. P* 11 me consolata sunt *PQ* 12 golia *Om1* Dauid oleo *scripsi* dolio *Om1* oleo *Om2PQv* loricatus *scripsi* loricatas *Om1* loricata *Om2PQv* 20 symonem *codd.* 21 qui *O* 24 depictus *v* 26 cordarum *Q* 28 non *om. O*

et omnis terrae sunt uerba quoque ista: dominus pascit me et nihil mihi deerit et cetera. non sunt haec uerba zizaniorum, quamuis usque ad messem in una segete tolerentur; non sunt uerba paleae, sed tritici, quamuis eadem pluuia simulque nutriantur, eadem area simulque triturentur, donec ultimo uentilabro ab inuicem segregentur, quae duo utique communiter unum habent baptismum, quamuis non sint unum. sed etsi pars uestra esset ecclesia dei, certe fatereris istum psalmum non ibi pertinere ad furiosas cateruas circumcellionum. aut si et ipsi per semitas iustitiae deducuntur, quare negatis eos comites uestros esse, cum uobis obiciuntur, quamuis plerumque paucitatem concisionis uestrae non uirga et baculus dei, sed fustes eorum consolentur, quibus uos et aduersus leges Romanas tutos esse arbitramini; in quos incurrere quid est aliud quam ambulare in medio umbrae mortis? sed non timet mala cum quo dominus est. certe tamen non audebis dicere etiam istorum furiosorum esse uerba quae in hoc psalmo cantantur, et tamen habere eos baptismum non solum confitemini, sed etiam profitemini. non dicunt ergo ista nisi qui aqua sancta reficiuntur, sicut omnes iusti dei, non qui ea male utendo subuertuntur, sicut magus ille a Philippo baptizatus, et tamen ipsa in utrisque una atque sancta est. non dicunt ista nisi qui ad dexteram pertinebunt, sed tamen eadem pascua sub uno pastore et oues et hirci pascuntur, donec ut debita recipiant segregentur. non dicunt ista nisi qui de mensa domini uitam sumunt sicut Petrus, non iudicium sicut Iudas, et tamen ipsa utrique fuit una, sed non utrique ualuit ad unum, quia ipsi non erant unum. non dicunt ista nisi qui oleo sancto etiam in spiritu beatificantur sicut Dauid, non qui in solo corpore consecrantur sicut Saul, et tamen, cum ambo unum sumpsissent, non eis impar sacramentum, sed impar meritum fuit. non dicunt ista nisi qui calicem domini in uitam

1 Ps. 22, 1

1 quoque uerba *PQ* 3 tolerantur *Om1* 5 tribulentur *codd.* 12 paucitate *O* 15 immedio *O* 18 eos habere *PQ* 19 erga *O* 24 hyrci *P*

aeternam mutata mente suspirant, non qui iudicium sibi manducant et bibunt, sicut apostolus ait, et tamen utrisque non unis calix ille unus est, inebrians ad capessenda caelestia martyres, non ad funestanda praecipitia circumcelliones. memento ergo sacramentis dei nihil obesse mores malorum hominum, quo illa uel omnino non sint uel minus sancta sint, sed ipsis malis hominibus, ut haec habeant ad testimonium damnationis, non ad adiutorium sanitatis. saltem quippe ipsa uerba ultima psalmi huius considerare debuisti et propter eos, qui baptismo accepto apostatant, intellegere non ab omnibus qui sanctum baptismum accipiunt posse dici: ut inhabitem in domo domini in longitudinem dierum, et tamen siue permanentibus siue lapsis, cum ipsi non sint unum, baptismus unus est, et cum ipsi non utrique sancti sint, baptismus in utrisque sanctus est, quia et apostatae, si redeant, non quasi eum amiserint baptizantur, sed quod in se permanenti iniuriam fecerint humiliantur.

XLVIII. 111. Petilianus dixit: *Ac ne uos sanctos esse dicatis, primum id assero, quia qui non fuerit innocens non habet sanctitatem.*

112. Augustinus respondit: Ostende nobis tribunal ubi sedisti, ut ante te staret orbis terrarum, et quibus oculis non dico conscientias omnium, sed uel actus inspexisti et discussisti, ut eum perdidisse innocentiam iudicares. ille qui raptus est usque in tertium caelum dicit: sed neque ego me ipsum diiudico, et tu de uniuersa terra qua hereditas Christi dilatatur audes ferre sententiam? deinde si satis absolutum tibi uidetur quod dixisti: *qui non fuerit innocens non habet sanctitatem,* quaero, si non habebat Saul sacramenti sanctitatem, quid in eo Dauid uenerabatur, si autem habebat innocentiam, quare innocentem persequebatur. nam eum propter sacrosanctam unctionem et honorauit uiuum et uindicauit occisum, et quia

2 cf. I Cor. 11, 29 11 Ps. 22, 7 24 cf. II Cor. 12, 2 25 I Cor. 4, 3

1 suspirant] suscipiunt *v* 4 cerciceliones *Om1* 11 baptisma 14 baptimus *O* 16 amiserunt *Pm1* 18 ac] at *Pv*

uel panniculum ex eius ueste praecidit, percusso corde trepidauit. ecce Saul non habebat innocentiam et tamen habebat sanctitatem non uitae suae — nam hoc sine innocentia nemo potest —, sed sacramenti dei quod et in malis hominibus sanctum est.

XLVIIII. 113. Petilianus dixit: *Nam si legem perfidi nostis, sine iniuria ipsius legis hoc dixerim: hanc et diabolus nouit. namque domino deo in causa Iob iusti quasi iustus ita de lege respondit, sicut scriptum est: dixit dominus diabolo: respexisti in puerum meum Iob, quia non est similis illi in terra, homo sine malitia, uerus dei cultor, abstinens se ab omni malo, perseuerans in simplicitate: tu autem petisti ut omnem rem illius perderes sine causa. et respondit diabolus et dixit domino: corium pro corio, et omne quodcumque habuerit homo pro anima sua dabit. ecce legaliter loquitur qui nititur contra legem. et iterum dominum Christum sermonibus suis sic ausus est adtemptare, sicut scriptum est: assumpsit diabolus Iesum in sanctam ciuitatem, et statuit eum super pinnam templi, et dixit ei: mitte te deorsum; scriptum est enim quia angelis suis mandauit de te, ut manibus tollant te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. ait Iesus: iterum scriptum est: non temptabis dominum deum tuum. nostis, inquam, sicut diabolus legem, qui in suis conatibus uincitur et in actibus erubescit.*

114. Augustinus respondit: Possem quidem quaerère abs te, in qua lege scripta sint uerba quae diabolus dixit, cum sanctum uirum Iob apud deum criminaretur, si hoc mihi esset propositum demonstrare, legem, quam dicis diabolum nosse, te ipsum non nosse; sed quia non inde inter nos quaestio est,

9 Hiob 2, 3—4   18 Matth. 4, 5—7

1 prescidit *Pm1*   16 nititur] nitur *Q*   18 attentare *PQv*   23 ait Iesus *om. O*   sed iterum *O*

hoc praetermitto. sic autem conatus es ostendere diabolum legis peritum, quasi nos dicamus omnes qui uerba legis nouerunt iustos esse. quid ergo te adiuuet quod de diabolo commemorare uoluisti, non uideo, nisi forte ut nobis ueniret in mentem, quomodo ipsum diabolum uos imitemini. sicut enim ille contra latorem legis proferebat uerba legis, sic et uos uerbis legis accusatis homines quos ignoratis, ut dei promissis quae in ipsa lege conscripta sunt resistatis. deinde uellem mihi diceres, confessores illi uestri quando se ipsos praecipitant, cui ducunt martyrium, utrum Christo qui talia suggerentem diabolum reppulit, an potius ipsi diabolo qui talia Christo facienda suggessit. duae sunt maxime uiles atque usitatae mortes eorum qui se ipsos interimunt, laqueus et praecipitium. tu certe dixisti in primis partibus huius epistulae: *laqueo traditor periit, laqueum talibus dereliquit.* hoc ad nos omnino non pertinet; neque enim ueneramur nomine martyrum eos qui sibi collum ligauerunt. quanto autem nos probabilius in uos dicimus: 'magister traditoris diabolus praecipitium Christo suadere uoluit et repulsus est'! quid ergo dicendi sunt quibus hoc suasit et auditus est? quid enim nisi inimici Christi, amici autem diaboli, discipuli seductoris, condiscipuli traditoris? spontaneas enim mortes ab uno magistro utrique didicerunt, ille laqueum, isti praecipitium.

L. 115. Petilianus dixit: *Sed ut uestra singula destruamus, si sacerdotes uos dicitis, sic a domino deo dictum est per prophetam: ultio domini super falsos sacerdotes.*

116. Augustinus respondit: Quaere potius quid uerum dicas, non unde maledicas, et quid doceas, non quid obicias.

LI. 117. Petilianus dixit: *Si cathedram uobis miseri uindicatis, ut superius diximus, habetis illam profecto quam*

15 p. 29, 14 26 ? 29 cap. 9, 21. 18, 40 init.

1 sic] si *Om1* 6 uos] uos | uos *Q* uos e *v* 10 dicunt *Om1* dicant *Erasm., Louan.* (ducere martyrium *dictum est ut* d. pompam, chorum *et sim.*) 11 repulit *v* 12 facienda christo *Qm1* 17 autem] enim *PQ* 20 enim *om. PQ* 25 uos] *add.* esse *Qm1* 28 non quid] nunquid *Pm1* 30 illam *om. P*

XLVI. 107. Petilianus dixit: *Primo psalmo Dauid beatos et impios separat, non partes scilicet faciens, sed ab omnibus impiis separans sanctitatem: beatus uir qui non abiit in consilio impiorum et in uia peccatorum non stetit — ad uiam iustitiae redeat, qui errauerat ut periret — et super cathedram pestilentiae non sedit — cum ita commoneat, o miseri, quid sedetis? — sed in lege domini uoluntas eius et in lege domini meditabitur die ac nocte. et erit uelut lignum quod plantatum est circa decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. et folium eius non decidet, et omnia quaecumque fecerit prospera procedent. non sic impii, non sic: sed tamquam puluis quem proiciet uentus a facie terrae — implet oculos, ut excaecet —. propterea non exurgent impii in iudicio neque peccatores in consilio iustorum, quoniam scit dominus uias iustorum, et iter impiorum periet.*

108. Augustinus respondit: Quis non in scripturis discernat haec duo genera hominum? sed uos maledici paleae crimina etiam frumentis obicitis et, cum sola palea sitis, solum frumentum uos esse iactatis. prophetae autem ueridici utrumque hoc genus ante uentilationem, quae in die iudicii futura est, permixtum esse dicunt per totum mundum, id est per totum agrum domini. uerumtamen admoneo ut istum primum psalmum Graece legas: ita non audebis pro crimine obicere orbi terrarum partem Macarii, quia forte intelleges cuius Macarii sit pars in omnibus sanctis, qui per omnes gentes benedicuntur in semine Abrahae. quod enim scriptum est Latine 'beatus uir', Graece habet μακάριος ἀνήρ. ille autem Macarius qui uobis displicet, si malus fuit, nec in hac sorte est nec huic sorti obest; si

3 Ps. 1 27 cf. Gen. 22, 18

4 concilio *Pv* 9 uelud *O* 13 proicit *PQv* 14 execet *Pm1* 15 exsurgent *v* 16 concilio *Pv* 18 in *om. O* 27 qui *scripsi* quae *codd. v, cf. Cresc. IIII 61, 74* 28 latine scriptum est *PQ* 29 macarios *O* macharios *PQ* aner *codd.* qui] cui *O*

autem bonus, opus suum probet, ut in se ipso habeat gloriam et non in altero.

XLVII. 109. Petilianus dixit: *Nostri autem baptismatis laudes idem psalmographus decantauit: dominus pascit me et nihil mihi deerit: in loco pascuae ibi me collocauit. super aquam refectionis educauit me:. animam meam conuertit. deduxit me super semitas iustitiae propter nomen suum. nam et si ambulauero in medio umbrae mortis — si me, inquit, persecutor occidat —, non timebo mala, quoniam tu mecum es, domine. uirga tua et baculus tuus ipsa consolata sunt me — inde uicit Goliam D⟨auid⟩ oleo chrismatis loricatus —. parasti in conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me. impinguasti oleo caput meum, et calix tuus inebrians perquam optimus. et misericordia tua subsequetur me omnes dies uitae meae, ut inhabitem in domo domini in longitudinem dierum.*

110. Augustinus respondit: Iste psalmus de his loquitur, qui bene suscipiunt baptismum et sancto sancte utuntur. non enim uerba ista etiam ad Simonem magum pertinent, qui tamen eundem sanctum baptismum accepit; et quia eo sancte uti noluit, non ideo illum inquinauit aut repetendum talibus docuit. sed quia Goliae commemorationem fecisti, attende illum de ipso Golia psalmum et uide, quia in cantico nouo deuictus est — ibi enim dicitur: deus, canticum nouum cantabo tibi, in psalterio decem chordarum psallam tibi —, et uide, utrum ad hoc canticum pertineat qui orbi terrarum non communicat. alibi enim dicitur: cantate domino canticum nouum, cantate domino omnis terra. omnis ergo terra, in cuius unitate non estis, cantat canticum nouum,

1 cf. Gal. 6, 4   4 Ps. 22   25 Ps. 143, 9   28 Ps. 95, 1

4 psalmografus *O*   6 anima *Om1*   9 persequutor *Q*   10 domine *om. P*   11 me consolata sunt *PQ*   12 golia *Om1*   Dauid oleo *scripsi* dolio *Om1* oleo *Om2PQv*   loricatus *scripsi* loricatas *Om1* loricata *Om2PQv*   20 symonem *codd.*   21 qui *O*   24 depictus *v*   26 cordarum *Q*   28 non *om. O*

et omnis terrae sunt uerba quoque ista: dominus pascit me et nihil mihi deerit et cetera. non sunt haec uerba zizaniorum, quamuis usque ad messem in una segete tolerentur; non sunt uerba paleae, sed tritici, quamuis eadem pluuia simulque nutriantur, eadem area simulque triturentur, donec ultimo uentilabro ab inuicem segregentur, quae duo utique communiter unum habent baptismum, quamuis non sint unum. sed etsi pars uestra esset ecclesia dei, certe fatereris istum psalmum non ibi pertinere ad furiosas cateruas circumcellionum. aut si et ipsi per semitas iustitiae deducuntur, quare negatis eos comites uestros esse, cum uobis obiciuntur, quamuis plerumque paucitatem concisionis uestrae non uirga et baculus dei, sed fustes eorum consolentur, quibus uos et aduersus leges Romanas tutos esse arbitramini; in quos incurrere quid est aliud quam ambulare in medio umbrae mortis? sed non timet mala cum quo dominus est. certe tamen non audebis dicere etiam istorum furiosorum esse uerba quae in hoc psalmo cantantur, et tamen habere eos baptismum non solum confitemini, sed etiam profitemini. non dicunt ergo ista nisi qui aqua sancta reficiuntur, sicut omnes iusti dei, non qui ea male utendo subuertuntur, sicut magus ille a Philippo baptizatus, et tamen ipsa in utrisque una atque sancta est. non dicunt ista nisi qui ad dexteram pertinebunt, sed tamen eadem pascua sub uno pastore et oues et hirci pascuntur, donec ut debita recipiant segregentur. non dicunt ista nisi qui de mensa domini uitam sumunt sicut Petrus, non iudicium sicut Iudas, et tamen ipsa utrique fuit una, sed non utrique ualuit ad unum, quia ipsi non erant unum. non dicunt ista nisi qui oleo sancto etiam in spiritu beatificantur sicut Dauid, non qui in solo corpore consecrantur sicut Saul, et tamen, cum ambo unum sumpsissent, non eis impar sacramentum, sed impar meritum fuit. non dicunt ista nisi qui calicem domini in uitam

1 Ps. 22, 1

1 quoque uerba *PQ* 3 tolerantur *Om1* 5 tribulentur *codd.* 12 paucitate *O* 15 immedio *O* 18 eos habere *PQ* 19 erga *O* 24 hyrci *P*

aeternam mutata mente suspirant, non qui iudicium sibi manducant et bibunt, sicut apostolus ait, et tamen utrisque non unis calix ille unus est, inebrians ad capessenda caelestia martyres, non ad funestanda praecipitia circumcelliones. memento ergo sacramentis dei nihil obesse mores malorum hominum, quo illa uel omnino non sint uel minus sancta sint, sed ipsis malis hominibus, ut haec habeant ad testimonium damnationis, non ad adiutorium sanitatis. saltem quippe ipsa uerba ultima psalmi huius considerare debuisti et propter eos, qui baptismo accepto apostatant, intellegere non ab omnibus qui sanctum baptismum accipiunt posse dici: u t i n h a b i t e m i n d o m o d o m i n i i n l o n g i t u d i n e m d i e r u m, et tamen siue permanentibus siue lapsis, cum ipsi non sint unum, baptismus unus est, et cum ipsi non utrique sancti sint, baptismus in utrisque sanctus est, quia et apostatae, si redeant, non quasi eum amiserint baptizantur, sed quod in se permanenti iniuriam fecerint humiliantur.

XLVIII. 111. Petilianus dixit: *Ac ne uos sanctos esse dicatis, primum id assero, quia qui non fuerit innocens non habet sanctitatem.*

112. Augustinus respondit: Ostende nobis tribunal ubi sedisti, ut ante te staret orbis terrarum, et quibus oculis non dico conscientias omnium, sed uel actus inspexisti et discussisti, ut eum perdidisse innocentiam iudicares. ille qui raptus est usque in tertium caelum dicit: s e d n e q u e e g o m e i p s u m d i i u d i c o, et tu de uniuersa terra qua hereditas Christi dilatatur audes ferre sententiam? deinde si satis absolutum tibi uidetur quod dixisti: *qui non fuerit innocens non habet sanctitatem,* quaero, si non habebat Saul sacramenti sanctitatem, quid in eo Dauid uenerabatur, si autem habebat innocentiam, quare innocentem persequebatur. nam eum propter sacrosanctam unctionem et honorauit uiuum et uindicauit occisum, et quia

2 cf. I Cor. 11, 29 11 Ps. 22, 7 24 cf. II Cor. 12, 2 25 I Cor. 4, 3

1 suspirant] suscipiunt *v* 4 cercicelliones *Om1* 11 baptisma 14 baptimus *O* 16 amiserunt *Pm1* 18 ac] at *Pv*

uel panniculum ex eius ueste praecidit, percusso corde trepidauit. ecce Saul non habebat innocentiam et tamen habebat sanctitatem non uitae suae — nam hoc sine innocentia nemo potest —, sed sacramenti dei quod et in malis hominibus sanctum est.

XLVIIII. 113. Petilianus dixit: *Nam si legem perfidi nostis, sine iniuria ipsius legis hoc dixerim: hanc et diabolus nouit. namque domino deo in causa Iob iusti quasi iustus ita de lege respondit, sicut scriptum est: dixit dominus diabolo: respexisti in puerum meum Iob, quia non est similis illi in terra, homo sine malitia, uerus dei cultor, abstinens se ab omni malo, perseuerans in simplicitate: tu autem petisti ut omnem rem illius perderes sine causa. et respondit diabolus et dixit domino: corium pro corio, et omne quodcumque habuerit homo pro anima sua dabit. ecce legaliter loquitur qui nititur contra legem. et iterum dominum Christum sermonibus suis sic ausus est adtemptare, sicut scriptum est: assumpsit diabolus Iesum in sanctam ciuitatem, et statuit eum super pinnam templi, et dixit ei: mitte te deorsum; scriptum est enim quia angelis suis mandauit de te, ut manibus tollant te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. ait Iesus: iterum scriptum est: non temptabis dominum deum tuum. nostis, inquam, sicut diabolus legem, qui in suis conatibus uincitur et in actibus erubescit.*

114. Augustinus respondit: Possem quidem quaerere abs te, in qua lege scripta sint uerba quae diabolus dixit, cum sanctum uirum Iob apud deum criminaretur, si hoc mihi esset propositum demonstrare, legem, quam dicis diabolum nosse, te ipsum non nosse; sed quia non inde inter nos quaestio est,

9 Hiob 2, 3—4 18 Matth. 4, 5—7

1 prescidit *Pm1* 16 nititur] nitur *Q* 18 attentare *PQv* 23 ait Iesus *om. O* sed iterum *O*

hoc praetermitto. sic autem conatus es ostendere diabolum legis peritum, quasi nos dicamus omnes qui uerba legis nouerunt iustos esse. quid ergo te adiuuet quod de diabolo commemorare uoluisti, non uideo, nisi forte ut nobis ueniret in mentem, quomodo ipsum diabolum uos imitemini. sicut enim ille contra latorem legis proferebat uerba legis, sic et uos uerbis legis accusatis homines quos ignoratis, ut dei promissis quae in ipsa lege conscripta sunt resistatis. deinde uellem mihi diceres, confessores illi uestri quando se ipsos praecipitant, cui ducunt martyrium, utrum Christo qui talia suggerentem diabolum reppulit, an potius ipsi diabolo qui talia Christo facienda suggessit. duae sunt maxime uiles atque usitatae mortes eorum qui se ipsos interimunt, laqueus et praecipitium. tu certe dixisti in primis partibus huius epistulae: *laqueo traditor periit, laqueum talibus dereliquit.* hoc ad nos omnino non pertinet; neque enim ueneramur nomine martyrum eos qui sibi collum ligauerunt. quanto autem nos probabilius in uos dicimus: 'magister traditoris diabolus praecipitium Christo suadere uoluit et repulsus est'! quid ergo dicendi sunt quibus hoc suasit et auditus est? quid enim nisi inimici Christi, amici autem diaboli, discipuli seductoris, condiscipuli traditoris? spontaneas enim mortes ab uno magistro utrique didicerunt, ille laqueum, isti praecipitium.

L. 115. Petilianus dixit: *Sed ut uestra singula destruamus, si sacerdotes uos dicitis, sic a domino deo dictum est per prophetam: ultio domini super falsos sacerdotes.*

116. Augustinus respondit: Quaere potius quid uerum dicas, non unde maledicas, et quid doceas, non quid obicias.

LI. 117. Petilianus dixit: *Si cathedram uobis miseri uindicatis, ut superius diximus, habetis illam profecto quam*

15 p. 29, 14 26 ? 29 cap. 9, 21. 18, 40 init.

1 sic] si *Oml* 6 uos] uos uos *Q* uos e *v* 10 dicunt *Oml* dicant *Erasm., Louan.* (ducere martyrium *dictum est ut* d. pompam, chorum *et sim.*) 11 repulit *v* 12 facienda christo *Qml* 17 autem] enim *PQ* 20 enim *om. PQ* 25 uos] *add.* esse *Qml* 28 non quid] nunquid *Pml* 30 illam *om. P*

Dauid propheta psalmographus pestilentiae cathedram pronuntiauit. uobis enim iuste relicta est, quia eam sancti sedere non possunt.

118. Augustinus respondit: Et haec non uides non aliqua esse documenta, sed uana conuicia. hoc enim est illud quod paulo ante dixi: uerba legis dicitis, sed in quos dicatis non attenditis, sicut diabolus uerba legis dicebat, sed cui diceret non agnoscebat. ille caput nostrum sursum ascensurum deorsum uolebat deicere, uos autem corpus eiusdem capitis, quod per totam terram diffusum est, ad exiguam partem uultis redigere. certe ipse paulo ante dixisti nos legem nosse et legaliter loqui, sed in actibus erubescere. dicis quidem ista nihil probans; sed etsi de aliquibus probares, de his ceteris non praescriberes. uerumtamen si omnes per totum orbem tales essent quales uanissime criminaris, cathedra tibi quid fecit ecclesiae Romanae in qua Petrus sedit et in qua hodie Anastasius sedet, uel ecclesiae Hierosolymitanae in qua Iacobus sedit et in qua hodie Iohannes sedet, quibus nos in catholica unitate conectimur et a quibus uos nefario furore separastis? quare appellas cathedram pestilentiae cathedram apostolicam? si propter homines quos putas legem loqui et non facere, numquid dominus Iesus Christus propter Pharisaeos, de quibus ait: dicunt enim et non faciunt, cathedrae in qua sedebant ullam fecit iniuriam? nonne illam cathedram Moysi commendauit et illos seruato cathedrae honore redarguit? ait enim: cathedram Moysi sedent. quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite. dicunt enim et non faciunt. haec si cogitaretis, non propter homines quos infamatis blasphemaretis cathedram apostolicam cui non communicatis. sed quid ⟨id⟩ est aliud quam nescire quid dicere et tamen non posse nisi maledicere?

1 cf. Ps. 1, 1 6 cap. 49, 114 11 cf. cap. 49, 113 23 Matth. 23, 3 26 Matth. 23, 2—3

9 quod *s. l. O* 10 terram totam *Q* diffum (*sic*) *Q* 17 ierosolimitane *Q* 19 connectimur *v* 30 id *addidi*

LII. 119. Petilianus dixit: *Si sacrificia uos facere iudicatis, de uobis quippe nequissimis deus ipse sic dicit: facinorosus, inquit, qui sacrificat mihi uitulum quasi canem occidat, et qui ponit similaginem quasi sanguinem porcinum fundat — scitote uestrum sacrificium qui humanum sanguinem iam fudistis —, et iterum: sacrificia eorum quasi panis luctus: omnis qui manducabit ex illo inquinabitur.*

120. Augustinus respondit: Nos dicimus tale cuique fieri sacrificium, qualis accedit ut offerat et qualis accedit ut sumat, et eos de sacrificiis talium manducare qui ad illa tales accedunt, quales et illi sunt; itaque si offerat deo malus et accipiat inde bonus, tale cuique esse qualis quisque fuerit, quia et illud scriptum est: omnia munda mundis. per hanc sententiam ueridicam et catholicam etiam uos Optati sacrificio non estis polluti, si facta eius displicebant uobis. nam utique panis illius panis luctus erat, sub cuius iniquitatibus Africa tota lugebat, sed panem luctus omnibus uobis communem omnium uestrum malum schismatis facit. nam secundum concilii uestri sententiam Felicianus Mustitanus humanum sanguinem fudit. dixistis enim, cum eos damnaretis: ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. uide ergo quale sacrificium offerat quem sacerdotem habetis, cum eum sacrilegum damnaueritis, et si hoc uobis nihil obesse arbitramini, rogo uos, uanitas calumniarum uestrarum quid oberit orbi terrarum.

LIII. 121. Petilianus dixit: *Si precem domino facitis aut funditis orationem, nihil uobis penitus prodest. uestras enim debiles preces cruenta uestra conscientia uacuat, quia dominus deus puram magis conscientiam quam preces exaudit domino Christo dicente: non omnis qui dicit mihi 'do-*

2 Esai. 66, 3 6 Os. 9, 4 14 Tit. 1, 15 21 Ps. 13, 3 31 Matth. 7, 21

9 sacrificium fieri *v* 17 tota affrica *Qm1* 18 commune *PQ* communem esse *v* 20 nostri *Pm1* 24 dampnatis (*sic*) *O*

mine domine' intrabit in regnum caelorum, sed is qui facit uoluntatem patris mei qui in caelis est. uoluntas dei utique bona est. nam ideo in sacra oratione sic petimus: fiat uoluntas tua in caelo et in terra, ut, quia bona eius uoluntas est, nobis quae bona sunt largiatur. uos ergo uoluntatem dei non facitis, quia mala cotidie perpetratis.

122. Augustinus respondit: Ista omnia si et nos in uos dicamus, nonne qui nos audierit insanos potius litigatores quam christianos disputatores, si ipse sanus est, iudicabit? non ergo reddimus maledictum pro maledicto. seruum enim domini non oportet litigare, sed esse mitem ad omnes, docibilem, in modestia corripientem diuersa sentientes. si ergo uobis obiciamus eos qui mala apud uos cotidie perpetrant, inepte litigamus alios ex aliis accusantes; si autem uos admonemus, ut, sicut illa uobis non uultis obici, sic nobis non obiciatis aliena, in modestia uos corripimus, sed si aliquando resipiscatis.

LIIII. 123. Petilianus dixit: *Si uero forte, quod nescio, daemonia pellitis, nec id uobis proderit, quia nec fidei uestrae nec meritis cedunt ipsa daemonia, sed in nomine domini Iesu Christi pelluntur.*

124. Augustinus respondit: Gratias deo, quia tandem confessus es posse ualere inuocatum nomen Christi ad aliorum salutem, etiamsi a peccatoribus inuocetur. hinc ergo intellege, cum Christi nomen inuocatur, non obesse aliorum saluti aliena peccata. nos autem quomodo inuocemus nomen Christi, non tuo iudicio nobis opus est, sed ipsius qui inuocatur a nobis; solus enim potest nosse quo corde inuocetur. ex eius tamen uerbis certi sumus ab omnibus gentibus eum salubriter inuocari quae benedicuntur in semine Abrahae.

LV. 125. Petilianus dixit: *Etsi prorsus uirtutes et mirabilia faciatis, propter uestram nequitiam nec sic uos dominus nouit*

4 Matth. 6, 10   10 II Tim. 2, 24—25   30 cf. Gen. 22, 18

1 *alt.* domine *om. OQ*   3 utique dei *Pm1*   8 audiunt *O*   potius *om. O*   13 apud nos *ut uid. Pm1*   14 alios *bis PQm1*   19 id] in *v*   27 tuo *bis Qm1*

domino ipso dicente: multi dicent mihi in illo die: domine domine, in nomine tuo prophetauimus, et in tuo nomine daemonia eiecimus, et in tuo nomine uirtutes multas fecimus. tunc dicam illis: quoniam non noui uos; discedite a me operarii iniquitatis.

126. Augustinus respondit: Agnoscimus uerba domini. hinc et apostolus ait: si fidem habeam ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. hoc ergo quaerendum est, quis habeat caritatem; inuenies non esse nisi eos qui diligunt unitatem. nam de exclusione daemonum et de potentia miraculorum, quoniam plerique talia non faciunt et tamen ad regnum dei pertinent, plerique autem faciunt et non pertinent, nec nostri nec uestri debent gloriari, si qui forte ista possunt; quandoquidem nec apostolos, qui uere ista salubriter atque utiliter poterant, uoluit dominus gaudere de talibus, quando eis ait: nolite in hoc gaudere quod daemonia uobis subiecta sint, gaudete autem quod nomina uestra scripta sunt in caelo. quapropter ista quae ex euangelio posuisti et ego tibi possem dicere, si te uiderem signorum uirtutes operantem, et tu mihi, si talia me facientem uideres. non ergo nobis dicamus quae possunt et ex alia parte dici, et remotis ambagibus, quoniam ubi sit ecclesia Christi quaerimus, ipsum qui eam suo sanguine redemit audiamus dicentem: eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram. huic ecclesiae, quae per totam terram diffunditur, quisquis non communicat cui non communicet uides, si cuius ista uerba sint audis. quid est autem dementius quam sacramentis domini communicare et uerbis domini non communicare? hi utique dicturi sunt: in nomine tuo manduca-

1 Matth. 7, 22—23 7 I Cor. 13, 2 16 Luc. 10, 20 24 Act. 1, 8 30 Matth. 7, 22 (cf. Nestlei adnot.)

4 nouit *Om1* 8 hoc] hic *v* 15 potrant *Om1* gadere *Om1* 19 quae *om. Pm1* 20 operantes *ut uid. Pm1* 21 et *om. Q* 22 et *om. P* 24 iherłm *Q*

uimus et bibimus et audituri: non noui uos, qui corpus eius et sanguinem in sacramento manducant et bibunt et membra eius toto orbe diffusa in euangelio non agnoscunt et ideo in eis in iudicio non computantur.

LVI. 127. Petilianus dixit: *Quod etsi, ut ipsi putatis, domini legem pure sequimini, de ipsa lege sanctissima legaliter disputemus. dicit apostolus Paulus: bona est lex, si quis ea legitime utatur. lex ergo quid dicit? non occides. quod semel ferit Cain parricida: uos fratres saepius occidistis.*

128. Augustinus respondit: Similes uobis esse nolumus. nam non desunt quae dicantur, sicut et tu ista dicis, et quae sciantur, nam tu ista nescis, et quae ostendantur, nam tu ista non ostendis.

LVII. 129. Petilianus dixit: *Dictum est: non moechaberis. unusquisque uestrum si carnaliter castus sit, spiritaliter moechus est, quia adulterat sanctitatem.*

130. Augustinus respondit: Possunt haec in quosdam ueraciter dici et nostros et uestros, qui si utrisque nostrum displicent nec nostri nec uestri sunt. sed tu, quod in quosdam dicis et nec in ipsis probas, pro eo uis accipi acsi probaueris non in aliquibus qui degenerant a semine Abrahae, sed in omnibus gentibus quae benedicuntur in semine Abrahae.

LVIII. 131. Petilianus dixit: *Dictum est: falsum testimonium non reddes. cum regibus saeculi nos uestra tenere mentimini, nonne falsa conflatis?*

132. Augustinus respondit: Si non sunt nostra quae tenetis, nec illa erant uestra quae a Maximianistis recepistis. quodsi propterea illa uestra erant, quia illi sacrilegum schisma fecerunt non communicando parti Donati, attende quae loca teneatis et cuius hereditati non communicetis, et cogitate non

1 Matth. 7, 22 7 I Tim. 1, 8 8 Ex. 20, 13 14 Ex. 20, 14 22 cf. Gen. 22, 18 23 Ex. 20, 16

5 putatis ipsi *Qm1* 8 ea *om. O* 9 caim *P* 12 ista tu nescis *v* 14 mecaberis *O* 18 utrique *Om1* 26 nostra sunt *PQ* 28 uestra erant illa *Qm1* fecerunt] fuerunt *O*

regibus saeculi sed regi Christo quid respondere possitis. de illo dictum est: dominabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae. quo utique flumine, nisi ubi baptizatus est et ubi super eum columba descendit magnum caritatis et unitatis indicium? uos autem huic unitati non communicatis et adhuc loca unitatis tenetis et inuidiam nobis de regibus saeculi facitis, cum per iussa proconsulum de locis partis Donati schismaticos uestros expuleritis. non sunt haec uerba per inane uolantia: homines uiuunt, ciuitates testantur, gesta proconsularia et municipalia recitantur. sileat aliquando uox calumniosa obiciens reges saeculi uniuersae terrae, per quorum proconsules non potuit parcere concisa concisae. cum ergo dicimus quod nostra teneatis, non ostendimur falsum testimonium dicere, nisi nos ostendatis in ecclesia Christi non esse, quod quidem dicere non cessatis, sed ostendere numquam ualebitis; immo uero cum hoc dicitis non iam nobis, sed ipsi Christo falsi testimonii crimen obicitis. nos quippe in ecclesia sumus quae ipsius testimonio praenuntiata est et ubi suis testibus attestatus est dicens: eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram. uos autem falsos testes non solum hinc ostendimus, quia huic ueritati resistitis, sed etiam in ipso iudicio quo cum Maximiani schismate conflixistis. si enim secundum legem Christi agebatis, quanto congruentius secundum eam constituunt aliquid christiani imperatores, si possunt secundum eam iudicare pagani proconsules! si autem in adiutorium etiam terreni imperii leges assumendas putastis, non reprehendimus. fecit hoc Paulus, cum aduersus iniuriosos ciuem Romanum se esse testatus est. sed quaero quibus terrenis legibus sit statutum, ut Maximianistae locis pellantur. nullas omnino repperies. sed uidelicet legibus quae

2 Ps. 71, 8 19 Act. 1, 8 28 cf. Act. 22, 25

3 terrarum *v* 5 inditium *ex* initium *ut uid.* *P* 14 ostendimus *O* 20 iherlm *Q* 22 hinc *om.* *PQ* 25 aliqui *Ov* 26 secundum *om.* *O* 31 reperies *v*

aduersus haereticos atque inter eos etiam aduersus uos ipsos latae sunt illos expellere uoluistis, aduersus infirmos tamquam potentiores praeualuistis. unde illi, quia nihil potuerunt, innocentes se dicunt tamquam sub leone lupus. tamen legibus aduersus uos latis profecto aduersus alios nisi per falsum testimonium non uteremini. si enim ueraces sunt illae leges, cedite etiam uos locis quos tenetis; si autem fallaces sunt, cur per eas alios exclusistis? quid quod et ueraces sunt et uos per illas alios nisi fallaciter non possetis expellere? ut enim eis seruirent iudices, haereticos expellere uoluerunt, unde uos priores expellere debuerunt; sed uos catholicos esse dixistis, ut uobis parcerent leges per quas alios premebatis. uideris quid uobis apud uos ipsos uideamini: illis tamen legibus non estis catholici. cur ergo aut eas ueraces falso testimonio fefellistis aut eas fallaces ad opprimendos alios usurpastis?

LVIIII. 133. Petilianus dixit: *Dictum est: non concupisces rem proximi tui. uos nostra diripitis, ut pro uestris habeatis.*

134. Augustinus respondit: Et quaecumque unitas possidebat non nisi nostra sunt, qui non secundum calumnias hominum, sed secundum uerba Christi, in quo benedicuntur omnes gentes uniuersae terrae, in unitate consistimus nec propter malos, quos a frumentis dominicis ante iudicii uentilationem separare non possumus, nos a societate tritici segregamus, et si qua iam concisi possidere coepistis, quia uobis ablata nobis dominus dedit, non ideo concupiscimus aliena, quia illius imperio cuius sunt omnia facta sunt nostra et iuste nostra sunt; uos enim his utebamini ad praecisionem, nos ad unitatem. alioquin et primo populo dei possent illi obicere alienae rei concupiscentiam, qui diuina potestate ab eorum facie, quia ea terra male utebantur, expulsi sunt, et ipsi Iudaei, a quibus ablatum est regnum secundum uerba

16 Ex. 20, 17 32 cf. Matth. 21, 43

15 oprimendos *Q* 22 in *om. Oml* 25 separamus *v* 28 is *Oml*

domini et datum est genti facienti iustitiam, possunt obicere alienae rei concupiscentiam, quia ecclesia Christi possidet ubi persecutores Christi regnabant. et post omnia cum uobis ipsis dictum fuerit: 'res alienas concupiscitis, quia Maximianistas de basilicis eiecistis', quid respondeatis non inuenitis.

LX. 135. Petilianus dixit: *Qua igitur lege uos christianos ostenditis, cum legi contraria faciatis?*

136. Augustinus respondit: Litigare uis, non disputare.

LXI. 137. Petilianus dixit: *Dicit autem dominus Christus: qui fecerit et sic docuerit, maximus uocabitur in regno caelorum. sic autem uos miseros damnat: qui resoluerit unum ex his mandatis, minimus uocabitur in regno caelorum.*

138. Augustinus respondit: Ubi forte aliter dicis testimonia scripturarum quam sese habent et ad rem quae inter nos agitur non pertinet, non nimis curo; ubi autem impediunt quod tractamus, nisi ueraciter proferantur, non te arbitror succensere debere, si quemadmodum scriptum sit te commemoro. ecce hoc quod modo posuisti non ita scriptum est, sed ita potius: qui soluerit unum de mandatis istis minimis et docuerit sic, minimus uocabitur in regno caelorum; qui autem fecerit et sic docuerit, magnus uocabitur in regno caelorum. et continuo secutus ait: dico enim uobis, quia nisi abundauerit iustitia uestra super scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum. alibi enim Pharisaeos ostendit et arguit, quoniam dicunt et non faciunt. hos ergo et hic significauit, cum diceret: qui soluerit et sic docuerit, id est docuerit uerbis quod soluerit factis; super quos abundare praecepit iustitiam nostram, ut faciamus et sic doceamus. et tamen nec propter illos Pharisaeos, quibus nos non per

10. 11. 20. 28 Matth. 5, 19 24 Matth. 5, 20 27 Matth. 23, 3

2 quia] quam *P* 16 *pr.* non *om. O* 22 qui autem—caelorum *om. PQ* 24 habundauerit *O* 29 quod] quos *Om1* habundare *O* 30 praecipit *PQ*

prudentiam, sed per maliuolentiam comparatis. praecepit dominus deseri cathedram Moysi, in qua utique figurabat suam. dicens quippe illos cathedram Moysi sedentes dicere et non facere monet tamen populos facere quae dicunt et non facere quae faciunt, ne cathedrae sanctitas deseratur et propter pastores malos gregis unitas diuidatur.

LXII. 139. Petilianus dixit: *Et iterum: omne peccatum quod peccauerit homo extra corpus est; qui autem peccauerit in spiritu sancto, non ei remittetur nec in hoc saeculo nec in futuro.*

140. Augustinus respondit: Et hoc non ita scriptum est et uide quantum te fefellerit. apostolus ad Corinthios scribens ait: omne peccatum quodcumque fecerit homo extra corpus est; qui autem fornicatur in corpus suum peccat. hoc autem aliud est et aliud illud quod dominus in euangelio dixit: omne peccatum et blasphemia dimittetur hominibus; qui autem peccauerit in spiritum sanctum, non remittetur ei nec in hoc saeculo nec in futuro. tu autem coepisti ex apostolo sententiam et eam tamquam una sit ex euangelio terminasti; quod te non credo fraude sed errore fecisse. neutra enim ad rem pertinet et cur haec dixeris, quoquo modo dixeris, omnino non uideo. nisi forte quia, cum superius dixisses damnatos esse a domino qui resoluerint unum ex mandatis, considerasti quam multos habeatis non unum sed multa mandata soluentes, et ne tibi obiceretur, uoluisti per transitum subinducere differentiam peccatorum, aliud esse soluere aliquod mandatum unde uenia facilis possit accipi, aliud autem peccare in spiritum sanctum, quod non remittetur neque in hoc saeculo neque in futuro. timens itaque contagia peccatorum hoc tacere noluisti et rursus timens profunditatem quaestionis excedentem uires tuas

3 cf. Matth. 23, 2—3   7 I Cor. 6, 18. Matth. 12, 32   13 I Cor. 6, 18   16 Matth. 12, 31—32   23 p. 95, 11

1 maleuolentiam *v*   21 pertinent *Pm1*   22 et quoquo *Ov*   29 remittatur *PQ*

hoc cursim perstringere uoluisti tanta trepidatione, ut, quemadmodum solent perturbatione aliqua festinantes peruerse se uestire aut calciare, nolueris attendere uel quid ad quod pertineat uel ubi et quemadmodum scriptum sit. quale sit autem illud peccatum quod non dimittetur nec in hoc saeculo nec in futuro, usque adeo nescitis, ut, cum in ipso nos esse credatis, remissionem tamen eius per uestrum nobis baptismum promittatis. quod unde fieri potest, si tale peccatum est ut non dimittatur neque in hoc saeculo neque in futuro?

LXIII. 141. Petilianus dixit: *Diuina uero mandata quibus rebus impletis? dicit dominus Christus: beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum. uos persequendi malitia furoris diuitias exhalatis.*

142. Augustinus respondit: Dicite ista potius circumcellionibus uestris.

LXIIII. 143. Petilianus dixit: *Beati mansueti, quoniam ipsi possidebunt terram. uos igitur non mansueti terram et caelum pariter perdidistis.*

144. Augustinus respondit: Iterum atque iterum audite dominum dicentem: eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram. cur non ergo illi perdiderunt terram et caelum, qui, ut non communicent uniuersae terrae, contemnunt uerba sedentis in caelo? nam de uestra mansuetudine non tuae uoces, sed circumcellionum fustes interrogentur. dicturus es: 'quid ad nos pertinet?' quasi nos ista dicamus, nisi ut hoc respondeatis. ideo enim ad uos pertinet schisma uestrum, quia pertinere ad uos peccatum non uultis alienum, nec tamen ob aliud uos a nobis separastis, nisi dum nobis obicitis crimen alienum.

11 Matth. 5, 3   16 Matth. 5, 5   20 Act. 1, 8

3 calceare *Pv* caltiare *Q*   4 quem modum *Oml*   sit scriptum *Qml*   5 neque—neque *v*   11 impletis rebus *Pml*   13 exalatis *Oml*   14 potius *om. P*   cercicelionibus *Oml* circuncellionibus *Q*, *item lin. 25 per* n   17 immansueti *PQv*   20 iherlm *Q*   24 mansutudine *O*   25 cercicellionum *Oml*

LXV. 145. Petilianus dixit: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. uos, nostri carnifices, lugentes facitis, non lugetis.*

146. Augustinus respondit: Considerate paululum quam multis et quantum luctum dederint 'deo laudes' armatorum uestrorum. dicite iterum: 'quid ad nos?' et ego iterum dicam: 'et tu quod dicis quid ad nos, quid ad orbem terrarum, quid ad eos qui laudant nomen domini a solis ortu usque ad occasum, quid ad omnem terram quae cantat canticum nouum, quid ad semen Abrahae in quo benedicuntur omnes gentes?' ergo ideo ad uos pertinet sacrilegium schismatis, quia non ad uos pertinent facta mala uestrorum, et hinc intellegitis nec ad orbem terrarum pertinere, etiamsi ea probaretis, facta eorum propter quos inde uos separastis.

LXVI. 147. Petilianus dixit: *Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur. uobis haec iustitia est, ut nostrum sanguinem sitiatis.*

148. Augustinus respondit: Quid tibi dicam, tu homo, nisi quia calumniosus es? esurit quidem uos et sitit unitas Christi, quae utinam uos absorbeat! haeretici non eritis.

LXVII. 149. Petilianus dixit: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. uos quando misericordes appellem, cum poenas iustis ingeritis? an communionem nequissimam, dum animas inquinatis?*

150. Augustinus respondit: Nec uos iustos probatis nec nos poenas ingerere uel iniustis, et tamen, sicut est plerumque crudelis fallax adulatio, sic semper misericors iusta correptio. nam inde est illud quod non intellegitis: e m e n d a b i t m e i u s t u s i n m i s e r i c o r d i a e t a r g u e t m e. hoc enim cum de asperitate misericordis correptionis dixisset, continuo subiunxit de lenitate perniciosae adulationis et ait: o l e u m a u t e m

1 Matth. 5, 4 5 *deo laudes*] cf. cap. 84, 186 extr. 8 cf. Ps. 112, 3 9 cf. Ps. 95, 1 10 cf. Gen. 22, 18 15 Matth. 5, 6 21 Matth. 5, 7 28. 31 Ps. 140, 5

12 mala facta *P* 19 quidam *Pm1* 23 an.. *P* 28 inde *scripsi* unde *codd. v*

peccatoris non impinguabit caput meum. tu ergo attende quo uoceris et unde reuoceris. nam unde nosti, quo in te animo sit quem saeuum putas? sed quolibet sit, unusquisque sarcinam suam portat et apud nos et apud uos. sed sarcinam schismatis quam omnes portatis abicite, ut sarcinas uestras bonas in unitate portetis et eos qui malas portant, si possitis, misericorditer emendetis, si non possitis, pacifice toleretis.

LXVIII. 151. Petilianus dixit: *Beati qui puro sunt corde, quoniam ipsi deum uidebunt. quando deum uidebitis, qui immunda malitia cordis geritis caecitatem?*

152. Augustinus respondit: Quare hoc dicis? an forte nos ignorata quae homines dicunt obicimus omnibus gentibus et manifesta intellegere nolumus quae deus praedixit de omnibus gentibus? haec est magna caecitas cordis et, si nec ipsam in uobis agnoscitis, haec est maior caecitas cordis.

153. Petilianus dixit: *Beati pacifici, quoniam ipsi filii dei uocabuntur. uos pacem scelere fingitis et bello quaeritis unitatem.*

154. Augustinus respondit: Non pacem scelere fingimus, sed pacem ex euangelio praedicamus, cum quo si pacem habueritis, et nobiscum habebitis. dominus resurgens et se non solum intuendum oculis, sed etiam contrectandum manibus discipulorum praebens inde coepit: pax uobiscum, inquit. et quomodo esset tenenda pax ipsa, sequentibus uerbis aperuit. ibi enim aperuit eis sensum, ut intellegerent scripturas, et dixit eis: quoniam sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab

3 cf. Gal. 6, 5 9 Matth. 5, 8 17 Matth. 5, 9 24 Luc. 24, 36 26 Luc. 24, 45—47

3 quodlibet *Om2PQ* 4 suam *om. O* 17 quoniam] quia *Ov* ipsi *om. PQ, cf. p. 100, 25* 23 contectandum (*sic*) manibus discipulorum manibus *P* 26 apperuit *O* 29 penitenitentiam *Q*

Hierusalem. cum his uerbis pacem habete, et a nobis non dissentietis. nam si bello quaerimus unitatem, non potuit laudari praeclarius bellum nostrum, quandoquidem scriptum est: diliges proximum tuum tamquam te ipsum et iterum scriptum est: nemo umquam carnem suam odio habet, et tamen caro concupiscit aduersus spiritum, et spiritus aduersus carnem. quodsi nemo carnem suam odio habet et tamen aduersus carnem suam concupiscit, ecce bello unitas quaeritur, ut corpus castigatum seruituti subiciatur. quod autem spiritus facit aduersus carnem non odio, sed dilectione belligerans, hoc spiritales faciunt aduersus carnales, ut, quod agunt erga se, agant et erga illos, quia diligunt proximos tamquam se ipsos. sed bellum spiritalium est illa in caritate correptio, gladius eorum sermo dei est. ad tale bellum tuba apostolica concitantur cum magno impetu personante: praedica uerbum, insta oportune importune, argue, hortare, increpa, in omni longanimitate et doctrina. ecce non agimus ferro sed uerbo, uos autem nec respondetis uera et accusatis falsa, non corrigitis uestra, obicitis aliena. dicit Christus uerum testimonium de orbe terrarum, dicitis uos aduersus Christum falsum testimonium contra orbem terrarum. nos autem si uobis potius quam Christo crederemus, pacifici essemus: quia Christo potius quam uobis credimus, pacem scelere fingimus. et haec cum dicatis atque faciatis, audetis insuper commemorare: beati pacifici, quoniam ipsi filii dei uocabuntur.

LXVIIII. 155. Petilianus dixit: *Cum dicat apostolus Paulus: obsecro uos, fratres, ego uinctus in domino ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis, cum omni humilitate et mansuetudine, cum patientia, sustinentes*

4 Marc. 12, 31. Rom. 13, 9. Leu. 19, 18 5 Eph. 5, 29 6 Gal. 5, 17 8 cf. I Cor. 9, 27 12 cf. Marc. 12, 31 15 II Tim. 4, 2 25 Matth. 5, 9 27 Eph. 4, 1—3

5 habuit (ἐμίσησεν) *v* 11 spiritaliter *O* 12 se ipsos *scripsi* proximos *codd. v* 13 est] *dubium utrum* inest *an* est *O* gladius] Gloria *in fine uersus Q* 16 opportune *v* 19 uestra] nostra *Q* et obicitis *Pm2* 25 ipsi *om. PQ*

inuicem in caritate, sollicite agentes seruare unitatem spiritus in coniunctione pacis.

156. Augustinus respondit: Haec si non tantum diceretis sed et audiretis, etiam cognita mala propter pacem sustineretis, non propter dissensionem incognita fingeretis, uel quia postea didicistis propter unitatem Donati sustinere mala notissima et famosissima Optati. quae ista dementia est? tolerantur cogniti, ne concisio iterum concidatur, et infamantur incogniti, ne in ipsa integritate maneatur.

LXX. 157. Petilianus dixit: *Uobis dicit propheta: pax pax, et ubi est pax?*

158. Augustinus respondit: Tu nobis hoc dicis, non propheta; tibi ergo respondemus. si quaeris ubi sit pax, aperi oculos et uide de quo dictum sit: auferens bella usque ad fines terrae. si quaeris ubi sit pax, aperi oculos ad illam ciuitatem quae non potest abscondi super montem constituta, aperi oculos et ad ipsum montem et eum tibi Danihel demonstret ex paruo lapide crescentem et implentem uniuersam terram. tibi autem cum dicit propheta: pax pax, et ubi est pax, quid demonstrabis? an partem Donati, ignotam innumerabilibus gentibus quibus notus est Christus? non est ipsa quae non potest abscondi, et unde, nisi quia non est super illum montem constituta. ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, non Donatus, qui fecit de uno duo.

LXXI. 159. Petilianus dixit: *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum. uos beati non estis, sed beatos martyres facitis, quorum scilicet animabus caeli repleti sunt corporum-*

10. 19 Hier. 8, 11 14 Ps. 45, 10 15 cf. Matth. 5, 14 17 cf Dan. 2, 35 23 Eph. 2, 14 25 Matth. 5, 10

1 sollite *Om1* 3 Augustinus respondit] Ag' B *Q* dicere *Om1* 4 et *om. PQ* 8 cogniti ne] cognitione *OPm1* 14 auferes *OP* finem *PQ* 17 demonstraret *Pm1* 22 nisi *om. Q* 25 persequutionem *Q*, *item p. 102, 4* 28 corporaque *PQ*

prudentiam, sed per maliuolentiam comparatis, praecepit dominus deseri cathedram Moysi, in qua utique figurabat suam. dicens quippe illos cathedram Moysi sedentes dicere et non facere monet tamen populos facere quae dicunt et non facere quae faciunt, ne cathedrae sanctitas deseratur et propter pastores malos gregis unitas diuidatur.

LXII. 139. Petilianus dixit: *Et iterum: omne peccatum quod peccauerit homo extra corpus est; qui autem peccauerit in spiritu sancto, non ei remittetur nec in hoc saeculo nec in futuro.*

140. Augustinus respondit: Et hoc non ita scriptum est et uide quantum te fefellerit. apostolus ad Corinthios scribens ait: omne peccatum quodcumque fecerit homo extra corpus est; qui autem fornicatur in corpus suum peccat. hoc autem aliud est et aliud illud quod dominus in euangelio dixit: omne peccatum et blasphemia dimittetur hominibus; qui autem peccauerit in spiritum sanctum, non remittetur ei nec in hoc saeculo nec in futuro. tu autem coepisti ex apostolo sententiam et eam tamquam una sit ex euangelio terminasti; quod te non credo fraude sed errore fecisse. neutra enim ad rem pertinet et cur haec dixeris, quoquo modo dixeris, omnino non uideo. nisi forte quia, cum superius dixisses damnatos esse a domino qui resoluerint unum ex mandatis, considerasti quam multos habeatis non unum sed multa mandata soluentes, et ne tibi obiceretur, uoluisti per transitum subinducere differentiam peccatorum, aliud esse soluere aliquod mandatum unde uenia facilis possit accipi, aliud autem peccare in spiritum sanctum, quod non remittetur neque in hoc saeculo neque in futuro. timens itaque contagia peccatorum hoc tacere noluisti et rursus timens profunditatem quaestionis excedentem uires tuas

3 cf. Matth. 23, 2—3 7 I Cor. 6, 18. Matth. 12, 32 13 I Cor. 6, 18 16 Matth. 12, 31—32 23 p. 95, 11

1 maleuolentiam *v* 21 pertineut *Pml* 22 et quoquo *Ov* 29 remittatur *PQ*

hoc cursim perstringere uoluisti tanta trepidatione, ut, quemadmodum solent perturbatione aliqua festinantes peruerse se uestire aut calciare, nolueris attendere uel quid ad quod pertineat uel ubi et quemadmodum scriptum sit. quale sit autem illud peccatum quod non dimittetur nec in hoc saeculo nec in futuro, usque adeo nescitis, ut, cum in ipso nos esse credatis, remissionem tamen eius per uestrum nobis baptismum promittatis. quod unde fieri potest, si tale peccatum est ut non dimittatur neque in hoc saeculo neque in futuro?

LXIII. 141. Petilianus dixit: *Diuina uero mandata quibus rebus impletis? dicit dominus Christus: beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum. uos persequendi malitia furoris diuitias exhalatis.*

142. Augustinus respondit: Dicite ista potius circumcellionibus uestris.

LXIIII. 143. Petilianus dixit: *Beati mansueti, quoniam ipsi possidebunt terram. uos igitur non mansueti terram et caelum pariter perdidistis.*

144. Augustinus respondit: Iterum atque iterum audite dominum dicentem: eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram. cur non ergo illi perdiderunt terram et caelum, qui, ut non communicent uniuersae terrae, contemnunt uerba sedentis in caelo? nam de uestra mansuetudine non tuae uoces, sed circumcellionum fustes interrogentur. dicturus es: 'quid ad nos pertinet?' quasi nos ista dicamus, nisi ut hoc respondeatis. ideo enim ad uos pertinet schisma uestrum, quia pertinere ad uos peccatum non uultis alienum, nec tamen ob aliud uos a nobis separastis, nisi dum nobis obicitis crimen alienum.

11 Matth. 5, 3 16 Matth. 5, 5 20 Act. 1, 8

3 calceare *Pv* caltiare *Q* 4 quem modum *Oml* sit scriptum *Qml* 5 neque—neque *v* 11 impletis rebus *Pml* 13 exalatis *Oml* 14 potius *om. P* cercicelionibus *Oml* circuncellionibus *Q*, *item lin. 25 per* n 17 immansueti *PQv* 20 iherlm *Q* 24 mansutudine *O* 25 cercicellionum *Oml*

LXV. 145. Petilianus dixit: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. uos, nostri carnifices, lugentes facitis, non lugetis.*

146. Augustinus respondit: Considerate paululum quam multis et quantum luctum dederint 'deo laudes' armatorum uestrorum. dicite iterum: 'quid ad nos?' et ego iterum dicam: 'et tu quod dicis quid ad nos, quid ad orbem terrarum, quid ad eos qui laudant nomen domini a solis ortu usque ad occasum, quid ad omnem terram quae cantat canticum nouum, quid ad semen Abrahae in quo benedicuntur omnes gentes?' ergo ideo ad uos pertinet sacrilegium schismatis, quia non ad uos pertinent facta mala uestrorum, et hinc intellegitis nec ad orbem terrarum pertinere, etiamsi ea probaretis, facta eorum propter quos inde uos separastis.

LXVI. 147. Petilianus dixit: *Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur. uobis haec iustitia est, ut nostrum sanguinem sitiatis.*

148. Augustinus respondit: Quid tibi dicam, tu homo, nisi quia calumniosus es? esurit quidem uos et sitit unitas Christi, quae utinam uos absorbeat! haeretici non eritis.

LXVII. 149. Petilianus dixit: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. uos quando misericordes appellem, cum poenas iustis ingeritis? an communionem nequissimam, dum animas inquinatis?*

150. Augustinus respondit: Nec uos iustos probatis nec nos poenas ingerere uel iniustis, et tamen, sicut est plerumque crudelis fallax adulatio, sic semper misericors iusta correptio. nam inde est illud quod non intellegitis: e m e n d a b i t m e i u s t u s i n m i s e r i c o r d i a e t a r g u e t m e. hoc enim cum de asperitate misericordis correptionis dixisset, continuo subiunxit de lenitate perniciosae adulationis et ait: o l e u m a u t e m

1 Matth. 5, 4 5 *deo laudes*] cf. cap. 84, 186 extr. 8 cf. Ps. 112, 3 9 cf. Ps. 95, 1 10 cf. Gen. 22, 18 15 Matth. 5, 6 21 Matth. 5, 7 28. 31 Ps. 140, 5

12 mala facta *P* 19 quidam *Pm1* 23 an.. *P* 28 inde *scripsi* unde *codd. v*

peccatoris non impinguabit caput meum. tu ergo attende quo uoceris et unde reuoceris. nam unde nosti, quo in te animo sit quem saeuum putas? sed quolibet sit, unusquisque sarcinam suam portat et apud nos et apud uos. sed sarcinam schismatis quam omnes portatis abicite, ut sarcinas uestras bonas in unitate portetis et eos qui malas portant, si possitis, misericorditer emendetis, si non possitis, pacifice toleretis.

LXVIII. 151. Petilianus dixit: *Beati qui puro sunt corde, quoniam ipsi deum uidebunt. quando deum uidebitis, qui immunda malitia cordis geritis caecitatem?*

152. Augustinus respondit: Quare hoc dicis? an forte nos ignorata quae homines dicunt obicimus omnibus gentibus et manifesta intellegere nolumus quae deus praedixit de omnibus gentibus? haec est magna caecitas cordis et, si nec ipsam in uobis agnoscitis, haec est maior caecitas cordis.

153. Petilianus dixit: *Beati pacifici, quoniam ipsi filii dei uocabuntur. uos pacem scelere fingitis et bello quaeritis unitatem.*

154. Augustinus respondit: Non pacem scelere fingimus, sed pacem ex euangelio praedicamus, cum quo si pacem habueritis, et nobiscum habebitis. dominus resurgens et se non solum intuendum oculis, sed etiam contrectandum manibus discipulorum praebens inde coepit: pax uobiscum, inquit. et quomodo esset tenenda pax ipsa, sequentibus uerbis aperuit. ibi enim aperuit eis sensum, ut intellegerent scripturas, et dixit eis: quoniam sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab

3 cf. Gal. 6, 5 9 Matth. 5, 8 17 Matth. 5, 9 24 Luc. 24, 36 26 Luc. 24, 45—47

3 quodlibet *Om2PQ* 4 suam *om. O* 17 quoniam] quia *Ov* ipsi *om. PQ, cf. p. 100, 25* 23 contectandum (*sic*) manibus discipulorum manibus *P* 26 apperuit *O* 29 penitenitentiam *Q*

Hierusalem. cum his uerbis pacem habete, et a nobis non dissentietis. nam si bello quaerimus unitatem, non potuit laudari praeclarius bellum nostrum, quandoquidem scriptum est: *diliges proximum tuum tamquam te ipsum* et iterum scriptum est: *nemo umquam carnem suam odio habet*, et tamen *caro concupiscit aduersus spiritum, et spiritus aduersus carnem*. quodsi nemo carnem suam odio habet et tamen aduersus carnem suam concupiscit, ecce bello unitas quaeritur, ut corpus castigatum seruituti subiciatur. quod autem spiritus facit aduersus carnem non odio, sed dilectione belligerans, hoc spiritales faciunt aduersus carnales, ut, quod agunt erga se, agant et erga illos, quia diligunt proximos tamquam se ipsos. sed bellum spiritalium est illa in caritate correptio, gladius eorum sermo dei est. ad tale bellum tuba apostolica concitantur cum magno impetu personante: *praedica uerbum, insta oportune importune, argue, hortare, increpa, in omni longanimitate et doctrina*. ecce non agimus ferro sed uerbo, uos autem nec respondetis uera et accusatis falsa, non corrigitis uestra, obicitis aliena. dicit Christus uerum testimonium de orbe terrarum, dicitis uos aduersus Christum falsum testimonium contra orbem terrarum. nos autem si uobis potius quam Christo crederemus, pacifici essemus: quia Christo potius quam uobis credimus, pacem scelere fingimus. et haec cum dicatis atque faciatis, audetis insuper commemorare: *beati pacifici, quoniam ipsi filii dei uocabuntur*.

LXVIIII. 155. Petilianus dixit: *Cum dicat apostolus Paulus: obsecro uos, fratres, ego uinctus in domino ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis, cum omni humilitate et mansuetudine, cum patientia, sustinentes*

4 Marc. 12, 31. Rom. 13, 9. Leu. 19, 18 5 Eph. 5, 29 6 Gal. 5, 17 8 cf. I Cor. 9, 27 12 cf. Marc. 12, 31 15 II Tim. 4, 2 25 Matth. 5, 9 27 Eph. 4, 1—3

5 habuit (ἐμίσησεν) *v* 11 spiritaliter *O* 12 se ipsos *scripsi* proximos *codd. v* 13 est] *dubium utrum* inest *an* est *O* gladius] Gloria *in fine uersus Q* 16 opportune *v* 19 uestra] nostra *Q* et obicitis *Pm2* 25 ipsi *om. PQ*

inuicem in caritate, sollicite agentes seruare unitatem spiritus in coniunctione pacis.

156. Augustinus respondit: Haec si non tantum diceretis sed et audiretis, etiam cognita mala propter pacem sustineretis, non propter dissensionem incognita fingeretis, uel quia postea didicistis propter unitatem Donati sustinere mala notissima et famosissima Optati. quae ista dementia est? tolerantur cogniti, ne concisio iterum concidatur, et infamantur incogniti, ne in ipsa integritate maneatur.

LXX. 157. Petilianus dixit: *Uobis dicit propheta: pax pax, et ubi est pax?*

158. Augustinus respondit: Tu nobis hoc dicis, non propheta; tibi ergo respondemus. si quaeris ubi sit pax, aperi oculos et uide de quo dictum sit: auferens bella usque ad fines terrae. si quaeris ubi sit pax, aperi oculos ad illam ciuitatem quae non potest abscondi super montem constituta, aperi oculos et ad ipsum montem et eum tibi Danihel demonstret ex paruo lapide crescentem et implentem uniuersam terram. tibi autem cum dicit propheta: pax pax, et ubi est pax, quid demonstrabis? an partem Donati, ignotam innumerabilibus gentibus quibus notus est Christus? non est ipsa quae non potest abscondi, et unde, nisi quia non est super illum montem constituta. ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, non Donatus, qui fecit de uno duo.

LXXI. 159. Petilianus dixit: *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum. uos beati non estis, sed beatos martyres facitis, quorum scilicet animabus caeli repleti sunt corporum-*

10. 19 Hier. 8, 11 14 Ps. 45, 10 15 cf. Matth. 5, 14 17 cf Dan. 2, 35 23 Eph. 2, 14 25 Matth. 5, 10

1 sollite *Om1* 3 Augustinus respondit] Ag' B *Q* dicere *Om1* 4 et *om. PQ* 8 cogniti ne] cognitione *OPm1* 14 auferes *OP* finem *PQ* 17 demonstraret *Pm1* 22 nisi *om. Q* 25 persequutionem *Q*, *item p. 102, 4* 28 corporaque *PQ*

que memoria terrae floruerunt. uos ergo non colitis, sed facitis quos colamus.

160. Augustinus respondit: Plane si non dictum esset: beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, sed dictum esset: 'beati qui se ipsos praecipitant', implerent caelum martyres uestri. sane de corporibus eorum multos terrarum flores uidemus, sed sicut solet dici: 'flos cinis'.

LXXII. 161. Petilianus dixit: *Cum ergo falsando mandata beati non sitis, uos diuinis sententiis Christus dominus condemnat: uae autem uobis, scribae et Pharisaei hypocritae, quia cluditis regnum caelorum ante homines; uos enim non intratis, et neque introeuntes sinitis. uae uobis, scribae et Pharisaei hypocritae, quoniam circuitis mare et aridam ut faciatis unum proselytum, et cum factus fuerit, facitis eum filium gehennae duplicius quam uos. uae uobis, scribae et Pharisaei hypocritae, quia decimatis mentam et anethum et cyminum, et relinquitis quae grauiora sunt legis, iudicium et misericordiam et fidem; haec autem oportebat fieri et illa non omittere. duces caeci, liquantes culicem, camelum autem glutientes. uae uobis, scribae et Pharisaei hypocritae, quia similes estis monumentis dealbatis, quae a foris parent hominibus speciosa, intus autem plena sunt ossibus mortuorum et omni spurcitia. sic et uos a foris quidem paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi et iniquitate.*

162. Augustinus respondit: Dic mihi utrum aliquid dixeris, quod in uos uicissim ore maledico et contumelioso similiter

10 Matth. 23, 13. 15. 23—24. 27—28

1 colitis] colimus *O* 10 ypocrite (-tę) *codd., item infra* 11 quia— 13 hypocritae *om. PQ* clauditis *Om2v* 13 quoniam] quia *v* 14 proselitum *Q, item p. 103, 6* 17 quia (ὅτι) *scripsi* qui *codd. v* mentem *Om1* mentham *v* anetum *PQ* 18 ciminum *PQ* 20 obmittere *O* 22 ypochrite *Q* 26 ypocrisi *O* ypochrisi *Q*

dici non possit. sed ex superioribus quae a me dicta sunt inueniet qui uoluerit haec in uos non per uana conuicia, sed per uera testimonia posse dici. uerumtamen quia ex occasione praetermittendum non est, certe antiquus populus dei circumcisionem pro baptismo habebat. quaero ergo, si quem fecissent isti in quos tanta dicuntur Pharisaei proselytum, qui si eos imitaretur, sicut dictum est, filius gehennae fuisset duplo quam illi, utrum, si corrigeretur et uellet imitari Simeonem Zachariam Nathanahelem, iterum ab eis circumcidendus iudicaretur. quod si ridiculum est dicere, quamuis more atque ore uaniloquo talibus nos comparetis, quare post nos baptizatis? quodsi uos tales estis, quanto nos uerius et melius post uos non baptizamus, sicut nec illi quos nominaui post pessimos Pharisaeos circumcidi debebant! deinde cum tales sederint cathedram Moysi cui dominus honorem seruauit, quare uos propter eos, quos istis siue iuste siue iniuste comparatis, cathedram apostolicam blasphematis?

LXXIII. 163. Petilianus dixit: *Sed nos christianos ista non terrent. quod enim estis male facturi, a domino Christo habemus ante mandatum. mitto, inquit, uos sicut oues in medio luporum. lupinam rabiem uos implestis, qui non aliter ecclesiis insidias facitis aut paratis, quam lupi ouilibus inhiantes pernicie semper atque impetu, suffectis sanguine faucibus, iram anhelantem respirant.*

164. Augustinus respondit: Uellem in uos dicere istam sententiam, sed nollem istis uerbis; nimis inepta uel potius insana sunt. illud autem opus erat, ut certis aliquibus documentis, non uanissimis maledictis nos lupos esse ostenderetis, uos autem oues. nam cum et ego dixero: 'nos sumus oues, uos autem lupi', ideone putas interesse aliquid, quia tu illa uerbis

14 cf. Matth. 23, 2—3 20 Matth. 10, 16

4 est non *Pm1* 7 filios *O* fuisse *O* 11 nos post *Pm1* 13 quos *bis Pm1* 14 cathedra *codd.* 19 Christo domino *v* 21 impletis *PQv* 22 ouilius *Om1* ouibus *Q* 23 perniciem *O* 24 suspirant *Pm1* 30 lupi autem *Pm1*

turgidis dicis? sed attende, ut ego probem quod dico. nempe dominus, quod uelis nolis nosti, ait in euangelio: *quae sunt oues meae uocem meam audiunt, et sequuntur me.* multae sunt de diuersis rebus uoces domini. uerum exempli gratia, si quispiam dubitaret utrum in corpore idem dominus resurrexerit, et recitarentur eius uerba dicentis: *palpate et uidete, quia spiritus carnem et ossa non habet sicut me uidetis habere,* si et his auditis ad credendum resuscitatum corpus eius nollet adquiescere, non utique inter oues domini deputaretur, quia uoce eius audita non sequebatur. sic et nunc, quoniam quaestio est inter nos ubi sit ecclesia, cum ex ipso euangelii loco, ubi post resurrectionem suum corpus etiam palpandum dubitantibus praebuit, consequentia uerba recitamus, ubi futuram ecclesiae latitudinem demonstrauit dicens: *quoniam sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem,* et uos omnibus gentibus ubi haec completa sunt communicare non uultis, quomodo estis oues huius pastoris, cuius auditis uocibus non solum non sequimini, uerum etiam repugnatis? et oues quidem uos non esse hinc docemus, esse autem lupos audite unde doceamus. iam enim quia ubi sit ecclesia uerbis ipsius apparet, manifestum est ubi sit ouile Christi. ab hoc igitur ouili certissimis uerbis domini demonstrato et expresso quicumque non dico per falsa, sed quod manifestum est per incerta hominum crimina oues segregant et ab unitatis atque caritatis uita ereptas et alienatas necant, nonne ipsi sunt lupi rapaces? at enim et ipsi dominum Christum laudant et praedicant. hi sunt ergo de

2 Ioh. 10, 27 6 Luc. 24, 39 15 Luc. 24, 46—47

2 nostis *O* 8 hebere *Q* 9 recitatum *Om1* 10 uocem eius auditam *Om2PQv, cf. lin. 21* 13 etiam] et *P* disputantibus *Q* dubitantibus prebuit. disputantibus *P* 17 predicare *P* 22 obsequimini *v* 25 ergo *PQ* 29 negant *O*

quibus ipse ait: induti pellibus ouium, intus autem sunt lupi rapaces. ex fructibus eorum cognoscetis eos. ouina pellis est in Christi laudibus, lupinus fructus in maledicis dentibus.

LXXIIII. 165. Petilianus dixit: *O miseri traditores! impleri quidem scripturam sic decuit, sed in uobis hoc doleo, quod partes malitiae uos implere meruistis.*

166. Augustinus respondit: Possem ego magis dicere: 'o miseri traditores', si mihi placeret, immo si iustitia suaderet omnibus uobis obicere quorundam facta uestrorum. quod ergo ad omnes uos pertinet 'o miseri haeretici', cetera iam uerba tua ego dixerim. scriptum est enim: oportet et haereses esse, ut probati manifesti fiant inter uos. impleri ergo scripturam sic oportuit, sed in uobis hoc doleo, quod partes malitiae uos implere meruistis.

LXXV. 167. Petilianus dixit: *Nobis autem dominus Christus contra uestra feralia patientiam simplicem innocentiamque mandauit. quid enim dicit? mandatum nouum do uobis, ut diligatis inuicem, quomodo dilexi uos, et: in hoc scient omnes quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis in inuicem.*

168. Augustinus respondit: Nisi haec uerba longe a uestris moribus aliena in sermonis uestri superficiem transferretis, quomodo uos ouina pelle tegeretis?

LXXVI. 169. Petilianus dixit: *Paulus quoque apostolus cum persecutiones immensas ab omnibus gentibus pateretur, a falsis fratribus pertulit grauiores, sicut ⟨de⟩ se ipse testatur, frequenter afflictus periculis ex gentibus, periculis ex genere, periculis a falsis fratribus, quique iterum dicit: imitatores*

1 Matth. 7, 15—16 12 I Cor. 11, 19 18 Ioh. 13, 34—35 27 cf. II Cor. 11, 26 29 I Cor. 4, 16

1 ait ipse *Qml* 10 quorumdam *Qv* 13 probati] *add.* et *PQ* 15 implere uos *v* 19 inuicem. in hoc enim scient omnes quomodo dilexi uos ut diligatis inuicem et in hoc scient omnes quia *sqq. O* 27 de *om. O* de se *om. PQ*

mei estote, sicut et ego Christi. cum igitur nos falsi fratres appetitis, Pauli magistri patientiam sub uestris periculis imitamur.

170. Augustinus respondit: Certe isti sunt falsi fratres, de quibus alio loco idem apostolus ita conqueritur, Timothei praedicans germanam sinceritatem: neminem, inquit, habeo unanimem, qui germane de uobis sollicitus sit; omnes enim sua quaerunt, non quae Iesu Christi. utique de his loquebatur, qui tunc quando illam scribebat epistulam cum illo erant; non enim omnes qui erant ubicumque christiani sua quaerebant, non quae Iesu Christi. de his ergo, ut dixi, haec ingemuit, quos eo tempore cum ista scriberet secum habebat. quos enim alios tangit, cum alibi dicit: foris pugnae, intus timores, nisi eos quos tanto uehementius quanto interius metuebat? si ergo uellès imitari Paulum, intus esses falsorum fratrum tolerator, non foris innocentium calumniator.

LXXVII. 171. Petilianus dixit: *Nam qualis fides in uobis est quae non habet caritatem, Paulo ipso dicente: si linguis hominum loquar et angelorum scientiam habeam, caritatem autem non habeam, ita sum tamquam aeramentum tinniens aut cymbalum concrepans. aut si habuero prophetiam et nouerim omnia sacramenta et omnem scientiam, et si habuero omnem fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. et si distribuero omnem substantiam meam pauperibus, et tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest?*

172. Augustinus respondit: Hoc est quod paulo ante dixi pelle te ouina contegi uelle, ut, si fieri potest, prius te ouis mordentem sentiat quam praesentiat uenientem. nonne ista

6 Phil. 2, 20—21 14 II Cor. 7, 5 19 I Cor. 13, 1—3 29 cap. 73, 164 extr.

2 nostris *PQv* 21 autem *om. Q* 24 *pr.* omen *Q* 30 te *om. O* 31 uenienientem *Qm1*

est caritatis laus quae uestram calumniam solet lucidissima ueritate conuincere? an ideo arma ista nostra non erunt, quia uos ea praeoccupare conamini? prorsus haec iacula uiua sunt: undecumque iactentur, agnoscunt quos perimant. si a nobis missa fuerint, in uobis haerebunt, si a uobis mittuntur, in uos retorquentur. his enim nos apostolicis uerbis commendantibus eminentiam caritatis uobis solemus ostendere, quomodo non prosit hominibus, quamuis in eis sint uel sacramenta uel fides, ubi caritas non est, ut, cum ad unitatem catholicam uenitis, intellegatis quid uobis conferatur et quantum sit quod minus habebatis — caritas enim christiana nisi in unitate ecclesiae non potest custodiri — atque ita uideatis sine illa nihil uos esse, etsi baptismum et fidem teneatis et per illam etiam montes transferre possitis. quodsi haec et uestra sententia est, non in nobis detestemur et exsufflemus uel dei sacramenta quae nouimus uel ipsam fidem, sed teneamus caritatem, sine qua et cum sacramentis et cum fide nihil sumus. tenemus autem caritatem, si amplectimur unitatem, amplectimur autem unitatem, si eam non per uerba nostra in parte confingimus, sed per uerba Christi in unitate cognoscimus.

LXXVIII. 173. Petilianus dixit: *Et iterum: caritas magnanima est et benigna, caritas non aemulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quaerit quae sua sunt — uos autem quaeritis aliena —, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem ueritati; omnia tolerat, omnia sustinet. caritas numquam excidet. hoc est breuiter dicere: non persequitur caritas, non aduersum ceteras animas imperatores inflammat, non aliena diripit, non etiam homines quos spoliarit occidit.*

21 I Cor. 13, 4—8

3 uiua (*s. scr.* nostra) *PQ* 4 iactantur *Om1* agnoscuntur *v* 6 apostolicis nos *Pm1* 13 *pr.* et *om. O* 15 uobis *Ov* 20 per *om. Q* 21 caritas enim *Om2PQv* 25 iniquitatem *O* 26 cumgaudet *Om1* 27 bereuiter *O* 28 caeteros animos imperatoris *PQ*

174. Augustinus respondit: Quotiens tibi dicturus sum: haec si non probatis ad neminem pertinent, si autem probatis ad nos non pertinent, sicut nec ad uos quae uestri cotidie committunt per scelera furiosorum, per luxurias uinolentorum, per caecitatem praecipitatorum, per tyrannidem raptorum? quis non uideat uerum esse quod clamo? sed nunc si esset in te caritas, congauderet ueritati. quam enim eleganter sub pelle ouina dicitur: caritas omnia tolerat, omnia sustinet! ubi autem uentum fuerit ad examen, lupini dentes operiri non possunt. cum enim caritas te propter id quod dictum est: sustinentes inuicem in dilectione, studentes seruare unitatem spiritus in uinculo pacis, etiamsi qua mala intus nosses, cogeret non eis quidem consentire, sed tamen ea si prohibere non poteras sustinere, ne propter malos uentilabro ultimo separandos nunc a bonorum societate pacis uinculum abrumperes, foras uento leuitatis excussus paleae crimen obicis tritico et, quae fingis de malis, per contagionem ualere et in bonis affirmas et, cum dominus dixerit: ager est hic mundus, messis autem est finis saeculi, cum de frumentis et zizaniis dixisset: sinite utraque crescere usque ad messem, tu laboras uerbis tuis, ut frumenta iam per totum agrum defecisse et ad exiguam particulam uestram remansisse credantur, dum uis ut habeatur Christus mendax, tu autem uerax. et loqueris quidem contra conscientiam tuam. neque enim uere quisquam quoquo modo intuens euangelium audet in animo suo dicere per tot[as] gentes, in quibus paene una uoce respondetur 'amen' et cantatur alleluia, non esse christianos. et tamen ne pars Donati, quae orbi terrarum non communicat, errare uideatur, si quis tibi angelus de caelo, qui posset intueri uniuersum orbem, diceret extra communionem uestram nusquam esse innocentes et bonos,

8 I Cor. 13, 7 11 Eph. 4, 2—3 18 Matth. 13, 38—39 20 Matth. 13, 30 27 cf. Tob. 13, 22

1 dicturus sum tibi *P* 7 cumgauderet *Om1* 10 te *s. l. O* 13 consentires *Om1* 26 in animo suo audet *PQ* tot *scripsi* totas *codd. v* 30 orbem terrarum *P* dicere *Om1*

procul dubio gauderes super iniquitate generis humani et uera te dixisse antequam cognosceres gloriareris. quomodo est ergo in te caritas quae non gaudet super iniquitate? sed noli falli: sunt per agrum, id est per mundum, usque ad finem saeculi crescentia frumenta dominica. Christus hoc dixit, Christus est ueritas. sit in te caritas et congaudeat ueritati. contra euangelium etsi angelus de caelo euangelizauerit, anathema sit.

LXXVIIII. 175. Petilianus dixit: *Postremo quae est ratio persequendi? uos, miseri, interrogo, si putatis forsitan uos aliqua legis auctoritate peccare.*

176. Augustinus respondit: Qui peccat, non peccat legis auctoritate, sed contra legis auctoritatem. quia uero interrogas, quae sit ratio persequendi, uicissim te interrogo, cuius sit uox in psalmo dicentis: d e t r a h e n t e m [s e c r e t o] p r o x i m o s u o o c c u l t e, h u n c p e r s e q u e b a r. quaere itaque persecutionis uel causam uel modum et noli tanta imperitia generaliter malorum persecutores reprehendere.

LXXX. 177. Petilianus dixit: *Ego uero e contra respondeo Iesum Christum neminem persecutum, et cum aliquae sectae apostolis eidem suggerentibus displicerent — ita enim fidem uenerat facere, ut non cogeret homines, sed potius inuitaret —, dicunt illi apostoli: multi in nomine tuo manus imponunt et nobiscum non sunt. dixit Iesus: dimittite illos; si contra uos non sunt, pro uobis sunt.*

178. Augustinus respondit: Cur non dicis multa liberius te prolaturum de tuo, quae in scripturis non inueniuntur? si enim de scripturis sanctis uelis testimonia proferre, numquid ea quae non inueneris proferes? uestra autem mendacia quam multa sint in uestra potestate est. ubi enim scriptum est quod posuisti uel quando aut domino illud suggestum est aut a domino illud responsum est? *multi in nomine tuo manus imponunt et nobis-*

5 cf. Ioh. 14, 6 7 cf. Gal. 1, 8 14 Ps. 100, 5 22 cf. Luc. 9, 49—50

4 saeculi *om. PQ* 6 cumgaudeat *Om1* 13 te *s. l. O* 14 secreto *deleui* 15 occulte *del. Om2, om. PQv* 18 ego] ecce *PQ* 19 ihesum *Q* 23 dimitt•• (*ras. 2—3 litt.*) *O* 25 uerum dicis multo uberius *codd. v, emendaui*

cum non sunt numquam filio dei quisquam discipulorum dixit. unde nec illud ab eo responderi potuit: *dimittite illos; si contra uos non sunt, pro uobis sunt.* sed est quiddam simile quod re uera in euangelio legimus de quodam suggestum esse domino, qui daemonia in eius nomine eiciebat et cum discipulis eum non sequebatur, ubi dominus ait: nolite prohibere; qui contra uos non est, pro uobis est. hoc autem ad sectas demonstrandas quibus pepercisse dominus uideatur omnino non pertinet. sed si te nonnulla fefellit similitudo sententiae, non est mendacium, error humanus est; si autem imperitis sanctarum scripturarum nebulas falsitatis inicere uoluisti, compungaris et confundaris et corrigaris. est tamen quod de hoc ipso, de quo domino suggestum est, nos agamus. quomodo enim tunc praeter communionem discipulorum ualebat tamen plurimum sanctitas nominis Christi, sic praeter ecclesiae communionem ualet sanctitas sacramenti; neque enim baptismus consecratur nisi in nomine patris et filii et spiritus sancti. quis autem insanissimus dixerit etiam praeter ecclesiae communionem nomen filii ualere, patris autem et sancti spiritus non ualere, aut ualere quidem in homine sanando, non autem ualere in baptismo consecrando? sed plane praeter ecclesiae communionem et unitatis sanctissimum uinculum et caritatis supereminentissimum donum nec ille a quo daemonium eicitur nec ille qui baptizatur aeternam uitam consequitur, sicut nec illi qui per communionem sacramentorum intus uidentur et per iniquitatem morum foris intelleguntur. quod autem Christus etiam corporaliter fuerit persecutus eos quos de templo expulit flagellando, iam supra diximus.

LXXXI. 179. Petilianus dixit: *Sanctus uero apostolus Paulus haec dicit: quoquo modo, inquit, Christus annuntietur.*

6 Luc. 9, 50 28 cap. 10, 24 30 Phil. 1, 18

2 illud *om. P* eo] illo *P* 20 spiritus sancti *PQv* quidem in *v* quid enim *Om1* quid enim potest (prodest *PQ*) ualere in *Om2PQ* 24 consequitur uitam *Pm1* 30 inquit *mg. O*

180. Augustinus respondit: Contra te loqueris, sed tamen, quia pro ueritate loqueris, si eam dilexeris, pro te fit quod loqueris. quaero enim abs te, de quibus hoc dixerit apostolus Paulus. recolamus hoc paululum, si placet. quidam, inquit, per inuidiam et contentionem, quidam uero per bonam uoluntatem Christum annuntiant; quidam ex caritate, scientes quia in defensionem euangelii positus sum, quidam uero et per contumaciam Christum annuntiant, non caste, existimantes tribulationem suscitari uinculis meis. quid enim, dum omni modo, siue occasione siue ueritate, Christus annuntietur? et in hoc gaudeo; sed et gaudebo. uidemus istos rem quidem sanctam et castam et ueram non tamen caste annuntiasse, sed per inuidiam et contentionem, sine caritate, sine castitate. certe paulo ante laudes caritatis aduersus nos dicere uidebaris ex apostoli testimonio, quia, ubi caritas non est, quidquid fuerit nihil prodest: ecce in istis caritas non est et tamen erat Christi praedicatio, de qua se gaudere dicit apostolus; neque enim malo illorum gaudet, sed bono nominis Christi. in ipso quippe caritas erat quae non gaudet super iniquitate, congaudet autem ueritati. inuidia porro quae in illis erat diabolicum malum est; hac enim et cecidit et deiecit. hi ergo tam mali, quos sic arguit apostolus, in quibus erat tantum bonum de quo gaudet apostolus, ubi erant, intus an foris? elige quod uolueris. si intus, ecce nouerat eos Paulus et eum tamen non polluebant. sic uos non pollnerent in unitate orbis terrarum de quibus nescio qua seu uera dicitis seu falsa confingitis. quare ergo uos separastis, quare sacrilegio scelerati schismatis peremistis? si autem foris erant, ecce et in eis qui foris sunt et utique ad uitam aeternam, quia caritatem non habent et unitatem non tenent,

4 Phil. 1, 15—18 15 cap. 77, 171. 78, 173 20 cf. I Cor. 13, 6

2 dilexeris] dixeris *PQ* fit] sit *Ov* 19 sic dicit *Pv* 20 charitas *P* 21 gaudet *om. O* cumgaudet *Om1* 22 hac] haec *P* 27 qua *Om1* quae *cet. v* 30 *pr.* et *s. l. O*

pertinere non possunt, inest tamen sanctitas nominis Christi, quorum praedicationem apostolus propter ipsam nominis sanctitatem, quamuis illos detestetur, gaudendo confirmat. recte ergo ipsi nomini non facimus iniuriam, cum ad nos ueniunt qui foris erant, sed ipsos corrigimus, illud honoramus. uos itaque uidete quam nefarie in eis, quorum facta sicut uidetur arguitis, etiam sacramentum nominis Christi quod in eis sanctum est exsufflatis. et tu quidem istos quos commemorauit apostolus, sicut uerba tua indicant, foris ab ecclesia fuisse arbitraris. ita cum times a catholicis pati persecutionem, de qua nobis loquendo facis inuidiam, confirmasti in haereticis Christi nomen, cui rebaptizando facis iniuriam.

LXXXII. 181. Petilianus dixit: *Si igitur tanta potentia fidei non est aliquibus aduersata, qua tu ratione persequeris, ut cogas homines inquinari?*

182. Augustinus respondit: Nec persequimur uos, nisi quemadmodum persequitur ueritas falsitatem, nec ad nos pertinet, si quis uos aliter persecutus est, sicut nec ad uos quidquid uestri similiter faciunt, nec uos cogimus inquinari, sed suademus sanari.

LXXXIII. 183. Petilianus dixit: *Quodsi cogi per legem aliquem uel ad bona licuisset, uos ipsi, miseri, a nobis ad fidem purissimam cogi debuistis. sed absit, absit a nostra conscientia, ut ad nostram fidem aliquem compellamus.*

. 184. Augustinus respondit: Ad fidem quidem nullus est cogendus inuitus; sed per seueritatem, immo et per misericordiam dei tribulationum flagellis solet perfidia castigari. numquid, quia mores optimi libertate uoluntatis eliguntur, ideo mores pessimi non legis integritate puniuntur? sed tamen male uiuendi ultrix disciplina praepostera est, nisi cum praecedens bene uiuendi doctrina contemnitur. si quae igitur aduersus uos leges constitutae sunt, non eis bene facere cogimini, sed male

2 praedicatione *O* 8 exsuflatis *O* 10 arbitrares *Om1* 19 cogimur *Q* 23 conscientias *Om1* 26 et *om. Pm1* 27 tri lationum *O*

facere prohibemini. nam bene facere nemo potest nisi legerit, nisi amauerit, quod est in libera uoluntate; timor autem poenarum, etsi nondum habet delectationem bonae conscientiae, saltem intra claustra cogitationis cohercet malam cupiditatem. qui tamen aduersus ⟨uos⟩ leges constituerunt, quibus uestra comprimatur audacia? nonne hi, de quibus dicit apostolus quia non sine causa gladium portant? ministri enim dei sunt, uindices in iram ei qui male agit. tota igitur quaestio est, utrum uos non male agatis, quibus tanti schismatis sacrilegium obicit orbis terrarum; cuius quaestionis discussione neglecta superflua loquimini et, cum uiuatis ut latrones, mori uos iactatis ut martyres. et quia uel ipsas leges uel inuidiam formidatis uel ad resistendum impares estis non dico aduersus tot homines, sed aduersus tot gentes catholicas, etiam de mansuetudine gloriamini, quod ad uestram partem neminem cogitis. isto modo et miluus, cum pullos rapere territus non potuerit, columbum se nominet. ubi enim potuistis et non fecistis? unde ostendistis quam plura faceretis, si possetis. quando Iulianus uobis Christi inuidens paci basilicas reddidit unitatis, quae stràges a uobis factae sint, quando uobiscum apertis templis suis etiam daemones exultabant, quis commemorare sufficiat? bello Firmiano quae a uobis Rogatus Maurus pertulerit, ipsa Mauritania Caesariensis interrogetur. tempore Gildoniano, quia unus collega uester familiarissimus amicus eius fuit, uiderint Maximianistae quae senserint. nam Felicianum ipsum, qui modo uobiscum est, si ad ius iurandum liceret prouocare, utrum ad communionem uestram non inuitum Optatus redire compulerit, mouere labia non auderet, praesertim si eius faciem populus Mustitanus intueretur, quo teste illa tunc facta sunt. sed isti, ut dixi, uiderint quae passi fuerint ab eis, cum quibus Rogato

6 cf. Rom. 13, 4   23 *collega*] Optatus Thamugadensis

1 egerit *PQ* elegerit *v*   5 aduersus uos *scripsi, cf. p. 94, 1. 5. 112, 31. 116, 3. 118, 11* aduersas *codd. v*   9 tantis *Oml*   17 ostenderetis *O* ostenditis *v*   23 Caesareensis *Ov*

talia fecerant: ipsa ecclesia catholica solidata principibus catholicis imperantibus terra marique armatis turbis ab Optato atrociter et hostiliter oppugnata est. quae res coegit tunc primo aduersus uos allegari apud uicarium Seranum legem illam de decem libris auri, quas nullus uestrum adhuc pendit, et nos crudelitatis arguitis. quid autem mansuetius sit, quam ut cohercitione damnorum tanta uestra scelera multarentur? quis autem possit enarrare omnia, quae nulla amicitia iudicum aut aliquarum potestatum quisque ubi potuerit in locis uestris propria dominatione committitis? quis nostrum in plebibus nostris non aliquid tale uel a prioribus comperit uel ipse expertus est? nonne apud Hipponem, ubi ego sum, non desunt qui meminerint Faustinum uestrum regni sui tempore praecepisse, quoniam catholicorum ibi paucitas erat, ut nullus eis panem coqueret, ita ut cuiusdam diaconis nostri fornarius inquilinus domnaedii sui panem incoctum abiecerit eique nulla exilii lege damnato communicationem non solum in ciuitate Romana, sed etiam in patria sua, nec solum in patria sua, sed etiam in domo sua negauerit? quid nuper, quod ipse adhuc lugeo? nonne Crispinus uester Calamensis cum emisset possessionem et hoc emphyteuticam, non dubitauit in fundo catholicorum imperatorum, quorum legibus nec in ciuitatibus esse iussi estis, uno terroris impetu octoginta ferme animas miserabili gemitu mussitantes rebaptizando submergere? quibus autem nisi talibus factis etiam ipsas de quibus conquerimini leges longe quidem infra meritum sceleris uestri, sed tamen qualescumque ferri coegistis? an uero uiolentis incursibus circumcellionum uestrorum, qui sub uestro principatu furiosis agminibus militant, non ex agris undique pelleremur,

5 cf. Parm. I 12, 19 20 cf. cap. 99, 228 et ep. 66

1 catholica ecclesia *Q* saldita *Om1* 4 uicacarium *O* 5 pendit adhuc *Qm1* 6 quam ut *om. O* 10 committatis *v* 12 ipponem *codd.* 15 diaconi *Om2PQv* furnarius *v* 17 communionem *PQ* 18 nec] non *Q* 21 amphy(-i- *O*)teuticam *codd.* 22 calicorum *Q* 24 miserabiliter *O* musitantes *PQ* 28 cercicelionum *Om1* circuncellionum *Q*

nisi uos obsides in ciuitatibus teneremus, qui quoquo modo ipsam faciem publicam et honestorum reprehensionem si non timore, uel pudore ferre nolitis? noli ergo dicere: *absit, absit a nostra conscientia, ut ad nostram fidem aliquem compellamus.* facitis enim ubi potestis; ubi autem non facitis non potestis siue legum siue inuidiae timore siue resistentium multitudine.

LXXXIIII. 185. Petilianus dixit: *Dicit enim dominus Christus: nemo ad me uenit nisi quem pater attraxerit. cur autem uos non liberum arbitrium unicuique sequi permittitis, cum ipse dominus deus liberum arbitrium dederit hominibus, uiam tamen iustitiae ostendens, ne quis forsitan nescius deperiret? dicit enim: posui ante te bonum et malum, posui ante te ignem et aquam: quod uolueris elige. ex quo uos arbitrio, miseri, uobis non aquam, sed ignem potius delegistis. sed tamen, inquit, bonum elige, ut uiuas. qui non uis bonum eligere, uiuere te nolle damnasti.*

186. Augustinus respondit: Si tibi proponam quaestionem, quomodo deus pater attrahat ad filium homines quos in libero dimisit arbitrio, fortassis eam difficile soluturus es. quomodo enim attrahit, si dimittit ut quis quod uoluerit eligat? et tamen utrumque uerum est, sed intellectu hoc penetrare pauci ualent. sicut ergo fieri potest ut, quos in libero dimisit arbitrio, attrahat tamen pater ad filium, sic fieri potest ut ea, quae legum cohercitionibus admonentur, non auferant liberum arbitrium. quidquid enim homo durum et molestum patitur, ammonetur ut cogitet quare patiatur, ut, si pro iustitia se pati perspexerit, id ipsum bonum eligat pro iustitia talia sustinere, si autem uiderit iniquitatem esse pro qua patitur, se infructuosissime laborare atque cruciari considerans mutet

3 pag. 112, 23 9 Ioh. 6, 44 13 cf. Eccli. 15, 16 (17) 16 cf. Deut. 30, 19

2 ipsa *Om1* si] etsi *PQ* 4 aliquam *Om1* 9 uenit ad me *v* atraxerit *Om1* 12 iustissime *O* 13 dixit *Qv* 16 elegistis *v* 17 clamasti *PQ* 26 cohercionibus *Pm1* 28 admonetur *PQ*

in melius uoluntatem simulque careat et molestia sterili et ipsa iniquitate multo utique grauius et perniciosius nocitura. et uos, cum aliquid aduersus uos reges constituunt, ammoneri uos credite, ut cogitetis quare ista patiamini. si propter iustitiam, re uera illi persecutores uestri sunt, uos autem beati qui persecutionem passi propter iustitiam possidebitis regnum caelorum; si autem propter iniquitatem schismatis uestri, quid illi nisi correctores uestri sunt, uos autem, sicut ceteri diuersorum scelerum rei qui poenas legibus pendunt, profecto infelices et in hoc saeculo et in futuro? nemo ergo uobis aufert liberum arbitrium, sed uos diligenter attendite quid potius eligatis, utrum correcti uiuere in pace an in malitia perseuerantes falsi martyrii nomine uera supplicia sustinere. sic uos autem alloquitur, quasi ⟨indigna pro iustitia patiamini. quasi⟩ uero aliquid dignum uestra iniquitate patiamini, cum tanta indigna faciatis et in tanta impunitate regnetis, ita furiosi, ut per 'dei laudes' amplius quam bucina bellica terreatis, ita calumniosi, ut etiam spontanea uestrorum praecipitia nostris persecutionibus imputetis.

187. Dicit etiam quasi praeceptor benignissimus: *qui non uis bonum eligere, uiuere te nolle damnasti.* ita uero, si uestris criminationibus crederemus, bene uiueremus; quia dei promissionibus credimus, uiuere nos nolle damnamus. bene, ut arbitror, meministis quid apostoli dixerint Iudaeis, quando Christum praedicare prohibebantur: hoc ergo et nos dicimus ut respondeatis nobis, utrum deo magis oboediendum sit an hominibus. 'traditores turificatores persecutores' uerba sunt hominum contra homines. 'in sola dilectione Donati remansit Christus' uerba sunt hominum extollentium gloriam hominis sub nomine Christi, ut gloria minuatur ipsius Christi. scriptum

5 cf. Matth. 5, 10. I Petr. 2, 20 17 *dei laudes*] cf. pag. 98, 5 20 pag. 115, 17 24 cf. Act. 5, 29

2 ipsam iniquitatem *O* 3 admoneri *PQ* 14 alloquor *Pv* indigna—quasi *inserui* 17 buccina *v* 18 praecipicias *Om1* 22 bene] benigne *PQv* 24 meministi *Om2PQ* 27 thurificatores *PQv*

est enim: in lata gente gloria regis, in deminutione autem populi contritio principis. haec ergo uerba sunt hominum. at illa in euangelio: quia oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem uerba sunt Christi commendantis gloriam quam accepit a patre in latitudine regni sui. utrisque auditis hanc ecclesiae communionem potius eligimus et hominum uerbis Christi uerba praeponimus. rogo: quis est qui nos dicat mala legisse, nisi qui Christum dicit mala docuisse?

LXXXV. 188. Petilianus dixit: *Numquid igitur caedem uel schismaticis deus iussit inferri? qui si omnino praeciperet, uos deberetis occidi ab aliquibus Scythis ac barbaris, non tamen a christianis.*

189. Augustinus respondit: Uestri circumcelliones quiescant, et nolo nos de barbaris terreas. utrum autem schismatici nos simus an uos, nec ego nec tu, sed Christus interrogetur, ut indicet ecclesiam suam. lege ergo euangelium, et respondet tibi: in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram. quisquis igitur in ecclesia non inuenitur, iam non interrogetur, sed aut correctus conuertatur aut correptus non conqueratur.

LXXXVI. 190. Petilianus dixit: *Neque enim dominus deus humano sanguine aliquando laetatus est, cum occisorem fratris Cain in uita carnifice noluerit permanere.*

191. Augustinus respondit: Si occisori fratris deus noluit inferri mortem, sed relinqui carnificem uitam, uide ne forte hoc sit quod, cum regis cor in manu dei sit, unde multas ad uos commonendos et corripiendos leges ipse constituit, nulla

1 Prou. 14, 28 3 Luc. 24, 46—47 20 Act. 1, 8 29 cf. Prou. 21, 1

1 diminutione *Qv* 6 iherlm *Q* 11 clegisse *v* 14 scitis *P* 16 cerciceliones *Om1* circuncelliones *Q* 17 nos (*del.*) scismatici ncs *Q* 19 respondebit *Q* 23 correptus] correctus (*sic*) *Q* 25 fratrem *Om1* 26 carnificem *Om1* 30 commouendos *Pm1*

tamen lex regia uos iussit occidi, fortasse propterea, ut, quicumque uestrum in pertinaci sacrilegi furoris aura persistunt, Cain parricidae supplicio, uita carnifice, crucientur. legimus enim multos a famulo dei Moyse misericorditer interfectos. nam in eo quod pro eorum nefario sacrilegio sic est dominum deprecatus, ut diceret: domine, si dimittis illis peccatum, dimitte; sin autem, dele me de libro tuo, ineffabilis eius caritas et misericordia satis apparet. numquid ergo subito crudelis effectus est, cum de monte descendens tot milia iuberet occidi? considerate itaque, ne forte maiore iracundia dei per tot leges aduersus uos latas a nullo imperatore iussi fueritis occidi. an illi fratricidae non uos comparandos putatis? audite dominum per prophetam dicentem: ab ortu solis usque ad occasum glorificatum est nomen meum in nationibus, et in omni loco incensum admouebitur nomini meo et hostia pura. magnum nomen meum in nationibus, dicit dominus omnipotens. huic fraterno sacrificio, super quod respicit deus, inuidere uos per calumnias uestras ostenditis et, si quando audieritis a solis ortu usque ad occasum laudari nomen domini, quod est uiuum sacrificium de quo dictum est: immola deo sacrificium laudis, ita concidet uultus uester ut illius homicidae. sed quia uniuersum orbem interimere non potestis, odio ipso rei tenemini dicente Iohanne: qui odit fratrem suum homicida est. et utinam innocens frater in uestrorum potius circumcellionum tela trucidandus quam in uestram linguam rebaptizandus incurrat!

LXXXVII. 192. Petilianus dixit: *Monemus uos ergo, si libenter audiatis, et si non libenter accipitis admonemus, quia dominus Christus non occidendi formam sed moriendi christi-*

6 Ex. 32, 31—32 13 Mal. 1, 11 20 cf. Ps. 112, 3 21 Ps. 49, 14 24 I Ioh. 3, 15

2 pertinacia *Om1* 10 iubet *PQ* 16 ammouebitur *Om1* 19 ostenlitis uestras *Pm1* 26 cercicelionum *Om1* circuncellionum *Q* (*passim*)

anis instituit. nam si ita repugnantes diligeret, nollet pro nobis occidi.

193. Augustinus respondit: Utinam formam eius sequerentur martyres uestri! non se praecipitarent, quod ille diabolo suggerente non fecit. uos autem cum maiores nostros etiam defunctos falso testimonio persequimini, ubi accepistis hanc formam? quod nos ignotorum criminibus maculare conamini, cum uestrorum mala facta notissima uobis obesse nolitis, ubi accepistis hanc formam? sed nimium superbimus, si de nobis succensemus, cum aduersus ipsum dominum uos falsum testimonium dicere uideamus, quandoquidem ille ecclesiam suam per omnes gentes et promisit et exhibuit et uos contradicitis. hanc uero formam nec ab ipsis Iudaeis persecutoribus accepistis; illi enim persecuti sunt carnem ambulantis in terra, uos euangelium sedentis in caelo. quod euangelium mitius pertulit saeuientium regum flammas quam uestras patitur linguas; nam illis incendentibus unitas mansit, uobis loquentibus manere non potuit. qui uerba domini exusta cupiebant aboleri, non credebant posse lecta contemni. non ergo illi in euangelio exercerent flammas suas, si eis contra euangelium promitteretis linguas uestras. in illa persecutione euangelium Christi ab aliis saeuientibus quaerebatur, ab aliis metuentibus prodebatur, ab aliis eruentibus incendebatur, ab aliis diligentibus abscondebatur, nullis contradicentibus oppugnabatur. sceleratiores uobis persecutionis partes transacta gentium persecutione seruastis: qui Christi nomen persequebantur Christo ⟨non⟩ crediderunt, qui propter Christi nomen honorantur Christo contradicunt.

LXXXVIII. 194. Petilianus dixit: *Ecce uobis plenissimum documentum, quod christiano non liceat in pernicie aliena*

4 cf. Matth. 4, 6—7 11 cf. Luc. 24, 47

1 ita repugnantes] uitare pugnantes *O* 8 malefacta *v* 9 hac *Om1* 11 ille] ipse *PQv* 19 contemini *Pm1* 21 permitteretis *Pv* 23 eruentibus *scripsi* seruientibus *Om1* se(-ae-)uientibus *cet. v* 27 non *addidi*

uersari. disciplinae autem huius initium Petro est constitutum, sicut scriptum est: percussit Petrus auriculam serui principis Iudaeorum et abscidit eam. dixitque illi Iesus: Petre, reconde gladium tuum in theca; qui enim gladio utitur, gladio morietur.

195. Augustinus respondit: Cur ergo tali uoce non compescitis arma circumcellionum? an praeter euangelium nos loqui arbitremini, si dixeritis: 'qui fuste usus fuerit, fuste morietur'? date ergo ueniam, quia nec illos, a quibus Marculum praecipitatum esse querimini, potuerint prohibere maiores nostri. neque enim scriptum est in euangelio: 'qui aliquem praecipitauerit, praecipitio morietur'. atque utinam, sicut illa uel falsa uel transacta sunt, sic istorum ligna cessarent! quamquam fortasse irascimini, quod legionibus uestris etsi non legibus, saltem uerbis subtrahimus armaturam, quia eas solis saeuire fustibus dicimus. uetus quippe ista eorum militia fuit, nunc autem nimium profecerunt. nam inter uinulenta conuiuia et cum feminis maritos non habentibus liberam comitandi uagandi iocandi bibendi pernoctandi licentiam non solum fustes tornare, sed etiam ferrum uibrare et fundas circumagere didicerunt. sed cur eis non dicam — quo animo dicam et quo illi accipiant nouerit deus —: 'insani, gladius Petri quamuis adhuc carnali motu animi, tamen pro Christi corpore in corpus persecutoris exertus est; uestra uero arma aduersus Christum diuisa sunt, corpus eius cui ille caput est, id est ecclesia eius, per omnes gentes est. ipse hoc dixit et ascendit in caelum, quo eum furor Iudaeorum sequi non potuit, et membra eius in corpore quod ascendens commendauit furor uester oppugnat. pro istis membris aduersus uos saeuiunt et uobis resistunt, quicumque in catholica paruae adhuc fidei eo

2 Matth. 26, 51—52 25 cf. Col. 1, 18 26 cf. Act. 1, 8

1 initium huius *Pm1* 4 teca *Q* 6 non tali uoce *v* 7 cercicelionum *Om1* circicellionum *Om2* 16 militia *scripsi* malitia *codd. v, cf. p. 114, 29* 17 uinolenta *PQv* 19 pernoctendi *Om1* 25 eius] uero *PQv* enim *coni. Engelbrecht* cui] cuius *PQ* 28 ascendit *O*

animo sunt quo tunc Petrus fuit, cum ferrum pro Christi nomine strinxit. sed multum interest inter uestram persecutionem et istorum. uos similes estis seruo sacerdotis Iudaeorum, quia seruientes principibus uestris aduersus ecclesiam catholicam, id est aduersus Christi corpus, armamini; isti autem tales sunt qualis tunc Petrus fuit, qui pro Christi corpore, id est pro ecclesia, etiam corporaliter pugnant. sed si ipsis dicitur ut quiescant, sicut Petro tunc dictum est, quanto magis uobis dicendum est, ut haeretico furore deposito ad ea membra pertineatis pro quibus illi sic dimicant! sed laesi a talibus etiam nos odistis et, tamquam aures dexteras perdideritis, Christum sedentem ad patris dexteram non auditis.' sed quibus loquar aut quando eis loquar, quibus nec horam inuenio uinum etiam mane ructuantibus siue iam ebriis siue adhuc? quin immo et minantur non solum illi, sed de illis etiam episcopi ipsorum, parati negare ad se pertinere quod fecerint. donet nobis dominus canticum graduum quo dicere possimus: cum his qui oderant pacem eram pacificus; cum loquebar eis, debellabant me gratis. dicit enim hoc corpus Christi, quod per totam terram ab aliis hic, ab aliis alibi et ab omnibus aliis atque aliis ubicumque sunt haereticis oppugnatur.

LXXXVIIII. 196. Petilianus dixit: *Ergo, inquam, mortem pro fide subeundam constituit quam cuiquam pro communione faciendam. christianitas enim mortibus proficit. nam nemo fidissimus uiueret, si mors a fidelibus timeretur. dicit enim dominus Christus: si granum tritici cadens in terram non moriatur, solum remanet; si autem moriatur, multum faciet fructum.*

197. Augustinus respondit: Uellem scire quis primo de parte

17 Ps. 119, 6—7 26 Ioh. 12, 24—25

3 sacerdoti *Om1* 9 hereticorum *Pm1* 10 illi *om.* *P* 14 ructantibus *PQ* 17 oderunt *PQv*, *cf. p. 3, 15* 18 eis] illis eis *O* (illis *fort. e Uulgata*) 21 opugnatur *O* 24 facienda *O* 25 fidelissimus *PQv* (fidissimus *etiam Louan. cod. Endouiensis*) uiuit *Pm1* 26 dominus d *Om1* 27 manet *v* *alt.* emoriatur *Q* 28 fructum facit *v*

uestra se praecipitauerit. ualde quippe illud granum fertile fuit, unde tanta seges praecipitatorum cadauerum pullulauit. sane cum uerborum domini memineritis, quia se dixit granum moriturum et multum fructum facturum, quare ipsi fructui, quod per totum mundum feracissime prouenerit, inuidetis et ei zizaniorum uel paleae crimina, uel quae audistis uel quae finxistis, obicitis?

XC. 198. Petilianus dixit: *Sed uos spinas atque zizania, non semina spargitis, cum quibus uos in summo iudicio deceat concremari. non maledicimus, sed omnis spinosa conscientia dei sententia sic tenetur.*

199. Augustinus respondit: Saltem commemoratione zizaniorum simul tibi et triticum ueniret in mentem, quia utraque per agrum iussa sunt crescere usque ad messem. uos autem oculum maliuolentiae in zizaniis acriter figitis et contra sententiam Christi ea sola per orbem terrarum excepta Africa creuisse contenditis.

XCI. 200. Petilianus dixit: *Ubi est quod dicit dominus Christus: si acceperis alapam, praepara et alteram maxillam? ubi est illud quod sputa in facie passus est, qui sputo suo sanctissimo caeci oculos patefecit? ubi est quod dicit apostolus Paulus: si quis uos in faciem caedit? ubi est quod iterum dicit: in plagis super modum, in mortibus frequenter, in carceribus abundantius? quae pertulit memorat, non quae fecit. suffecerat fidei christianae a Iudaeis haec fieri: cur haec miseri perpetratis?*

201. Augustinus respondit: Itane uero uos accepta alapa praebetis alteram maxillam? non istam uobis famam furiosa uestra agmina per totam Africam cum terribili turpitudine passim uagantia compararunt. utinam uobiscum paciscerentur homines, ut saltem secundum ueterem legem oculum pro

13 cf. Matth. 13, 30 19 Matth. 5, 39 22 II Cor. 11, 20. 23 31 cf. Deut. 19, 21

5 ueracissime *v* 12 saltim *codd.* 13 ueniet *O* 15 maleuolentiae *v* 17 contempditis (*sic*) *O* 23 supra *PQv et Uulg.*

oculo, dentem pro dente peteretis, non pro auditis uerbis fustes erigeretis!

XCII. 202. Petilianus dixit: *Quid autem uobis est cum regibus saeculi, quos numquam christianitas nisi inuidos sensit? quod ut breuiter doceam, Machabaeos fratres rex persecutus est; rex quoque tres pueros, cum ipse sacrilegus esset, flammis nescius religiosis addixit; rex quaesiuit animam pueri saluatoris; rex iustissimum Danihelem ferinis morsibus, ut putabat, obiecit, ipsumque dominum Christum iudex nequissimus regis occidit. inde est quod apostolus clamat: sapientiam loquimur inter perfectos, sapientiam non huius saeculi neque principum huius mundi quae euacuatur; sed loquimur dei sapientiam in sacramento, quae fuit abscondita, quam constituit deus ante saecula in gloriam nostram, quam nemo principum huius saeculi cognouit; si enim cognouissent, non utique dominum maiestatis crucifixissent. sed de pristinis regibus paganis hoc dictum sit. uos autem huius saeculi imperatores, quia christiani esse desiderant, non permittitis esse christianos, cum fuco et nebula uestri mendacii eosdem bona mente credentes ad iniquitatem uestram prorsus adducitis, ut armis suis contra hostes rei publicae praeparatis in christianos incurrant putentque se suasionibus uestris deo officium facere, si nos quos odistis occidant, dicente domino Christo: ueniet, inquit, tempus, ut qui uos occiderit putet se deo officium facere. nihil igitur interest uobis male docentibus, utrum reges orbis terrarum pagani, quod absit, an christiani esse desiderent, cum eosdem contra Christi familiam non cessatis armare. nescitis autem aut potius non legistis, quod crimine hominem occidentis maius crimen est suasoris?*

5 cf. II Mach. 7 6 cf. Dan. 3 7 cf. Matth. 11, 16 8 cf. Dan. 6 9 cf. Matth. 27, 26 10 I Cor. 2, 6—8 25 Ioh. 16, 2

8 danielum *Om1* danielem *cet. v* 24 Christo *om. Q* 28 eodem *Om1* 30 criminis homine occidendi *O*

Iezabel in mortem hominis iusti uel pauperis maritum suum excitauerat regem: pari tamen supplicio uir et uxor ambo perierunt. neque enim uos aliter reges impellitis, quam ut saepe subtilis suadella feminea reges impulit in reatum. etenim per filiam uxor Herodis impetrauit ac meruit in disco ad mensam caput Iohannis afferri. Pontium Pilatum Iudaei sic coegerunt, ut Christum dominum cruci subfigeret, cuius sanguinem uindicem super se semper ac suos manere uoluerunt. ita uos igitur sanguine nostro peccantes obruitis. non enim, etsi iudex percutiat, non uestrae nos potius calumniae ferierunt. dicit enim propheta Dauid ex domini Christi persona: quare fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania? adstiterunt reges terrae et principes conuenerunt in unum aduersus dominum et aduersus christum eius. disrumpamus uincula eorum et abiciamus a nobis iugum ipsorum. qui habitat in caelis, irridebit eos, et dominus subsannabit illos. tunc loquetur ad eos in ira sua et in furore suo conturbabit eos. ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, praedicans praeceptum eius. dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. pete a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. reges eos in uirga ferrea et tamquam uas figuli illos comminues. ipsosque idem reges, ne quasi ignari uel nescii persequi cuperent christianos, his praeceptis admonuit, ne perirent. quae illos praecepta, quia nesciunt, utinam doceremus, aut certe uos illis sine dubio ostenderetis, si uelletis

1 cf. III Reg. 21 5 cf. Matth. 14, 8—9 7 cf. Matth. 27, 24—26 12 Ps. 2, 1—9

1 morte *O* 2 excitauit *PQ* perierunt ambo *Om1* 4 suadela *Om2PQv* impulit reges *Qm1* 5 per filiam] perfidiam *Q* in *om. Q* disco *om. P* 7 suffigeret *PQv* 13 astiterunt *Qv* 15 disrupamus *O* dirumpamus *P* 17 dominus *om. Q* 19 syon *codd.* 25 id est *v* (idem *hic et p. 126, 25 defendit Engelbrecht*) 28 illos *O*

ut uiuerent, uel certe, quod tertium est, ipsos sibimet legere uestra malitia permisisset! primus Dauiticus psalmus illis omnino suaderet, ut christiani uiuerent et regnarent. quos quidem male decepistis, dum uobis sese committunt; uos namque illis quae mala sunt fingitis et quae bona sunt occultatis. hoc tandem legant uel serius, quod olim legere debuerunt. quid enim dicit? et nunc, reges, intellegite, erudimini qui iudicatis terram, seruite domino in timore et exultate ei cum tremore, apprehendite disciplinam, ne quando irascatur dominus et pereatis de uia iusta. cum exarserit quam cito ira ipsius super uos, beati omnes qui confidunt in eo. imperatores, inquam, suasionibus premitis, ut Pilatum, quem diximus, Iudaei presserunt, licet ipse clamauerit lauans publice manus: liber sum a sanguine huius iusti. tamen quomodo potest a crimine mundus esse qui fecit? sed ut uetera taceam, in uestris exemplis aduertite imperatores quam plures ac iudices uestros persecutionem nobis faciendo perisse. ut relinquam Neronem, qui primus persecutus est christianos, Domitianum similiter Neronis maximam partem, Traianum Getam Decium Ualerianum Diocletianum, perit etiam Maximianus. qui cum tura praedicerent, incensis codicibus dominicis primus Marcellinus, episcopus Romanorum qui fuit, sed et Carthaginis Mensurius et Caecilianus ex ipsis sacrilegis flammis ut fauillae uel cineres remanserunt. turis enim conscientia omnes implicuit, qui Mensurio consensistis. perit Macarius, perit Ursatius cunctique comites uestri dei pariter uindicta perierunt. Ursatium namque barbarica pugna prostratum saeuis unguibus

7 Ps. 2, 10—13 14 Matth. 27, 24

2 dauitichus *Q* Dauidicus *v* 6 seruis *Pm1* 9 cum] in *codd., cf. § 210. 211* 11 ex•ars•erit (*pr.* r *s.* a) *P* 13 praemittis *Om1* quem] *add.* ut *v* 18 perisse *v* 19 perseutus *Om1* est persecutus *v* 21 periit *Om2PQv, item lin. 26 bis* thura *PQv* 22 praedicarent *PQv* 23 cartaginis *O* 24 cecilicianus *O* 25 remanserint *P* thuris *PQv* 26 Ursacius *et* 27 Ursacium *Ov*

alites canumque auidi dentes morsibus discerpserunt. nonne idem uestro impulsu percussor est, qui ut rex Achab, quem diximus a muliere persuasum, iustum pauperem occidit? ita nos quoque iustos et pauperes — circa opem dixerim mundanam; nam gratia dei in nobis non est pauper — non desinitis iugulare. non enim, si tamen manu non facitis, non lingua carnifice hominem iugulatis. scriptum est enim: mors et uita in manibus linguae. omnes ergo qui occisi sunt tu qui suasor es occidisti. neque enim manus carnificis nisi lingua tua feruescit et ille durus pectoris calor in alienum sanguinem uerbis tuis accenditur, sanguinem iustum sui uindicem diffusorum.

203. Augustinus respondit: Huic loco tam copiose a te exaggerato atque digesto, ubi de regibus saeculi aduersus nos inuidiose loquimini, si debite digneque respondeam, uereor ne me quoque crimineris regum iracundiam in uos concitare uoluisse. quamquam cum more uestro uniuersaliter in omnes catholicos huius inuectionis impetu fereris, nec me utique praetermittis. curabo tamen ostendere, si potuero, te hoc potius fecisse talia dicendo quam me talibus respondendo. ac primum uide quemadmodum tibi tu ipse aduerseris. certe istum locum sic exorsus es: *quid autem uobis est cum regibus saeculi, quos numquam christianitas nisi inuidos sensit?* his uerbis prohibes utique nos ad reges saeculi accedere. et paulo post dicis: *ipsosque idem reges, ne quasi ignari uel nescii persequi cuperent christianos, his praeceptis admonuit, ne perirent. quae illos praecepta, quia nesciunt, utinam doceremus, aut certe uos illis sine dubio ostenderetis, si uelletis ut uiuerent!* quomodo igitur nos regum uis esse doctores? et nostri quidem, si qua eis amicitia est cum regibus christianis,

7 Prou. 18, 21 22 pag. 123, 3 25 pag. 124, 25

1 discerserunt *O* 4 mundaneam *O* 10 dirus *v* (durus = crudelis) 12 diffusoris *v* (*iunge:* uindicem diffusorum sui, *pron. reflex.*) 20 alia *O* 22 exosus *Q* 25 id est *v* 28 ostendetis *O* 30 nostri] nos *O*

si ea bene utuntur, nihil peccant; si qui uero inde extolluntur, multo leuius quam uos peccant. uobis enim, qui sic nos arguitis, quid fuit cum rege pagano et quod grauius est apostata et christiani nominis hoste Iuliano, a quo uobis basilicas quasi uestras reddi deprecantes hoc in eius laude posuistis, quod apud eum sola iustitia locum haberet? quibus uerbis — credo enim uos Latine intellegere — et idololatria Iuliani et apostasia iustitia est appellata. tenetur petitio quam uestri maiores dederunt, constitutio quam impetrauerunt, gesta ubi allegauerunt. euigilate et attendite: inimico Christi, apostatae, aduersario christianorum, seruo daemoniorum talibus uerbis ille, ille, uester ille Pontius supplicauit. ite nunc et nobis dicite: *quid uobis est cum regibus saeculi,* ut surdi surdis populis legatis quod cum ipsis audire non uultis: s t i p u l a m i n o c u l o f r a t r i s t u i u i d e s, t r a b e m i n o c u l o t u o n o n u i d e s.

204. *Quid,* inquis, *uobis est cum regibus saeculi, quos numquam christianitas nisi inuidos sensit?* hoc cum dixisses, enumerare conatus es, quos reges iusti senserint inimicos, nec considerasti quod plures enumerari possint quos habuerint amicos. pater Abraham a rege diuinitus admonito, ne attaminaret eius uxorem, et amicissime habitus est et munus accepit. Isaac filius eius regem similiter amicissimum expertus est. Iacob in Aegyptum a rege honorabiliter exceptus eum etiam benedicit. quid loquar de filio eius Ioseph, qui post carceris tribulationem, quo uelut igne sicut aurum castitas eius probata est, magnis ab eo sublimatus honoribus iurabat etiam per Pharaonis salutem non tamquam tyfo elatus, sed beniuolentiae non ingratus. regis filia Moysen adoptauit. Dauid

6 cf. Parm. I 12, 19 14 Matth. 7, 3 21 cf. Gen. 20 23 cf. Gen. 26, 11 24 cf. Gen. 47 25 cf. Gen. 39. 41. 42, 15 29 cf. Ex. 2, 10 cf. I Reg. 27

4 hosti *Om1* 7 ydolatria *P* idolatria *Q* 8 tetenetur *Om1* 10 alligauerunt *Om1* 15 tui] tu *Om1* 17 inquies *O* 20 considerastis *Om1* 23 ysaac *Q* 28 typo *Om2Pm1* typho *Pm2Qv* 29 beneuolentiae *v*

ad alienigenam regis Israhel compulsus iniquitate confugit. Helias ante currum pessimi regis non illius imperio, sed suo cucurrit obsequio. Helisaeus hospitae mulieri, si quid sibi forte a rege per eius intercessionem praestari uellet, etiam ultro offerendum putauit. sed ad ipsa iam tempora ueniam, quando captiuus dei populus habebatur, ubi, ut mitius loquar, mira tibi inrepsit obliuio. uolens enim probare, quod reges numquam christianitas nisi inuidos senserit, commemorasti tres pueros et Danihelem, quae passi sunt a persequentibus regibus, nec rebus, non uicinis sed plane ipsis, admoneri potuisti, qualis ipse rex post innocentium flammarum miraculum siue in deo laudando atque praedicando siue in ipsis pueris honorandis extiterit, qualem rex habuerit Danihelem et non recusantem quibus muneribus exornauerit, cum ille honorem debitum reddens regiae potestati, quod satis in uerbis eius apparet, donum dei quo praeditus erat indicando interpretando eius somnium non subtraxit. unde cum ab inuidis sancti uiri sacrilega uesania calumniantibus inuitus eum rex in lacum leonum mittere cogeretur, quamquam tristis id fecerit, praesumpsit eum tamen per auxilium domini sui saluum futurum. itaque cum ille refrenata diuinitus leonum rabie uixisset illaesus, sollicita et amica uoce regis ipsius sibi praemissa et ipse cum benedictione de lacu respondit: r e x, i n s a e c u l u m u i u e. cur istas regum cum sanctis amicitias, cum sermo tuus ibidem uersaretur, cum istorum famulorum dei in quibus haec acta sunt tu ipse commemorares exempla, uel non uidisti uel uidere noluisti uel, quod nescio quemadmodum excuses, uisas notasque tacuisti? quodsi te sicut causae pessimae defensorem studium falsitatis adstruendae non impediret

2 cf. III Reg. 18, 44—46 3 cf. IIII Reg. 4, 13 23 Dan. 6, 21

1 ad alienigenam] adienigenam *Om1* 2 helyas *Q* 3 helyseus *Q* mulieris *O* 7 inrebsit *Om1* inresit (*sic*) *Om2* 10 rebus *s. l. Om1* 19 id] hoc *Pm1* 20 praesupsit *O*, *add.* uel praedixit *m2 in mg. O*, *s. l. PQ* dei *PQv* 28 uisa notaque *Om2PQv* 29 astruendae *PQv*

et te nolentem uel nescientem a luce ueritatis auerteret, profecto reges quosdam bonos, quosdam autem malos et alios sanctorum amicos, alios inimicos sine ulla difficultate recoleres. et miramur quod se circumcelliones uestri sic praecipitant? quis post te currebat, obsecro te? quis Macarius, quis miles insequebatur? nempe in abruptum falsitatis huius nullus nostrum te impulit. cur ergo clausis oculis sic isti praeceps, ut, cum dixisses: *quid autem uobis est cum regibus saeculi,* non adiungeres: 'quos saepe christianitas inuidos sensit', sed non dubitares dicere: *quos numquam christianitas nisi inuidos sensit?* itane uero nec ipse cogitasti nec eos qui scripta tua legerent cogitaturos putasti tot regum exempla tibi reclamantia: 'nescit quid loquatur?'

205. An, quia illi quos commemoraui ueterum temporum fuerunt, ideo tibi eos nihil aduersari arbitraris, quia non dixisti: 'quos numquam iustitia nisi inuidos sensit', sed dixisti: *quos numquam christianitas nisi inuidos sensit,* ex illo fortasse tempore uolens eos intellegi iustis inuidere, ex quo christiani appellari coeperunt? quid ergo sibi uolunt exempla ueterum temporum, quibus hoc quod imprudenter dixisti imprudentius docere uoluisti? numquid enim Machabaei uel tres pueri uel Danihel non, antequam Christus in terra nasceretur, uel egerunt illa uel pertulerunt? deinde, quem paulo ante commemoraui, cur Iuliano uero christianitatis inuido supplicastis? cur ab eo basilicas petistis? cur apud eum solam iustitiam locum habere dixistis? si christianitatis inuidus haec audit, quid sunt a quibus haec audit? at uero Constantinus, nequaquam christiani nominis inuidus, sed plane christiano nomine gloriosus, memor spei quam gerebat in Christo, pro eius unitate iustissime iudicans acceptari a uobis nec ad se appellantibus meruit. ambo iam christianis temporibus, sed

8. 10. 17 pag. 123, 3 25 cf. ad pag. 127, 6

1 uolentem *codd.* 2 autem *s. l. Om1, fort. delendum* 4 cercicelliones *Om1* 5 obsecro? te quis *v* 7 isti] istic es *Om2PQ* 17 christianitatis *Pm1* 22 daniel *codd.* 23 elegerunt *O* quem *scripsi* cum *Om1* cum ut *Om2PQ* cur, ut *v* 24 cur *om. v* 25 *pr.* cur] cum *Pm1*

non fuerunt ambo christiani. quodsi ambo christianitatis inuidi, cur ad unum eorum sic appellastis, alteri eorum sic supplicastis? petentibus enim maioribus uestris episcopale iudicium dederat Constantinus et apud Romam et apud Arelatum, quorum primum apud eum accusastis, ab altero ad eum appellastis. si autem, quod uerum est, unus eorum in Christum crediderat, alter a Christo apostatauerat, cur christianus consulens unitati contemnitur et apostata fauens diuisioni laudatur? Constantinus uobis basilicas iussit auferri, Iulianus restitui: quid horum christianae paci conueniat uultis nosse? illud fecit qui crediderat in Christum, hoc fecit qui dimiserat Christum. o quam uelles dicere: 'male factum est ut Iuliano ita supplicaretur'! sed hoc quid ad nos pertinet? quod si diceres, et in his quidem uerbis tuis catholica uinceret, ad cuius sanctos toto orbe diffusos multo minus pertinet quidquid dicitis de quibus uultis, sicut uultis. sed non potes dicere male factum, ut Iuliano ita supplicaretur. oppilat fauces, premit linguam domestica auctoritas: Pontius fecit, Pontius supplicauit, Pontius apostatam iustissimum dixit, Pontius apud apostatam solam iustitiam locum habere praedicauit. his uerbis sibi Pontium supplicasse in eodem rescripto suo nominatim sine ambage ipse Iulianus expressit. extant allegationes uestrae; non haec incerta fama, sed publica monumenta testantur. an forte, quia contra unitatem Christi petitioni uestrae aliquid concessit apostata, uerum putas esse quod dictum est apud eum solam locum habere iustitiam, quia uero imperatores christiani, quod ualere arbitrantur ad Christi unitatem, contra uestram statuunt uoluntatem, christianitatis inuidi appellantur? sic desipiant omnes haeretici et resipiant ut non sint haeretici.

206. 'Et ubi', inquies, 'impletum est quod dominus dicit: *ueniet tempus, ut qui uos occiderit putet se deo*

31 pag. 123, 25. Ioh. 16, 2

2 cum *Pm1* appellatis *O* 3 subplicastis *O* 5 accusatis *O* 8 christianis *Q* 10 conuenia *Om1* 14 uinceret] *add.* fides *Om2PQ* 16 potest *O* 18 premit] praemittit *Om1* 22 Exeant *PQ* 23 monimenta *Pm2* 26 solum *OPm1Q* 27 christiani tatem *Q* 30 dicit, *in mg. m2* uel ait *O*

officium facere? neque enim hoc de paganis dici potuit, qui non propter deum, sed propter idola christianos persequebantur.' non uidetis, si hoc de his imperatoribus dictum esset qui gaudent de nomine christiano, hoc eos utique praecipue fuisse iussuros, ut occideremini? quod numquam omnino iusserunt, sed uestri hostili more legibus repugnando poenas debitas luunt et uoluntarias mortes suas, dum nobis inuidiosas putant, sibi perniciosas non putant. quodsi de regibus nomen Christi honorantibus illud a domino dictum esse arbitrantur, quaerant quid catholica in oriente perpessa sit, quando Ualens imperabat Arrianus. ecce haberem quo intellegerem impletum esse quod dominus ait: *ueniet tempus, ut qui uos occiderit putet se officium deo facere*, ne sibi ad famae gloriam haeretici assumerent, si quid aduersus eorum errorem imperatores catholici praecepissent. uerumtamen tempus illud post ascensionem domini completum esse reminiscimur: sancta scriptura huius rei testis omnibus nota est. Iudaei se putabant officium deo facere, cum apostolos occidebant. inter hos qui officium deo se arbitrabantur exhibere etiam Saulus noster, nondum noster, fuit, ita ut hoc inter laudes suas praeteritas et obliuiscendas enumeret: *Hebraeus*, inquit, *ex Hebraeis, secundum legem Pharisaeus, secundum aemulationem persequens ecclesiam*. ecce qui putabat officium se deo facere, cum faciebat quod mox ipse perpessus est. nam quadraginta Iudaei coniurauerant ut interficerent eum, quando fecit hoc tribuno innotescere, ut eorum insidias armato milite saeptus euaderet. sed nondum erat qui ei diceret: 'quid tibi est, non cum regibus, sed cum tribunis armisque regalibus?' non erat qui ei diceret: 'audes per milites quaerere tuitionem, cum dominus tuus per eos ductus sit ad

12 Ioh. 16, 2 21 Phil. 3, 5—6 25 cf. Act. 23, 12—33

2 ydola *P* 10 orientem *O* 11 Arianus *v* 13 ad *om. O* famae] flammam *Om1* fammam (*sic*) *Om2* 17 putabant se *v* 18 occiderent *Pm1* 19 arbitrabantur se *v* 21 ex inquit ex *Om1* 22 *alt.* secum dum *Q* 25 XL *OP*

passionem?' nondum erant ista deliramenta, sed contra haec futura iam tunc illa parabantur exempla.

207. Quin etiam terribiliter proponere ausus es et dicere: *sed ut uetera taceam, in uestris exemplis aduertite imperatores quam plures ac iudices uestros persecutionem nobis faciendo perisse.* hoc in epistula tua cum legissem, intentissime expectabam quid dicturus et quos enumeraturus esses, cum ecce mihi quasi relinquendo coepisti commemorare Neronem Domitianum Traianum Getam Decium Ualerianum Diocletianum Maximianum. fateor plures esse; sed tu prorsus contra quos loquaris oblitus es. nonne isti omnes pagani fuerunt et uniuersaliter christianum nomen pro suis idolis persecuti sunt? euigila ergo; nam isti communionis nostrae non fuerunt. unitatem ipsam, uel unde nos, sicut uos putatis, uel unde uos, sicut Christus docet, existis, totam persequebantur. tu autem proposueras ostendere nostros imperatores ac iudices persecutionem uobis faciendo perisse. an nec tu exigis ut istos computemus, quia relinquens eos commemorasti dicens: *ut relinquam Neronem* et sub ista relictione ⟨per⟩ ceteros cucurristi? quid opus fuit ergo ut commemorarentur ad rem non pertinentes? sed quid ad me? iam istos tecum relinquo: nunc saltem procedant illi quos promisisti quam plures. nisi forte propterea non inueniuntur, quia eos perisse dixisti.

208. Sequeris enim iam et episcopos nominas, quos de traditione codicum soletis arguere. de quibus et nos solemus respondere: 'aut non probatis et ad neminem pertinet, aut probatis et ad nos non pertinet'. suam enim sarcinam portauerunt uel bonam uel malam, et bonam quidem credimus, sed qualemlibet, tamen suam, sicut uestri mali nec ipsi uestram nec uos ipsorum: sed uestrum omnium communis pessima sarcina schisma est. haec saepe iam diximus. exhibe igitur non

4 pag. 125, 16 19 pag. 125, 18 25 cf. p. 125, 22 28 cf. Gal. 6, 5

2 illa] ea *PQ* 3 est *O* 4 uetera *p. 125, 16* caetera *codd. v* 6 periisse *v, item infra* 19 per *om. codd., cf. p. 18, 14* 22 illi] isti *Pv* 32 haec] hoc *v*

episcoporum nomina, sed imperatorum ac iudicum nostrorum, qui uos persequendo perierunt. hoc enim proposueras, hoc promiseras, ad hoc nos intentissimos feceras. *audi*, inquis: *perit Macarius, perit Ursatius cunctique comites uestri dei pariter uindicta perierunt*. duos solos commemorasti, quorum neuter imperator fuit. cui hoc placeat, quaeso te. tibi ipse nonne displices? promittis quam plures imperatores ac iudices nostros te commemoraturum qui uos persequendo perierint, et tacitis imperatoribus nominas duos uel iudices uel comites. illud enim, quod adiungis: *cunctique comites uestri dei pariter uindicta perierunt*, ad rem non pertinet. hoc quippe modo iamdudum locum istum finire potuisti, ut omnino neminem nominares. cur ergo imperatores nostros, id est nostrae communionis, non commemorasti? an timuisti, ne reus maiestatis accusareris? ubi est circumcellionica fortitudo? deinde quid agis de illis quos tot superius nominasti, qui rectius tibi possunt dicere: 'quid nos quaerebas?' causam enim tuam nihil adiuuerunt et tamen nominati sunt. deinde qualis es, qui eos quos perisse commemoras nominare formidas? saltem ipsos iudices uel comites, quos uideris non timuisse, plures nominares. remansisti autem ad Macarium et Ursatium. itane quam plures illi duo isti sunt? an quod pueri didicimus sapis? si enim quaeras ex me, duo quis numerus sit, singularis an pluralis, quid esse respondeam nisi pluralem? sed ad hoc etiam non defit quod dicam. eximo inde Macarium; neque enim dixisti quomodo perierit. an forte, quisquis uos persequitur, nisi in hac terra fuerit inmortalis, quando mortuus fuerit, propter uos mortuus existimabitur? quid, si non in tam longo imperio Constantinus et tam longa felicitate uixisset, qui primus aduersus uestrum errorem multa constituit, et quid, si non

3. 10 pag. 125, 26

3 intentossimos *Pm1* audi *deest p. 125, 26* inquis *scripsi* inquit *codd. v, cf. p. 134, 25. 140, 29* periit *bis Om2PQv* 4 Ursacius *Ov* 6 cui] cum *P* 8 qui] quod *O* 10 uindicta pariter *Om1* 15 cercicelionica *Om1* 21 Ursacium *Ov* (*passim*) 24 adhuc *v* desit *Q* 27 mortalis *Pm1*

Iulianus tam cito abreptus esset e uita, qui uobis basilicas dedit, quando ista garrire taceretis, cum et modo tacere nolitis? nec tamen dicimus nos ideo cito mortuum Iulianum, quia uobis basilicas dedit. possumus enim esse in his pariter copiosi, sed nolumus esse pariter uani. proinde, ut dicere coeperam, ex illis duobus secerno Macarium. cum enim duos proposuisses, ipsum et Ursatium, repetisti nomen Ursatii, ut nobis ostenderes quam mortem meruerit, et dixisti: *Ursatium namque barbarica pugna prostratum saeuis unguibus alites canumque auidi dentes morsibus discerpserunt.* unde satis apparet, cum de Macario maiorem inuidiam facere soleatis, ita ut nos Macarianos, non Ursatianos appelletis, multo maxime te de illo fuisse dicturum, si de morte eius aliquid tale dicere potuisses. ex his itaque duobus, ubi pluralem numerum posuisti, seiuncto Macario remanet Ursatius, nomen proprium numeri singularis. ubi est igitur tam plurium illorum tam minax et tremenda promissio?

209. Iam illud quam ridiculum sit, qui quoquo modo loqui nouerunt quantum opinor intellegunt, quod, cum dixisses: *perit Macarius, perit Ursatius cunctique comites uestri dei pariter uindicta perierunt,* tamquam exigentibus ⟨nobis⟩ ut probares, quia re uera nihil aliud uel auditor uel lector exigeret, statim conexuisti magnum documentum, quo probares cunctos comites nostros dei pariter uindicta perisse. *Ursatium namque barbarica,* inquis, *pugna prostratum saeuis unguibus alites canumque auidi dentes morsibus discerpserunt.* hoc modo potest alius similiter nesciens quid loquatur dicere omnes episcopos uestros dei uindicta in carcere defecisse, et cum ab eo fuerit flagitatum unde hoc probet, adiungere statim: 'Optatus namque de satellitio Gildonis accusatus tali

8. 24 pag. 125, 27 20 pag. 125, 26

1 arreptus *Q* e *del. Om2* 2 guarrire *Pm1* garriendi finem faceretis *v* 5 pariter esse *P* 12 ursationos *Pm1* 13 eius *om. P* 16 miminax *Pm1* 20 periit *bis Om2PQv* 21 nobis *addidi* 22 probarer *Om1* 23 connexuisti *Om2v* 26 discepserunt *P* 30 satellicio *Q*

genere mortis extinctus est'. has nugas audire et discutere et refellere cogimur; tantum timemus infirmis, ne intellectu tardiore in uestros laqueos celeriter currant. istum autem Ursatium, si forte bene uixit et uere ita mortuus est, consolabitur promissio dei dicentis: sanguinem animarum uestrarum exquiram de manibus omnium bestiarum.

210. Quod autem nobis calumniamini dicentes a nobis in uos ad iracundiam reges saeculi concitari, dum eos non docemus diuinam scripturam, sed potius malitiam nostram suggerimus, non puto eos usque adeo surdos esse aduersus ipsa sanctorum codicum eloquia, ut non potius timeatis ne nouerint ea. sed uelitis nolitis, intrant ecclesiam et si nos tacemus lectoribus admouent aurem atque, ut de ceteris taceam, istum ipsum plerumque psalmum quem tu commemorasti intentissime accipiunt. dixisti enim, quod eos non doceamus nec eos uolentes sinamus ut nouerint quod scriptum est: et nunc, reges, intellegite, erudimini qui iudicatis terram, seruite domino in timore et exultate ei cum tremore, apprehendite disciplinam, ne quando irascatur dominus et cetera. credite et ista cantari et illos audire, sed utique audiunt et illud superius in eodem psalmo, quod tu, ni fallor, propterea praeterire noluisti, ne timuisse intellegereris. audiunt ergo et illud: dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. pete a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. quo audito utique mirantur esse aliquos qui huic hereditati Christi contradicunt et eam ad exiguam partem terrae redigere conantur, mirantesque fortasse quaerunt propter id quod in consequentibus audiunt: seruite domino in timore, in quo illi seruire possint, in quantum reges sunt. omnes enim homines seruire deo debent,

5 Gen. 9, 5 7 cf. pag. 123, 18 sqq. 124, 27 sqq. 16 Ps. 2, 10—12 23 Ps. 2, 7—8 30 Ps. 2, 11

9 militiam *Ov* 10 eos *scripsi* uos *codd. v* 11 noueritis *O* 22 nisi *v* uoluisti *ex* noluisti *Om1* 28 digere *Om1* 30 possunt *Om1*

aliter communi condicione qua homines sunt, aliter diuersis donis, quod ille aliud agit in rebus humanis, ille aliud. non enim auferenda idola de terra, quod tanto ante futurum praedictum est, posset quisquam iubere priuatus. habent ergo reges excepta generis humani societate eo ipso quo reges sunt, unde sic domino seruiant, quomodo non possunt qui reges non sunt.

211. Ista ergo cum cogitent, audiunt et illud quod de tribus pueris ipse commemorasti et audiunt sollemnitate mirabili. tunc enim eadem scriptura maxime in ecclesia cantatur, quando ipsa festiuitas feruentiores facit etiam eos qui cetero anno pigriores sunt. quid ergo putatis animi habere christianos imperatores, cum audiunt tres pueros missos in caminum ignis ardentis, quia regi ad iniquitatem adorandi simulacri consentire noluerunt, nisi ut cogitent piam libertatem sanctorum nec regia potestate nec poenae immanitate posse superari gaudeantque se non esse ex numero talium regum, qui contemptores idolorum quasi sacrilegos puniebant? porro autem cum in consequentibus audiunt eundem regem non solum puerorum, sed et flammarum deo seruientium tanto miraculo territum etiam ipsum coepisse deo seruire in timore et exultare cum tremore et apprehendisse disciplinam, nonne intellegunt ideo ista esse conscripta et tanta celebritate recitari, ut et seruis dei, ne ad sacrilegium regibus cedant, et ipsis regibus, ut ad religionem deo credant, proponantur exempla? uolentes ergo et isti ex ipsius admonitione psalmi, quem tu quoque inseruisti scriptis tuis, intellegere et erudiri et seruire domino in timore et exultare cum tremore et apprehendere disciplinam, quam intente audiunt quid ille rex postea dixerit. dixit enim propositurum se decretum omnibus populis quibus imperitabat, ut, quicumque dixissent blasphemiam in deum Sidrac Misac

3 cf. Esai. 2, 18. Zach. 13, 2   8 cf. pag. 123, 6   29 cf. Dan. 3, 29 (96) [illegible]

3 [illegible] *Om1*   7 cogitant *v*   11 quid] qui *Pm1*   15 [illegible] tque *v*   18 eumdem *Q*   20 exultate *Pm1*   [illegible] et *PQ*   sydrac *codd.*   mysac *PQ*

Abdenago, interirent et domus eorum dispergerentur. et si hoc eum decreuisse cognoscunt, ne blasphemaretur deus temperator ignium et liberator trium puerorum, profecto cogitant quid decernere debeant in regno suo, ne in suis fidelibus idem ipse deus exsuffletur remissor peccatorum et liberator iam totius orbis terrarum.

212. Uide itaque, cum aduersus nos aliquid pro unitate catholica reges christiani constituunt, ne forte in labiis uestris tamquam scripturarum diuinarum imperitos eos arguatis, in corde autem uestro satis doctos esse doleatis. quis enim ferat istam uestram sacrilegam odiosamque fallaciam, in ipso uno Danihele reges accusare, quia in lacum leonum missus est, et reges non laudare, quia sublimiter honoratus est, cum etiam quando missus est magis eum saluum futurum quam moriturum ipse rex crederet et de illo sollicitus non cenaret? deinde audetis dicere christianis: *quid nobis est cum regibus saeculi*, quia Danihel a rege persecutionem passus est, et non respicere ipsum Danihelem somnia regibus fideliter interpretantem, dominum regem appellantem, munera et honores accipientem, itemque et in eisdem tribus pueris, quod recusantes adorare statuam in flammas missi sunt, inuidiae flammas de regibus excitare, quod autem a rege sic praedicati et sic honorati sunt, tacere et abscondere? ecce rex fuerit persecutor, cum obiecit leonibus Danihelem: quid, cum eo saluo recepto gaudens et gratulans inimicos eius dilaniandos et consumendos eisdem leonibus misit, fuit persecutor an non fuit? uolo respondeas. si enim fuit, cur ei Danihel ipse non restitit, cum praesertim tanta familiaritate facillime potuisset? et nobis dicitis, ut reges ab hominum persecutione reuocemus! si autem propterea persecutor non fuit, quia scelus in sanctum uirum commissum iustissime uindicauit, quomodo uindicandum

16 pag. 123, 3

1 et Abdenago *v* 2 eum] eis *O* blaphemaretur *O* temperabat (*sic*) *Q* 5 peccarum *Om1* 8 christi *O* 16 audetis *mg. Om2* 17 daniel *OQ* 18 sompnia *Om1* 20 et *om. PQ* 21 *pr.* flammis *OQ*

est a regibus, quod Christi sacramenta exsufflantur, si prophetae membra, quia in periculum missa sunt, sic uindicari meruerunt? item concedo et manifestum est persecutorem fuisse regem, cum tres pueros, quod simulacrum adorare noluerint, misit in flammam; sed quaero utrum fuerit persecutor, cum illud decretum proposuit, ut interirent et domus eorum uastarentur qui blasphemarent unum uerum deum. si enim persecutor fuit, cur ad uerba persecutoris respondetis 'amen'? si autem non fuit, cur eos persecutores dicitis, qui uos a blasphemiae furore deterrent? si enim cogunt uos supplicare idolo, illi sunt similes impio regi, uos tribus pueris; si autem prohibent repugnare Christo, uos estis impii, si hoc facitis. quid sint autem illi, si hoc terribiliter uetant, ego non dico: tu inueni aliud quod dicas, si pios imperatores non uis dicere.

213. Si haec exempla de Danihele et tribus pueris ego commemorassem, fortasse resisteres et in haec nostra tempora ex illis temporibus sumi non debuisse clamares. deo gratias, quod ea ipse posuisti ad id quidem quod uolebas; sed uides ea potius ualuisse ad id quod nolebas. an non est ista uestra fallacia, sed error humanus est? utinam ita sit! emenda ergo. ne timeas, non inde eris minor; immo uero maioris ingenii est animositatis flammas confitendo extinguere quam falsitatis nebulas intellegendo uitare.

XCIII. 214. Petilianus dixit: *Ubi lex dei, ubi christianitas uestra est, si caedes et mortes facitis ac iubetis?*

215. Augustinus respondit: Ad hoc uide quid dicant coheredes Christi per totum orbem terrarum. caedes et mortes nec facimus nec iubemus: et ista facientibus multo sceleratius saeuitis, qui haec in hominum mentibus contra uitam aeternam committitis.

XCIIII. 216. Petilianus dixit: *Si amicos nos uultis, quare*

8 cf. ep. 105, 7 26 cf. Rom. 8, 17

1 christiani *Pm1* 4 simulachra *Pm1* noluerunt *Pm1* 7 deum uerum *v* 22 extinguere confitendo *Qm1* 25 et] ac *PQ*

inuitos attrahitis? si autem inimicos fingitis, cur occiditis inimicos?

217. Augustinus respondit: Nec inuitos attrahimus nec occidimus inimicos, sed quaecumque uobiscum agimus, quamquam uobis agamus inuitis, ex caritate tamen agimus, ut uolentes uos corrigatis correctique uiuatis. nam nemo ui⟨tia⟩ uit⟨at⟩ inuitus: et tamen puer ut hoc uolens discat inuitus uapulat, et hoc plerumque ab homine carissimo. et haec quidem uobis reges dicerent, si ferirent; ad hoc enim eorum potestas diuinitus ordinata est. sed cum et isti non feriunt, uos clamatis.

XCV. 218. Petilianus dixit: *Quae autem ratio est quaeue inconstantia uanitatis, quod, cum nos falso uocabulo dicatis haereticos, communionem nostram magnopere cupiatis?*

219. Augustinus respondit: Si haereticorum communionem magnopere cuperemus, corrigi uos ab haeretico errore nollemus; cum autem hoc uobiscum agamus, ne sitis haeretici, quomodo haereticorum communionem magnopere cupimus? dissensio quippe uos et diuisio facit haereticos, pax uero et unitas facit catholicos. cum ergo inde huc uenitis, desinitis esse quod odimus et incipitis esse quod amamus.

XCVI. 220. Petilianus dixit: *Eligite tandem de duobus alterum quid dicatis. si innocentia uobis est, cur nos ferro sectamini? aut si reos nos dicitis, quid nos quaeritis innocentes?*

221. Augustinus respondit: O acutissimam complexionem! an potius ineptissimam loquacitatem? nonne ibi proponi solet ut eligatur alterum de duobus quod respondeatur, ubi utrumque non potest eligi? nam si mihi proponeres, ut eligerem alterum de duobus quid dicerem, utrum innocentes an nocentes simus, uel rursus ex aliis duobus, utrum rei sitis ⟨an non

3 inuictos *O* 6 uitia uitat *scripsi* uiuit *codd. v* uult *coni. v, cf. p. 113, 1* bene facere nemo potest nisi legerit, nisi amauerit, quod est in libera uoluntate. *cf. etiam Gaud. I 25, 28* 7 hoc (*post* ut) *s. l. Om2* 9 ad hoc] autem *O* aliter (ali͞t) *PQ, fort.* ad id 12 quod cum] quecumque *O* quocunque *PQ* 23 nos reos *Q* 24 accutissimam *Om1* 29 utrum rei sitis an non sitis *scripsi* siue ex istis *codd. v*

sitis⟩, non possem nisi unum eligere quod dicerem. nunc uero proponis haec duo, utrum nos innocentes simus an uos rei sitis, et uis ut unum ex his duobus eligam quod respondeam. at ego nolo unum dicere, quia utrumque dico, et nos innocentes et uos reos. nos esse innocentes dicimus a falsis et calumniosis criminationibus uestris, quicumque in catholica possumus salua conscientia dicere nec sanctos codices nos tradidisse nec idolorum supplicationibus consensisse nec quemquam occidisse uel si quid aliud mali soletis obicere, nec eos qui forte, quod quidem nec de ipsis probastis, ista fecerunt, contra nos regnum caelorum, sed contra se ipsos clausisse, quia unusquisque nostrum sarcinam suam portat — ecce habes unum —, et uos omnes nocentes et sceleratos esse, non alios aliorum criminibus quae apud uos a quibusdam committuntur et a quibusdam reprehenduntur, sed crimine schismatis, a quo immanissimo sacrilegio nemo uestrum se potest dicere immunem, quamdiu non communicat unitati omnium gentium, nisi cogatur dicere de ecclesia, quae per omnes gentes diffunditur incipiens ab Hierusalem, Christum fuisse mentitum — ecce habes alterum. ecce reddidi tibi duo, quorum tu uolebas ut unum diceremus. utique attendere debuisti utrumque a nobis posse dici et saltem, si hoc uolebas, rogare nos ut unum diceremus, cum uideres quia utrumque possemus.

222. Sed, *si innocentia uobis est,* inquis, *cur nos ferro sectamini?* respicite paululum cateruas uestras, quae non antiquo more parentum suorum solis fustibus armantur, sed et secures et lanceas et gladios addiderunt, et agnoscite quorum potius uox esse debeat: *quid nos ferro sectamini? aut si reos nos,* inquis, *dicitis, quid nos quaeritis innocentes?* hic breuiter respondeo: ideo quaerimini rei ab innocentibus, ut desinatis esse rei et incipiatis esse innocentes. ecce utrumque elegi nostrum et ad uestrum utrumque respondi. modo tu

11 cf. Gal. 6, 5 18 cf. Luc. 24, 47 24 pag. 139, 22 28 pag. 139, 23

8 ydolorum *Q* quenquam *Q* 14 et *om. PQ* 16 quandiu *Q* 19 iherusalem *Q* 22 et *om. PQ* 24 a uobis *Om1* 25 paulatim *Pm1*

elige unum de duobus: innocentes estis an nocentes? neque potes utrumque dicere, sed dic utrumque, si hoc placet. certe enim non potestis in eadem causa esse innocentes in qua estis nocentes. si ergo innocentes estis, nolite mirari quod ad pacem quaerimini a fratribus; si autem nocentes, nolite mirari quod ad poenam quaerimini a regibus. sed quia horum duorum alterum uobis usurpatis, alterum a nobis auditis — usurpatis enim uobis innocentiam, a nobis autem auditis quod impie uiuatis —, accipite iterum de utroque quid dicam. si innocentes estis, quare Christi testimonio contradicitis? si autem nocentes, quare ad eius misericordiam non confugitis? nam et testimonium eius est de orbis unitate et misericordia eius in fraterna caritate.

XCVII. 223. Petilianus dixit: *Postremo, ut saepe iam diximus, qualis est uestra praesumptio, ut de regibus praesumatis, dicente Dauid: bonum est sperare in domino quam sperare in homine; bonum est sperare in domino quam sperare in principibus!*

224. Augustinus respondit: Nos non speramus in homine, sed quantum possumus homines admonemus, ut in domino sperent, nec speramus in principibus, sed quantum possumus principes admonemus, ut in domino sperent, et si aliquid a principibus pro utilitate ecclesiae petimus, non in eis tamen speramus. neque enim et apostolus in illo tribuno sperauit tamquam in principe, a quo sibi egit ut deductores darentur armati, aut in ipsis armatis tamquam in hominibus, quorum multitudine saeptus euasit insidias perditorum. sed nec uos ipsos, quod ab imperatore basilicae uobis ut redderentur petistis, arguimus, tamquam in Iuliano principe speraueritis, sed arguimus, quod de Christi testimonio desperaueritis, a cuius unitate ipsas basilicas separastis. eas enim iubente inimico Christi accepistis, in quibus iussa Christi contemneretis, dum

16 Ps. 117, 8—9 24 cf. Act. 23, 12—33

9 accipe *v* 12 *alt.* eius *om. Q* 20 sed] et *codd.* 23 in *s. l. Om2* 25 *pr.* in *om. O* 27 inuasit *Q*

aliter communi condicione qua homines sunt, aliter diuersis donis, quod ille aliud agit in rebus humanis, ille aliud. non enim auferenda idola de terra, quod tanto ante futurum praedictum est, posset quisquam iubere priuatus. habent ergo reges excepta generis humani societate eo ipso quo reges sunt, unde sic domino seruiant, quomodo non possunt qui reges non sunt.

211. Ista ergo cum cogitent, audiunt et illud quod de tribus pueris ipse commemorasti et audiunt sollemnitate mirabili. tunc enim eadem scriptura maxime in ecclesia cantatur, quando ipsa festiuitas feruentiores facit etiam eos qui cetero anno pigriores sunt. quid ergo putatis animi habere christianos imperatores, cum audiunt tres pueros missos in caminum ignis ardentis, quia regi ad iniquitatem adorandi simulacri consentire noluerunt, nisi ut cogitent piam libertatem sanctorum nec regia potestate nec poenae immanitate posse superari gaudeantque se non esse ex numero talium regum, qui contemptores idolorum quasi sacrilegos puniebant? porro autem cum in consequentibus audiunt eundem regem non solum puerorum, sed et flammarum deo seruientium tanto miraculo territum etiam ipsum coepisse deo seruire in timore et exultare cum tremore et apprehendisse disciplinam, nonne intellegunt ideo ista esse conscripta et tanta celebritate recitari, ut et seruis dei, ne ad sacrilegium regibus cedant, et ipsis regibus, ut ad religionem deo credant, proponantur exempla? uolentes ergo et isti ex ipsius admonitione psalmi, quem tu quoque inseruisti scriptis tuis, intellegere et erudiri et seruire domino in timore et exultare cum tremore et apprehendere disciplinam, quam intente audiunt quid ille rex postea dixerit. dixit enim propositurum se decretum omnibus populis quibus imperitabat, ut, quicumque dixissent blasphemiam in deum Sidrac Misac

3 cf. Esai. 2, 18. Zach. 13, 2   8 cf. pag. 123, 6   29 cf. Dan. 3, 29 (96)

3 ydola *P*   4 priuatur *Om1*   7 cogitant *v*   11 quid] qui *Pm1*   15 *alt.* ne *Om1*   16 gaudentque *v*   18 eumdem *Q*   20 exultate *Pm1*   26 erudire *Om1*   30 dixisset *PQ*   sydrac *codd.*   mysac *PQ*

Abdenago, interirent et domus eorum dispergerentur. et si hoc eum decreuisse cognoscunt, ne blasphemaretur deus temperator ignium et liberator trium puerorum, profecto cogitant quid decernere debeant in regno suo, ne in suis fidelibus idem ipse deus exsuffletur remissor peccatorum et liberator iam totius orbis terrarum.

212. Uide itaque, cum aduersus uos aliquid pro unitate catholica reges christiani constituunt, ne forte in labiis uestris tamquam scripturarum diuinarum imperitos eos arguatis, in corde autem uestro satis doctos esse doleatis. quis enim ferat istam uestram sacrilegam odiosamque fallaciam, in ipso uno Danihele reges accusare, quia in lacum leonum missus est, et reges non laudare, quia sublimiter honoratus est, cum etiam quando missus est magis eum saluum futurum quam moriturum ipse rex crederet et de illo sollicitus non cenaret? deinde audetis dicere christianis: *quid uobis est cum regibus saeculi*, quia Danihel a rege persecutionem passus est, et non respicere ipsum Danihelem somnia regibus fideliter interpretantem, dominum regem appellantem, munera et honores accipientem, itemque et in eisdem tribus pueris, quod recusantes adorare statuam in flammas missi sunt, inuidiae flammas de regibus excitare, quod autem a rege sic praedicati et sic honorati sunt, tacere et abscondere? ecce rex fuerit persecutor, cum obiecit leonibus Danihelem: quid, cum eo saluo recepto gaudens et gratulans inimicos eius dilaniandos et consumendos eisdem leonibus misit, fuit persecutor an non fuit? uolo respondeas. si enim fuit, cur ei Danihel ipse non restitit, cum praesertim tanta familiaritate facillime potuisset? et nobis dicitis, ut reges ab hominum persecutione reuocemus! si autem propterea persecutor non fuit, quia scelus in sanctum uirum commissum iustissime uindicauit, quomodo uindicandum

16 pag. 123, 3

1 et Abdenago *v* 2 eum] eis *O* blaphemaretur *O* temperabat (*sic*) *Q* 5 peccarum *Om1* 8 christi *O* 16 audetis *mg. Om2* 17 daniel *OQ* 18 sompnia *Om1* 20 et *om. PQ* 21 *pr.* flammis *OQ*

est a regibus, quod Christi sacramenta exsufflantur, si prophetae membra, quia in periculum missa sunt, sic uindicari meruerunt? item concedo et manifestum est persecutorem fuisse regem, cum tres pueros, quod simulacrum adorare noluerint, misit in flammam; sed quaero utrum fuerit persecutor, cum illud decretum proposuit, ut interirent et domus eorum uastarentur qui blasphemarent unum uerum deum. si enim persecutor fuit, cur ad uerba persecutoris respondetis 'amen'? si autem non fuit, cur eos persecutores dicitis, qui uos a blasphemiae furore deterrent? si enim cogunt uos supplicare idolo, illi sunt similes impio regi, uos tribus pueris; si autem prohibent repugnare Christo, uos estis impii, si hoc facitis. quid sint autem illi, si hoc terribiliter uetant, ego non dico: tu inueni aliud quod dicas, si pios imperatores non uis dicere.

213. Si haec exempla de Danihele et tribus pueris ego commemorassem, fortasse resisteres et in haec nostra tempora ex illis temporibus sumi non debuisse clamares. deo gratias, quod ea ipse posuisti ad id quidem quod uolebas; sed uides ea potius ualuisse ad id quod nolebas. an non est ista uestra fallacia, sed error humanus est? utinam ita sit! emenda ergo. ne timeas, non inde eris minor; immo uero maioris ingenii est animositatis flammas confitendo extinguere quam falsitatis nebulas intellegendo uitare.

XCIII. 214. Petilianus dixit: *Ubi lex dei, ubi christianitas uestra est, si caedes et mortes facitis ac iubetis?*

215. Augustinus respondit: Ad hoc uide quid dicant coheredes Christi per totum orbem terrarum. caedes et mortes nec facimus nec iubemus: et ista facientibus multo sceleratius saeuitis, qui haec in hominum mentibus contra uitam aeternam committitis.

XCIIII. 216. Petilianus dixit: *Si amicos nos uultis, quare*

8 cf. ep. 105, 7 26 cf. Rom. 8, 17

1 christiani *Pm1* 4 simulachra *Pm1* noluerunt *Pm1* 7 deum uerum *v* 22 extinguere confitendo *Qm1* 25 et] ac *PQ*

inuitos attrahitis? si autem inimicos fingitis, cur occiditis inimicos?

217. Augustinus respondit: Nec inuitos attrahimus nec occidimus inimicos, sed quaecumque uobiscum agimus, quamquam uobis agamus inuitis, ex caritate tamen agimus, ut uolentes uos corrigatis correctique uiuatis. nam nemo ui⟨tia⟩ uit⟨at⟩ inuitus: et tamen puer ut hoc uolens discat inuitus uapulat, et hoc plerumque ab homine carissimo. et haec quidem uobis reges dicerent, si ferirent; ad hoc enim eorum potestas diuinitus ordinata est. sed cum et isti non feriunt, uos clamatis.

XCV. 218. Petilianus dixit: *Quae autem ratio est quaeue inconstantia uanitatis, quod, cum nos falso uocabulo dicatis haereticos, communionem nostram magnopere cupiatis?*

219. Augustinus respondit: Si haereticorum communionem magnopere cuperemus, corrigi uos ab haeretico errore nollemus; cum autem hoc uobiscum agamus, ne sitis haeretici, quomodo haereticorum communionem magnopere cupimus? dissensio quippe uos et diuisio facit haereticos, pax uero et unitas facit catholicos. cum ergo inde huc uenitis, desinitis esse quod odimus et incipitis esse quod amamus.

XCVI. 220. Petilianus dixit: *Eligite tandem de duobus alterum quid dicatis. si innocentia uobis est, cur nos ferro sectamini? aut si reos nos dicitis, quid nos quaeritis innocentes?*

221. Augustinus respondit: O acutissimam complexionem! an potius ineptissimam loquacitatem? nonne ibi proponi solet ut eligatur alterum de duobus quod respondeatur, ubi utrumque non potest eligi? nam si mihi proponeres, ut eligerem alterum de duobus quid dicerem, utrum innocentes an nocentes simus, uel rursus ex aliis duobus, utrum rei sitis ⟨an non

3 inuictos *O* 6 uitia uitat *scripsi* uiuit *codd. v* uult *coni. v, cf. p. 113, 1* bene facere nemo potest nisi legerit, nisi amauerit, quod est in libera uoluntate. *cf. etiam Gaud. I 25, 28* 7 hoc (*post* ut) *s. l. Om2* 9 ad hoc] autem *O* aliter (alit̄) *PQ. fort.* ad id 12 quod cum] quecumque *O* quocunque *PQ* 23 nos reos *Q* 24 accutissimam *Om1* 29 utrum rei sitis an non sitis *scripsi* siue ex istis *codd. v*

sitis⟩, non possem nisi unum eligere quod dicerem. nunc uero proponis haec duo, utrum nos innocentes simus an uos rei sitis, et uis ut unum ex his duobus eligam quod respondeam. at ego nolo unum dicere, quia utrumque dico, et nos innocentes et uos reos. nos esse innocentes dicimus a falsis et calumniosis criminationibus uestris, quicumque in catholica possumus salua conscientia dicere nec sanctos codices nos tradidisse nec idolorum supplicationibus consensisse nec quemquam occidisse uel si quid aliud mali soletis obicere, nec eos qui forte, quod quidem nec de ipsis probastis, ista fecerunt, contra nos regnum caelorum, sed contra se ipsos clausisse, quia unusquisque nostrum sarcinam suam portat — ecce habes unum —, et uos omnes nocentes et sceleratos esse, non alios aliorum criminibus quae apud uos a quibusdam committuntur et a quibusdam reprehenduntur, sed crimine schismatis, a quo immanissimo sacrilegio nemo uestrum se potest dicere immunem, quamdiu non communicat unitati omnium gentium, nisi cogatur dicere de ecclesia, quae per omnes gentes diffunditur incipiens ab Hierusalem, Christum fuisse mentitum — ecce habes alterum. ecce reddidi tibi duo, quorum tu uolebas ut unum diceremus. utique attendere debuisti utrumque a nobis posse dici et saltem, si hoc uolebas, rogare nos ut unum diceremus, cum uideres quia utrumque possemus.

222. Sed, *si innocentia uobis est,* inquis, *cur nos ferro sectamini?* respicite paululum cateruas uestras, quae non antiquo more parentum suorum solis fustibus armantur, sed et secures et lanceas et gladios addiderunt, et agnoscite quorum potius uox esse debeat: *quid nos ferro sectamini? aut si reos nos,* inquis, *dicitis, quid nos quaeritis innocentes?* hic breuiter respondeo: ideo quaerimini rei ab innocentibus, ut desinatis esse rei et incipiatis esse innocentes. ecce utrumque elegi nostrum et ad uestrum utrumque respondi. modo tu

11 cf. Gal. 6, 5 18 cf. Luc. 24, 47 24 pag. 139, 22 28 pag. 139, 23

8 ydolorum *Q* quenquam *Q* 14 et *om. PQ* 16 quandiu *Q* 19 iherusalem *Q* 22 et *om. PQ* 24 a uobis *Om1* 25 paulatim *Pm1*

elige unum de duobus: innocentes estis an nocentes? neque potes utrumque dicere, sed dic utrumque, si hoc placet. certe enim non potestis in eadem causa esse innocentes in qua estis nocentes. si ergo innocentes estis, nolite mirari quod ad pacem quaerimini a fratribus; si autem nocentes, nolite mirari quod ad poenam quaerimini a regibus. sed quia horum duorum alterum uobis usurpatis, alterum a nobis auditis — usurpatis enim uobis innocentiam, a nobis autem auditis quod impie uiuatis —, accipite iterum de utroque quid dicam. si innocentes estis, quare Christi testimonio contradicitis? si autem nocentes, quare ad eius misericordiam non confugitis? nam et testimonium eius est de orbis unitate et misericordia eius in fraterna caritate.

XCVII. 223. Petilianus dixit: *Postremo, ut saepe iam diximus, qualis est uestra praesumptio, ut de regibus praesumatis, dicente Dauid: bonum est sperare in domino quam sperare in homine; bonum est sperare in domino quam sperare in principibus!*

224. Augustinus respondit: Nos non speramus in homine, sed quantum possumus homines admonemus, ut in domino sperent, nec speramus in principibus, sed quantum possumus principes admonemus, ut in domino sperent, et si aliquid a principibus pro utilitate ecclesiae petimus, non in eis tamen speramus. neque enim et apostolus in illo tribuno sperauit tamquam in principe, a quo sibi egit ut deductores darentur armati, aut in ipsis armatis tamquam in hominibus, quorum multitudine saeptus euasit insidias perditorum. sed nec uos ipsos, quod ab imperatore basilicae uobis ut redderentur petistis, arguimus, tamquam in Iuliano principe speraueritis, sed arguimus, quod de Christi testimonio desperaueritis, a cuius unitate ipsas basilicas separastis. eas enim iubente inimico Christi accepistis, in quibus iussa Christi contemneretis, dum

16 Ps. 117, 8—9 24 cf. Act. 23, 12—33

9 accipe *v* 12 *alt.* eius *om. Q* 20 sed] et *codd.* 23 in *s. l. Om2* 25 *pr.* in *om. O* 27 inuasit *Q*

ualidum et uerum uobis uidetur quod Iulianus constituit dicens: hoc quoque supplicantibus Rogatiano, Pontio, Cassiano et ceteris episcopis, sed et clericis, accedit ad cumulum, ut abolitis, quae aduersus eos sine rescripto perperam gesta sunt, in antiquum statum cuncta reuocentur, inualidum autem et falsum quod Christus constituit dicens: eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in totam terram. obsecramus uos: corrigimini, redite ad hanc euidentissimam totius orbis unitatem, ut non uerbis apostatae Iuliani, sed uerbis saluatoris Christi in antiquum statum cuncta reuocentur. miseremini animae uestrae. non iam Constantinum et Iulianum comparamus, ut quam sint impares demonstremus. non dicimus: 'si uos non sperastis in homine et in principe, cum homini imperatori pagano et apostatae dixistis, quod apud eum sola iustitia locum haberet — quibus precibus et rescripto, sicut ibi scriptum est, sicut allegationis gesta testantur, pars Donati uniuersaliter usa est —, multo minus nos criminari a uobis debemus, tamquam speremus in homine et in principe, si quid a Constantino uel a ceteris christianis imperatoribus nulla sacrilega adulatione petiuimus aut si quid ipsi non petentibus nobis memores rationis quam domino reddituri sunt, sub cuius uerbis tremunt cum audiunt quae ipse commemorasti: *et nunc, reges, intellegite* et cetera et alia multa, ultro pro ecclesiae catholicae unitate constituunt'. sed taceo de Constantino. Christum et Iulianum uobis opponimus — parum dico — deum et hominem, filium dei et filium gehennae, saluatorem animarum nostrarum et interfectorem animae suae. cur in basilicis possidendis Iuliani rescriptum tenetis et in ecclesiae pace amplectenda Christi euangelium non tenetis? clamamus et nos: quae perperam

2. 31 Iuliani rescriptum ad Donatistas 7 Act. 1, 8 16 cf. ad pag. 127, 6. 129, 25 24 pag. 125, 7. Ps. 2, 10

2 rogationo *Pm1* 4 tumulum *Om1* 5 sine] siue *OP* 8 iherusalem *PQ* 11 appostate *O* in *s. l. Om2* 19 criminari nos *Qm1* 30 amplectanda *Om1*

gesta sunt, in antiquum statum cuncta reuocentur. antiquius est euangelium Christi quam rescriptum Iuliani, antiquior est unitas Christi quam pars Donati, antiquiores sunt ecclesiae preces ad dominum pro unitate Christi quam Rogatiani et Pontii et Cassiani ad Iulianum pro parte Donati. an perperam geritur, cum reges prohibent diuisionem, et non perperam geritur, cum episcopi diuidunt unitatem? perperam geritur, cum ad defendendam ecclesiam Christi testimonio reges seruiunt, et non perperam geritur, cum ad negandam ecclesiam Christi testimonio episcopi contradicunt? obsecramus ergo, ut non contra euangelium, sed secundum euangelium etiam uerba ipsius Iuliani, cui sic supplicastis, audiantur et ea, quae perperam gesta sunt, in antiquum statum cuncta reuocentur.

XCVIII. 225. Petilianus dixit: *Uos uos, miseri, appello, qui persecutionum metu perterriti, dum uestras diuitias, non animas quaeritis, non tam fidem perfidam traditorum diligitis, quam contra ipsorum malitiam, quorum uobis patrocinia comparastis, non aliter quam ut naufragi in fluctibus fluctus subeunt ruituros atque in magno uitae periculo appetunt quod timetur, uel ut tyrannicus furor, ut neminem metuat, uult cum suo periculo uel timeri, sic sic ad arcem malitiae confugitis, innocentium damna uel poenas sine uestra formidine spectaturi. si hoc est uitare periculum, fugere sub ruinam, nec non etiam damnabilis fides est fidem latroni seruare. postremo dementis lucri commercium est uestras animas perdere, ne diuitias amittatis. dicit enim dominus Christus: si omnem mundum lucri facias et animam tuam perdas, quid dabis commutationem pro anima tua?*

226. Augustinus respondit: Utilis esset ista exhortatio, fateor, si ea quisquam in bona causa uteretur. omnino bene

27 Matth. 16, 26

2 antiquius] antiquus *m1 OP* 4 rogationi *P* 5 casiani *Om1* 8 testimoniis *PQ* 9 geretur *Pm1* 17 patrocinia (*alt.* a *m2*) *P* 18 naufragi* *O* 19 ruituro satque *Om1*, *distinxi* ruituros satque *Om2PQv* 20 uelut *codd. v*, *correxi* 22 nostra *P* 23 si] sed *O*, *fort.* sed si 25 luchri *Q* 27 lucrificias *Q* 28 quid] quam *Pv* 29 exortatio *O*

deterruisti homines diuitias praeponere animae suae. sed uos, qui haec audistis, et nos paululum audite; hoc enim et nos dicimus, sed attendite quemadmodum. si uobis minantur reges auferre diuitias, quia Iudaei secundum carnem non estis aut quia idola uel daemonia non colitis aut quia in nullas haereses transferimini, sed in unitate catholica permanetis, eligite potius perire diuitias uestras, ne ipsi pereatis, sed nec aliud quicquam nec ipsam temporalem uitam saluti aeternae quae in Christo est praeferatis. si autem reges uobis propterea damna uel damnationem minantur, quia estis haeretici, terrent uos illi non crudeliter, sed misericorditer, uos autem non fortiter, sed pertinaciter non timetis. audite ergo Petrum dicentem: quae autem gloria est, si peccantes poenas patimini?, ut neque hic habeatis terrena solacia nec in futuro saeculo uitam aeternam, sed et hic angustias infelicium et ibi gehennas haereticorum. uides ergo tu, frater, cum quo mihi nunc res est, prius te debere ostendere utrum teneas ueritatem et tunc exhortari homines, ut pro ea tenenda parati sint carere omnibus quae temporaliter tenent. cum hoc non ostendas, quia non potes, non quia ingenium deest, sed quia mala causa est, cur festinas exhortationibus tuis facere homines et mendicos et imperitos et egentes et errantes et pannosos et contentiosos et famelicos et haereticos et in hoc saeculo bona temporalia perdentes et in Christi iudicio mala aeterna inuenientes? cautus autem filius, qui timendo flagellum patris recedit a cubili serpentis, nec uapulat nec perit; qui autem dolores disciplinae prae sua perniciosa uoluntate contemnit, et uapulat et perit. iam non intellegis, uir diserte, quoniam qui pro pace Christi omnibus terrenis caruerit, deum habet, qui autem pro parte Donati uel paucos nummos perdiderit, cor non habet?

13 I Petr. 2, 20

1 suae] meae *Q* 9 proferatis *Om1* 11 missericorditer *Om1* 14 ut] an *Om1* ac *Om2* 16 hibi *O* 18 uetatem *Om1* exortari *O* 21 exortationibus *O*

XCVIIII. 227. Petilianus dixit: *Nos autem pauperes spiritu non diuitiis metuimus, sed diuitias formidamus. nos nihil habentes et omnia possidentes censum animam credimus nostrisque poenis et sanguine aeternas diuitias caeli mercamur, siquidem dominus dicit: qui perdiderit substantiam suam, centuplum recipiet eam.*

228. Augustinus respondit: Et hoc ad rem pertinet commonere quemadmodum scriptum est; nam ubi nihil impedit intentionem meam, si quid de scripturis fallis aut falleris, nihil curo. non ergo ita scriptum est: *qui perdiderit substantiam suam,* sed: qui perdiderit animam suam propter me. de substantia uero non scriptum est: 'qui perdiderit', sed: qui dimiserit, nec solam substantiam pecuniae, sed et multa alia. tu autem interim non perdidisti substantiam. utrum uero dimiseris, quod sic de paupertate gloriaris, nescio. si forte scit hoc collega meus Fortunatus, quia in eadem ciuitate estis, numquam mihi indicauit, quia numquam quaesieram. uerumtamen etiamsi hoc fecisti, tu ipse contra te in hac ipsa tua epistula commemorasti apostolicum testimonium: si distribuero omnia mea pauperibus, et tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest. si enim haberetis caritatem, non obiceretis ignaro et uobis incognito orbi terrarum nec ipsa saltem probata crimina Afrorum; si haberetis caritatem, non in uestris calumniis fingeretis, sed in uerbis domini manifestissime expressam usque in totam terram cognosceretis unitatem. si autem hoc non fecisti, quid gloriaris, quasi feceris? itane uero diuitias formidatis, ut nihil habentes omnia possideatis? dic ista collegae tuo Crispino, qui modo iuxta Hipponem nostram comparauit fundum, ubi mergeret homines in profundum.

1 cf. Matth. 5, 3 3 cf. II Cor. 6, 10 5 cf. Matth. 16, 25. 19, 29 11 Matth. 16, 25 12 Matth. 19, 29 18 pag. 106, 26 19 I Cor. 13, 3 26 Act. 1, 8 29 cf. pag. 114, 20

4 mereamur *Pm1* 5 siquidem *Morelius* sic idem *codd. v* 20 omnem substantiam meam *Petil. l. c.* 27 non *om. Pm1* 29 ipponem *hic et infra codd.* 30 homnes *P*

unde hoc et ego nimium noui; tu forte nescis et ideo securus clamas: *diuitias formidamus.* unde miror quod ista uox tua, ut ad nos perueniret, ipsum transiliit; inter Constantinam quippe ubi tu es et Hipponem ubi ego sum Calama ubi ille est uicinior quidem nobis, sed tamen interposita est. miror ergo quomodo non ille prior excepit hanc uocem et repercussit, ne transiret ad nos, et aduersus te diuitiarum laudes multo copiosius recitauit. non solum enim non formidat ille diuitias, sed et amat. et certe de cetero, priusquam edas, recita illi talia; si non emendauerit, respondemus. tu autem, si uerum est quod pauper sis, ibi habes fratrem meum Fortunatum: facilius inde placere poteris illi collegae meo quam huic tuo.

C. 229. Petilianus dixit: *Nos timore dei quo uiuimus poenas et mortes, quas gladio facitis, non timemus, sed id solum denique fugimus, quod communione nequissima animas iugulatis, domino ipso dicente: nolite timere eos qui corpus occidunt, animam enim occidere non possunt; sed timete potius eum qui habet in potestatem corpus et animam mittere in gehennam ignis.*

230. Augustinus respondit: Quod dicis, uos facitis non gladio uisibili, sed illo de quo dictum est: filii hominum, dentes eorum arma et sagittae et lingua eorum gladius acutus; hoc enim gladio criminatore et calumniatore orbis incogniti imperitorum animas trucidatis. si autem communionem nequissimam accusas, ecce ore non meo sed tuo, ascendas descendas ⟨exeas⟩ intres uerseris tergiuerseris, talis es qualis Optatus. si autem redis ad cor et inuenies te non esse talem, non quia tecum sacramenta non communicauit, sed quia tibi displicuit, absolues orbem terrarum criminibus alienis et inuenies uos implicatos crimine schismatis.

CI. 231. Petilianus dixit: *Uos ergo, qui falsissimo baptismo*

15 cf. pag. 98, 23 16 Matth. 10, 28 21 Ps. 56, 5

4 chalama *codd.* est] est *Qm1* 5 ergo] ego *Om1* 18 in *om. v* 23 accutus *Om1* 25 meo non *Pm1* 26 exeas *addidi, cf. III 36, 42* quo iret, qua exiret 30 inueniet *O*

uultis lauari quam nasci, non solum uestra delicta non ponitis, uerum animas uestras reorum criminibus oneratis; ut enim aqua nocentium a sancto spiritu uacuata est, ita plane referta est criminibus traditorum. quicumque igitur miser ab huiusmodi baptizaris, si mendacio carere uolueras, perfunderis falsitate; si delicta carnis uolebas excludere, reorum accedente conscientia percipies et reatum; si auaritiae flammam uolebas extinguere, perfunderis fraude, perfunderis scelere, perfunderis et furore. postremo si credis, quia accipientis et dantis est fides, ab eo qui interficit hominem sanguine perfunderis fratris. ita agitur, ut qui ad baptismum innocens ueneras a baptismo redeas parricida.

232. Augustinus respondit: Uellem cum eis sermocinari, qui uerbis istis lectis uel auditis adclamauerunt; tales enim non habent aures in corde, sed cor in auribus. legant tamen iterum et iterum et cogitent et sentiant ea non quid sonent, sed quid sapiant. primo ut hoc ultimum excutiam, *ita ergo fit*, inquis, *ut qui ad baptismum innocens ueneras a baptismo redeas parricida.* responde prius, quis ad baptismum innocens ueniat excepto illo, qui non ideo uenit baptizari, ut eius ablueretur iniquitas, sed ut nobis humilitatis praeberetur auctoritas. quid enim dimittetur innocenti? aut uero ita es eloquens, ut ostendas nobis quandam innocentiam peccatricem? nonne audis dicentem scripturam: nemo mundus a peccato in conspectu tuo, nec infans cuius est diei unius uita super terram? nam unde ad remissionem peccatorum et cum infantibus curritur? nonne audis aliam: ego in iniquitate conceptus sum? deinde si propterea redit parricida qui sine parricidio uenerat, quia eum parricida baptizat, quotquot ab Optato baptizati redierunt Optati facti sunt. ite nunc

24 Hiob 14, 4—5 27 Ps. 50, 7

2 honeratis *Om2Pm1* 4 quique *Om1* 5 uolueris *v* 6 accendente *O* 8 *tert.* perfundedereris *Pm1* 9 *alt.* et = etiam 11 baptismo (mo *s. l. m2*) *O* 14 acclamauerunt *Qv* 22 uero] non *codd.* 25 uita super terram—*p. 154, 8* ubi enim positurus *desunt in O, uno folio euulso*

et nobis obicite, quod in uos regum iracundiam concitemus. nonne metuitis, ne a uobis tot Gildonis satellites inquirantur, quot homines ab Optato baptizari potuerunt? uidesne tandem, quemadmodum ista tua sententia sicut uesica non solum inani sono, sed etiam in capite uestro crepuerit?

233. Iam cetera superiora, quae nunc refellenda proposuimus, talia sunt, ut omnino talis quisque baptizatus redire dicatur, qualis fuerit a quo baptizatur. sed absit ut, quam delirans ista dicis, tam deliri a te redeant quos baptizas. et quam belle tibi sonuit quod dixisti: *perfunderis fraude, perfunderis scelere, perfunderis et furore!* tu uero nisi furore non perfusus, sed repletus esses, ista non effunderes. itane, ut alia taceam, quicumque non auari ad auaros collegas tuos uel presbyteros uestros baptizandi ueniunt, auari redeunt, et quicumque sobrii ad illas uini uoragines currunt ut baptizentur, ebriosi reuertuntur? ista sentientes et ista suadentes audetis etiam tamquam aduersus nos commemorare, quod paulo ante superius posuisti: *bonum est sperare in domino quam sperare in homine; bonum est sperare in domino quam sperare in principibus.* quid aliud docetis, quaeso, quam non in domino sed in homine sperare, quando talem fieri dicitis baptizatum, qualis fuerit baptizator? et quia istum uobis baptizandi assumitis principatum, credant uobis homines, et qui erant in domino speraturi, sperent in principibus? immo uero non audiant uos, sed illa potius testimonia quae posuisti contra uos, et aliquid etiam terribilius, quia non solum bonum est sperare in domino quam sperare in homine, sed etiam maledictus omnis qui spem suam ponit in homine.

CII. 234. Petilianus dixit: *Imitamini saltem prophetas, qui suas animas sacras falso baptismate decipi timuerunt. dixit namque primitus Hieremias apud inpios homines aquam esse mendacem: aqua, inquit, mendax non habet fidem.*

1 cf. pag. 123, 18 sqq. 10 pag. 147, 8 18 pag. 141, 16. Ps. 117, 8—9 26 Ps. 117, 8 28 Hier. 17, 5 32 Hier. 15, 18

def. O 2 nonne] non *v* 10 ibi *Pm2* 26 contra nos *v* 31 iheremias *PQ* (*passim*)

235. Augustinus respondit: Qui scripturarum ignarus haec audit nec te credit aut sic errantem, ut nescias quid loquaris, aut sic fallentem, ut quem fefelleris nesciat quid loquatur, putat Hieremiam prophetam, cum baptizari uellet, praecauisse, ne ab hominibus impiis baptizaretur, et sic ista dixisse. quo enim pertinet quod, antequam hoc testimonium poneres, dixisti: *imitamini saltem prophetas, qui suas animas sacras falso baptismate decipi timuerunt?* quasi Hieremiae temporibus quisquam sacramento baptismi ablueretur, nisi quod se ipsos illis lauacris, quae dominus redarguit, Pharisaei paene per omnia momenta tinguebant et lectos et calices et parapsides, sicut in euangelio legitur. quomodo ergo potuit Hieremias tamquam baptismum desiderans et ab impiis baptizari deuitans ista dixisse? hoc ergo dixit, cum de populo infideli quereretur, cuius pessimis moribus tribulabatur, non se commiscens factis eorum; qui tamen corporaliter non se ab illo populo segregauit nec alia sacramenta quaesiuit quam ille populus secundum legis ordinem illi tempori congrua sumebat. hunc ergo populum male uiuentem dixit plagam, qua cor iusti grauiter caedebatur, siue hoc de se ipso diceret siue in se ipso figuraret quae futura cernebat. sic enim ait: domine, memor esto mei et uisita me et innocentem me fac ab insectantibus me non in longanimitate; scito quomodo acceperim de te improperium ab his qui spernunt sermones tuos. consumma illos, et erit uerbum tuum mihi in iucunditatem et gaudium cordis mei, quoniam uocatum est nomen tuum in me, domine omnipotens. non sedi in concilio eorum ludentium, sed timebam a facie manus tuae; singulariter sedebam, quoniam amaritudine repletus sum. ut quid qui me contristant praeualent in me? plaga mea

11 cf. Marc. 7, 4 21 Hier. 15, 15—18

10 lauachris *PQ* 11 tingebant *v* paropsides *v* 26 iocunditatem *PQ* 28 in] cum *P* ludentium (παιζόντων) *Engelbrecht* laudantium *codd.* *v* *def. O*

ualida est: unde sanabor? facta est mihi ut aqua mendax quae non habet fidem. in his omnibus uidetur quid propheta intellegi uoluerit, sed uidetur ab eis, qui non ad causam suam peruersam uolunt peruertere quod legunt. plagam enim suam dixit Hieremias factam sibi aquam mendacem quae non habet fidem, eos autem uoluit intellegi plagam suam, qui eum contristabant male uiuendo. unde dicit et apostolus: foris pugnae, intus timores, et iterum: quis infirmatur, et ego non infirmor? et quis scandalizatur, et ego non uror? et quia desperabat eos posse corrigi, propterea dixit: unde sanabor, tamquam semper habiturus dolorem, quamdiu illi tales essent inter quos uiuere cogeretur. populum autem nomine aquae solere significari in Apocalypsi manifestatur, ubi aquas multas populos multos non coniectura nostra, sed illic enodata interpretatione cognoscimus. noli ergo per prauum intellectum uel potius errorem blasphemare sacramentum baptismi, etiamsi in homine perditissimo fuerit, quia nec in Simone mendace aqua mendax erat baptisma quod acceperat nec tot mendaces uestri aquam mendacem dant, cum baptizant in nomine trinitatis. nec enim tunc incipiunt esse mendaces, quando proditi atque conuicti sua facinora confitentur, sed potius tunc erant mendaces, quando, cum essent adulteri et scelerati, castos et innocentes se esse fingebant.

CIII. 236. Petilianus dixit: *Dixit quoque Dauid: oleum peccatoris non unget caput meum. quem igitur asserit peccatorem? me qui tua scelera patior, an te qui persequeris innocentem?*

237. Augustinus respondit: Ex persona corporis Christi, quae est ecclesia dei uiui, columna et firmamentum ueritatis, toto terrarum orbe diffusa propter euangelium, quod praedicatur, sicut dicit apostolus: in omni creatura quae sub caelo

8 II Cor. 7, 5. 11, 29 14 cf. Apoc. 17, 15 18 cf. Act. 8, 13 24 Ps. 140, 5 28 I Tim. 3, 15 31 Col. 1, 23

def. O 13 apocalipsi *P* 25 unguet *Pv* 27 innocentes *PQ*

est, ex persona orbis terrae, de quo idem Dauid cuius uerba non intellegis dicit: confirmauit orbem terrae qui non commouebitur, quem tu peccatis alienis non commotum esse sed omnino perisse contendis, ex illius ergo persona respondeo: 'ego non persequor innocentem'. Dauid autem 'oleum peccatoris' dixit; non dixit 'traditoris', non 'turificatoris', non 'persecutoris', sed 'peccatoris'. quid ergo facturus es secundum intellectum tuum? uide primum, utrum non sis ipse peccator. nolo mihi dicas: 'non sum traditor, non sum turificator, non sum persecutor'. nec ego quidem, si domino placet, aliquid horum sum, nec orbis terrae qui non commouebitur. sed dic, si audes: 'non sum peccator'. ille quippe ait: oleum peccatoris. quidquid enim in te uel leuis peccati fuerit inuentum, unde ostendis non pertinere ad id quod dictum est: oleum peccatoris? quaero enim utrum ores oratione dominica; si enim non oras ea oratione qua dominus orare discipulos docuit, unde aliam didicisti pro maioribus meritis tuis excedentem merita apostolorum? si autem sic oras, ut ille magister docere dignatus est, quomodo dicis: dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris? neque enim de illis peccatis hoc petimus, quae nobis in baptismo dimissa sunt. ergo ista uerba orationis aut non te permittunt esse dei deprecatorem aut aperiunt peccatorem. eant nunc et osculentur tibi caput qui abs te baptizati sunt, quorum capita oleo tuo perierunt. sed tu uide quid sis uel quid de te sentias. itane uero Optatus, quem pagani Iudaei christiani nostri uestri per Africam totam furem raptorem proditorem oppressorem separatorem et illius, quem quidam uestrum eius dixit comitem deum, non amicum, non clientem, sed satellitem clamant, non fuit uel qualiscumque peccator? quid ergo facient, quibus unxit capita reus criminis capitalis? nonne et ipsi uobis capita osculantur, de quorum capitibus per uestrum intellectum tam male iudi-

2 Ps. 92, 1 19 Matth. 6, 12 27 cf. ad pag. 68, 28 28 cf. ad pag. 66, 22

4 esse *om.* *PQ* 6 thurificatoris *PQv* (*passim per* h) 23 e·ant *P* *def.* *O*
32 uestrum *scripsi* eorum *PQ* hunc *v*

catis? saltem prodite illos et admonete ut sanentur. an uobis potius caput sanandum est ita delirantibus? 'quid ergo', inquies, 'dixit Dauid?' quid me interrogas? ipsum interroga; superiore uersu tibi respondebit: emendabit, inquit, me iustus in misericordia et arguet me; oleum autem peccatoris non impinguabit caput meum. quid planius, quid apertius? malo me, inquit, misericordi obiurgatione sanari quam blanda adulatione, tamquam mihi caput ungatur, decipi atque peruerti. sub aliis uerbis ipsa sententia est alibi scripturarum: meliora sunt uulnera amici quam uoluntaria oscula inimici.

CIIII. 238. Petilianus dixit: *Unguentum uero concordiae sic in fratribus laudat: ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum. tamquam unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron, quod descendit in oram uestimenti eius; sicut ros Hermon, quod descendit super montes Sion. quoniam ibi mandauit dominus benedictionem et uitam usque in saeculum. sic, inquit, ungitur unitas, sicut uncti sunt sacerdotes.*

239. Augustinus respondit: Uerum dicis. nam illud sacerdotium in figura corporis Christi habebat unctionem, quod unitatis compage fit saluum. nam et ipse Christus a chrismate appellatur, id est ab unctione. hunc Hebraei dicunt Messiam, quod uerbum Punicae linguae consonum est, sicut alia Hebraea permulta et paene omnia. quid est ergo in illo sacerdotio caput, quid barba, quid ora uestimenti? quantum donat dominus ut intellegam, caput est ipse saluator corporis, de quo apostolus dicit: et ipse est caput corporis ecclesiae. per

4 Ps. 140, 5 10 Prou. 27, 6 13 Ps. 132, 1—3 24 cf. in euang. Ioh. tractat. 15, 27 29 Col. 1, 18

def. O 1 illis *P* 4 me inquit *P* 6 pinguabit *Q* 7 malim, inquit, me *v* 8 unguatur *PQ* 13 iocundum *PQ* 15 barbam *semel PQ* 16 horam *Q* 17 quod] qui *Pv, cf. Roensch. It.*[2] *p. 271* super] in *Pv* montes *scripsi* montem *PQv, cf. p. 155, 9* syon *PQ* 23 crismate *PQ* 24 messyam *PQ*

barbam non incongrue fortitudo intellegitur. ergo ad eos qui sunt fortes in ecclesia eius et adhaerent ori eius, ut sine timore praedicent ueritatem, ab ipso Christo tamquam a capite sanctum descendit unguentum, id est sanctificatio spiritalis. ora uestimenti haec datur intellegi quae in capite uestimenti est, qua uestientis caput ingreditur. per hanc significantur perfecti fideles in ecclesia; in ora namque perfectio est. et utique meministi dictum esse cuidam diuiti: si uis esse perfectus, uade uende omnia quae possides et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelis, et ueni sequere me. tristis quidem ille discessit neglector perfectionis, elector defectionis. sed numquid ideo defuerunt, in quos unitatis unguentum tali rerum terrenarum dimissione perfectos tamquam in oram uestimenti a capite descenderet? nam exceptis apostolis et qui cum eis erant praepositis atque doctoribus, quos eminentiores et fortiores in barba intellegimus, lege in Actibus apostolorum et uide, qui rerum suarum uenditarum pretia ad pedes apostolorum ponebant, et nemo dicebat aliquid proprium, sed erant eis omnia communia, et distribuebatur unicuique sicut cuique opus erat, et erat illis anima una et cor unum in deum. nempe ita scriptum esse cognoscis. agnosce ergo bonum et iucundum fratres habitantes in unum, agnosce barbam Aaron, agnosce oram uestimenti spiritalis. interroga ipsam scripturam, ubi coeperint ista fieri; inuenies in Hierusalem. de hac ora uestis per omnes gentes unitas tota contexitur. hac intrauit caput in uestem, ut indueretur Christus uarietate orbis terrarum, quia in hac ora uestimenti apparuit uarietas ipsa linguarum. cur ergo ipsi capiti, unde illud unitatis descendit unguentum, id est amoris fragrantia spiritalis, cur, inquam, ipsi capiti resistitis testanti et dicenti: praedicabitur in nomine eius paenitentia et remissio

8 Matth. 19, 21—22 17 Act. 4, 34. 35 18 ibid. 32 19 ibid. 35 20 ibid. 32 30 Luc. 24, 47

6 qua] quia *Pm1* 19 illis *P et Uulgata* 22 iocundum *PQ def. O* 25 iherłm *PQ* 29 fraglantia *PQ* 30 resistis *PQ*

peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem, et in hoc unguento sacramentum chrismatis uultis interpretari, quod quidem in genere uisibilium signaculorum sacrosanctum est sicut ipse baptismus, sed potest esse et in hominibus pessimis in operibus carnis uitam consumentibus et regnum caelorum non possessuris et ideo nec ad barbam Aaron nec ad oram uestimenti eius nec ad ullam contextionem uestis sacerdotalis pertinentibus? ubi enim positurus es quae apostolus enumerat manifesta opera carnis: quae sunt, inquit, fornicationes, immunditiae, luxuriae, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, dissensiones, haereses, inuidiae, ebrietates, comesationes et his similia; quae praedico uobis sicut praedixi, quoniam qui talia agunt regnum dei non possidebunt? sequestro fornicationes, quae latenter admittuntur; immunditias interpretare ut uolueris, sequestro et ipsas; illic ponamus et ueneficia, quia nemo est palam confector datorque uenenorum; sequestro et haereses, quia hoc uultis; idolorum seruitutem nescio utrum debeam sequestrare, quandoquidem apostolus ibi ponit auaritiam quae publice insanit. his ergo sequestratis nulline apud uos luxuriosi, nulli auari, nulli pertinaciter inimicitias exercentes, nulli contentiosi, aemuli, animosi, dissensionibus studentes, inuidi, ebriosi, comesationibus uacantes? nulline apud uos tales unguntur et in his uitiis noti manifestique moriuntur? si nullos dicis, quoniam studio contentionis aperte mentiris, uide ne de talibus ipse sis. si autem ab huiusmodi remotus es non corporis separatione, sed uitae dissimilitudine, et tales turbas circum altaria uestra gemens conspicis, quid dicemus, quia oleo sancto uncti sunt et, sicut apostolus liquida ueritate confirmat, regnum dei non

10 Gal. 5, 19—21 21 cf. Col. 3, 5 31 cf. Gal. 5, 21

2 ierl̄m *P* iherl̄m *Q* 3 uult *PQ* 9 es quae apostolus] *pergit O* 13 commessationes *PQ* 16 ammittuntur *O* 19 hoc] et hoc *P* 24 commessationibus *PQ* 25 uitiis] intus (*i. e.* apud uos) *PQv* 28 es] est *Pm1*

possidebunt? numquid barbae Aaron et orae uestimenti eius sacrilega iniuria facienda est, ut ibi eos ponendos arbitremur? absit. discerne ergo uisibile sanctum sacramentum, quod esse et in bonis et in malis potest, illis ad praemium illis ad iudicium, ab inuisibili unctione caritatis, quae propria bonorum est. discerne ista, discerne; discernat te deus a parte Donati et in catholicam reuocet, unde te illi catechumenum abreptum mortiferi honoris uinculo ligauerunt. iam ros Hermon super montes Sion quomodolibet abs te accipiatur, non estis in montibus Sion, quia non estis in ciuitate super montem constituta, quae certum signum hoc habet quod abscondi non potest. nota est ergo omnibus gentibus; pars autem Donati ignota est pluribus gentibus, non est ergo ipsa.

CV. 240. Petilianus dixit: *Uae igitur uobis, qui uiolando quod sanctum est rescinditis unitatem, propheta dicente: si peccauerit populus, orabit pro illo sacerdos; si autem sacerdos peccauerit, quis orabit pro eo?*

241. Augustinus respondit: Et uidebar paulo ante, cum de oleo peccatoris disputaremus, ungere tibi frontem, ut diceres, si auderes, utrum ipse peccator non esses. ecce dixisti illud. o scelus, o monstrum! quia enim te sacerdotem asseris, quid aliud per hoc propheticum testimonium nisi te omnino sine peccato esse dixisti? nam si habes peccatum, quis pro te orabit secundum intellectum tuum? ita enim uos miseris plebibus uenditatis, commemorantes ex propheta: *si peccauerit populus, orabit pro eo sacerdos; si autem sacerdos peccauerit, quis orabit pro eo?*, ut uos sine peccato esse credant et peccata sua uestris orationibus purganda committant. magni homines uos, excelsi, caelestes, diuini nec iam homines sed angeli, qui pro plebibus oratis et pro uobis

10 cf. Matth. 5, 14 15 cf. I Reg. 2, 25 18 cf. pag. 151, 8

7 caticuminum *O* cathecuminum *PQ* 9 syon montes *Qm1* syon *P* 10 syon *PQ* montem *om. O* 11 signo *Pm1* 16 illo] eo *v* 17 peccauerit sacerdos *v* 18 et *delendum?* 19 unguere *P* 29 comittunt *O*

plebes orare non uultis! tune iustior Paulo, tu perfectior tanto apostolo, qui eorum quos docebat orationibus se commendabat? orationi, inquit, instate, uigilantes in illa in gratiarum actione, orantes simul et pro nobis, ut deus aperiat nobis ostium uerbi ad loquendum mysterium Christi, propter quod et uinctus sum, ut manifestem illud ita ut oportet me loqui. ecce oratur pro apostolo, quod fieri non uis pro episcopo. uidesne quam sit ista diabolica superbia? oratur pro apostolo, ut manifestet mysterium Christi sicut oportet loqui. proinde si pias plebes haberetis, hortari debuisti ut pro te orarent, ne loquereris sicut non oportet. tu iustior Iohanne euangelista qui ait: si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus et ueritas in nobis non est? tu postremo iustior Danihele, quem tu ipse in hac ipsa epistula ita commemorasti, ut diceres: *rex iustissimum Danihelem ferinis morsibus, ut putabat, obiecit?* quod ille non putauerat, quandoquidem amicissimo animo, sicut lectionis circumstantia probat, dixit ipsi Daniheli: deus tuus, cui deseruis assidue, ipse eripiet te. sed hinc iam multa diximus. nunc quod agitur, nempe iustissimus erat Danihel non testimonio tuo, quamquam hoc mihi ad causam quam tecum ago sufficiat, sed testimonio spiritus dei loquentis etiam per Ezechielem, ubi tres eminentissimae iustitiae nominauit Noe, Danihelem et Iob, quos dixit solos a quadam uehementissima ira dei, quae ceteris impenderet, posse liberari. uir ergo iustissimus unus ex tribus memorabilibus orat et dicit: cum orarem et confiterer peccata mea et peccata populi mei in conspectu domini dei mei. et tu te dicis esse sine peccato, quia uidelicet sacerdos es, et si peccauerit populus, oras pro eo, si autem tu peccaueris, quis pro te orabit? uere, quia impietate tantae arrogantiae

3 Col. 4, 2—4 12 I Ioh. 1, 8 16 pag. 123, 8 19 Dan. 6, 16 23 cf. Ezech. 14, 14 27 Dan. 9, 20

14 daniele *OP* 15 ut] u *Oml* 16 danielum *Oml* (*passim sine* h) 23 per] per et *O* 30 peccaueris] peccas *v*

indignum te praebes pro quo sacerdos ille interpellet. quem propheta his uerbis quae non intellegis uoluit intellegi. iam enim, ne quis inquirat cur hoc dictum sit, quantum dominus donat expediam. praeparabat deus animos hominum per prophetam, ut talem desiderarent sacerdotem pro quo nullus posset orare. ipse figurabatur temporibus primi populi et primi templi, ubi omnia figurae nostrae fuerunt. ideo solus summus sacerdos intrabat in sancta sanctorum, ut oraret pro populo, qui cum sacerdote in ipsa interiora sancta non introibat, sicut ille sacerdos intrauit in secreta caelorum, in illa ueriora sancta sanctorum, adhuc nobis hic positis pro quibus interpellat. ideo dixit propheta: s i p e c c a u e r i t p o p u l u s, o r a b i t p r o e o s a c e r d o s; s i a u t e m s a c e r d o s p e c c a u e r i t, q u i s o r a b i t p r o e o?, id est: 'talem desiderate sacerdotem qui peccare non possit, ne indigeat orari pro se.' et ideo pro apostolis oratur a populis, pro illo autem sacerdote apostolorum magistro et domino non oratur. audi hoc Iohannem fatentem et docentem: f r a t r e s, inquit, h a e c s c r i b o u o b i s, u t n o n p e c c e t i s. e t s i q u i s p e c c a u e r i t, a d u o c a t u m h a b e m u s a p u d p a t r e m I e s u m C h r i s t u m i u s t u m; i p s e e s t e x o r a t i o p r o p e c c a t i s n o s t r i s. 'habemus' dixit, 'peccatis nostris' dixit. disce humilitatem ne cadas, immo ut aliquando surgas; neque enim ista dixisses, nisi cecidisses.

CVI. 242. Petilianus dixit: *Ac ne se uindicet a delicto qui laicus est, hoc interdicto tenetur: n e c o m m u n i c e s p e c c a t i s a l i e n i s.*

243. Augustinus respondit: Erras ut dicitur toto caelo per superbiam, dum non uis communicare orbi terrae per humilitatem. nam neque hoc laico dictum est et nescis quemadmodum dictum sit. ad Timotheum apostolus cum scriberet, hoc monebat eundem ipsum Timotheum, cui alio loco dicit: n o l i

8 cf. Leu. 16. Hebr. 9, 7. Parm. II 7, 14 12 cf. I Reg. 2, 25 15 cf. Act. 14, 22 18 I Ioh. 2, 1—2 25 I Tim. 5, 22 31 I Tim. 4, 14

17 dicentem *v* 30 thimotheum *Q*

contemnere gratiam quae in te est, quae tibi data est per impositionem manuum presbyterii; et multis aliis documentis ostenditur quod non erat laicus. quod autem ait: ne communices peccatis alienis, consensu et placito intellegi uoluit. unde statim subiciens quomodo id agat: te ipsum, inquit, castum custodi. neque enim et ipse Paulus communicabat peccatis alienis, quia falsos fratres de quibus gemit in unitate corporali tolerabat, aut communicauerunt furto et sceleri Iudae praecessores eius apostoli, quia cum eo iam domini uenditore et a domino demonstrato sacrosanctam cenam communicauerunt.

CVII. 244. Petilianus dixit: *Hac itemque sententia ipse apostolus comparat conscientiae malae consortes: et qui faciunt ea, inquit, et qui consentiunt talia facientibus digni sunt morte.*

245. Augustinus respondit: Quomodolibet ea dixeris, non curo; uera sunt haec, et hoc est quod catholica docet, multum interesse inter consentientes quibus haec placent et tolerantes quibus haec displicent. illi enim palea fiunt, dum paleae sequuntur sterilitatem; illi triticum ⟨cum⟩ sint, expectent, ut segregentur, Christum uentilatorem.

CVIII. 246. Petilianus dixit: *Uenite ergo ad ecclesiam, populi, et aufugite traditores, si cum isdem perire non uultis. nam ut facile cognoscatis, quod, cum ipsi sint rei, de fide nostra optime iudicent, ego illorum infectos baptizo, illi meos, quod absit, recipiunt baptizatos. quae omnino non facerent, si in baptismo nostro culpas aliquas agnouissent. uidete ergo quod damus quam sanctum sit, quod destruere metuit sacrilegus inimicus.*

247. Augustinus respondit: Contra istum quidem errorem multa iam diximus et in hoc opere et alibi. sed quia ita ma-

4. 6 I Tim. 5, 22 7 cf. II Cor. 11, 26 13 Rom. 1, 32

12 itemque] iterum *v* 20 secuntur *P* triticum cum sint *scripsi* triticu sint *Om1* triticum sunt *Om2PQv* 23 hisdem *Om2PQ* iisdem *v* non uultis perire *P* 25 obtime *O* 28 sit sanctum *v* sacralegus *Qm1*

gnum firmamentum uanitatis uestrae in hac sententia esse arbitramini, ut ad hoc tibi terminandam putares epistulam, quo quasi recentius in animis legentium remaneret, breuiter respondeo. sic approbamus in haereticis baptismum non haereticorum sed Christi, sicut in fornicatoribus, immundis, luxuriosis, idololatris, ueneficis, inimicitiarum retentoribus, contentiosis, aemulis, animosis, dissensionum studiosis, inuidis, ebriosis, comesatoribus et his similibus approbamus baptismum non eorum sed Christi. omnes enim isti, inter quos et haeretici positi sunt, sicut apostolus dicit, regnum dei non possidebunt et ideo ad sinistram partem cum diabolo pertinebunt. nec ideo putandi sunt esse in Christi corpore, quod est ecclesia, quia sacramentorum eius corporaliter participes fiunt. illa enim et in talibus sancta sunt et eis indigne tractantibus et sumentibus ad maius iudicium ualebunt; ipsi autem non sunt in illa ecclesiae compage, quae in membris Christi per conexum et contactum crescit in incrementum dei. illa quippe ecclesia in petra est, sicut dominus dicit: super hanc petram aedificabo ecclesiam meam; illi autem in harena aedificant, sicut idem dominus dicit: qui audit uerba mea et non facit ea, simulabo eum uiro stulto qui aedificat domum suam super harenam. sed ne putes ecclesiam quae in petra est in una parte esse terrarum et non diffundi usque ad fines terrae, audi eius uocem de psalmo gementis inter mala peregrinationis suae. ait enim: a finibus terrae ad te exclamaui, cum angeretur cor meum. in petra exaltasti me; deduxisti me, quia factus es spes mea, turris fortitudinis a facie inimici. uidete quemadmodum a finibus terrae clamat; non est ergo in sola Africa uel solis Afris,

5. 10 cf. Gal. 5, 19—21 18 Matth. 16, 18 20 Matth. 7, 26 25 Ps. 60, 3—4

5 y(-i-*Q*)dolatris *PQ* 7 commessatoribus *PQ* 10 dicit apostolus *v* 14 et in eis *O* 16 quae] quem *Pm1* connexum *v* 18 petra (ra *m2*) *O* dicit dominus *PQ* hedificabo *Om1* 19 harenam (h *s. l.*) *O* 21 similabo *PQv* 25 clamaui *PQv* 26 dum *PQ* 29 *fort.* clamet, *cf. infra* exaltetur *et* sit

episcopum Romam paucis Montensibus et in Hispaniam domui unius mulieris ex Africa mittentibus. uidete quemadmodum in petra exaltetur; non ergo in ea deputandi sunt omnes qui aedificant in harena, id est qui audiunt uerba Christi et non faciunt; qui tamen et apud nos et apud uos habent et tradunt baptismi sacramentum. uidete quemadmodum spes eius deus sit pater et filius et spiritus sanctus, non Petrus, non Paulus, quanto minus Donatus aut Petilianus; non ergo uestrum est quod destruere metuimus, sed Christi, quod et in sacrilegis per se sanctum est. nam uenientes a uobis recipere non possumus, nisi quod uestrum est destruamus; destruimus enim perfidiam desertoris, non destruimus characterem imperatoris. proinde tu ipse considera et destrue quod dixisti. *ego*, inquis, *illorum infectos baptizo, illi meos, quod absit, recipiunt baptizatos.* tu enim non infectos baptizas, sed, ut tui erroris fraude inficias, rebaptizas. nos autem non tuos recipimus baptizatos, sed destruimus errorem tuum, unde sunt tui, et suscipimus Christi baptismum, unde sunt baptizati. itaque opportune abs te in medio positum est: *quod absit.* dixisti enim: *illi meos, quod absit, recipiunt baptizatos.* nam cum tu uelles intellegi *quod absit recipiunt,* timens ne tuos recipiamus, ego nescientem dixisse accipio: *meos quod absit.* re uera enim absit ut tui sint, qui iam ad catholicam transeunt nec sic transeunt ut baptizati nostri sint, sed ut socii nostri sint, baptizati autem Christi nobiscum sint.

1 cf. Ep. c. Don. 3, 6. Optat. II 4 11 cf. Caes. 2 13. 19. 21. 22 pag. 158, 25

4 arenam *O* 12 caracterem *Q* 13 ego] ergo *Pm1* 18 oportune *PQ* in medio abs te *v* 21 ege *Om1* 25 sunt *PQ* Finit liber contra totam epistolam petiliani episcopi donatistarum. Incipit liber defensionis augustini catholici episcopi contra cuncta ipsius petiliani scripta peruersa ita *O* Finit augustini episcopi cat.... contra totam epłam petilian.... donatistarum sub distinctionibus nominum *mg. O, parte folii resecta* Explicit liber secundus (·II· eiusdem *P*) sancti augustini episcopi contra totam epistu(-o-*Q*)lam petiliani episcopi donatistarum. Incipit III eiusdem contra cuncta ipsius petiliani scripta peruersa *PQ*

LIBER TERTIUS.

I. 1. Legi, Petiliane, litteras tuas, quando legere potui, quibus te satis indicasti aduersus catholicam ecclesiam pro parte Donati nec aliquid ualuisse dicere idoneum nec tacere permissum. quos aestus passus es, quanta cordis tempestate fluctuasti, cum legisses ea, quibus parti epistulae tuae, quae in manus meas tunc uenerat, quanta potui breuitate ac perspicuitate respondi! uidisti enim tanta firmitate roboratam, tanta luce illustratam quam tenemus et defendimus ueritatem, ut, quid contra eam dicendum esset, quo conuicta refelleretur, inuenire non posses. attendisti etiam multorum qui ea legerant expectationem in te esse conuersam, scire cupientium quid diceres, quid ageres, qua euaderes, quo ex tantis angustiis quibus te dei uerbum circumuallarat erumperes. hic tu, qui debueras contempta opinione uanorum pergere in ueram sanamque sententiam, fecisti quod de talibus scriptura praedixit: dilexisti malitiam super benignitatem, iniquitatem magis quam loqui aequitatem. proinde si et ego tibi uellem pro maledictis maledicta rependere, quid aliud quam duo maledici essemus, ut hi qui nos legerent alii detestatos abicerent sana grauitate, alii suauiter haurirent maliuola uoluptate? ego quando cuique uel dicendo uel scribendo respondeo, etiam contumeliosis criminationibus lacessitus, quantum mihi dominus donat, frenatis atque contritis uanae indignationis aculeis auditori lectoriue consulens non ago, ut efficiar homini conuiciando superior, sed errorem conuincendo salubrior.

2. Si enim qualecumque cor habent qui ea quae scripsisti considerant, quid tibi profuit ad causam, quae inter nos de communione catholica uel de parte Donati agitur, quod relicto negotio quodammodo publico priuata quadam simultate homi-

2 *litteras*] Petiliani epistulam alteram; cf. cap. 50, 61 6 *parti*] cf. I 19, 21. 25, 27. II 1, 1. III 14, 16. 42, 51 17 Ps. 51, 5

4 ydoneum *P* 14 qui *om. PQ* 20 duo *om. PQ* ii *v* 21 maleuola uoluntate *v* 25 acculeis *Oml* consulere *Oml* 26 conuincendo *om. Oml* 27 quae] quod *Oml*

nis unius uitam maledicis obprobriis insectatus es, quasi homo ille sit causa quae inquiritur? tam male existimasti, non dicam de christianis, sed de ipso genere humano, ut non crederes posse tua scripta in manus aliquorum uenire prudentium, qui se a personis nostris tollerent et quaestionem potius quae inter nos uerteretur inquirerent nec qui uel quales essemus, sed quid pro ueritate uel contra errorem diceremus adtenderent? horum iudicium tibi reuerendum fuit, horum reprehensio praecauenda, ne te arbitrarentur nihil inuenisse quod diceres, nisi tibi proponeres cui quoquo modo malediceres. sed uidelicet quorundam leuitate atque uanitate, qui libenter audiunt lites iurgantium disertorum, ut, cum attendunt quam eloquenter conuicieris, non intueantur quam ueraciter conuincaris, simul et illud opinor egisti, ut occupatus mea defensione susceptam causam etiam ipse desererem atque ita hominibus non ad disputantium, sed ad litigantium uerba conuersis obscuraretur ueritas, quam dilucescere atque innotescere formidatis. ego itaque contra tale consilium quid agam, nisi mea potius defensione neglecta rem teneam, de qua intentionem meam nullus meus criminator excutiat? domum dei mei, cuius decorem dilexi, praeconio seruientis uocis extollam. me uero humiliabo et abiciam; elegi enim abiectus esse in domo dei mei magis quam habitare in tabernaculis haereticorum. a te ergo, Petiliane, sermonem parumper auertam et ad eos conuertam, quos a me maledictis tuis es conatus auertere. quasi hoc ego moliar, ut homines ad me conuertantur et non potius mecum ad deum.

II. 3. Audite ergo, quicumque maledicta legistis quae in me iratior quam consideratior Petilianus euomuit. prius uos apostolicis uerbis alloquar, quae certe, qualiscumque ipse sim, uera sunt: s i c n o s e x i s t i m e t h o m o q u a s i m i n i-

20 cf. Ps. 25, 8 22 cf. Ps. 83, 11 31 I Cor. 4, 1—3

1 opprobriis *OQ* 6 uerterentur *Om1* nec] ne *P* 11 quorumdam *Qv* 12 discretorum *O* 15 desereres *Pm1* 29 irascior (s *del.*) *Q*

stros Christi et dispensatores mysteriorum dei. hic iam quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inueniatur. mihi autem minimo est ut a uobis iudicer aut ab humano die; sed neque ego me ipsum iudico. iam quod sequitur etsi mihi non audeo coaptare, ut dicam: nihil enim mihi conscius sum, fidenter tamen in conspectu dei dico: nihil eorum, quibus Petilianus tempus uitae meae, posteaquam in Christo baptizatus sum, criminatus est, mihi conscius sum. nec tamen in hoc iustificatus sum; qui autem diiudicat me dominus est. itaque nolite ante tempus quicquam iudicare, donec ueniat dominus et illuminet abscondita tenebrarum et manifestabit cogitationes cordis; et tunc laus erit unicuique a deo. haec autem, fratres, transfiguraui in me, ne supra quam scriptum est unus pro altero infletur aduersus alterum. itaque nemo glorietur in homine; omnia uestra sunt, uos autem Christi, Christus uero dei. iterum dico: nemo glorietur in homine, saepius repeto: nemo glorietur in homine. si quid in nobis laudabile aduertitis, ad illius laudem referte, a quo est omne datum optimum et omne donum perfectum; desursum est enim, descendens a patre luminum, apud quem non est immutatio nec momenti obumbratio. quid enim habemus quod non accepimus? si autem accepimus, non gloriemur quasi non acceperimus. et in his omnibus, quaecumque in nobis bona nostis, imitatores nostri estote, si tamen nos Christi; si autem aliqua mala in nobis uel suspicamini uel creditis uel uidetis, retinete illud dominicum, quo securi eius ecclesiam non propter mala

6 I Cor. 4, 4 9 I Cor. 4, 4—6 16 I Cor. 3, 21—23 21 Iac. 1, 17 24 cf. I Cor. 4, 7 27 cf. I Cor. 4, 16 28 cf. Act. 25, 18

1 ministeriorum *PQm1* 3 minimo (εἰς ἐλάχιστον) *Om1* minimum *cet. v* 4 diiudicer *Om2v* 7 conspectutu *Om1* horum *PQ* 8 xpo (*sic*) *Q* 14 transfiguraui fratres *Qm1* 17 omnia enim *v* 22 desursum, *s. l. m1* uel super *O*

hominum deseratis: quae dicimus facite, quae autem mala nos facere putatis aut nostis, nolite facere. non enim tempus est purgandi me uobis, cum mea causa neglecta rem uobis salubrem commendare susceperim, ut nemo glorietur in homine; maledictus enim omnis qui spem suam ponit in homine. hoc praecepto dominico et apostolico retento atque seruato etiam me in mea causa, sicut inimicus existimari cupit, deficiente et oppresso uictrix erit causa cui seruio. si enim firmissime tenueritis quod exhortor et satago, maledictum esse omnem qui spem suam ponit in homine, ut nemo glorietur in homine, aream dominicam propter paleam, quae uel nunc uento superbiae percussa uolat uel ultima uentilatione separabitur, nullo modo deseretis nec domum magnam propter uasa facta in contumeliam refugietis nec propter malos pisces in litore separandos per disrupta retia exibitis nec propter haedos pastore diuisuro ad sinistram ponendos bona unitatis pascua relinquetis nec propter commixta zizania uos a tritici societate, cui caput est granum illud mortificatum et multiplicatum et quae per mundum simul usque ad messem crescit, nefaria discissione separabitis; ager est enim mundus, non Africa, messis finis saeculi, non tempus Donati.

III. 4. Has certe similitudines euangelicas recognoscitis ad quid aliud datas, nisi ut nemo glorietur in homine et ne quis pro altero inflatus aduersus alterum diuidatur, dicens: ego sum Pauli, cum utique non Paulus crucifixus sit pro uobis nec in nomine Pauli, quanto minus in nomine Caeciliani uel cuiusquam nostrum baptizati sitis, ut discatis, quamdiu palea cum frumento trituratur, quamdiu pisces mali cum bonis

1 cf. Matth. 23, 3 4 I Cor. 3, 21 5 Hier. 17, 5 12 cf. Matth. 3, 12 14 cf. II Tim. 2, 20 15 cf. Matth. 13, 47—48 16 cf. Matth. 25, 32—33 18 cf. Matth. 13, 24—40 20 Matth. 13, 38 21 ibid. 39 26 I Cor. 1, 12 cf. I Cor. 1, 13

9 exortor *O* 12 *pr.* uel *om. PQ* percusso *Om1* 15 dirupta *PQ* 16 edos *O* 17 relinquatis *Om1* 28 discitis *O*

intra retia dominica natant, ante tempus uentilationis tolerare potius propter bonos commixtionem malorum quam uiolare propter malos caritatem bonorum. haec quippe commixtio non aeterna sed temporalis, nec spiritalis sed corporalis est. in qua non errabunt angeli, quando colligent malos de medio iustorum, et mittent in caminum ignis ardentis. nouit enim dominus qui sunt eius, et si ab iniquis ad tempus corporaliter non potest, recedat tamen ab ipsa iniquitate omnis qui nominat nomen domini. licet enim a malis interim uita, moribus, corde ac uoluntate separari atque discedere, quae separatio semper oportet custodiatur. corporalis autem separatio ad saeculi finem fidenter patienter fortiter expectetur, propter quam expectationem dictum est: sustine dominum, uiriliter age; confortetur cor tuum et sustine dominum. maxima quippe palma tolerantiae est inter subintroductos falsos fratres sua quaerentes, non quae Iesu Christi, dilectionem non sua quaerentium, sed quae Iesu Christi, nulla turbulenta et temeraria dissensione turbare nec unitatem sagenae dominicae ex omni piscium genere congregantis, dum ad litus, id est ad finem saeculi ducitur, superbe nefaria contentione disrumpere, cum se putat quisque aliquid esse dum nihil sit, atque ita se ipsum seducit et sufficere uult ad populorum christianorum separationem suum uel suorum iudicium, qui malos quosdam communione sacramentorum christianae religionis indignos se apertissime nosse dicunt, de quibus tamen quidquid nosse se dicunt uniuersae ecclesiae, quae per omnes gentes sicut est praedicta diffunditur, persuadere non possunt. et cum istorum quasi quos nouerunt refugiunt communionem, illius deserunt unitatem, cum potius deberent, si esset in eis caritas omnia sufferens, ne se a bonis

5 Matth. 13, 49—50 6 II Tim. 2, 19 13 Ps. 26, 14 16 cf. Phil. 2, 21 21 cf. Gal. 6, 3 30 cf. I Cor. 13, 7

7 dominus enim *Qm1* 10 separare *Pm1* 17 sua *P* suam *OQv* 19 omnium *PQ* 20 littus *v* 21 dirumpere *PQ* cum] cu *Om1* 22 dum] cum *Qv* 23 suorum] eorum *PQ* 26 se *om. PQ*

diuiderent, quos in omnibus gentibus aliena mala docere non poterant, ipsi in una gente tolerare quod nouerant. unde etiam non discussa causa, in qua documentis grauissimis conuincuntur calumniati innocentibus, probabilius creditur traditionis crimina falsa finxisse, qui non dubitauerunt longe sceleratius crimen nefariae diuisionis admittere, quia, etsi uerum esset quidquid de traditione iactarunt, tamen consortium christianorum, quos usque ad extrema terrae diuina scriptura commendat, propter hoc quod ipsi scierunt, illi autem nescierunt, relinquere nullo modo debuerunt.

IIII. 5. Neque hoc ideo dixerim, ut neglegatur ecclesiastica disciplina, ut permittatur quisque facere quod uelit sine ulla correptione et quadam medicinali uindicta et terribili lenitate et caritatis seueritate. nam ubi erit illud apostoli: corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. uidete ne quis malum pro malo alicui reddat? cum hoc utique subiecit: uidete ne quis malum pro malo alicui reddat, satis ostendit non esse mali pro malo redditionem corripere inquietos, quamuis pro culpa inquietudinis reddatur poena correptionis. non ergo malum est correptionis poena, cum sit malum culpa; neque enim ferrum est inimici uulnerantis, sed medici secantis. fiunt ista in ecclesia et ille spiritus interioris lenitatis ardet zelo dei, ne uirgo casta uni uiro desponsata Christo in aliquibus suis membris, sicut Eua seducta est serpentis astutia, corrumpatur a castitate quae est in Christo. uerumtamen absit a seruis patris familias, ut immemores sint praecepti domini sui et sic aduersus zizaniorum multitudinem flagrantia sanctae indignationis ignescant, ut, cum ea uolunt ante tempus colligere, simul eradicetur et triticum. cuius peccati isti rei tenerentur, etiamsi uera

14 I Thess. 5, 14—15 23 cf. Gal. 6, 1 24 cf. II Cor. 11, 2—3

4 creduntur *mg. Ov* 6 amittere *Om1* ammittere *Om2* 12 ut] et *v* 14 caritates *Pm1* 19 mali *ex* malum *Om1,v* malam *PQ* 26 ac a castitate *O* 30 ut] et *v*

crimina traditoribus quos insimulabant se obiecisse monstrarent, quoniam simul non solum ab iniquis, quorum societatem uelut euitabant, sed etiam a bonis fidelibus in omnibus gentibus constitutis, quibus ea quae se nosse dicebant probare non poterant, impia praesumptione separati sunt secumque multos, apud quos aliqua auctoritate praeualebant et qui minus intellegere poterant unitatem ecclesiae toto orbe diffusae pro alienis peccatis nullo modo esse deserendam, traxerunt in eandem perniciem, ut, etiamsi ipsi scirent uera crimina quibusdam se obicere, eo modo periret infirmus in eorum scientia, propter quem Christus mortuus est, dum offensus malis alienis interimebat in se bonum pacis quod habebat cum fratribus bonis, qui partim talia non audierant, partim non discussa et non probata temere credere formidauerant, partim iudicibus ecclesiasticis, ad quos trans mare tota causa perducta est, qualiacumque illa essent, pacifica humilitate reliquerant.

V. 6. Uos ergo, sancta germina unicae matris catholicae, huiusmodi sceleris et erroris exemplum subditi domino quanta potestis uigilantia praecauete. quantalibet doctrinae ac famae luce praefulgeat lapidemque se esse iactet pretiosum, quisquis uos trahere uoluerit post se ipsum, mementote quod illa mulier fortis et una uni amabilis uiro suo, quam in ultimo Prouerbiorum scriptura sancta describit, pretiosior est lapidibus pretiosis. nemo dicat: 'illum sequar, quoniam ipse me christianum fecit' aut: 'illum sequar, quoniam ipse me baptizauit'. neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus; et deus caritas est, et qui manet in caritate in deo manet et deus in illo manet. nullus etiam praedicans nomen Christi et gestans ac ministrans sacramentum Christi sequendus est contra unitatem

10 cf. I Cor. 8, 11 22 cf. Prou. 31, 10—31 25 I Cor. 3, 7 27 I Ioh. 4, 16

8 deserandam *Q* 14 iudicibus] lucidibus *O* 23 sancta scriptura *PQv* 27 karitas *O*

Christi. opus suum probet unusquisque, et tunc in semet ipso tantum gloriam habebit et non in altero; unusquisque enim proprium onus portabit, onus uidelicet reddendae rationis, quia unusquisque nostrum pro se rationem reddet. non itaque amplius inuicem iudicemus. nam quantum attinet ad onera mutuae caritatis, inuicem onera uestra portate, et sic adimplebitis legem Christi. qui enim putat se esse aliquid cum nihil sit, se ipsum seducit. sufferamus ergo inuicem in dilectione, satis agentes seruare unitatem spiritus in uinculo pacis, extra quam quisquis colligit non cum Christo colligit, quisquis autem non cum Christo colligit spargit.

VI. 7. Proinde siue de Christo siue de eius ecclesia siue de quacumque alia re, quae pertinet ad fidem uitamque uestram, non dicam nos nequaquam comparandi ei qui dixit: licet si nos, sed omnino quod secutus adiecit: si angelus de caelo uobis annuntiauerit praeterquam quod in scripturis legitimis et euangelicis accepistis, anathema sit. haec uobiscum et cum omnibus quos Christo lucrari cupimus actitantes atque inter cetera sanctam ecclesiam, quam in dei litteris promissam legimus et sicut promissa est in omnibus gentibus reddi cernimus, praedicantes ab his, quos ad eius pacificum gremium attrahi cupimus, pro actione gratiarum flammas meruimus odiorum, quasi nos eos in ea parte ligauerimus, pro qua non inueniunt quid loquantur, aut nos mandauerimus tanto ante prophetis et apostolis, ut in libris suis nulla testimonia ponerent, quibus pars Donati ecclesia Christi esse doceatur. et nos quidem, carissimi, cum falsa crimina audimus ab eis, quos offendimus praedicando eloquia ueritatis et erroris uaniloquia conuincendo, habemus, sicut

1 Gal. 6, 4—5 4 Rom. 14, 12—13 7 Gal. 6, 2—3 9 cf. Eph. 4, 2—3 12 cf. Matth. 12, 30 15 Gal. 1, 8—9

2 semet] se *v* 3 honus *Om2* (*passim*) 9 ergo] ego *Pm1* 15 *fort.* dicam <si> nos 18 legalibus *PQv* 22 iis *v* 28 kmi *codd.* 30 abemus *Om1*

nostis, abundantissimam consolationem. nam si in eis quibus me criminantur testimonium conscientiae meae non stat contra me in conspectu dei, quo nullus oculus mortalis intenditur, non solum contristari non debeo, uerum etiam debeo gaudere et exultare, quia merces mea multa est in caelis. neque enim intuendum est quam sit amarum, sed quam falsum quod audio et quam uerax pro cuius nomine hoc audio et cui dicitur: unguentum effusum est nomen tuum. et merito fragrat in omnibus gentibus, cuius odorem isti qui nobis maledicunt in una Africae particula conantur includere. cur itaque feramus indigne quod nos infamant, qui gloriae Christi sic detrahunt, quorum parti contentionique inimicum est quod de illius ad caelos ascensione et de nominis eius tamquam unguenti effusione tanto ante praedictum est: exaltare super caelos, deus, et super omnem terram gloria tua?

VII. 8. Haec et talia diuina testimonia nos aduersus humana uaniloquia proferentes ab inimicis gloriae Christi acerba obprobria sustinemus. dicant quod uolunt, dum ille nos exhortetur dicens: beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quia ipsorum est regnum caelorum. beati eritis, cum uos persecuti fuerint et maledixerint uobis et dixerint omne malum aduersum uos mentientes propter me. quod ait superius propter iustitiam, hoc repetiuit quod ait postea propter me, quia factus est nobis sapientia et iustitia et sanctificatio et redemptio, ut, quemadmodum scriptum est, qui gloriatur in domino glorietur. qui cum dicat: gaudete et exultate, merces enim uestra multa est in caelis, si, quod dictum est propter iustitiam et propter me in bona conscientia teneo, quisquis uolens detrahit famae meae, nolens addit

4 cf. Matth. 5, 12 8 Cant. 1, 2 14 Ps. 56, 12 19 Matth. 5, 10—11 25 cf. I Cor. 1, 30—31 27 Matth. 5, 12

1 abuntissimam *O an* abundissimam? si in] sin *Om1* 7 audio hoc *Qm1* 8 fraglat *codd.* 13 ad] an *Om1* 15 gloriam tuam *Pm1* 17 opprobria *OQ* 18 exortetur *O* 25 sapientie *Om1*

mercedi meae. neque enim me ille suo uerbo tantummodo edocuit et non etiam suo firmauit exemplo. sequere sanctarum scripturarum fidem: inuenies Christum resurrexisse a mortuis, ascendisse in caelum, sedere ad dexteram patris. sequere criminationes inimicorum: iam putabis eum de sepulcro furatum esse a discipulis. quid ergo nos, quantum ipse donat, defendentes domum eius ab inimicis eius aliud sperare debemus? si patrem familias Beelzebub uocauerunt, quanto magis domesticos eius! si ergo toleramus, et conregnabimus; si autem non aurem solam percutit iracundia criminantis, uerum etiam conscientiam mordet ueritas criminis, quid mihi prodest, si me continuis laudibus totus mundus attollat? ita nec malam conscientiam sanat laudantis praeconium nec bonam uulnerat conuiciantis opprobrium. nec sic tamen decipitur spes uestra quae in domino est, etiamsi forte in occulto tales sumus, quales nos putari cupit inimicus, quia non eam posuistis in nobis nec umquam hoc audistis a nobis. securi ergo estis, qualescumque nos simus, qui dicere didicistis: in domino sperans non mouebor et: in deo sperabo, non timebo quid faciat mihi homo et eis, qui uos ad hominum superborum terrenas altitudines seducere moliuntur, respondere nostis: in domino confido. quomodo dicitis animae meae: transmigra in montem sicut passer?

VIII. 9. Nec tantum uos, quibus in nobis ipsa Christi ueritas placet, quantumcumque per nos et ubicumque praedicatur, et quia eam quantulocumque nostrae linguae ministerio libenter auditis, etiam de nobis bene benigneque sentitis, securi estis, qualescumque nos simus, quia in illo spes uestra est quem uobis ex illius super uos misericordia praedicamus: uerum etiam quicumque nostra dispensatione etiam sacramentum sancti baptismi per-

8 Matth. 10, 25 9 II Tim. 2, 12 15 cf. Ps. 61, 8 19 Ps. 25, 1. 55, 11 22 Ps. 10, 2

5 sepulchro *PQ* 8 familia belzebub *Om1* 10 cumregnabimus *Om1* 12 quod *Pm1* 15 nostra *Q* 16 simus *PQm2v* 19 mouebor] infirmabor *PQ* domino *Q* 20 eis] ei *Om1*

cepistis, eadem securitate gaudete, quoniam non in nobis, sed in Christo baptizati estis. non itaque nos, sed Christum induistis, nec uos interrogaui utrum ad me conuerteremini, sed ad deum uiuum, nec utrum in me crederetis, sed in patrem et filium et spiritum sanctum. quodsi ueraci animo respondistis, saluos uos fecit non carnis depositio sordium, sed conscientiae bonae interrogatio, non conseruus, sed dominus, non praeco, sed iudex. neque enim uere, sicut Petilianus inconsiderate dixit, *conscientia dantis* uel quod addidit: *conscientia 'sancte' dantis attenditur quae abluat accipientis.* cum enim hoc datur quod dei est, sanctum dat etiam non sancta conscientia. quae certe, siue sit sancta siue non sancta, ab accipiente inspici non potest; sed plane illud quod datur potest, quod cognitum ei qui semper est sanctus, per qualemlibet ministrum accipiatur, securissime accipitur. nisi enim sancta uerba essent ex cathedra Moysi, non diceret ueritas: quae dicunt facite. si autem ipsi qui uerba sancta dabant sancti essent, non diceret: quae faciunt facere nolite. dicunt enim et non faciunt. nullo quippe modo legitur uua de spinis, quia numquam de spinarum radicibus oritur; sed cum se spinosis saepibus palmes uitis implicuit, non ideo fructus qui illic pendet horretur, sed spina cauetur, uua decerpitur.

VIIII. 10. Itaque, ut saepe dixi et uehementer inculco, qualescumque nos simus, securi estis qui deum patrem et eius ecclesiam matrem habetis. quamuis enim simul haedi cum ouibus pascantur, non stabunt ad dexteram; quamuis simul palea cum tritico trituretur, non intrabit in horreum; quamuis simul pisces mali cum bonis intra retia dominica natent, non mittentur in uascula. nemo glorietur nec in homine bono, nemo bona dei fugiat nec in homine malo.

2 cf. Gal. 3, 27 5 cf. I Petr. 3, 21 8 lib. I 1, 2. cf. pag. 176, 9 15 cf. Matth. 23, 2 16. 17 Matth. 23, 3 19 cf. Matth. 7, 16

4 credideritis *Ov* 7 cumseruus *O* 9 sancta *Om2PQ* 11 sanctum *om. PQ* 13 ei] ei esse *Om1* 15 accipiatur *OPm1* 17 uera *codd.* dicerent *Om1* 29 *pr.* nemo enim *Pm1*

X. 11. Haec uobis, christiani catholici fratres carissimi, pro negotio praesenti suffecerint. quae si catholica dilectione retinetis, cum sitis unus grex de uno pastore securus, non nimis curo, quod mihi uel congregali uestro uel certe cani uestro conuiciatur quilibet inimicus, dummodo me magis pro uestra quam pro mea defensione latrare compellat. qua tamen si opus esset ad causam, breuissima facillimaque uterer, totum scilicet uitae meae tempus, antequam perciperem baptismum Christi, quantum ad meas cupiditates erroresque attinet, cum omnibus improbans et detestans, ne in eius temporis defensione meam gloriam quaerere uiderer, non illius qui me per gratiam suam et a me ipso liberauit. unde illam uitam meam cum uituperari audio, quolibet animo id faciat qui hoc facit, non usque adeo sum ingratus ut doleam; quantum quippe ille accusat uitium meum, tantum ego laudo medicum meum. quid ergo iam de illis praeteritis atque abolitis malis meis defendendis laborem, de quibus Petilianus multa quidem falsa dixit, sed plura uera non dixit? de tempore autem uitae meae, quod est post baptismum, uobis quicumque me nostis superfluo loquor ex his, quae nota esse hominibus possunt; hi uero, qui me non nouerunt, non ita iniqui esse debent in me, ut magis de me credant Petiliano quam uobis. nam si laudanti amico credendum non est, nec inimico detrahenti. restant ea quae occulta sunt hominis, ubi sola conscientia testis est, quae testis esse apud homines non potest. in his me Petilianus Manicheum esse dicit, loquens de aliena conscientia; hoc ego me non esse dico, loquens de mea conscientia. eligite cui credatis. uerumtamen quoniam nec ista breui ac facili mea defensione opus est, ubi quaestio non de qualiscumque unius hominis merito, sed de sanctae ecclesiae ueritate uersatur, ad uos etiam mihi plura dicenda sunt, quicumque in parte Donati Petiliani quae in me scripsit maledicta legistis, quae ab illo

17. 25 cf. Petil. epist. II 24 cf. Rom. 2, 16. 15

1 kmi *PQ* 6 qua] quia *Pm1* 10 hominibus *Om1* 20 iis *v* 27 esse non *Qm1* mea] me *Pm1* 28 ueruntamen *Om1* 29 qualicumque *PQ* 31 quicunque *Om1*

non audirem, si uestram perditionem contemnerem, si caritatis christianae uiscera non haberem.

XI. 12. Quid ergo mirum si. cum grana de area dominica excussa simul cum terra et palea introrsum traho, iniuriam resilientis pulueris suffero uel, cum domini mei oues perditas diligenter inquiro, spinosarum linguarum uepribus laceror? obsecro uos, deponite paululum studia partium atque inter me et Petilianum cum aliqua aequitate iudicate. ego ecclesiae causam uolo ut noueritis, ille ut meam. ad quid aliud, nisi quia testibus meis, quos in causa ecclesiae constanter adhibeo, non audet dicere ne credatis — prophetae sunt enim et apostoli et ipse prophetarum et apostolorum dominus Christus —, de me autem quidquid dicere uoluerit, homini aduersus hominem et uestro aduersus alienum facile creditis? et si quos uitae meae testes adhibuero, quid magnum est, ut dicat non eis esse credendum et hoc uobis cito persuadeat, praesertim quoniam quisquis pro me ullum uerbum fecerit inimicus parti Donati ac per hoc uester continuo deputabitur? regnat itaque Petilianus; quando in me quaelibet conuicia iaculatur, ei omnes acclamatis et plauditis. hanc sibi inuenit uincibilem causam, sed iudicibus uobis; nec testem nec argumentum requirit, cui hoc solum est probare quod dicit, quia ei quem maxime odistis copiosissime maledicit. nam quoniam diuinae scripturae testimonia cum pro ecclesia catholica tam densa et tam clara recitantur, uobis dolentibus remanet mutus, elegit materiam ubi uobis fauentibus loquatur et uictus. uerum si miliens tantum talia uel etiam sceleratiora dicat in me, mihi sat est ad rem quam nunc ago, quod, qualiscumque in ea sim, tamen ecclesia pro qua loquor inuicta est.

XII. 13. Homo sum enim de area Christi, palea si malus, granum si bonus. non est huius areae uentilabrum lingua Pe-

1 *alt.* si] sed *Ov* 3 grana] gratia *Pm1* 11 credetis *Pm1* enim sunt *Qv* 16 quoniam] quando *v* 21 requireret *Om1* requiret *Om2v* 26 si milies *Morelius* similans *OQ* simulans *Pv* 27 tantum *Morelius* statum *Ov* statim *PQ*

tiliani, ac per hoc, quidquid in eius paleam mali etiam uere dixerit, nullo modo frumentis eius praeiudicat, quidquid autem in ipsa frumenta maledictorum calumniarumque iactauerit, fides eorum exercetur in terris, merces augetur in caelis. sanctis enim dei seruis sancteque deo militantibus non aduersus Petilianum atque huiusmodi carnem et sanguinem, sed aduersus principatus et potestates et rectores talium tenebrarum — quales sunt omnes aduersarii ueritatis, quibus utinam dicamus: fuistis aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino —, hanc ergo militiam militantibus seruis dei quaecumque ab inimicis conuicia criminosa dicuntur, quae apud maliuolos et temere credulos malam famam faciant, arma sinistra sunt; etiam his diabolus expugnatur. cum enim per bonam famam probamur, utrum nos in superbiam non extollamus, et per malam famam probamur, utrum inimicos eos ipsos a quibus nobis confingitur diligamus, per arma iustitiae dextra et sinistra diabolum uincimus. quae cum apostolus commemorasset dicens: per arma iustitiae dextra et sinistra, continuo tamquam exponens quid dixerit: per gloriam, inquit, et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam et cetera talia, gloriam scilicet et bonam famam numerans in armis dextris, in sinistris autem ignobilitatem et infamiam.

XIII. 14. Si ergo sum dei seruus et miles non reprobus, quamlibet disertus conuiciator in me Petilianus existat, numquid moleste ferre debeo, quod mihi armorum sinistrorum faber sollertissimus procuratus est? opus est ut his in adiutorio domini mei peritissime dimicem et eis illum feriam, contra quem inuisibiliter pugno, qui peruersissima et antiquissima astutia callide intendit et agit, ut propter haec Petilianum

6 cf. Eph. 6, 12 9 Eph. 5, 8 18. 19 II Cor. 6, 7—8

1 ueri *Om1* dixerit uere *Pm1* 2 nullo *bis Om1* eius *om. Q* 11 imicis *Om1* maleuolos *v* 12 tremere *Pm1* 13 diabolus his *P* 16 configitur *PQ* dextera *v* 18 a dextra *Om2P* dextera *v* 22 dexteris *v* 26 quod] quia *v* 27 paratus *v* 29 peruersissime *Pm1* 30 agit ut] agitur *O*

oderim ac sic praeceptum Christi, quod ait: diligite inimicos uestros, implere non possim. quod a me auertat eius misericordia qui me dilexit et tradidit se pro me, ut pendens in cruce diceret: pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt, meque de Petiliano et talibus inimicis meis dicere doceret: 'domine, ignosce illis, quia nesciunt quid loquuntur'.

XIIII. 15. Proinde si impetraro a uobis, sicut intendi, ut remoto ab animis uestris omni studio partium inter me et Petilianum aequi iudices sitis, ostendam uobis non eum respondisse scriptis meis, ut intellegatis, quia ueritatis inopia coactus sit causam relinquere et in hominem, qui eam sic egit, ut respondere ille non posset, quae potuit maledicta iactare. quamquam tanta manifestatione clarent quae dicturus sum, ut, etiamsi studio partium et odio mei uestrae mentes a me alienentur, tantummodo si utraque legatis, certe apud uosmet ipsos in cordibus uestris uerum me dixisse fateamini.

16. Ego enim respondens primae parti scriptorum eius, quae tunc in manus meas uenerat, praetermisso conuicioso et sacrilego multiloquio, ubi ait: *bis baptisma nobis obiciunt hi qui sub nomine baptismi animas suas reo lauacro polluerunt, quibus equidem obscenis sordes cunctae mundiores sunt, quos peruersa munditia aqua sua contigit inquinari,* illud quod sequitur tenui discutiendum et refellendum quod ait: *conscientia namque dantis attenditur quae abluat accipientis,* et quaesiui. unde abluendus sit qui accipit baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat.

XV. 17. Legite nunc eius copiosissima maledicta quae in me inflatus et iratus effudit, et uidete utrum quaerenti mihi responderit, unde sit abluendus qui accipit baptismum, cum

1 Luc. 6, 35 4 Luc. 23, 34 20 lib. II 2, 4 24 lib. II 3, 6. I 1, 2 25 lib. I 2, 3

1 *fort.* quo 2 misericordia eius *PQ* 3 se *om.* *Om1* semet ipsum *v* ut *om.* *O* 5 et] et de *PQ* 6 quid] quod *OQ* loquntur *Om1* 8 impetrauero *PQv* 13 illi *Q* 20 hi] his *O* ii *v* 21 lauachro *PQ* 25 nanque *Om1* 30 accepit *v*

dantis polluta conscientia est et hoc ignorat accipiens. obsecro uos, quaerite attente, omnes excutite paginas, omnes dinumerate uersiculos, omnia uerba uersate, omnes syllabas enucleate et dicite mihi, si inueneritis, ubi responderit, cum dantis polluta conscientia est, unde sit eius abluenda qui hoc accepturus ignorat.

18. Quid enim ad rem pertinuit, quia uerbum addidit, quod a me diceret fuisse subtractum, atque ita se scripsisse contendit: *conscientia namque sancte dantis attenditur quae abluat accipientis?* nam ut noueritis non a me fuisse subtractum, nihil inquisitionem meam impedit additum, nihil eius subleuat defectionem. ad ipsa enim uerba rursus interrogo et utrum responderit quaero: si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, unde abluitur accipientis conscientia, quando dantis maculosa conscientia est et hoc accepturus ignorat? ad hoc responderi flagitate ne⟨c ho⟩minem relicta causa conuiciose alienari permittite. si conscientia sancte dantis attenditur — uidete quia non dixi 'conscientia dantis', sed addidi 'sancte dantis' —, si conscientia, inquam, sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, unde igitur abluendus est qui accipit baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat?

XVI. 19. Eat nunc et anhelis pulmonibus ac turgidis faucibus me tamquam dialecticum criminetur, immo non me, sed ipsam dialecticam uelut mentiendi artificem in populare iudicium ream deuocet et in eam quamlibet fragosissimo strepitu aduocati forensis ora distendat. dicat quidquid uult apud imperitos, unde stomachentur docti, illudantur indocti. me propter rhetoricam Tertulli oratoris, a quo accusatus est Paulus,

7 cf. Petil. epist. II 23 §§ 19. 20] cf. Petil. epist. II 29 cf. Act. 24, 1

3 sillabas *PQ* 4 conscientia polluta *v* 5 est] est et *O* 11 aditum *Om1* 13 respondeārit (*sic*) *O* 15 conscientia maculosa *PQ* et *s. l. O* 16 respondere *Om2PQ* nec hominem *scripsi* neminem *codd. v; cf. p. 180, 25:* uidete hominem uagari qua potest, *p. 186, 29:* copiosissime alienatur 17 conuicio se *Qm2* 20 igitur] ergo *Pm1* 24 dilecticum *Pm1* 25 uelud *O* 29 rethoricam *PQ*

uocabulo denotet, sibi propter aduocationem, in qua potentiam quondam suam iactat, paracleti nomen imponat atque ob hoc se cognominalem spiritus sancti non esse, sed fuisse deliret. Manicheorum immunditias libentissime exaggeret easque in me latrando detorquere conetur. ignotorum mihi et notorum gesta recitet damnatorum et, quod ibi amicus quondam meus magis ad defensionem suam me nominauit absentem, in calumniam praeiudicati criminis nescio quo nouo et suo iure conuertat. titulos epistularum mearum a se uel a suis sicut eis placuit inscriptos legat et tamquam me in eis comprehendisse se gestiat confitentem. eulogias panis simpliciter et hilariter datas ridiculo nomine uenenosae turpitudinis ac furoris infamet et de uestro corde tam male sentiat, ut amatoria maleficia data mulieri marito non solum conscio, uerum etiam ⟨fauente⟩ credi sibi posse praesumat. quod de me adhuc presbytero scripsit iratus ordinator futurus episcopatus mei, uelit ualere aduersus me, quod autem a sancto concilio de hoc, quod in nos ita peccauit, ueniam petiuit et meruit, nolit ualere pro me, ita christianae mansuetudinis et praecepti euangelici uel nescius uel oblitus, ut etiam, quod fratri ut sibi ignosceretur humiliter postulanti clementer ignotum est, criminetur.

XVII. 20. Pergat etiam sermone multiloquo sed plane uaniloquo in ea, quae prorsus ignorat uel in quibus potius abutitur ignorantia plurimorum, et ex confessione cuiusdam feminae, quod catechumenam se dixerit Manicheorum quae sanctimonialis in catholica fuerit, quod ei placet de illorum baptismo dicat et scribat, nesciens aut nescire se fingens non illic ita appellari catechumenos, tamquam eis baptismus quandoque

16 cf. Cresc. III 80, 92. IIII 64, 78—79. Possid. uit. Aug. c. 8

2 quandam *Qm2* paracliti *codd.* ob] ab *O* 4 exageret *Om1* 10 *pr.* ei *Q* 11 *ante* confitentem *interpunxit v* hylariter *O* 12 nomine et *Om1* 15 fauente *add. Erasmus* subornante *coni. Engelbrecht* 20 uel ipsius oblitus *Pm1* 22 multiloquio *Pm1* 23 in ea] mea *Q* 25 catechuminam *ex* catechuminum (h *s. l.*) *O* cathecuminam *PQ* sanctemonialis *Om1* 26 baptimo *Om1* 27 illic ita] illicite *PQ* 28 catechuminos (h *s. l.*) *O* cathecuminos *PQ*

debeatur, sed eos hoc uocari, qui etiam auditores uocantur, quod uidelicet tamquam meliora et maiora praecepta obseruare non possunt, quae obseruantur ab eis, quos electorum nomine discernendos et honorandos putant. me etiam presbyterum fuisse Manicheorum uel falsus uel fallens mirabili temeritate contendat, uerba quarti libri Confessionum mearum, quae per se ipsa et de multis ante et postea dictis manifestissima sunt legentibus, sub quo ei uidetur intellectu proponat atque arguat, furem me denique uerborum suorum, quod duo subtraxerim, tamquam eis repositis uictor exultet.

XVIII. 21. In his certe omnibus, sicut legendo cognoscere uel recognoscere poteritis, impetum quidem linguae suae quo libuit ambitu iactationis exercuit, nusquam tamen dixit, unde abluatur accipientis conscientia, cum maculosam dantis ignorat. at ego inter strepitum uel post strepitum eius grandem et nimis ut putat ipse terribilem lente ut dicitur et bene hoc ipsum repeto, ut uel respondeat his exposco: 'si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, unde est abluendus, qui maculosam conscientiam dantis ignorat?' et per totam eius epistulam ad hoc non inuenio aliquid dictum.

XVIIII. 22. Iam fortasse dicet mihi aliquis uestrum: 'haec omnia quae dixit in te ad hoc ualere uoluit, ut te deformaret ac per te illos quibus communicas, ne ulterius alicuius momenti esse te existiment uel ipsi uel hi, quos ad uestram communionem traducere niteris. ceterum ex quo proposuit uerba epistulae tuae, ex illo considerandum est utrum nihil ad illa responderit.' ita ergo faciamus: ex ipso prorsus loco scripta eius consideremus. excepto ergo prooemio, quo uolui animum praeparare lectoris et pauca eius uerba prima contu-

3 possint *v* 4 putans *Om1* 6 tertii *v* libri mei *Pm1* 7 ipse *Om1* antea *Pm1* 12 uel] et *Om1* 15 ego] ergo *Pm1* eius grandem uel post strepitum *P* 16 ut putat et putat *Om1* bene] lene *Morelius* 17 ut uel] ut *PQ* et ut *v* respondeat his *scripsi* respondeatis *codd. v* 18 est *om. O* 21 iam *scripsi* nam *codd. v* 24 ii *v* 28 uoluit *O*

meliosa magis quam ad rem pertinentia praeterire: ait, inquam: 'conscientia namque dantis attenditur quae abluat accipientis.' quid si lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit, quomodo poterit accipientis abluere conscientiam, si, quemadmodum dicit, conscientia dantis attenditur quae abluat accipientis? si enim dixerit ad accipientem non pertinere quidquid mali latuerit in conscientia dantis, ad hoc ualebit fortasse illa ignorantia, ut de conscientia baptizatoris sui non possit nesciens maculari. sufficiat ergo, ut alterius ⟨conscientia⟩ maculosa cum ignoratur non maculet; numquid autem etiam abluere potest? unde igitur abluendus est qui accipit baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat, praesertim cum addat et dicat: 'nam qui fidem a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum'?

XX. 23. Haec omnia uerba Petilianus ex litteris meis refellenda proposuit. uideamus ergo utrum refellerit, utrum omnino responderit. addo enim uerba quae me subtraxisse calumniatur et eadem ipsa sic repeto uel etiam breuius — addendo enim haec duo uerba etiam ad breuitatem propositionis huius me plurimum adiuuit —: si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis et qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum, unde abluitur accipientis conscientia, cum maculosam dantis ignorat et cum fidem nesciens sumit a perfido? rogo unde abluitur: dicat nobis, non eat in aliud, non obtendat nebulas imperitis, postremo saltem multis et anfractuosis circuitibus interpositis et peractis tandem ali-

1 lib. I 1, 2—2, 3

10 con|scia *O* 11 conscientia *om. codd.* 15 consientia *Pm1* 22 uel] ut *Om2v* etiam *om. P* 27 maculosa *Om1* ignor *Om1* 29 obtendat] *add.* nobis *Q*

quando dicat nobis, unde abluitur accipientis conscientia, quando maculosa perfidi baptizantis occulta est, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis et qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum. nesciens enim sumit a perfido non habente conscientiam sancte dantis, sed maculosam et occultam. unde ergo abluitur, unde percipit fidem? si enim nec tunc abluitur nec tunc percipit fidem, cum baptizator perfidus et maculosus occultus est, cur eo postea prodito atque damnato non denuo baptizatur, ut abluatur fidemque percipiat? si autem illo perfido et maculoso occulto iste abluitur et percipit fidem, unde abluitur, unde percipit, ubi non est conscientia sancte dantis quae abluat accipientis? hoc dicat, ad hoc respondeat: unde abluitur, unde percipit, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis et haec ibi non est, quando baptizator maculosus et perfidus latuit? nihil ad hoc responsum est omnino.

XXI. 24. Sed ecce angustatus in causa rursum in me impetum facit nebulosum atque uentosum, ut ueritatis serenitas obscuretur, et fit summa inopia copiosus non uera dicendo, sed maledicta inania uomendo. tenete sane intentissime atque fortissime quid debeat respondere, id est unde abluatur accipientis conscientia, cum maculosa dantis occulta est, ne forte hoc uobis e manibus flatus eius excutiat uosque ipsi sermonis turbidi caliginosa tempestate rapiamini, ut uel ⟨quo⟩ discessum uel quo redeundum sit omnino nesciatis, et uidete hominem uagari qua potest, dum pro negotio quod suscepit stare non potest. uidete quam multa dicat non habendo quod dicat. dicit me labi lubricum, sed teneri, nec adstruere nec confirmare quod

27 cf. Petil. epist. II

6 ergo *s. l. O* unde ergo percipit *PQv* 10 et maculoso] maculoso et *codd.* 16 respondendum *codd.* 20 uomendo *scripsi* non emendo *codd. v, cf. p. 162, 28 sq. et Cresc. III 53, 59:* cum multa in eos horrenda uomuisset 23 nobis *Pm1* excutias *Om1* 24 calignosa *Om1* quo *addidi* 27 dicit] dici *Om1* 28 adstruere *scripsi* destruere *codd. v*

obicio, incerta pro certis excogitare, non permittere legentes quae uera sunt credere, sed facere ut altius dubia suspicentur; dicit me Academici damnabile ingenium habere Carneadis; conatur etiam insinuare, quid Academici sentiant de falsitate uel fallacia sensus humani; etiam in his omnino quid loquatur ignorans dici ab eis asserit niues nigras esse cum albae sint nigrumque argentum, turrem rotundam uel teretem uideri cum longa sit, remum in aqua fractum cum sit integer. et hoc totum propterea, quoniam, cum dixisset: 'conscientia dantis' uel 'sancte dantis attenditur quae abluat accipientis', contra ego dixi: quid si lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit? istae sunt niues nigrae et argentum nigrum et turris rotunda pro longa et remus in aqua fractus pro integro? rem quippe dixi quae putari possit et esse non possit, ut lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit.

25. Et sequitur se et clamat: *quid est 'quid si', quid est 'fortassis', nisi incerta et inconstans haesitatio dubitantis, de qua ille tuus ait:*

quid si nunc redeo ad illos qui aiunt: quid si nunc
caelum ruat?

hoccine quod dixi: quid si lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit?, tale est acsi dixerim: quid si nunc caelum ruat? dictum est utique 'quid si', quia fieri potest ut lateat, fieri potest ut non lateat. nam quando ignoratur quid cogitet uel quid admiserit, latet utique accipientem dantis conscientia, quando autem peccatum eius manifestatur, non latet. dictum est: et fortasse maculosa sit, quia fieri potest ut lateat et munda sit et rursus fieri potest ut lateat et maculosa sit. ideo 'quid si', ideo 'fortasse'. numquid huic simile est quid si nunc

3 cf. Lactant. Diu. inst. V 14 11 lib. I 1, 2 16 Petil. epist. II 19 Ter. Heaut. IIII 3, 41

1 pro incertis *Pm1* 7 nigrum utique *codd.* teretem] trementem *codd.* 8 longa] angulosa *v, item lin. 13* 13 pro integro] proinde ergo *PQ* 14 dixi quippe *Qm1* 19 *pr.* nunc *om. Terentius* 21 hoccine est *PQ* 25 latet] placet *O* 29 potest *om. Q*

caelum ruat? o quotiens et conuicti et confessi sunt homines se maculosas et adulterinas habuisse conscientias, cum ab eis baptizarentur ignari, posteaquam manifestato scelere degradati sunt, et tamen caelum non ruit! quid ⟨hic⟩ facit Pilus et Furius, qui contra iustitiam iniustitiam defenderunt? quid hic facit atheus Protagoras, qui esse deum negauit, ut de illo uideatur praedixisse propheta: dixit stultus in corde suo: non est deus? quid hic isti faciunt, ut quid nominati sunt, nisi ut interuenirent pro homine non habente quid dicat, ut, dum de his saltem aliquid sine causa dicitur, agi causa uideatur et ad quod non responsum est responsum esse credatur?

XXII. 26. Postremo si duo uel tria uerba ista 'quid si' et 'fortasse' usque adeo sunt intolerabilia, ut propter illa excitentur olim dormientes Academici et Carneades et Pilus et Furius et Protagoras et niues nigrae et ruina caeli et cetera similiter insana et absurda, remoueantur de medio. neque enim re uera sine his non potest dici quod uolumus. ecce sufficit, quod paulo post ita positum est et ab ipso ex meis litteris interpositum: unde igitur abluendus est qui accipit baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat? nempe hic non est 'quid si' et 'fortasse'. respondeatur ergo. adtendite, ne forte in eo quod sequitur ad hoc respondeat: *sed ego te*, inquit, *cauillantem ad fidem credendi constringo, ne ulterius euageris. quid argumentis stultitiae a⟨d⟩uertis erroribus uitam? quid fidei rationem de rebus irrationalibus turbas? hoc uno uerbo te teneo et conuinco.* haec Petilianus dixit, non ego. ista ex epistula Petiliani sunt, sed cui uerba iam duo illa quae me

4 *Pilus et Furius*] immo L. Furius Philus; cf. Cic. De re p. lib. III 6 cf. Cic. De nat. deor. I 1, 2. 12, 29. 28, 63. 7 Ps. 13, 1 19 lib. I 2, 3 23 Petil. epist. II

3 manifesto *PQ* 4 hic *om. codd.* 6 Diagoras *v uerius, sed utrum Petilianus nominauerit nescimus* uideat *Pm1* 12 quid et si *Pm1* 13 excitarentur *v* 14 achademici *PQ* 15 prothagoras *Q* Diagoras *v* 20 est conscientia *Qm1* 22 si et si fortasse *PQ* attendite *Qv* 25 aduertis *scripsi* auertis *codd. v* 26 irrationabilibus *Q*

abstulisse insimulat addidi et nihilominus ostendi inquisitionis meae, cui non respondet, multo breuius et enodatius fixam stare sententiam. certe haec illa duo sunt 'sancte' et 'sciens', ut non sit uidelicet 'conscientia dantis', sed *conscientia sancte dantis* et non sit 'qui fidem a perfido sumpserit', sed *qui fidem sciens a perfido sumpserit*. quae quidem uerba non subtraxeram, sed in codice qui mihi datus erat non inueneram. fieri autem potest ut mendosus fuerit; neque enim et hoc incredibile est, ut etiam hinc mihi Academica excitetur inuidia et tale asseratur esse quod dixi codicem fuisse mendosum, quale si dicerem niues nigras. ut quid enim ei rependo temerariam suspicionem, ut dicam, quod ipse post addiderit quae me subtraxisse confinxit, cum possit istam mendositatis notam sine mea maledica temeritate codex qui non irascitur sustinere?

XXIII. 27. Et illud quidem primum, id est 'sancte dantis', omnino non impedit inquisitionem meam qua ille uehementer urgetur, utrum ita dicam: 'si conscientia dantis attenditur,' an uero ita: 'si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, unde igitur abluendus est qui accipit baptismum, si dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat?' illud autem alterum quod additur 'sciens', ut non dicatur: 'nam qui fidem a perfido sumpserit,' sed: 'qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum,' fateor, tamquam deesset, me nonnulla dixisse quorum iacturam facile patior, quoniam magis moram meae facilitati afferebant quam adiutorium facultati. quanto enim expeditius, quanto plenius et breuius sic interrogo: si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis et qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum, unde abluitur quem latet non sancte dantis maculosa conscientia, et unde ueram percipit fidem qui

1 insinuat *PQ*, *cf.* calumniatur *p. 179, 21. 184, 5* 2 cui] cur *O* 5 sed *om. Pm1* 9 achademica *PQ* 12 quae] qui *OQv* 14 sine *om. Q* 23 nam *om. Qv* 27 facilitati] facultati *Pm1Q* facultati] falsitati *Pmg.m2*

nesciens baptizatur a perfido? dicatur unde, et ibi omnis causa baptismi patebit, ibi totum quod quaeritur elucebit, sed si dicatur, non si tempus maledicendo finiatur.

XXIIII. 28. Quidquid ergo de duobus istis uerbis uel detractis calumniatur uel additis gloriatur, nihil interrogationem meam impedire perspicitis, cui quid respondeat ille non inueniens, ne tamen taceat, irruit identidem in personam meam, dicerem recedens a causa, si omnino accessisset ad causam. quippe quasi de me agatur et non de ecclesiae uel baptismi ueritate, ideo me dicit subtractis illis duobus uerbis argumentatum, ut quasi conscientiae meae non obsit, quod inquinatoris, ut dicit, mei sacrilegam ignoraui conscientiam. quod si ita esset, uerbum illud quod positum est 'sciens' additum mihi potius prodesset et obesset ablatum. si enim me ita defendi uoluissem, ut baptizatoris mei putarer ignorasse conscientiam, pro me locutum acciperem Petilianum, quando non utcumque ait: 'qui fidem a perfido sumpserit', sed: 'qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum,' ut hinc ego non me reatum, sed fidem percepisse iactarem, quia dicerem: 'non ego sciens a perfido accepi, sed homo conscientiam dantis hominis ignoraui'. uidete itaque et numerate, si potestis, quanta superflua loquatur ad unum 'ignoraui' quod me proponit dixisse, cum hoc omnino non dixerim, quia nec de me agebatur, ut dicerem, nec aliquid criminis in eo qui me baptizauit apparuit, ut eius me ignorasse conscientiam pro mea defensione cogerer dicere.

XXV. 29. Et tamen iste, ne respondeat ad ea quae dixi, proponit sibi quod non dixi et auocat homines ab intentione debiti sui, ne id quod respondendum est exigatur. interponit saepe: *ignoraui, inquis* et respondet: *sed si ignorares* et quasi conuincit, ne mihi liceat dicere: 'ignoraui'. commemorat Men-

10. 31 cf. Petil. epist. II 30 Petil. epist. II

7 ne] nec *Om1* 14 si] qui *O* defendi potius *P* 15 uoluisset *O* 30 inquam *Om2PQv*

surium Caecilianum Macarium Taurinum Romanum et eos contra ecclesiam dei fecisse affirmat quae ignorare non possem, eo quod Afer sim et aetate paene iam senex, cum, sicut audio, Mensurius in communionis unitate defunctus sit, antequam se scinderet pars Donati, causam uero Caeciliani legerim quod ad Constantinum ipsi detulerint et ab episcopis, quos ille imperator iudices dederat, et semel et iterum, et ab ipso rege illis ad eum appellantibus etiam tertio fuerit absolutus. Macarius uero et Taurinus et Romanus quidquid uel iudiciaria uel executoria potestate aduersus eorum obstinatum furorem pro unitate fecerunt, secundum leges eos fecisse constat, quas idem ipsi causam Caeciliani ad imperatoris iudicium deferendo contra se ferri exerique coegerunt.

30. Inter multa etiam prorsus ad rem non pertinentia dicit Messiani proconsulis sententia me fuisse percussum, ut ex Africa fugerem, et propter hoc falsum, quod si non ipse confinxit, certe maliuolis fingentibus maliuole credidit, quam multa alia falsa consequenter non utcumque dicere, sed etiam scribere mira temeritate non timuit, cum ego Mediolanum ante Bautonem consulem uenerim eique consuli calendis Ianuariis laudem in tanto conuentu conspectuque hominum pro mea tunc rhetorica professione recitauerim et ex illa peregrinatione iam post Maximi tyranni mortem Africam repetiuerim, Manicheos autem Messianus proconsul audierit post consulatum Bautonis, sicut dies gestorum ab eodem Petiliano insertus ostendit. quae si dubitantibus uel contra credentibus probare necesse esset, multos possem claros in saeculo uiros testes locupletissimos adhibere totius illius temporis uitae meae.

XXVI. 31. Sed quid ista requirimus, quid et patimur superfluas moras et facimus? numquid hinc inuenturi sumus, unde sit accipientis abluenda conscientia qui maculosam dantis igno-

4 cf. De un. bapt. 16, 29 14 cf. Petil. epist. II 20 *cal. Ian.*] anni 385 22 *post Maximi mortem*] i. e. post a. 387

1 eos qui contra *Pm1* 3 affer *PQ* 10 furorem obstinatum *Qm1* 12 iidem *v* 14 prororsus *Q* non *om. PQ* dicit *om. Q* 20 kalendis *Q* 21 rethorica *PQ* 25 insertur *O* 31 conscintia *Q*

rat, fidemque unde percipiat qui nesciens baptizatur a perfido? quod sibi Petilianus cum ex epistula mea tamquam ad respondendum proposuisset, quidquid uoluit aliud locutus est quam id quod causa poscebat. quotiens dixit: *si ignorares*, quasi ego dixerim quod numquam dixi, mei baptizatoris me ignorasse conscientiam, et aliud nihil egisse uisus est ore maledico, quam ut me mala eorum, apud quos baptizatus et quorum communioni sociatus sum, non ignorasse conuincere uideretur, satis utique intellegens, quia ignorantia me non faceret reum! ecce ergo si ignorarem, sicut totiens repetiuit, procul dubio ab eis omnibus malis innocens essem. unde ergo abluerer, qui conscientiam non sancte dantis ignorans criminibus eius impediri minime possem, unde perciperem fidem, qui nesciens a perfido baptizarer? non enim frustra *si ignorares* totiens repetiuit, nisi ne me putari sineret innocentem, procul dubio indicans quod nullius innocentia uiolatur, si nesciens fidem sumit a perfido et maculosam conscientiam non sancte dantis ignorat. dicat ergo unde tales abluantur, unde fidem percipiant, non reatum. sed non uos fallat: dicat, non multa dicendo nil dicat aut nil dicendo potius multa dicat. deinde, quod in mentem uenit et praetereundum non est, si ego propterea reus sum, quia non ignoraui, ut secundum ipsum loquar, ideo autem non ignoraui, quia et Afer sum et aetate paene iam senex, saltem pueri ceterarum toto orbe terrarum non sint rei, qui nec gente nec aetate ista uestra obiecta seu uera seu falsa nosse potuerunt, qui tamen, si in uos inciderint, sine ullo respectu rebaptizantur.

XXVII. 32. Sed nunc ista non quaerimus. illud potius respondeat, quod ne respondere cogatur copiosissime alienatur, unde abluatur accipientis conscientia qui maculosam dantis ignorat, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, et unde percipit fidem qui nesciens baptizatur a perfido, si quisquis fidem sciens a perfido sumpserit non

8 communione *v* 13 minim *Oml* 16 indicans *OPv* 18 dica *Oml*
30 inde *O*

fidem percipit sed reatum. omissis ergo eius maledictis, quae in me sine ulla sana consideratione iactauit, adhuc attendamus, ne forte hoc quod exposcimus in consequentibus dicat. libet autem intueri quam garrulus ea proposuerit, quasi facillime conuulsurus et euersurus: *sed ad illud*, inquit, *tui phantasmatis argumentum, quo quemcumque baptistam uerbis tibi pingere uisus es, redeamus. imaginari enim te ueri similia decuit, qui non uides ueritatem.* haec uerba sua prolocutus est Petilianus uerba mea propositurus, deinde subiunxit: *ecce, inquis, stat perfidus baptizaturus, at ille qui baptizandus est perfidiam eius ignorat.* non totam dixit propositionem atque interrogationem meam et mox ipse interrogare me coepit dicens: *quis est iste aut unde prosiluit quem proponis? cur tibi uideris uidere quem simulas, ne uideas eum quem uidere ac discutere diligentissime debeas et probare? sed quia intellego te ignorare ordinem sacramenti, hoc tibi breuiter dico: et tu baptistam discutere et ab eo discuti debuisti.* quid est quod expectabamus? ut diceret, unde abluatur accipientis conscientia qui maculosam non sancte dantis ignorat et unde fidem, non reatum percipiat qui baptismum nesciens a perfido sumpserit. ecce audiuimus baptistam debere diligentissime discuti ab eo qui uult fidem percipere, non reatum, ut inueniat conscientiam sancte dantis quae abluat accipientis. nam qui non discusserit et nesciens a perfido acceperit, eo ipso, quod non discussit maculosamque dantis ignorauit conscientiam, non fuit unde fidem perciperet, sed reatum. quid ergo adiuuit quod pro magno addidit *sciens*, quod me subtraxisse calumniatus est? cum enim noluit ita dici: ‘qui fidem a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum’, uidetur aliquam spem reliquisse nescienti. nunc uero cum interrogatur, unde perci-

5, 9. 13 Petil. epist. II 9 lib. I 2, 3

5 tuis *Om1* 6 baptistam *scripsi* baptisma *Om1* baptizas *cet. v* 17 *alt.* et] non *Om2, om. Om1* 23 conscientiam *om. O* quae] qui *O* nam qui] *concinnius esset* nam si 26 sed] non *Om1v*

piat fidem qui nesciens baptizatur a perfido, respondet eum discutere debuisse baptistam; procul dubio miserum nec ignorare permittit non inueniendo unde fidem possit accipere, nisi spem suam in homine baptizante posuerit.

XXVIII. 33. Hoc est quod exhorremus in uobis, hoc est quod damnat diuina sententia ueracissime ac manifestissime clamans: maledictus omnis qui spem suam ponit in homine. hoc est quod apertissime prohibet sancta humilitas et caritas apostolica clamante Paulo: nemo glorietur in homine. hoc est quod in nos inanium calumniarum et acerrimorum maledictorum crebrescit impetus, ut quasi euerso homine nulla spes remaneat eorum, quibus uerbum dei et sacramentum pro dispensatione nobis credita ministramus. respondemus eis: quo usque apponitis super hominem? respondet eis catholica ueneranda societas: nonne deo subicietur anima mea? ab ipso enim salutare meum; etenim ipse est deus meus, susceptor meus, non emigrabo. nam quae alia causa fuit istis emigrandi de domo dei, nisi quia uasa facta in contumeliam, sine quibus illa usque ad diem iudicii non erit, finxerunt se ferre non posse, cum tamen hoc magis ipsi fuisse et aliis calumniose obiecisse gestis atque conscriptis tunc rebus appareant. de quibus in contumeliam factis, ne propter illa de domo magna, quae magno patri familias una est, perturbatus emigret, dicit dei seruus et bonus fidelis uel fidem in baptismo percepturus quod paulo ante commemoraui: nonne deo subicietur anima mea? deo utique, non homini; ab ipso enim salutare meum, non ab homine. iste autem, ne saltem tunc deo daret abluendum mundandumque hominem, quando maculosa conscientia non sancte dantis occulta est et fidem nesciens quis-

7 Hier. 17, 5   9 I Cor. 3, 21   14 Ps. 61, 4   15 Ps. 61, 2—3   19 cf. II Tim. 2, 20   26. 27 Ps. 61, 2

1 respondet *scripsi* respondit *codd. v*   15 nonne *om. OQ*   22 *fort.* de quibus ⟨uasis⟩   28 ne] non *v*

quis sumit a perfido, *hoc*, inquit, *tibi breuiter dico: et tu baptistam discutere et ab eo discuti debuisti.*

XXVIIII. 34. Obsecro uos, huc aduertite: ego quaero unde abluatur accipientis conscientia, cum maculosam non sancte dantis ignorat, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, et unde accipiat fidem qui nesciens a perfido baptizatur, si quisquis fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum; et ille mihi respondet discutiendum esse et baptizatorem et baptizandum. et ad hoc probandum, unde quaestio nulla est, adhibet exemplum Iohannis, quod eum discusserint, qui ab eo quaesierunt quem se esse diceret, quod ipse quoque discusserit eos quibus ait: g e n e r a t i o u i p e r a r u m, q u i s u o b i s o s t e n d i t f u g e r e a b i r a u e n t u r a? quid hoc ad rem, quid hoc ad causam? deus Iohanni perhibuerat testimonium excellentissimae sanctitatis prophetia praeclarissima praecedente, et quando conceptus et quando natus est. quaerebant autem illi iam credentes esse sanctum, quemnam se diceret esse sanctorum uel utrum ipse esset sanctus sanctorum, quod est Christus Iesus. tanta quippe gratia illi habebatur, ut continuo crederetur quidquid de se ipse dixisset. si autem hoc exemplo asseritur quilibet nunc discutiendus esse baptista, quidquid de se quisque dixerit credendus erit. quis est autem fictus quem fugit utique, sicut scriptum est, sanctus spiritus, quin de se optime credi uelit atque id agat quibus uerbis potuerit? iam ergo cum fuerit interrogatus, quisnam sit, et responderit se esse dei fidelem dispensatorem nec cuiusquam criminis macula pollutam habere conscientiam, haec erit tota discussio, an etiam mores eius et uita diligentius intuenda est? ita sane. sed non hoc scriptum est fecisse illos, qui Iohannem in deserto Iordanis interrogauerunt quis esset.

1 pag. 187, 16 10 cf. Petil. epist. II cf. Ioh. 1, 22 12 Matth. 3, 7 23 cf. Sap. 1, 5

4 non *bis Q* 8 reatū̃r (*sic*) *O* 13 a uentura ira *PQ et Uulg.* 20 gratia *om. Om1* 22 se *om. Om1* 24 spiritus sanctus *PQv* quin] qui *OQ*

XXX. 35. Unde hoc exemplum ad rem de qua agitur omnino non pertinet. magis apostolica illa sententia satis hanc incutit curam, ubi ait: probentur primum, et sic ministrent nullum crimen habentes. quod cum sollicite ac de more utrobique paene ab omnibus fiat, unde tam multi reprobi post tempus gestae dispensationis huius inuenti sunt, nisi quia et humana diligentia plerumque fallitur et nonnulli primum boni in deterius commutantur? quae cum tam crebro accidant, ut dissimulare aut obliuisci neminem sinant, quid est quod contumeliose nos breuiter docet Petilianus a baptizando discutiendum esse baptistam, quoniam quaerimus, unde sit accipientis abluenda conscientia, cum maculosa non sancte dantis occulta est, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis? *quia intellego te,* inquit, *ignorare ordinem sacramenti, hoc tibi breuiter dico: et tu baptistam discutere et ab eo discuti debuisti.* o respondere! circumstat eum in tam multis locis tanta hominum multitudo quae baptizata est ab eis, qui cum prius iusti et casti uiderentur, postea nudatis criminibus conuicti atque deiecti sunt, et se putat euadere huius interrogationis uiolentiam, qua quaerimus unde abluatur accipientis conscientia, quando maculosam non sancte dantis ignorat, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, quia breuiter ⟨dicit⟩ discutiendum esse baptistam. nihil infelicius quam non consentire ueritati, qua ita quisque concluditur, ut exitum inuenire non possit. quaerimus a quo accipiat fidem qui nesciens a perfido baptizatur. respondetur: 'discutere debuit baptizatorem suum'. ergo quia non discutit eum et fidem etiam nesciens sumit a perfido, non fidem percipit sed reatum? cur itaque non denuo baptizantur quos a proditis atque conuictis, cum adhuc laterent, baptizatos esse constiterit?

XXXI. 36. *Et ubi est,* inquit, *quod addidi 'sciens', ut non dice-*

3 I Tim. 3, 10 14 pag. 187, 15 32 Petil. epist. II

9 aut] ac *PQ* 15 brebuiter *O* 19 detecti *Pm2* 23 breuiter discutiendu ... baptista *O*, *correxi* breuiter discutiendus esset baptista *PQv* 24 qua] quia *Pm1* 28 et *om.* *O*

rem: 'qui fidem a perfido sumpserit', sed: *'qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum'*? percepit ergo fidem, non reatum, qui nesciens sumpsit a perfido, et ideo quaero unde perceperit. ubi coartatus respondet: 'discutere debuit.' esto, debuit. non fecit aut non ualuit. quid de illo censetis? ablutus est an non? si ablutus est, quaero unde; non enim eum maculosa non sancte dantis conscientia quam nesciuit abluere potuit. si autem non est ablutus, iubete ut abluatur. non iubetis: ergo ablutus est. dicite unde. dicite saltem uos quod ille non dixit. eadem quippe uerba propono quibus respondere non potuit: ecce stat perfidus baptizaturus, at ille qui baptizandus est perfidiam eius ignorat. quid eum accepturum esse arbitramini, utrum fidem an reatum? sufficiunt huc usque proposita. respondete aut quaerite diligenter quid ille responderit: inuenietis eius conuicta conuicia. culpat enim me quasi deridens, quod ueri similia proponam, qui non uideam ueritatem; repetitis etiam uerbis meis et dimidiata sententia *dicis*, inquit: *ecce stat perfidus baptizaturus, at ille qui baptizandus est perfidiam eius ignorat*. deinde subiungit: *quis est iste aut unde prosiluit?* quasi unus sit aut duo et non talibus utrobique plena sint omnia. quid ex me quaerit quisnam sit iste aut unde prosiliat, ac non potius circumspicit et uidet raras esse ecclesias uel in urbibus uel in ruribus, quae non habeant in criminibus detectos et a clericatu deiectos homines? cum laterent bonosque se uideri uellent, cum mali essent, et castos putari, cum essent adulteri, nempe ficti erant, nempe spiritus sanctus eos, sicut scriptum est, fugiebat. ex istorum ergo adhuc latitantium turba prosiluit ille perfidus quem proposui. quid ex me quaerit unde prosiluerit, claudens oculos aduersus tantam turbam, unde si soli considerentur qui conuinci deicique potuerunt, sonitus eorum sufficit caecis?

10 lib. I 2, 3   16 cf. pag. 187, 7   18 pag. 187, 9   20 pag. 187, 13   27 cf. Sap. 1, 5

4 percepit *PQ* 10 quibus] quia *Pm1* non *om. O* 15 eius] etiam r 18 dicis] dicit *Om2* 22 quidnam *Pm1* ac] aut *O* 29 proposuit *Om1*

XXXII. 37. Quid quod etiam ipse posuit in epistula sua Quoduultdeum de duobus adulteriis apud uos conuictum et abiectum a nostris esse susceptum? quid ergo? sine huius praeiudicio dixerim, qui causam suam bonam uel probauit uel persuasit: tales apud uos nondum detecti cum baptizant, quid ab eis accipitur, fides an reatus? non utique fides, quia non habent conscientiam sancte dantis quae abluat accipientis, sed nec reatus propter illud additum uerbum: *nam qui fidem 'sciens' a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum;* ab istis autem cum baptizarentur homines, quales fuissent utique nescierunt. proinde non ab eis accipiendo fidem, quia non habebant conscientiam sancte dantis, non accipiendo etiam reatum, quia non scientes sed nescientes eorum crimina baptizati sunt, sine fide et sine reatu remanserunt. non sunt ergo in numero talium flagitiosorum, sed nec in numero possunt esse fidelium, quia sicut nec reatum ita nec fidem ab eis accipere potuerunt. at eos in numero fidelium a uobis cernimus deputari nec censere quemquam uestrum ut baptizentur, sed ratum habere quod baptizati sunt. acceperunt itaque fidem nec tamen ab eis acceperunt, qui non habebant conscientiam sancte dantis quae ablueret accipientis. unde ergo acceperunt? hinc satago, hoc urgenter interrogo, hoc ut respondeatur uehementissime flagito.

XXXIII. 38. Inspicite nunc Petilianum, ne hoc respondeat uel ne hoc respondere non potuisse deprehensus appareat, per nostras contumelias inaniter euagari criminantem et nihil probantem et, ubi forte conatur pro causa quasi pugnaciter resistere, ubique facillime superari, ad hoc tamen unum omnino nihil respondere quod quaerimus, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, unde abluendus sit qui acci-

1 cf. Petil. epist. II

2 adulteris *Om1* 3 quid] quod *Q* 8 aditum *Om1* nam qui] namque *Om1* 16 *pr.* nec *om.* *Om1* 18 ratum] reatum *OPm2* uel reatum *Pm1Q* 24 petilianus *Om1* 26 criminanantem *Q* 30 accipiat *scripsi* accipiebat *codd.* *v*

piat baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat.' his enim uerbis ex epistula mea commemoratis proposuit me interrogantem et se ostendit nihil respondentem. cum enim dixisset ea, quae iam recolui et in quibus eum ostendi ad id quod interrogaui non respondisse, cumque magnis angustiis coartatus coactus esset dicere discutiendum esse baptistam a baptizando, baptizandum a baptista, cumque id exemplo Iohannis, si forte inueniret neglegentissimos uel imperitissimos auditores, adstruere temptauisset, adhibuit alia testimonia de scripturis ad rem non pertinentia, quod Philippo eunuchus dixerit: *ecce aqua; quid prohibet me baptizari?* — *quia sciebat*, inquit, *perditos prohiberi* — et quod ideo Philippus eum baptizari non uetuit, quia eum legentem probauerat quomodo crederet Christum, quasi prohibuerit Simonem magum, et quod prophetae falso baptismate decipi timuerunt et ideo dixerit Esaias: *aqua mendax non habens fidem*, uelut ostendens apud perfidos homines aquam esse mendacem, cum hoc non Esaias, sed Hieremias de hominibus mendacibus dixerit, figurate aquam populum appellans, quod in Apocalypsi manifestissime demonstratur, et quod Dauid dixerit: *oleum peccatoris non ungat caput meum*, cum ille hoc dixerit de adulatione assentatoris fallaci laude decipientis, unde laudati caput in superbiam crescat. quem intellectum aperiunt uerba in eodem psalmo praemissa superius; sic enim ait: emendabit me iustus in misericordia et arguet me; oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. quid hac sententia clarius, quid euidentius? mauult enim se aspera emendatione iusti argui misericorditer ut sanetur, quam lenibus blanditiis adulantis ungi ne infletur.

4—21] cf. Petil. epist. II 8 cf. Ioh. 1, 22 11 Act. 8, 36 12 Petil. epist. II 16 Hier. 15, 18 20 cf. Apoc. 17, 15 21. 25 Ps. 140, 5

3 me *om.* *Q* 5 id *om.* *PQ* 9 astruere *PQv* tentauisset *Ov* 11 quid (τί) *scripsi* quis *codd.* *v* 18 set *P* iheremias *PQ* 25 emendauit *Om1* 29 adulatoris *Pv* 30 ne] ut *v*

XXXIIII. 39. Commemorat Petilianus et apostolum Paulum monuisse, ne omni spiritui credatur, sed probentur spiritus si ex deo sunt, quasi ad hoc adhibeatur ista diligentia, ut nunc ante tempus frumentum a palea separetur, ac non potius ne frumentum a palea decipiatur, aut uero etiam spiritus mendax si aliquid ueri dixerit, ideo negandum est, quia hoc detestandus spiritus dixit. quod quisquis arbitratur, tam demens est, ut forte contendat Petrum non debuisse dicere: tu es Christus filius dei uiui, quia tale aliquid iam daemones dixerant. cum ergo baptismus Christi siue per iniquum siue per iustum ministratus nihil aliud sit quam baptismus Christi. ab homine cauto et bono fideli iniquitas hominis est uitanda, non dei sacramenta damnanda.

40. In his certe omnibus non respondet Petilianus, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, unde sit abluendus qui accipit baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat. collega eius a Thubursicubure quidam Cyprianus cum turpissima femina in lupanari deprehensus et Primiano Carthaginis oblatus atque damnatus est. iste quando baptizabat, antequam detectus et abiectus esset, non utique habebat conscientiam sancte dantis quae ablueret accipientis. unde igitur abluti sunt, qui hodie illo damnato non utique rursus abluuntur? non erat necesse ut hominem nominarem, nisi ne Petilianus iterum diceret: *quis est iste aut unde prosiluit?* cur istum baptistam uestri non discusserunt, sicut Iohannes Petiliano ita sentiente discussus est? an et discusserunt, quantum homines hominem potuerunt, sed astuta fictione latitantem diu non inuenerunt?

XXXV. Huiusne aqua non erat mendax aut oleum fornicatoris non est oleum peccatoris? an, quod catholica dicit et

1 cf. Petil. epist. II 2 cf. I Ioh. 4, 1 8 Matth. 16, 16 9 cf. Matth. 8, 29. Marc. 1, 24. Luc. 8, 28 25 pag. 187, 13

1 Paulum] Ioannem *v; aut Petilianus aut Augustinus aut uterque errauit* 12 fideli bono *Qm1* 20 quando] namque *P* nanque *Q* 22 abluerit *PQ*

uerum est, et illa aqua et illud oleum non eius erat a quo ministrabatur, sed cuius ibi nomen inuocabatur? cur illi, qui ab isto ficto et occulto baptizabantur, non probabant spiritum quia ex deo non erat? sanctus enim spiritus disciplinae fictum fugiebat. an et illum fugiebat et sua sacramenta quamuis per eum ministrata non deserebat? postremo quoniam illos non negatis ablutos, quos illo damnato non curatis abluendos, uidete si tot nebulis multipliciter offusis ullo loco Petilianus respondet, unde isti abluti sint, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, quam latens immundus habere non potuit.

41. Nihil ergo ad hoc respondens, quod ab eo tam instanter inquiritur, deinceps etiam sibi loquendi latitudinem comparans: *cum haec*, inquit, *et prophetae et apostolus caute timuerint, qua fronte tu dicis, quod bene credentibus sanctum est baptisma peccatoris?* quasi ego uel quisquam catholicus peccatoris baptisma esse dicat quod peccatore ministrante traditur uel accipitur, et non illius in cuius credens nomine baptizatur. inde iam excurrit in Iudam traditorem et dicit in eum quidquid potest, adhibens testimonia prophetica quae de illo tanto ante praemissa sunt, tamquam ecclesiam Christi toto orbe diffusam, cuius causa in hac quaestione uersatur, Iudae traditoris impietate perfundat, non considerans, quod uel hinc debuit admoneri, tam non esse dubitandum illam esse ecclesiam Christi quae in omnibus gentibus dilatatur, quoniam hoc tanto ante ueraciter prophetatum est, quam non est dubitandum ab uno ex discipulis tradi oportuisse Christum, quoniam et hoc similiter prophetatum est.

XXXVI. 42. Sed plane post haec Petilianus, ubi ad nostrum illud uenit obiectum, quod Maximianistarum baptismum quos damnauerant susceperunt, quamuis in huius propositione quaestionis suis uerbis quam meis uti maluerit — neque enim nos

4 cf. Sap. 1, 5 14 Petil. epist. II 19 cf. Petil. epist. II 30 cf. lib. I 11, 12

2 ibi] sibi *O* 4 spiritus enim sanctus *v* 13 latitu *Oml* 31 quaestionis propositione *v*

dicimus prodesse nobis debere baptismum peccatorum, quem non solum peccatorum, sed nullorum omnino hominum dicimus, quia eum Christi esse cognoscimus; ita quippe proposuit: *at enim pertinaciter asseueras,* inquit, *quia debet uobis prodesse baptismum peccatorum, propterea quia et nos, ut dixisti, reorum quos iuste damnauimus baptismum conseruamus* —, ubi ad hanc quaestionem uenit, ut dixi, omnis eum etiam simulata pugna defecit. quo iret, qua exiret, quo aditu perscrutato aut molito uel clanculo euaderet uel ui erumperet, non inuenit. *licet hoc,* inquit, *secundo libro demonstrem, quantum inter nos et nostros intersit et uestros quos dicitis innocentes, tamen interim uos prius a collegarum uestrorum criminibus quae nostis eripite et sic de his quos abicimus exquirite rationem.* sic respondeat quis? quisnam hominum sic respondeat, nisi qui ueritati aduersatur, contra quam non inuenit quid respondeat? si ergo et nos eadem uerba dicamus: 'interim uos prius a collegarum uestrorum criminibus quae nostis eripite et sic nobis de his quos putatis apud nos malos ullum crimen obicite', utrique uicimus an utrique uicti sumus? immo uero ille uincit pro ecclesia sua et in ecclesia sua, qui nos docuit in scriptura sua, ut nemo glorietur in homine et ut qui gloriatur in domino glorietur. ecce enim nos, qui cum ueritatis eloquio dicimus non iustificari credentem ab homine a quo baptizatur, sed ab illo de quo scriptum est: c r e d e n t i i n e u m q u i i u s t i f i c a t i m p i u m d e p u t a t u r f i d e s a d i u s t i t i a m, quoniam non gloriamur in homine nitimurque donante ipso, cum gloriamur, in domino gloriari, quam securi sumus, quidquid de quibusdam nostrae communionis hominibus erroris aut criminis probare potuerit! apud nos enim quicumque mali uel penitus latent uel quibus-

3. 9 Petil. epist. II 20 cf. I Cor. 3, 21 21 cf. ibid. 1, 31 24 Rom. 4, 5

6 conseruauimus *Pm1* 10 nos et *om. PQv* 11 dictis *Om1* dicis *Om2* 12 uestrarum *Om1* 13 iis *v* quisquis nam *OQ, em. Morelius* quisquam *Pv* 14 ueritati (ati *in ras. m2*) *O* 15 quam] quem *O* respondeatur *Qv* 19 uicit *v* 24 *uerba* iustificat—*p. 197, 5* placet *iterantur in P post* baptizant (*p 197, 6*), *sed deleta sunt; signaui Pb*

dam noti propter bonos, quibus ignoti sunt et apud quos conuinci non possunt, propter unitatis et pacis uinculum tolerantur, ne cum zizaniis eradicetur et triticum, ita suae malitiae sarcinam portant, ut eam cum eis nemo communicet, nisi quibus eorum iniquitas placet. neque enim metuimus, ne quos baptizant iustificari non possint, cum illi in eum credant qui iustificat impios, ut deputetur fides eorum ad iustitiam.

XXXVII. 43. Proinde apud nos nec ille, quem dixit a nobis propter Sodomitarum crimen abiectum et in locum eius alterum constitutum et rursus ipsi nostro collegio redditum nesciens quid loquatur, nec ille, quem apud uos paenitentem fuisse commemorat, quocumque modo eorum causae defendi siue possint siue non possint, aliquid praeiudicant ecclesiae dei, quae per omnes gentes diffunditur et crescit in mundo usque ad messem. in qua si uere mali sunt quos accusatis, non iam in illa, sed in paleis eius sunt, si autem boni sunt, cum eos iniquis criminationibus infamatis, ipsi uelut aurum probantur uobis paleae similitudine ardentibus, alienis tamen peccatis non maculatur ecclesia, quae secundum fidelissimas prophetias toto terrarum orbe dilatata finem saeculi tamquam litus expectat, quo perducta careat piscibus malis, cum quibus intra eadem dominica retia, quamdiu separari ab eis impatienter non debuit, naturae incommoditas ferri potuit innocenter. nec propterea tamen ecclesiastica disciplina neglegitur a constantibus et diligentibus et prudentibus dispensatoribus Christi, ubi crimina ita manifestantur, ut nulla possint probabili ratione defendi. extant innumerabilia documenta in eis, qui uel episcopi uel alterius huiuscemodi gradus clerici fuerunt et nunc degradati uel pudore in alias terras abierunt uel ad uos ipsos aut ad alias haereses transierunt uel in suis regionibus

6 cf. Rom. 4, 5 8. 12 cf. Petil. epist. II

2 non tolerantur *Pbm1* 10 ipso *O* ipsi (*alt.* i *in ras.*) *P* 14 dei *om. PQ* 17 infamatis] inflamamini *Om1* 18 in paleac similitudine *Om2* in p. similitudinem *PQr* 21 littus *Pr* 30 aut] ut *Pm1*

noti sunt. quorum tanta est multitudo dispersa per terras, ut, si eam Petilianus refrenata paululum maledicendi temeritate cogitaret, nequaquam caderet in tam aperte falsam uanamque sententiam, qua dicendum nobis putaret: *nemo uestrum est innocens, ubi reus nemo damnatur.*

XXXVIII. 44. Ut enim alios omittam diuersis terris habitantes — uix enim alicubi deest hoc genus hominum —, quo appareat iniquos praepositos ac ministros et in catholica ecclesia solere damnari, Mileuitanum Honorium de proximo potuit intueri. de Splendonio uero, quem diaconum in catholica damnatum et a se rebaptizatum presbyterum fecit, cuius in Gallia damnationem ad nos a fratribus missam collega noster Fortunatus ibidem apud Constantinam publice legendam proposuit et quem postea idem Petilianus horrendas eius insidias expertus abiecit, de hoc ergo Splendonio quando non potuit commoneri, quemadmodum mali et in catholica degradentur? miror in quo temeritatis praecipitio cor habebat, cum ista dictaret, ubi ausus est dicere: *nemo uestrum est innocens, ubi reus nemo damnatur.* quamobrem permixti corporaliter, separati spiritaliter in catholica ecclesia mali, et quando humana condicione ignorantur et quando disciplinae consideratione damnantur, suas sarcinas portant, ac per hoc illi securi sunt, si eorum peccatis imitatione et consensione non communicant, quicumque per eos Christi baptismo baptizantur, quia et si per optimos baptizarentur, non nisi ab illo qui iustificat impium iustificarentur. credentibus quippe in eum qui iustificat impium deputatur fides ad iustitiam.

XXXVIIII. 45. Uos autem, cum obiciuntur uobis Maximianistae trecentorum et decem concilii sententia damnati, eodem concilio tot proconsularibus, tot gestis municipalibus allegato

4. 18 Petil. epist. II 25. 26 cf. Rom. 4, 5

2 ea *codd.* (*sed* quorum *et* ea *referri posse ad* documenta *equidem nego*) 6 in diuersis *v* 13 apud constantinam ibidem *Qm1* 20 ecclesiam *Om1* 21 damnantur consideratione *P* 24 baptismo christi *PQ* 30 proconsularibus *edd. uett.* proconsulibus *codd. v*

oppugnati, de basilicis quas tenebant per iussa iudicum et ciuitatum auxilia proturbati, rursus a uobis cum eis, quos extra communionem uestram baptizauerant, sine ulla baptismi quaestione suscepti et honorati, quid respondeatis non inuenitis. sententia quippe uincimini non uera sed uestra, qua contenditis in eadem communione sacramentorum alios aliorum perire criminibus et talem quemque esse, qualis est homo a quo fuerit baptizatus, si nocens, nocentem, si innocens, innocentem. quae si uera sunt, ut alios innumerabiles omittam, Maximianistarum certe, quorum scelus usque ad illorum similitudinem, quos uiuos terra sorbuit, in tam numeroso concilio uestri exaggerarunt, uos crimina perdiderunt. si autem Maximianistarum crimina uos non perdiderunt, falsa sunt quae ita sentitis et multo minus nescio qua non probata crimina Afrorum orbem terrarum perdere potuerunt. ac per hoc, sicut scribit apostolus, u n u s q u i s q u e s u a m s a r c i n a m p o r t a t et nullius est baptismus Christi nisi Christi et frustra promittit Petilianus ex hoc, quod de Maximianistis intendimus, in secundo libro se esse dicturum, nimis male sentiens de cordibus humanis, quasi non intellegant eum non habere quid dicat.

XL. 46. Nam si baptismus, quem Praetextatus et Felicianus in Maximiani communione ministrauerunt, illorum fuit, cur a uobis in eis quos baptizauerunt tamquam Christi susceptus est? si autem uere Christi est, sicuti est, nec eis prodesse posset qui eum cum scelere schismatis habuissent, quid uos potestis dicere praestitisse illis, quos cum eodem baptismo

11 cf. Num. 16   16 Gal. 6, 5   18 cf. pag. 196, 9

2 a uobis *om. PQ*   9 quae si ucra sunt *usque ad pag. 200, 27* non fidem percipit sed reatum *in O paulum mutata repetuntur post* inter me *cap. 59 sub fin.; signaui Ob*   obmittam *Obm1*   10 maximianistrarum *Pm1*   11 obsorbuit *Ob*   14 sentis *OPQ*   qua *Om1* quae *Om2ObPQv*   non *om. Ob*   16 scribit] dicit *Q*   19 se *Ob om. cet. v*   20 quid] quod *ObQ, fort. recte*   22 pretexatus *Pm1*   23 communionem *Obm1*   27 potestis *Ob* potuisse *cet. v*   dicere] dicitis *Om2PQv*   praestare *PQv*

suscepistis, nisi ut per uinculum pacis deleto crimine sceleratae diuisionis non cogerentur sancti lauacri sacramentum accipere quasi non haberent, sed sicut erat antea perniciosum, ita illis iam utile esse inciperet quod haberent? aut si hoc eis in uestra communione praestitum non est, quia nec praestari tale aliquid schismaticis apud schismaticos posset, hoc tamen uobis in catholica communione praestatur, non ut baptismum accipiatis quasi desit uobis, sed ut ipse quem accepistis prosit uobis. omnia quippe sacramenta Christi non ad salutem, sed ad iudicium habentur sine caritate unitatis Christi. sed quia non uera, sed uestra sententia est per nescio quorum baptismum traditorum perisse Christi baptismum de orbe terrarum, merito non inuenitis quid respondeatis de recepto baptismo Maximianistarum.

47. Uidete itaque et uigilantissime mementote, quemadmodum Petilianus nec ad ea ipsa responderit quae sibi ita proponit, unde aliquid loqui uideatur. illud autem olim dimisit omnino nec nobis dicere uoluit, quia utique non potuit, nec usque ad finem uoluminis sui aliquando dicturus est, quod ex primis partibus epistulae meae quasi refellendum commemorauit. additis quippe etiam duobus uerbis, quae me subtraxisse quasi fortissima sua munimenta iactauit, nihilominus immunitus iacet, non inueniens quid respondeat, cum quaeritur, si conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, unde sit eius abluenda conscientia, qui pollutam conscientiam non sancte dantis ignorat, et si qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum, unde fidem accepturus sit, non reatum, qui nesciens baptizatur a perfido. ad hoc

4 illis] illum *Obml* esset incipere *Ob* 6 tale aliquid *Ob*, *om. cet. v* scismatis apud scismaticos *Ob* 7 nobis *Ob* 9 proosit *Oml* 11 nescio per *P* 16 proponitur *Oml* 23 iacet *Ob* iacens *cet. v* inueniens] uiuens *O* quid respondeat cum quaeritur *om. Ob* cum quaeritur *om. O* 25 eius *om. Ob* qui pollutam conscientiam *om. Ob* 26 quis *Pv* si fidem quis *OOb* sciens *om. Ob* 27 reatum] *finis fragmenti Ob; sequuntur uerba* In uerbo ubi ministri *usque ad* cibaria inutilia faciat *cap. 49, 59 sub fin.* inde *Oml*

eum iam diu ex quo loquitur nihil respondisse manifestum est.

48. Deinceps perrexit ore maledico in uituperationem monasteriorum et monachorum, arguens etiam me, quod hoc genus uitae a me fuerit institutum; quod genus uitae omnino quale sit nescit uel potius toto orbe notissimum nescire se fingit. inde asserens me dixisse Christum esse baptistam subiecit etiam quaedam uerba ex epistula mea, quasi hoc ex mea sententia dixerim, quod ex uestra et ipsius dixi, et copiosissima atrocitate inuectus est quasi in me qui hoc dixerim, cum illa quam reprehendit non sit mea sed ipsius et uestra sententia, quod paulo post dilucide, quantum ualuero, demonstrabo. deinde conatus est nos docere multis et superfluis uerbis, quod non Christus baptizet, sed in eius nomine baptizetur simul et patris et filii et spiritus sancti, deque ipsa trinitate dixit uel quod uoluit uel quod potuit, Christum esse medium trinitatis. inde de nomine Simonis et Bar Iesu magorum ingessit nobis quas eum libuit contumelias, inde Optati Thamugadensis causam pedetemptim suspendens, ne illius perfunderetur inuidia, non se nec suos de illo iudicare potuisse et in eo ipso nos insimulans, quod meis ille suggestionibus pressus sit.

XLI. 49. Postremo conclusit epistulam suos exhortans et monens, ne decipiantur a nobis, et nostros dolens, quod eos peiores quam fuerant fecerimus. his igitur diligenter consideratis atque discussis, quod ex ea ipsa epistula quam scripsit satis dilucide apparet, Petilianus non respondit omnino ad hoc quod in epistula mea primitus posui, si, quemadmodum dicit, conscientia dantis uel potius, ut addam quod magnum firmamentum putat, si conscientia sancte dantis attenditur quae

3 §§ 48, 49] cf. Petil. epist. II 4 cf. Possid. uita Aug. 5, 11 12 infra cap. 45, 54 sqq.

1 diu *s. l. Oml* 3 pererexit *Oml* 5 institum *Oml* 6 orbe *bis Oml* 15 deque] de qua *Pv* 17 Bar Iesu *v* uariae suae *codd.* 20 non se nec *in ras. P* et] de et *Oml* 26 respondet *PQ*

abluat accipientis, unde abluendus sit qui accipit baptismum, cum, si dantis polluta conscientia est, accepturus ignorat. unde non mirandum est hominem pro falsitate resistentem pressum contra uenientis ueritatis angustiis insana potius anhelasse conuicia quam cum illa, quae uinci non potest, ambulare uoluisse.

50. Nunc iam, obsecro, paucis animum intendite, ut uobis quid timuerit, ut ad hoc non responderet, euidenter ostendam et quod obscurare conatus est in lucem proferam. poterat utique nobis quaerentibus, unde abluendus sit qui accipit baptismum, cum dantis polluta conscientia est et hoc ille qui est accepturus ignorat, facillime respondere: 'a domino deo' et omnino fidentissime dicere: 'prorsus deus abluit accipientis conscientiam, quando maculosam non sancte dantis ignorat'. sed homo, qui iam sectae uestrae intentione coactus fuerat mundationem accipientis in conscientia dantis ponere, quippe qui dixerat: *conscientia namque dantis* uel *sancte dantis attenditur quae abluat accipientis,* timuit, ne melius homo baptizari uideretur ab occulto homine malo quam a manifesto homine bono; tunc enim non a conscientia sancte dantis hominis, sed ab ipsa excellentissima dei sanctitate esset abluendus. hoc ergo metuens, ne tanta eum sequeretur absurditas uel potius dementia, ut qua fugeret nesciret, noluit dicere, unde sit accipientis abluenda conscientia, quando maculosam conscientiam non sancte dantis ignorat, et litigioso strepitu cuncta perturbans occultare maluit, quid ab eo quaereretur, quam hoc respondere quaerenti, unde statim suffocaretur, numquam tamen putans ab hominibus bene cordatis legi posse litteras nostras aut ab eis legi suas, qui legissent et meas quibus respondere se finxit.

XLII. 51. Nam hoc, quod modo dixi, in illa ipsa epistula mea, contra quam scribendo nihil dixit, euidentissime positum est, et quid ibi egerit, quaeso, parumper aduertite et, quamuis

16 cf. pag. 171, 8

2 si *om.* *Om1* conscientia polluta *v* 4 angustias *PQ* 7 respondere *O* 22 nesciret fugeret *PQ* nesciret *om.* *Om1*, *add.* *mg.* *m2* 27 putant *O* 30 dixi modo *Qm1*

illi faueatis nosque oderitis, si potestis, aequo animo tolerate. quia enim priore epistula sua, cuius primis partibus, quae solae in manus nostras tunc uenerant, primo responderam, ita spem baptizandi hominis in homine baptizante posuerat, ut diceret: *omnis res enim origine et radice consistit, et si caput non habet aliquid, nihil est,* quia ergo haec Petilianus dixerat, non aliud uolens intellegi originem et radicem et caput baptizandi hominis nisi hominem a quo baptizaretur, subieci ego et dixi: quaerimus itaque nos, cum ille baptizator perfidus latet, si tunc ille quem baptizat fidem percipit, non reatum, si tunc ei non est baptizator eius origo et radix et caput: quis est a quo accipit fidem, ubi est origo de qua oritur, ubi radix unde germinat, ubi caput unde incipit? an forte, cum baptizantem perfidum ille qui baptizatur ignorat, tunc Christus dat fidem, tunc Christus est origo et radix et caput? hoc ergo et nunc dico et exclamo, sicut etiam illic exclamaui: o humana temeritas et superbia! cur non sinis potius ut semper Christus det fidem, christianum dando facturus? cur non sinis ut semper sit Christus origo christiani, in Christo radicem christianus infigat, Christus christiani sit caput? neque enim etiam cum per sanctum et fidelem dispensatorem gratia spiritalis credentibus impertitur, dispensator ipse iustificat ac non ille unus, de quo dictum est quod iustificat impium, aut uero apostolus Paulus ⟨caput⟩ est et origo eorum quos plantauerat ⟨aut Apollo radix est eorum quos rigauerat⟩ ac non ille, qui eis incrementum dederat, cum idem dicat: 'ego plantaui, Apollo rigauit, sed deus

5 cf. lib. I 4, 5 sqq. 9 lib. I 5, 6 18 lib. I 5, 6—6, 7 26 cf. Rom. 4, 5 30 I Cor. 3, 6—7

2 prior *codd., correxi* in priori *v* 6 hoc *v* dixerit *O* 17 ergo *om. OQ* illic etiam *P* 18 cur] ur *Oml* 25 ac] aut *O* 27 caput est et *scripsi* erat *codd.* erat caput et *v* 28 aut Apollo—rigauerat *edd.* (*omisso* est), *om. codd.*

incrementum dedit; itaque neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus'; nec radix eorum erat ipse, sed ille potius qui ait: 'ego sum uitis, uos estis sarmenta.' caput etiam eorum quomodo esse poterat, cum dicat nos multos unum esse corpus in Christo ipsumque Christum caput esse uniuersi corporis pluribus locis apertissime praedicet? quapropter siue a fideli siue a perfido dispensatore sacramentum baptismi quisque percipiat, spes ei omnis in Christo sit, ne sit 'maledictus omnis qui spem suam ponit in homine'.

XLIII. 52. Haec ego in epistula priore, cum Petiliano responderem, puto quia et dilucide et ueraciter posui. haec etiam nunc commemoraui, illud insinuans atque commendans, ut omnino spes nostra non sit in homine deumque Christum mundatorem iustificatorem hominum esse credamus credentium in eum qui iustificat impium, ut deputetur fides eorum ad iustitiam, siue ille homo sit sanctus qui ministrat baptismum siue impius et fictus quem fugiat spiritus sanctus. tum deinde subdidi, si aliter esset, quanta consequeretur absurditas, et dixi quod et nunc dico: alioquin si talis quisque in gratia spiritali renascitur, qualis est ille a quo baptizatur, et, cum manifestus est qui baptizat homo bonus, ipse dat fidem, ipse origo et radix caputque nascentis est, cum autem latet perfidus baptizator, tunc quisque a Christo percipit fidem, tunc a Christo ducit originem, tunc in Christo radicatur, tunc Christo capite gloriatur, optandum est ab omnibus qui baptizantur, ut baptizatores perfidos ha-

4 Ioh. 15, 5 11 Hier. 17, 5 18 cf. Rom. 4, 5 20 cf. Sap. 1, 5 22 lib. I 6, 7—7, 8

3 potius ille *I 5, 6* 11 omnis *om. v, deest I 6, 7* 20 tunc *Q* 23 a quo ille *Pm1* 29 optandum est ab] laborandum est *I 6, 7*

beant et ignorent eos. quamlibet enim bonos habuerint, Christus est utique incomparabiliter melior, qui tunc erit baptizati caput, si perfidus lateat baptizator. quod si dementissimum est credere — semper enim Christus iustificat impium faciendo ex impio christianum, semper a Christo percipitur fides, semper Christus est origo regeneratorum et caput ecclesiae —, quid habent ponderis illa uerba, quae uani lectores non attendunt quid intus habeant, sed tantum quemadmodum sonent? haec tunc dixi, haec in illa mea epistula scripta sunt.

XLIIII. 53. Deinde paulo post, quoniam ille dixerat: *quae cum ita sint, fratres, quae potest esse peruersitas, ut qui suis criminibus reus est alium faciat innocentem, dicente domino Iesu Christo: arbor bona bonos fructus facit, arbor mala malos fructus facit. numquid colligunt de spinis uuas? et iterum: omnis homo bonus de bono thesauro cordis sui profert bona, et omnis homo malus de thesauro cordis sui profert mala,* quibus uerbis Petilianus satis apertissime ostendit tamquam arborem accipiendum eum hominem qui baptizat et tamquam fructum eum qui baptizatur, ad hoc ego responderam: si arbor bona bonus baptizator est, ut fructus eius bonus sit ille quem baptizauerit, quisquis ab homine malo, etiam non manifesto, fuerit baptizatus, bonus esse non poterit; de mala quippe arbore exortus est; aliud est enim arbor bona, aliud arbor occulta sed tamen mala. quid aliud his uerbis intellegi uolui nisi quod paulo superius posueram, arborem et fructum eius non eum qui baptizat et eum qui baptizatur, sed hominem arborem, fructum uero eius opus et uitam eius accipi debere, quam

12 lib. II 6, 12 15 Matth. 7, 17. 16 17 Matth. 12, 35 22 lib. I 8, 9

6 percipit ut *Om1* 15 fructus bonos *Qm1 et II 6, 12, sed cf. I 8, 9* 17 bonus *om. Q* bono *deest I 8, 9 et II 6, 12* 22 haec *v* 26 exorsus *Om1* 31 et] ac *v*

semper habet bonam bonus et malam malus, ne illa sequatur absurditas, ut malus sit homo etiam ab occulto malo homine baptizatus, tamquam fructus arboris quamuis occultae, sed tamen malae? contra quod ille nihil omnino respondit.

XLV. 54. Sed ne diceret siue ille siue aliquis uestrum, cum quisque occultus malus est qui baptizat, tunc non esse fructum eius illum quem baptizat, sed fructum Christi, continuo subieci, quam uesanus error etiam istam sententiam consequatur, et repetiui illud, licet aliis uerbis, quod paulo ante dixeram: si, cum occulta est arbor mala, quicumque ab illa fuerit baptizatus non de illa, sed de Christo nascitur, sanctius iustificantur qui baptizantur ab occultis malis quam qui baptizantur a manifestis bonis. Petilianus ergo his tam uehementibus coartatus angustiis tacuit superiora, ex quibus ista pendebant, et haec absurda, quae illius consequuntur errorem, ita commemorauit in responsione sua, quasi haec ego ex mea sententia dixerim, quae ideo dicta sunt, ut attenderet, quantum mali sequeretur eius sententiam, et eam mutare cogeretur. hanc ergo fraudem audientibus uel legentibus faciens et omnino desperans legi posse quae scripsimus coepit in me grauiter et petulanter inuehi, tamquam ego sensissem optandum esse omnibus qui baptizantur, ut baptizatores perfidos habeant et ignorent eos, quoniam, quamlibet bonos habuerint, Christus est incomparabiliter melior, qui tunc erit baptizati caput, si perfidus lateat baptizator; item tamquam ego sensissem sanctius iustificari eos, qui baptizantur ab occultis malis quam qui baptizantur a manifestis bonis, cum haec mirabilis insania ideo a me commemorata sit, quia illos necessario sequitur, qui cum Petiliano sentiunt sic esse hominem baptizatum ad baptizatorem suum, quemadmodum est fructus ad arborem de qua nascitur, bonus de bona, malus de mala.

10 lib. I 8, 9

1 bonam *om. Oml* malus malam *P* 8 subiecit *Oml* 29 illo *O*

quibus cum dixerimus ut respondeant, cuius arbitrentur fructum esse hominem baptizatum, quando ab occulto malo baptizatur, quoniam non eum audent rebaptizare, coguntur respondere tunc eum non esse fructum occulti illius mali, sed esse fructum Christi, ac per hoc sequitur eos quod nolunt et quod sentire dementis est, quia, si homo tunc est fructus hominis baptizatoris sui, quando a manifesto bono baptizatur, cum uero baptizatur ab occulto homine malo, tunc non ipsius fructus sed Christi est, sanctius iustificantur qui baptizantur ab occultis malis quam qui baptizantur a manifestis bonis.

XLVI. 55. Quod cum mihi tribuens Petilianus, tamquam hoc ego senserim, satis in me grauiter ac uehementer inuehitur, ipse utique demonstrat ea ipsa grauissima inuectione sua, quantum nefas sit ista sentire, ac per hoc quidquid propter hanc sententiam in me dixisse uideri uoluit, in se ipsum dixisse inuenitur, qui talia sentire conuincitur. ibi enim ostendit, quanta ui ueritatis superatus sit, ubi alium exitum non inuenit, nisi ut me sensisse fingeret sibi quod ipse sentit. quemadmodum si illi quos apostolus arguit, quia dicebant non esse resurrectionem mortuorum, eundem apostolum accusare uellent, quoniam dixit: n e q u e C h r i s t u s r e s u r r e x i t, et inanem esse praedicationem apostolorum, inanem etiam fidem credentium falsosque inueniri testes aduersus deum, qui dixissent quod suscitauerit Christum, hoc mihi Petilianus facere uoluit desperans legi posse quae scripsi, quibus respondere non potuit, et putari se respondisse magnopere concupiuit. sed quemadmodum si quisquam illud fecisset apostolo, recitato uniuerso ipso loco ex eius epistula redditisque superioribus uerbis, ex quibus ista pendere quisquis legit intellegit, omnis illa calumniosa reprehensio in frontem reprehendentium relideretur, sic redditis ex epistula mea superioribus, dum me Petilianus

11 *cf.* Petil. epist. II 21 I Cor. 15, 13

1 esse fructum *Qm1* 3 non] non ad *Om1* audent eum *v* 11 petilianus tribuens *P* 17 ueritates *Om1* 18 sibi *scripsi* siue *codd.*, *om. v* 27 quispiam *PQ* 29 iste *Pm1* quisque *Q* 31 dum *om. Om1*

accusat, in eius faciem unde illa remouere conatus est maiore impetu retorquentur.

56. Apostolus enim redarguens eos, qui negabant resurrectionem mortuorum, ista absurditate corrigit quae inuitos sequitur talia sentientes, ut, dum exhorrent quod nefas est dicere, corrigant quod ausi sunt credere. proinde ita dicit: si resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit; si autem Christus non resurrexit, inanis est praedicatio nostra, uana est et fides uestra; inuenimur et falsi testes dei, qui testimonium diximus aduersus deum quia suscitauit Christum, quem non suscitauit, ut, dum timent dicere Christum non resurrexisse et cetera mala ac nefaria quae sequuntur, corrigant quod stulte infideliterque dixerunt, non esse resurrectionem mortuorum. si ergo tollas quod in capite ratiocinationis huius ⟨est⟩ positum: si resurrectio mortuorum non est, male cetera dicta sunt et apostolo tribuenda sunt; si autem reddas unde pendent et in exordio constituas: ⟨si⟩ resurrectio mortuorum non est, recte consequentur: neque Christus resurrexit et: inanis est praedicatio nostra, inanis est et fides uestra et cetera quae conexa sunt, et haec omnia ab apostolo bene ac prudenter dicta sunt, quoniam quidquid mali habent illis imputandum est, qui negabant resurrectionem mortuorum. sic etiam in epistula mea tolle quod positum est: si talis quisque in gratia spiritali renascitur, qualis est ille a quo baptizatur, et, cum manifestus est qui baptizat homo bonus, ipse dat fidem, ipse origo

6 I Cor. 15, 13—15 25 lib. I 6, 7

3 redaguens *O* 4 asurditate *Om1* 5 exorent *Om1* 6 credere *om. Om1* dici *Om1* 8 non resurrexerit *P* 9 et *om. PQ* 10 inuenimur] *add.* autem *v* qui *codd.* quoniam *v, cf. p. 207, 22—23* falsosque testes *et* qui dixissent 16 est *om. codd.; fort.* posuit *scrib. pro* positū 19 si *addidi* mortuum *Q* 22 connexa *v* 23 ac] et *v* 27 a quo] qui *Pm1*

et radix caputque nascentis est, cum autem latet perfidus baptizator, tunc quisque a Christo percipit fidem, tunc a Christo ducit originem, tunc in Christo radicatur, tunc Christo capite gloriatur — tolle ista, unde pendet quod sequitur, et ualde pessime dictum mihique tribuendum est: optandum est omnibus qui baptizantur, ut baptizatores perfidos habeant et ignorent eos. quamlibet enim bonos habuerint, Christus est utique incomparabiliter melior, qui tunc erit baptizati caput, si perfidus lateat baptizator. reddantur autem illa quae uos dicitis: tunc iam hoc, quod inde pendet et religatum sequitur, non a me sentiri inuenitur, et quidquid mali habet in uestram sententiam retorquetur. item tolle quod positum est: si arbor bona bonus baptizator est, ut fructus eius bonus sit ille quem baptizauerit, et si, cum occulta est arbor mala, quicumque ab illa fuerit baptizatus non de illa, sed de Christo nascitur — tolle ista, quae cogimini et ex uestra secta et ex Petiliani epistula confiteri, et meum erit ac mihi imputandum illud insanum quod sequitur: sanctius iustificantur qui baptizantur ab occultis malis quam qui baptizantur a manifestis bonis. redde autem illa ex quibus hoc pendet: continuo uidebis et me hoc ad uos corrigendos recte posuisse et totum, quod uobis in hac sententia merito displicet, in uestram faciem recidisse.

XLVII. 57. Proinde quemadmodum illi, qui resurrectionem mortuorum negabant, nullo modo se defenderent a tantis malis, quae ad eos redarguendos conexuit apostolus dicens: neque Christus resurrexit et nefanda similiter cetera, nisi mutarent sententiam et faterentur esse resurrectionem mortuorum, sic etiam uos, si non uultis uobis imputari quod ad

14 lib. I 8, 9   28 I Cor. 15, 13

4 in] cum *Pm1*   tunc] *add.* cum *Pm1*   6 optandum est *om. O*   7 habebant *Om1*   13 habent *codd.*   16 et] aut *I 8, 9*   24 potuisse *Om1*

uos conuincendos et corrigendos dicimus, sanctius iustificari eos qui baptizantur ab occultis malis quam qui baptizantur a manifestis bonis, mutate sententiam et eorum spom qui baptizantur nolite in homine ponere. nam si ponitis, uidete quid dicam, ne hoc aliquis iterum supprimat et dicat me sensisse, quod ad uos redarguendos corrigendosque commemoro. uidete quid dicam, unde pendeat quod dicturus sum: si eorum spem qui baptizandi sunt in homine a quo baptizantur ponitis, si baptizatorem hominem, sicut scripsit Petilianus, originem et radicem et caput eius qui baptizatur constituitis, si arborem bonam bonum hominem baptizantem, fructum autem eius bonum eum qui fuerit ab ipso baptizatus accipitis, admonetis ut quaeramus a uobis, qua origine oriatur, qua radice pullulet, cui capiti subnectatur, de qua arbore nascatur quem malus baptizat occultus. ad hanc quippe inquisitionem pertinet etiam illud, cui non respondisse Petilianum saepissime commendaui, unde abluatur qui accipit baptismum, cum maculosam conscientiam non sancte dantis ignorat. hanc enim conscientiam dantis uel sancte dantis uult esse originem radicem caput semen arborem, unde existat, unde propagetur, unde incipiat, unde germinet, unde nascatur sanctificatio baptizati.

XLVIII. 58. Cum ergo quaerimus, unde ablutus sit quem in uestra communione non rebaptizatis, etiam cum eum constiterit ab aliquo baptizatum, qui propter occultam nequitiam iam sancte dantis conscientiam non habebat, quid responsuri estis nisi a Christo aut a deo, quamuis et Christus deus super omnia sit benedictus in saecula, aut ab spiritu sancto, cum et ipse sit deus, quia haec trinitas unitas deus? unde Petrus cum dixisset homini: a u s u s e s m e n t i r i s p i r i t u i s a n c t o, continuo secutus adiunxit, quid esset spiritus sanctus, et ait: n o n e s m e n t i t u s h o m i n i b u s, s e d d e o. postremo etiamsi

26 cf. Rom. 9, 5 29 Act. 5, 3—4

4 ponire *Pm1* 14 nascitur *O* 16 res respondisse *Om1* 18 ignorant *Pm1* enim] etiam *OQ* 25 d (*del.*) iam *O* 28 unitas] unus *v*

dicatis eum ab angelo ablui atque mundari, quando pollutam conscientiam non sancte dantis ignorat, uidete quia sancti homines cum in aeternam uitam resurrexerint, tunc de illis dictum est quod erunt aequales angelis dei. quisquis ergo et ab angelo abluitur, melius abluitur quam si abluatur ab hominis qualicumque conscientia. cur ergo non uultis ut dicatur uobis: 'si tunc abluit homo, quando manifestus bonus est, cum autem occultus homo malus est, quoniam non habet conscientiam sancte dantis, non iam ipse, sed deus aut angelus abluit, sanctius iustificantur qui baptizantur ab occultis malis quam qui baptizantur a manifestis bonis'? quae sententia si uobis displicet, quoniam re uera displicere omnibus debet, illa tollite unde nascitur, illa corrigite unde religatur; illa enim non praecedant et ista non sequitur.

XLVIIII. 59. Nolite itaque dicere: *conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis,* ne dicatur uobis: 'quando latet dantis polluta conscientia, quis abluit accipientis conscientiam?', et cum responderitis: 'uel deus uel angelus', quoniam quid respondeatis aliud non habetis, sequatur uos unde confundamini: 'sanctius iustificantur qui baptizantur ab occultis malis, ut uel a deo uel ab angelo abluantur, quam qui baptizantur a manifestis bonis, qui deo uel angelis non comparantur'. sed dicite quod dicit ueritas et catholica ecclesia, quia non solum cum malus minister est baptismi, uerum etiam cum sanctus et bonus est, non est in homine spes ponenda, sed in illo qui iustificat impium, in quem credentibus fides ad iustitiam deputatur. cum enim dicimus: 'Christus baptizat', non uisibili ministerio dicimus, sicut putat uel putari cupit nos dicere Petilianus, sed occulta gratia, occulta potentia in spiritu sancto, sicut de illo dictum est a Iohanne Baptista: h i c e s t q u i b a p t i z a t i n s p i r i t u s a n c t o. nec, sicut

4 cf. Matth. 22, 30   26 cf. Rom. 4, 5   31 Ioh. 1, 33

5 melius] sanctius *PQv, cf. p. 202, 17 et Ep. c. Don. 21, 59 extr.* 6 cur] cum *Pm1* 13 colligite *Q* 16 accipientis abluat *O* 24 est minister *v*

Petilianus dicit, iam baptizare cessauit, sed adhuc id agit non ministerio corporis, sed inuisibili opere maiestatis. quod enim dicimus: 'ipse baptizat', non dicimus: 'ipse tenet et in aqua corpus credentium tinguit', sed: 'ipse inuisibiliter mundat', et hoc uniuersam prorsus ecclesiam. neque enim apostolo Paulo non est credendum, qui de illo dixit: uiri, diligite uxores uestras, sicut et Christus dilexit ecclesiam et se ipsum tradidit pro ea, ut eam sanctificaret mundans eam lauacro aquae in uerbo. ecce quia Christus sanctificat, ecce quia Christus etiam ipso lauacro aquae in uerbo, ubi ministri corporaliter uidentur operari, ipse abluit, ipse mundat. nemo ergo sibi arroget quod dei est. sic est certa spes hominum, cum in illo figitur qui fallere non potest, quoniam maledictus omnis qui spem suam ponit in homine et beatus cuius est dominus deus spes ipsius. nam dispensator fidelis mercedem accipiet uitam aeternam, dispensator autem infidelis, cum cibaria dominica distribuit conseruis, absit ut per suam infidelitatem cibaria inutilia faciat. quoniam quae dicunt, inquit, facite, quae autem faciunt facere nolite. quod ideo contra malos dispensatores praeceptum est, ut bona dei per ipsos accipiantur, mala autem ipsorum uita ex dissimilitudine caueatur.

L. 60. Si autem ad ista prima uerba epistulae meae Petilianum non respondisse manifestum est et, ubi respondere conatus est, magis ostendit quod non potuerit respondere, quid de illis partibus meorum scriptorum loquar, quibus nec respondere temptauit, quae omnino non attigit? quae tamen qualia sint

6 Eph. 5, 25—26 14 Hier. 17, 5 15 Ps. 39, 5 19 Matth. 23, 3

4 tingit *v* 6 qui] quid *Om1* 9 *et* 10 lauachro *PQ* 10 in uerbo— *lin. 18* inutilia faciat *extant in fragmento Ob post uerba eiusdem fragmenti* non fidem percipit sed reatum *p. 200, 27* 11 operarii *Ob* ipse cuius opera sunt abluit *Ob* 12 ergo] enim *Ob*, *om. Q* sic est] sic *Ov* sit *Ob* 13 in *om. O* qui] qua *Obm1* potes *Obm1* 17 fidelis *Pm1* cybaria *Ob* cum seruis *Ob* 18 faciat] *sequitur in O:* quo et illum et uos iudices posui; *cf. ad cap. 59 sub fin.* 22 caueantur *Om1*

si recensere quisque uoluerit, qui et mea et ipsius habet scripta, puto quod intellegat quanta firmitate roborata sint. quod ut uobis breuiter ostendam, ipsa testimonia de scripturis sanctis prolata recolite uel legendo recensete, quae posuit uelut aduersus nos et in mea responsione quae posui etiam ego aduersus uos, et uidete quemadmodum ego illa quae ipse posuit ostendi non nobis, sed potius uobis esse contraria. ipse autem illa quae posui maxime necessaria omnino non attigit et in illo uno apostoli, quod tamquam pro se pertractare conatus est, uidebitis quam nullum exitum inuenerit.

61. Pars quippe epistulae quam scripsit ad suos a capite usque ad eum locum, ubi dicit: *hoc nobis dominus imperat: cum uos persecuti fuerint homines in ciuitate ista, fugite in aliam; quodsi et in ea uos persequuntur, fugite in aliam*, primum uenit in manus nostras; huic respondimus. quae nostra responsio cum etiam in illius uenisset manus, scripsit hanc contra quam nunc refellimus et eum nostrae non respondisse monstramus. in illa ergo prima parte scriptorum eius, quibus primum respondimus, haec sunt testimonia scripturarum, quae nobis putauit aduersa: *arbor bona bonos fructus facit, et arbor mala malos fructus facit. numquid colligunt de spinis uuas?*, et *iterum: omnis homo bonus de thesauro cordis sui profert bona, et omnis homo malus de thesauro cordis sui profert mala*, et *iterum: qui baptizatur a mortuo non ei prodest lauatio eius*, his testimoniis uolens ostendere talem fieri eum qui baptizatur, qualis fuerit a quo baptizatur. ego contra quemadmodum accipienda essent haec testimonia et quod eius intentionem nihil adiuuarent ostendi. cetera uero quae posuit dicta in malos et sceleratos homines non esse aduersus frumenta dominica, sicut praedicta et promissa

12 lib. II 19, 42 13 Matth. 10, 23 20 sqq.] cf. lib. I 8, 9—9, 10. II 6, 12. 7, 14 Matth. 7, 17. 16 22 Matth. 12, 35 24 Eccli. 31, 30

12 haec *PQ* iubet nobis dominus Christus *Petilianus l. c.* 14 alteram *l. c.* et *deest l. c.* persequentur *l. c.* 17 contra *om. PQ*

sunt, toto orbe diffusa, et potius a nobis contra uos posse dici satis edocui. recensete et inuenietis.

62. At uero ego quae posui pro ecclesiae catholicae assertione ista sunt: quod ad baptismum attinet, ne id, quod gratia dei regeneramur mundamur iustificamur, danti homini tribuatur: bonum est confidere in domino quam confidere in homine, et: maledictus omnis qui spem suam ponit in homine, et quia domini est salus et uana salus hominis et quia neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus et quia ille in quem creditur iustificat impium, ut deputetur fides eius ad iustitiam. propter ipsius uero ecclesiae unitatem, quae in omnibus gentibus dilatatur, cui uos non communicatis, haec testimonia posui de Christo esse praedicta, quia dominabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae, et: dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae, et quod testamentum dei factum ad Abraham pro nostra, hoc est catholica communione, recitetur, ubi scriptum est: in semine tuo benedicentur omnes gentes, quod semen interpretatur apostolus dicens: et semini tuo quod est Christus. unde apparet in Christo non solum Afros aut Africam, sed omnes gentes habituras benedictionem, per quas catholica dilatatur ecclesia, tanto ante promissum. et quod palea cum frumentis sit usque ad ultimam uentilationem, ne quisquam per calumnias criminum alienorum sacrilegium suae separationis excuset, quod reliquerit et deseruerit omnium gentium communionem, et ne propter malos dispensatores, hoc est praepositos, societas chri-

6 Ps. 117, 8 7 Hier. 17, 5 8 Ps. 3, 9 9 Ps. 59, 13 I Cor. 3, 7 11 Rom. 4, 5 15 Ps. 71, 8 17 Ps. 2, 8 20 Gen. 22, 18 22 Gal. 3, 16

13 gentibus *om.* *O* 15 praedicata *Om1Q* 16 usque] tesque *P* 22 appparet *O* 25 promissa *Om2* promissam *PQv* 26 nec *Om1* 27 quod] qa (*sic*) *Om1* 28 *pr.* et] uel *v*

stiana diuidatur, etiam illud testimonium posui: quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite. dicunt enim et non faciunt. haec ille testimonia de scripturis sanctis a me posita nec ostendit quemadmodum aliter accipi deberent, ut non ea pro nobis neque contra uos esse ostenderet, nec omnino attingere uoluit, immo id egit tumultu conuiciorum suorum, ut, si fieri posset, haec a me dicta nulli omnino ueniret in mentem, qui post epistulam meam lectam etiam ipsius legere uoluisset.

LI. 63. Quod uero ex apostoli Pauli scriptis a me positum pro se tractare conatus est, quale sit parumper attendite. *dixisti enim,* inquit: *apostolus Paulus eos, qui dicebant se apostoli Pauli esse, obiurgat et dicit: 'numquid Paulus pro nobis crucifixus est aut in nomine Pauli baptizati estis?' quapropter si errabant illi et nisi corrigerentur perirent, qui uolebant esse Pauli, quae tandem spes eorum est, qui uoluerunt esse Donati? id enim agunt isti, ut origo et radix et caput baptizati non nisi ille sit a quo baptizatur.* haec uerba et hoc apostoli testimonium ex epistula mea commemorauit et sibi proposuit refellendum. proinde uidete, si ad propositum respondit. ait enim: *inane hoc dictum est, inflatum et puerile et insipiens et quod longe sit penitus a fidei nostrae ratione. tunc enim recte hoc diceres, si nos diceremus 'in nomine Donati baptizati sumus' aut 'Donatus crucifixus est pro nobis' aut 'in nostro nomine baptizati sumus'. at cum haec a nobis nec dicta sint nec dicantur, quia formam diuinae sequimur trinitatis, te qui nobis talia obicis certum est insanire. aut si putas, quia in Donati uel in nostro nomine bapti-*

1 Matth. 23, 3 12 Petil. epist. II lib. I 3, 4—4, 5 13 I Cor. 1, 13 22 Petil. epist. II

5 esse *om. Q* 6 tumultum *Om1* 10 scriptis] dictis *Q* 13 apostoli *deest l. c.* esse pauli *OQm2* 17 uoluerunt] quaerunt *l. c.* uolunt *Cresc. IIII 23, 30* 18 origo, radix *l. c.* 21 ad] ap *Om1* 24 diceres hoc *Qm1* 25 pro nobis crucifixus est *P* 26 at] aut *Pm1* 28 te *Om2, sed eras., et v* et *Om1PQ* est] est te *Om2P*

zati sumus, falleris perdite simulque de uobis sacrilege confiteris, quia uos in nomine Caeciliani miseros inquinatis. haec Petilianus contra illa mea respondit, non intendens uel potius ne ab aliquo intendatur obstrepens, omnino nihil se respondisse quod ad rem de qua agitur pertineret. quis enim non uideat ideo magis recte a nobis positum hoc apostoli testimonium, quia non uos dicitis in Donati nomine baptizatos neque Donatum crucifixum esse pro uobis, et tamen propter partem Donati uos ab ecclesiae catholicae communione separatis, sicut etiam illi quos Paulus arguebat non utique dicebant in nomine Pauli se fuisse baptizatos aut Paulum pro se esse crucifixum, et tamen de Pauli nomine schisma faciebant. sicut ergo illis, pro quibus Christus, non Paulus crucifixus est et qui in nomine Christi, non in nomine Pauli fuerunt baptizati et tamen dicebant: ego sum Pauli, propter hoc rectius dicitur: numquid Paulus pro uobis crucifixus est aut in nomine Pauli baptizati estis?, ut haereant ei, qui pro ipsis crucifixus est et in cuius nomine baptizati sunt, et non ad nomen Pauli diuidantur, sic et uobis multo magis, quia non dicitis 'in nomine Donati baptizati sumus' et tamen uultis esse de parte Donati, congruenter dicitur: numquid Donatus pro uobis crucifixus est aut in nomine Donati baptizati estis? scitis enim Christum pro uobis esse crucifixum et in nomine Christi uos baptizatos, et tamen propter nomen et partem Donati unitati Christi, qui pro uobis crucifixus est et in cuius nomine baptizati estis, tanta pertinacia repugnatis.

LII. 64. Quia uero id egit Petilianus scriptis suis, ut origo et radix et caput baptizati non nisi ille sit a quo baptizatur, et hoc a me non inaniter nec pueriliter nec insipienter dictum est, primordia epistulae ipsius quibus tunc respondi recensete, et uidebitis. immo uero me commemorante diligenter

6 a nobis recte *v* 8 pro uobis esse *Qm1* 15 relictius *Om1* 16 pro uobis paulus *Pm1* 19 diuiduntur *Om1* 23 nobis *O* 25 nobis *O* 28 capud *Om1*

aduertite: *conscientia*, inquit, *sancte dantis attenditur quae abluat accipientis. nam qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum.* et tamquam diceretur ei 'unde hoc probas?', *omnis res enim origine*, inquit, *et radice consistit et, si caput non habet aliquid, nihil est, nec quicquam bene regenerat, nisi bono semine regeneretur. quae cum ita sint, fratres, quae potest esse peruersitas, ut qui suis criminibus reus est alium faciat innocentem, dicente domino Iesu Christo: arbor bona bonos fructus facit, ⟨arbor mala malos fructus facit⟩. numquid colligunt de spinis uuas?, et iterum: omnis homo bonus de thesauro cordis sui profert bona, et omnis homo malus de thesauro cordis sui profert mala, et iterum: qui baptizatur a mortuo non ei prodest lauatio eius.* haec omnia quo pertineant uidetis, ut scilicet sancte dantis conscientia, ne quisquam sumens a perfido non fidem percipiat sed reatum, ipsa sit origo et radix et caput et semen baptizati. uolens enim probare conscientiam sancte dantis attendi quae abluat accipientis, et non fidem percipere sed reatum qui sciens fidem sumit a perfido, continuo subiecit: *omnis res enim origine et radice consistit et, si caput non habet aliquid, nihil est, nec quicquam bene regenerat, nisi bono semine regeneretur.* et ne quisquam tam tardus esset, ut adhuc non intellegeret de illo eum dicere a quo quisque baptizatur, explanat hoc subsequenter et dicit: *quae cum ita sint, fratres, quae potest esse peruersitas, ut qui suis criminibus reus est alium faciat innocentem, dicente domino Iesu Christo: arbor bona bonos fructus facit, ⟨arbor mala malos fructus facit⟩. num-*

1 sqq.] lib. II 3 sqq. 9 Matth. 7, 17. 16 11 Matth. 12, 35 13 Eccli. 31, 30

6 generetur *OPm2Q* 8 aliud *Om1* 9 fructus bonos *Qm1* arbor— facit *suppleui* 12 bona] mala *P, sed del.* 15 ne quisquam sumens a perfido *bis Om1* 16 sumens] fidem sumens *Om2v* sumens fidem *PQ* 19 fidem sciens *v* 22 generetur *codd.* 26 est *om. Om1* est reus *Om2PQv* 28 arbor—facit *suppleui*

quid colligunt de spinis uuas? et ne adhuc incredibili obtunsitate cordis caecus auditor uel lector non uideat de homine baptizante dicere, adiungit aliud, ubi et hominem nominat: *et iterum*, inquit: *omnis homo bonus de thesauro cordis sui profert bona, et omnis homo malus de thesauro cordis sui profert mala, et iterum: qui baptizatur a mortuo non ei prodest lauatio eius.* certe iam manifestum est, certe iam non indiget interprete nec disputatore aut demonstratore, id agere istos, ut origo et radix et caput baptizati non nisi ille sit a quo baptizatur; et tamen ui ueritatis oppressus et quasi quae dixisset oblitus concedit mihi postea Petilianus, ut Christus sit origo et radix regeneratorum et caput ecclesiae, non quisquam homo dispensator ministerque baptismatis. cum enim dixisset, quia in nomine Christi baptizabant apostoli et Christum fundamentum ponebant, ut facerent christianos, et hoc scripturarum sanctarum testimoniis et exemplis, tamquam nos hoc negaremus, probaret, *ubi est nunc*, inquit, *illa uox, qua minutis et crebris quaestiunculis crepitans multa inuoluta de Christo et pro Christo et in Christo contra humanam temeritatem et superbiam inuidiose et elate dixisti? ecce Christus est origo christiani, Christus est caput, Christus est radix.* his ego auditis quid nisi ipsi Christo gratias agam, qui coegit hominem confiteri? falsa ergo sunt illa quae in epistulae suae dixit exordio, cum uellet persuadere conscientiam sancte dantis attendi quae abluat accipientis et, cum quis sciens fidem a perfido sumpserit, non fidem percipere sed reatum. hoc enim uolens uelut ostendere quantum sit in homine baptizante, tamquam magna documenta subiecerat dicens: *omnis enim res origine et radice consistit et, si caput non habet aliquid, nihil est.* postea uero cum dicit quod et nos dicimus: *ecce Christus est origo christiani, Christus est caput, Christus est radix*, delet quod antea dixerat. quia con-

17. 31 Petil. epist. II

1 spinas *Qm1* 2 obtusitate *PQv* 8 dispensatore *PQ* 18 quam *PQ* trepidans *codd.* 22 ego] ergo *v* 26 a perfido *om. P* perciperet *Om2*

scientia sancte dantis est origo et radix et caput accipientis. uicit ergo ueritas, ut homo qui baptismum Christi desiderat non in homine ministro spem ponat, sed ad ipsum Christum tamquam ad originem quae non mutatur, ad radicem quae non euellitur, ad caput quod non deicitur securus accedat.

LIII. 65. Iam illud quis non aduertat de quam inflata uena ueniat, quod, cum apostoli sententiam uelut exponeret, ait: *qui dixit: ego plantaui, Apollo rigauit, sed deus incrementum dedit, quid aliud dixit nisi: 'ego hominem in Christo catechumenum feci, Apollo baptizauit, deus quod fecimus confirmauit'?* quare ergo non addidit Petilianus quod apostolus addidit et ego maxime commendaui, ut etiam hoc nobis exponeret: neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus? quod si uelit exponere secundum ea quae supra posuit, sine dubio sequitur ut ⟨neque qui catechumenum facit⟩ neque qui baptizat aliquid sit, sed deus qui incrementum dat. quid enim ad rem nunc pertinet quomodo dictum sit: ego plantaui, Apollo rigauit, utrum re uera ita sit accipiendum, tamquam dixerit: 'ego catechumenum feci, Apollo baptizauit', an sit alius uerior et congruentior intellectus? ecce interim secundum ipsius expositionem neque qui catechumenum facit neque qui baptizat est aliquid, sed qui incrementum dat deus. multum autem interest inter confirmare quod alius facit et facere; qui enim dat incrementum, non arborem uel uitem confirmat, sed creat. illo quippe incremento fit, ut etiam lignum plantatum radicem producat et figat, illo incremento fit, ut semen iactum germen emittat. sed quid hinc diutius disseramus? sufficit quod secundum ipsum neque qui catechumenum facit neque qui baptizat aliquid est, sed qui incrementum dat deus. quando autem hoc diceret Petilianus, ut eum dicere

8 Petil. epist. II 8. 13 I Cor. 3, 6—7

6 auertat *Oml* qua *Ov* 10 cathecuminum (*passim*) *PQ* 16 neque—facit *addidi* 17 baptizatur *OPmlQ* dat] dat deus *Qml* 19 accipiendum sit *Pv* 27 incrementum *Oml*

intellegeremus: 'neque Donatus Carthaginis est aliquid neque Ianuarianus neque Petilianus'? quando hoc tumor ille pateretur, quo se putat homo aliquid esse, cum nihil sit, et se ipsum seducit?

LIIII. 66. Denique etiam paulo post, cum institueret et intenderet tamquam ea uerba apostoli quae nos obieceramus iterum retractare, noluit haec ponere quae dixeram ego, sed alia, in quibus posset utcumque humana inflatio respirare. *nam ut eius,* inquit, *apostoli dicta quae nobis obieceras iterum replicemus, dixit: quid est enim Apollo quidue Paulus? ministri eius cui credidistis. quid aliud uerbi gratia dicit omnibus nostris nisi: 'quid est Donatus Carthaginis, quid Ianuarianus, quid Petilianus, nisi ministri eius cui credidistis'?* hoc ego apostoli testimonium non posui, sed illud quod commemorare noluit posui: neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus. iste autem ea uerba apostoli inserere uoluit, ubi interrogat quid sit Paulus uel quid sit Apollo et respondet: *ministri eius cui credidistis.* hoc aliquo modo ferre potuit torus ceruicis haereticae; illud autem, ubi non interrogauit et respondit quid esset, sed dixit non esse aliquid, ferre omnino non potuit. sed iam uolo quaerere, utrum non sit aliquid minister Christi. quis hoc dixerit? quomodo ergo uerum est: neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus, nisi quia ad aliud aliquid est, ad aliud non est aliquid? ad ministrandum et dispensandum uerbum ac sacramentum aliquid est, ad mundandum autem et iustificandum non est aliquid, quia hoc non operatur in interiore homine nisi per quem creatus est totus homo et qui deus manens factus est homo, ille scilicet de quo dictum est: fide mundans corda eorum, et: credenti in eum qui iustificat impium.

3 cf. Gal. 6, 3 9 Petil. epist. II 10 I Cor. 3, 5 15 I Cor. 3, 6—7 31 Act. 15, 9 32 Rom. 4, 5

2 Ianuarius *v, item lin. 13* 20 thorus *PQ*

quod testimonium in uerbis meis Petilianus ponere uoluit, in suis autem nec tractauit nec attigit.

LV. 67. Minister ergo, id est dispensator uerbi et sacramenti euangelici, si bonus est, consocius fit euangelii, si autem malus est, non ideo dispensator non est euangelii. si enim bonus est, uolens hoc facit, si autem malus, hoc est sua quaerens, non quae Iesu Christi, inuitus hoc facit propter alia quae requirit. uidete tamen quid idem apostolus dixerit: si ergo uolens hoc facio, inquit, mercedem habeo, si autem inuitus, dispensatio mihi credita est, tamquam diceret: 'si bonus bonum annuntio, etiam ipse peruenio, si autem malus, bonum annuntio'. numquid enim dixit: 'si inuitus facio, dispensator non ero'? annuntiauit Petrus et ceteri boni, inuitus Iudas, tamen cum ipsis missus annuntiauit. illi mercedem habent, huic dispensatio credita est. qui autem omnibus illis annuntiantibus euangelium perceperunt, non a plantatore uel rigatore, sed ab eo qui incrementum dat mundari et iustificari potuerunt. neque enim dicturi sumus Iudam non baptizasse, cum adhuc inter discipulos fuerit, quando fiebat quod scriptum est: ipse non baptizabat, sed discipuli eius. aut quia nondum Christum tradiderat, qui loculos habebat et ea quae mittebantur auferebat et qui pecuniae custos innocens esse non potuit, dispensator tamen gratiae sine accipientium damno fuit, aut si non baptizauit, certe fatemini quia euangelizauit. quodsi hoc minimum et leue ducitis, uidete quid de ipso Paulo apostolo sentiatis qui dixit: non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare. huc accedit, quia incipit esse potior Apollo, qui baptizando rigauit, quam Paulus, qui euangelizando plantauit, cum sibi officium patris erga Corinthios ob hoc uindicet nec eis, qui post illum ad eos uenerant,

6 cf. Phil. 2, 21 8 I Cor. 9, 17 19 Ioh. 4, 2 21 cf. Ioh. 12, 6 26 I Cor. 1, 17

5 *alt.* non *om. O* 8 uidete *scripsi* uide *codd. v* 11 etiam] et *P* 12 enim *s. l. P* non *om. O* 17 potuerunt et iustificari *Ov* 20 baptizat *codd.* aut] an *Pv* 22 et qui pecuniae custos *om. PQ* non *om. PQ* 30 uendicet *P*

hoc nomen concedat. ait enim: si decem milia paedagogos habeatis in Christo, sed non multos patres; in Christo enim Iesu per euangelium ego uos genui. eis dicit: ego uos genui, quibus alio loco dicit: gratias deo, quod neminem uestrum baptizaui nisi Crispum et Gaium et Stephanae domum. genuerat itaque illos non per se, sed per euangelium. qui etiamsi sua quaereret, non quae Iesu Christi, et inuitus hoc faceret sine sua mercede, tamen pecuniam dominicam dispensaret, quam licet malus non malam nec inutilem bene accipientibus faceret.

LVI. 68. Et si hoc de euangelio recte dicitur, quanto magis de baptismo dicendum est, quod ita pertinet ad euangelium, ut sine illo quidem ad regnum caelorum nemo perueniat, sed si accedat sacramento iustitia! qui enim dixit: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum caelorum, idem ipse dixit: nisi abundauerit iustitia uestra super scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum. forma sacramenti datur per baptismum, forma iustitiae per euangelium: alterum sine altero non perducit ad regnum caelorum. uerumtamen perfecte baptizare etiam minus docti possunt, perfecte autem euangelizare multo difficilioris et rarioris est operis. ideo doctor gentium plurimis excellentior euangelizare missus est, non baptizare, quoniam hoc per multos fieri poterat, illud per paucos, inter quos eminebat. et tamen legimus eum aliquot locis dixisse euangelium meum, 'baptismum' autem 'meum' numquam dixit, sed nec cuiusquam per quem ministratus est. nam solus ille baptismus quem dedit Iohannes dictus est baptismus Iohannis. hoc praecipuum uir ille dispensationis suae munus accepit, ut lauacri praecursorium sacramentum etiam illius diceretur per quem dispensabatur; baptismus

1 I Cor. 4, 15 4 I Cor. 1, 14. 16 7 cf. Phil. 2, 21 14 Ioh. 3, 5 16 Matth. 5, 20 23 cf. I Tim. 2, 7 26 II Tim. 2, 8. cf. De bapt. V 14, 16

13 caelorum *om. Q* 16 habundauerit *OQ* 21 autem] etiam *PQ* 22 difficillioris *Pm1* 25 aliquibus *v*

autem quem ministrauerunt discipuli Christi nullius eorum dictus est, ut illius esse intellegeretur de quo dictum est: Christus dilexit ecclesiam et se ipsum tradidit pro ea, ut eam sanctificaret mundans eam lauacro aquae in uerbo. si ergo euangelium, quod ita Christi est, ut possit et minister propter munus dispensationis dicere suum, potest homo etiam per malum dispensatorem sine periculo accipere faciens quod dicit, quod autem facit non faciens, quanto magis baptismum Christi, quem nemo apostolorum ita ministrauit, ut auderet dicere suum, potest quisque sine contagione mali ministri percipere, qui bona fide accedit ad Christum!

LVII. 69. Proinde si Petilianus, cum ego quae posuit de scripturis testimonia quod contra nos non essent non praetermiserim demonstrare, ipse quae posui partim omnino non attigit, partim quae tractare uoluit nihil aliud se quam exire inde non potuisse monstrauit, non diu hortandi estis uel admonendi, ut uideatis quid tenere, quid cauere debeatis. sed forte in sanctarum scripturarum testimoniis talis apparuit, in his uero documentis quae inter homines de ipso schismate gesta sunt, aliquid ualuit. immo uero et in his, quamquam post diuina testimonia superfluo requirantur, quid commemorauit aut quid probauit? qui cum fuisset grauiter in traditores inuectus et multa in eos etiam de sanctis libris testimonia proclamasset, nihil tamen dixit unde nos ostenderet traditores. ego autem commemoraui Siluanum Cirtensem, cui quibusdam interpositis etiam ipse successit, cum adhuc esset subdiaconus, gestis municipalibus expressum esse traditorem. contra hoc ille mutire nil ausus est. et profecto uidetis, quanta eum necessitudo compellebat ad respondendum, ut uidelicet prodecessorem suum et non solum consocium, sed ut ita dicam etiam con-

3 Eph. 5, 25—26 23 cf. Petil. epist. II 26 pag. 18, 15

8 non] no *Om1* *ante* non faciens *del.* non facit *P* 9 baptismus *Pm1* 14 quod] que *O* quam *v* 24 proclamasse *Om1* 25 nos] eos *v* 27 subdieconus *Pm1* 29 eum quanta *Pm1* 30 praedecessorem *Om2PQv*

cathedraneum innocentem a crimine traditionis ostenderet, praesertim cum totam causam uestram ibi constituatis, ut traditores appelletis eos, quos traditoribus communionis tramite successisse uel fingitis uel putatis. qui ergo ipsius causae uestrae necessitate, etiam si Rusiccadiensem uel Calamensem uel cuiuslibet alterius ciuitatis aliquem de parte uestra gestis municipalibus demonstratum dicerem traditorem, omni modo eum defendere cogeretur, de suo prodecessore conticuit. unde, nisi quia hic non inuenit quam caliginem offunderet, unde saltem homines mente tardissimos et somnolentissimos falleret? quid enim diceret, nisi falsa de Siluano ista iactari? sed recitamus gesta, et quando factum sit et quando etiam Zenophilo consulari allegatum sit. quibus quomodo ille resisteret saeptus undique optima causa catholicae, uestra autem pessima? unde ista uerba commemoro ex illa epistula mea, cui per hanc quam nunc refello uideri uoluit respondisse, utique ut uideatis quam inuicte positum sit, contra quod ille nihil tutius inuenire potuit quam silentium.

LVIII. 70. Cum enim ex euangelio uelut contra nos testimonium posuisset, ubi dominus ait: *uenient ad uos in uestitu ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. ex fructibus eorum cognoscetis eos,* ego respondi et dixi: ergo fructus consideremus. tum continuo subieci et adiunxi: obicitis traditionem: hanc ipsam multo probabilius nos uobis obicimus. et ne per multa curramus, in eadem Constantiniensi ciuitate Siluanum episcopum maiores uestri in ipso exordio sui schismatis ordinarunt. iste cum adhuc esset subdiaconus, manifestissimus traditor municipa-

12 cf. Cresc. III 27, 30—29, 33 20 lib. II 16, 36. Matth. 7, 15—16 23 lib. I 21, 23—22, 24

1 ostendere *Om1* 5 si *om. v* 8 praedecessore *Om2PQv* 9 offenderet *Om1* 10 saltim *PQ* 12 zenofilo *O* 13 alligatum *Om1* 14 obtima *O* 16 ut *om. O* 20 ueniunt *l. c.* 21 intus *l. c.* 26 constantinianensi *O* constantiniacensi *PQ* 28 ordinauerunt *Pv, ut est I 21, 23*

libus gestis expressus est. si et uos aduersus maiores nostros aliqua documenta profertis, aequa condicio postulatur, ut ⟨aut⟩ utraque uera aut utraque falsa credamus. si utraque uera sunt, uos estis sine dubio schismatis rei, qui crimina uos fugere in totius orbis communione finxistis, quae in ipsa particula uestrae concisionis habebatis. si autem utraque falsa sunt, uos estis sine dubio schismatis rei, qui propter falsa crimina traditorum immani separationis crimine maculamini. quodsi a nobis aliqua et a uobis nulla uel a nobis uera et a uobis falsa proferuntur, non est discutiendum quam penitus uestra ora claudantur. quid, si uos sancta et uera Christi ecclesia conuinceret atque superaret, etiamsi nos nulla uel falsa, uos autem aliqua et uera traditionis documenta teneretis, quid iam uobis restet, nisi ut, si uultis, pacem diligatis, si autem non uultis, saltem obmutescatis? etenim quaecumque modo proferretis, facillime et uerissime dicerem tunc ecclesiae plenariae et catholicae unitati iam per tot gentes diffusae atque firmatae uos ea probare debuisse, ut uos intus essetis, illi autem quos conuinceretis pellerentur foras. quod si conati estis facere, procul dubio probare non potuistis et uicti uel irati uos ab innocentibus, qui damnare incerta non possent, immani sacrilegio separastis. si autem nec conati estis id agere, nimis execrabili et impia caecitate uos a frumentis Christi, quae per totum ⟨agrum, id est totum⟩ mundum, usque ad finem crescunt, paucis in Africa zizaniis offensi praecidistis. ad haec, quae ex illa mea priore epistula

3 aut *suppleui ex I 21, 23* 4 esse credamus *I 21, 23* si *om. Oml* 8 sin *v* 13 ora *om. PQ* 17 ut *om. PQ* 30 agrum id est *suppl. v* totum *ego addidi ex I 22, 24* 32 mea priore mea *Q* priore mea *v*

commemoraui, Petilianus nihil respondit omnino. et utique uidetis his paucis uerbis totam causam quae inter nos agitur contineri. quid enim dicere conaretur, ubi quidquid eligeret uinceretur?

71. Cum enim de traditoribus et a nobis contra uestros et a uobis contra nostros documenta proferuntur — si tamen et a uobis aliqua proferuntur, quae usque ad hunc diem omnino nescimus; neque enim ea Petilianus suis litteris inserere praetermitteret, qui tam diligenter contra me partes gestorum, quae ad causam pertinent, commemorandas inserendasque curauit —, uerumtamen, ut iam dicere coeperam, si et a nobis et a uobis talia proferuntur, profecto aut utraque uera sunt aut utraque falsa aut nostra uera et uestra falsa aut nostra falsa et uestra uera. plus quid dicatur, non inuenitur.

LVIIII. 72. At in omnibus his quattuor sententiis ueritas pro communione catholicae est, quia, si utraque uera sunt, propter homines quales et uos habebatis communionem orbis terrarum deserere minime debebatis; si utraque falsa sunt, propter nulla crimina traditionis cauendum erat crimen atrocissimum diuisionis; si nostra uera et uestra falsa sunt, olim quid dicere non habetis; si uestra uera et nostra falsa sunt, falli potuimus cum orbe terrarum de hominum iniquitate, non fidei ueritate. non enim debuit attendere semen Abrahae in omni gente diffusum, quid uos nosse diceretis, sed quid iudicibus probaretis. unde scimus, quid egerint quos uestri maiores accusauerunt, etiamsi uera eis obiciebantur, ut uel cognitoribus causae uel certe ecclesiae ubique diffusae, quae non nisi cognitorum sententias debebat attendere, non illa uera sed falsa putarentur? non ideo deus absoluit, quidquid hominum sceleris ut homines nosse non possint; neminem tamen recte

9 cf. Petil. epist. II

8 insere *Om1* 11 tamen *om. PQ* iam ut *PQ* iam *fort. delendum, cf. p. 196, 7. 236, 12* 12 *post* proferuntur *add. v:* quae usque ad hunc diem omnino nescimus; *cf. lin. 7* 15 quatuor his *Pm1* 16 quia si] quasi *Pm1* 21 diceretis *Om2PQv* 26 ut] cum *v* 30 ut] ad *Om1*

iudicari puto nocentem, qui hominem non conuictum crediderit innocentem. unde ergo nocens orbis terrarum, si nosse non potuit etiam uerum fortasse crimen Afrorum et hoc aut ideo nosse non potuit, quia nemo ad eum detulit, aut ideo, quia in eo quod delatum est cognitoribus potius iudicantibus quam uictis murmurantibus credidit? hinc ergo laudandus est Petilianus, quod hoc, cum omnino inuictissimum cerneret, silentio praetermisit; non plane laudandus, quod cetera similiter inuicta, quae tamen putauit posse obscurari, uerborum nebulis operire conatus est et quod me fecit causam, cum defecisset in causa, de me quoque ipso nihil dicens, nisi quod aut omnino falsum esset aut culpandum non esset aut ad me iam non pertineret. sed interea uos, quos inter me et illum iudices posui, sapitisne aliquid inter uerum falsumque discernere, inter inflatum et solidum, inter turbidum et tranquillum, inter tumidum et sanum, inter diuina praedicta et humana praesumpta, inter probationes et criminationes, inter documenta et figmenta, inter causae actionem et causae auersionem? si sapitis, bene et recte; si autem non sapitis, nos uestri curam gessisse non paenitebit, quia, etsi cor uestrum ad pacem non conuertitur, pax nostra tamen ad nos reuertitur.

7 quod *om.* *Om1* 11 ipse *PQ* 13 inter me *sqq.*] *cf. quae de O ad p. 199, 9. 200, 27. 212, 10 et 18 adnotaui* 14 falsumue *PQv* 18 *alt.* causa *Om1* 21 reuertetur *v; add.* Expł. liber contra epłam petiliani item aur. augustini *O* Explicit liber III. eiusdem contra epistulam petiliani *P* Explicit liber tercius aurelii augustini epi contra epłam petiliani *Q*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LI (XXV)

(PAG. 161, 1 ED. KNOELL).

CONTRA LITTERAS PETILIANI LIBRI TRES.

1. Antequam finirem libros de trinitate et libros de Genesi ad litteram, inruit causa respondendi litteris Petiliani Donatistae, quas aduersus catholicam scripsit, quam differre non potui, et scripsi in hanc rem tria uolumina, quorum primo primae parti epistulae ipsius, quam scripsit ad suos, quia non tota in nostras manus uenerat, sed prior parua pars eius, quanta potui celeritate et ueritate respondi. etiam ipsa epistula est ad nostros, sed ideo inter libros habetur, quia ceteri duo in eadem causa libri sunt. postea quippe inuenimus totam eique tanta diligentia respondi, quanta Fausto Manicheo, uerba scilicet eius sub eius nomine prius ponens particulatim et sub meo per singula responsionem meam. sed prius, quod scripseram, antequam totam repperiremus, peruenit ad Petilianum et iratus respondere conatus est in me potius dicens, quidquid eum libuit, in causa, uero omnino deficiens. quod cum possit conlatis utriusque nostrum scriptis facillime aduerti, tamen propter tardiores hoc ipse respondendo demonstrare curaui. sic est additus eidem operi nostro liber tertius.

2. Hoc opus in primo libro sic incipit: *Nostis nos saepe uoluisse;* in secundo autem sic: *Primis partibus epistulae Petiliani;* in tertio autem sic: *Legi, Petiliane, litteras tuas.*

V.

EPISTVLA AD CATHOLICOS
DE SECTA DONATISTARVM.

O = cod. Aurelianensis 163 saec. XI
Π = cod. Parisiensis bybl. nat. 9546 saec. XI
v = editio Maurina

Augustinus episcopus dilectissimis fratribus ad nostrae dispensationis curam pertinentibus: salus quae in Christo est et pax unitatis et caritatis eius sit uobiscum et integer spiritus uester et anima et corpus in diem domini nostri Iesu Christi seruetur.

I. 1. Meministis, fratres, Petiliani Donatistarum Constantiniensis episcopi perparuam epistulae partem in manus nostras aliquando uenisse eique particulae quod responderim scripsisse me ad dilectionem uestram. sed cum postea tota et plena nobis a fratribus qui ibi sunt mitteretur, placuit ei ab exordio respondere, tamquam praesentes ageremus, quemadmodum semper scitis nos cum eis agere uoluisse, ut sine studio contentionis, quid uel ab ipsis uel a nobis dicatur, collata disputatione omnibus appareret. in multorum enim manibus illam epistulam esse didicimus, qui etiam multa ex illa memoriter tenent, aliquid uerum aduersus nos eum dixisse arbitrantes. sed nunc si legere uoluerint quae respondimus, profecto intellegent quid sibi abiciendum et quid tenendum sit. neque enim illa nostra sunt, sicut ipsi possunt considerare, si uelint sine studio partium iudicare; nam de scripturis sanctis ita sunt omnia prolata et probata, ut ea negare non possit nisi qui illarum scripturarum se inimicum esse profitetur. sed de illo opere nostro uideo quid possint dicere illius tam malae causae pertinacissimi defensores, me uidelicet absentis epistulae respondisse, ubi uerba mea ille non audiret quibus continuo

1 cf. Petil. lib. I init.   2 *salus* et cet.] cf. Petil. I 29, 31 extr. 6 cf. Petil. I 1, 1   10 cf. Petil. II 1, 1

Aur. Aug. epła ad catholicos de secta donatistarum *O*, *inscriptio m1 deleta in Π* augustinus contra donatistas *Πm2*   6 constantinensis *Π* 8 responderimus *Πv*   17 legire *Πm1*   21 possint *Om1*

responderet. defendat ergo uerba epistulae suae et, si potest, ostendat responsionibus meis non ea fuisse refutata atque conuicta aut, si hoc non uult, faciat et ipse huic epistulae meae quod ego illi ipsius, cui iam respondi; illam quippe scripsit ad suos, sicut ego hanc ad uos. cui si uelit etiam ipse respondeat.

II. 2. Quaestio certe inter nos uersatur ubi sit ecclesia, utrum apud nos an apud illos. quae utique una est quam maiores nostri catholicam nominarunt, ut ex ipso nomine ostenderent quia per totum est; 'secundum totum' enim καθ' ὅλον Graece dicitur. haec autem ecclesia corpus Christi est, sicut dicit apostolus: pro corpore eius, quae est ecclesia. unde utique manifestum est eum, qui non est in membris Christi, christianam salutem habere non posse. membra uero Christi per unitatis caritatem sibi copulantur et per eandem capiti suo cohaerent, quod est Christus Iesus. totum igitur, quod annuntiatur de Christo, caput et corpus est. caput est ipse unigenitus Iesus Christus filius dei uiui, ipse saluator corporis, qui mortuus est propter delicta nostra et resurrexit propter iustificationem nostram, corpus eius ecclesia de qua dicitur: ut exhiberet sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam aut aliquid eiusmodi. inter nos autem et Donatistas quaestio est ubi sit hoc corpus, id est ubi sit ecclesia. quid ergo facturi sumus? in uerbis nostris eam quaesituri an in uerbis capitis sui domini nostri Iesu Christi? puto quod in illius potius uerbis eam quaerere debemus, qui ueritas est et optime nouit corpus suum; nouit enim dominus qui sunt eius.

3. Quae sint autem uerba nostra, in quibus eam quaeri non oportet, aduertite et uidete etiam ibi quid intersit inter nostra

5 cf. Petil. I 1, 1 7 cf. Petil. II 55, 126. 73, 164. III 35, 41 9 cf. Petil. II 38, 91. Gaud. II 2, 2 12 Col. 1, 24 18 Eph. 5, 23 19 Rom. 4, 25 21 Eph. 5, 27 27 cf. I Ioh. 5, 6 II Tim. 2, 19

10 catholon *OΠ* 12 apostolus dicit *Πv* 22 huiusmodi *Πv* 23 ubi —id est *om. Π* 29 sint] si *Oml* eam] eum *O* .

uerba et illorum; et tamen in uerbis nostris ecclesiam quaeri nolumus. quidquid nobis obicimus inuicem de traditione codicum diuinorum, de turificatione, de persecutionibus, uerba nostra sunt. et in talibus quidem nos hunc tenemus modum, ut uel utraque uera esse deputentur, siue quae a nobis siue quae ab ipsis dicuntur, uel utraque falsa, uel nostra uera et sua falsa, uel nostra falsa et sua uera, et in his omnibus nullum crimen esse orbis christiani, cui nos communicamus, ostendimus. si enim uera sunt crimina et quae a nobis in illos et quae ab ipsis in nos dicuntur, faciamus quod ait apostolus: d o n a n t e s n o b i s m e t i p s i s s i c u t e t d e u s i n C h r i s t o d o n a u i t n o b i s, ut maligni homines nec illi, qui forte fuerunt uel sunt apud nos, nec illi, qui uel fuerunt uel sunt apud illos, impediant concordiam nostram et uinculum pacis, uno eorum scelere correcto, quod se frustra separauerunt ab unitate orbis terrarum, cum tales haberent. si autem utraque falsa sunt, siue quae nos illis siue quae illi nobis obiciunt uel de traditione uel de persecutione innocentium, nullam uideo litis causam, nisi quia est causa ut illi se corrigant, qui se sine causa separauerunt. quodsi nos uera dicimus, quoniam gesta quae proferimus et litteris imperatoris, ad quem tunc et primo scripserunt et postmodum appellauerunt, et totius orbis communione firmamus, quae autem illi dicunt ideo falsa esse conuincuntur, quia ipsis temporibus, cum eadem quaestio uersaretur, optinere causam suam minime potuerunt, maior in eis apparet sacrilegae animositatis furor et animarum innocentium persecutio, quam si solo schismatis crimine tenerentur. et illa quidem tribuant non omnibus sed quibus uoluerint suorum; schisma tamen crimen est omnium. porro si

5 cf. Petil. I 21, 23. III 58, 70 sqq. Cresc. III 72, 84. IIII 57, 68
11 Eph. 4, 32 21 cf. Cresc. III 71, 82 29 *crimen est omnium*] cf. Petil. II 8, 20. 32, 73 extr.

2 quicquid *II* inuicem obicimus *IIv* 5 deputent *OmlII an* deputemus? *cf.* credamus *Petil. I 21, 23* 6 dicitur *Oml* 7 hiis *II* (*passim*) 13 apud nos—uel sunt *om. O* illi *om. v* 25 obtinere *IIv*

crimina traditionis et persecutionis uera uolunt esse quae obiciunt et falsa quae obiciuntur a nobis, nec sic purgantur a crimine schismatis; ad quosdam quippe illa pertinere possunt, non ad uniuersum orbem christianum. quem si contagione perisse arbitrantur — omitto dicere quam multa sancti bono pacis etiam cognita mala in hominum congregatione tolerauerint —, illud dico: isti ostendant quomodo eorum contagione non perierint, quos sacrilegos incestatores consecratae pudicitiae feminarum inter se latere siue latuisse uel modo nesciunt uel aliquando nescierunt. profecto dicturi sunt hoc ipso se non contaminatos, quod nescierunt. quomodo ergo contaminatus est orbis, qui adhuc nescit, an uera sint ista quae dicunt? putemus nobis modo probata, modo demonstrata: quid agimus de tot gentibus? deseruntur nescientes; ergo deseruntur innocentes et, cum illud sit nullum crimen illorum, hoc esse incipit sceleratissimum nostrum. an currere debemus et eos docere quod scimus? ut quid hoc? si, ut innocentes sint, innocentes sunt etiam dum nesciunt; non enim mala facta hominum cognoscendo sed cognitis non consentiendo, de incognitis autem non temere iudicando innocentiam custodimus. ac per hoc, ut dixi, innocens est orbis terrarum, qui crimina quae ab istis in quosdam dicuntur, etiamsi uera dicuntur, ignorat; ab his autem innocentibus qui se ipsos separauerunt, eodem ipso crimine separationis et schismatis innocentiam perdiderunt. et modo nos docent uera se dicere in quosdam, ut ab eis nos separent, in quos non habent uera quae dicant.

4. Hoc enim eis dicit orbis terrarum, quod quidem sermone breuissimum est, sed robustissimum ueritate: Afri nempe inter se episcopi confligebant. si finire inter se obortam dissensionem

5 *bono pacis*] cf. index s. u. bonus

5 obmitto *Om1* multi *Π* sancti *om. Π* 9 siue] uel *v* 12 nescit adhuc *Πm1v* dicuntur *v* 15 nullum *s. l. Πm2* 17 si ut] sicut *OΠ* 18 malefacta *v* 20 custodiamus *O* 25 dicere *ex* docere *Πm1* 27 dicunt *Π*

non poterant, ut siue per concordiam compositis siue degradatis qui male contenderent hi, qui bonam causam habebant, in communione orbis terrarum per unitatis uinculum permanerent, restabat utique ut episcopi transmarini, qua pars maxima diffundebatur ecclesiae catholicae, de Afrorum collegarum dissensionibus iudicarent, illis uidelicet instantibus, qui malae ordinationis crimen aliis obiciebant. hoc si factum non est, culpa eorum est a quibus fieri debuit, non orbis terrarum qui non ad se perlata nesciuit. si autem factum est, quid peccauerunt ecclesiastici iudices, qui crimina, etiamsi uera et ad se delata, sibi tamen non probata damnare nullo modo debebant? numquid eos mali polluere poterant, qui eis manifestari non poterant? si autem manifestati sunt eis et aliqua uel segnitia uel coniuentia tales a communione remouere noluerunt et peruerso iudicio pro eis etiam dixerunt sententias, quid peccauit orbis terrarum, qui causam illam malos iudices habuisse nesciuit et eos bene iudicasse credidit, de quibus iudicare non potuit? sicut enim reorum scelus, si iudices latuit, non eos utique contaminauit, sic et iudicum scelus, si aliquod fuit, quia orbem terrarum latuit, eum profecto contaminare non potuit. his igitur innocentibus innocenter communicamus hodieque nescientes, quae tunc acta sint. quapropter etiamsi uera esse quae in quosdam dicunt hodie didicerimus, nulla causa est, cur ab innocentibus qui haec nesciunt recedamus et transeamus ad eos, qui propterea crimine schismatis omnes implicati sunt, quia id fecerunt quod nos facere suadent, ut non exemplo apostolorum toleremus malos, sed exemplo haereticorum deseramus bonos. sed faciamus orbem terrarum, quod fieri non potest, hodie nobiscum ad liquidum posse cognoscere uera esse quorundam scelera, quos isti criminantur: numquid ex hoc innocentior fieri poterit quam erat antequam nosset? sicut

3 communionem *O* 6 stantibus *O* crimen malae ordinationis *Πv* 10 ecclesiasti *Om1* 14 cohibentia *O* conhibentia *Π* 17 bene] male *Πv* non credidit *Πv* 20 quia] quid *Om1* quod *Om2* 29 nobis eum *Πm1* 30 riminantur *Om1*

enim eos maculare non poterant incogniti mali, etiamsi adhuc in hac uita essent, ita qui iam ex hac uita emigrarunt etiam cogniti maculare non possunt. si ergo talis est causa nostra in uerbis nostris de quorundam criminibus, quae alternis nobis obicimus, ut tamen inuicta sit, etiamsi falsa esse quae in quosdam illorum dicimus et uera esse quae in quosdam nostrum dicunt hodie cognoscamus, quid habent quod respondeant, siue illa potius uera sint quae nos dicimus et falsa quae dicunt, siue utraque falsa sint, siue utraque uera sint, quandoquidem et ibi uincuntur quod solum uotis omnibus sibi ut credatur exoptant?

III. 5. Sed, ut dicere coeperam, non audiamus: 'haec dicis, haec dico', sed audiamus: 'haec dicit dominus'. sunt certe libri dominici, quorum auctoritati utrique consentimus, utrique cedimus, utrique seruimus: ibi quaeramus ecclesiam, ibi discutiamus causam nostram. hic forte dicturi sunt: 'quid quaeris in libris quos ignibus tradidisti?' ad hoc respondeo: 'quid times ne legantur hi libri, si eos ab ignibus custodisti?' eos certe ille tradidisse credatur, qui eis lectis non consentire conuincitur. aut si forte isti libri ita designant traditorem suum, sicut designauit dominus Iudam, legant in eis nominatim et expresse uel Caecilianum uel ordinatores eius eorundem librorum futuros fuisse traditores, et si non eos anathemauero, ipse cum eis iudicer tradidisse. sed neque nos in eis libris inuenimus Maiorini ordinatores designatos esse traditores, quamuis haec aliunde recitemus. auferantur ergo illa de medio, quae aduersus nos inuicem non ex diuinis canonicis libris, sed aliunde recitamus. quodsi nolunt ut auferantur, uideant quia, et si utraque uera sunt, nulla fuit causa separationis illorum, ut eos fugerent quos habebant, et si utraque falsa sunt, nulla fuit causa separationis illorum, ut eos fugerent quos in nullo cri-

12 *ut dicere coeperam*] cf Petil. III 58, 71 25 cf. Optat. I 15

2 qui] quia *OΠ* 5 tamen *scripsi* tam *OΠv* 10 et ipsi uincuntur ibi *v* 12 haec haec dicis *O* 15 credimus *Π* 18 hi *om.* *Π* isti *v* 23 anathematizauero *Ov* 28 nolint *v*

mine repperiebant, et si nostra uera, illa autem falsa sunt, nulla fuit causa separationis illorum, quia potius se corrigere atque in unitate permanere debebant, et si nostra falsa sunt et illa uera sunt, nulla fuit causa separationis illorum, quia innocentem orbem terrarum, cui haec demonstrare uel noluerunt uel non potuerunt, deserere non debebant.

6. Quaerat fortasse aliquis et dicat mihi: ‘cur ergo ista uis auferri de medio, quando communio tua, etiamsi proferantur, inuicta est?’ quia nolo humanis documentis, sed diuinis oraculis sanctam ecclesiam demonstrari. si enim sanctae scripturae in Africa sola designauerunt ecclesiam et in paucis Romae Cutzupitanis uel Montensibus et in domo uel patrimonio unius Hispanae mulieris, quidquid de chartis aliis aliud proferatur, non tenent ecclesiam nisi Donatistae. si in paucis Mauris prouinciae Caesariensis eam sancta scriptura determinat, ad Rogatistas transeundum est. si in paucis Tripolitanis et Byzacenis et prouincialibus, Maximianistae ad eam peruenerunt. si in solis orientalibus, inter Arrianos et Eunomianos et Macedonianos et si qui illic alii sunt requirenda est. quis autem possit singulas quasque haereses enumerare gentium singularum? si autem Christi ecclesia canonicarum scripturarum diuinis et certissimis testimoniis in omnibus gentibus designata est, quidquid attulerint et undecumque recitauerint qui dicunt: ecce hic est Christus, ecce illic, audiamus potius, si oues eius sumus, uocem pastoris nostri dicentis: nolite credere. illae quippe singulae in multis gentibus ubi ista est non inueniuntur, haec autem quae ubique est etiam ubi illae sunt inuenitur. ergo in scripturis sanctis canonicis eam requiramus.

12 cf. ep. 53, 2. Petil. II 108, 247 15 cf. Cresc. IIII 60, 73 16 cf. 19, 51. Cresc. IIII 58, 69 24. 26 Matth. 24, 23

1 reperiebant *Om2v* illa] illorum *Πv* 4 illa] illorum *v* 12 cutsupitanis *Π* 13 quicquid *Π* (*passim*) aliud] aliquid *Π* 15 Caesarcensis *v* 18 et macedonianos et eunomianos *Πm1* 24 est *om.* *Π*

responderet. defendat ergo uerba epistulae suae et, si potest, ostendat responsionibus meis non ea fuisse refutata atque conuicta aut, si hoc non uult, faciat et ipse huic epistulae meae quod ego illi ipsius, cui iam respondi; illam quippe scripsit ad suos, sicut ego hanc ad uos. cui si uelit etiam ipse respondeat.

II. 2. Quaestio certe inter nos uersatur ubi sit ecclesia, utrum apud nos an apud illos. quae utique una est quam maiores nostri catholicam nominarunt, ut ex ipso nomine ostenderent quia per totum est; 'secundum totum' enim καθ' ὅλον Graece dicitur. haec autem ecclesia corpus Christi est, sicut dicit apostolus: pro corpore eius, quae est ecclesia. unde utique manifestum est eum, qui non est in membris Christi, christianam salutem habere non posse. membra uero Christi per unitatis caritatem sibi copulantur et per eandem capiti suo cohaerent, quod est Christus Iesus. totum igitur, quod annuntiatur de Christo, caput et corpus est. caput est ipse unigenitus Iesus Christus filius dei uiui, ipse saluator corporis, qui mortuus est propter delicta nostra et resurrexit propter iustificationem nostram, corpus eius ecclesia de qua dicitur: ut exhiberet sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam aut aliquid eiusmodi. inter nos autem et Donatistas quaestio est ubi sit hoc corpus, id est ubi sit ecclesia. quid ergo facturi sumus? in uerbis nostris eam quaesituri an in uerbis capitis sui domini nostri Iesu Christi? puto quod in illius potius uerbis eam quaerere debemus, qui ueritas est et optime nouit corpus suum; nouit enim dominus qui sunt eius.

3. Quae sint autem uerba nostra, in quibus eam quaeri non oportet, aduertite et uidete etiam ibi quid intersit inter nostra

5 cf. Petil. I 1, 1 7 cf. Petil. II 55, 126. 73, 164. III 35, 41 9 cf. Petil. II 38, 91. Gaud. II 2, 2 12 Col. 1, 24 18 Eph. 5, 23 19 Rom. 4, 25 21 Eph. 5, 27 27 cf. I Ioh. 5, 6 II Tim. 2, 19

10 catholon *OП* 12 apostolus dicit *Пv* 22 huiusmodi *Пv* 23 ubi —id est *om. П* 29 sint] si *Oml* eam] eum *O*

uerba et illorum; et tamen in uerbis nostris ecclesiam quaeri nolumus. quidquid nobis obicimus inuicem de traditione codicum diuinorum, de turificatione, de persecutionibus, uerba nostra sunt. et in talibus quidem nos hunc tenemus modum, ut uel utraque uera esse deputentur, siue quae a nobis siue quae ab ipsis dicuntur, uel utraque falsa, uel nostra uera et sua falsa, uel nostra falsa et sua uera, et in his omnibus nullum crimen esse orbis christiani, cui nos communicamus, ostendimus. si enim uera sunt crimina et quae a nobis in illos et quae ab ipsis in nos dicuntur, faciamus quod ait apostolus: *donantes nobismetipsis sicut et deus in Christo donauit nobis*, ut maligni homines nec illi, qui forte fuerunt uel sunt apud nos, nec illi, qui uel fuerunt uel sunt apud illos, impediant concordiam nostram et uinculum pacis, uno eorum scelere correcto, quod se frustra separauerunt ab unitate orbis terrarum, cum tales haberent. si autem utraque falsa sunt, siue quae nos illis siue quae illi nobis obiciunt uel de traditione uel de persecutione innocentium, nullam uideo litis causam, nisi quia est causa ut illi se corrigant, qui se sine causa separauerunt. quodsi nos uera dicimus, quoniam gesta quae proferimus et litteris imperatoris, ad quem tunc et primo scripserunt et postmodum appellauerunt, et totius orbis communione firmamus, quae autem illi dicunt ideo falsa esse conuincuntur, quia ipsis temporibus, cum eadem quaestio uersaretur, optinere causam suam minime potuerunt, maior in eis apparet sacrilegae animositatis furor et animarum innocentium persecutio, quam si solo schismatis crimine tenerentur. et illa quidem tribuant non omnibus sed quibus uoluerint suorum; schisma tamen crimen est omnium. porro si

5 cf. Petil. I 21, 23. III 58, 70 sqq. Cresc. III 72, 84. IIII 57, 68 11 Eph. 4, 32 21 cf. Cresc. III 71, 82 29 *crimen est omnium*] cf. Petil. II 8, 20. 32, 73 extr.

2 quicquid *Π* inuicem obicimus *Πv* 5 deputent *Om1Π an* deputemus? *cf.* credamus *Petil. I 21, 23* 6 dicitur *Om1* 7 hiis *Π* (*passim*) 13 apud nos—uel sunt *om. O* illi *om. v* 25 obtinere *Πv*

crimina traditionis et persecutionis uera uolunt esse quae obiciunt et falsa quae obiciuntur a nobis, nec sic purgantur a crimine schismatis; ad quosdam quippe illa pertinere possunt, non ad uniuersum orbem christianum. quem si contagione perisse arbitrantur — omitto dicere quam multa sancti bono pacis etiam cognita mala in hominum congregatione tolerauerint —, illud dico: isti ostendant quomodo eorum contagione non perierint, quos sacrilegos incestatores consecratae pudicitiae feminarum inter se latere siue latuisse uel modo nesciunt uel aliquando nescierunt. profecto dicturi sunt hoc ipso se non contaminatos, quod nescierunt. quomodo ergo contaminatus est orbis, qui adhuc nescit, an uera sint ista quae dicunt? putemus nobis modo probata, modo demonstrata: quid agimus de tot gentibus? deseruntur nescientes; ergo deseruntur innocentes et, cum illud sit nullum crimen illorum, hoc esse incipit sceleratissimum nostrum. an currere debemus et eos docere quod scimus? ut quid hoc? si, ut innocentes sint, innocentes sunt etiam dum nesciunt; non enim mala facta hominum cognoscendo sed cognitis non consentiendo, de incognitis autem non temere iudicando innocentiam custodimus. ac per hoc, ut dixi, innocens est orbis terrarum, qui crimina quae ab istis in quosdam dicuntur, etiamsi uera dicuntur, ignorat; ab his autem innocentibus qui se ipsos separauerunt, eodem ipso crimine separationis et schismatis innocentiam perdiderunt. et modo nos docent uera se dicere in quosdam, ut ab eis nos separent, in quos non habent uera quae dicant.

4. Hoc enim eis dicit orbis terrarum, quod quidem sermone breuissimum est, sed robustissimum ueritate: Afri nempe inter se episcopi confligebant. si finire inter se obortam dissensionem

5 *bono pacis*] cf. index s. u. bonus

5 obmitto *Om1* multi *Π* sancti *om. Π* 9 siue] uel *v* 12 nescit adhuc *Πm1v* dicuntur *v* 15 nullum *s. l. Πm2* 17 si ut] sicut *OΠ* 18 malefacta *v* 20 custodiamus *O* 25 dicere *ex* docere *Πm1* 27 dicunt *Π*

non poterant, ut siue per concordiam compositis siue degradatis qui male contenderent hi, qui bonam causam habebant, in communione orbis terrarum per unitatis uinculum permanerent, restabat utique ut episcopi transmarini, qua pars maxima diffundebatur ecclesiae catholicae, de Afrorum collegarum dissensionibus iudicarent, illis uidelicet instantibus, qui malae ordinationis crimen aliis obiciebant. hoc si factum non est, culpa eorum est a quibus fieri debuit, non orbis terrarum qui non ad se perlata nesciuit. si autem factum est, quid peccauerunt ecclesiastici iudices, qui crimina, etiamsi uera et ad se delata, sibi tamen non probata damnare nullo modo debebant? numquid eos mali polluere poterant, qui eis manifestari non poterant? si autem manifestati sunt eis et aliqua uel segnitia uel coniuentia tales a communione remouere noluerunt et peruerso iudicio pro eis etiam dixerunt sententias, quid peccauit orbis terrarum, qui causam illam malos iudices habuisse nesciuit et eos bene iudicasse credidit, de quibus iudicare non potuit? sicut enim reorum scelus, si iudices latuit, non eos utique contaminauit, sic et iudicum scelus, si aliquod fuit, quia orbem terrarum latuit, eum profecto contaminare non potuit. his igitur innocentibus innocenter communicamus hodieque nescientes, quae tunc acta sint. quapropter etiamsi uera esse quae in quosdam dicunt hodie didicerimus, nulla causa est, cur ab innocentibus qui haec nesciunt recedamus et transeamus ad eos, qui propterea crimine schismatis omnes implicati sunt, quia id fecerunt quod nos facere suadent, ut non exemplo apostolorum toleremus malos, sed exemplo haereticorum deseramus bonos. sed faciamus orbem terrarum, quod fieri non potest, hodie nobiscum ad liquidum posse cognoscere uera esse quorundam scelera, quos isti criminantur: numquid ex hoc innocentior fieri poterit quam erat antequam nosset? sicut

3 communionem *O* 6 stantibus *O* crimen malae ordinationis *Πv* 10 ecclesiasti *Om1* 14 cohibentia *O* conhibentia *Π* 17 bene] male *Πv* non credidit *Πv* 20 quia] quid *Om1* quod *Om2* 29 nobis eum *Πm1* 30 riminantur *Om1*

enim eos maculare non poterant incogniti mali, etiamsi adhuc in hac uita essent, ita qui iam ex hac uita emigrarunt etiam cogniti maculare non possunt. si ergo talis est causa nostra in uerbis nostris de quorundam criminibus, quae alternis nobis obicimus, ut tamen inuicta sit, etiamsi falsa esse quae in quosdam illorum dicimus et uera esse quae in quosdam nostrum dicunt hodie cognoscamus, quid habent quod respondeant, siue illa potius uera sint quae nos dicimus et falsa quae dicunt, siue utraque falsa sint, siue utraque uera sint, quandoquidem et ibi uincuntur quod solum uotis omnibus sibi ut credatur exoptant?

III. 5. Sed, ut dicere coeperam, non audiamus: 'haec dicis, haec dico', sed audiamus: 'haec dicit dominus'. sunt certe libri dominici, quorum auctoritati utrique consentimus, utrique cedimus, utrique seruimus: ibi quaeramus ecclesiam, ibi discutiamus causam nostram. hic forte dicturi sunt: 'quid quaeris in libris quos ignibus tradidisti?' ad hoc respondeo: 'quid times ne legantur hi libri, si eos ab ignibus custodisti?' eos certe ille tradidisse credatur, qui eis lectis non consentire conuincitur. aut si forte isti libri ita designant traditorem suum, sicut designauit dominus Iudam, legant in eis nominatim et expresse uel Caecilianum uel ordinatores eius eorundem librorum futuros fuisse traditores, et si non eos anathemauero, ipse cum eis iudicer tradidisse. sed neque nos in eis libris inuenimus Maiorini ordinatores designatos esse traditores, quamuis haec aliunde recitemus. auferantur ergo illa de medio, quae aduersus nos inuicem non ex diuinis canonicis libris, sed aliunde recitamus. quodsi nolunt ut auferantur, uideant quia, et si utraque uera sunt, nulla fuit causa separationis illorum, ut eos fugerent quos habebant, et si utraque falsa sunt, nulla fuit causa separationis illorum, ut eos fugerent quos in nullo cri-

12 *ut dicere coeperam*] cf. Petil. III 58, 71 25 cf. Optat. I 15

2 qui] quia *OΠ* 5 tamen *scripsi* tam *OΠv* 10 et ipsi uincuntur ibi *v* 12 haec haec dicis *O* 15 credimus *Π* 18 hi *om. Π* isti *v* 23 anathematizauero *Ov* 28 nolint *v*

mine repperiebant, et si nostra uera, illa autem falsa sunt, nulla fuit causa separationis illorum, quia potius se corrigere atque in unitate permanere debebant, et si nostra falsa sunt et illa uera sunt, nulla fuit causa separationis illorum, quia innocentem orbem terrarum, cui haec demonstrare uel noluerunt uel non potuerunt, deserere non debebant.

6. Quaerat fortasse aliquis et dicat mihi: 'cur ergo ista uis auferri de medio, quando communio tua, etiamsi proferantur, inuicta est?' quia nolo humanis documentis, sed diuinis oraculis sanctam ecclesiam demonstrari. si enim sanctae scripturae in Africa sola designauerunt ecclesiam et in paucis Romae Cutzupitanis uel Montensibus et in domo uel patrimonio unius Hispanae mulieris, quidquid de chartis aliis aliud proferatur, non tenent ecclesiam nisi Donatistae. si in paucis Mauris prouinciae Caesariensis eam sancta scriptura determinat, ad Rogatistas transeundum est. si in paucis Tripolitanis et Byzacenis et prouincialibus, Maximianistae ad eam peruenerunt. si in solis orientalibus, inter Arrianos et Eunomianos et Macedonianos et si qui illic alii sunt requirenda est. quis autem possit singulas quasque haereses enumerare gentium singularum? si autem Christi ecclesia canonicarum scripturarum diuinis et certissimis testimoniis in omnibus gentibus designata est, quidquid attulerint et undecumque recitauerint qui dicunt: e c c e h i c e s t C h r i s t u s, e c c e i l l i c, audiamus potius, si oues eius sumus, uocem pastoris nostri dicentis: n o l i t e c r e d e r e. illae quippe singulae in multis gentibus ubi ista est non inueniuntur, haec autem quae ubique est etiam ubi illae sunt inuenitur. ergo in scripturis sanctis canonicis eam requiramus.

12 cf. ep. 53, 2. Petil. II 108, 247 15 cf. Cresc. IIII 60, 73 16 cf. 19, 51. Cresc. IIII 58, 69 24. 26 Matth. 24, 23

1 reperiebant *Om2v* illa] illorum *Πv* 4 illa] illorum *v* 12 cutsupitanis *Π* 13 quicquid *Π* (*passim*) aliud] aliquid *Π* 15 Caesarcensis *v* 18 et macedonianos et eunomianos *Πml* 24 est *om. Π*

IIII. 7. Totus Christus caput et corpus est: caput unigenitus dei filius et corpus eius ecclesia, sponsus et sponsa, duo in carne una. quicumque de ipso capite a scripturis sanctis dissentiunt, etiamsi in omnibus locis inueniantur in quibus ecclesia designata est, non sunt in ecclesia. et rursus quicumque de ipso capite scripturis sanctis consentiunt et unitati ecclesiae non communicant, non sunt in ecclesia, quia de Christi corpore, quod est ecclesia, ab ipsius Christi testificatione dissentiunt. uerbi gratia qui non credunt Christum in carne uenisse de uirgine Maria ex semine Dauid, quod apertissime scriptura dei loquitur, aut non in corpore ipso resurrexisse, in quo crucifixus et sepultus est, etiamsi per omnes terras inueniantur per quas est ecclesia, non utique sunt in ecclesia, quia ipsum caput ecclesiae non tenent, quod est Christus Iesus, nec in aliqua diuinarum scripturarum obscuritate falluntur, sed notissimis et apertissimis earum testimoniis contradicunt. item quicumque credunt quidem quod Iesus Christus, ita ut dictum est, in carne uenerit et in eadem carne, in qua natus et passus est, resurrexerit et ipse sit filius dei, deus apud deum et cum patre unum et incommutabile uerbum patris, per quod facta sunt omnia, sed tamen ab eius corpore, quod est ecclesia, ita dissentiunt, ut eorum communio non sit cum toto quacumque diffunditur, sed in aliqua parte separata inueniatur, manifestum est eos non esse in catholica ecclesia. quapropter quoniam cum Donatistis quaestio nobis est non de capite, sed de corpore, id est non de ipso saluatore Iesu Christo, sed de eius ecclesia, ipsum caput de quo consentimus ostendat nobis corpus suum de quo dissentimus, ut per eius uerba iam dissentire desinamus. ille est autem unigenitus filius et uerbum dei, et ideo nec prophetae sancti uera loqui potuissent, nisi ab ipsa ueritate, quod est uerbum dei, manifestaretur eis quod

2 cf. Eph. 5, 23. 30. 31   20 cf. Ioh. 1, 3

1 *alt.* capud *O*   2 deus *O*   3 a] ab *Πv*   8 eclesia *Π*   17 Christus Iesus *Πv*   19 resurrexit *O*   20 uerbum] unum uerbum *O*   24 quoniam] quia *Πv*   27 ostendant *Πm1*   30 et ideo *s. l.* *Πm2*

dicerent et iuberetur ut dicerent. proinde prioribus temporibus per prophetas sonuit uerbum dei, deinde per se ipsum, cum *uerbum caro factum est et habitauit in nobis*, deinde per apostolos quos misit ad se praedicandum, ut esset salus usque ad fines terrae. in his igitur omnibus quaerenda est ecclesia.

V. 8. Sed quoniam multa in alios uel ob aliud dicta in quos uolunt et ad quod uolunt maledici plerumque conuertunt, multa etiam propter exercendas rationales mentes figurate atque obscure posita per aenigmatis imaginem uel ambiguitatis ancipitem sensum fallaci aliquando interpretationi consonare et conuenire creduntur, hoc etiam praedico atque propono, ut quaeque aperta et manifesta deligamus; quae si in sanctis scripturis non inuenirentur, nullo modo esset unde aperirentur clausa et illustrarentur obscura. uerbi enim gratia uidete, quam facile sit uel nobis in eos dicere uel illis in nos, quod ait dominus Pharisaeis: *similes estis monumentis dealbatis, quae a foris apparent hominibus speciosa, intus uero plena sunt ossibus mortuorum et omni spurcitia. sic et uos a foris quidem apparetis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi et iniquitate.* haec siue in illos a nobis siue ab eis in nos dicantur, nisi prius probetur manifestissimis documentis, qui sint, qui cum sint iniusti iustos se esse confingant, conuiciante magis leuitate quam conuincente ueritate dici quis mediocriter sanus ignoret? aliter quippe illa dominus in Pharisaeos dicebat tamquam dominus, id est cognitor cordis et humanorum omnium secretorum et testis et iudex; nos autem prius debemus inuenire et ostendere quid arguamus, ne ipsi potius grauissimo crimine insanae temeritatis arguamur. sane si ante docuerint

3 Ioh. 1, 14 4 cf. Matth. 28, 19—20 17 Matth. 23, 27—28. cf. Petil. II 72, 161 27 cf. Dan. 13, 42

4 se *om.* *O* 8 quod] quos *Πv* 10 imagines *v* ambiguitatem *O* 13 diligamus *O* 14 clause *Oml* 17 fariseis *Π* 21 ypocrisi *O* iniquita *Oml* 24 esse] ipsos *Π* 26 fariseos *Π* 30 arguamus *O*

nos tales esse, nequaquam recusare debemus talibus sanctarum scripturarum uerbis nos reprehendi atque contundi; item si nos eos tales esse docuerimus, erit similiter in potestate nostra, quibus dominicis increpationibus iam demonstratos conuictosque feriamus.

9. Sic et illa interim seponenda sunt, quae obscure posita et figurarum uelaminibus inuoluta et secundum nos et secundum illos possunt interpretari. est quidem acutorum hominum diiudicare atque discernere, quis ea probabilius interpretetur, sed nolumus in has ingeniorum contentiones in ea causa, quae populos tenet, nostram disputationem committere. nulli nostrum dubium est per arcam Noe salua rerum gestarum fide, ut deletis peccatoribus domus iusti a diluuio liberaretur, etiam ecclesiam fuisse figuratam; quae forte humani ingenii coniectura uideretur, nisi Petrus apostolus hoc in epistula sua diceret. sed quod ille ibi non dixit, si quis nostrum dicat, propterea cuncta animalium genera ibi fuisse, quia in omnibus gentibus futura praenuntiabatur ecclesia, fortasse Donatistis aliud uideatur et aliter hoc interpretari uelint. similiter et ipsi aliquid obscure uel ambigue positum si pro sua sententia interpretentur, si nobis pateat aliud inde dicere quod pro nobis sonat, quis erit finis? nam quidam eorum episcopus cum hic apud Hipponem, sicut audiuimus, sermonem in populo faceret, dixit eandem arcam Noe ideo bituminatam intrinsecus, ne aquam emitteret suam, ideo etiam extrinsecus, ne admitteret alienam. ad hoc utique ualere uoluit hanc interpretationem, ne baptismus uel extra ecclesiam posse exire credatur uel qui extra datus fuerit acceptetur. uisus est aliquid dicere et

15 cf. I Petr. 3, 20—21

2 item *Om2* ita *Om1Πv* 3 nostra *om. Π* 8 cautorum *O* 10 quae populos] quam populus *Π* 15 hoc Petrus apostolus *Πv* epistola *O* (*passim*) 19 hoc *s. l. Πm2* 20 uel] et *v* 21 '*alias* placeat' *vmg non male, sed* si nobis pateat *intellege* ἐὰν ἡμῖν ἐξῇ *uel* si nobis liceat *et cf. infra:* quis me prohiberet, si possem, aliquid aliud dicere 23 upponem *OΠ* 24 intrin ne (*sic*, secus *om.*) *Π* 25 ideo autem etiam *Ov*

adclamatum est ab eis, qui libenter audiebant nec diligenter de his quae audierant cogitabant, ut, quod erat facile, aduerterent fieri non posse, ut extrinsecus admittat aquam compago lignorum, si non emittit intrinsecus, si autem ab ea parte quae intus est emittit, consequens esse, ut ab ea etiam quae est foris admittat. sed etsi hoc de compacto ligno uerum esset quod ille dixit, quis me prohiberet de arca ex utraque parte bituminata, si possem, aliquid aliud dicere, ut incertum esset, quid horum uel quid fortasse aliud tertium res illa significaret? neque enim absurde dicitur aut non etiam multo probabilius per bitumen, quia uiolentum gluten et res feruentissima est, significatam esse caritatem. unde enim dicitur in psalmo: agglutinata est anima mea post te, nisi flagrantissima caritate? quae quoniam praeceptum est ut sit in nobis in inuicem et in omnes, ideo et intus et foris arcam bituminatam. aut certe quia scriptum est: caritas omnia tolerat, uis ipsa tolerantiae tenax unitatis per bitumen significata est, quo ideo intus et foris arca illita est, quia et intus et foris mali tolerandi sunt, ne pacis compago soluatur. in hac ergo disputatione nostra parcamus talibus interpretationibus et apertum aliquid, quo manifestetur ecclesia, requiramus.

10. Nempe scriptum est in libro Iudicum: et dixit Gedeon ad dominum: quoniam tu saluum facies Israhel in manu mea quemadmodum locutus es, ecce ego pono uellus lanae in area, et si factus fuerit ros in uellere, in omnem uero terram siccitas, sciam quoniam saluum facis in manu mea Israhel sicut locutus es. et factum est sic. et diluculo uigilauit Gedeon in crastinum et expressit uellus, et decucurrit

13 Ps. 62, 9 14 cf. I Thess. 3, 12. Petil. I 29, 31 extr. 16 I Cor. 13, 7 22 Iud. 6, 36—40

4 emittit (e *in ras. 2 litt.*) *Π* 9 signi significaret *Om1* 10 absorde *Π* multo *om. O* 13 poste te *Π* 14 *pr.* in *om. v* 15 arca bituminata *v* 18 *alt.* et *om. Ov* 21 ecclesiam *O* 23 israel *O* (*saepe*) 24 quemadmodum *s. ras. 2 litt. Πm2* (*fuit fort.* sicut *ut lin. 27;* ὃν τρόπον *Gr.*)

ros de uellere, plena peluis aquae. et dixit Gedeon ad dominum: non irascatur furor tuus in me, domine, et loquar adhuc semel et temptabo adhuc semel in uellere: fiat siccitas in uellere tantum, in omnem autem terram fiat ros. et fecit deus sic in nocte illa, et facta est siccitas in uellere tantum, super omnem autem terram ros. non uideo quid hic aliud figuratum et praenuntiatum sit, nisi ut aream intellegamus orbem terrarum, locum autem uelleris populum Israhel. nouimus enim illam quondam gentem diuini sacramenti gratia tamquam caelesti rore perfusam, cuius muneris per omnes in circuitu gentes, quia eo carebant, tamquam siccitas fuit. erat autem apud illum populum hoc munus in uellere, hoc est in uelamine et quasi nube secreti, quia nondum fuerat reuelatum. nunc autem uidemus orbem terrarum iam reuelato rore saginari per euangelium domini nostri Iesu Christi, quod tunc in illo tegmine figurabatur, illam uero gentem amisso sacerdotio quod habebat, quia in scripturis non intellegit Christum, tamquam in sicco uellere remansisse. nec in talibus tamen rerum figuris, quamuis non uideam quid hic aliud possit intellegi, uolo quaeramus ecclesiam. prorsus quae alicuius uel talis interpretationis indigent interim seponamus, non quia falsa sunt, quae hoc modo de talibus tamquam inuolucris interpretando soluuntur, sed quia uel interpretem quaerunt, nolo in eis nostra ingenia comparentur, sed aperta ueritas clamet luceat, in obturatas aures irrumpat, dissimulantium oculos feriat — nemo in eius latebris quaerat falsae suae sententiae locum —, omnem conatum contradicendi confundat, omnem frontem impudentiae elidat.

26 cf. Parm. III 2, 8: (*ea mala*) *faciem dissimulantium feriunt*

8 aream] acrem *Πm1* intelligamus *OΠ* (*passim*) 10 quandam *O* 12 tanquam *Π mg. m1* fuit] erat *Πv* 13 *alt.* hoc] id *Πv* id—uelamine *s. l. Πm2* 14 nube *scripsi* nubes *O* in nube *Πv* 15 reuelato *s. l. Πm2* 16 euuangelium *Π* (*passim*) 19 tamen in talibus *Πm1* 21 alicuius uel talis *in ras. Πm2* 23 interpretanda *O* 25 clamet et *Π* 27 eis *Ov* 28 impudentiae *scripsi, cf. Cresc. II 28, 35* impudentis *codd. v*

VI. 11. O Donatistae, Genesin legite: per me ipsum iuraui, dicit dominus, propter quod fecisti uerbum hoc et non pepercisti filio tuo amantissimo propter me, nisi benedicens benedicam te et implendo implebo semen tuum tamquam stellas caeli et tamquam harenam quae secus oram maris est, et hereditate possidebit semen tuum ciuitates aduersariorum, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quia obaudisti uocem meam. quid ad haec dicitis? an Iudaeorum nobiscum peruersitate contenditis, ut dicatis in solo populo nato ex carne Abrahae intellegendum semen Abrahae? sed Iudaei Paulum apostolum non legunt in synagogis suis, quem uos legitis in conuenticulis uestris. quid ergo dicat apostolus audiamus — quaerimus enim iam quemadmodum intellegendum sit semen Abrahae —: fratres, inquit, secundum hominem dico. tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit aut superordinat. Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius. non dicit 'et seminibus' tamquam in multis, sed tamquam in uno 'et semini tuo', quod est Christus. ecce in quo semine benedicuntur omnes gentes, ecce testamentum dei, aperite aures: hominis, inquit, confirmatum testamentum nemo irritum facit aut superordinat. quare uos irritum facitis testamentum dei dicendo nec in omnibus gentibus esse completum et perisse iam de gentibus in quibus erat semen Abrahae? quare superordinatis dicendo in nullis terris heredem permanere Christum, nisi ubi potuerit coheredem habere Donatum? non inuidemus alicui. legite nobis hoc

VI. 11.] cf. Parm. I 2, 2. Cresc. III 63, 70 1 Gen. 22, 16—18 15 Gal. 3, 15—16

1 genesim *Ov* memet *Πv* 5 *alt.* tanquam *in ras. Πm2* 6 arenam *Ov* ora *O* 7 aduersariorum *in ras. Πm2* (*ex* aduersorum?) 9 adhuc *O* 11 abraae *utroque loco Π* 12 legunti *Om1* 13 dicit *O* 19 tamquam] quasi *Π* 20 est Christus *om. Om1* 23 irritum (ir *in ras.*) *Π* 26 abraae *Π* (*passim sine* h) 27 eredem *Om1* permanere *s. l. Πm2* potuit *Ov* 28 aliqui *Om1*

de lege de prophetis de psalmis de ipso euangelio de apostolicis litteris. legite et credimus, sicut nos uobis legimus et de Genesi et de apostolo, quia in semine Abrahae, quod est Christus, benedicuntur omnes gentes.

12. Audite hoc idem testamentum ad Isaac etiam filium Abrahae: facta est autem fames supra terram praeter famem quae ante facta est in tempore Abraham. abiit autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerara. et apparuit illi dominus et dixit: noli descendere in Aegyptum, habita autem in terra quam tibi dixero, et habita in terra hac, et ero tecum et benedicam te. tibi enim et semini tuo dabo omnem terram hanc et statuam ius iurandum meum quod iuraui Abraham patri tuo et ampliabo semen tuum tamquam stellas caeli et dabo tibi et semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, pro his quae obaudiuit Abraham pater tuus uocem meam et seruauit praecepta mea et iustitias meas et legitima mea. respondete ad ista. semen quippe Abraham hoc idem semen est et Isaac, quod est Christus. quomodo enim uenerit Christus ex tribu Iuda in carne per uirginem, quis quoquo modo christianus ignorat?

13. Audite hoc idem testamentum ad Iacob: et exiit Iacob a puteo iurationis et profectus est in Charram. et deuenit in locum et dormiuit in loco illo, quoniam solis occasus erat. et sumpsit lapidem ex lapidibus loci et posuit ad caput suum et dormiuit in loco illo. et uisum uidit; et ecce scala stabilita super terram, cuius caput pertingebat ad caelum, et an-

6 Gen. 26, 1—5 24 Gen. 28, 10—15

6 super *Πv et Uulg.* 7 Abrahae *v* 8 filistinorum *Π* 9 illi] ei *Π et Uulg.* 14 meum] mecum *O* tecum *v* (τὸν ὅρκον μου) 15 tibi et *s. l. Πm2* (*deest* σοὶ καὶ *etiam in LXX; sed cf. Cresc. IIII 61, 74*) 18 meam uocem *O* 19 legima *Om1* 24 et *om. Π*

geli dei ascendebant et descendebant per illam. et dominus incumbebat super illam et dixit: ego sum dominus deus Abraham patris tui et deus Isaac, noli timere; terram in qua tu dormis super eam, tibi dabo eam et semini tuo. et erit semen tuum sicut harena terrae et multiplicabitur supra mare et in africum et in aquilonem et ad orientem; et benedicentur in te omnes tribus terrae et in semine tuo. et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni uia quacumque ibis, et reducam te in terram hanc, quia non te derelinquam donec faciam omnia quae tecum locutus sum. ecce cui promissioni resistitis, ecce quam firmum testamentum irritum facitis! dicit dominus: non te derelinquam donec faciam omnia quae tecum locutus sum, et uos contradicitis, dicentes ut uobis potius credamus quidquid criminis obicitis ignoto et ignaro orbi terrarum, deo autem dicenti: non relinquam donec faciam non credamus.

14. Legite nobis de scripturis canonicis eos tradidisse diuinos codices, quos nominatim accusatis. legite tam aperta quam sunt ista, quae uobis de Genesi legimus. non a uobis quaerimus quid lapis ille significet, quem Iacob sibi ad caput posuit cum dormiret, quid scala stabilita super terram, cuius caput pertingebat ad caelum, quid angeli dei ascendentes et descendentes per illam. requirant ista prudentiores atque doctiores et in populo pacato eloquantur, ubi non obstrepat improba contradictio, de obscuritate sacramenti et aenigmate lectionis armans impudentiam suam. non desunt corda fidelium, quae commemoret dominus ex euangelio, ubi ait, cum uidisset Isra-

29 cf. Ioh. 1, 47

4 tu *om. Π* super eam *s. l. Π* 5 eam *om. Π* 7 affricum *Π* 13 deus *Πv* 14 derelinquam *in ras. Πm2* 17 non] nono *Om1* 24 descendentes et ascendentes *Π* 27 contraditio *Om1* 29 commemorat *Om2* cum *s. l. Πm2* uidisset *in ras. Πm2* Israheliten *scripsi* israhelitē *O* israhelitam *Π*

heliten in quo dolus non erat, quia Iacob, qui has uidit scalas, ipse dictus est Israhel; non desunt ergo quos inde ipse commemoret dominus. ibi quippe ait: *uidebitis caelum apertum et angelos dei ascendentes et descendentes super filium hominis*, id est super semen Abrahae in quo benedicuntur omnes gentes. sed haec non inculco recusantibus. ecce quod audite: *erit semen tuum sicut harena terrae et multiplicabitur supra mare et in africum et in aquilonem et in orientem; et benedicentur in te omnes tribus terrae et in semine tuo.* date mihi hanc ecclesiam, si apud uos est. ostendite uos communicare omnibus gentibus, quas iam uidemus in hoc semine benedici. date hanc aut furore deposito accipite non a me, sed ab illo ipso in quo benedicuntur omnes gentes. haec de primo legis libro commemorasse suffecerit; plura innotescent sine impia contentione et cum pia dilectione legentibus.

VII. 15. Quid in prophetis? quam multa et quam manifesta sunt testimonia ecclesiae per omnes gentes toto terrarum orbe diffusae! unde pauca commemorabo, plura relinquens otio diligentiae cum dei timore legentibus. accipiamus per os Esaiae sancti diuina responsa et eius ora tamquam dei oracula sciscitemur. sileant humanarum contentionum animosa et perniciosa certamina. inclinemus aurem uerbo dei, dicat Esaias ubi ecclesiam sanctam deo reuelante praeuiderit, ut in uerbis futura dicentis iam nunc praesentia uideamus: *repleta est*, inquit, *uniuersa terra, ut cognoscant dominum, ut aqua multa operiat mare. et erit in illa die radix Iesse et qui exurget principium habere in nationes, in eum gentes sperabunt.* radicem Iesse Christum esse ex semine Dauid secundum carnem natum nullus quoquo modo

3 Ioh. 1, 51 7 Gen. 28, 14 25 Esai. 11, 9—10

1 non erat *in ras. Πm2* scalas (as *in ras.*) *Πm2* 2 ipse *s. l. Πm2* dictus *in ras. Πm2* *alt.* ipse *om. Π* commemorat *Om2* 4 descentes *O* 5 abraam *Π* 7 arena *Om1v* 8 affricam *Πm1*, affricum *Πm2* 14 libro legis *Π* 20 isaiae *Ov* (*passim per* i) 26 cognoscat *v* 28 exsurget *Πv*

christianus ignorat, et si contentiosus est, cum apostolo contendat, qui hoc testimonio in litteris suis utitur. item dicit: germinabit et florescet Israhel et replebitur orbis terrarum fructū eius. Israhel nempe filius fuit Isaac, nepos Abraham, cui promissum est quod in semine eius benedicerentur omnes gentes, quod semen Christum interpretatur apostolus. uenit autem Christus ex semine Abraham per Isaac et per Israhel et deinceps, sicut generationes ad ortum Christi pertinentes euangelista contexit. qui ergo uult contra disputare, contradicat euangelio, neget ex semine Israhel uenisse Christum, ut possit negare quod Esaias dicit: germinabit et florescet Israhel et replebitur orbis terrarum fructu eius. item dicit: ego deus primus et in his quae aduenient ego sum. uiderunt gentes et timuerunt fines terrae. hoc est quod alibi scriptura dicit: primus et nouissimus, ut sit A et Ω, quae sunt litterae in signo Christi omnibus notae. pro eo enim, quod ibi est nouissimus, hic positum est: et in his quae aduenient ego sum. huic ergo manifestationi contradicunt qui nolunt credere, immo qui nolunt iam uidere compleri quod sequitur: uiderunt gentes et timuerunt fines terrae. item paulo post: Iacob puer meus, suscipiam illum. Israhel electus, suscepit eum anima mea. dedi spiritum meum in illum: iudicium gentibus proferet. non clamabit neque cessabit neque audietur foris uox eius. harundinem quassatam non confringet et linum fumigans non extinguet, sed cum ueritate proferet iudicium. refulgebit et non confringetur, donec ponat in terra iudicium, et in nomine eius

2 cf. Rom. 15, 12 3. 11 Esai. 27, 6 9 cf. Matth. 1 13 Esai. 41, 4—5 16 Apoc. 22, 13 22 Esai. 42, 1—4

3 orbis terrarum *in ras.* Πm2 8 pertinentes christi Πm1 9 euuangelista Π (*passim*) 15 fines terrae *in mg.* Π dicit scriptura Π 16 alfa Π ω OΠ 17 eo *s. l.* Π 20 compleri uidere Πm1 27 *post* sed *ras.* (iudiciū?) *in* Π 28 iudicium *in mg.* Π confundetur Π

gentes sperabunt. hoc testimonium de Christo intellegendum et in euangelio positum est. qui audet contradicat, qui autem non audet speret in eum cum gentibus et ab unitate gentium in eum sperantium non recedat aut si recesserat redeat, ne pereat.

16. Item dicit Esaias: et nunc sic dicit dominus, qui finxit me in utero seruum sibi, ut congregem Iacob et Israhel ad eum. appropinquabo illum et honorabor coram domino et deus meus erit mihi uirtus. et dixit mihi: maximum tibi erit hoc, uocari te puerum meum, ut constituas tribus Iacob et prolem Israhel conuertas. et posui te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus usque ad fines terrae. et paulo post: sic dicit, inquit, dominus Israhel: tempore aptissimo exaudiui te et in die salutis adiuui te. certe ista uerba cum commemorasset apostolus Paulus, non nisi in christianis ostendit impleri. conexuit enim dicens: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. audiamus ergo quid Esaias adiungat: dedi te, inquit, in testamentum gentium, ut incolas terram et possideas hereditatem deserti. et interpositis deinde conectit et dicit: ecce isti a longinquo uenient, hi autem ab aquilone et mari, alii autem ex terra Persarum. exulta, caelum, et in laetitia esto terra. emittant montes iocunditatem, quoniam misertus est deus populi sui et humiles populi sui allocutus est. dixit autem Sion: dereliquit me dominus et deus oblitus est mei. numquid capiet obliuio mulierem filii sui uel potest fieri ut non misereatur foetus

2 cf. Matth. 12, 18—21 6 Esai. 49, 5—6 14 Esai. 49, 8 18 II Cor. 6, 2 20 Esai. 49, 8 23 Esai. 49, 12—17

1 inte•legendum *O* 8 honorabo *O* 11 constituat *Oml* iacob *in ras. Π* 18 connexuit *OΠm2v* 20 et dedi *Π, cf. p. 251, 3* 22 connectit *v* 26 iucunditatem *v* 30 uel] ut *Oml*

uteri sui? nunc ecce etsi illam obliuio habebit, me tamen tui nullo modo obliuio capiet, dicit dominus. ecce super manus meas descripsi muros tuos, in conspectu etiam meo es in perpetuum et breui aedificaberis ab his a quibus euersa es. cum igitur per apostolicam uocem non sinamur hoc de populo Iudaeorum, sed de christianorum intellegere, quid intellecturi sumus in eo, quod ait hoc loco Esaias: et breui aedificaberis ab his a quibus euersa es, nisi reges terrae, qui primo persequebantur ecclesiam, post adiuturos eam tanto ante praedictum? sed quia multi eorum in suis iniquitatibus morituri erant, adiungit et dicit: et qui desolauerunt te discedent a te. deinde quia omnes gentes adiungerentur ecclesiae, sequitur et dicit: circumspice ubique oculis tuis et uide uniuersos. uiuo ego, dicit dominus. omnes hos indues te et dispones eos ut ornamentum nouae nuptae, quoniam quae deserta fuerunt in te et corrupta et dilapsa, nunc in maxima artura erunt per eos qui commorantur istic; longe a te efficiantur qui te transuorabant. dicent enim in aures tuas filii tui quos amiseras: angustia nobis est in isto loco; facito itaque nobis etiam nunc locum in quo commoremur. tu uero dices in corde tuo: quis generauit mihi istos, cum sciam esse me sine filiis et uiduam? quis ergo istos educauit mihi? ego enim derelicta fui sola, hi autem mihi ubi erant? sic dicit dominus: ecce tollam in nationes manus meas et in insulas signum meum et adducam filios tuos in sinu; filias etiam tuas super umeros portabunt, et erunt reges educatores

12 Esai. 49, 17 14 Esai. 49, 18—23

2 dicit *bis Om1* 3 tuos muros *OΠm2v* 10 eam] ecclesiam *per comp. O* 13 discedunt *O* 18 corrupte *Om1* dilapsa *scripsi* delapsa *OΠv* 19 isti e *Π* istic et *Engelbrecht* 20 efficientur *Engelbrecht* 30 humeros *Om2Πv*

uestri, quae autem principales sunt nutrices uestrae; super terram declinantes faciem deprecabuntur te et uestigia pedum tuorum elingent, et scies quoniam ego dominus, nec erubesces. et paulo post adiungit et dicit: audite me, audite populus meus, reges quoque intendite mihi, quoniam lex a me prodiet et iudicium meum in lucem gentibus. appropinquat mature iustitia mea et salutare meum proficiscetur et in brachio meo gentes saluantur. de hoc brachio scripturas apostolicas consulamus. cum enim apostolus Paulus de Iudaeorum infidelitate eiusdem prophetae testimonium posuisset, quod eis Christus non fuerit reuelatus, hoc posuit: quis credidit auditui nostro? et brachium domini cui reuelatum est? deinde in consequentibus adiungit Esaias et dicit: erumpant laetitia simul deserta Hierusalem, quoniam misertus est eius et eruit Hierusalem, et patefaciet dominus brachium suum sanctum in conspectu uniuersarum gentium, et uidebunt omnes nationes usque ad ultima terrae salutem quae a deo est. quis tam surdus, quis tam demens, quis tam mente caecus his tam euidentibus testimoniis obloquatur, nisi qui nescit quid loquatur?

17. Sed ad manifestiora ueniamus. certe sacratissimas nuptias in scripturis nouimus sponsum et sponsam Christum et ecclesiam. utrumque scribit Esaias, ne forte in eorum aliquo erremus, quod cui acciderit utrumque amittit, quia de hoc coniugio in sacramento dictum est, sicut testatur apostolus: erunt duo in carne una. sic ergo prior ipse describitur.

5 Esai. 51, 4—5 13 Rom. 10, 16 13. 14 Ioh. 12, 38. Esai. 53, 1 15 Esai. 52, 9—10 29 Eph. 5, 31

3 eligent *O* 8 matura *O* 10 hoc autem *Π* brahio *O* 14 auditui.. *Π* brahium *O* 16 ierusalem *OΠ* (*passim*) 19 natioones *Π* 20 ultima *v* intima *OΠ* 21 sordus *Π* ut his *v* 22 nisi—loquatur *om. Ov* 24 manifestatiora *Π* 26 descripsit *Π* describit *v* 27 ammittit *Oml* 29 ipse prior ipse discribitur *Π*

post multa quae de illo ita dicit Esaias, ut et ipsi ommutescant Iudaei, ne longum sit omnia commemorare, hoc paululum aduertite: peccata, inquit, eorum ipse portabit; ideo ⟨ipse⟩ hereditate possidebit multos et fortium partietur spolia. propter quod tradita est in mortem anima eius et inter iniquos deputatus est et ipse peccata multorum sustinuit et propter iniquitates nostras traditus est. haec de domino nostro Iesu Christo tanto ante praedicta et prophetata fatemini. hic ergo sponsus ut quid traditus est ad mortem, ut quid inter iniquos deputatus est? tanta humilitate celsitudinis suae quid egit, quid adquisiuit? quis ita surdus est ut haec non audiat, quis ita obtunsus ut non intellegat, quis ita caecus ut non uideat? ideo, inquit, ipse hereditate possidebit multos et fortium partietur spolia. propter quod tradita est in mortem anima eius et inter iniquos deputatus est. quid est, haeretici, quod de paucitate gloriamini, si propterea dominus noster Iesus Christus traditus est ad mortem, ut hereditate multos possideret? et qui sunt hi multi uel quam late occupant terram? quae sequuntur audiamus.

18. Praenuntiato sponso et expresso procedat et sponsa in uerbis Esaiae. legamus eam in ueritate paginarum sanctarum et agnoscamus in orbe terrarum. hoc testimonium de sancta ecclesia praedictum etiam Paulus apostolus posuit; non est quo fugiat contentiosa tergiuersatio haereticorum: laetare, sterilis, inquit, quae non paris, erumpe et exclama quae non parturis, quoniam multi filii desertae magis quam eius quae habet uirum. ubi est,

3 Esai. 53, 11—12 25 Esai. 54, 1. Gal. 4, 27

1 obmutescant *Ov* 2 memorare *Πv* 3 et peccata *Πv* 4 ipse *add. Engelbrecht, cf. lin. 14 et p. 252, 2* posidebit *Om1* 11 *interrogationis signum non post* est, *sed post* suae *ponit v, cf. p. 254, 22* 12 sordus *Π* 13 obtusus *Om2v* 14 moltos *Πm1* 16 morte *O* 18 noster *om. v* 20 occupent *Π* 23 orbem *Π* 26 inquit sterilis *Π* 27 quae non parturis *om. Π* 28 magis quam eius *om. Om1*

inquam, quod de paucitate gloriamini? nonne isti sunt multi, de quibus paulo ante dictum est: ideo ipse hereditate possidebit multos? nam quae est hereditas eius nisi ecclesia eius? multi, inquit, filii desertae magis quam eius quae habet uirum, synagogam scilicet Iudaeorum uolens intellegi uirum habentem, quoniam acceperat legem. hinc iam potest diiudicari quod dicimus. comparent isti multitudinem suam in Afris uel in Africa constitutam cum multitudine Iudaeorum per omnes terras quacumque dispersi sunt, et uideant quam sint in illorum comparatione paucissimi. quomodo ergo de se dictum assignabunt: multi filii desertae magis quam eius quae habet uirum? rursus comparent multitudinem christianorum per omnes gentes quibus non communicant, et uideant quam pauci sint in comparatione omnes Iudaei, et tandem aliquando intellegant in ecclesia catholica toto orbe diffusa istam prophetiam esse completam: multi filii desertae magis quam eius quae habet uirum. sed cui habenti uirum haec deserta praelata fuerit in multitudine filiorum, sit obscurum, sit in aenigmate; hanc tamen esse ecclesiam Christi, de qua dictum est: multi filii desertae magis quam eius quae habet uirum, quisquis contradicit, non mihi, sed apostolo contradicit.

19. Unde autem multos filios esset habitura, consequenter adiungit et ait: dixit enim dominus: dilata locum tabernaculi tui et aularum tuarum, fige —noli parcere—, longos fac funiculos tuos et palos tuos confirma. adhuc in dextram et in sinistram extende. et semen tuum gentes possidebit et ciuitates desertas inhabitabis. ne timeas, quoniam praeualebis, neque

25 Esai. 54, 1—4. cf. Cresc. III 64, 72

3 multo *Om1* 8 constitutam (am *in ras. m2*) *Π* 11 quomo *Om1* 21 magis—uirum *om. Π* 25 deus *O* 26 <pelles> aularum tuarum *Lou. cum Uulg.* 27 palos] clauos *Π* 28 dexteram *Π alt.* in *om. Π*

uerearis quod detestabilis fueris. confusionem aeternam obliuisceris, ignominiae uiduitatis tuae non eris memor. quoniam ego dominus qui facio te, dominus nomen illi, et qui liberauit te deus Israhel uniuersae terrae uocabitur. ecce quo usque iussa est extendere funiculos, donec deus eius Israhel uniuersae terrae uocetur. de illa quippe et ei dicitur alio loco per eundem prophetam: propter Sion non tacebo et propter Hierusalem non quiescam, donec prodeat sicut lux iustitia mea. saluatio autem mea sicut facula ardebit et uidebunt omnes gentes iustitiam tuam et reges honorem tuum. et uocabit te nomine tuo nouo quod dominus uocabit illud, et eris corona pulchritudinis in conspectu domini et diadema regni in manu dei tui, et iam non uocaberis derelicta et terra tua non uocabitur deserta. tu enim uocaberis uoluntas mea et terra tua orbis terrarum. quid dici manifestius adhuc exigendum est? ecce ex uno propheta quam multa, quam clara! et tamen resistitur et contradicitur non cuiquam homini, sed spiritui dei et euidentissimae ueritati, et tamen ab eis, qui nomine christiano gloriari uolunt, gloriae Christi ipsius inuidetur, ne ista, quae tanto ante de illo praenuntiata sunt, credantur inpleri, cum iam non praenuntiantur, sed ostenduntur uidentur tenentur. iam uero si de omnibus prophetis ecclesiae praesignatae, quam sicut legimus cernimus, testimonia colligere in hanc unam epistulam uelim, uereor, ne ipse uidear iudicare pauca esse quae tam multa sunt, ut ex isto solo Esaia si omnia congregare uellem, modum debiti sermonis excederem.

8 Esai. 62, 1—4 21 cf. Petil. II 87, 193 extr.

2 tuae *s. l. Πm2* 3 non | non *Π* 4 deus] dñs *Π* 5 ısrł *Π* 12 *pr.* et *om. O* nomini *Π* 13 quod *om. O* uocabit *Engelbrecht* uocauit *OΠv* 22 de illo *s. l. Πm2* 23 *post* sunt *eras.* de illo *in Π* 25 signatae *Π* 26 unam *om. Π* epistolam *OΠ* 28 isaie *O*

VIII. 20. Iam pauca de psalmis audiamus tanto ante cantata et nunc iam compleri cum magno gaudio uideamus. et prius illud ipsum, quod Petilianus in epistula sua quo ore posuerit nescio, audiant et iudicent: *dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam fines terrae.* quis enim christianus umquam dubitauit hoc de Christo esse praedictum aut hanc hereditatem aliud quam ecclesiam esse intellexit? et quia bonos et malos intra eadem retia sacramentorum erat habitura, reges eos, inquit, in uirga ferrea, tamquam uas figuli conteres eos. eadem quippe firma et inflexibili iustitia boni reguntur, mali conteruntur.

21. Quis tam deuius et absurdus est a diuinis eloquiis, qui non ipsum euangelium recognoscat, dum cantatur ille psalmus ubi scriptum est: foderunt manus meas et pedes, dinumerauerunt omnia ossa mea. ipsi uero considerauerunt et conspexerunt me, diuiserunt sibi uestimenta mea et super uestimentum meum miserunt sortem, quando etiam cum hoc factum euangelista narraret, huius testimonii memor fuit? quid autem huius crucis pretio, quid tantae celsitudinis tanta humilitate, quid illo innocentissimo et diuino sanguine comparatum est nisi quod illic in consequentibus dicitur: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae et adorabunt in conspectu eius uniuersae patriae gentium, quoniam domini est regnum et ipse dominabitur gentium? nonne apostolus de praedicatoribus noui testa-

3 cf. Petil. II 92, 202 4 Ps. 2, 7—8 10 Ps. 2, 9 16 Ps. 21, 17—19. Ioh. 19, 24 24 Ps. 21, 28—29

1 iam] *add.* ergo *Πv* 5 es tu] est *O* postola *Π* pete *Petil.* 7 fines] terminos *Petil.* 8 pdictum, *nota* ~e *s.* ct *O* (*fort. uoluit* praedicatum) 14 absordus *Π* •eloquiis (s *eras.*) *Π* 15 cum *Πv* 16 pedes meos *v, cf. Petil. II 8, 19. Cresc. III 64, 72* 22 *ante* tanta *eras.* quid *in Π* 24 commorabuntur *Π* 26 gent••• *Om1*

menti dictum exposuit quod scriptum est: in omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum? de quo alio nisi de Christo intellegitur: deus deorum dominus locutus est et uocauit terram a solis ortu usque ad occasum. ex Sion species decoris eius? cuius nisi Christi uox est: dormiui conturbatus? et unde conturbatus, sequitur et dicit: filii hominum, dentes eorum arma et sagittae et lingua eorum machaera acuta. quorum nisi eorum qui clamauerunt: crucifige crucifige? ut quid hoc totum? cui bono, cui lucro? audi quid sequatur: exaltare super caelos, deus, et super omnem terram gloria tua. ecce habes Christum in passione dormisse et resurrectione super caelos ascendisse. et unde gloria eius super omnem terram, nisi quia ecclesia eius per omnem terram? in his duabus sententiis breuissimis uos, haeretici, totum quod inter nos agitur interrogo. exaltare, inquit, super caelos, deus, et super omnem terram gloria tua: cur dominum Christum exaltatum super caelos praedicatis et eius gloriae super omnem terram non communicatis?

22. Psalmus septuagesimus et primus 'in Salomonem' titulatur. sed quia ita dicta sunt, quae in illum regem temporalem et postea grauiter peccantem conuenire non possunt, etiam contra ipsos Iudaeos de Christo esse praedicta inuictissime defenduntur. nullus autem hoc christianus negat; talia enim dicta sunt, de quibus dubitari non possit quod ad Christum pertineant. ibi etiam dicuntur haec, ubi agnoscatur ecclesia toto orbe diffusa omnibus etiam regibus Christo subiugatis: et dominabitur, inquit, a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae, a flumine

1 Ps. 18, 5. Rom. 10, 18 4 Ps. 49, 1—2 6 Ps. 56, 5 10 Luc. 23, 21 11. 17 Ps. 56, 6 28 cf. De ciu. dei 17, 8 29 Ps. 71, 8

2 exiuit *v*, *cf. Petil. II 14, 33. 43, 102* 5 ex syon *O* exion *Π* 8 sagitta *Π* 19 terram omnem *Π* 21 et *om. Πv* salemonem *Π* 25 de (*s. l.*) hoc *Πm2*

utique, ubi eum spiritus sanctus in columbae specie et uox de caelo manifestauit. deinde sequitur: coram illo decident Aethiopes et inimici eius terram lingent. reges Tharsis et insulae munera offerent, reges Arabum et Saba dona adducent. et adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes seruient ei. et paulo post: et benedicentur in eo omnes tribus terrae, omnes gentes magnificabunt eum. benedictus dominus deus Israhel, qui fecit mirabilia solus, et benedictum nomen gloriae eius in aeternum et in saeculum saeculi, et replebitur gloria eius omnis terra. fiat, fiat. ite nunc, Donatistae, et clamate: non fiat, non fiat. uicit uos dei uerbum dicens: fiat, fiat. ecce manifestata est in psalmis ecclesia toto orbe diffusa, super quam requiescit gloria regis eius. unde et ipsa regina est sponsa eius, de qua ei dicitur in quadragesimo quarto psalmo: adstitit regina a dextris tuis in uestitu deaurato, circumamicta uarietate, et ad eam ipsam exhortandam continuo diuinus sermo dirigitur: audi, filia, et uide et inclina aurem tuam et obliuiscere populum tuum et domum patris tui, quoniam concupiuit rex speciem tuam, quia ipse est deus tuus. adtendite, unde coeperit alloqui sponsam Christi diuina prophetia: audi, inquit, filia, et uide. uos autem nec audire uultis haec praedicta nec uidere completa, et tamen et auditis et uidetis inuiti. audite ergo quid paulo post ei dicitur, audite hoc ex pagina diuina quomodo praenuntietur et uidete in omni terra quomodo compleatur: pro patribus tuis, inquit, nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram. quam multa praeteream de hac re testimonia

1 cf. Petil. II 58, 132 2 Ps. 71, 9—11 7 Ps. 71, 17—19 17 Ps. 44, 10 19 Ps. 44, 11—12 28 Ps. 44, 17

3 lingtent *uel* lingunt *O* 6 terrae *om. Ov, cf. Cresc. III 64, 72* 10 et in saeculum saeculi *om. Πm1 et Uulgata* 14 manifesta *OΠm2* 24 fili *Om1* 25 audistis et uidistis *Π* 26 inuitis *Om1*

scripturarum, norunt qui legunt, et ego noui; sed onerare epistulam nolo cui responderi flagito.

VIIII. 23. Quid ad haec dicturi sunt, quae commemorauimus ex lege et prophetis et psalmis de Christi ecclesia quae toto orbe diffunditur, cui malunt repugnare peruersi quam communicare correcti? quid, inquam, dicturi sunt? utrum haec falsa esse an obscura? sed falsa esse non audent dicere; premuntur enim mole tantae auctoritatis. haec ergo cum uera esse fateantur, impleri non posse contendunt; quasi aliud sit prophetiam crimine falsitatis arguere quam dicere quae praenuntiauit non posse compleri; hoc est enim dicere non esse prophetiam, sed potius pseudoprophetiam. et cum quaeris ab eis, cur haec impleri non possint, respondent: *quia homines nolunt. cum arbitrio quippe libero*, inquiunt, *homo creatus est, et si uult credit in Christum, si non uult non credit; si uult perseuerat in eo quod credit, si non uult non perseuerat. et ideo cum coepisset per orbem terrarum crescere ecclesia, noluerunt homines perseuerare et defecit ex omnibus gentibus christiana religio excepta parte Donati.* quasi uero nescierit spiritus dei futuras hominum uoluntates: quis hoc insanissimus dixerit? cur ergo non hoc potius praenuntiauit, quod de uoluntatibus hominum sciebat futurum? hoc enim modo, quo isti putant haec esse praedicta, quisquis uoluerit potest esse propheta, ut, cum ea quae praedixerit impleta non fuerint, respondeat: 'homines noluerunt; libero enim arbitrio christiani sunt.' hoc modo poterat aliquis prophetare Christum non in cruce passurum, sed gladio moriturum, ut, cum aliter factum esset, responderet: 'quid ego feci? homines in libero arbitrio constituti noluerunt ei facere quod ego praedixeram, et hoc fecerunt quod ipsi uoluerunt'. iam cui non occurrat, quam multa isto modo poterant prophetari uel etiam possunt a quibuslibet hominibus? quis enim dubitauerit quod

13 cf. Petil. II 84, 185

1 honerare *OHm1* 2 epistolam *OΠ* 3 commemoraui *Πv, cf. p. 258, 14* 12 quaesieris *Πv* 13 quippe *s. l. Πm2* inquiunt libero *Π*

Iudas Christum, si noluisset, non utique tradidisset, et Petrus, si noluisset, ter dominum non negasset? sed ideo fuit de istis certa praedictio, quia deus etiam futuras praeuidet uoluntates.

X. 24. Uerumtamen quamquam haec et tardis cordibus pateant, audiamus hinc et ipsius uerbi uocem ore propriae carnis expressam. certe cum post resurrectionem praeberet se etiam contrectandum atque palpandum manibus dubitantium discipulorum et cum accepisset coram illis et manducasset quod ei porrexerant, dixit eis: isti sunt sermones quos locutus sum ad uos cum adhuc essem uobiscum, quia oportebat adimpleri omnia scripta in lege Moysi et prophetis et psalmis de me. de quo autem nisi de illo scripta sunt, quae nos quoque commemorauimus ex lege et prophetis et psalmis, sicut per singula demonstraui? cum ergo ipse dicat qui ueritas est: oportebat adimpleri omnia, quomodo isti negant, nisi quia ueritati inimici sunt? si autem obscura esse adhuc dicunt, et hinc ipsum caput audiamus uerissimum demonstratorem corporis sui. cum enim dixisset: quia oportebat adimpleri omnia scripta in lege Moysi et prophetis et psalmis de me, tamquam quaereremus, utrum in eo quod dixit 'de me' illic intellegenda esset ecclesia propter id quod scriptum est: erunt duo in carne una, ut non solum de capite, uerum etiam de corpore certa diuina oracula teneremus, sequitur euangelista et dicit: tunc aperuit illis sensum, ut intellegerent scripturas, et dixit illis: quoniam sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere a mortuis tertia die. hic ipsum caput ostenditur, quod etiam

10. 20 Luc. 24, 44 16 cf. Ioh. 14, 6 24 Eph. 5, 31 26 Luc. 24, 45—46

1 si *om.* *Om1* noluisset] uoluisset *v* 2 noluisset] uoluisset *Πv* 3 quia] *add.* et *Πv* 10 isti—quos *in ras.* *Πm2* 17 quia *s. l.* *Πm2* inimi *Om1* sunt inimici *Πm1* 18 hunc *Πm1* 20 quae scripta sunt *Πm1, cf. p. 260, 9* 21 Moysi *om.* *Π, cf. Petil. II 14, 33* 28 pati christum *Πm1, cf. Gaud. I 20, 22 et Gr.* παθεῖν τὸν Χριστόν

se manibus discipulorum praebuit contrectandum. uide quemadmodum de corpore adiungat, quod est ecclesia, ut nos nec in sponso nec in sponsa errare permittat: et praedicari, inquit, in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. quid hac uoce ueracius, quid diuinius, quid manifestius? me piget eam commendare uerbis meis, et haereticos non pudet eam oppugnare uerbis suis?

25. Dicant ea testimonia, quae posui de lege et prophetis et psalmis, obscura esse et figurate dicta etiam aliter posse intellegi — quamquam et in eis egerim, quantum potui, ut nec hoc audeant dicere —, sed ecce dicant: numquid et hoc obscure dictum aut aenigmatis uelamento inumbratum est, quod ipse Christus dixit: quia sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem? si obscurum est: dormiui conturbatus, numquid obscurum est: quia oportebat Christum pati? si obscurum est: exaltare super caelos, deus, numquid obscurum est: et resurgere tertia die? item si obscurum est: super omnem terram gloria tua, numquid obscurum est: et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes? si obscurum est: deus deorum dominus locutus est et uocauit terram a solis ortu usque ad occasum, numquid obscurum est: praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes? sic enim terra uocata est a solis ortu usque ad occasum, quemadmodum ipse ait: non ueni uocare iustos,

3 Luc. 24, 47 14 Luc. 24, 46—47 18 Ps. 56, 5 20 Ps. 56, 6 22 ibid. 25 Ps. 49, 1 30 Matth. 9, 13

4 poenitentiam *OΠv* (*passim*) 7 eam] etiam *O* meis *Πmg. m1* 12 *pr.* hoc *om. Π* 17 in] per *Πv* 21 item *scripsi* ita *O*, *om. Πv* 27 est] *add.* et *v*

sed peccatores in paenitentiam. si obscurum est: ex Sion species decoris eius, numquid obscurum est: incipientibus ab Hierusalem? ipsa est enim Sion quae Hierusalem. sed quid ad me? dicant ea, quae posui de lege et prophetis et psalmis, non pertinere ad haec uerba domini quae in euangelio leguntur: non curo, non resisto. certe tamen nisi in lege et prophetis et psalmis hoc praedictum esset, siue in eis testimoniis quae ipse adhibui siue in aliis, nequaquam dixisset dominus: oportet adimpleri omnia quae scripta sunt in lege Moysi et prophetis et psalmis de me, ac deinde aperto eorum sensu, ut intellegerent scripturas, doceret ea ipsa, quae de illo scripta sunt in lege et prophetis et psalmis, eo modo ut diceret: quoniam sic scriptum est et sic oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. non ego potuerim in lege et prophetis et psalmis haec scripta cognoscere: ibi tamen hoc esse scriptum ille dicit qui ueritas est. sed etsi haec ibi scripta esse non diceret, procul dubio sufficeret christianis quod Christus ipse dixisset, oportere praedicari in nomine suo paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. sed dubitantes discipulos suos, quamuis conspecto et contrectato eius corpore, maiore documento scripturarum uoluit confirmare, quam quod se ipse uisibilem atque palpabilem mortalium sensibus admouebat. teneamus ergo ecclesiam ex ore domini designatam, unde coeptura et quo usque peruentura esset, coeptura scilicet ab Hierusalem et peruentura in omnes gentes.

26. Hic iam quisquis dixerit Hierusalem non illam uisibilem ciuitatem intellegendam, sed figurate positam, ut spirita-

1 Ps. 49, 2 9 Luc. 24, 44 13 Luc. 24, 46 19 cf. Ioh. 14, 6

6 nec resisto *v* 8 al|aliis *O* 9 impleri *v* 24 suos *s. l. Πm2* 31 spiritualiter *Πv*

liter accipiatur tota ecclesia aeterna in caelis et ex parte in terris peregrina, potest dicere etiam illud figurate dictum: quia oportebat Christum pati et resurgere tertia die, quod quisquis dixerit nec quoquo modo christianus habendus est. sicut ergo illud proprie positum est, ita et quod adiunctum est de omnium gentium ecclesia incipiente ab Hierusalem. exposuit enim dominus haec de se dicta esse in lege et prophetis et psalmis, et utique ipsa expositio non potuit esse figurata; alioquin non esset expositio. deinde cum Hierusalem figurate posita et spiritaliter intellecta uniuersam ecclesiam significet, quomodo uniuersa ecclesia incipit ab uniuersa ecclesia, tamquam Hierusalem incipiat ab Hierusalem? manifestum est ergo proprie positum de illa ciuitate, unde etiam coepisse probatur ecclesia, etiam atque etiam ipso manifestante et nullam insidiarum latebram calliditati haereticae relinquente. sic enim sequitur et dicit: et uos testes horum, et ego mitto promissionem meam super uos; uos autem sedete in ciuitate, quoad usque induamini uirtute ex alto. in qua utique ciuitate sedere eos iussit, quoad usque induerentur uirtute ex alto, id est sancto spiritu, quem se missurum esse promiserat, ab ea ciuitate coepturam praedixit ecclesiam. si autem non eam putant esse Hierusalem, audiant quod sequitur: produxit autem illos usque Bethaniam, et leuauit manus suas et benedixit illos. et factum est, cum benedixisset illos, discessit ab eis. et ipsi reuersi sunt cum gaudio magno in Hierusalem, et fuerunt semper in templo laudantes deum. ecce ubi ostenditur illa ciuitas in qua eos sedere iussit, donec induerentur uirtute ex alto.

XI. 27. Et hic quidem quot diebus cum eis fuerit, postea-

3 Luc. 24, 46 16 Luc. 24, 48—49 23 Luc. 24, 50—53

5 ita et—est *om. O* 10 spiritualiter *Πv* 12 incipiat] incipit *O*, *om. Πm1 fort. recte* 15 nullum *Π* 16 horum testes *OΠm2v* (*Gr.* μάρτυρες τούτων) 20 spiritu sancto *Πv* 21 ciuitate *om. Π* 30 postquam *Π*

quam se uiuum post passionem oculis eorum et manibus demonstrauit, praetermissum est. non autem tacetur in Actibus apostolorum, ubi rursus eadem manifestatione uerborum dominicorum futura per orbem terrarum praenuntiatur ecclesia. ubi nullus omnino dubitare permittatur, nisi qui de sanctarum scripturarum fide dubitat, illam esse Hierusalem uisibilem ciuitatem, unde coepit ecclesia post domini Iesu Christi resurrectionem et ascensionem, nec aliud eum uoluisse ostendere nisi huius terrae loca unde illi daret initium, et quomodo eam per cuncta inde diffunderet. sic enim scriptum est in Actibus apostolorum: primum quidem sermonem feci de omnibus, o Theophile, quae coepit Iesus facere et docere, usque in diem quo apostolos elegit per spiritum sanctum, mandans eis praedicare euangelium; quibus et manifestauit se ipsum post passionem suam in multis signis, per dies quadraginta apparens eis et disputans de regno dei; et cum conuersaretur cum eis, praecepit eis ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem eius, quam audistis, inquit, ex ore meo: quia Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autem spiritu sancto baptizabimini quem et accepturi estis non post multos hos dies. at illi quidem conuenientes interrogauerunt eum dicentes: domine, si in tempore hoc restitues regnum Israhel? quibus respondens dixit: non est uestrum scire tempora quae pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutem spiritus sancti superuenientem in uos, et eritis mihi testes in Hierusalem et

11 Act. 1, 1—8

1 passionem] *add.* suam *v* 9 illi] ei *Πm1* 13 apostolos (os *in ras. 5 litt.*) *Π* 14 mandans (ans *in ras. m2*) *Π* eis *s. l. Πm2* 18 ierosolimis *O* ne discederent ab ierosolimis *Π*(*v*) 21 baptizabimini spiritu sancto *Π* 23 quidem *om. Π* 24 interrogabant *Πv* 26 est *om. O* tempora] *add.* uel momenta *Πv*, *cf. Petil. II 38, 91*

in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram. ecce et hic manifestatum est, unde coeptura et quo usque peruentura esset ecclesia.

28. Quid ad haec dicunt, qui christianos se superbissime dicunt et Christo apertissime contradicunt? nos hanc ecclesiam tenemus, contra istas diuinas uoces nullas humanas criminationes admittimus. mouet enim nos plurimum, quod dominus noster, cui non credere sacrilegum et impium est, nouissimis uerbis suis, quae habuit in terra, haec primitiuae ecclesiae documenta salubria et nouissima dereliquit. his enim dictis, mox ascendit in caelum, praemunire uoluit aures nostras aduersus eos, quos procedentibus temporibus exsurrecturos esse praedixerat et dicturos: ecce hic est Christus, ecce illic, quibus ne crederemus ammonuit. nec ulla nobis excusatio est, si crediderimus contra uocem pastoris nostri tam claram, tam apertam, tam manifestam, ut nemo uel obtunsus et tardus corde possit dicere: 'non intellexi'. quis enim non intellegat: sic oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem? quis non intellegat: eritis mihi testes in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram. his dictis eleuatus est, et nubes suscepit eum et uiderunt eum euntem in caelum? quid hoc est, rogo? cum uerba nouissima hominis morientis audiuntur ituri ad inferos, nemo eum dicit esse mentitum. et impius iudicatur heres qui forte illa contempserit. quomodo ergo effugiemus iram dei, si uel non credentes uel contemnen-

4 cf. Petil. II 87, 193 extr. 13 Matth. 24, 23 18 Luc. 24, 46—47 21 Act. 1, 8—10

2 manifestum *Πm1* 3 esset peruentura *Π* 8 noster] noster ait *Π*. *qui om. uerba* 9 haec primitiuae—10 dereliquit 10 dereliquid *O* 11 *ante* mox (= mox ut) *interpunxi; cf. 12, 32:* cum iam in caelum ascenderet 13 est *om. Π* 14 admonuit *Πv* ulla nobis excusatio est si *et* 15 a uocem pastoris nri *in ras. Πm2* nostri *om. Ov*, *cf. p. 264, 4* pastoris mei *et p. 237, 25. 272, 28* 16 obtusus *Om2v* 20 in (εἰς) *Π* per *Ov* 27 eres *Π*

tes reppulerimus uerba nouissima et unici filii dei et nostri domini ac saluatoris et ituri in caelum et inde prospecturi quis ea neglegat, quis obseruet, et inde uenturi ut de omnibus iudicet? habeo manifestissimam uocem pastoris mei commendantis mihi et sine ullis ambagibus exprimentis ecclesiam. mihi imputabo, si ab eius grege, quod est ipsa ecclesia, per uerba hominum seduci atque aberrare uoluero, cum me praesertim admonuerit dicens: quae sunt oues meae uocem meam audiunt et secuntur me. ecce uox eius clara et aperta. hac audita qui eum non sequitur, quomodo eius ouem se dicere audebit? nemo mihi dicat: 'o quid dixit Donatus, o quid dixit Parmenianus aut Pontius aut quilibet illorum?'. quia nec catholicis episcopis consentiendum est, sicubi forte falluntur, ut contra canonicas dei scripturas aliquid sentiant. sed si custodito unitatis et caritatis uinculo in hoc incidunt, fiet in eis quod apostolus ait: et si quid aliter sapitis, hoc quoque uobis deus reuelabit. iam uero istae diuinae uoces de uniuersa ecclesia ita manifestae sunt, ut contra eas nisi haeretici animosa peruersitate et caeco furore latrare non possint.

29. Sed praedictam demonstrauimus ecclesiam in uerbo dei sponso eius, siue per legem et prophetas et psalmos siue per os proprium, ab Hierusalem coepturam et peruenturam usque ad terminos orbis terrae. quomodo autem coeperit ab Hierusalem et in omnes gentes inde diffusa fructificet, in eodem uerbo dei etiam per apostolos demonstratur, sicut scriptum est in Actibus apostolorum, quod iam commemoraui, dixisse dominum: eritis mihi testes in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram. deinde sequitur: haec cum dixisset, uidentibus illis

8 Ioh. 10, 27 16 Phil. 3, 15 27 cf. pag. 262, 29 28 Act. 1, 8 30 Act. 1, 9—15

1 repulerimus *v* *pr.* et *s. l. Π* domini nostri *Π* 2 *pr.* et *s. l. Π* 9 sequuntur *Πv* 10 se ouem eius *Πv* 17 deus uobis *Πv* reuelauit *OΠ* 19 non possint latrare *Πml* 25 et *om. O* diffusa *om. O, cf. Cresc. IIII 54, 64:* in ceteras gentes se fructificando diffudit ecclesia

eleuatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum. et cum intuerentur in caelum eunte illo, ecce duo uiri adstiterunt illis in ueste candida, qui et dixerunt: uiri Galilaei, quid statis respicientes in caelum? iste Iesus, qui assumptus est in caelum a uobis, sic ueniet quemadmodum eum uidistis euntem in caelum. tunc reuersi sunt in Hierusalem a monte qui uocatur Elaeon, qui est iuxta Hierosolymam sabbati habens iter. et cum introissent, ascenderunt in superiora ubi erant inhabitantes, Petrus et Iohannes, Iacobus et Andreas, Philippus et Thomas, Bartholomaeus et Matthaeus, Iacobus Alphaei et Simon zelotes et Iudas Iacobi. hi omnes erant adseruientes unanimes orationi cum mulieribus et Maria quae fuit mater Iesu et fratribus eius. in his autem diebus surgens Petrus in medio discipulorum dixit; erat autem turba hominum circiter centum uiginti. deinde narratur Petro faciente sermonem, quemadmodum Mathias in locum Iudae traditoris domini subrogatus sit, et post eius ordinationem sequitur scriptura dicens: et cum complerentur dies pentecostes, erant omnes simul in unum; et factus est repente de caelo sonus uelut decurrentis spiritus uehementis et repleuit totam domum ubi erant sedentes, et uisae sunt illis distributae linguae uelut ignis; consedit autem super unumquemque eorum, et repleti sunt omnes spiritu sancto, et coeperunt loqui uariis linguis prout spiritus dabat pronuntiare eis. erant autem inhabitantes in Hie-

21 Act. 2, 1—14

1 leuatus *Πm2* 2 euntem illum *Πv* (πορευομένου αὐτοῦ) 4 aspicientes *Π* 5 a uobis in caelum *Πv* 6 eum *om. Πm1* uidistis eum *v* uidetis *O* 8 eleon *OΠ* ierosolimam *OΠ* 12 et thomas et *Π* matheus *Π* 13 alfei *Π* symon *OΠ* 22 omnes] autem *O* in unum] in eodem loco *Π* 28 spiritus sanctus *Π* 29 illis *Πv* in *om. Π*

rusalem Iudaei uiri et religiosi ex omni gente quae est sub caelo; cumque facta esset haec uox, conuenit multitudo ac mente confusa est, quia audiebat unusquisque eorum sua lingua loquentes eos. stupebant autem et mirabantur ad inuicem dicentes: nonne omnes hi qui loquuntur Galilaei sunt? et quomodo nos audiuimus unusquisque propriam linguam in qua nati sumus? Parthi et Medi et Elamitae, et qui inhabitabant Mesopotamiam Iudaei et Cappadociam, Pontum et Asiam, Phrygiamque et Pamphyliam, Aegyptum et partes Libyae quae sunt ad Cyrenen, et qui aduenerant Romani Iudaeique et aduenae, Cretenses et Arabes, audiebant loquentes illos suis linguis magnalia dei. stupebant autem et haesitabant, ad inuicem dicentes: quidnam uult hoc esse? alii uero irridebant eos dicentes: quia musto repleti sunt isti. stans uero Petrus cum undecim discipulis eleuauit uocem suam et locutus est dicens: uiri Iudaei et uniuersi qui habitatis Hierusalem, hoc uobis notum sit et cetera quibus eos exhortatur ad fidem. quae cum terminasset, sequitur scriptura ita narrans: his igitur auditis conpuncti sunt corde, dicentes ad Petrum et ad apostolos: quid faciemus, uiri fratres? ostendite nobis. Petrus autem dixit ad eos: paenitentiam agite, et baptizetur unusquisque uestrum in nomine domini Iesu Christi in remissionem peccatorum, et accipietis gratiam sancti

22 Act. 2, 37—41

1 iudei *Π mg. m2* et *om. Πv* 3 ac] et (*s. scr.* uel ac *m1*) *O* 6 hii *Π* isti *v* 9 inhabitant *Πm1v* 10 iudei *s. l. Πm2* frygiamque *O* frigiamque (que *s. l. m2*) *Π* 11 pamphiliam *Π* libiae *OΠ* 16 quidnam—17 dicentes *Π mg. m2* 17 pleni *Π* 21 cętera *Π* exortatur *O* exhortabatur *Πv* 23 dicens *Om1* 27 uestrum *om. O* domini *om. Πv, cf. Cresc. IIII 23, 29* 28 spiritus sancti *Πv*

spiritus. nobis est enim promissio et filiis nostris et omnibus qui longe sunt, quoscumque aduocauerit dominus deus noster. et aliis quidem uerbis plurimis testificabatur eis dicens: saluamini a generatione praua hac. illi uero recepto uerbo hoc crediderunt et baptizati sunt. et adiectae sunt in illa die animae circiter tria milia. ecce quemadmodum coeptum est ab Hierusalem, inde itura ecclesia per omnes linguas, quod etiam praesignatum in eis qui ibidem constituti accepto spiritu sancto linguis omnibus sunt locuti.

30. Iam per alias gentes quemadmodum ierit, quod etiam ipse Petrus praedixerat ubi ait: nobis est promissio et filiis nostris et omnibus qui longe sunt, quoscumque aduocauerit dominus deus noster, deinceps uideamus. narrantur enim consequenter ea quae tunc gesta sunt Hierosolymis usque ad passionem Stephani diaconi, ubi etiam Saulus commemoratur consentiens occisioni eius. qua completa ita deinde narratur: facta est autem in illa die persecutio magna in ecclesia quae erat in Hierosolymis: omnesque dispersi sunt in regionibus Iudaeae et Samariae exceptis apostolis qui remanserunt Hierosolymis. uidete quemadmodum deinceps impleatur quod per ordinem dominus dixerat: eritis mihi testes in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram. iam in Hierusalem factum erat; sequebatur in Iudaea et Samaria, propter quod illi dispersi sunt in regionibus Iudaeae et Samariae. hoc enim de illis mox dicitur: at illi qui dispersi erant transeuntes per ciuitates et castella euangelizabant uerbum dei. quia uero

12 Act. 2, 39 18 Act. 8, 1 23 Act. 1, 8 28 Act. 8, 4

1 uobis *Πv* uestris *Πv* 4 plurimis (πλείοσιν) *om. O* 5 praua *mg. Π* 7 die *s. l. Om2* 8 coeptum] coepta *v. cf. 12, 32 extr.:* quomodo coeptum sit ab Hierusalem itura] itur in *Om1*, itur *Om2* 9 praesignatum] *add.* est *v* 12 uobis *Πv* 13 uestris *Πv* 16 estiam *Om1* 19 *alt.* in *om. Π* 20 iudae *O* 29 domini *Π* qui *Om2*

oportebat primum loqui uerbum dei; sed quoniam reppulistis illud et indignos uos iudicastis uitae aeternae, ecce conuertimur ad gentes. sic enim praecepit nobis dominus: posui te lumen gentibus, ut sis in salutem usque in extremum terrae. et sequitur dicens: audientes autem gentes perceperunt uerbum dei, et crediderunt quotquot erant destinati in uitam aeternam. ecce et hic commemoratum est testimonium ex propheta Esaia quod et nos posuimus, ut sit salus usque in extremum terrae.

XII. 31. Ut ergo non commemorem gentes, quae post apostolorum tempora crediderunt et accesserunt ecclesiae, illae ipsae solae, quas in sanctis litteris, in Actibus et in epistulis apostolorum et in Apocalypsi Iohannis inuenimus, quas utrique amplectimur et quibus utrique subdimur, dicant istae nobis quemadmodum Africana seditione perierint. has enim accepimus non ex conciliis contendentium episcoporum, non ex disputationibus nouiciis, non ex forensibus uel municipalibus gestis, sed ex litteris sanctis canonicis. Antiochena ecclesia, ubi primo appellati sunt discipuli christiani, quomodo potuit Afrorum perire criminibus? quis tam uehemens africus tam longe potuit ablatam spargere pestilentiam, ubi nec nomina eorum, per quos ortum est uel de quibus ortum est hoc malum, nota esse potuerunt, Athenis Iconio Lystris? quis deleuit ecclesias apostolico labore fundatas? in extremis epistulae ad Romanos dicit idem apostolus doctor gentium: audacius autem scripsi uobis ex parte, tamquam

4 Esai. 49, 6 6 Act. 13, 48 9 cf. pag. 248, 12 11 c. 12] cf. Cresc. II 37, 46. Post gesta 4, 4 19 cf. Act. 11, 26 27 Rom. 15, 15—19

1 sermonem *O* 2 iudicastis (*pr.* s *s. l. m1*) *O* 3 uita aeterna *Πv* conuertimus nos *O corr. m1* 5 extremis *Om1* 6 autem] enim *O* 8 in] ad *Π* 13 et in] et *Π* in *v* epistolis *O* 15 istae *scripsi* istis *Om1* isti *Om2Πv* 16 affricana *Π* 18 nouitiis *OΠv* 19 antiochene *Om1* 20 primum *Πv* apellati *OΠ* 21 affricus *Π* 24 Listris *v* 25 quis] quid *O* deluit *Om1*

commemorans uos propter gratiam quae data est mihi a deo, ut minister sim Christi Iesu in gentibus, consecrans euangelium dei, ut fiat oblatio gentium acceptabilis, sanctificata in spiritu sancto. habeo ergo gloriam in Christo Iesu ad deum; non enim audeo quicquam eorum loqui quorum non perfecerit Christus per me in obaudientiam gentium, uerbo et opere, in potestate signorum et prodigiorum, in uirtute spiritus sancti; ita ut ego ab Hierusalem et in circuitu usque in Illyricum repleuerim euangelium Christi. quaerite, Donatistae, si nescitis, quaerite ab Hierusalem per terrena itinera in circuitu usque in Illyricum quot mansiones sint: si tot ecclesias computemus, dicite quemadmodum per Africanas contentiones perire potuerunt. ad Corinthios, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses, ad Colossenses uos solas apostoli epistulas in lectione, nos autem et epistulas in lectione ac fide et ipsas ecclesias in communione retinemus. iam uero Galatia non una ecclesia est, sed in ea regione innumerabiles. Corinthios autem uidete quemadmodum salutauerit: Paulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei et Timotheus frater ecclesiae dei quae est Corinthi cum sanctis omnibus qui sunt in uniuersa Achaia. quot putatis esse ecclesias in uniuersa Achaia? fortasse ubi sit Achaia nescitis et de tam incognita prouincia tanta caecitate iudicatis, ut eam criminibus Afrorum perisse dicatis. nonne plena sunt florentissimis ecclesiis omnia loca quae Petrus nominat, Pontus Cappadocia Asia et Bithynia? quid? Iohannes

20 II Cor. 1, 1 28 cf. I Petr. 1, 1 cf. Apoc. 1, 11

5 dominum *Om1* 6 quidquam *Ov* 7 oboedientiam *Π* 10 illiricum *O, item lin. 13* 13 quod *O* si *s. l. Πm2* 15 potuerint *Π* 16 tessalonicenses *Π* colosenses *Πm1* 17 *pr.* et *om. Π* 23 quot— uniuersa Achaia *om. O* 24 Achaia sit *v* 28 nominauit *v* *post* Pontus *v add.* Galatia, *de qua tamen Aug. et Cresc. II 37, 46 et Post gesta 4, 4 tacet* et *om. v* bithinia *O* bythinia *Π*

quibus scripsit, Zmyrnae Pergami Sardis Thyatirae Philadelphiae Laodiciae quae sunt ecclesiae — iam enim Ephesum commemorauimus —, dicat mihi aliquis uestrum ubi sint, quantum ab inuicem distent. fortasse modo id quaeritis uel legendo uel audiendo cognoscere. cognoscite ergo etiam quam longe ab Africa remotae sunt, et dicite nobis, cur eas omnino uobis incognitas et in apostolicis litteris manifestatas tam sacrilega temeritate accusetis et tanta dementia criminibus Afrorum perisse dicatis. postremo quid de illis in sanctis canonicis libris scriptum est scio, quid de illis uos dicatis nescio. certe, sicut nos eas legimus ecclesias Christi ex codicibus quos et uos ueneramini, sic et uos ex codicibus quos et nos ueneramur quemadmodum perierint legite nobis. an placet uobis, ut contra ecclesias, quae membra sunt unius ecclesiae toto orbe diffusae, quas nobis per scripturas suas sanctus spiritus commendauit et tradidit, undelibet prolata quaelibet hominum maledicta credamus? hoc quidem uobis placet, sed nobis non placet. quibus autem iustius placeat et uos uidetis, sed uicti animositate non uultis uinci ueritate. ecce sunt scripturae dei, ecce sunt in eis ecclesiae et uniuersali totius orbis nomine et nominatim designatae et expressae. quid maiores uestri collegis suis obiecerint nescierunt, quales ea causa iudices habuerit nescierunt: quomodo ergo perierunt? ecce sunt scripturae quibus credo, ecce sunt ecclesiae quibus communico: ubi tibi lego nomina earum, ibi mihi lege crimina earum.

32. Si autem aliunde clamas uel recitas, nos post uocem pastoris nostri per ora prophetarum, per os proprium, per ora euangelistarum nobis apertissime declaratam uocem uestram

1 zmirnae *OΠ* Smyrnae *v* Pergamo *Om2v* thiatirae *OΠ* Tiathyrae *v* filadelfiae *OΠ* 6 affrica *Π* 7 manifestas *Π* tam *om. O* 10 est] sit *Πv* 11 eas] ea *Om1* 15 spiritus sanctus per scripturas suas *Π* 16 spiritus sanctus *v* 20 eis] ecclesia *Π* 27 aliud declamas (de *s. l. m1*) *Π* 28 proprium] priorum (pri *in ras. m2*) *Π* 29 uoces uestras *Πv*

non admittimus, non credimus, non accipimus. quae sunt oues meae, inquit pastor caelestis, uocem meam audiunt et sequuntur me. uox eius de ecclesia non est obscura. quisquis ab eius grege errare non uult, hanc audiat, hanc sequatur. fidelissimus dispensator eius, doctor gentium in fide et ueritate, quia ipse in eo loquebatur, haec dicit: miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui uos uocauit in gratia Christi in aliud euangelium, quod non est aliud; nisi aliqui sunt conturbantes uos et uolentes conuertere euangelium Christi. sed licet si nos aut angelus de caelo uobis euangelizauerit praeterquam quod euangelizauimus uobis, anathema sit. sicut praediximus, et nunc iterum dico, si quis uobis euangelizauerit praeterquam quod accepistis, anathema sit. euangelizata est nobis ecclesia per totum orbem terrarum futura. hoc in lege et prophetis et psalmis esse praenuntiatum ipse dominus testificatus est, qui eam coepturam ab Hierusalem et per omnes gentes permanaturam esse praedixit, testes sibi futuros in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram, cum iam in caelum ascenderet, praenuntiauit. haec uerba facta secuta sunt: quomodo coeptum sit ab Hierusalem et deinde processum in Iudaeam et Samariam et inde in totam terram, ubi adhuc crescit ecclesia, donec usque in finem etiam reliquas gentes ubi adhuc non est obtineat, scripturis sanctis testibus consequenter ostenditur. quisquis aliud euangelizauerit, anathema sit.

XIII. Aliud autem euangelizat, qui perisse de cetero mundo ecclesiam et in parte Donati in sola Africa remansisse dicit.

1 Ioh. 10, 27 5 cf. Luc. 12, 42 I Tim. 2, 7 6 Gal. 1, 6—9

2 audient (*at* sequuntur) *OП* 4 hanc—hanc *scripsi* hunc—hunc *OПv* 6 quia] qua *O* 8 gratiam *v* (*Gr.* ἐν χάριτι) 12 uobis *s. l. Пm2* 18 permansuram *П* 19 *fort.* <et> testes 23 et inde *in ras. O* et (*om.* inde) *П* donec *v* 24 adhuc ubi *Пm1* donec] et inde *v* 28 de] dicat de *Пm1* dicit de *Пm2v* cẹtero *П* (*passim*) 29 affrica *П*

ergo anathema sit: aut legat mihi hoc in scripturis sanctis et non sit anathema.

33. *Lego,* inquit. *nam Enoch unus inter omnes homines placuit deo et translatus est et postea toto mundo aquarum inundatione deleto solus Noe cum coniuge et filiis et nuribus suis in arca meruit liberari.* adiungunt etiam de Loth, quod solus cum filiabus de Sodomis liberatus sit, de ipso quoque Abraham et Isaac et Iacob, quod pauci fuerint deo placentes in terra idolis et daemonibus dedita. postremo iam multiplicato populo Israhel, iam temporibus regum in terra promissionis, quae fuerat omnibus duodecim tribubus distributa, commemorant decem tribus diuisas et traditas seruo Salomonis, duas autem remansisse filio Salomonis ad regnum quod erat Hierusalem. *sic et nunc,* inquiunt, *totus mundus apostatauit. nos autem tamquam duae illae tribus in templo dei, hoc est in ecclesia, remansimus. dominum etiam Iesum Christum cum plurimi discipuli sequerentur, septuaginta duobus apostatantibus soli cum illo duodecim remanserunt.* his atque huiusmodi exemplis haeretici suam paucitatem commendare conantur et in sanctis ecclesiae multitudinem toto orbe diffusam blasphemare non cessant. sed quaero ab eis, si, quod absit, nollem credere uera esse ista ipsa quae ab eis commemorantur exempla, unde me conuincerent. nonne de scripturis sanctis, ubi leguntur tanta manifestatione, ut quisquis illas litteras in fidem recipit non possit nisi et ista uerissima confiteri? porro si haec exempla ideo cogerer credere uera esse, quia ibi scripta sunt, ubi non possum dicere falsa esse quae scripta sunt, cur non et ipsi de ecclesia toto orbe diffusa eisdem scripturis credunt? ecce nos illa omnia credimus. credant et ipsi quod

3 cf. Gen. 5, 24 5 cf. Gen. 7, 1 6 cf. Gen. 19, 12 12 cf. III Reg. 11—12 17 cf. Petil. II 18, 40

4 *alt.* et *om.* *Π* 6 adiungant *O* 8 *pr.* et *om.* *v* 9 dedita et daemonibus *Π* 10 terram *Π* 11 fuerat] fuera *Om1* futura *Π* 12 *et* 13 salemonis *Π* 13 duas—Salomonis *om.* *O* 16 permansimus *Π* 17 plurimis *Om1* discipuli *om.* *Π* 21 quod absit si (ei *s. l. m2*) *Π* 22 ipsa *om.* *Π* 25 recepit *v* 27 possem *v* 29 omnia illa *v*

ait dominus: praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem, credant quod ascensurus in caelum nouissime dixit: eritis mihi testes in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram. et illa et ista uera esse credantur, et nulla inter nos contentio remanebit, quia nec illis ueris ista nec istis ueris illa impediuntur. *et ista*, inquiunt, *credimus et completa esse confitemur, sed postea orbis terrarum apostatauit et sola remansit Donati communio.* haec nobis legant, sicut legunt de Enoch, de Noe et de Abraham, Isaac et Iacob et de illis duabus tribubus, quae decem separatis reliquae factae sunt, et de duodecim apostolis, qui ceteris apostatantibus remanserunt. et hoc similiter legant, et nihil resistimus. si autem non ea de scripturis sanctis legunt, sed suis contentionibus persuadere conantur, credo illa quae in scripturis sanctis leguntur, non credo ista quae ab haereticis uanis dicuntur. sed quia se duabus illis tribubus, quae cum Salomonis filio remanserunt, comparandos putant, legant, et eos hoc elegisse paenitebit. sic enim commemorantur in scripturis ipsi duo populi: pars quae erat ad Hierusalem Iuda nominatur, illa uero alia, quae cum seruo Salomonis in ampliore numero segregata est, Israhel uocatur. legant quae dicant prophetae de utrisque, quemadmodum peiorem dicant Iudam quam Israhel, ita ut iustificatam dicant auersatricem Israhel peccatis praeuaricatricis Iudae, id est tam grauia esse peccata huius, ut in eius comparatione illa iusta dicenda sit. nec huius tamen nec illius peccata obfuerunt aliquid iustis, qui et hic et illic fuisse inueniuntur. nam et in illa parte, quam pro exemplo perditionis ponunt, id est in Israhel, fuerunt sancti prophetae. ibi erat ille memorabilis

1 Luc. 24, 47 4 Act. 1, 8 21 cf. III Reg. 12, 20 24 cf. Hier. 3, 11

1 eius] suo *Πv* 4 dixerit *O* 6 esse *om. O* 10 enoc *O* 18 salemonis *Π*, *item lin. 22* 19 legisse *Π* poenitebit *Πv* 25 iudee *O* Iuda *Πv* 26 grauia *in ras. Πm2* 27 offuerunt *Π* 29 *alt.* in *om. O*

Helias, ut de aliis taceam, cui etiam dictum est: reliqui mihi septem milia uirorum qui non curuauerunt genua ante Baal. ideo nequaquam pars illa populi tamquam haeresis fuisse deputanda est. deus enim easdem tribus iusserat separari, non ut religio, sed ut regnum diuideretur et hoc modo uindicaretur in regnum Iuda. deus autem numquam iubet schisma uel haeresem fieri. neque enim quia et in orbe terrarum plerumque regna diuiduntur, ideo et unitas christiana diuiditur, cum in utraque parte catholica inueniatur ecclesia.

34. Hoc ideo de Iuda et Israhel commemorandum arbitratus sum, maxime ut admoneantur isti non obesse iustis in medio impiorum constitutis, quidquid in ipsos populos propter impiorum multitudinem dicitur, ut desinant colligere testimonia, quaecumque siue per prophetas siue per os domini siue per euangelistas in zizania uel paleam orbis terrarum dicta inueniuntur. plerumque enim sermo diuinus impias turbas ecclesiae, quae nec in ecclesia deputantur, tamen propter sacramenta, quae cum sanctis communiter habent, quia inest in eis quaedam forma pietatis cuius uirtutem negant, sicut ait apostolus: habentes formam pietatis, uirtutem autem eius abnegantes, sic redarguit, tamquam omnes tales sint et nullus bonus omnino remanserit. inde quippe admonemur in suo quodam numero eos dici omnes, id est omnes filios gehennae, quo eos deus pertinere praesciuit. isti ergo uel imperite uel fallaciter agentes colligunt de scripturis talia, quae uel in malos bonis usque in finem permixtos uel de uastatione prioris populi Iudaeorum dicta repperiuntur, et uolunt ea detorquere in ecclesiam dei, ut tamquam defecisse ac perisse de toto orbe uideatur. desinant ergo talia proferre, si respondere huic epistulae uolunt. neque enim nos ita dicimus per totum orbem

1 III Reg. 19, 18 8 significare uidetur diuisionem imperii R. a. 395 factam 21 II Tim. 3, 5

2 millia *Ov* 7 haeresim *Om2v* orbem *Π* 13 quicquid *Π* 16 zizaniam *Π* 19 in *om. Π* 24 dicit *Π* 28 reperiuntur *Om2v*

diffundi ecclesiam, ut in sacramentis eius solos bonos esse dicamus ac non etiam malos et eos multo plures, ut in eorum comparatione pauci sint, cum per se ipsos ingentem numerum faciant.

XIIII. 35. Habemus innumerabilia testimonia et de commixtione malorum cum bonis in eadem communione sacramenti, sicut Iudas ab initio malus inter bonos undecim conuersatus est, et de bonorum paucitate propter malorum plurium comparationem et rursus de bonorum multitudine per se ipsam considerata. ex quibus, ne longum faciam, pauca commemoro. est in Canticis canticorum, quod de sancta ecclesia dictum omnis christianus agnoscit: sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum. unde appellat spinas nisi propter malignitatem morum, et easdem unde filias nisi propter communionem sacramentorum? uidet etiam Ezechiel signatos quosdam, ne cum malis pariter interirent,, de quibus ei dicitur: qui gemunt et maerent peccata et iniquitates populi mei quae fiunt in medio eorum. populum suum non diceret, quem solis illis illaesis perire mox iubet, nisi eum populum qui eius sacramenta gestabat. dicit et dominus de superseminatis zizaniis: sinite utraque crescere usque ad messem, id est triticum et zizania, et ipse interpretatur messem finem esse saeculi, agrum uero, ubi utrumque seminatum est, mundum esse. oportet itaque usque in finem saeculi crescere utrumque per mundum. unde iam non permittuntur isti suspicari aut asserere quod dicunt, defecisse omnes bonos de mundo, ut in sola parte Donati remanerent. conantur enim contra apertissimam sententiam domini dicentis: ager est mundus et: sinite utraque crescere usque ad

12 Cant. 2, 2 17 Ezech. 9, 4 21 Matth. 13, 30 29 Matth. 13, 38. 30

2 eos] eo *O*, *add.* etiam *v* 8 plurimam *Π* 12 in medio spinarum *in ras. Πm2* 15 hiezechiel *O* hic Ezechiel *v* 16 pariter *om. Π* 22 zizaniam *O* 26 deserere *Π* omnes bonos defecisse *Πv* 29 hic mundus *OΠm2v*, *cf. 15, 38. 24, 70. Gaud. II 4, 4*

ierant et apostoli audito quod recepisset Samaria uerbum dei, quando per impositionem manus eorum acceperunt spiritum sanctum, ita dicitur de Petro et Iohanne: Petrus autem et Iohannes testificati uerbum domini redibant Hierosolymam, multosque uicos Samaritanorum euangelizabant transeuntes. deinde narratur de illo eunucho qui rediens ab Hierosolymis a Philippo baptizatus est, et de ipso Philippo dicitur: angelus autem domini rapuit Philippum ab eo et amplius non uidit eum eunuchus; ibat autem uiam suam gaudens. Philippus autem inuentus est uenisse in Azotum, unde reuertens euangelizabat per omnes ciuitates, usque dum ueniret in Caesaream. sic ergo inuenitur et per Iudaeae et Samariae ciuitates praedicatum euangelium. restabat ergo ut praedicaretur ex ordine etiam per omnes gentes, sicut dominus dixerat, usque in totam terram. uocatur ergo Saulus de caelo, fit ex persecutore praedicator et dicit de illo dominus ad Annaniam: uade, quoniam uas electionis est mihi, ut portet nomen meum coram gentibus et regibus et filiis Israhel magnificari; ego enim monstrabo ei quanta patietur propter nomen meum. iam itaque tenemus ecclesiam in Hierusalem et per totam Iudaeam et Samariam, unde apertissime paulo post dicitur: ecclesiae quidem per totam Iudaeam et Galilaeam et Samariam habebant pacem instructae et confirmatae in timore domini, et consolatione sancti spiritus replebantur. deinde paucis interpositis uenitur

3 Act. 8, 25 8 Act. 8, 39—40 15 Luc. 24, 46 16 Act. 1, 8 18 Act. 9, 15—16 23 Act. 9, 31

1 erant *O* et *del. Om2* 2 eorum *om. O* 4 rediebant *Ov* 5 uicos (χώμας) *scripsi* uiros *Π* multisque uiris *Ov* 7 qui *bis Om1* ierosolimis *Π* 9 ab eo *om. Πm1* 10 autei *Π* uiam suam (τὴν ὁδὸν αὐτοῦ) *scripsi* uia sua *OΠv* 11 uenisse *om. Πm1* azoto *Πm1* 13 in *om. Πm1* 14 et per samariae *Π* 18 dominus *om. O* ad] d *Om1* Ananiam *Ov* 19 est mihi] mihi est est *Πm1* 26 spiritus sancti *Π*

ad eum locum, ubi Cornelius centurio credidit et cum suis baptizatus est, qui omnes gentiles erant incircumcisi. quod antequam fieret, Petrus uidit in assumptione mentis, cum oraret, caelum apertum et quattuor initiis ligatum uas quoddam tamquam linteum limpidum, in quo omne genus quadrupedum ac ferarum et uolucrum caeli. et facta est uox: Petre, surge, macta et manduca. ait autem Petrus: domine, numquam manducaui omne commune et immundum. et uox rursus ad eum: quae deus mundauit tu ne communia dixeris. quod autem per hoc uisum gentes crediturae significatae sint, non opus est ut nos coniciamus; ipse quippe apostolus hoc exponit in illo uase sibi demonstratum. cum enim ingressus esset domum ubi erat Cornelius et multi conuenissent, dixit ad eos: uos melius scitis quomodo abominandum sit uiro Iudaeo iungi aut accedere ad alienigenam; sed mihi deus ostendit nullum communem aut inquinatum dicere hominem. ita exposuit illam uocem, quam de animalibus in illo linteo demonstratis audierat: quae deus mundauit tu ne communia dixeris. iam cui non appareat illo uase significatum orbem terrarum cum omnibus gentibus? unde etiam quattuor initiis erat alligatum propter notissimas quattuor orbis partes orientem et occidentem, austrum et aquilonem, quas saepissime scriptura commendat. iam uero Paulus missus ad gentes quae loca circumierit disseminans uerbum dei et natas confirmans ecclesias, longum est commemorare. cui Iudaei cum restitissent Antiochiae, ipse et Barnabas dixerunt ad eos: uobis

4 Act. 10, 11—15 15 Act. 10, 28 20 Act. 10, 15 28 Act. 13, 46—47

1 baptizatus est cum suis *Π* 3 uidit petrus *Πm1* assumptionem *O* 4 quatuor *Πv* (*passim*) 5 in quo erat *v* 7 macta] occide *Π* 10 commune *O* communia ne *v* 12 est opus *Π* nos *om.* *Πv* 14 ingessus *O* domum] in domo *O* connelius *O* 15 scitis *s. l.* *O* 16 abhominandum *Om1* 17 ostendit deus *Π* 20 communia ne *O* 23 orbis *om.* *Πv* 24 *pr.* et *om.* *Π* 26 circuerit *Om2* circuierit *Π*

oportebat primum loqui uerbum dei; sed quoniam reppulistis illud et indignos uos iudicastis uitae aeternae, ecce conuertimur ad gentes. sic enim praecepit nobis dominus: posui te lumen gentibus, ut sis in salutem usque in extremum terrae. et sequitur dicens: audientes autem gentes perceperunt uerbum dei, et crediderunt quotquot erant destinati in uitam aeternam. ecce et hic commemoratum est testimonium ex propheta Esaia quod et nos posuimus, ut sit salus usque in extremum terrae.

XII. 31. Ut ergo non commemorem gentes, quae post apostolorum tempora crediderunt et accesserunt ecclesiae, illae ipsae solae, quas in sanctis litteris, in Actibus et in epistulis apostolorum et in Apocalypsi Iohannis inuenimus, quas utrique amplectimur et quibus utrique subdimur, dicant istae nobis quemadmodum Africana seditione perierint. has enim accepimus non ex conciliis contendentium episcoporum, non ex disputationibus nouiciis, non ex forensibus uel municipalibus gestis, sed ex litteris sanctis canonicis. Antiochena ecclesia, ubi primo appellati sunt discipuli christiani, quomodo potuit Afrorum perire criminibus? quis tam uehemens africus tam longe potuit ablatam spargere pestilentiam, ubi nec nomina eorum, per quos ortum est uel de quibus ortum est hoc malum, nota esse potuerunt, Athenis Iconio Lystris? quis deleuit ecclesias apostolico labore fundatas? in extremis epistulae ad Romanos dicit idem apostolus doctor gentium: audacius autem scripsi uobis ex parte, tamquam

4 Esai. 49, 6   6 Act. 13, 48   9 cf. pag. 248, 12   11 c. 12] cf. Cresc. II 37, 46. Post gesta 4, 4   19 cf. Act. 11, 26   27 Rom. 15, 15—19

1 sermonem *O*   2 iudicastis (*pr.* s *s. l. m1*) *O*   3 uita aeterna *Πv*   conuertimus nos *O corr. m1*   5 extremis *Om1*   6 autem] enim *O*   8 in] ad *Π*   13 et in] et *Π* in *v*   epistolis *O*   15 istae *scripsi* istis *Om1* isti *Om2Πv*   16 affricana *Π*   18 nouitiis *OΠv*   19 antiochene *Om1*   20 primum *Πv*   apellati *OΠ*   21 affricus *Π*   24 Listris *v*   25 quis] quid *O*   deluit *Om1*

commemorans uos propter gratiam quae data est mihi a deo, ut minister sim Christi Iesu in gentibus, consecrans euangelium dei, ut fiat oblatio gentium acceptabilis, sanctificata in spiritu sancto. habeo ergo gloriam in Christo Iesu ad deum; non enim audeo quicquam eorum loqui quorum non perfecerit Christus per me in obaudientiam gentium, uerbo et opere, in potestate signorum et prodigiorum, in uirtute spiritus sancti; ita ut ego ab Hierusalem et in circuitu usque in Illyricum repleuerim euangelium Christi. quaerite, Donatistae, si nescitis, quaerite ab Hierusalem per terrena itinera in circuitu usque in Illyricum quot mansiones sint: si tot ecclesias computemus, dicite quemadmodum per Africanas contentiones perire potuerunt. ad Corinthios, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses, ad Colossenses uos solas apostoli epistulas in lectione, nos autem et epistulas in lectione ac fide et ipsas ecclesias in communione retinemus. iam uero Galatia non una ecclesia est, sed in ea regione innumerabiles. Corinthios autem uidete quemadmodum salutauerit: Paulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei et Timotheus frater ecclesiae dei quae est Corinthi cum sanctis omnibus qui sunt in uniuersa Achaia. quot putatis esse ecclesias in uniuersa Achaia? fortasse ubi sit Achaia nescitis et de tam incognita prouincia tanta caecitate iudicatis, ut eam criminibus Afrorum perisse dicatis. nonne plena sunt florentissimis ecclesiis omnia loca quae Petrus nominat, Pontus Cappadocia Asia et Bithynia? quid? Iohannes

20 II Cor. 1, 1 28 cf. I Petr. 1, 1 cf. Apoc. 1, 11

5 dominum *Om1* 6 quidquam *Ov* 7 oboedientiam *Π* 10 illiricum *O, item lin. 13* 13 quod *O* si *s. l. Πm2* 15 potuerint *Π* 16 tessalonicenses *Π* colosenses *Πm1* 17 *pr.* et *om. Π* 23 quot— uniuersa Achaia *om. O* 24 Achaia sit *v* 28 nominauit *v* *post* Pontus *v add.* Galatia, *de qua tamen Aug. et Cresc. II 37, 46 et Post gesta 4, 4 tacet* et *om. v* bithinia *O* bythinia *Π*

quibus scripsit, Zmyrnae Pergami Sardis Thyatirae Philadelphiae Laodiciae quae sunt ecclesiae — iam enim Ephesum commemorauimus —, dicat mihi aliquis uestrum ubi sint, quantum ab inuicem distent. fortasse modo id quaeritis uel legendo uel audiendo cognoscere. cognoscite ergo etiam quam longe ab Africa remotae sunt, et dicite nobis, cur eas omnino uobis incognitas et in apostolicis litteris manifestatas tam sacrilega temeritate accusetis et tanta dementia criminibus Afrorum perisse dicatis. postremo quid de illis in sanctis canonicis libris scriptum est scio, quid de illis uos dicatis nescio. certe, sicut nos eas legimus ecclesias Christi ex codicibus quos et uos ueneramini, sic et uos ex codicibus quos et nos ueneramur quemadmodum perierint legite nobis. an placet uobis, ut contra ecclesias, quae membra sunt unius ecclesiae toto orbe diffusae, quas nobis per scripturas suas sanctus spiritus commendauit et tradidit, undelibet prolata quaelibet hominum maledicta credamus? hoc quidem uobis placet, sed nobis non placet. quibus autem iustius placeat et uos uidetis, sed uicti animositate non uultis uinci ueritate. ecce sunt scripturae dei, ecce sunt in eis ecclesiae et uniuersali totius orbis nomine et nominatim designatae et expressae. quid maiores uestri collegis suis obiecerint nescierunt, quales ea causa iudices habuerit nescierunt: quomodo ergo perierunt? ecce sunt scripturae quibus credo, ecce sunt ecclesiae quibus communico: ubi tibi lego nomina earum, ibi mihi lege crimina earum.

32. Si autem aliunde clamas uel recitas, nos post uocem pastoris nostri per ora prophetarum, per os proprium, per ora euangelistarum nobis apertissime declaratam uocem uestram

1 zmirnae *OΠ* Smyrnae *v* Pergamo *Om2v* thiatirae *OΠ* Tiathyrae *v* filadelfiae *OΠ* 6 affrica *Π* 7 manifestas *Π* tam *om. O* 10 est] sit *Πv* 11 eas] ea *Om1* 15 spiritus sanctus per scripturas suas *Π* 16 spiritus sanctus *v* 20 eis] ecclesia *Π* 27 aliud declamas (de *s. l. m1*) *Π* 28 proprium] priorum (pri *in ras. m2*) *Π* 29 uoces uestras *Πv*

non admittimus, non credimus, non accipimus. quae sunt oues meae, inquit pastor caelestis, uocem meam audiunt et sequuntur me. uox eius de ecclesia non est obscura. quisquis ab eius grege errare non uult, hanc audiat, hanc sequatur. fidelissimus dispensator eius, doctor gentium in fide et ueritate, quia ipse in eo loquebatur, haec dicit: miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui uos uocauit in gratia Christi in aliud euangelium, quod non est aliud; nisi aliqui sunt conturbantes uos et uolentes conuertere euangelium Christi. sed licet si nos aut angelus de caelo uobis euangelizauerit praeterquam quod euangelizauimus uobis, anathema sit. sicut praediximus, et nunc iterum dico, si quis uobis euangelizauerit praeterquam quod accepistis, anathema sit. euangelizata est nobis ecclesia per totum orbem terrarum futura. hoc in lege et prophetis et psalmis esse praenuntiatum ipse dominus testificatus est, qui eam coepturam ab Hierusalem et per omnes gentes permanaturam esse praedixit, testes sibi futuros in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram, cum iam in caelum ascenderet, praenuntiauit. haec uerba facta secuta sunt: quomodo coeptum sit ab Hierusalem et deinde processum in Iudaeam et Samariam et inde in totam terram, ubi adhuc crescit ecclesia, donec usque in finem etiam reliquas gentes ubi adhuc non est obtineat, scripturis sanctis testibus consequenter ostenditur. quisquis aliud euangelizauerit, anathema sit.

XIII. Aliud autem euangelizat, qui perisse de cetero mundo ecclesiam et in parte Donati in sola Africa remansisse dicit.

1 Ioh. 10, 27 5 cf. Luc. 12, 42 I Tim. 2, 7 6 Gal. 1, 6—9

2 audient (*at* sequuntur) *OΠ* 4 hanc—hanc *scripsi* hunc—hunc *OΠv* 6 quia] qua *O* 8 gratiam *v* (*Gr.* ἐν χάριτι) 12 uobis *s. l.* *Πm2* 18 permansuram *Π* 19 *fort.* ⟨et⟩ testes 23 et inde *in ras.* *O* et (*om.* inde) *Π* donec *v* 24 adhuc ubi *Πm1* donec] et inde *v* 28 de] dicat de *Πm1* dicit de *Πm2v* cętero *Π* (*passim*) 29 affrica *Π*

ergo anathema sit: aut legat mihi hoc in scripturis sanctis et non sit anathema.

33. *Lego,* inquit. *nam Enoch unus inter omnes homines placuit deo et translatus est et postea toto mundo aquarum inundatione deleto solus Noe cum coniuge et filiis et nuribus suis in arca meruit liberari.* adiungunt etiam de Loth, quod solus cum filiabus de Sodomis liberatus sit, de ipso quoque Abraham et Isaac et Iacob, quod pauci fuerint deo placentes in terra idolis et daemonibus dedita. postremo iam multiplicato populo Israhel, iam temporibus regum in terra promissionis, quae fuerat omnibus duodecim tribubus distributa, commemorant decem tribus diuisas et traditas seruo Salomonis, duas autem remansisse filio Salomonis ad regnum quod erat Hierusalem. *sic et nunc*, inquiunt, *totus mundus apostatauit. nos autem tamquam duae illae tribus in templo dei, hoc est in ecclesia, remansimus. dominum etiam Iesum Christum cum plurimi discipuli sequerentur, septuaginta duobus apostatantibus soli cum illo duodecim remanserunt.* his atque huiusmodi exemplis haeretici suam paucitatem commendare conantur et in sanctis ecclesiae multitudinem toto orbe diffusam blasphemare non cessant. sed quaero ab eis, si, quod absit, nollem credere uera esse ista ipsa quae ab eis commemorantur exempla, unde me conuincerent. nonne de scripturis sanctis, ubi leguntur tanta manifestatione, ut quisquis illas litteras in fidem recipit non possit nisi et ista uerissima confiteri? porro si haec exempla ideo cogerer credere uera esse, quia ibi scripta sunt, ubi non possum dicere falsa esse quae scripta sunt, cur non et ipsi de ecclesia toto orbe diffusa eisdem scripturis credunt? ecce nos illa omnia credimus. credant et ipsi quod

3 cf. Gen. 5, 24 5 cf. Gen. 7, 1 6 cf. Gen. 19, 12 12 cf. III Reg. 11—12 17 cf. Petil. II 18, 40

4 *alt.* et *om.* *Π* 6 adiungant *O* 8 *pr.* et *om.* *v* 9 dedita et daemonibus *Π* 10 terram *Π* 11 fuerat] fuera *Om1* futura *Π* 12 *et* 13 salemonis *Π* 13 duas—Salomonis *om.* *O* 16 permansimus *Π* 17 plurimis *Om1* discipuli *om.* *Π* 21 quod absit si (si *s. l. m2*) *Π* 22 ipsa *om.* *Π* 25 recepit *v* 27 possem *v* 29 omnia illa *v*

ait dominus: praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem, credant quod ascensurus in caelum nouissime dixit: eritis mihi testes in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram. et illa et ista uera esse credantur, et nulla inter nos contentio remanebit, quia nec illis ueris ista nec istis ueris illa impediuntur. *et ista*, inquiunt, *credimus et completa esse confitemur, sed postea orbis terrarum apostatauit et sola remansit Donati communio.* haec nobis legant, sicut legunt de Enoch, de Noe et de Abraham, Isaac et Iacob et de illis duabus tribubus, quae decem separatis reliquae factae sunt, et de duodecim apostolis, qui ceteris apostatantibus remanserunt. et hoc similiter legant, et nihil resistimus. si autem non ea de scripturis sanctis legunt, sed suis contentionibus persuadere conantur, credo illa quae in scripturis sanctis leguntur, non credo ista quae ab haereticis uanis dicuntur. sed quia se duabus illis tribubus, quae cum Salomonis filio remanserunt, comparandos putant, legant, et eos hoc elegisse paenitebit. sic enim commemorantur in scripturis ipsi duo populi: pars quae erat ad Hierusalem Iuda nominatur, illa uero alia, quae cum seruo Salomonis in ampliore numero segregata est, Israhel uocatur. legant quae dicant prophetae de utrisque, quemadmodum peiorem dicant Iudam quam Israhel, ita ut iustificatam dicant auersatricem Israhel peccatis praeuaricatricis Iudae, id est tam grauia esse peccata huius, ut in eius comparatione illa iusta dicenda sit. nec huius tamen nec illius peccata obfuerunt aliquid iustis, qui et hic et illic fuisse inueniuntur. nam et in illa parte, quam pro exemplo perditionis ponunt, id est in Israhel, fuerunt sancti prophetae. ibi erat ille memorabilis

1 Luc. 24, 47 4 Act. 1, 8 21 cf. III Reg. 12, 20 24 cf. Hier. 3, 11

1 eius] suo *Πv* 4 dixerit *O* 6 esse *om. O* 10 enoc *O* 18 salemonis *Π, item lin. 22* 19 legisse *Π* poenitebit *Πv* 25 iudee *O* Iuda *Πv* 26 grauia *in ras. Πm2* 27 offuerunt *Π* 29 *alt.* in *om. O*

Helias, ut de aliis taceam, cui etiam dictum est: reliqui mihi septem milia uirorum qui non curuauerunt genua ante Baal. ideo nequaquam pars illa populi tamquam haeresis fuisse deputanda est. deus enim easdem tribus iusserat separari, non ut religio, sed ut regnum diuideretur et hoc modo uindicaretur in regnum Iuda. deus autem numquam iubet schisma uel haeresem fieri. neque enim quia et in orbe terrarum plerumque regna diuiduntur, ideo et unitas christiana diuiditur, cum in utraque parte catholica inueniatur ecclesia.

34. Hoc ideo de Iuda et Israhel commemorandum arbitratus sum, maxime ut admoneantur isti non obesse iustis in medio impiorum constitutis, quidquid in ipsos populos propter impiorum multitudinem dicitur, ut desinant colligere testimonia, quaecumque siue per prophetas siue per os domini siue per euangelistas in zizania uel paleam orbis terrarum dicta inueniuntur. plerumque enim sermo diuinus impias turbas ecclesiae, quae nec in ecclesia deputantur, tamen propter sacramenta, quae cum sanctis communiter habent, quia inest in eis quaedam forma pietatis cuius uirtutem negant, sicut ait apostolus: habentes formam pietatis, uirtutem autem eius abnegantes, sic redarguit, tamquam omnes tales sint et nullus bonus omnino remanserit. inde quippe admonemur in suo quodam numero eos dici omnes, id est omnes filios gehennae, quo eos deus pertinere praesciuit. isti ergo uel imperite uel fallaciter agentes colligunt de scripturis talia, quae uel in malos bonis usque in finem permixtos uel de uastatione prioris populi Iudaeorum dicta repperiuntur, et uolunt ea detorquere in ecclesiam dei, ut tamquam defecisse ac perisse de toto orbe uideatur. desinant ergo talia proferre, si respondere huic epistulae uolunt. neque enim nos ita dicimus per totum orbem

1 III Reg. 19, 18 8 significare uidetur diuisionem imperii R. a. 395 factam 21 II Tim. 3, 5

2 millia *Ov* 7 haeresim *Om2v* orbem *Π* 13 quicquid *Π* 16 zizaniam *Π* 19 in *om.* *Π* 24 dicit *Π* 28 reperiuntur *Om2v*

diffundi ecclesiam, ut in sacramentis eius solos bonos esse dicamus ac non etiam malos et eos multo plures, ut in eorum comparatione pauci sint, cum per se ipsos ingentem numerum faciant.

XIIII. 35. Habemus innumerabilia testimonia et de commixtione malorum cum bonis in eadem communione sacramenti, sicut Iudas ab initio malus inter bonos undecim conuersatus est, et de bonorum paucitate propter malorum plurium comparationem et rursus de bonorum multitudine per se ipsam considerata. ex quibus, ne longum faciam, pauca commemoro. est in Canticis canticorum, quod de sancta ecclesia dictum omnis christianus agnoscit: sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum. unde appellat spinas nisi propter malignitatem morum, et easdem unde filias nisi propter communionem sacramentorum? uidet etiam Ezechiel signatos quosdam, ne cum malis pariter interirent,, de quibus ei dicitur: qui gemunt et maerent peccata et iniquitates populi mei quae fiunt in medio eorum. populum suum non diceret, quem solis illis illaesis perire mox iubet, nisi eum populum qui eius sacramenta gestabat. dicit et dominus de superseminatis zizaniis: sinite utraque crescere usque ad messem, id est triticum et zizania, et ipse interpretatur messem finem esse saeculi, agrum uero, ubi utrumque seminatum est, mundum esse. oportet itaque usque in finem saeculi crescere utrumque per mundum. unde iam non permittuntur isti suspicari aut asserere quod dicunt, defecisse omnes bonos de mundo, ut in sola parte Donati remanerent. conantur enim contra apertissimam sententiam domini dicentis: ager est mundus et: sinite utraque crescere usque ad

12 Cant. 2, 2   17 Ezech. 9, 4   21 Matth. 13, 30   29 Matth. 13, 38. 30

2 eos] eo *O, add.* etiam *v*   8 plurimam *Π*   12 in medio spinarum *in ras. Πm2*   15 hiezechiel *O* hic Ezechiel *v*   16 pariter *om. Π*   22 zizaniam *O*   26 deserere *Π*   omnes bonos defecisse *Πv*   29 hic mundus *OΠm2v*, *cf. 15, 38. 24, 70. Gaud. II 4. 4*

messem et: messis est finis saeculi. est ⟨et⟩ alia similitudo apertissima de commixtione bonorum et malorum intra eandem sacramentorum communionem et conexionem, quam dominus ipse et ponit et exponit: simile est, inquit, regnum caelorum sagenae missae in mare, quae congregat omnia genera piscium; cum autem esset impleta, eduxerunt eam ad litus et sedentes elegerunt optimos in uasa sua, malos autem foras miserunt. sic erit in consummatione saeculi: exient angeli et separabunt malos de medio iustorum et mittent eos in fornacem ignis; ibi erit fletus et stridor dentium. nulla ergo malorum commixtio terret bonos, ut propterea uelint tamquam retia rumpere et a congregatione unitatis exire, ne homines non pertinentes ad regnum caelorum in sacramentorum consortio patiantur, quandoquidem, cum ad litus, id est ad finem saeculi, uentum fuerit, fiet debita separatio non humana temeritate, sed diuino iudicio.

36. De paucitate autem bonorum ipse dominus apertissime dicit: intrate per angustam portam. quam lata et spatiosa uia quae ducit ad interitum, et multi sunt qui pergunt per illam; quam angusta porta et arta uia quae ducit ad uitam, et pauci sunt qui ingrediuntur per illam. istos paucos Donatistae se putant esse et ideo dicunt perisse orbem terrarum, se autem in hac paucitate quam laudauit dominus remansisse. qui quando comparantur cum eis, longe pauciores Rogatistas aut Maximianistas obicimus qui se ab eis separauerunt, si existimant sibi de paucitate esse gloriandum. uerumtamen hanc paucitatem in comparatione multitudinis malorum esse a domino commendatam, multitudinem autem bonorum, cum per se ipsa consideratur.

1 Matth. 13, 39 4 Matth. 13, 47—50 19 Matth. 7, 13—14

1 et *addidi* 2 malorum et bonorum *Πv* 3 connexionem *Ov* 5 mari *Π*, *cf. Roensch, It.² p. 406* 9 exibunt *Π* 10 mittunt *O* fornacem] caminum *Πv* 20 uia] *add.* est *Ov* 30 ipsam *v*

non tacuisse scripturas legant et uideant quam plura testimonia repperiantur. unde enim ipsum semen Abrahae sicut stellae caeli et sicut arena maris promittitur nisi propter innumeram multitudinem, cum dicat apostolus ideo dictum esse: in Isaac uocabitur tibi semen, quia non filii carnis, sed filii promissionis deputantur in semen? unde multi filii desertae magis quam eius quae habet uirum? unde multi ab oriente et occidente uenient et recumbent cum Abraham et Isaac et Iacob in regno caelorum; filii autem regni ibunt in tenebras exteriores, hoc est impii Iudaei? unde dicit apostolus: ut mundaret, inquit, nos sibi populum abundantem, aemulatorem bonorum operum? unde Apocalypsis milia milium dicit esse sanctorum ecclesiae filiorum? ecce ipsi dicuntur multi qui dicuntur et pauci. quare, nisi multi per se ipsos considerati, pauci autem in comparatione iniquorum?

XV. 37. *De nobis,* inquiunt, *dictum est: erunt primi qui erant nouissimi. ad Africam enim euangelium postmodum uenit et ideo nusquam litterarum apostolicarum scriptum est Africam credidisse. de orientalibus autem et ceteris gentibus, quae in sanctis libris commemorantur fidem recepisse christianam, dictum est: erunt nouissimi qui erant primi, quia recessuri erant a fide.* nonne ista est haereticorum cauenda calliditas, uolentium conuertere uerba dei a ueritate propter quam dicta sunt ad peruersitatem in qua ipsi sunt? cur enim hoc non potius de Iudaeis intellegimus, qui nouissimi facti sunt cum fuissent primi, et de christianis ex gentibus, qui primi facti sunt cum fuissent nouissimi? quem

2 cf. Gen. 15, 5. 22, 27 5 Rom. 9, 7—8 6 Esai. 54, 1 8 Matth. 8, 11—12 11 Tit. 2, 14 13 cf. Apoc. 5, 11 17. 22 Matth. 20, 16

2 reperiantur *Om2v* 6 semine *Π* 8 un|multi (de *om.*) *Π* ueniunt *O* 9 caelorum] dei *O, cf. Cresc. III 66, 75* 12 inquit *om. Ov, cf. Petil. II 52, 119. III 55, 67* 14 sanctorum (orum *in ras. m2*) *Π* 15 dicunt *Om1* 18 affricam *Π, item lin. 20* postmodum euuangelium *Π* 23 recesserunt *O* 28 ex *s. l. Π*

intellectum si aliquo certiore documento probare non possem, sufficere debuit bene iudicanti auditori, quod inuenerim exitum in his uerbis, unde istos appareat nihil pro se attulisse tamquam certum, ut dubitari non possit, quia, etsi non essent Iudaei et gentes de quibus hoc dictum intellegerem, nonnullae barbarae nationes etiam post Africam crediderunt, unde certum sit Africam in ordine credendi non esse nouissimam. huc accedit, quod ipse dominus de quibus hoc dixisset exposuit et ora calumniatorum oppilauit. loquens enim Iudaeis, qui ei dicturi sunt: in plateis nostris docuisti: cum uideritis, inquit, Abraham et Isaac et Iacob et omnes prophetas in regno dei, uos autem expelli foras. et uenient ab oriente et occidente et aquilone et austro, et accumbent in regno dei. et ecce sunt nouissimi qui erunt primi, et sunt primi qui erunt nouissimi. hic certe quid contradicatur non inuenitur.

38. Item dicunt de apostasia orbis terrarum dictum esse quod ait dominus: *filius hominis ueniens putas inueniet fidem in terra?* quod nos intellegimus dictum uel propter ipsam fidei perfectionem, quae ita difficilis est in hominibus, ut in ipsis quoque admirabilibus sanctis, sicut in ipso Moyse, inueniatur aliquid ubi trepidauerint uel trepidare potuerint, uel propter illam iniquorum abundantiam et paucitatem bonorum, de qua satis diximus. propterea enim tamquam dubitans hoc dominus dixit. neque enim ait: 'ueniens filius hominis non inueniet fidem in terra', sed: putas inueniet fidem in terra? cui utique cuncta scienti et praescienti de aliqua re dubitare non conuenit, sed illius dubitatio nostram

10 Luc. 13, 26. 28—30   17 *de apostasia*] cf. Gaud. II 6, 6 18. 26 Luc. 18, 8   22 cf. Deut. 32, 51

5 de] ae *Om1*, e *Om2*   6 affricam *O*   8 dixit *Ov*   9 *post* ora *ras. 4—5 litt. in Π*   11 *pr.* et *om. Π*   13 accumbent* *O*   14 *et* 15 erunt (ἔσονται) *Π* erant *Ov*   20 quae] qua et *O*   21 ammirabilibus *O*   24 dixim *Om1*   25 ueuiens] ueniet *O*   27 cui] cu *Om1*   28 aliquo *Om2*   re *om. O*

dubitationem figurauit, quia propter multa scandala circa finem saeculi pullulantia hoc erat quandoque infirmitas humana dictura. unde in psalmis dicitur: dormitauit anima mea prae taedio; confirma me in uerbis tuis. quare: dormitauit anima mea prae taedio, nisi propter illud quod dominus ait: quoniam abundauit iniquitas, refrigescet caritas multorum? et quare: confirma me in uerbis tuis, nisi propter id quod sequitur: qui autem perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit? sunt ergo per totum mundum, in quibus quoniam abundat iniquitas, refrigescet caritas multorum, et sunt rursus per totum mundum, qui perseuerando usque in finem salui erunt, quia sinite, inquit, utraque crescere usque ad messem, et: messis est finis saeculi, ager autem mundus. cuius humanae infirmitatis est etiam illa uox: saluum me fac, domine, quoniam defecit sanctus, quoniam diminutae sunt ueritates a filiis hominum. et inter hos tamen est unum cor et una in deum anima fidelium clamans: saluum me fac, domine. quia enim sic unus est iste homo qui dicit: saluum me fac, domine, ut ex multis constet, paulo post in eodem psalmo dicitur: propter miseriam inopum et gemitum pauperum nunc exsurgam, dicit dominus. et rursus paulo post plurali numero dicitur: tu uero seruabis nos et custodies nos a generatione hac et in aeternum. qua generatione, nisi de qua superius dictum est: defecit sanctus et diminutae sunt ueritates a filiis hominum? sed utrumque hoc genus per totum mundum usque in finem, quia sinite, inquit, utraque crescere usque ad messem, et: ager est mundus, messis finis saeculi. ipse enim unus homo, quod est corpus Christi ex multis constans, tam-

3 Ps. 118, 28 6 Matth. 24, 12 8 Matth. 24, 13 12 Matth. 13, 30. 39. 38 14 Ps. 11, 2 20 Ps. 11, 6 22 Ps. 11, 8 24 Ps. 11, 2 27 Matth. 13, 30. 38. 39

5 anima mea *om.* *Π* 8 autem *s. l.* *Πm2* 14 uox illa *Π* 19 paulo post] paulos *Om1* 22 post] *add.* pro *O* 23 *alt.* et *om.* *v et Uulg.* 27 utraque crescere inquit *Π* 28 enim *om.* *O*

quam Enoch deo placens transferetur et tamquam Loth de Sodomis et tamquam Noe de diluuio liberabitur. in ipso est miseria inopum et gemitus pauperum, quia eius anima dormitat a taedio, cum se petit confirmari in uerbis dei. in eo autem psalmo dicit unde sit ipsum taedium: taedium, inquit, detinuit me a peccatoribus relinquentibus legem tuam. ipse item clamat, cum eodem taedio cor eius angitur; sed uideant unde clamat: a finibus terrae, inquit, ad te exclamaui, dum angeretur cor meum. ipse persecutionem uere pro iustitia patitur, non solum si tormentis corporalibus patiatur — hoc enim non semper —, sed quod semper, quamdiu transeat iniquitas, patitur cruciatus uidelicet cordis, cum eum taedium detinet a peccatoribus relinquentibus legem dei. neque enim nullam persecutionem Loth in Sodomis patiebatur, ubi tamen ei habitanti nullus per corporales poenas molestus fuit, sed aspectu et auditu iustus inhabitans animam iustam iniquis aliorum factionibus cruciabat. de hoc dicit apostolus: sed et omnes qui uolunt pie uiuere in Christo persecutionem patientur. de illis autem qui relinquunt legem dei — de quibus dicit idem ipsum corpus Christi: uidi insensatos et tabescebam —: mali autem, inquit, et facinerosi proficient in peius, ipsi errantes et alios in errorem mittentes. sed utrumque hoc genus per totum mundum usque in finem, quia sinite, inquit, utraque crescere usque ad messem, ager autem est mundus, messis finis saeculi.

39. Uerumtamen istos miror non adtendere quid dicant, cum uelut pro se commemorant quod ait dominus: filius hominis

1 cf. Gen. 5, 24. 19, 12. 7, 1   5 Ps. 118, 53   8 Ps. 60, 3   16 II Petr. 2, 8   18 II Tim. 3, 12   20 Ps. 118, 158   21 II Tim. 3, 13   24 Matth. 13, 30. 38. 39   28 Luc. 18, 8

1 enoc *O*   6 detenuit *Π*   7 tangitur *Πm1*   8 clamaui *Πm1, cf. De bapt. I 4, 5. Petil. II 108, 247*   18 in Christo pie uiuere *Ov* (*Gr.* εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ)   19 patiuntur *O*   20 idem ipsum dicit *Π*   21 *ante pr.* et *ras. 2 litt. in Π*   autem *om. Π*   22 facinorosi *Ov*

ueniens putas inueniet fidem in terra?, quasi Africa non sit terra. si enim hoc ita dixit tamquam omnino in nullis inuenturus fidem, aut de quadam terra dixit et incertum est de qua dixerit, aut de tota terra dixit et non inueniunt quomodo de Africa non dixerit. sane uideant, ne forte consequentibus uerbis tales tetigerit quales isti sunt. cum enim dixisset: filius hominis putas inueniet fidem in terra?, credo quia poterat quibusdam superbis haereticis, qui in aliqua parte terrarum se ab orbis unitate separauerunt, ascendere in cor uana et inflata cogitatio, quod ipsi essent iusti deficientibus et pereuntibus a fide ceteris gentibus per quas ecclesiae communio dilatatur, continuo secutus euangelista: dixit autem, inquit, et ad quosdam, qui sibi iusti uidebantur et spernebant ceteros, similitudinem istam, et sequitur de illis duobus in templo orantibus, Pharisaeo et publicano, in quibus duobus figurantur superba gloriatio bonorum operum et humilis confessio peccatorum. desinant ergo isti, si respondere huic epistulae parant, ea testimonia commemorare, quae nos cum ipsis clamamus uel in perditionem Iudaeorum uel in zizania siue paleam siue malos pisces totius mundi, et sicut nos manifestissimis testimoniis asseruimus ecclesiam toto orbe diffusam, sic et ipsi manifestum aliquid proferant, unde ostendant esse praedictum ceteris gentibus a fide Christi pereuntibus solam Africam remansuram et quocumque episcopi ex Africa mitterentur.

XVI. 40. *Scriptum est,* inquiunt, *in Canticis canticorum sponsa, id est ecclesia, dicente ad sponsum: annuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in*

12 Luc. 18, 9 27 Cant. 1, 6

2 *post* sit *1—2 litt. eras. in* Π 3 est *om.* Π 4 quo *O* aut de tota terra dixit *om.* Π inueniunt quo *in ras.* Πm2 5 et de affrica Π(v) 6 tetigerint *Om1* 9 separauerint Π 11 et ceteris *O* 12 secutus] sequitur Π 16 duobus *s. l.* Π 19 clamamus] commemoramus *v; cf. Parm. II 1, 2* aduersus nos facta sua clamant dicentes *etc., Cresc. III 23, 26* cum eos concilium clamet famosi criminis reos 22 et *om. O* 24 affricam *Πm1*

meridie. hoc est unicum testimonium quod pro se isti resonare arbitrantur, eo quod Africa in meridiana orbis parte sit constituta. unde primum quaero quomodo Christum interroget ecclesia, ut annuntiet ei ubi sit ecclesia; neque enim duae, sed una est. aut ipsi ostendant, quoniam non negant haec uerba ecclesiam dicere Christo, quae sit ecclesia quae interrogat et quae sit ecclesia de qua interrogat. quaerit enim quo ueniat ad sponsum suum et dicit ei: annuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in meridie. iam ista ecclesia est quae loquitur et quaerit, ubi sit [ecclesia] in meridie. neque enim interrogat: ubi pascis, ubi cubas, et ei respondetur: in meridie, tamquam sponsus respondeat: 'in meridie pasco, in meridie cubo', sed omnia ista uerba ad interrogationem pertinent: ubi pascis, ubi cubas in meridie? adhuc enim ipsa dicit: ne forte fiam sicut operta super greges sodalium tuorum. iam uero ille respondet: nisi cognoueris temet ipsam, o decora inter mulieres et cetera. non ergo his uerbis ostenditur in sola parte meridiana esse ecclesia, sed ⟨et⟩ in aliis mundi partibus constituta. interrogat fortasse quid ad eius communionem pertineat in meridie, id est ubi sponsus eius pascat et cubet in meridie, quia suos pascit et in suis cubat. ueniunt enim quaedam membra eius, id est boni fideles, ex partibus transmarinis in Africam et, cum audierint esse hic partem Donati, timentes ne incidant in manus alicuius rebaptizatoris inuocant Christum orantes et dicentes: annuntia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in meridie, id est qui sint meridies ubi tu pascis et

14 *ad interrogationem*] cf. serm. 46, 35. 138, 9 15 Cant. 1, 6 17 Cant. 1, 7

3 interrogat *Π* 5 isti *Πv* 6 ecclesiam *ex* ecclesiae *Πm1* christo dicere *Π* 10 iam] adhuc enim *v, cf. lin. 15* adhuc enim *et lin. 17* iam uero 11 ecclesia *deleui* 19 ecclesiam (*sed* constituta) *v* et *addidi* 22 et cubet *s. l. Πm2* *alt.* in *om. Π* 24 hic esse *v* 25 hic *om. O* 26 inuocan *Om1*

cubas, id est qui habent caritatem et non diuidunt unitatem. et uide quid adiungat: ne forte fiam uelut operta super greges sodalium tuorum, id est ne forte uelut latens et incognita et non reuelata — hoc est enim operta — fiam non super gregem tuum, sed super greges sodalium tuorum, qui cum primo tecum essent extra colligere uoluerunt non tuum gregem, sed suos greges, nec audierunt te dicentem: qui mecum non colligit spargit nec quod Petro dixisti: pasce oues meas, non 'oues tuas'. non est autem ista operta, quia non est sub modio sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt — et de illa dictum est: non potest ciuitas abscondi super montem constituta —, sed Donatistis uelut operta est, qui audiunt tam lucida et manifesta testimonia, quae illam toto orbe demonstrant, et malunt clausis oculis offendere in montem quam in eum ascendere, qui cum esset lapis praecisus de monte sine manibus, creuit et factus est mons ingens et impleuit uniuersam terram.

41. Potest et alio modo intellegi: ubi pascis, ubi cubas in meridie. ipsius enim uox est in psalmis ex persona Moysi famuli dei: dexteram tuam notam fac mihi et eruditos corde in sapientiam; in illis enim meridies dicitur propter ingentem sapientiae lucem et ingentem caritatis ardorem. unde quendam cum exhortaretur spiritus dei ad bona opera per prophetam, hoc illi etiam promittit: et tenebrae tuae sicut meridies erunt. sed si aliquis mundi locus intellegendus esset quod dictum est in meridie, tamen ipsa uerba, sicut dixi, quae omnia unam faciunt interrogationem, nullo

8 Matth. 12, 30 9 Ioh. 21, 17 10 cf. Matth. 5, 15 11 Matth. 5, 14 14 cf. Petil. II 38, 91 pag. 75, 15 15 cf. Dan. 2, 34—35 20 Ps. 89, 12 24 Esai. 58, 10

2 operta *in ras. longiore Πm2 (fuit* et incognita) 3 grege *Om1* ne forte *om. Π* latens *in ras. Πm2* et incognita *s. l. Πm2* 4 non] no *Om1* 9 *alt.* oues *om. Πv* opera *Om1* 13 qui] quia *Π* 14 orbe******esse *Π* 17 ingens *in ras. Π* 21 sapientia *Om2v* 26 tamen] *add.* in *O*

modo permitterent quemquam ad suum sensum istam detorquere sententiam; et si tamquam quaerenti, ubi pasceret et ubi cubaret, de terreno loco responderetur in meridie, non continuo Africam accipere deberemus. Africa enim in parte quidem meridiana mundi est, sed ad africum, non ad austrum, ubi uere meridies est. ibi enim sol facit medium diem, sub qua caeli plaga potius Aegyptus inuenitur. si ergo sponsus ab sponsa tamquam de loco familiarius dilecto et cubili quodam suo secreto interrogatus responderet esse in meridie, multo probabilius ecclesia catholica in his membris suis hoc agnosceret, quae sunt in Aegypto in milibus seruorum dei, qui per heremum sancta societate uiuunt, perfectionem praecepti euangelici studentes tenere quo dictum est: uis esse perfectus? uade uende omnia quae habes et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelis, et ueni sequere me. quanto enim melius ibi secretius pascere et cubare, id est requiescere, filius dei diceretur quam in turbis inquietis furiosorum circumcellionum, quod malum Africae proprium est! nam de Aegypto ita Esaias prophetat: illo die erit altare domini in regione Aegyptiorum et titulus ad fines eorum domino, et erit in signum in aeternum domino in regione Aegyptiorum, quoniam clamabunt ad dominum aduersus eos qui eis pressuram faciebant, et mittet illis dominus hominem qui saluos eos faciet, iudicans seruabit eos. et cognitus erit dominus Aegyptiis, et timebunt Aegyptii dominum in illo die et facient sacrificia et uota promittent domino et reddent. et feriet dominus Aegyptios plaga et sanabit

11 sqq.] cf. Petil. III 40, 48 init. 13 Matth. 19, 21 19 Esai. 19, 19—22

6 ibi] ubi *Π* 12 eremum *v* 13 tenere *om. O* quod *Π* perfectus esse *v, cf. Petil. II 104, 239* 16 enim *s. l. Om1* acubare *Π* 17 di quam (*om.* ceretur) *Π* 18 cercicelionum *Om1* circucellionum *Om2* circuncellionum *Π* (*passim*) 19 illa *v* 20 regionem *Om1* 22 regionem *O* 24 illis] eis *Π* 25 seruauit *O* 26 aegytii *Π* in *om. Π* die illo *Πm1* 28 aegiptiios (*sic*) *in ras. Πm2*

eos sua misericordia et conuertentur ad dominum et exaudiet illos et sanabit illos. quid ad haec dicunt? quare non communicant ecclesiae quae praedicta est Aegyptiorum? aut si praefiguratione prophetica Aegyptus mundum significat, quare non communicant ecclesiae orbis terrarum?

42. Proinde perscrutentur scripturas et contra tam multa testimonia, quibus ostenditur ecclesia Christi toto terrarum orbe diffundi, uel unum proferant tam certum et tam manifestum quam illa sunt, quo demonstrent ecclesiam Christi perisse de ceteris gentibus et in sola Africa remansisse tamquam ab alio initio, non ab Hierusalem, sed a Carthagine, ubi primo episcopum contra episcopum leuauerunt. si autem uelimus intellegere Donatum principem Tyri, quia Tyria Carthago cognominata est, quae in eum per Ezechielem prophetantur? ubi eum maxime designat quod ei dicitur: ostendam tibi quia homo es et non deus. isti enim de huius magis quam de dei nomine gloriantur, et cum solus deus sine peccato sit et sacerdos ille qui interpellat pro nobis, quia et de ipso dictum est: qui est super omnia deus benedictus in saecula, isti Donati imitatores ita se uolunt sine peccato uideri, ut etiam iustificatores hominum se asserant et suum oleum quod non sit oleum peccatoris. merito dicitur principi Tyri: dixisti 'deus sum', es autem homo et non deus, cui etiam dicitur: numquid tu melior quam Danihel? confitetur enim Danihel peccata sua et peccata populi sui. isti autem pertinentes ad principem Tyri ideo se dicunt orantes audiri pro peccatis populi, quia ipsi sine peccato sunt. merito dicitur principi Tyri: numquid tu melior quam Danihel? ecce nos possumus inuenire aliquid proprium, et hoc maximum malum a capite Africae, id

15 Ezech. 28, 2 18 cf. Rom. 8, 34 19 Rom. 9, 5 21 cf. Ps. 140, 5 22 Ezech. 28, 9 24. 27 Ezech. 28, 3 cf. Dan. 9, 20

1 sua misericordia *Πmg.m2* 2 *pr.* illos (*s. scr.* uel eos) *O* eos *Πv* et sanabit illos (eos *v*) *om. Π* 3 non *om. O* 8 *alt.* tam *om. Πm1* 10 tamquam] propagandam *coni. v* 13 tyria *OΠ* Tyrus *v* nominata *Πm1* 20 sine peccato se uolunt *Πv* 28 melior] *add.* es *Π* 29 malum maximum *Πv*

est a Carthagine, exortum — norunt enim homines quam congruenter Tyrus pro Carthagine accipitur —, et tamen non agimus talibus. fortassis enim aliquid aliud significet Tyrus: quanto magis meridies, cum et ipsa uerba ad alium cogant intellectum!

43. Sed quam non permittantur saltem quaerere aliquid, quo probent esse praedictum deficientibus a fide christiana ceteris gentibus in sola Africa ecclesiam remansuram, attendant illud, quod saepe commemoraui, utraque crescere usque ad messem et agrum esse mundum, messem finem saeculi, non nobis, sed ipso domino interpretante parabolam suam. est et aliud euidentissimum quod eis omnino auferat laborem quaerendi, unde probent ecclesiam mundo perdito ad solos Afros redactam. potest enim aliquid esse et non inueniri, non esse autem et inueniri non potest. desinant ergo quaerere quod inuenire non poterunt, non quia occultum est, sed quia non est. sunt enim adhuc nonnullae gentes in quibus nondum est euangelium praedicatum; necesse est autem impleri omnia quae de Christo et ecclesia praedicta sunt. oportet ergo et in eis praedicari, quod cum impletum fuerit, tunc erit finis.

XVII. Quomodo ergo isti dicunt iam esse completum quod dominus ait: praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem, sed postea ceteris deficientibus solam Christo Africam remansisse, cum adhuc illud implendum sit, nondum impletum? cum autem impletum fuerit, ueniet finis. sic enim dominus ait: et praedicabitur hoc euangelium regni in uniuerso orbe in testimonium

9 cf. Matth. 13, 30. 38. 39 22 Luc. 24, 47 27 Matth. 24, 14

1 a *om. Πv* 6 quamuis *Πm2* quod *Πm1* 7 proban tesse *Om1* probet esse *Om2* 9 commemoraui *in ras. Πm2, post hanc uoc.* sinite *s. l. m2* 10 et agrum—messem *om. O* 11 et *om. Π* 16 poterant *Om1* enim] autem *O* 19 *post pr.* et *eras.* de *in Π* 20 quod—finis *om. Ov, cf. Cresc. III 64, 71. Gaud. II 5, 5 extr.* 22 eius] christi *O, cf. p. 275, 1* 25 solum *Om1* 26 *pr.* impletum] *add.* sit *Ov*

omnibus gentibus, et tunc ueniet finis. quomodo ergo, cum adimpleta esset fides omnium gentium, tunc perditio gentium excepta Africa consecuta est quandoquidem ipsa fides omnium gentium nondum adimpleta est?

44. Nisi forte hoc restat hominum insaniae, ut dicant non ex illis ecclesiis, quae fundatae sunt per apostolorum labores, adimpleri praedicationem euangelii in omnibus gentibus. sed illis pereuntibus et earum reparationem ex Africa futuram per partem Donati et residuarum gentium adquisitionem. puto quod ipsi etiam rideant cum hoc audiunt, et tamen nisi hoc dicant, quod erubescunt si dicant, non habent omnino quod dicant. sed quid ad nos? nemini inuidemus. hoc nobis legant de scripturis sanctis, et credimus; hoc, inquam, nobis ex canone diuinorum librorum legant, tot ciuitates, quae usque ad hodiernum diem baptismum per apostolos sibi traditum tenuerunt, propter Afrorum sibi incognita crimina perisse a fide Christi et denuo baptizandas esse a parte Donati, atque inde ceteris gentibus, quae nondum audierunt, praedicandum euangelium. hoc nobis legant — quid morantur, quid tergiuersantur, quid impediunt salutem gentium? —, legant hoc et cum ipsa lectione nouos apostolos mittant ad tot gentes rebaptizandas et ad residuas baptizandas.

45. Sed plane uideant, cum ad Colossenses uenerint, quomodo ibi uel legant uel audiant ad eos epistulam datam, ubi eis dicit apostolus: gratias agimus deo patri domini nostri Iesu Christi semper pro uobis deprecantes, audientes fidem uestram in Christo Iesu et dilectionem quam habetis in omnes sanctos propter spem quae reposita est uobis in caelis, quam ante audistis in uerbo ueritatis euangelii quod peruenit in uos, sicut in omni mundo est fructificans et crescens sicut et

24 Col. 1, 3—6

2 adimpletum *Oml* 4 impleta *Π* 8 et *om.* *Ov* 10 quod erubescunt *om.* *Πml* 11 si dicant *om.* *OΠml, cf. p. 293, 26* quod] quid *Πml* 12 legant nobis hoc *Π* 15 traditum] consignatum *Πv* cognita *O* 17 inde] in *O* 23 epistolam *Ov* 24 grascias *O*

in uobis, ex qua die audistis et cognouistis gratiam dei in ueritate. haec enim uerba conueniunt cum euangelio ubi dictum est: simile est regnum caelorum homini seminanti bonum semen in agro suo, et postea exponitur ager esse hic mundus. sicut enim hoc ex quo seminatum est crescere praedictum est usque ad messem, ita et apostolus dicit: in omni mundo fructificans et crescens sicut et in uobis, ex qua die audistis. crescit autem usque in finem, quia usque ad messem; messis enim est finis saeculi. dicent ergo non solum Colossenses ad quos data est, sed etiam ceteri omnes apud quos legitur haec epistula, ubi per apostolicas litteras constat bonum semen esse seminatum et iam tunc crescere et fructificare coepisse: 'quid nobis affertis noui? numquid iterum seminandum est bonum semen, quando ex quo seminatum est crescit usque ad messem?' si dicitis perisse in illis locis quod erat per apostolos seminatum et ideo esse rursus ex Africa seminandum, respondebitur: 'legite nobis hoc ex diuinis oraculis'. quod profecto legere non potestis, nisi prius ostenderitis falsum esse quod scriptum est, semen illic ante seminatum crescere usque ad messem. et quia nullo pacto sibi diuina eloquia contradicunt, nullo modo in eis inuenietis, quod contra hoc tam manifestum recitare possitis. restat ergo ut non ex diuinis libris, sed ex uobis ista dicatis. proinde dignissime respondebitur: 'anathema sitis'. tenent enim ecclesiae apostolico labore fundatae, cum quanta cura sibi praedictum sit: si quis uobis euangelizauerit praeterquam quod accepistis, anathema sit.

XVIII. 46. Quoniam igitur in scripturis sanctis ecclesia manifeste cognoscitur incipiens ab Hierusalem et per alias gentes crescens, donec omnes occupet usque in finem saeculi,

3 Matth. 13, 24 7 Col. 1, 6 9 Matth. 13, 39 20 cf. Matth. 13, 30 26 Gal. 1, 9

3 caelorum *om.* *O* 4 et *om.* *Π* 5 hoc] hic *Π* est *om.* *Π* 8 die *s. l.* *O* *alt.* in] ad *Π* 10 ergo] enim *O* 11 epistola *Ov* 12 et iam] etiam *OΠ* 17 respondetur *Π* 20 semel *O* 24 dignissime *s. l.* *Π* 30 crescendo nec *O*

non autem sola frumenta, sed et purgamenta eius commemorantur, prius correcti communicate frumentis, et tunc uidebitis, quid in eis zizania uel paleam dicere debeatis. alioquin et malos bonorum laudibus exornare et bonos malorum criminibus accusare detestando errore cogimini. nempe in manibus documenta gestamus, quibus probemus maiores uestros, quorum schisma sectamini, et municipalibus gestis sanctos libros ignibus tradidisse et ecclesiasticis negare non potuisse, eosdemque inter iudices fuisse illos, qui apud Carthaginem contra Caecilianum et collegas eius absentes sententias contulerunt. nempe idem leguntur gestis et municipalibus et ecclesiasticis traditores, qui postea proferuntur a uobis tamquam traditorum absentium damnatores. nempe Nundinarius illius temporis diaconus uester apud Zenophilum consularem omnes Lucillae nundinas patefecit, quae damnationem Caeciliani emit ab episcopis, qui ei factus fuerat inimicus uerum praedicans. nempe ipsi postea litteras ad imperatorem Constantinum dederunt datisque ab eo, sicut petiuerant, disceptatoribus episcopis non consenserunt eosdemque postmodum apud illum tamquam iniquos iudices accusauerunt et ab aliis sibi ad Arelatum datis ad ipsum imperatorem appellauerunt eodemque inter partes audiente calumniatores inuenti atque damnati in eadem furoris pertinacia permanserunt. nempe uos ipsi, qui propterea dicitis christianam sanctitatem de tot gentibus, in quibus apostoli eam fundatissimam reliquerunt, penitus esse deletam, quia communicauerunt eis, quos uestri maiores septuaginta episcoporum concilio Carthaginiensi damnauerant, nonne illis, quos trecenti decem Bagaiensi concilio cum Maximiano damnastis, modo communicatis? nonne Praetextatus Assuritanus et in ipso concilio damnatus legitur et gestis proconsularibus a uobis accusatus et oppugnatus, et

13 cf. Cresc. III 28, 32 sq.

3 eis *Πmg.m1*, *om. Ov* palea *O* 8 negare *om. Π* 13 illius *om. Π* zenofilum *O* zenofilium *Π* 24 eam apostoli eam *Om1* 26 carthaginensi *OΠ(v)* 27 bagaiesi *Π* 29 et *om. Π* o concilio damnatus le *in ras. Πm2*

tamen in quo damnatus erat honore susceptus et in uestra communione defunctus est? nonne Felicianus Mustitanus eodem modo in eadem causa eodem concilio damnatus ab episcopis, accusatus apud iudices, postea receptus a uobis, nunc uobiscum episcopus uiuit? nonne illi, qui ab istis damnatis baptizati sunt, in eodem baptismo uobis modo communicant? sed uidelicet tot ecclesiae transmarinae apostolico labore fundatae si communicauerint sacramenta cum eis, quos nec apud se accusatos ipsae damnarunt et ab aliis postea purgatos et absolutos audierunt, amittunt salutem religionemque christianam: pars autem Donati et damnat quos uoluerit et in ipsa damnatione sacrilegia schismatis eorum sic exaggerat, ut illis, quos uiuos terra sorbuit, comparare non dubitet, et eis rursus cum uoluerit in eodem honore susceptis communicat et sancta atque integra perseuerat. o regula iuris Numidici, o priuilegia Bagaitana! et baptismus Christi exsufflatur in eis, qui eum in ecclesiis apostolicis perceperunt, in eis autem, quos 'damnati sacrilegi', sicut in Bagaitano concilio scriptum est, Praetextatus et Felicianus baptizauerunt, parcitur baptismo Christi, non quia baptismus Christi est, sed quia per eos datus est, qui a suis damnatoribus episcopi recedere et ad suos damnatores episcopi redire meruerunt.

47. Nempe haec omnia, quae iam diu commemoro, regalibus litteris et ecclesiasticis et municipalibus et proconsularibus gestis facta recitamus. tamen, o Donatistae, si uos teneretis ecclesiam toto orbe diffusam, quae manifestissimis canonicarum scripturarum testimoniis designata et expressa est, nihil aduersus uos omnia ista ualere deberent, quia neque uobis paleae crimina praeiudicarent, si uos in ea triticum essetis,

12 cf. Num. 16 et pag. 199, 11 15 sqq.] cf. Parm. III 4, 21—22 18 cf. Sententia concilii Bagaiensis

5 illi] alii *П* 8 apud se *om. O* 9 ipsae *scripsi* ipsi *OПv* et ab *om. П* 14 susceptus *Om1* 16 Uagaitana *Ov* 17 acceperunt *П* 18 dampnati (i *in ras.*) *П* 20 est christi *Пm1* 23 diu commemoro *in ras. Пm2* 25 tenereti *Om1* tenetis *Пm1* 29 eam *O*

nec si uos essetis palea et uestra essent crimina, tritico dominicae segetis aliquid praeiudicaretis, quod ita in agro domini seminatum est, ut crescat usque ad messem, id est quod ita in mundo seminatum est, ut crescat usque in finem saeculi. eo ergo modo si forte, quod adhuc nobis numquam probastis, aduersus paleam nostram talia documenta gereretis, nos autem aduersus uos tanta ista quae commemoraui non haberemus, etiam sic nihil frumentis nostris toto orbe diffusis omnino praeiudicaret, quidquid in eorum paleam quamuis uerissimum, quamuis manifestissimum, quamuis probatissimum diceretis. proinde remoueantur omnes moratoriae tergiuersationes. quidquid de peccatis hominum falsum obicitur, conueniatur conscientia et non obiciatur; quidquid de peccatis hominum etiam uerum obicitur et uel probari non potest uel cum debuit probari non potuit, non obiciatur; quidquid de peccatis hominum et uerum et probatum obicitur nec tamen ad frumenta quae inter paleam latent, sed ad ipsam paleam, quae in fine separabitur, pertinet, non obiciatur. haec enim et nos multo copiosius et probabilius obicere possumus, non ea inanitate qua illi, ut in eis causam nostram constituamus, sed ut eis ostendamus non ideo nos nolle talibus fidere, quia non inuenimus talia quae dicamus, sed ne tempus rebus necessariis utile in rebus non necessariis conteramus. quod propterea illi faciunt, quia robusta et firma ueritate subnixa documenta, quibus causam suam tueantur, inuenire non possunt et uolunt uideri aliquid dicere, dum tacere erubescunt et inania loqui non erubescunt. remotis ergo omnibus talibus ecclesiam suam demonstrent, si possunt, non in sermonibus et rumoribus Afrorum, non in conciliis episcoporum suorum, non in litteris quorumlibet disputatorum, non in signis et prodigiis fallacibus, quia etiam contra ista uerbo domini praeparati et

2 ita in *om. O* 6 gerretis *Om1* 7 tanta *s. l. Πm2* 8 nihil *s. l. Πm2* 9 quicquid *Π (passim)* 10 manifestissimum (stis *in ras. et* simum *s. l.*) *Π* 11 moratoratoriae *Om1* 18 pertinent *Om1* 29 *pr.* non—suorum *om. O*

cauti redditi sumus, sed in praescripto legis, in prophetarum praedictis, in psalmorum cantibus, in ipsius unius pastoris uocibus, in euangelistarum praedicationibus et laboribus, hoc est in omnibus canonicis sanctorum librorum auctoritatibus, nec ita, ut ea colligant et commemorent quae obscure uel ambigue uel figurate dicta sunt, quae quisque sicut uoluerit interpretetur secundum sensum suum. talia enim recte intellegi exponique non possunt, nisi prius ea, quae apertissime dicta sunt, firma fide teneantur.

48. Quisquis ergo huic epistulae respondere se praeparat, ante denuntio, ne mihi dicat: 'illi codices dominicos ignibus tradiderunt, illi simulacris gentium sacrificauerunt, illi nobis iniquissimam persecutionem fecerunt, et uos eis in omnibus consensistis'. breuiter enim respondeo quod saepe respondi: 'aut falsa dicitis aut, si uera sunt, non ad frumenta Christi, sed ad eorum paleam pertinent ista quae dicitis'. non inde perit ecclesia, quae ultimo iudicio uentilata istorum omnium separatione purgabitur. ego ipsam ecclesiam requiro, ubi sit quae audiendo uerba Christi et faciendo aedificat super petram et audiendo et faciendo tolerat eos, qui audiendo et non faciendo aedificant super harenam; ubi sit triticum quod inter zizania crescit usque ad messem, non quid fecerint uel quid faciant ipsa zizania; ubi sit proxima Christi in medio filiarum malarum sicut lilium in medio spinarum, non quid fecerint uel faciant ipsae spinae; ubi sint pisces boni qui, donec ad litus perueniant, tolerant pisces malos pariter inretitos, non quid fecerint uel quid faciant ipsi pisces mali.

19 cf. Matth. 7, 24—27 21 cf. Matth. 13, 30 23 cf. Cant. 2, 2 25 cf. Matth. 13, 47—48

1 redditi *s. l. Πm2* 2 in ipsius *bis Om1* unius *om. Π* 6 uel figurate *s. l. Πm2* 10 epistolae *Ov* 11 domini quos *O* ignibus dominicos *Πm1* 17 ultimo] optimo *Π* 18 purgabitur *Πmg.m2* ergo *Πm1* 19 et faciendo *s. l. Πm2* 21 arenam *Ov* 22 ipsa zizania uel faciant *Πm1 alt.* quid *om. Πv* 23 um malarum *in ras. Πm2* 24 sicut *Πmg.m2 post* uel *fort. inserendum* quid, *cf. lin. 22 et 27* 25 ipse *in ras. Πm2* 26 irrititos *Π* 27 quid *om. Π* mali *s. l. Πm2*

XVIIII. 49. Omissis ergo istis morarum tendiculis ostendat ecclesiam uel in sola Africa perditis tot gentibus retinendam uel ex Africa in omnibus gentibus reparandam atque adimplendam, et sic ostendat, ut non dicat: 'uerum est, quia hoc ego dico aut quia hoc dixit ille collega meus aut illi collegae mei aut illi episcopi uel clerici uel laici nostri, aut ideo uerum est, quia et illa et illa mirabilia fecit Donatus uel Pontius uel quilibet alius, aut quia homines ad memorias mortuorum nostrorum orant et exaudiuntur, aut quia illa et illa ibi contingunt, aut quia ille frater noster aut illa soror nostra tale uisum uigilans uidit uel tale uisum dormiens somniauit'. remoueantur ista uel figmenta mendacium hominum uel portenta fallacium spirituum. aut enim non sunt uera quae dicuntur aut, si haereticorum aliqua mira facta sunt, magis cauere debemus, quod, cum dixisset dominus quosdam futuros esse fallaces, qui nonnulla signa faciendo etiam electos, si fieri posset, fallerent, adiecit uehementer commendans et ait: ecce praedixi uobis. unde et apostolus admonens: spiritus autem, inquit, manifeste dicit quia in nouissimis temporibus recedent quidam a fide, intendentes spiritibus seductoribus, doctrinis daemoniorum. porro si aliquis in haereticorum memoriis orans exauditur, non pro merito loci, sed pro merito desiderii sui recipit siue bonum siue malum. spiritus enim domini, sicut scriptum est, repleuit orbem terrarum, et: auris zeli audit omnia, et multi irato deo exaudiuntur, de qualibus dicit apostolus: tradidit illos deus in concupiscentias cordis illorum, et multis propitius deus non tribuit quod uolunt, ut quod utile est tribuat. unde

7 cf. In Ioh. tractat. 13, 17 8 cf. Petil. II 71, 159 17 Matth. 24, 25 18 I Tim. 4, 1 23 Sap. 1, 7 25 Sap. 1, 10 26 Rom. 1, 24

6 aut illi episcopi—nostri *s. l.* *Πm2* 7 *pr.* et *om.* *Πv* 11 somniauit dormiens *Πm1* 18 autem *om.* *Ov* 19 inquit *om.* *Π*, *cf. 24, 70* 21 et doctrinis *v*, *cf. 23, 65. 24, 70* 23 recepit *Om1* siue malum siue bonum *Π* 24 enim] autem *Π* 25 audiuit *Πm1* deo irato *Π* 27 eorum *O et Uulg.*

idem apostolus ait de stimulo carnis suae, angelo satanae, quem sibi datum dicit a quo colaphizaretur, ne magnitudine reuelationum extolleretur: propter quod ter dominum rogaui, ut auferret eum a me. et dixit mihi: sufficit tibi gratia mea; uirtus in infirmitate perficitur. nonne legimus ab ipso domino deo nonnullos exauditos in excelsis montium Iudaeae, quae tamen excelsa ita displicebant deo, ut et reges qui ea non euerterent culparentur et qui euerterent laudarentur? unde intellegitur magis ualere petentis affectum quam petitionis locum. de uisis autem fallacibus legant quae scripta sunt, et quia ipse satanas transfigurat se tamquam angelum lucis et quia multos seduxerunt somnia sua, audiant etiam quae narrent pagani de templis et diis suis mirabiliter uel facta uel uisa, et tamen dii gentium daemonia, dominus autem caelos fecit. exaudiuntur ergo multi et multis modis non solum christiani catholici, sed et pagani et Iudaei et haeretici uariis erroribus et superstitionibus dediti. exaudiuntur autem uel ab spiritibus seductoribus, qui tamen nihil faciunt nisi permittantur, deo sublimiter atque ineffabiliter iudicante quid cuique tribuendum sit, siue ab ipso deo uel ad poenam malitiae uel ad solacium miseriae uel ad admonitionem quaerendae salutis aeternae. ad ipsam uero salutem ac uitam aeternam nemo peruenit nisi qui habet caput Christum. habere autem caput Christum nemo poterit nisi qui in eius corpore fuerit, quod est ecclesia, quam sicut ipsum caput in scripturis sanctis canonicis debemus agnoscere, non in uariis hominum rumoribus et opinionibus et factis et dictis et uisis inquirere.

50. Nemo mihi ergo haec opponat qui mihi respondere

3 II Cor. 12, 8—9 11 II Cor. 11, 14 12 Eccli. 34, 7 14 Ps. 95, 5

2 colafizaretur *Π* 5 nam uirtus *v* 6 montibus *O* 7 excelsa *om. O* et *om. Π* 11 tamquam] in *Πm1, cf. Petil. II 18, 40* 18 spiritalibus *Πm1* 19 qui tamen] quita *Om1* atque ineffabiliter *om. O* 20 retribuendum *Π, cf. p. 295, 28* 21 solatium *OΠm1v* 22 *pr.* ad *eras. in Π* ad dampnationem *O* 29 ergo *om. Π*

paratus est, quia nec ego dico ideo mihi esse credendum communionem Donati non esse ecclesiam Christi, quia quidam, qui apud eos episcopi fuerunt, diuina instrumenta ignibus tradidisse gestis ecclesiasticis et municipalibus et iudicialibus conuincuntur, aut quia in iudicio episcoporum, quod ab imperatore petiuerant, causam suam non obtinuerunt, aut quia prouocantes ad ipsum imperatorem etiam ab ipso contrariam sibi sententiam meruerunt, aut quia tales sunt apud eos circumcellionum principes, aut quia tanta mala committunt circumcelliones, aut quia sunt apud eos, qui se per abrupta praecipitent uel concremandos ignibus inferant, quos ipsi sibimet accenderunt, aut trucidationem suam etiam inuitis hominibus terrendo extorqueant et tot spontaneas et furiosas mortes, ut colantur ab hominibus, appetant, aut quod ad eorum sepulcra ebriosi greges uagorum et uagarum permixta nequitia die noctuque se uino sepeliant flagitiisque corrumpant. sit ista omnis turba palea eorum nec frumentis praeiudicet, si ipsi ecclesiam tenent. sed utrum ipsi ecclesiam teneant, non nisi de diuinarum scripturarum canonicis libris ostendant, quia nec nos propterea dicimus nobis credi oportere quod in ecclesia Christi sumus, quia ipsam quam tenemus commendauit Mileuitanus Optatus uel Mediolanensis Ambrosius uel alii innumerabiles nostrae communionis episcopi, aut quia nostrorum collegarum conciliis ipsa praedicata est, aut quia per totum orbem in locis sanctis, quae frequentat nostra communio, tanta mirabilia uel exauditionum uel sanitatum fiunt, ita ut latentia per tot annos corpora martyrum, quod possunt a multis interrogantes audire, Ambrosio fuerint reuelata et ad ipsa corpora caecus multorum annorum ciuitati Mediolanensi notissimus oculos lumenque receperit, aut quia ille somnium uidit et ille in spiritu assum-

26 cf. Confess. IX 7. De ciu. dei XXII 8

3 fuerunt episcopi *Ilm1* 8 circumcelionum *Om1* 9 circumceliones *Om1* 10 abruta *O* 18 de *om. Π* 20 simus *OΠm2, cf. p. 287, 27. 293, 21* 27 audiri *Π* 30 reciperet *OΠ* in *om. Π*

ptus audiuit, siue ne iret in partem Donati siue ut recederet a parte Donati. quaecumque talia in catholica fiunt, ideo sunt approbanda, quia in catholica fiunt, non ideo ipsa catholica manifestatur, quia haec in ea fiunt. ipse dominus Iesus cum resurrexisset a mortuis et discipulorum oculis uidendum manibusque tangendum suum corpus offerret, ne quid tamen fallaciae se pati arbitrarentur, magis eos testimoniis legis et prophetarum et psalmorum confirmandos esse iudicauit, ostendens ea de se impleta quae fuerant tanto ante praedicta. sic et ecclesiam suam commendauit dicens: praedicari in nomine suo paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. hoc in lege et prophetis et psalmis esse scriptum ipse testatus est, hoc eius ore commendatum tenemus. haec sunt causae nostrae documenta, haec fundamenta, haec firmamenta.

51. Legimus in Actibus apostolorum dictum de quibusdam credentibus, quod cotidie scrutarentur scripturas, an haec ita se haberent. quas utique scripturas nisi canonicas legis et prophetarum? huc accesserunt euangelia, apostolicae epistulae, Actus apostolorum, Apocalypsis Iohannis. scrutamini haec omnia et eruite aliquid manifestum, quo demonstretis ecclesiam uel in sola Africa remansisse uel ex Africa futurum esse ut impleatur quod dominus dicit: praedicabitur hoc euangelium in uniuerso orbe in testimonium omnibus gentibus, et tunc ueniet finis. sed aliquid proferte, quod non egeat interprete, nec unde conuincamini quod de alia re dictum sit et uos illud ad uestrum sensum detorquere conemini. uidetis enim unicum illud, quod proferre consuestis: ubi pa-

7 cf. pag. 260, 23 sqq. 10 Luc. 24, 47 13 cf. Luc. 24, 44 16 cf. Act. 17, 11 23 Matth. 24, 14 28 Cant. 1, 6

1 siue ne] si bene *O* iniret *Π* parte *Om2* siue ut—Donati *om. O* 3 manifestatur catholica *Πv* 6 corpus suum *Πv* 14 he *Om2* 15 documenta] hec documenta *O* 17 cottidie *Π* 19 epistolae *Ov* 20 apocalipsis *Π* 22 *utrumque* affrica *Π* 23 euangelium] *add.* regni *v*, *cf. p. 300, 7 et Cresc. III 64, 71*

scis, ubi cubas in meridie, quemadmodum excussis omnibus eiusdem loci uerbis longe aliud indicat quam uos putatis, et si hoc sonaret quod uultis, Maximianistae uos in eo uincerent. magis enim meridies prouincia Byzacium Tripolis, ubi illi sunt quicumque sunt, quam Numidia, ubi uos praepolletis. ita ergo ipsi germanius et distinctius possunt de meridie gloriari, ut eos excludere ab hac sententia non possitis, nisi in illis uerbis uerum sensum et catholicum teneatis, ostendentes eis secundum quattuor angulos orbis terrarum ab austro magis quam ab africo esse meridiem, secundum figuratas autem scripturarum locutiones perfectam mentis illuminationem feruoremque maximum caritatis uocari meridiem, unde scriptum est: et tenebrae tuae tamquam meridies erunt. aliquid ergo proferte quod non contra uos uerius interpretetur, sed quod interprete omnino non egeat, sicut non eget interprete: in semine tuo benedicentur omnes gentes, quia semen Abrahae Christum non ego sed apostolus interpretatur; sicut non eget interprete: tu enim uocaberis uoluntas mea et terra tua orbis terrarum, quia ei dicitur quam nemo christianus nisi ecclesiam Christi intellegit; sicut non eget interprete: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae et adorabunt in conspectu eius uniuersae patriae gentium, quoniam ipsius est regnum et ipse dominabitur gentium, quia in eo psalmo dicitur, ubi passio domini etiam teste euangelio declaratur; sicut non eget interprete: quia oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum in omnes

4 cf. cap. 3, 6 13 Esai. 58, 10 16 Gen. 22, 18 17 cf. Gal. 3, 16 18 Esai. 62, 4 21 Ps. 21, 28—29 25 cf. Matth. 27, 35. Ioh. 19, 23 26 Luc. 24, 46—47

4 bizantium *O* byzantium *Π* 7 in *s. l. O* 9 quatuor *OΠv* angelos *Om1* 10 affrica (*sic*) *Π* 14 ergo *om. Πm1* 18 uoluptas *O* 21 conuertuntur *Om1* 27 eius *s. l. Πm3* 28 in *Πm1* per *OΠm2v* *cf. p. 259, 17. 263, 20. 288, 23. cap. 22, 63*

gentes, incipientibus ab Hierusalem; sicut non eget interprete: et eritis mihi testes in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram — coepisse enim ecclesiam ab Hierusalem atque inde isse circum Iudaeam et Samariam et ceteras gentes consequentia gesta testantur canonicis firmata documentis —; sicut non eget interprete: et praedicabitur hoc euangelium in testimonium omnibus gentibus, et tunc ueniet finis — interrogatus enim dominus de fine huius saeculi cum quaedam initia parturitionum dixisset, ait: sed nondum est finis; finem autem futurum praedixit post praedicationem euangelii in uniuerso orbe in omnibus gentibus —; sicut non eget interprete: sinite utraque crescere usque ad messem, quia, cum egeret interprete, ipse dominus interpretatus est et ipse exposuit cui nemo contradicere potest, maxime in ea parabola quae ab illo prolata est et ipse ait bonum semen esse filios regni, agrum mundum, messem finem saeculi. tale aliquid proferte uel unum, quo apertissime Africa declaretur uel in reliquis sola derelicta uel ad principium renouandi et implendi orbis sola seruata. neque enim tot testimoniis commendaretur quod erat cito periturum, et sic taceretur aut quod solum esset relinquendum aut ex quo solo totum esset reparandum et implendum. si autem non potestis quod tam iuste a uobis flagitamus ostendere, cedite ueritati, conticescite, obdormiscite, a furore expergiscimini in salutem.

52. An adhuc dicitis: *si apud uos est ecclesia, ut quid nos ad eius pacem persequendo compellitis? aut si mali sumus, quid nos quaeritis? et si zizania sumus, sinite nos crescere usque ad messem?* quasi nos, quibus modis possumus, aliud

2 Act. 1, 8 6 Matth. 24, 14 9 cf. Matth. 24, 8 10 Matth. 24, 6 12 Matth. 13, 30 16 cf. Matth. 13, 38—39

2 *pr.* et *om.* *Π* 7 euangelium] *add.* regni in uniuerso orbe *v, cf. 24, 70* 18 quod *Om1* reliquiis *O* 19 ad] a *Om1* 20 quod erat—taceretur *om.* *O* 24 conticiscite *OΠ*

agamus nisi ne triticum simul eradicetur, dum ante tempus zizania separantur. quicumque enim boni in aeternum futuri sunt, etsi ante tempus mali sunt, non zizania, sed triticum sunt in praescientia dei. sic autem nos accusatis, quare uos quaeramus si mali estis, quasi non in eo perieritis quo mali estis et ideo sitis quaerendi quia peristis, ut perditi quaeramini, quaesiti inueniamini, inuenti reuocemini sicut illa ouis a pastore, sicut illa dragma a muliere, sicut ille filius qui mortuus erat et reuixit, perierat et inuentus est. ille uos enim quaerit, qui in sanctis habitat et imperat ut quaeramini.

XX. 53. De persecutione autem uestra querela sedabitur, si cogitetis et intellegatis prius non omnem persecutionem esse culpabilem; alioquin non laudabiliter diceretur: detrahentem proximo suo occulte, hunc persequebar. nam cotidie uidemus et filium de patre tamquam de persecutore suo conqueri et coniugem de marito et seruum de domino et colonum de possessore et reum de iudice et militem uel prouincialem de duce uel rege, cum illi plerumque ordinatissima potestate sibi homines subditos per terrores leuium poenarum a grauioribus malis prohibeant atque compescant, plerumque autem a bona uita et a bonis factis minando et saeuiendo deterreant. sed cum a malo et illicito prohibent, correctores et consultores sunt, cum autem a bono et licito, persecutores et oppressores sunt. culpantur etiam qui prohibent a malo, si modum peccati modus cohercitionis excedat. item iure culpandi sunt, qui turbide atque inordinate in eos cohercendos insiliunt, qui nulla sibi lege subiecti sunt.

54. Proinde circumcellionum uestrorum inordinatas licentias et superbas insanias iuste reprehendimus, etiam cum aliquibus

1 cf. Matth. 13, 29 7 cf. Luc. 15 10 cf. Ps. 21, 4 13 Ps. 100, 5 22 cf. pag. 116, 4 sqq.

3 etsi—mali sunt *om. O* 4 sunt] simul *O*, *om. Π* sic] si *Om2* 5 in *om. Π* 8 drachma *v* 11 quaerela *Πm1* 14 proximo suo occulte] secreto proximo suo *Π et Uulg.* 15 cottidie *Π* 17 pronuincialem *Om1* 19 leuiorum *Πv* 25 cohertionis *O* cupandi *O* 26 tubide *Om1* 28 circumcelionum *Om1*

pessimis uiolenti sunt, quia illicita illicite uindicare et ab illicitis illicite deterrere non est bonum. cum uero et innocentes uel causa incognita uel iniquissimis inimicitiis persequuntur, quis eorum sceleratissima latrocinia non perhorrescat? at uero quod Maximianistarum furorem legibus publicis cohercendum putastis, ut eos per iussa iudicum et exsecutionem officiorum et auxilia ciuitatium pulsos de basilicis quas tenebant ad considerationem sui sceleris urgeretis, non reprehendimus, nisi quia hoc in eis insectati estis quod ipsi fecistis, immo multo leuius quam fecistis. illi enim aduersus partem Donati, uos autem aduersus orbem terrarum et aduersus eius uerba, qui ecclesiam suam incipientem ab Hierusalem per omnes gentes commendauit, sacrilegae dissensionis altare erexistis. porro si Maximianistae iussionibus iudicum aduersus se impetratis illicite et furiose resistere auderent, nonne ipsi sibi iudicium adquirerent dicente apostolo: qui enim resistit potestati dei ordinationi resistit; qui autem resistunt ipsi sibi iudicium adquirunt. principes enim non sunt timori bono operi sed malo? cum ergo eorum malum opus existeret, quod uos per ordinatas potestates cohibere conabamini, si uellent illi pro ipso malo opere suo peiore opere legibus aduersari, numquid a uobis et non a se ipsis, quidquid eis mali accideret, paterentur? quemadmodum quicumque uoluisset dicere blasphemiam in deum Sidrac Misac Abdenago et secundum edictum regis cum domo sua disperderetur, numquid hoc ab ipsis tribus uiris, quibus de igne liberatis rex commotus illud edixerat, aut uero etiam ab ipso rege, ac non potius a se ipsis illa digna mala paterentur? si etiam quadraginta illi Iudaei, qui Paulum inter-

16 Rom. 13, 2—3 25 cf. Dan. 3, 29 (96) 29 cf. Act. 23, 12—33 et Petil. II 92, 206 extr.

3 persequntur *Πm1* 4 sceleratissima *om. Π* perhorrescit *Π* 6 coercendum *Ov* exsequutionem *O* 7 ciuitatum *Om2Πv* 8 urgueretis *Π* 15 aduersum *Π* 16 dicentes *Om1* 18 autem *in ras. Πm2* 25 sydrac *O* sedrac *Π* Sidrach, Misach et *v, cf. Petil. II 92, 211. Gaud. I 19, 20* 27 illud *s. l. Π*

ficere coniurauerant, in armatos, a quibus ordinata tuitione idem Paulus deducebatur, irruissent, numquid eos Paulus ac non se ipsi potestatibus resistendo peremissent?

55. Quapropter et uos sine tumultu animi, sine turbulenta contentione, sine amaritudine odiorum considerate diligenter ea, quae contra uos reges nostrae communionis constituunt, qua çausa patiamini, et si uos in ecclesia Christi esse inueneritis, gaudete et exultate, quia merces uestra multa est in caelis. uos enim tamquam martyres coronamini, illi autem tamquam persecutores martyrum iudicantur. si autem uos contra ecclesiam Christi altare erexisse et a christiana unitate, quae toto orbe diffunditur, sacrilego schismate separatos esse et corpori Christi, quod est ecclesia toto orbe diffusa, et rebaptizando et blasphemando et quantum potestis oppugnando aduersari sancta et canonica scriptura conuincit, uos impii atque sacrilegi, illi autem, qui uos pro tanto scelere tam leuiter damnorum admonitionibus uel locorum uel honorum uel pecuniae priuatione deterrendos cohercendosque decernunt, ut cogitantes quare ista patiamini sacrilegium uestrum cognitum fugiatis et ab aeterna damnatione liberemini, et rectores diligentissimi et consultores piissimi deputantur. hanc uobis dilectionem debent christiani catholici imperatores, ut sacrilegia uestra et propter christianam mansuetudinem non pro merito punienda decernant et propter christianam sollicitudinem non omnino inpunita dimittant. hoc in eis deus operatur, cuius misericordiam etiam in his molestiis de quibus conquerimini non uultis agnoscere. nos autem, quantum in nobis est, quantum dominus donat atque permittit, nec ipsas leges lenissimae cohercitionis aduersus uos mouemus, nisi ut eccle-

8 Matth. 5, 12

3 resistendo *s. l.* *Π* 5 diligenter considerate *Πml* 12 sacrilogo. (s *eras.*) *Π* 13 corpore *O* 14 rebaptizando. *Π* 17 leniter *v* 18 coercendosque *Ov* 21 ultores *Π* (correctores et consultores *p. 301, 22*) 22 debet *Π* iimperatores *Π* 23 mansuetudinem christianam *O* 25 demittant *Π* 26 cumquerimini *Oml* 29 coercitionis *Ov*

sia catholica propter infirmorum fragilitatem, ut eis liceat sine timore eligere quid teneant uel sequantur. a uestris terroribus libera praestetur, ut, si aliquid uestri in nostros uiolenter fecerint, tunc uos, quos tamquam obsides in fundis et in ciuitatibus habemus, non qualia uestri faciunt patiamini, sed per ordinata iudicia subiecti legibus damno pecuniario uapuletis. quod si uobis graue uidetur, uestri uobis parcant et quiescant; si autem in uos non quiescendo illi saeuiunt qui uel sub uobis uel uobiscum sunt, quid de nobis conqueramini non habetis, qui in uestra uel uestrorum potestate posuimus, ut etiam sectantes haeresem uestram nulla damna patiamini, si nullas catholica siue a uobis siue a uestris uiolentias patiatur. quodsi aliquae factae fuerint uobis inuitis et compescere non ualentibus, misericorditer ipsis damnis et iuste admonemini, quales habeatis a quibus uos contaminari non putatis, atque hinc intellegere cogimini, quam inanes calumnias ecclesiae Christi toto orbe diffusae faciatis, neque iam nobis obiciatis quod persequimur uos, sed uestris potius, si et nos suis uiolentiis infestari et uos publicis legibus malunt conteri quam se a solito furore sedari. si quid sane a nostris christianae caritatis modum uotumque non custodientibus odiose et perniciose patimini, non esse illos nostros cito dixerim, sed aut futuros si se correxerint, aut in fine separandos si in malitia perdurarint; nos tamen nec propter pisces malos retia rumpimus nec propter uasa in contumeliam facta domum magnam deserimus. quodsi uos quoque illos, a quibus talia catholica patitur, non esse uestros eadem regula dicitis, probate animum uestrum, corrigite errorem, amplectimini uni-

4 *tamquam obsides*] cf. Petil. II 83, 184 extr. 24 cf. Matth. 13, 47 25 cf. II Tim. 2, 20 28 cf. Eph. 4, 3

4 fecerunt *Π* 7 nobis parcant *v* 8 nos *v* 9 quod *v*, *cf.* *22, 63* (*bis*). *24, 70* 11 heresim *Om2* 12 si] si in *Om1* spaciatur *Om1* 15 quibus] quabus *Π* uos *om.* *Π* 16 hinc *om.* *O* cogamini *Π* quam] qua *O* calumpnias ecclesias ecclesiae *Π* 21 custodientibus] odientibus *O* 23 finem *Π*

tatem spiritus in uinculo pacis. nam si nec uos illi contaminant nec nos isti, non nobis inuicem alienis criminibus calumniemur: in una caritate frumenta crescamus, simul usque ad uentilabrum paleam toleremus.

56. Quamobrem si nullo interprete indigent canonicarum scripturarum testimonia, quae commendant ecclesiam in totius orbis communione consistere, et separationi uestrae in Africa constitutae ex eisdem libris nulla talia potestis inuenire suffragia, nec iuste de persecutionibus conquerimini, quas grauiores ipsa perpetitur quo latius diffunditur, ac fide et spe et caritate omnia tolerat non tantum talia, qualia uestri circumcelliones et eorum similes ubi possunt membris eius infligunt, sed omnia uariarum iniquitatium scandala per uniuersum mundum scatentia, de quibus dominus exclamauit: uae mundo ab scandalis. grauius enim persequitur filius patrem male uiuendo quam pater filium castigando, et grauius ancilla Sarram persecuta est per iniquam superbiam quam eam Sarra per debitam disciplinam, et grauius dominum persequebantur propter quos dictum est: zelus domus tuae comedit me quam eos ipse, cum eorum mensas euertit et eos flagello de templo expulit.

XXI. 57. Quid habetis amplius quod dicatis? an illud ultimum uestrum iam placet in medium proferamus? *ecce,* inquiunt, *uos tenetis ecclesiam. quomodo nos suscipitis, si ad uos transire uoluerimus?* breuiter respondeo: 'sic uos suscipimus, quomodo suscipit ecclesia quam in sanctis libris canonicis inuenimus'. deposita quippe animositate contradicendi, qua tument omnes qui ueritate dei uinci nolunt et sua peruersitate uincuntur, facile potestis intellegere et in bonis esse et

10 cf. I Cor. 13, 13. 7 14 Matth. 18, 7 16 cf. Gen. 16 19 Ioh. 2, 17 20 cf. Ioh. 2, 15 23 sqq.] cf. § 63 init. Caes. § 2 init.

2 calumpniemus *ex* calupniemini *Om1* 6 commendant] tamen (*in ras.*) dant *O* 8 constituta et ex eisdem *II* iisdem *Ov* 10 *pr.* et *s. l. II* 11 cerciceliones *Om1* 13 iniquitatum *Om2v* 14 ue *II* 16 saram *et* 17 sara *Om2II(v)* 23 immedium *O* 25 suscipit *Om1* 26 ecclesiam *O* 28 ueritatem *O* 29 bonis] uobis *O*

in malis sacramenta diuina, sed in illis ad salutem, in illis ad damnationem; et cum tantum distet inter eos qui haec digne indigneque tractauerint, ipsa tamen eadem sunt illis ad praemium ualentia, illis ad iudicium.

58. Quapropter quando plures quam Iohannes dominus baptizabat, sicut in euangelio scriptum est, ubi subiecit euangelista: quamuis ipse non baptizabat sed discipuli eius, cum tantum distaret inter Petrum et Iudam, nihil tamen distabat inter baptismum qui dabatur per Petrum et qui dabatur per Iudam. illud enim quod per eos dabatur unum erat, cum ipsi non essent unum, et illud Christi erat, illorum autem unus ad membra Christi, alter ad partem diaboli pertinebat. cum uero Iohannes Baptista et Paulus apostolus unum essent, quia uterque sponsi amicus erat, tamen, quia non erat unus baptismus qui dabatur a Iohanne et qui dabatur a Paulo, iussit Paulus Christi baptismo baptizari eos, qui baptismo Iohannis fuerant baptizati. itaque ille baptismus Iohannis dictus est, qui autem per Paulum datus est non est dictus baptismus Pauli, sed: iussit eos, inquit, baptizari in Christo. ecce unum sunt Iohannes et Paulus, et non unum dant; ecce non sunt unum Petrus et Iudas, et unum dant; at uero Petrus et Paulus et unum sunt et unum dant. Abraham et Cornelius ex fide iustificati unum sunt, et non unum sacramentum acceperunt, itemque Cornelius et Simon magus non sunt unum, et unum sacramentum acceperunt; at uero Cornelius et ille spado, quem Philippus in itinere baptizauit, et unum sunt et unum sacramentum acceperunt. cum ergo unum est sacramentum, nec diuersi datores nec diuersi perceptores faciunt, ut non sit unum quod unum est.

59. Isti autem, dum uolunt hominum esse quod Christi est, res falsissimas et absurdissimas persuadere conantur, ut

7 Ioh. 4, 2 14 cf. Ioh. 3, 29 18 Act. 19, 4 22 cf. Gal. 3, 6 et Act. 10 23. 25] cf. Act. 8

1 *alt.* in illis] in malis *v* 5 quando *s. ras. 3 litt. Πm2* 20 ecce non sunt—21 unum dant *om. O* 23 idemque *Om1Π* 24 symon *O* 29 cum *Π* 30 absordissimas *Π*

prope tot sint baptismi quot homines per quos dantur. itaque illud, quod dominus ait de homine et opere hominis: arbor bona bonos fructus facit et arbor mala malos fructus facit, isti ad hoc detorquere conantur, ut a bono baptizatus bonus sit et a malo baptizatus malus sit. unde sequitur eos, etiamsi nolint, ut a meliore baptizatus melior sit et ab inferiore baptizatus inferior sit. ex quo fit ut illi, quos ante domini passionem non ipse Iesus baptizabat, sed discipuli eius, multo sanctius nascerentur, si ab ipso baptizarentur. quis enim uel cogitare possit, quantum intererat inter ipsum et discipulos eius a quibus baptizabantur? ergo inuidit eis sanctiorem generationem, quos a discipulis suis sese hic constituto maluit baptizari? quod utique quisquis credit insanus est. quid ergo dominus eo ipso demonstrare dignatus est nisi suum esse quod daretur, per quemlibet daretur, et se baptizare, de quo amicus ille sponsi dixerat: hic est qui baptizat, per cuiuslibet manus ministri baptizaretur qui credidisset in eum? dicit etiam Paulus: gratias deo quod neminem uestrum baptizaui nisi Crispum et Gaium, ne quis dicat quod in nomine meo baptizaui. et iste ergo credatur inuidisse hominibus meliorem sanctificationem, si, quanto melior erat, tanto melius poterant baptizari qui ab illo baptizarentur? immo uero ad hoc ipsum uigilauit cautissimi et fidelissimi dispensatoris intentio, ne quisquam ideo sanctius se baptizatum putaret, quod a ministro sanctiore baptizaretur, et quod domini erat seruo tribueret.

60. Cum igitur boni et mali dent et accipiant baptismi sacramentum nec regenerati spiritaliter in corpus et membra Christi coaedificentur nisi boni, profecto in bonis est illa

2 Matth. 7, 17 16 Ioh. 1, 33 18 I Cor. 1, 14—15 29 cf. Eph. 2, 22

3 et *om.* *Πv* fructus malos *Π* 6 nolunt *Π* 8 baptizat *O* 11 baptizabatur *O* eis *om.* *Om1* 12 se *Π* 18 domino *O* 21 quantum *Π*, *cf. Cresc. IIII 10, 12* 27 dant *Om1* 28 regenenarati *O* spiritualiter *OΠv*

ecclesia cui dicitur: sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum. in his est enim qui aedificant super petram, id est qui audiunt uerba Christi et faciunt, quia et Petro confitenti se Christum filium dei sic ait: et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam. non est ergo in eis qui aedificant super harenam, id est qui audiunt uerba Christi et non faciunt. ipse enim dixit: qui audit uerba mea haec et facit ea, similabo eum uiro sapienti, qui aedificat domum suam super petram, et ibidem paulo post: qui audit, inquit, uerba mea haec et non facit ea, similabo eum uiro stulto, qui aedificat domum suam super harenam. qui ergo compage caritatis incorporati sunt aedificio super petram constituto et lilio inter spinas candenti, ipsi utique possidebunt regnum dei; qui autem super harenam aedificant uel in spinis deputantur, quis dubitauerit quod regnum dei non possidebunt? nihil utique talibus prodest baptismi sacramentum, nec tamen propter eorum instabile fundamentum sterilemque malitiam etiam sacramento quod habent ulla iniuria facienda est.

XXII. 61. Proinde in illo loco ex epistula Pauli apostoli, quam scripsit ad Galatas, sine studio contentionis aduertite, quam recte fiat, ut haereticum corrigentes errorem, si sacramentum hoc habent quod habere debuerunt, illud accipiant quod eis deerat, non improbetur et blasphemetur quod inerat: manifesta, inquit, sunt opera carnis, quae sunt fornicationes, immunditiae, luxuriae, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, dissensiones, haereses, inuidiae, ebrietates, comesationes et his similia, quae praedico

1 Cant. 2, 2 5 Matth. 16, 18 7 Matth. 7, 24 10 Matth. 7, 26 25 Gal. 5, 19—21

1 in in *Om1* 2 quia *Om1* 6 arenam *Ov* (*passim*) 8 *et* 10 haec *om.* *Π* 11 eum] eo *O* 13 et *om.* *O* 16 dei *s. l.* *O* 17 prodest *in ras.* *Πm2* eorum *om.* *O* 18 etiam *om.* *Π* sacramenta *Om1* 19 ulla *s. l.* *Π* 20 illo] uno *O* loco illo *v* epistola *Ov* 29 comessationes *Πv*

uobis sicut praedixi, quoniam qui talia agunt regnum dei non possidebunt. omnes itaque isti non sunt in lilio nec super petram; inter hos autem et haeretici positi sunt. cur ergo uos, ut omittam cetera, non baptizatis post ebriosos luxuriosos inuidos, qui regnum dei non possidebunt et ideo in petra non sunt et, quia in petra non sunt, procul dubio in ecclesia non deputantur, quia super hanc petram, inquit, aedificabo ecclesiam meam, et nos uultis ut baptizemus post haereticos, qui inter easdem spinas regnum dei non possessuras enumerati sunt et quibus similiter sacramenta insunt, quando eadem sunt, sed non prosunt, quia, cum illa recta sint, ipsi peruersi sunt?

62. Haec sine pertinacia considerantes atque cogitantes facile potestis intellegere id in quoque corrigendum esse quod prauum est, quod autem rectum est approbandum, et hoc dandum esse quod deerit, quod autem inerit agnoscendum. ueniens itaque haereticus, ut catholicus fiat, errorem corrigat proprium, non Christi uiolet sacramentum, accipiat uinculum pacis quod non habebat, sine quo illi prodesse non poterat baptisma quod habebat: utrumque enim necessarium est ad regnum dei adipiscendum, et baptismus et iustitia. et in contemptore quidem baptismi Christi non potest esse iustitia, baptismus autem et in eo qui iustitiam non habet potest esse, sed non potest prodesse. sicut enim ueritas dixit: si quis non renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum caelorum, ita eadem ueritas dixit: nisi abundauerit iustitia uestra super scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum, ut non baptismus solus, sed etiam iustitia perducat ad regnum, cui autem uel utrumque uel unum defuerit, illuc peruenire non possit. quapropter cum dicatur haereticis: 'iustitia uobis deest, quam sine caritate ac

7 Matth. 16, 18 13 § 62] cf. De un. bapt. cap. 9 24 cf. De bapt. IIII 21, 28. Petil. III 56, 68 Ioh. 3, 5 26 Matth. 5, 20

1 quoniam *s. l. O* 5 possidebant *Πm1* impetra *O* 13 conside *Om1* 14 in *om. O* in quoque *s. l. Πm2* 16 *fort.* deerat—inerat; *cf. p. 308, 24* 19 quo] quod *Om1* 23 iustitiam] hostiam *O* 26 habundauerit *O*

uinculo pacis habere nullus potest', cumque et ipsi fateantur multos baptismum habere et iustitiam non habere et, si non fateantur, eos conuincat scriptura diuina, miror quomodo putent, cum eos habentes non suum sed Christi baptismum iterum nolumus baptizare, ita nos agere, ac si eis iam nihil deesse iudicemus, et, quia baptismus eis in catholica non datur quem habere inueniuntur, nihil se illic accipere arbitrentur, ubi hoc accipiunt, sine quo illud quod habent eis ad perniciem ualeat, non ad salutem. quod si nolunt intellegere, sufficit nobis quod eam tenemus ecclesiam, quae manifestissimis sanctarum et canonicarum scripturarum testimoniis demonstratur.

68. Dicat mihi nunc haereticus: 'quomodo me suscipis?' cito respondeo: 'sicut suscipit ecclesia, cui Christus perhibet testimonium. numquid tu melius potes nosse, quomodo suscipiendus sis, quam saluator noster, medicus uulneris tui?' hic forte dicis: 'lege mihi ergo quemadmodum Christus suscipi iusserit eos, qui ab haereticis transire ad ecclesiam uolunt'. hoc aperte atque euidenter nec ego lego nec tu. si enim haereticus esset Iohannes et in nomine patris et filii et spiritus sancti baptizaret, post cuius baptismum iussit Paulus homines baptizari, tu obtineres quod dicis ita, ut contra quid dicerem non haberem. rursus si Petrus in nomine patris et filii et spiritus sancti ab haereticis baptizatus fuisset, cui dominus ait: q u i l o t u s e s t s e m e l n o n h a b e t n e c e s s i t a t e m i t e r u m l a u a n d i, ego obtinerem quod dico ita, ut tu contra quid diceres non haberes. nunc uero cum in scripturis non inueniamus aliquos ad ecclesiam transisse ab haereticis et sicut ego dico aut sicut tu dicis esse susceptos, puto si aliquis sapiens extitisset, cui dominus Christus testimonium

13 § 63] cf. Cresc. I cap. 31 17 sqq.] cf. De un. bapt. 11, 18 25 Ioh. 13, 10

7 arbitrentur *v* confitentur *O* arbitrantur *Π* 13 mihi *s. l. Π* 15 potest *Oml* 17 ergo mihi *Π* 24 et spiritus sancti *om. Π* baptiszatus *Oml* 27 haberet *Oml* 30 iesus christus *Π*

perhiberet, et de hac quaestione consuleretur a nobis, nullo modo dubitare deberemus id facere quod ille dixisset, ne non tam ipsi quam domino Christo, cuius testimonio commendabatur, repugnare iudicaremur. perhibet autem testimonium Christus ecclesiae suae. ecce euangelium lege ubi ait: oportebat Christum pati et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. quomodo ergo suscipit ista ecclesia per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem, remotis omnibus ambagibus et tergiuersationibus sic suscipiendus es. quod si non uis, non mihi aut cuiquam hominum, qui te uult ita suscipere, sed ipsi saluatori contra salutem tuam perniciosissime reluctaris, qui te sic suscipiendum esse non uis credere quemadmodum suscipit illa ecclesia, quam testimonio suo commendat ille, cui fateris nefarium esse non credere.

XXIII. 64. *At enim dixit Hieremias: facta est mihi ut aqua mendax non habens fidem.* non de hac aqua dixit quam putas; lege diligenter. ipsam enim mendacium hominum multitudinem dixit aquam mendacem more prophetico, sicut figurate loqui solent, sicut in Apocalypsi populos aquarum nomine nouimus appellatos. nam sic ait Hieremias: ut quid qui contristant me praeualent? plaga mea ualida est: unde sanabor? facta est mihi ut aqua mendax non habens fidem. plagam suam dixit sibi factam ut aquam mendacem, eandem uero plagam suam eos appellauit qui se contristabant. quod enim ait: qui contristant me, hoc dixit postea: plaga mea, et quod supra dixit: praeualent, hoc postea dixit: ualida est.

5 Luc. 24, 46—47 17 cf. Parm. II 10, 20. 18, 37 Hier. 15, 18
21 cf. Apoc. 17, 15 22 Hier. 15, 18

1 perhibet *Π* 3 iesu christo *Π* 4 iudicaretur *O* 5 oportet *Π* 8 in] per *Ov*, *cf. ad p. 299, 28* 12 homini *Π* 13 ipsi *om. O* 16 cre credere *O* 17 ieremias *Π*, *item lin. 22* 18 mentax *Π* (*passim*) 19 hominum mentacium *Π* 25 sibi dixit *Πv* factam *om. O* 29 dicit *Π*

65. Sic et illic facitis ubi scriptum est: *ab aqua aliena abstine te et de fonte alieno ne biberis.* putatis enim de baptismo dictum qui est apud haereticos, ut ideo sit aqua aliena, quia haeretici regnum dei non possidebunt. quasi non ita sit et apud ebriosos et apud inuidos et ceteros huiusmodi, de quibus pariter dictum est: regnum dei non possidebunt; et tamen in omnibus talibus, si secundum euangelium baptizati sunt, Christi est baptismus, non ipsorum. unde aqua illa non est aliena, cum ipsi alieni sint quibus dicturus est: non noui uos. cur non ergo potius intellegam aquam alienam et fontem alienum doctrinam esse maligni spiritus, qua decipiuntur et seducuntur alienati a deo per ignorantiam, quae est in illis propter caecitatem cordis eorum, hoc expressius commendante apostolo: spiritus autem manifeste dicit quia in nouissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductoribus, doctrinis daemoniorum? haec est aqua aliena et fons alienus. si enim aqua in bono intellegitur et spiritus sanctus, cur non aqua in malo intellegatur et spiritus malignus? non enim semper, ubi aquam nominat scriptura, hoc uisibile baptismi sacramentum uult intellegi, sed aliquando ipsum, aliquando aliud. iam enim hoc uisibili baptismo etiam alios discipuli domini baptizauerant, antequam ueniret in eos secundum eius promissionem spiritus sanctus, de quo tamen idem Iesus dicit: si quis sitit, ueniat et bibat. qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina aquae uiuae fluent de uentre eius. et sequitur euangelista et exponit unde sit dictum: hoc autem, inquit, dicebat de spiritu quem accepturi erant hi qui in eum erant credituri; spiritus enim nondum erat datus, quia Iesus nondum fuerat clarificatus. ecce aquam dicit spiritum

1 Prou. 5, 15 6 I Cor. 6, 10. Gal. 5, 21 9 Matth. 7, 23 14 I Tim. 4, 1 24 Ioh. 7, 37—38 27 Ioh. 7, 39

7 baptizati] bapti *Om1* 12 a *om. Om1* 16 et doctrinis *v; cf. ad p. 295, 21* 27 dicebat *bis Om1* 28 ii *v*

qui nondum erat datus, cum iam aqua illa baptismi multis fuisset data.

66. Unde et illud, quod similiter non intellegitis, quod scriptum est: *bibe aquam de tuis uasis et de puteorum tuorum fontibus, et fons aquae tuae sit tibi proprius et nemo alienus communicet tibi, et non superfluant tibi aquae foras, et in plateis tuis discurrant aquae tuae*, non uisibilem baptismum, quem possunt habere et alieni, id est qui regnum dei non possidebunt, sed hoc donum commendat spiritus sancti, quod proprium est eorum tantum, qui regnabunt cum Christo in aeternum, quoniam caritas dei, sicut dicit apostolus, diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. ipsa enim latitudo cordis quam caritas facit, unde illam diffusam dicit et unde ad Corinthios ita loquitur: os nostrum patet ad uos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est, platearum nomine significata est.

67. Quod ergo aperte audimus: nolite omni spiritui credere, sed probate spiritum qui ex deo est, hoc figurate audimus: ab aqua aliena abstine te et de fonte alieno ne biberis. et quod aperte audimus: caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis, hoc figurate audimus: fons aquae tuae sit tibi proprius et nemo alienus communicet tibi. multa enim munera dei possunt habere et alieni, non solum ista communia cum lapidibus et arboribus, sicuti est esse et uigere, nec solum communia cum pecoribus, sicuti spirare sentire, sed etiam maiora iam hominum propria, sicuti est ratio, locutio, artes utiles innumerabiles et alia multa. ipsa etiam quae domui dei data sunt nonnulla ex eis habent alieni,

4 Prou. 5, 15—17 11 Rom. 5, 5 15 II Cor. 6. 11 18 I Ioh. 4, 1 20 Prou. 5, 15 21 Rom. 5, 5 23 Prou. 5, 17

10 sanctus *O* 12 in cordibus *bis Oml* 16 corinthi *Oml* 18 audiuimus *O* 19 spiritum—est] spiritus si ex deo sint *v* 27 uidere *IIml* communia *om. IIml* sicut *II*

id est non possessuri regnum dei, quibus in fine dicetur: non noui uos, etiam cum dixerint: in nomine tuo prophetauimus et uirtutes multas fecimus, quia etsi habeam, inquit, prophetiam et sciam omnia sacramenta et omnem scientiam, et si habuero omnem fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. hoc est ergo donum spiritus sancti proprium sanctorum, unde nemo communicat alienus. hoc deest omnibus malignis et gehennae filiis, etiamsi Christi baptismo baptizentur, sicut Simon fuerat baptizatus. hoc deest etiam haereticis; hoc accipiunt, cum correcti ueniunt et unitatis uinculum sinceriter amplectuntur. quod si non acciperent, etiam habentes baptismum Christi non erant possessuri regnum Christi, quia non introierant ad fontem illum proprium aquarum discurrentium in plateis sanctorum et foras non excurrentium, quo fonte caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. desinite itaque illa testimonia commemorare, quae aut non intellegitis aut pro nobis contra uos esse intellegitis. quodsi ambigue posita et pro nobis et pro uobis possent interpretari, nihil utique adiuuarent causam uestram, quia et nos, si talibus uti uellemus, innumerabilibus uteremur, quae causam nostram nihil similiter adiuuarent. sed plane talia malam causam uel moras faciendo sustentant.

XXIIII. 68. *Ecce,* inquiunt, *de corpore domini aqua profluxit.* et quid te hoc adiuuat, o haeretice? *multum,* inquit. *baptisma enim significat non esse nisi in corpore domini, id est in ecclesia.* melius diceres: 'de corpore domini, hoc est de ecclesia', etiamsi iam constet, quod adhuc forte diligentius requirendum est, aqua illa baptismum esse significatum. nam et nos baptismum quem habetis de corpore domini esse dici-

1 Matth. 7, 23   2 Matth. 7, 22   3 I Cor. 13, 2   16 Rom. 5, 5
25 cf. Ioh. 19, 34

4 omia *O*   9 si *s. l.* *Π*   18 intellegitis] in *Om1* in nobis *Om2*   26 o *om.* *Πm1*   28 melius—de ecclesia *om.* *O*   29 etiamsi iam] etiam suam *Om1*

mus, hoc est de ecclesia, quamuis in ea ipsi non sitis, sicut omnes qui non aedificant super petram, sed super harenam. quare tamen non attendis aquam illam, qua baptismum significatum dicis, non tantum in corpore domini fuisse, sed etiam de corpore eius foras exisse, et hoc per uulnus persecutoris? neque enim et haeretici et omnes mali secum foras sacramenta traxissent, si unitatis integritatem in corpore domini custodissent. sed etiam hoc uidetis quam profundum sit et quanta mysterii altitudine occultum.

69. Iam sufficiat; desinite talibus agere. omnia, quae huiusmodi protuleritis, aut pro nobis sunt aut, ut multum causae nostrae minuam, incertum est pro quibus sint; sed libenter in opertis immoramini, ne fateri aperta cogamini. ecce ecclesia rogo: quid patimini? ecce ecclesia tot manifestissimis sanctarum scripturarum testimoniis commendata et expressa, praedicta et demonstrata: sicut audiuimus, ita et uidimus. quid tergiuersaris quomodo suscipiaris? cur detrectas sic suscipi, quomodo illa suscipit, cui testimonium perhibet qui mentiri non potuit? doce scripturas canonicas aperte dixisse baptizandum esse in catholica ecclesia, qui apud haereticos in nomine patris et filii et spiritus sancti fuerit baptizatus. quodsi hoc docere non potes, illud doce, huic communioni tuae, id est parti Donati, ubi hoc didicisti, apertum aliquod et manifestum testimonium a scripturis canonicis perhiberi, et fatebor ad te esse transeundum nec aliter esse suscipiendos haereticos quam sicut suscipit ecclesia in qua es, quia tali testimonio declarata est. quid aestuas, quid perturbaris? non inuenis in scripturis canonicis, quod a te iustissime exigimus. nam quod dicere soletis: ubi pascis, ubi cubas in meridie, uides quale sit et quam pro te non sit. noli ergo talia quaerere,

16 Ps. 47, 9 19 cf. Hebr. 6, 18 29 Cant. 1, 6

2 arenam *Ov* 3 non *om.* *Om1* qua *om.* *Π* 5 foras de corpore eius *Πm1* eius] eis *Om1* 11 protuleritis (tis *in ras.*) *Π* 12 minuant *O* 19 docet *Om1* 20 babtizandum *Πm1* ecclesia catholica *Π* 24 a *om.* *O* fateor *Π* 27 inueni *O*

quia, etsi in partibus aquilonis esset pars Donati, quae contrariae sunt partibus meridianis, diceret de se esse dictum: montes Sion, latera aquilonis, ciuitas regis magni. nam utique ciuitas regis magni non est nisi ecclesia, et hoc potius indubitanter sonat ecclesiam quam illud: ubi pascis, ubi cubas in meridie. sed fortasse illo testimonio Marcion haereticus uteretur, qui dicitur Ponticus fuisse, quae partes ad aquilonem sunt. rursus si in occidente esset pars Donati, diceret de se esse dictum: iter facite ei qui ascendit super occasum; dominus nomen est illi. fortassis enim sublimius esse diceret: ascendit super occasum quam: cubat in meridie. haec mystica sunt, operta sunt, figurata sunt; aliquid manifestum, quod interprete non egeat, a uobis flagitamus.

70. Ego itaque sic te suscipio, quemadmodum suscipit semen Abrahae in quo benedicuntur omnes gentes. hoc forte obscurum esset, nisi Paulus aperuisset semen Abrahae, quod est Christus. sic te suscipio, quemadmodum suscipit illa sterilis, cuius multi filii magis quam eius quae habet uirum — quod obscurum esset, nisi Paulus dixisset ipsam esse ecclesiam matrem nostram, cui dictum est: dominus qui eruit te ipse deus uniuersae terrae uocabitur, cui dictum est: terra tua orbis terrarum —, sicut suscipit regina illa, de qua in psalmis dicitur: adstitit regina a dextris tuis, et cui dicitur: pro patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos principes super omnem terram. postremo, ne multa commemorem, sic te suscipio, sicut suscipit ecclesia per omnes gentes, incipiens ab Hierusalem, sicut suscipit ecclesia, quae testis est Christo in Hierusalem et in tota Iudaea et Samaria et usque in totam terram. ille enim te suscipit,

3 Ps. 47, 3 5 Cant. 1, 6 9 Ps. 67, 5 16 Gen. 22, 18 17 Gal. 3, 16 19 Esai. 54, 1 20 cf. Gal. 4, 26—27 21 Esai. 54, 5 23 Esai. 62, 4 24 Ps. 44, 10. 17 28 cf. Luc. 24, 47 29 cf. Act. 1, 8

13 a uobis *om. Π* 24 astitit *Πv* 27 ne multa *bis Oml* 28 *ne conicias* incipientibus, *cf. p. 261, 6* ecclesia incipiente ab Hierusalem 30 in] ad *v*

qui hoc de illa dixit, qui talibus eam uerbis, ne quisquam de illa dubitaret, ostendit. sic te suscipio, quemadmodum suscipit triticum seminatum in agro, quod cum zizaniis crescit usque ad messem; hi sunt enim filii regni, ager autem est mundus, messis est finis saeculi. dominus exposuit, euangelium est; uerba domini sunt, manifesta sunt. possem tibi dicere: 'sic te suscipio, quemadmodum et uos suscepistis quos Praetextatus et Felicianus a uobis damnati extra uestram communionem baptizauerunt, cui rei quid contradicas omnino non habes'. sed hoc potius dicam, quod et aduersus ipsos Maximianistas inuictissime ualeat, qui uos in duobus praecipue testimoniis, quibus imperitissime ⟨et⟩ tamen creberrime uti soletis, omnino uicerunt, et de paucitate et de meridie. hoc ergo dicam, quod uos omnes, tamquam pariter contra nos insurgatis, extinguat: 'sic uos suscipimus, si corrigi uultis, quemadmodum suscipit ecclesia, quam dominus Iesus dixit ab Hierusalem coepturam et in Actibus apostolorum legimus inde coepisse et per omnes gentes ituram et in Actibus apostolorum legimus per multas isse, antequam ueniret in Africam, et per omnes ituram, antequam ueniat finis, quia ipse dominus ait: praedicabitur hoc euangelium in omnibus gentibus, et tunc ueniet finis'. ecce purgamenta eius: quoniam abundauit iniquitas, refrigescet caritas multorum. ecce frumenta eius: qui autem perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. ubi hic Africa nominata est in parte Donati? ecce iterum frumenta eius: ut scias, inquit apostolus, quemadmodum te oporteat in domo dei conuersari, quae est ecclesia dei uiui, columna et firmamentum ueritatis. et sine dubio magnum est pietatis sacramentum quod manifestatum est in carne, iustifica-

4 Matth. 13, 38. 39 21 Matth. 24, 14 22 Matth. 24, 12 24 Matth. 24, 13 26 I Tim. 3, 15—16

9 contradicas] contra *Π* 12 et *addidi* 14 quanquam *Om2* 19 affricam *Π* 20 omnes gentes *v* 23 abundabit *Π* 28 columpna *O, item p. 318, 7* 29 et sine—sacramentum *in ras. Πm2*

tum est in spiritu, apparuit angelis, praedicatum est in gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria. ecce purgamenta eius: spiritus autem, inquit, manifeste dicit quia in nouissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductoribus, doctrinis daemoniorum et cetera. ubi et hic Africa in parte Donati nominata est, ut in ea remanserit columna et firmamentum ueritatis aut pietatis sacramentum, de quo usque in finem ita cucurrit, ut diceret: praedicatum est in gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria?

71. Quid ergo pluribus teneam? qui respondere cogitat huic epistulae, scrutetur scripturas et aut manifestum de Africa, uel in qua sola uel ex qua sola est pars Donati, proferat testimonium — quod ideo proferre non potest, quia illis tam manifestis, quae a nobis prolata sunt, repugnare scriptura non potest —, aut, si suarum suspicionum uel criminationum uel calumniarum sectatores credulos quaerit et uult traducere in aliud euangelium, quod non est aliud, atque annuntiare nobis praeterquam quod accepimus, etsi angelus de caelo esset, anathema esset, quoniam et diabolus, qui propterea de caelo cecidit, quia in ueritate non stetit, si anathema fuisset homini, quando ei praeterquam quod a domino deo acceperat annuntiauit, primi parentes carnis nostrae nec in poenam mortis incidissent nec de loco felicitatis exissent.

XXV. 72. Quapropter uos, carissimi, quibus hanc epistulam scribo, praeceptum pastoris, qui animam suam posuit pro ouibus suis et nunc glorificatus et exaltatus sedet ad dextram dei patris, corde fidelissimo et firmissimo retinete dicentis: quae sunt oues meae uocem meam audiunt et sequuntur me. audistis eius uocem manifestissimam non solum per

3 I Tim. 4, 1 9 I Tim. 3, 16 19 cf. Gal. 1, 8 26 cf. Ioh. 10, 11. 15 29 Ioh. 10, 27

6 *alt.* et *om.* *Π* 12 epistolae *Ov* 16 si *om.* *O* crimina *Oml* 21 anathe | fuisset (*om.* ma) *Π* 25 epistolam *Ov* 27 ad] a *O* dexteram *Πv* 28 dei *om.* *O* et firmissimo *om.* *O*

legem eius et prophetas et psalmos, sed etiam per os proprium commendantis ecclesiam suam futuram, et ea quae praedixit quemadmodum ex ordine consecuta sint in Actibus et litteris apostolorum, quae diuinarum scripturarum canonem complent, legendo perspicitis. non est obscura quaestio, in qua nos fallant quos ipse dominus praedixit futuros atque dicturos: ecce hic est Christus, ecce illic, ecce in deserto, quasi ubi non est frequentia multitudinis, ecce in cubiculis, quasi in secretis traditionibus atque doctrinis. habetis ecclesiam ubique diffundi et crescere usque ad messem, habetis ciuitatem, de qua ipse qui eam condidit ait: non potest ciuitas abscondi super montem constituta. ipsa est ergo quae non in aliqua parte terrarum, sed ubique notissima est. haec temporales aliquando etiam in suis frumentis patitur tempestates, ut in quibusdam locis non cognoscantur; sed tamen etiam illic latent. neque enim falli potest diuina sententia, quoniam crescunt usque ad messem.

73. Itaque et in aliis gentibus saepe nonnulla membra ecclesiae praeualentibus haeresum et schismatum seditionibus pressa atque obumbrata sunt et tamen, quia inerant, paulo post nullo dubitante claruerunt, et in ipsa Africa post illud Secundi Tigisitani apud Carthaginem seditiosum turbulentumque concilium, ubi et a femina nobili Lucilla operata corruptio postea iudicialibus gestis commemorata est, cum inde litterae paene per totam Africam, qua ecclesiae Christi iam germinauerant, missae fuissent, creditum est litteris concilii — neque enim aliter oportebat — et quasi uisa sunt per aliquam partem agri frumenta dominica defecisse; nullo modo autem defecerant, quae uere frumenta erant praedestinata atque seminata et alta radice feraciter germinantia. salua enim conscientia litteris concilii crediderant; neque enim ab hominibus de aliis hominibus ali-

7 Matth. 24, 23. 26 11 Matth. 5, 14 21 sqq.] cf. cap. 18, 46 et Optat. I 15 sqq.

1 eius *om.* *Π* 7 *tert.* ecce *s. l.* *Πm2* 15 etiam *om.* *Π* 22 sediosum *O* 23 corrutio *Om1* postea a *O* 24 per p *Om1*

quid incredibile dicebatur aut eis contra euangelium credebatur. sed posteaquam illi furiosa pertinacia usque ad dissensionem sacrilegam contra totum orbem christianum contentionem obstinatissimam perduxerunt atque innotuit bonis fidelibus, quos a Caeciliano alienauerat falsa criminatio, uiderunt se, si in illa communione persisterent, non iam de quodam homine uel de quibusdam hominibus, sed de ecclesia toto terrarum orbe diffusa prauum habere iudicium, et maluerunt Christi euangelio quam collegarum concilio credere. itaque illis relictis mox ad catholicam pacem multi et episcopi et clerici et populi redierunt, quod et antequam facerent in tritico deputabantur. tunc enim non faciebant, cum aduersus homines male sibi a collegis insinuatos, non aduersus ecclesiam dei, quae in cunctis gentibus crescit, illa eorum contradictio nitebatur. itaque et in Africa triticum, quod filius hominis seminauerat, triticum mansit et ex illo usque adhuc creuit et crescit et deinceps usque ad messem fructificabit et crescet sicut in omni mundo.

74. Nonnulli etiam bonae uoluntatis per carnalem caliginem etiam post confirmatum contra ecclesiam dei malignorum furorem in illa dissensione diutius errauerunt, tamquam si adhuc mollia conculcarentur frumenta et radice uiua herbae uigor attereretur. etiam ipsa tamen frumenta sua nouerat deus, quamuis ut reuiuiscerent arguenda et increpanda. non enim eo modo dictum est Petro: redi post me, satanas, quo modo dictum est de Iuda: unus ex uobis diabolus est. quidam quoque et apertissimae ueritati malo studio contradixerunt. illi uero eradicati uel praecisi erant, sed non permanentes in infidelitate, sicut de quibusdam ramis fractis aposto-

24 Matth. 16, 23 25 Ioh. 6, 70 28 cf. Rom. 11, 17—23

2 furiosam pertinaciam *Ov* 3 contentione obstinatissima *OΠv*, *correxi; cf. Petil. I 1, 1* animosam peruersitatem pertinacia stultiore defenderent 7 *pr.* de *om. O* toto *om. Π* 8 maluerunt (runt *add. m2*) *Π* 12 a *om. Om1* 14 nitebatur] tenebatur *Π* 16 *pr.* et *om. Π* 17 fructificauit *Om1* crescit *Om1* sicut] sic *O* 21 et radice—frumenta *om. O* 24 Satana *v*

lus dicit, manu diuina replantati aut iterum inserti sunt. tunc enim quisque infructuosus, sed nondum a radice praecisus est, cum mala cupiditate agit quidem illa opera de quibus dictum est: quoniam qui talia agunt regnum dei non possidebunt; sed cum pro ipsis operibus etiam ueritati apertissimae qua redarguitur resistere coeperit, tunc praeciditur. et multi tales sunt in sacramentorum communione cum ecclesia et tamen iam non sunt in ecclesia. alioquin si tunc quisque praeciditur, cum uisibiliter excommunicatur, consequens erit, ut tunc rursus inseratur, cum uisibiliter communioni restituitur. quid? si ergo fictus accedat atque aduersus ueritatem et ecclesiam cor inimicissimum gerat, quamuis peragatur in eo illa sollemnitas, numquid reconciliatur, numquid inseritur? absit. sicut ergo iam denuo communicans nondum insertus est, sic et antequam uisibiliter excommunicetur quisquis contra ueritatem, qua conuincitur et arguitur, inimicum gestat animum, iam praecisus est. ita fit, ut et semen bonum et semen malum utraque per agrum crescant usque ad messem, id est et filii regni et filii maligni utrique per mundum crescant usque in finem saeculi, illis fructum ferentibus cum tolerantia, illis cum sterilitate amaricantibus.

75. Uos autem, innitentes tot euidentissimis testimoniis legis prophetarum psalmorum, ipsius domini et apostolorum de sancta ecclesia toto terrarum orbe diffusa, exigite ab istis, ut ostendant ex Africa, quod attinet ad partem Donati, aliqua manifesta de canonicis libris testimonia. neque enim, sicut iam dixi, ullo modo fieri posset, ut ecclesia, sicut dicunt et quod absit, tam cito ex tot gentibus peritura tot testimoniis tam sublimiter et tam indubitanter praedicaretur et de ista, quam uolunt suam, quae usque in finem sicut contendunt permansura fuerat, taceretur. mementote enim quid illi diuiti

4 Gal. 5, 21 26 cf. pag. 300, 20

2 sed *scripsi* et *OIIv* 5 apertissime *OII* 12 sollempnitas *O* 20 scurrilitate *O* 25 ex] de *v* par|partem *O* 30 sua *IIv* 31 fuerant *Oml*

dictum sit, cum apud inferos torqueretur et ad fratres suos aliquem ex mortuis mitti uellet: habent illic, inquit, Moysen et prophetas. et cum ille diceret non eos credituros, nisi ad eos isset aliquis mortuorum: si Moysen, inquit, et prophetas non audiunt, nec si quis ex mortuis resurrexerit credent. dixit Moyses, quod in semine Abrahae benedicentur omnes gentes; dixerunt prophetae: tu uocaberis uoluntas mea et terra tua orbis terrarum, et: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae. his et talibus tam manifestis praenuntiationibus ecclesiam demonstrantibus isti credere noluerunt. surrexit dominus a mortuis, dixit in nomine suo praedicari paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. illi, qui Moysi et prophetis non crediderant, nec domino resurgenti a mortuis crediderunt; quid restat, nisi ut diuitis illius tormenta sortiantur? quae uos fugientes, dum adhuc tempus est, antequam de hac uita emigretur, diuinis eloquiis constanter inhaerete, ut nec in uita conturbemini et post hanc uitam quod semini Abrahae promissum est accipere mereamini.

2 Luc. 16, 29 4 ibid. 31 6 Gen. 22, 18 7 Esai. 62, 4 9 Ps. 21, 28 12 Luc. 24, 47 16 cf. *gehennas haereticorum* Petil. II 98, 226

5 ex] a *II* resurrexerit] *desinit II nulla subscriptione addita* 6 *ad* credent *adnotatum est in v:* Reliqua deerant in editionibus Amerb. et Erasmi 20 mereamini] *add.* Amen *v* Explicit epistula Aurelii Augustini episcopi ad catholicos**** (fratres?) *O*

VI.

CONTRA CRESCONIVM GRAMMATICVM ET DONATISTAM LIBRI IIII.

W = cod. Bononiensis (Boulogne-sur-Mer) 60 saec. VIIII
X = cod. Lugdunensis 605 saec. VIIII
Y = cod. Parisiensis 12221 saec. VIIII
R = cod. Ualentianensis 160 saec. X
Z = cod. Parisiensis 16726 saec. XII
v = editio Migniana

LIBER PRIMUS.

I. 1. Quando ad te, Cresconi, mea scripta peruenire possent ignorans peruentura tamen minime desperaui, quia et ad me tua, quamuis longe postea quam scripsisti, tamen quandoque peruenire potuerunt, quae tibi uisum est aduersus ea scribere debere, quae Petiliano Cirtensi episcopo uestro iterationem baptismi adstruere molienti et communionem nostram non documentorum pondere urgenti, sed maledictorum leuitate criminanti ut potui breuiter pro parte respondi. non enim tota eius epistula in manus meas tunc uenerat, sed parua pars prior. quod cur acciderit, quid opus est quaerere, quandoquidem, cum ad nos postea uniuersa peruenit, uniuersae respondere non piguit? his ergo litteris tuis quas ad me dedisti si non rescriberem, fortasse contumeliosum putares, quod autem rescribo, rursum uereor ne contentiosum putes. sed si tu inuentis litteris meis non ad te datis, tantum quia episcopum partis Donati uel ipsam partem Donati redarguere uidebantur, ad officium tuum pertinere arbitratus es, cum tibi esses alicuius conscius facultatis, suscipere atque exserere contradictionem, quia eius communionis es quamuis nulla functione clericatui adstrictus, quanto minus mihi licuit pro munere sarcinae meae uel contra Petilianum uel contra te ipsum tacere, cum ille oppugnaret ecclesiam pro qua milito, tu autem in simili opere etiam nominatim ad me institueres promeres conscriberesque sermonem!

2. In cuius primis partibus laborasti, ut suspecta hominibus eloquentia uideretur. nam uelut laudans genus dicendi meum

26 cf. epist. Cresc.

1 *De codicum praescriptionibus cf. Praefatio* *initium libri I usque def. X ad cap. 13, 16 sub fin. in X desideratur* 8 urguenti *R* 16 qui *Wm1* quae *YR* 18 arbitraturus *Zm1* 19 adque *W* exerere *Ym2Z* 24 instituas *W*

et rursus uelut timens, ne hoc genere te uel quemquam falsa persuadendo deciperem, in accusationem ipsius eloquentiae perrexisti, adhibens etiam testimonium aduersus eam de scripturis sanctis, ubi dictum putes: *ex multa eloquentia non effugies peccatum,* cum dictum non sit 'ex multa eloquentia', sed 'ex multiloquio'. multiloquium autem est superflua locutio, uitium scilicet loquendi amore contractum. plerumque autem loqui amant etiam qui nesciunt, quid loquantur uel quomodo loquantur siue ad sanitatem sententiarum siue ad ipsum qui per artem grammaticam discitur integrum sonum ordinemque uerborum. eloquentia uero facultas dicendi est congruenter explicans quae sentimus, qua tunc utendum est cum recta sentimus. hoc modo ea non usi sunt haeretici. nam utique si recta sensissent, non solum nihil mali, uerum et boni aliquid esset quod eloquenter explicare potuissent. frustra igitur istorum exemplorum commemoratione accusasti eloquentiam. neque enim propterea pro patria non est miles armandus, quia contra patriam nonnulli arma sumpserunt, aut ideo uti non debent boni et docti medici ferramentis medicinalibus ad salutem, quia his ad perniciem etiam indocti pessimique abutuntur. quis enim nescit, sicuti est ⟨medicina utilis uel inutilis⟩, ut fuerint ⟨utilia uel inutil⟩ia quae quaeruntur, ita eloquentiam, hoc est peritiam facultatemque dicendi, sic esse utilem uel inutilem, ut fuerint utilia uel inutilia quae dicuntur? quod nec te arbitror ignorare.

II. 3. Sed, credo, cum me uideres a nonnullis putari eloquentem, ut a me lectoris auditorisue studium deterreres, accusandam existimasti eloquentiam, ut iam quid dicerem non adtenderet, quisquis abs te perterritus tamquam eloquenter me

4 epist. Cresc. et Prou. 10, 19

def. X 1 sursus *Wm1* 3 eum *WYm1RZ* 9 sentiarum *Wm1Ym1* 10 per *Wm3, om. cet. v* arte grammatica *Ym2v* discit *Z* 13 non ea *Z* 21 medicina—inutilis *suppleui* ut] aut *Wm1YRZv* 22 ⟨utilia uel inutil⟩ia *scripsi* ea *codd. v* *post* quaeruntur *Ym2 in mg. addit:* utilia uel inutilia 29 quiquis *Wm1*

dicentem eo ipso iam cauendum fugiendumque censeret. uide ergo, ne hoc quod fecisti sit artis illius malae, quam, sicut de Platone commemorasti, nonnulli recte iudicauerunt de ciuitate ac de humani generis societate pellendam. haec non est eloquentia — quae utinam mihi ad explicanda ea quae sentio pro desiderio prouenisset! —, sed quaedam sophistica et maligna professio, quae sibi proponit non ex animo, sed ex contentione uel commodo pro omnibus et contra omnia dicere. de hac ait sancta scriptura: qui sophistice loquitur odibilis est; ab hac mihi uidetur Paulus apostolus iuuentutem Timothei prohibere, ubi ait: noli uerbis contendere; ad nihil enim utile est nisi ad subuersionem audientium. et ne a facultate recte dicendi eum prohibuisse putaretur, continuo subiecit: satis age te ipsum probabilem operarium exhibere deo non erubescentem, uerbum ueritatis recte tractantem. nimirum itaque tibi haec animi subrepsit affectio, quod contradicendi studio, non quo ita sentires, sed quo a nobis intentionem discere uolentis auerteres, perhibuisti nos eloquentes et uituperasti eloquentiam. nam quomodo te hoc ex animo fecisse credam, cum sciam, quemadmodum praedicare soleatis eloquentiam Donati, Parmeniani aliorumque uestrorum? qua quid esset utilius, si tam largo flumine pro pace Christi, pro unitate ueritate caritate proflueret? sed quid de aliis loquar? in te ipso nonne aperuisti, quam non ex animo, sed ex contentione uituperator fueris eloquentiae, cum et cetera quae scripsisti per eloquentiam suadere et eandem ipsam eloquentiam eloquenter accusare conatus es?

III. 4. Nam quod te dicis et arte dicendi inparem nobis et exemplis legis christianae penitus non instructum, quo pertinet

3 cf. epist. Cresc. et Plato, Legg. XI 15 9 Eccli. 37, 23 11 II Tim. 2, 14 14 II Tim. 2, 15 28 cf. epist. Cresc.

1 uidet *Wm1* 3 de ciuitate iudicauerunt *Ym1* 4 ac] hac *Wm1 def. X* societatem *Wm1Ym1* 8 hoc *codd.* 10 tymothei *R* thimothei *Z* 12 a *om. WYm1* 15 exhibere deo (παραστῆσαι τῷ θεῷ) *scripsi* exhibendo *codd. v* 16 animis *Wm1Ym1R* 17 quod *del. Ym2* 20 cum] con *Ym1* 22 uestrum *Ym1*

obsecro? numquidnam te conpuli contra mea scripta rescribere et ideo recusantis et excusantis haec uox est? si ergo penitus non instructus es, cur non potius taces aut ita loqueris, ut instrui te desideres? instare me dicis et prouocare semper, ut ad dinoscendam ueri quaestionem mecum uestri disceptent, sed uestros prudentius ac patientius facere, qui in ecclesia tantum quae in lege mandata sunt populos docent nec nobis respondere curant, scientes quia, si lex diuina et tot documenta legalium scripturarum nobis quid sit melius quid uerius suadere non possunt, numquam humana queat auctoritas nos discussis erroribus ad ueritatis regulam reuocare. quid tibi ergo uisum est, ut aduersus nos illis tacentibus tu loquaris? nam si bene faciunt, cur non imitaris, si male, cur laudas?

5. Dicis, quod intoleranda adrogantia credam me solum terminare posse, quod aliis uelut inexplicabile uisum atque ideo iudici deo dimissum est, cum paulo superius dixeris hoc me uelle finire post tot annos, post tot iudices atque arbitros, quod apud principes tot disceptantibus litteratis ab utriusque partis episcopis finiri non potuit. certe solus hinc satago, certe solus quaestionem istam finiri disceptando desidero? puto enim, si solos nostros id conatos culpare uoluisses, non etiam uestros in eo conatu fuisse fatereris. quia ergo illum conatum, illam uoluntatem et instantiam saltem propter uestros reprehendere iam non potes, nolo esse a tam bono opere alienus. quid arguis, quid reprehendis? an inuides? non hoc de te temere credendum est. restat ergo, ut studio contentionis hoc in me culpes, quod etiam in uestris laudare conpelleris.

IIII. 6. At enim, quod inter tot ac tales finitum non est, intolerabilis adrogantia est per se solum finiri posse praesu-

4 cf. epist. Cresc. 14. 28 cf. epist. Cresc. 16 cf. epist. Cresc.

def. X 2 cusantis *Wm1* recusantes *Ym1R* 3 aut ita] audita *W* ut *om.* *Ym1* 5 dignoscendam *v* 8 si *om.* *Z* 10 actoritas *Rm1* 14 intolleranda *Wm1* 17 finiri *YR* arbitror *Z* 18 utrisque *Ym1R* 21 conatus *R* uoluisset *Ym1R* 22 conatu] conatos *WYRv* 23 saltim *Z* 25 de te] decet *WR* 28 inter] in *W* 29 est *om.* *WY*

mere. ne quaeso mihi soli hoc tribuendum putes; plurimi sumus, qui hoc ut finiatur, immo iam ut finitum esse innotescat instamus. illi enim dixerunt non esse finitum, qui eidem fini consentire noluerunt eumque uobis occultauerunt, ut etiam uos eorum auctoritate decepti finitum non esse credatis. nostri autem, ex quo finitum est, nullo prorsus tempore ut ipse finis innotesceret cessauerunt, quomodo id publice priuatimque agere potuerunt, ne quisquam in perniciosissimo errore persistens de segnitia circa se ministrorum dei in ultimo iudicio quereretur. non ergo nos olim finitam causam de integro uolumus retractare, sed quemadmodum finita sit demonstrare, propter eos maxime qui hoc nesciunt, ut, cum defensores conuincuntur erroris, aut etiam ipsi correcti liberentur aut certe ipsis confutatis et in aperta pertinacia remanentibus hi, qui cupidiores sunt ueritatis quam contentionis, uideant quid sequantur.

V. 7. Neque hoc fit sine fructu, ut existimas. nam si posses uidere, quam longe lateque Africam error iste peruaserat et quam pauca eius remanserint, quae nondum in pacem catholicam correcta transierunt, nullo modo assertorum christianae pacis et unitatis infructuosam et inanem arbitrareris instantiam, quamuis etiam, sicubi diligentia medicinae huius inpensa non prodest, sufficit ad rationem deo reddendam, quod non cessauit inpendi. sicut enim malignus suasor peccati, etiamsi non persuaserit, merito poenam deceptoris incurret, ita fidelis iustitiae praedicator, etiamsi ab hominibus respuatur, absit ut apud deum sui officii mercede fraudetur. res enim certa fit ad incertum; incertum autem dico non praemium facientis, sed animum audientis. incertum enim nobis est, utrum adsensurus sit cui ueritas praedicatur, sed certum est etiam talibus ueri-

16 cf. epist. Cresc. et pag. 334, 19

6 ipsi *Z* 7 priuatimque *om. Z* 8 pernitiosissime *W* 10 intego *def. X Wm1* 12 qui] quod *Wm1* adefensores *Wm1Ym1R* 17 peruaserit *Wm3* persuaserat *Ym1* 20 arbitraretis *Z* 21 sicubi] si cui *v* 22 reddendam deo *Yv* cessabit *Wm1YRZ* 24 incurrit *Wm3* 26 oficii *W* fit] sit *WYR* 28 est enim nobis est *R* est nobis *Zm1v* 29 certum] incertum *R* etiam *om. Z*

tatem praedicari oportere et certum est fideliter eam praedicantes dignam retributionem manere, siue suscipiantur siue spernantur siue etiam propterea quaelibet temporaliter aduersa patiantur. dominus dicit in euangelio: cum ingressi fueritis, dicite: pax domui huic. si digni fuerint qui ibi sunt, requiescet super eos pax uestra; si quo minus, ad uos reuertetur. numquid certos fecit, quod essent eorum pacem suscepturi quibus eam praedicarent? certos tamen fecit, ut eam sine cunctatione praedicarent.

VI. 8. Apostolus etiam Paulus: seruum, inquit, domini litigare non oportet, sed esse mitem ad omnes, docibilem, patientem, in modestia corripientem diuersa sentientes, ne forte det illis deus paenitentiam ad cognoscendam ueritatem et resipiscant de diaboli laqueis, captiuati ab ipso in ipsius uoluntatem. intende quomodo quem noluit litigare uoluit tamen in modestia corripere diuersa sentientes, ne dei seruus prohibitionem petulantiae occasionem putaret esse pigritiae. uerum quia multi et ipsam correptionem, quae modeste fit, uel peccatis suis fauentes uel quid respondeant non inuenientes nec tamen ueritati adquiescentes onerose ac moleste ferunt, eos, qui secum sedulo agunt nec ab eorum conuincendo errore dissimulant. litigiosos et contentiosos uocant. falsitas enim, quae nudari et redargui metuit, eorum uitiorum nomine, quae ueritas damnat, diligentiam ueritatis accusat. numquid ideo tamen ab hac instantia desistendum est? uide quemadmodum Timotheum idem obstringat apostolus, ne propter homines, quibus insuauis est praedicatio ueritatis, aliqua ei segnitia praedicandi subreperet: testificor, inquit, coram deo et Christo Iesu,

4 Matth. 10, 12—13 10 II Tim. 2, 24—26 29 II Tim. 4, 1—2

def. X 5 huic domui *YRZv* (τῷ οἴκῳ τούτῳ) 7 uertetur *Z* 10 inquid *Wm1* 15 uolutatem *W* uoluntate *R* 16 modestiam *Wm1YR* 21 eosque qui *Z* 26 instantiam *Wm1* 27 abstringat *Ym1Rm1* astringat *Ym2* asstringat *Rm2* 29 subriperet *WYR* inquid *Wm1*

qui iudicaturus est uiuos et mortuos, et manifestationem et regnum eius: praedica uerbum, insta oportune inoportune, argue hortare increpa in omni longanimitate et doctrina. quis haec audiens, si deo fideliter seruit, si dolosus operarius non est, ab hac diligentia et instantia conquiescat, quis sub tanta testificatione segnis esse audeat? non itaque nobis obstrepat in hac causa facundia tua; praedicamus omnino in adiutorio domini dei nostri christianae unitatis utilitatem pietatem sanctitatem, praedicamus uolentibus oportune, renitentibus inoportune, et quantis ualemus uiribus istam inter nos partemque Donati quaestionem et pro quibus ⟨et contra quos⟩ possumus olim finitam esse monstramus.

VII. 9. Agnoscant in se contentiosae animositatis nomen et crimen, qui uel peruicaci astutia praebent patrocinium falsitati uel inuida iactantia ministrant praeconium ueritati. utrumque hoc contentiosorum genus apostolus Paulus expressit, illud primum in Alexandro, de quo ait: Alexander aerarius multa mala mihi ostendit; reddet illi dominus secundum opera eius. quem et tu euita, ualde enim restitit nostris sermonibus, hoc uero alterum in eis, de quibus ait: quidam quidem ex inuidia et contentione Christum adnuntiant, non caste, existimantes tribulationem suscitari uinculis meis. nam hi procul dubio id ipsum adnuntiabant quod Paulus, non tamen eo animo, non ea uoluntate, non ex caritate sed ex inuidia, sicut dixit, sed ex contentione, uolentes superbo sensu in eadem ipsa adnuntiatione praecellere et apostolo Paulo anteponi. quod ille non moleste ferens, immo etiam gaudens, quod ab eis illud uidebat praedicari quod latius innotescere

17 II Tim. 4, 14—15 20 Phil. 1, 15—17

1 ac mortuos *Zv* *alt.* et] *add.* per *v* 2 opportune *v, item lin. 10 def. X* 3 inportune *codd. praeter Wm1, item lin. 10* arguere *Wm1* 11 partisque *Ym2* pro *om. v* 12 et contra quos *addidi* 13 agnoscat *Wm1* 15 inuidia *Ym1R* ueritate *Ym1* 16 contiosorum *Wm1* 17 errarius *Wm1* 19 deuita *YRZv* 21 contentionem *W* 23 hi] mihi *R* illi *v* 25 dixit et ex *YRZv* 27 non*inmoleste *Wm1*

cupiebat: quid enim, inquit? dum omni modo, siue occasione siue ueritate. Christus adnuntietur. neque enim cordis sui ueritate, quia non sincera intentione sed aemula contentione, ueritatem tamen, hoc est Christum, adnuntiabant. tu igitur cum iudex interiorum cordis nostri esse non possis, tantummodo utrum ueritati resistamus an eos, qui ueritati resistunt, reuincere cupiamus aduerte. nam procul dubio, si ueritatem suademus erroremque refellimus, etiamsi non ueritate propriae intentionis, sed emolumentum saeculi huius et humanam gloriam quaerentes id agamus, gaudere debent dilectores ueritatis, quia et hac occasione ueritas adnuntiatur, sicut apostolus qui dicit: et in hoc gaudebo. si autem — quod deo maxime notum est et quod tibi etiam ipsi, quantum est facultatis humanae, si nobiscum uiueres, notum esse potuisset — pia sollicitudine caritatis in huius dispensationis labore uersamur, puto nequaquam iuste reprehendi ministerium nostrum, si contra quoslibet aduersarios ueritatis feruenti spiritu pro ueritate certemus.

VIII. 10. Nam si contentiosus habetur a uobis uel animosus paratorque rixarum, quisquis cuiquam sermonis altercationem uel inferre uel referre curauerit, uidete quid de ipso domino Iesu Christo eiusque seruis prophetis et apostolis sentiatis. nempe enim dominus ipse filius dei numquid cum solis discipulis uel turbis, qui in eum crediderunt, an non etiam cum inimicis temptantibus obtrectantibus interrogantibus resistentibus maledicentibus habuit de ueritate sermonem? numquid eum etiam cum una muliere de quaestione orationis contra opinionem uel haeresem Samaritanorum piguit disputare? sed illam, inquis, credituram esse praesciebat. quid? totiens aduersus Iudaeos Pharisaeos Sadducaeos non solum minime cre-

1. 12 Phil. 1, 18   27 cf. Ioh. 4, 20 sqq.

def. X   1 inquid *Wm1*   8 *alt.* ueritatem *Z*   9 emulumentum *Ym1*   11 hac] hoc *R*   15 solicitudine *Wm1*   labore] laudare *Wm1* laude *Wm3*   24 an] ac *Z*   28 heresen *Z*   29 quod *Ym1*   toties *Rv*   30 saduceos *Wm3Z*

dituros, uerum etiam maxime contradicturos et persecuturos coram in os eorum quam multa locutus est! nonne ab eis ultro cum uoluit quod uoluit inquisiuit, ut eorum illos responsione conuinceret? nonne illis dolose temptando quaerentibus, ⟨ad⟩ quae redarguti ommutescerent, sine ulla ambiguitate respondit? quod cum faceret, nullus ex his legitur ad eum sequendum fuisse conuersus. et utique nouerat, quia praescius erat, nihil se ad eorum salutem, cum haec ad eos uel in eos uel aduersus eos diceret, profuturum. sed nos fortasse suo firmauit exemplo, qui futuram fidem perfidiamue hominum praenoscere non ualemus, ne, si quando nimium duris nimiumque peruersis sine fructu salutis eorum locuti fuerimus, deficiamus et desistamus ab instantia praedicandi, cum inaniter piguerit laborare. quid quod etiam ipsum diabolum, quem iam non solum deus sed ne homines quidem dubitare possunt nullo modo ad iustitiam conuersurum, filius dei tamen insidiose temptantem et de scripturis sanctis quaestionum laqueos opponentem de scripturis sanctis respondendo conuicit nec iudicauit indignum cum satana Christus de diuinis eloquiis habere conloquium, quid utique praeuidens nisi, quod Iudaeis et diabolo nihil proderat, credituris gentibus profuturum?

11. Prophetas etiam legimus missos ad homines tam inoboedientes, ut deus ipse qui prophetas mittebat de his ad quos mittebat praediceret, quod uerbis eorum obtemperaturi non essent. omitto quod prophetico spiritu quo futura cernebant etiam hoc utique nosse potuissent, quod eorum uerba contempturi fuerant, quibus ea tamen uehementi instantia non tacebant. apertissime dominus ad Hiezechielem prophetam dicit:

19 cf. Matth. 4, 3—10

1 persequuturos *et* 2 loquutus *sic saepe* *W*(*Y*)*Z* 3 illis *Wm1* 5 ⟨ad⟩ *def. X* quae *scripsi* quem *codd.* cum *Ym2v*, *cf. Breuic. III 11, 22:* ad quod obiectum obmutescentes ommutescere *W* obmutescerent *Z* 8 in eos] *intellege* de eis 9 eos *om. Z* 13 precandi *Wm1* 16 nullu *W* conuersum iri *v* filium *Z* 17 quaestionem *Ym1R* 18 conuincit *Wm1* 19 sathana *Z* eloquiis] scripturis *R* 24 optemperaturi *R* 26 uerbi *Y* 28 hiezehielem *W* iezechielem *R* ihezechielem *Z*

uade et intra in domum Israhel et loquere uerba mea ad ipsos, quia non ad populum ignotae linguae tu mitteris, ad domum Israhel, nec ad populos multos diuersis aut grauibus linguis loquentes, quorum uerba non possis audire. et si ad tales misissem te, forsitan audissent te; domus autem Israhel non audient te, quia nolunt audire me. omnis enim domus Israhel inquieto et duro corde est. ego autem dedi faciem tuam fortem aduersus faciem eorum et certamen tuum confortabo aduersus certamen eorum. ecce mittitur dei seruus et eis loqui iubetur, qui eum non erant audituri, eo ipso domino qui mittebat et loqui iubebat praedicente, quod non erant audituri. qua causa, cui bono, quo fructu quoue effectu mittitur ad certamen praedicandae ueritatis aduersus certaturos et non oboedituros? num quisquam dicere audebit sanctos dei prophetas incidisse in obprobrium abs te mihi obiectum, cum diceres: *si tu scis rem de qua agitur a te finiri non posse, cur incassum laborem sumis, cur inanem inpendis operam, cur superuacue ac sine fructu contendis? an non magnus error est uelle quod non ualeas explicare, cum et lex moneat dicens: altiora te ne quaesieris et fortiora te ne scrutatus fueris, et iterum: homo animosus parat lites et uir iracundus exaggerat peccatum?* Hiezechieli certe ista non diceres, qui cum uerbo dei mittitur inferre certamen hominibus non oboedituris contra sensuris contra dicturis contra facturis. nam si diceres, responderet tibi fortasse, quod eisdem Iudaeis apostoli responderunt: cui oboedire oportet? deo magis an hominibus? hoc tibi etiam ipse responderim.

1 Ezech. 3, 4—8 17 epist. Cresc. 21 Eccli. 3, 22 22 Eccli. 28, 11 27 Act. 5, 29

def. X 1 israhel *W semper, per comp. YRZ* 10 confortabor *Z* 14 effectum *R* 16 oppribrium *Zm1* 18 incasum *Wm1* inanem non *Wm1* 24 hiezehieli *ex* hizehieli *Wm2* ihezechieli *Z* certa *Wm1* domini *YR* 26 respondere *Wm1Ym1*

VIIII. 12. Hic si tu flagitaris, ut ostendam ubi etiam mihi deus praeceperit id agere quod tu prohibes, memento apostolicas epistulas non eis tantum scriptas, qui tempore illo quo scribebantur audiebant, sed etiam nobis — non enim ob aliud in ecclesia recitantur —; adtende etiam illud, quod apostolus ait: an uultis experimentum eius accipere qui in me loquitur Christus? et recole iam non quid Paulus, sed quid per eum Christus locutus sit quod paulo ante commemoraui: praedica uerbum, insta oportune inoportune et cetera; adtende etiam quemadmodum ad Titum, cum explicaret qualis esse episcopus debeat, etiam perseuerantem dixit esse oportere iuxta doctrinam fidelis uerbi: ut potens sit, inquit, et exhortari in doctrina sana et contradicentes redarguere. sunt enim multi non subditi, uaniloqui et mentis seductores, maxime qui ex circumcisione sunt, quos oportet refelli. non ergo solos qui ex circumcisione sunt, sed eos maxime tales esse ait; oportere tamen in doctrina sana redargui refellique ab episcopo uaniloquos et mentis seductores indubitata praeceptione firmauit. unde hoc etiam mihi iussum esse cognosco, hoc pro uiribus ago, huic operi, quantum ipse qui iussit adiuuat, perseueranter insisto. quid obstas, quid obstrepis, cur prohibes, cur reprehendis? tibine oboedire oportet an deo?

X. 13. Nisi forte ista, quae a me de scripturis sanctis documenta prolata sunt, sic accipienda arbitraris, ut, quod uestros factitare laudasti, in ecclesia tantum quae in lege mandata sunt populi doceantur. ibi enim forsitan putas corripiendos et conuincendos esse diuersa sentientes, ut unusquisque doctor

6 II Cor. 13, 3 8 II Tim. 4, 2 12 Tit. 1, 9—11 26 cf. epist. Cresc. et pag. 328, 6

1 flagitaueris *Ym2v* 7 non] num *ex* non *Wm1* num *Ym1* 9 opportune *v* inportune *codd. praeter Wm1* 11 etiam] quod *Wm3* 12 et *om. Z* exortari *Y* 14 uaniloqui et] uaniloquiae *Wm1R* 16 solus *Wm1* 21 obstrepes quur *Wm1* 25 arbitrans *Wm1R* quod] quos *Ym1* 26 fatitare *Wm1* 28 ut] et *Ym1* *def. X*

suorum tantummodo disputando et praedicando emendet errorem, si quid autem tale cum eis qui foris sunt agere institerit, tunc animosus, tunc contentiosus uel litigiosus habendus sit, *quia et ipse Hiezechiel,* inquis, *et alii prophetae cum uerbis dei ad suum populum mittebantur, Israhelitae scilicet ad Israhelitas.*

XI. 14. Ad haec quoque tibi respondeo. iam quidem supra commemoraui dominum ipsum Iesum, qui se imitandum discipulis praebuit, non solum Iudaeis, uerum etiam Pharisaeis et Sadducaeis et Samaritanis et ipsi diabolo principi omnium fallaciarum et errorum adserere ueritatem et de lege respondere non dedignatum. sed ne hoc domino licuisse, seruis autem eius existimes non licere, accipe quid in Actibus apostolorum legatur: Iudaeus autem quidam Apollo nomine, Alexandrinus genere, deuenit Ephesum, potens in scripturis. hic catechizatus erat uiam domini, et feruens spiritu loquebatur et docebat uerissime quae iuxta Iesum, sciens solum baptismum Iohannis; hic etiam coeperat fiducialiter agere in synagoga. quem cum audissent Aquila et Priscilla, assumpserunt eum et certius illi exposuerunt uiam domini. uolente autem illo ire in Achaiam exhortati fratres scripserunt discipulis ut eum reciperent. qui cum uenisset, multum contulit his qui ibi crediderunt; uehementer enim Iudaeos reuincebat publice ostendens per scripturas esse Iesum Christum. quid de isto dicis, quid sentis? nonne fortasse eum contentiosum et animosum concitatorem paratoremque rixarum criminaremini, nisi tanta libri sancti auctoritate premeremini?

4 epist. Cresc. 7 pag. 332, 23 sqq. 14 Act. 18, 24—28

def. X 2 agere *in mg. Ym1* 4 hiezehiel *W* iezechihel *R* iezechiel *Z* 10 saduccaeis *Wm1* saducaeis *Wm2Ym2* diabulo *Wm1* 12 hoc] oc *Wm1* 14 nomine alexandrinus *bis Ym1* 16 catethizatus *W* catecizatus *YR* cathezizatus *Z* domini *om. WYR* 17 Iesum] *add.* erant *Wm3* 18 coepit *v* 19 sinagoga *WYm1* 21 domini *om. YR* 23 inuenissent *W* uenissent *Ym1* 24 crediderant *Z* 27 paratorem *om. YRv*

XII. 15. An quia Iudaeus in Christum crediderat, propterea Iudaeos christianae fidei resistentes et Iesum negantes esse Christum publice reuincere debebat, nos autem, quia partis Donati numquam fuimus, propterea partem Donati resistentem christianae unitati reuincere non debemus? numquid Paulus apostolus aliquando fuit cultor idolorum aut aliquando fuit in haeresi Epicureorum uel Stoicorum, cum quibus tamen eum nec puduit nec piguit de quaestione dei uiui et ueri habere sermonem? accipe, quid de hac re in eodem libro scriptum sit: Paulus autem cum illos Athenis expectaret, inritabatur spiritu suo intra se, uidens circa idola esse ciuitatem. disputabat igitur Iudaeis in synagoga et gentibus et colentibus et in foro per omnem diem ad eos qui aderant. quidam uero Epicureorum et Stoicorum philosophorum conferebant cum illo, et quidam dicebant: quidnam uelit seminator uerborum hic dicere? alii uero: peregrinorum daemoniorum uidetur adnuntiator esse. ecce apostolus Paulus Stoicos et Epicureos, diuersas non solum ab illo uerum etiam inter se aduersasque haereses, secum conferre non respuit, non tantum extra ecclesiam, sed etiam extra synagogam disputans cum eis, nec eorum conuiciis exterritus uelut lites contentionesque declinans a praedicanda christiana ueritate cessauit. nam uide, quid consequenter sancta scriptura testatur: adprehensumque eum, inquit, in Areopagum duxerunt dicentes: possumus scire quae sint haec quae a te dicuntur? insueta enim quaedam adfers in aures nostras; uolumus ergo scire quidnam uelint haec esse. Athenienses autem et ad-

10 Act. 17, 16—18 24 Act. 17, 19—23

3 debebant *WYm1R* 5 unitate *Wm1* 8 pinguit *Wm1* 10 sit] *def. X* est *Ym1* athenienses *W* incitabatur *Ym2* 12 cum iudaeis *Ym2Rm2* sinagoga *WY* 16 uelut *Rm1* uult *v* 19 aduersas (que *del.*) *Wm2* 21 etiam *om. v* sinagogam *WY* deputans *Ym1* 23 cessabit *Wm1Ym1R* 24 apprehensum (que *om.*) *Z* inquit eum *Y* 25 inquid *Wm1* ariopagum *YR*

uenae hospites ad nihil aliud uacabant quam dicere noui aliquid aut audire. stans uero Paulus in medio Areopago dixit: uiri Athenienses, per omnia superstitiosiores uos uideo. perambulans enim et considerans simulacra uestra inueni etiam aram in qua erat scriptum: ignoto deo. quem ergo ignorantes colitis, hunc ego adnuntio uobis et cetera quae commemorare omnia longum est. quod tamen ad quaestionem quam nunc discutimus sufficit, adtende, obsecro te, Hebraeum ex Hebraeis apostolum Christi stantem ac sermocinantem non in synagoga Iudaeorum neque in ecclesia christianorum, sed in Areopago Atheniensium, hoc est contentiosorum maxime impiorumque Graecorum. ibi enim loquacissimae philosophorum haereses extiterunt. quarum nonnullae, sicut ipsi qui hic commemorati sunt Stoici, magis de uerborum quam de rerum aduersitate confligunt, quod apostolus prohibuit Timotheum, dicens ad nihil esse utile nisi ad subuersionem audientium. nam de his, ut nosti, Tullius ait: uerbi enim controuersia iam diu torquet homines Graeculos, contentionis cupidiores quam ueritatis. hos tamen Paulus noster adloquendos corrigendosque suscepit nec ipsius loci nomine exterritus, quod ex Marte inditum resonat, quem deum dicunt esse bellorum, ibi pacifica credituris intrepidus loquebatur, ibi spiritalibus adcinctus armis perniciosos expugnabat errores nec contentiosos tamquam mitissimus nec dialecticos tamquam simplicissimus formidabat.

XIII. 16. Nosti enim quam maxime apud Stoicos uiguisse dialecticam, quamuis et ipsi Epicurei, quos inperitia liberalium disciplinarum non solum non pudebat, uerum etiam delectabat,

16 cf. II Tim. 2, 14 18 Cic. De or. I 11, 47

def. X 3 ariopago *Ym2R* superstitiosores *Zm1* superstitiosos *YRc* (*Gr.* δεισιδαιμονεστέρους) 7 omnino *Wm3* 10 sinagogam *WYm1* synagogam *R* 11 neque] quae *Wm1* ariopago *Ym2* 13 ibi] sibi *WYm1R* 14 ipse *Ym1* hic] hoc *Wm1* mihi *Rm1* 15 diuersitate *Wm3Ym2* 16 thimotheum *Z* 21 mare *Wm1Ym1R* 24 tamquam—dialecticos *om. Wm1* 28 putebat *Wm1*

quasdam disputandi regulas, quibus quisque usus minime falleretur, se potius et tenere et docere iactabant. quid est enim aliud dialectica quam peritia disputandi? quod ideo aperiendum putaui, quia etiam ipsam mihi obicere uoluisti, quasi christianae non congruat ueritati et ideo me doctores uestri uelut hominem dialecticum merito fugiendum potius et cauendum quam refellendum reuincendumque censuerint. quod cum tibi non persuaserint — nam te aduersus nos etiam scribendo disputare non piguit —, tu tamen in me dialecticam criminatus es. quo falleres inperitos illosque laudares, qui disputando mecum congredi noluerant. sed tu uidelicet non dialectica uteris, cum contra nos scribis. ut quid te ergo in tantum disputandi periculum proiecisti, cum disputare non noueris? aut si nosti, cur dialecticus dialecticam criminaris, ita uel temerarius uel ingratus, ut aut imperitiam qua uinceris non refrenes aut doctrinam qua iuuaris accuses? inspicio sermonem tuum, istum ipsum quem ad me scripsisti; uideo te quaedam copiose ornateque explicare, hoc est eloquenter, quaedam uero subtiliter arguteque disserere, hoc est dialectice. et tamen eloquentiam dialecticamque reprehendis. si noxia sunt, quare haec facis; si non sunt, cur arguis? sed ne etiam nos uerbi controuersia torqueat, cum res ipsa intellegatur, minus laborandum est quid hominibus eam uocare placuerit. proinde si eloquens ille appellandus est, qui non solum copiose et ornate, sed etiam ueraciter dicit, itemque si dialecticus ille appellandus est, qui non solum subtiliter, sed etiam ueraciter disserit, nec eloquens es nec dialecticus, non quia ieiuna et inornata est dictio tua nec

4 cf. epist. Cresc.

4 quia etiam] qui etiam *WmIR* quietam *YmI* obiecere *WmI* *def. X* 5 ductores *WmI* 8 aduersum *Z* 10 falleris *ZmI* inperatos *WmI* 11 dialecticam *WYmI* 15 imperitia *WmIR* imperia *YmI* 17 scribsisti (*sic et* scribtus *saepe*) *W* 18 hornateque *WmI* ornate (que *om.*) *YmIR* suptiliter *Ym2* 20 reprehenderis *WmIYmIR* reprehendere *Ym2* noxa *YmI* hoc *Rv* 24 ordinate *WYmI* 26 suptiliter *Ym2* ueraciter etiam *v* ueraciter] *incipit X* 27 inornata *scripsi coll. lin. 18 et 24* inordinata *codd. v*

quia obtunsa et crassa est disputatio tua, sed quia ipsa facundia atque sollertia ad defensionem abuteris falsitatis. si autem non in sola ueritate, sed etiam cum mala causa diserte uel neruose agitur, recte potest eloquentia uel dialectica nominari, et eloquens es et dialecticus, quia et facunde dicis uana et acute disputas falsa. sed de te uidero.

XIIII. 17. Stoici certe maxime dialectici fuerunt. cur apostolus Paulus, ne conferrent cum illo, non eos cautissime deuitauit, et uestros episcopos laudas, quod nobiscum uelut cum dialecticis nolint habere sermonem? aut si et Paulus dialecticus erat et ideo conferre secum Stoicos non timebat, quia non solum acute disputabat sicut et illi, sed etiam ueraciter quod non illi, iam caue cuiquam dialecticam pro crimine obieceris, qua usos apostolos confiteris. neque enim, cum hoc mihi obicis, imperitia te falli puto, sed fallere astutia. nomen quippe Graecum est dialectica, quae si usus admitteret fortasse Latine disputatoria uocaretur, sicut grammaticam Latine litteraturam linguae utriusque doctissimi appellauerunt. sicut enim a litteris denominata est grammatica, quoniam Graece grammata litterae dicuntur, sic a disputatione dialectica nomen accepit, quoniam disputatio Graece dialoge uel dialexis appellatur. sicut autem grammaticus a ueteribus Latine dictus est litterator, ita qui Graece dialecticus dicitur multo usitatius et tolerabilius Latine dicitur disputator. puto iam quod apostolum disputatorem non neges, etiamsi dialecticum neges. inprobare ergo in uocabulo Graeco, quod adprobare cogeris in

9 cf. epist. Cresc.

1 obtusa *Xm2Ym2Zv* 2 solertia *Wm1Ym1v* 3 dissereat *Wm1Xm1* deserat *Ym1* disserat *R* disseritur *Ym2v* 5 es et] esset *Wm1* 6 uidero] ut uidero *Wm2* 10 nollint *W* 11 conferres (conferrens *XY* conferens *R*) esse cum stoicos *WXm1Ym1R* conferre cum stoicis *Ym2v* 13 caue ne *Wm2Xm2Z* pro] pre *Wm1* prae *Ym1* 14 obicere *Ym2* ausos *Ym1* 17 latine—grammaticam *om. W* litteraturam latine *v* 18 literaturam *W* 20 grammata] grammatica *Wm1* 22 dictis *Ym1* 23 litteratus *YRv* qui *et* dicitur *om. v* usitatius *om. W* 24 quod iam *Zm1* 25 noneges *Wm1*

Latino, quid est aliud quam indoctis praetentare fallaciam, doctis facere iniuriam? aut si et disputatorem apostolum negas, qui tam adsidue, tam egregie disputabat, nec Graece nosti nec Latine, uel, quod est credibilius, et in uerbo Graeco fallis eos qui Graece nesciunt et in Latino qui nec Latine sciunt. quid enim est, non dico inperitius — neque enim tu ista non nosti —, sed omnino fallacius quam, cum audias et legas tam multos multiplicesque sermones apostoli adserentis ueritatem, conuincentis falsitatem, negare quod soleat disputare, cum hoc fieri nisi disputando non possit?

18. Quodsi hoc ab illo factitatum fateris, quia fateri eius litteris cogeris, non tamen has disputationes, sed sermones uel epistulas appellandas esse contendis, quid ego tecum sic diutius agam, ut qui haec ignorant quem uolunt nostrum adprobent, quem uolunt inprobent? de ipsis diuinis litteris, quibus necesse est cedas, hoc doceo, ipsa prorsus uerba, ipsa rerum uocabula profero. habes in hoc eodem testimonio, quod de Actibus apostolorum commemoraui, de ipso Paulo ita positum: disputabat igitur Iudaeis in synagoga et gentibus et colentibus in foro; habes alio loco, quamuis cum populo christiano ageret congregatis in ecclesia fratribus, ita scriptum: sedens uero quidam adulescens nomine Eutychus in fenestra, deductus somno graui, disputante Paulo; habes etiam in libro Psalmorum: suauis sit ei disputatio mea; habes et apud Esaiam prophetam: uenite, disputemus, dicit dominus, et multis aliis diuinarum scripturarum locis lege ubi inueneris hoc uerbum

19 Act. 17, 17 22 Act. 20, 9 24 Ps. 103, 34 26 Esai. 1, 18

8 asserentis *Wm3XZ* adserentes *YR(c)* 9 conuincentes *YRc* conuincentius *Zm1* 10 fieri] feri *Xm1* 18 apostolum *Wm1* 19 igitur] *add.* cum *Ymg.* sinagoga *WYR* 21 pulo *Wm1* agere *Xm1Ym1R* 22 adulescens quidam *XZ* (*Gr.* τις νεανίας) 23 euthicus *WYR* euticus *XZ* deductos *Ym1* ductus *XZ* (καταφερόμενος) 24 suauis sit—*p. 352, 30* incorruptam et ca *desunt in X, tribus foliis deperditis* 25 disputa *R* 27 locis—*p. 342, 2* scripturarum *om. W*

et inspice codices Graecos in eisdem testimoniis sanctarum scripturarum, et uidebis unde sit appellata dialectica, ne, quod omnes iusti etiam cum deo faciunt, quibus dictum est: *uenite, disputemus, dicit dominus*, non imiteris sapienti pietate, sed insulsa temeritate crimineris.

XV. 19. Qui enim disputat, uerum quid sit disputando discernit a falso. quod qui non possunt et tamen dialectici uideri uolunt, per insidiosas interrogationes captant incautorum adsensiones, ut ex eorum responsionibus concludant, unde illos uel in aperta falsitate deceptos rideant uel occultam falsitatem deceptis persuadeant, quam plerumque etiam ipsi existimant ueritatem. qui autem uerus disputator est, id est ueritatis a falsitate discretor, primo id apud se ipsum agit, ne non recte discernens ipse fallatur, quod nisi diuinitus adiutus peragere non potest, deinde cum id quod apud se egit ad alios docendos profert, intuetur primitus quid iam certi nouerint, ut ex his eos adducat ad ea quae non nouerant uel credere nolebant, ostendens ea consequentia his, quae iam scientia uel fide retinebant, ut per ea uera, de quibus se perspiciunt consentire, cogantur alia uera quae negauerant adprobare, et sic uerum quod falsum antea putabatur discernatur a falso, cum inuenitur consentaneum illi uero, quod iam antea tenebatur.

XVI. 20. Hoc ille uerus disputator si late diffuseque faciat, eloquenter facit alioque tunc censetur augeturque uocabulo, ut dictor potius quam disputator uocetur, sicut illum locum apostolus copiose dilatat atque diffundit: *in omnibus*, inquit, *commendantes nosmet ipsos ut dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in angustiis, in*

3 Esai. 1, 18   26 II Cor. 6, 4—10

def. X   2 scripturam *Y*   4 sapienti. pietates *Wm1*   6 disputat, uerum quid sit disputando *scripsi* disputauerat quid sit disputatio *WYm1R* disputauerit *Ym2* disputat quid sit uerum disputando *Z* disputat uerum *v*   9 conclaudant *Wm1*   10 redeant *R*   11 persuadent *Wm1Ym1R*   ipsi *om. Z*   13 promo *Ym1*   14 falatur *Wm1*   18 hiis *ex* iis *Y* is *R*   24 ageturque *WYR*   uocabolo *R*   26 cupiose *W*

plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in benignitate, in spiritu sancto, in caritate non ficta, in uerbo ueritatis, in uirtute dei; per arma iustitiae dextra et sinistra, per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam; ut seductores et ueraces, ut qui ignoramur et cognoscimur, quasi morientes et ecce uiuimus, ut coerciti et non mortificati, ut tristes semper autem gaudentes, sicut egeni multos autem ditantes, tamquam nihil habentes et omnia possidentes. quid enim hoc stilo apostolico uberius et ornatius, id est eloquentius facile inueneris? si autem presse atque constricte, magis eum disputatorem quam dictorem appellare consuerunt, qualiter agit idem apostolus de circumcisione et praeputio patris Abraham uel distinctione legis et gratiae, quod quidam non intellegentes, immo uero calumniantes criminati sunt eum dicere: faciamus mala, ut ueniant bona. siue autem sit dictor siue disputator, nec dictio sine disputatione est, cum et in ipsa eloquentiae latitudine ueritas a falsitate discernitur, nec disputatio potest esse sine dictione, quando utique uerbis et lingua ipsa constrictio sermonis exprimitur, siue illo utatur perpetuo siue interrogando eum cum quo agit cogat respondere quod uerum est et ex hoc ad aliud uerum quod quaerebatur adducat, ubi maxime regnare dialectica dicitur.

XVII. 21. Cum enim quisque suis responsionibus conuincitur, et si male respondit non habet quod inputet disputatori

18 Rom. 3, 8

2 sientia *W* 5 in dextra *Wm3* et in sinistra *W* a dextris et a sinistris *Z* *def. X* 6 imfamiam *W* 9 coherciti *Z* 13 inueniris *Wm1* inuenis *Zv* presę *Wm1* 14 consueuerunt *v* 16 distintione *W* 18 eueniant *v* 19 doctor *Z* 22 ipsa *om. Z* constructio *Z* siue ergo illo *Wm3* 24 querebantur *Ym1* 25 ibi *Wm2* 26 uincitur *WYRv, cf. p. 344, 4. 345, 16* 27 respondet *Ym2* inputat *Wm1YR* disputori *R*

suorum tantummodo disputando et praedicando emendet errorem, si quid autem tale cum eis qui foris sunt agere instituerit, tunc animosus, tunc contentiosus uel litigiosus habendus sit, *quia et ipse Hiezechiel,* inquis, *et alii prophetae cum uerbis dei ad suum populum mittebantur, Israhelitae scilicet ad Israhelitas.*

XI. 14. Ad haec quoque tibi respondeo. iam quidem supra commemoraui dominum ipsum Iesum, qui se imitandum discipulis praebuit, non solum Iudaeis, uerum etiam Pharisaeis et Sadducaeis et Samaritanis et ipsi diabolo principi omnium fallaciarum et errorum adserere ueritatem et de lege respondere non dedignatum. sed ne hoc domino licuisse, seruis autem eius existimes non licere, accipe quid in Actibus apostolorum legatur: Iudaeus autem quidam Apollo nomine, Alexandrinus genere, deuenit Ephesum, potens in scripturis. hic catechizatus erat uiam domini, et feruens spiritu loquebatur et docebat uerissime quae iuxta Iesum, sciens solum baptismum Iohannis; hic etiam coeperat fiducialiter agere in synagoga. quem cum audissent Aquila et Priscilla, assumpserunt eum et certius illi exposuerunt uiam domini. uolente autem illo ire in Achaiam exhortati fratres scripserunt discipulis ut eum reciperent. qui cum uenisset, multum contulit his qui ibi crediderunt; uehementer enim Iudaeos reuincebat publice ostendens per scripturas esse Iesum Christum. quid de isto dicis, quid sentis? nonne fortasse eum contentiosum et animosum concitatorem paratoremque rixarum criminaremini, nisi tanta libri sancti auctoritate premeremini?

4 epist. Cresc. 7 pag. 332, 23 sqq. 14 Act. 18, 24—28

def. X 2 agere *in mg. Ym1* 4 hiezehiel *W* iezechihel *R* iezechiel *Z* 10 saduccaeis *Wm1* saducaeis *Wm2Ym2* diabulo *Wm1* 12 hoc] oc *Wm1* 14 nomine alexandrinus *bis Ym1* 16 catethizatus *W* catecizatus *YR* cathezizatus *Z* domini *om. WYR* 17 Iesum] *add.* erant *Wm3* 18 coepit *v* 19 sinagoga *WYm1* 21 domini *om. YR* 23 inuenissent *W* uenissent *Ym1* 24 crediderant *Z* 27 paratorem *om. YRv*

XII. 15. An quia Iudaeus in Christum crediderat, propterea Iudaeos christianae fidei resistentes et Iesum negantes esse Christum publice reuincere debebat, nos autem, quia partis Donati numquam fuimus, propterea partem Donati resistentem christianae unitati reuincere non debemus? numquid Paulus apostolus aliquando fuit cultor idolorum aut aliquando fuit in haeresi Epicureorum uel Stoicorum, cum quibus tamen eum nec puduit nec piguit de quaestione dei uiui et ueri habere sermonem? accipe, quid de hac re in eodem libro scriptum sit: Paulus autem cum illos Athenis expectaret, inritabatur spiritu suo intra se, uidens circa idola esse ciuitatem. disputabat igitur Iudaeis in synagoga et gentibus et colentibus et in foro per omnem diem ad eos qui aderant. quidam uero Epicureorum et Stoicorum philosophorum conferebant cum illo, et quidam dicebant: quidnam uelit seminator uerborum hic dicere? alii uero: peregrinorum daemoniorum uidetur adnuntiator esse. ecce apostolus Paulus Stoicos et Epicureos, diuersas non solum ab illo uerum etiam inter se aduersasque haereses, secum conferre non respuit, non tantum extra ecclesiam, sed etiam extra synagogam disputans cum eis, nec eorum conuiciis exterritus uelut lites contentionesque declinans a praedicanda christiana ueritate cessauit. nam uide, quid consequenter sancta scriptura testatur: adprehensumque eum, inquit, in Areopagum duxerunt dicentes: possumus scire quae sint haec quae a te dicuntur? insueta enim quaedam adfers in aures nostras; uolumus ergo scire quidnam uelint haec esse. Athenienses autem et ad-

10 Act. 17, 16—18 24 Act. 17, 19—23

3 debebant *WYm1R* 5 unitate *Wm1* 8 pinguit *Wm1* 10 sit] *def. X* est *Ym1* athenienses *W* incitabatur *Ym2* 12 cum iudaeis *Ym2Rm2* sinagoga *WY* 16 uelut *Rm1* uult *v* 19 aduersas (que *del.*) *Wm2* 21 etiam *om. v* sinagogam *WY* deputans *Ym1* 23 cessabit *Wm1Ym1R* 24 apprehensum (que *om.*) *Z* inquit eum *Y* 25 inquid *Wm1* ariopagum *YR*

uenae hospites ad nihil aliud uacabant quam dicere noui aliquid aut audire. stans uero Paulus in medio Areopago dixit: uiri Athenienses, per omnia superstitiosiores uos uideo. perambulans enim et considerans simulacra uestra inueni etiam aram in qua erat scriptum: ignoto deo. quem ergo ignorantes colitis, hunc ego adnuntio uobis et cetera quae commemorare omnia longum est. quod tamen ad quaestionem quam nunc discutimus sufficit, adtende, obsecro te, Hebraeum ex Hebraeis apostolum Christi stantem ac sermocinantem non in synagoga Iudaeorum neque in ecclesia christianorum, sed in Areopago Atheniensium, hoc est contentiosorum maxime impiorumque Graecorum. ibi enim loquacissimae philosophorum haereses extiterunt. quarum nonnullae, sicut ipsi qui hic commemorati sunt Stoici, magis de uerborum quam de rerum aduersitate confligunt, quod apostolus prohibuit Timotheum, dicens ad nihil esse utile nisi ad subuersionem audientium. nam de his, ut nosti, Tullius ait: uerbi enim controuersia iam diu torquet homines Graeculos, contentionis cupidiores quam ueritatis. hos tamen Paulus noster adloquendos corrigendosque suscepit nec ipsius loci nomine exterritus, quod ex Marte inditum resonat, quem deum dicunt esse bellorum, ibi pacifica credituris intrepidus loquebatur, ibi spiritalibus adcinctus armis perniciosos expugnabat errores nec contentiosos tamquam mitissimus nec dialecticos tamquam simplicissimus formidabat.

XIII. 16. Nosti enim quam maxime apud Stoicos uiguisse dialecticam, quamuis et ipsi Epicurei, quos inperitia liberalium disciplinarum non solum non pudebat, uerum etiam delectabat,

16 cf. II Tim. 2, 14 18 Cic. De or. I 11, 47

def. X 3 ariopago *Ym2R* superstitiosores *Zm1* superstitiosos *YRc* (*Gr.* δεισιδαιμονεστέρους) 7 omnino *Wm3* 10 sinagogam *WYm1* synagogam *R* 11 neque] quae *Wm1* ariopago *Ym2* 13 ibi] sibi *WYm1R* 14 ipse *Ym1* hic] hoc *Wm1* mihi *Rm1* 15 diuersitate *Wm3Ym2* 16 thimotheum *Z* 21 mare *Wm1Ym1R* 24 tamquam—dialecticos *om.* *Wm1* 28 putebat *Wm1*

quasdam disputandi regulas, quibus quisque usus minime falleretur, se potius et tenere et docere iactabant. quid est enim aliud dialectica quam peritia disputandi? quod ideo aperiendum putaui, quia etiam ipsam mihi obicere uoluisti, quasi christianae non congruat ueritati et ideo me doctores uestri uelut hominem dialecticum merito fugiendum potius et cauendum quam refellendum reuincendumque censuerint. quod cum tibi non persuaserint — nam te aduersus nos etiam scribendo disputare non piguit —, tu tamen in me dialecticam criminatus es, quo falleres inperitos illosque laudares, qui disputando mecum congredi noluerant. sed tu uidelicet non dialectica uteris, cum contra nos scribis. ut quid te ergo in tantum disputandi periculum proiecisti, cum disputare non noueris? aut si nosti, cur dialecticus dialecticam criminaris, ita uel temerarius uel ingratus, ut aut imperitiam qua uinceris non refrenes aut doctrinam qua iuuaris accuses? inspicio sermonem tuum, istum ipsum quem ad me scripsisti; uideo te quaedam copiose ornateque explicare, hoc est eloquenter, quaedam uero subtiliter arguteque disserere, hoc est dialectice, et tamen eloquentiam dialecticamque reprehendis. si noxia sunt, quare haec facis; si non sunt, cur arguis? sed ne etiam nos uerbi controuersia torqueat, cum res ipsa intellegatur, minus laborandum est quid hominibus eam uocare placuerit. proinde si eloquens ille appellandus est, qui non solum copiose et ornate, sed etiam ueraciter dicit, itemque si dialecticus ille appellandus est, qui non solum subtiliter, sed etiam ueraciter disserit, nec eloquens es nec dialecticus, non quia ieiuna et inornata est dictio tua nec

4 cf. epist. Cresc.

4 quia etiam] qui etiam *WmlR* quietam *Yml* obiecere *Wml def. X* 5 ductores *Wml* 8 aduersum *Z* 10 falleris *Zml* inperatos *Wml* 11 dialecticam *WYml* 15 imperitia *WmlR* imperia *Yml* 17 scribsisti (*sic et* scribtus *saepe*) *W* 18 hornateque *Wml* ornate (que *om.*) *YmlR* suptiliter *Ym2* 20 reprehenderis *WmlYmlR* reprehendere *Ym2* noxa *Yml* hoc *Rv* 24 ordinate *WYml* 26 suptiliter *Ym2* ueraciter etiam *v* ueraciter] *incipit X* 27 inornata *scripsi coll. lin. 18 et 24* inordinata *codd. v*

quia obtunsa et crassa est disputatio tua, sed quia ipsa facundia atque sollertia ad defensionem abuteris falsitatis. si autem non in sola ueritate, sed etiam cum mala causa diserte uel neruose agitur, recte potest eloquentia uel dialectica nominari, et eloquens es et dialecticus, quia et facunde dicis uana et acute disputas falsa. sed de te uidero.

XIIII. 17. Stoici certe maxime dialectici fuerunt. cur apostolus Paulus, ne conferrent cum illo, non eos cautissime deuitauit, et uestros episcopos laudas, quod nobiscum uelut cum dialecticis nolint habere sermonem? aut si et Paulus dialecticus erat et ideo conferre secum Stoicos non timebat, quia non solum acute disputabat sicut et illi, sed etiam ueraciter quod non illi, iam caue cuiquam dialecticam pro crimine obieceris, qua usos apostolos confiteris. neque enim, cum hoc mihi obicis, imperitia te falli puto, sed fallere astutia. nomen quippe Graecum est dialectica, quae si usus admitteret fortasse Latine disputatoria uocaretur, sicut grammaticam Latine litteraturam linguae utriusque doctissimi appellauerunt. sicut enim a litteris denominata est grammatica, quoniam Graece grammata litterae dicuntur, sic a disputatione dialectica nomen accepit, quoniam disputatio Graece dialoge uel dialexis appellatur. sicut autem grammaticus a ueteribus Latine dictus est litterator, ita qui Graece dialecticus dicitur multo usitatius et tolerabilius Latine dicitur disputator. puto iam quod apostolum disputatorem non neges, etiamsi dialecticum neges. inprobare ergo in uocabulo Graeco, quod adprobare cogeris in

9 cf. epist. Cresc.

1 obtusa *Xm2Ym2Zv* 2 solertia *Wm1Ym1v* 3 dissereat *Wm1Xm1* deserat *Ym1* disserat *R* disseritur *Ym2v* 5 es et] esset *Wm1* 6 uidero] ut uidero *Wm2* 10 nollint *W* 11 conferres (conferrens *XY* conferens *R*) esse cum stoicos *WXm1Ym1R* conferre cum stoicis *Ym2v* 13 caue ne *Wm2Xm2Z* pro] pre *Wm1* prae *Ym1* 14 obicere *Ym2* ausos *Ym1* 17 latine—grammaticam *om. W* litteraturam latine *v* 18 literaturam *W* 20 grammata] grammatica *Wm1* 22 dictis *Ym1* 23 litteratus *YRv* qui *et* dicitur *om. v* usitatius *om. W* 24 quod iam *Zm1* 25 noneges *Wm1*

Latino, quid est aliud quam indoctis praetentare fallaciam, doctis facere iniuriam? aut si et disputatorem apostolum negas, qui tam adsidue, tam egregie disputabat, nec Graece nosti nec Latine, uel, quod est credibilius, et in uerbo Graeco fallis eos qui Graece nesciunt et in Latino qui nec Latine sciunt. quid enim est, non dico inperitius — neque enim tu ista non nosti —, sed omnino fallacius quam, cum audias et legas tam multos multiplicesque sermones apostoli adserentis ueritatem, conuincentis falsitatem, negare quod soleat disputare, cum hoc fieri nisi disputando non possit?

18. Quodsi hoc ab illo factitatum fateris, quia fateri eius litteris cogeris, non tamen has disputationes, sed sermones uel epistulas appellandas esse contendis, quid ego tecum sic diutius agam, ut qui haec ignorant quem uolunt nostrum adprobent, quem uolunt inprobent? de ipsis diuinis litteris, quibus necesse est cedas, hoc doceo, ipsa prorsus uerba, ipsa rerum uocabula profero. habes in hoc eodem testimonio, quod de Actibus apostolorum commemoraui, de ipso Paulo ita positum: disputabat igitur Iudaeis in synagoga et gentibus et colentibus in foro; habes alio loco, quamuis cum populo christiano ageret congregatis in ecclesia fratribus, ita scriptum: sedens uero quidam adulescens nomine Eutychus in fenestra, deductus somno graui, disputante Paulo; habes etiam in libro Psalmorum: suauis sit ei disputatio mea; habes et apud Esaiam prophetam: uenite, disputemus, dicit dominus, et multis aliis diuinarum scripturarum locis lege ubi inueneris hoc uerbum

19 Act. 17, 17 22 Act. 20, 9 24 Ps. 103, 34 26 Esai. 1, 18

8 asserentis *Wm3XZ* adserentes *YR(e)* 9 conuincentes *YRe* conuincentius *Zm1* 10 fieri] feri *Xm1* 18 apostolum *Wm1* 19 igitur] *add.* cum *Ymg.* sinagoga *WYR* 21 pulo *Wm1* agere *Xm1Ym1R* 22 adulescens quidam *XZ* (*Gr.* τις νεανίας) 23 euthicus *WYR* euticus *XZ* deductos *Ym1* ductus *XZ* (καταφερόμενος) 24 suauis sit—*p. 352, 30* incorruptam et ea *desunt in X, tribus foliis deperditis* 25 disputa *R* 27 locis—*p. 342, 2* scripturarum *om. W*

et inspice codices Graecos in eisdem testimoniis sanctarum scripturarum, et uidebis unde sit appellata dialectica, ne, quod omnes iusti etiam cum deo faciunt, quibus dictum est: uenite, disputemus, dicit dominus, non imiteris sapienti pietate, sed insulsa temeritate crimineris.

XV. 19. Qui enim disputat, uerum quid sit disputando discernit a falso. quod qui non possunt et tamen dialectici uideri uolunt, per insidiosas interrogationes captant incautorum adsensiones, ut ex eorum responsionibus concludant, unde illos uel in aperta falsitate deceptos rideant uel occultam falsitatem deceptis persuadeant, quam plerumque etiam ipsi existimant ueritatem. qui autem uerus disputator est, id est ueritatis a falsitate discretor, primo id apud se ipsum agit, ne non recte discernens ipse fallatur, quod nisi diuinitus adiutus peragere non potest, deinde cum id quod apud se egit ad alios docendos profert, intuetur primitus quid iam certi nouerint, ut ex his eos adducat ad ea quae non nouerant uel credere nolebant, ostendens ea consequentia his, quae iam scientia uel fide retinebant, ut per ea uera, de quibus se perspiciunt consentire, cogantur alia uera quae negauerant adprobare, et sic uerum quod falsum antea putabatur discernatur a falso, cum inuenitur consentaneum illi uero, quod iam antea tenebatur.

XVI. 20. Hoc ille uerus disputator si late diffuseque faciat, eloquenter facit alioque tunc censetur augeturque uocabulo, ut dictor potius quam disputator uocetur, sicut illum locum apostolus copiose dilatat atque diffundit: in omnibus, inquit, commendantes nosmet ipsos ut dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in angustiis, in

3 Esai. 1, 18   26 II Cor. 6, 4—10

def. X   2 scripturam *Y*   4 sapienti• pietates *Wm1*   6 disputat, uerum quid sit disputando *scripsi* disputauerat quid sit disputatio *WYm1R* disputauerit *Ym2* disputat quid sit uerum disputando *Z* disputat uerum *v*   9 conclaudant *Wm1*   10 redeant *R*   11 persuadent *Wm1Ym1R*   ipsi *om. Z*   13 promo *Ym1*   14 falatur *Wm1*   18 hiis *ex* iis *Y* is *R*   24 ageturque *WYR*   uocabolo *R*   26 cupiosę *W*

plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in benignitate, in spiritu sancto, in caritate non ficta, in uerbo ueritatis, in uirtute dei; per arma iustitiae dextra et sinistra, per gloriam et ignobilitatem, per infamiam et bonam famam; ut seductores et ueraces, ut qui ignoramur et cognoscimur, quasi morientes et ecce uiuimus, ut coerciti et non mortificati, ut tristes semper autem gaudentes, sicut egeni multos autem ditantes, tamquam nihil habentes et omnia possidentes. quid enim hoc stilo apostolico uberius et ornatius, id est eloquentius facile inueneris? si autem presse atque constricte, magis eum disputatorem quam dictorem appellare consuerunt, qualiter agit idem apostolus de circumcisione et praeputio patris Abraham uel distinctione legis et gratiae, quod quidam non intellegentes, immo uero calumniantes criminati sunt eum dicere: faciamus mala, ut ueniant bona. siue autem sit dictor siue disputator, nec dictio sine disputatione est, cum et in ipsa eloquentiae latitudine ueritas a falsitate discernitur, nec disputatio potest esse sine dictione, quando utique uerbis et lingua ipsa constrictio sermonis exprimitur, siue illo utatur perpetuo siue interrogando eum cum quo agit cogat respondere quod uerum est et ex hoc ad aliud uerum quod quaerebatur adducat, ubi maxime regnare dialectica dicitur.

XVII. 21. Cum enim quisque suis responsionibus conuincitur, et si male respondit non habet quod inputet disputatori

18 Rom. 3, 8

2 sientia *W* 5 in dextra *Wm3* et in sinistra *W* a dextris et a sinistris *Z* *def. X* 6 imfamiam *W* 9 coherciti *Z* 13 inueniris *Wm1* inuenis *Zv* presę *Wm1* 14 consueuerunt *v* 16 distintione *W* 18 eueniant *v* 19 doctor *Z* 22 ipsa *om. Z* constructio *Z* siue ergo illo *Wm3* 24 querebantur *Ym1* 25 ibi *Wm2* 26 uincitur *WYRv, cf. p. 344, 4. 345, 16* 27 respondet *Ym2* inputat *Wm1YR* disputori *R*

sed sibi, et si bene respondit erubescit ulterius resistere non iam disputatori sed sibi. in quo genere dominus cum aduersus Iudaeos crebro ageret eosque illorum responsionibus captos conclusosque conuinceret, non uos audierant nec a uobis conuiciari didicerant; nam libentius et inuidiosius eum fortasse dialecticum quam Samaritanum appellarent. quomodo enim putes eos contortos atque confusos, cum uolentes eum capere in uerbo priores interrogauerunt, utrum liceret tributum reddere Caesari, bicipiti uidelicet conplexione insidiantes, ut quodlibet eligens caperetur, si licere responderet, tamquam reus esset aduersus populum dei, si autem diceret non licere, tamquam Caesaris aduersarius puniretur? ubi ille nummum sibi poposcit ostendi et interrogauit, cuius haberet imaginem et inscriptionem. at illi cum respondissent: Caesaris — aperta enim ueritas hoc eos respondere cogebat —, continuo dominus eorum responsione colligatos ac captos trahens: reddite, inquit, Caesari quae Caesaris sunt et deo quae dei sunt. obsecro te, illine fuerunt dialectici, qui praetentis interrogationis insidiis decipiendo superare moliti sunt, an ille potius, qui ex hoc ipso quod interrogauerunt ueram eorum responsionem prudentia interrogationis eliciens illud uerum, quod ab eo putabant periculose dici, ipsos conpulit confiteri?

XVIII. 22. Si illos dixeris fuisse dialecticos, quia dolose, quia calumniose, quia malitiose interrogando in uerbo capere cupiebant — tales enim etiam nos uultis uideri —, cur eis tamen dominus respondit? cur eos usque ad ueritatis confessionem reddita ratione perduxit? cur eis dixit: quid me temptatis, hypocritae? et non addidit 'dialectici'? cur sibi nummum demonstrari flagitauit, ut sententiam suam ueracem

14. 16 Matth. 22, 21 27 Matth. 22, 18

def. X 1 respondet *Ym2* 4 conclausosque *Wm1* conui•ciari *W* 7 putas *v* 9 cessari *W* 13 ostendi• *W* 14 inscribtionem *Wm1* cessaris *Wm1* 16 acceptos *Wm1* a cepto *Wm2* 17 Caesari] cesaris *R* 18 praetensis *v* 21 prudenti *Ym2R* interrogatione *Ym2* 22 habeo *Wm1* 27 rationem *Wm1* 28 hipocritae *WY*

exprimeret etiam de ore fallacium, ac non potius ait: 'abscedite; neque enim loquendum est uobiscum, quia captiosas interrogationes proponitis, quia dialectice mecum agere uultis'? nihil tale dixit nec aduersus captiosos interrogatores et uerborum nostrorum callidos captatores exemplum nobis tale proposuit, sed ut eos potius etiam ueritatis inimicos uigilanti interrogatione et inuicta ratione testimonium ueritati perhibere cogamus. hoc nobis faciant uestri, si nos malitiosi et dialectici sumus. an se timere indicant, ne hoc eis nos potius faciamus? si autem Christum dixeris dialecticum, laudabis dialecticam, quam mihi pro crimine obieceras.

XVIIII. 23. Quod ne facias, uideo quid fortasse dicturus sis, nec illos nec illum in ea sermocinatione aliquid egisse dialectice. si ergo nec illi, qui captiose atque insidiose sermocinantur, ut in uerbo decipiant eos cum quibus agunt, nec illi, qui tales eorum responsione conuincunt, dialectice agunt, dic nobis tandem quid sit dialectica, et quantum mali habeat, quantum noceat, quam fugienda sit doce, cuius nomen inuidiose subicis ignorantibus, crimen ostende quaerentibus. non uis fateri quod dialectice agat, qui homines auersos a uero perite recteque interrogans ex responsionibus eorum adducit ad uerum, ne dialectice cum Iudaeis etiam Christum egisse fatearis; item non uis illos agere dialectice, qui captiosis interrogationibus insidiantes respondentem decipere moliuntur, ne tibi ostendatur ita cum Christo egisse Iudaeos, quos tamen ille non declinauit tacendo, sed potius loquendo superauit, ac sic cogaris fateri non recte episcopos uestros, quos doctos atque sapientes putes, etiam cum dialecticis nolle habere ser-

1 abscedete *Wm1* 2 qui—quia *WYm1R* qui—qui *Ym2v* 3 dilectione *W* dialectici *Ym1R* 4 captiosas *Wm1* 5 captores *W* tale nobis *v* 6 uigilantis *Wm1* 9 ne] nec *Wm1Ym1R* 15 dicipiant *R* 19 osten *R* 21 ex *scripsi* ac *WYRZ*, *del. Wm2. om. v; cf. p. 342, 16. 343, 24 cet.* sponsionibus *Wm1Ym1R* 25 ne tibi] et ibi *Wm1YR* ut ibi *Wm3* 26 superauit loquendo *Z* 27 quos rectos doctos *Z* 28 putas *Ym2Zv, cf. p. 326, 4* *def. X*

monem, quo inuictam doceant ueritatem. uideo, magnos aestus pateris, quomodo definias dialecticum, ut nec peritus disputator sit, ne quod uituperasti laudare cogaris, nec insidiosus uerborum captator, ne tibi dicatur: 'sicut egit cum talibus Christus, sic agat cum isto christianus'. proinde si placet ista cura liberari, eum defini esse dialecticum, cum quo legis periti de parte Donati nolunt habere conloquium. quid enim tibi aliud suggerendum est, homini obicienti nobis dialecticam et ideo praedicanti episcopos suos, quod nobiscum nolint habere sermonem?

24. Sed de Iudaeis fortasse inuenis quid dicas, quamuis callide atque uersute dolos interrogationum praetenderint, non eos fuisse dialecticos. de Stoicis certe nihil dici potest, qui non solum dialectici fuerunt, sed etiam ceteras philosophorum sectas in hac uel arte uel facultate uicerunt. Stoicus quippe, ut mecum recolis, fuit ille Chrysippus, de quo Academicus Carneades hanc habebat sententiam, ut, quando cum illo sibi esset disputandum, helleboro purgandum cor esse censeret, ceteros autem uel pransus facile superaret. si ergo nos libri Stoicorum dialectice disputare docuerunt, doctrinam Pauli contra nos proferant episcopi uestri, secum tamen nos conferre patiantur, sicut ipsos tunc Stoicos ille non reppulit.

XX. 25. Hanc enim artem, quam dialecticam uocant, quae nihil aliud docet quam consequentia demonstrare seu uera ueris seu falsa falsis, numquam doctrina christiana formidat, sicut eam in Stoicis non formidauit apostolus, quos secum uolentes conferre non respuit. et ipsa enim fatetur et uerum est neminem a disputante ad conclusionem falsam consequenter

17 cf. Ual. Max. VIII 7, 5

def. X 1 inuictum *Wm1* magnus *Ym1R* 2 disputor *Wm1* 4 captator sit (ator *in ras.*, sit *s. l.*) *W* 6 difini *R* 7 parte] parti *Wm1Ym1R* 8 dialecticum *R* 9 predicant *R* 13 dici potest nihil *YRv* 14 dialecti *Z* 16 chrissippus *W* chrisippus *YR* 17 habebant *Ym1Rm1* sententententiam *Wm1* 18 helleuoro *Wm1* elleboro *Zv* curandum *Z* esset *Wm1* 22 stoicus *WR* repulit *Wv* 27 ipse *W* 28 a disputando *WYR* disputando *v*

inpelli, nisi prius consenserit falsis, quibus eadem conclusio uelit nolit efficitur. ac per hoc qui cauet, ne se loquentem consequantur falsa quae non uult, uolens falsa caueat quae praecedunt. si autem praecedentibus ueris inhaeserit, quaecumque consequentia perspexerit, quae falsa existimabat uel de quibus dubitabat, admonitus amplectatur, si ueritati est pacatissimae amicior quam contentiosissimae uanitati.

XXI. 26. Parum egerim, nisi hoc quod dico in hac eadem quae inter nos uertitur nostra sermocinatione monstrauero. ecce in ea ipsa quaestione de baptismo tu proposuisti, a me requirens ubi te baptizari conueniat, utrum apud nos an in parte Donati. et quia intentio tua est in parte Donati hominem potius baptizari oportere, hanc intentionem hinc probare conatus es, quod etiam nos esse illic baptismum non negamus. uides certe id te agere uoluisse, ut ex eo quod concedimus ad id quod non concedebamus attrahamur. id est ut, quia concedimus esse illic baptismum, etiam illic esse hominem baptizandum concedere conpellamur.

XXII. 27. Considera diligenter, si est hoc consequens, et tibi ipse responde. puto enim iam hoc ante oculos constituto cernis pro ingenii tui uiuacitate, quam non consequentia pro consequentibus colligas. nam re uera dicimus baptismum et illic esse, sed non dicimus et prodesse, immo uero dicimus et obesse. cum autem quaeritur, ubi quisque debeat baptizari, credo propter illud quaeri quod dominus ait: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum caelorum. quia ergo propter hanc utilitatem accipiendus est baptismus, cum quaeritur ubi accipiendus sit, non quaeritur ubi sit, sed ubi ad regnum caelorum adipiscendum

10 cf. epist. Cresc. 25 Ioh. 3, 5

2 loquente *WYRv, cf. index s. v.* consequor, sequor 4 procedunt *def. X Ym1* 6 ammonitus *Z* es *Ym1R* 7 contetiosissime *W* 11 in *om. Wm1Ym1R* 12 *utrumque* partem *WYm1R* 15 id *ex* ad *W* 16 cedebamus *W* ut trahamur *WR* trahamur *Z* 19 considerare *Ym1R*

utilis sit. sequeretur autem etiam illic accipiendum esse ubicumque eum constat esse, si omnes, qui habent aliquid boni, etiam bono suo habere doceretur. cum uero tam multi tam multa bona habeant malo suo, quis non uideat, cum quaeritur ubi aliquid accipiendum sit, non quaeri ubi sit, sed ubi prosit? quomodo enim, si mihi concederes bonum esse aurum, concederes etiam latrones quoque habere aurum, non opinor uelles, ut ex his duobus concessis concluderem eum, qui habere aurum uelit, in latronum societate esse oportere, ita, cum et ego concedo bonum esse baptismum, concedo etiam Donatistas quoque habere baptismum, non debes ex his duobus concessis quasi sequatur concludere eum, qui habere baptismum uelit, in societate Donatistarum esse debere.

XXIII. 28. Iam ex hoc etiam tibi ipsi occurrere multa non dubito, quae quamuis bona sint et ad utile aliquid instituta, non omnibus tamen habentibus sint utilia, sed tantummodo bene utentibus. nam cum eadem luce et sani oculi perfunduntur et saucii, istis adiumentum est, illis tormentum; idem cibus alias ualitudines alit alias laedit. idem medicamentum hos curat illos debilitat, eadem arma alios muniunt alios inpediunt, eadem uestis aliis tegimento est aliis inplicamento. sic et baptismus aliis ualet ad regnum aliis ad iudicium.

XXIIII. 29. Hic uideo quid te possit mouere. fortasse enim dicis, quod in his omnibus nihil sacramenti commemorauerim; baptismus autem sanctum sacramentum est, et ideo non esse consequens, ut, si de auro de luce de alimentis armamentis indumentis probari potuit, quod aliis habentibus apta sint aliis inconuenientia, quamuis sint bona et ad utile aliquid instituta, continuo etiam baptismus aliis prosit aliis obsit

def. X 3 docerentur *Wm3* 5 quaeri. *W* 6 aurum esse *Zm1* 7 aurum quoque habere *R* aurum habere *Ym1* 9 ita| it *R* et *om. R* 10 donatistis *YR* 11 debet *WYR* 14 ipse *Ym1R* *post* ipse *eras.* con *Y* 18 et adiumentum *Wm1* 19 aliis—alios *Wm2* ualetudines *v* alit| alita *Wm1* addit *Wm3* 21 tegumento *Zv* 22 ad iutium *Wm1* 24 hominibus *Wm1* sacramenta *R* 26 amamentis *Rm1*

habentibus. restat ergo adhuc requirere, utrum etiam illa bona, quae ad legem dei pertinent, non omnia omnibus prosint habentibus. hac quaestione proposita intentio nostra est, quod nec ipsa omnia omnibus habentibus prosunt. hanc intentionem nostram uide quemadmodum probemus ex consensionibus uestris. conceditis enim in omnibus credendum esse apostolo Paulo — teneo unum —, conceditis etiam eundem apostolum dixisse: bona est lex, ⟨si quis ea legitime utatur: ex⟩ his duobus conficitur bonam esse legem, sed legitime utentibus. si ergo ea non legitime quisque usus fuerit, non ipsa fit mala, sed certe oberit malis.

XXV. 30. Fortasse dices neminem posse et in lege esse et lege male uti; hoc ipso enim, quod contra legem uiuit, non esse in lege monstratur. contra ego dico fieri posse, ut quisque et in lege sit et ⟨ea⟩ non legitime utatur. quod item uestris concessionibus probo. conceditis enim memoratum apostolum testimonium posuisse de psalmis aduersus eos, qui gloriabantur in lege et uiuebant contra legem: sicut scriptum est, inquit, quia non est iustus quisquam, non est intellegens, non est inquirens deum; omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis

8 I Tim. 1, 8 18 Rom. 3, 10—18

2 non *om. v* habentibus prosint *v* 4 prosint *Zv* 5 ex] et *Wm1 def. X* concessionibus *v, cf. p. 352, 19—28 et De bapt. VI 40, 78:* concedo adque consentio 7 conditis *R* eumdem *Ym1* 8 si—ex *in archetypo propter homoeoteleuton omissa addidi* 9 confitetur *Rm1* 10 usus quisque *v* 12 fortassis *v* dices et *Z* 15 *pr.* et *om. Z* ea *addidi* non *ex* con *W* 16 consessionibus *Rm1* 18 uidebant *Ym1Rm1* 19 quia *om. Z* 22 sepulcrum *v* 25 amaritudine] ama *W*

non cognouerunt. non est timor dei ante oculos eorum. et ne putarent haec in eos dicta, qui non erant in lege, continuo subiecit: scimus autem quoniam quaecumque lex dicit his qui in lege sunt loquitur, ut omne os obstruatur et reus fiat omnis mundus deo. item alio loco dicit: quid ergo dicemus? lex peccatum est? absit; sed peccatum non cognoui nisi per legem; nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: non concupisces. occasione autem accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. item paulo post: peccatum, inquit, accepta occasione per mandatum fefellit me et per illud occidit. itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum et iustum et bonum. quod ergo bonum est mihi factum est mors? absit; sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem. attendis quemadmodum lege laudata eos qui in lege sunt arguit, quotquot ea male utendo per bonum habebant malum? item ipse apostolus scientiam quandam ex lege, quam et se habere dicebat et alios, sine caritate tamen inutilem dicit et noxiam: de sacrificiis, inquit, idolorum scimus quia omnes scientiam habemus. scientia inflat, caritas uero aedificat. proinde et ista scientia, quamuis ad legem dei pertineat, si in aliquo sine caritate fuerit, inflat et nocet. quid? de ipso corpore et sanguine domini, unico sacrificio pro salute nostra, quoniam ipse dominus dicit: nisi quis manducauerit carnem meam et biberit sanguinem meum, non habebit in se uitam, nonne idem apostolus docet etiam hoc perniciosum

3 Rom. 3, 19 6 Rom. 7, 7—8 11 Rom. 7, 11—13 21 I Cor. 8, 1 27 Ioh. 6, 54

def. X 1 cognorunt *R* 6 dicimus *WYRv* (*Gr.* ἐροῦμεν) 9 occasione• *W* 10 acep.ta *W* 13 quidam *Ym1* 18 arguit.....qui eam *W* quotquot] quod *Z* 19 habeant *Z* 20 abere *W* 21 inutilitatem *Wm1* 26 quoniam] cum *Z* quamuis *v* 27 dicat *WYm2RZv* 28 habebat *Rm1*

male utentibus fieri? ait enim: quicumque manducauerit indigne et biberit calicem domini indigne, reus erit corporis et sanguinis domini.

XXVI. 31. Ecce quemadmodum obsunt diuina et sancta male utentibus; cur non hoc modo et baptismus? cur non ita in bono baptismo non sunt boni haeretici, quomodo in bona lege non sunt boni Iudaei? iam certe probaui concedentibus uobis, quandoquidem Paulo uos credere et testimonia quae de scripturis posui Paulum dixisse conceditis, iam ergo probaui concessionibus uestris quaedam etiam bona legitima obesse tamen non legitime habentibus et utentibus; cur non ita et baptismus quamuis bonus et legitimus non tamen omnibus habentibus prodest? tu quare tamquam certissimum et consequentissimum concludebas in parte Donati esse hominem baptizandum, quia nos etiam ibi esse concedimus baptismum, nec adtendebas posse nos dicere esse ibi quidem baptismum Christi iustum, sanctum et bonum, sed poenalem contrarium perniciosum inimicis corporis Christi, quod est ecclesia, quae secundum promissa diuina in omnibus gentibus dilatatur?

XXVII. 32. Numquid hic quod dicas inuenies nisi non in eis bonis ad dei legem pertinentibus deputandum esse baptismum, quae possunt homines et habere et boni non esse, sed ipsam quidem legem et scientiam et sacrificium corporis et sanguinis Christi talia bona esse, quae possint homines et habere et mali esse, baptismum uero tale bonum esse, quod quisquis habuerit necessario bonus sit? quod si dicere uolueritis, falsum dicetis, et ideo quid aliud falsum consequatur adtende. quod non ideo commemorabo, ut ex illo tuo falso ad alia falsa te adducam, sed ut hoc consequens cum falsum esse cognoueris, ut ab hoc te liberes, illud quod praecedit

1 I Cor. 11, 27

2 *pr.* indigne] panem *v* 6 haeretici—boni *om. W* 13 quare *om. v def. X* 16 nec *v* et *WYR* et non *Z* 17 set *W* 20 quod] quid *v* in *om. YR* 22 quae] qua *R* quam *Z* 29 te falsa *Zm1* 30 ut *om. edd. uett.*

emendes. quid ergo praecedit? ex uobis omnes, qui habent bonum baptismum, bonos esse. quod est falsum euidens, quo consequitur bonos fuisse scilicet illos, qui schismata faciebant dicentes: ego quidem sum Pauli, ego autem Cephae, ego autem Christi, quos arguens apostolus ait: diuisus est Christus? numquid Paulus pro uobis crucifixus est, aut in nomine Pauli baptizati estis? sed falsum est quod isti boni erant exceptis eis qui dicebant: 'ego autem Christi', et tamen baptizati erant sancto baptismo Christi. hoc itaque falsum quare secutum est? quia falsum praecessit omnes habentes bonum baptismum bonos esse. utrumque ergo respuatur, utraque sententia corrigatur, ut, quoniam manifestum est istos, qui schismata faciebant, bonos non fuisse et tamen bono baptismo baptizatos fuisse, illud etiam manifestum sit non omnes, qui bonum habent baptismum, bonos esse. ac per hoc non ideo tenemur, ut in parte Donati baptizandum esse aliquem concedamus, quia et partem Donati, quam malam dicimus, bonum baptismum habere concedimus.

XXVIII. 33. Rursus ut ex ea consensione me ad id quod non consentio detineres, posuisti scriptum esse: *unus deus, una fides, unum baptisma, una incorrupta et uera catholica ecclesia.* quae omnia concedo, etsi aliquanto aliter scripta sunt. sed quid ad rem, cum omnia sicut dixi ista concedam? uerum quod ex his conaris efficere non efficitur, uidelicet ut, qui non sunt in una ecclesia, non possint habere unum baptismum, quod omnino falsissimum est. et melius quia et ipse posuisti, unde te possim commemorare quod uolo. certe enim ista proposuisti in concessionibus meis, ex quibus me adducas ad intentionem tuam, unum deum esse, unam fidem, unum baptismum, unam incorruptam et catholicam

4 I Cor. 1, 12—13 20 epist. Cresc. Eph. 4, 5

def. X 2 quod] quid *Wm1Ym1* quo] quod *WYm1R* quid *Zv* 3 bonus *R* chismata *Wm1* 8 falfum *W* 10 quere *R* 15 ac] hac *W* 20 non *del. W, om. YR* 22 aliquando *Ym1* 23 sint *Z* 27 possim commemorare possim *R* 30 baptisma *Zv* tholicam] *pergit X*

ecclesiam. quae cum inter nos conueniant, putas ex his illud quod non conuenit posse monstrari, apud eos qui non sunt in hac una ecclesia hoc unum baptismum esse non posse. ego autem dico posse, si non mutatur, si hoc idem obseruatur, nec ideo fieri ut non sit unum baptisma, quia est et apud illos qui in una non sunt ecclesia. hoc autem probo ex his, quae in eadem sententia posuisti de uno deo et una fide. inuenimus enim eundem deum extra ecclesiam ab ignorantibus coli nec ideo fieri, ut non ipse sit deus, et fidem, qua creditur Christum esse filium dei uiui, inuenimus etiam eos, qui non pertinent ad membra ecclesiae, confiteri nec ideo fieri, ut non sit una fides. sic etiam cum inuenimus eundem baptismum ab eis qui sunt extra ecclesiam in baptizandis hominibus obseruari, non ideo non esse ipsum baptismum existimare debemus.

XXVIIII. 34. Fortasse ad hoc dicas fieri non posse, ut etiam extra ecclesiam idem ipse unus deus colatur aut eadem fides, qua confitemur Christum filium dei, unde Petrus beatus est appellatus, etiam in eis qui non sunt in ecclesia repperiatur. hoc ergo restat ut probem. habes in hoc ipso beati Pauli sermone, quem supra ex Actibus apostolorum commemoraui, cum de deo loqueretur, quia inscriptum in ara inuenerat 'ignoto deo': quem uos, inquit, ignorantes colitis, hunc ego adnuntio uobis. numquid dixit: 'quia extra ecclesiam colitis, non est deus ipse quem colitis'? sed ait: quem uos ignorantes colitis, hunc ego adnuntio uobis, quid eis praestare cupiens, nisi ut eundem deum, quem praeter ecclesiam ignoranter atque inutiliter colebant, in ecclesia sa-

17 cf. Matth. 16, 16—17   20 cf. 12, 15   21. 24 Act. 17, 23

3 baptisma *XYRZv*   6 quia *R*   in] a *Ym1*   7 eandem *R*   9 crediturі *WR*   10 in christum *Xm1YR*   etiam] enim *eras. R*   11 pertinet *Wm1*   12 habeis *W*   13 extra ecclesiam *om. WXYm1R*   qui non sunt *Wm2* qui non sunt in ecclesia *Xm2Z*   baptizatis (zat *in ras.*) *W*   14 esse ut etiam ipsum *Ym1*   exhistimare *Wm1*   deberemus *R*   15 adhuc *Xm2Z*   17 appellatus est *Zm1*   18 reperiatur *Ym2v*   22 ego] ergo *W*   23 numquid—25 adnuntio uobis *om. XZ*   25 ergo *W*   26 nisi *om. XZ*

pienter et salubriter colerent? ita uobis et nos dicimus: 'quem baptismum uos ignorantes obseruatis, eius pacem uobis nos adnuntiamus, non ut, cum ad nos ueneritis, alterum accipiatis, sed ut eum, qui iam apud uos erat, utiliter habeatis.' de fide etiam Iacobus apostolus cum loqueretur aduersus eos, qui sibi quod crediderant sufficere arbitrabantur et bene operari nolebant, tu credis, inquit, quoniam unus est deus? bene facis; et daemones credunt et contremescunt. nempe in unitate ecclesiae daemones non sunt, nec ideo tamen possumus dicere aliud esse quod credunt, cum et domino Iesu Christo dixerint: quid nobis et tibi est, fili dei? unde et Paulus apostolus: si habeam, inquit, omnem fidem ita ut montes transferam, caritatem ⟨autem⟩ non habeam, nihil sum. non autem existimo ita quemquam desipere, ut credat ad ecclesiae pertinere unitatem eum qui non habet caritatem. sicut ergo deus unus colitur ignoranter etiam extra ecclesiam nec ideo non est ipse, et fides una habetur sine caritate etiam extra ecclesiam nec ideo non est ipsa, ita et unus baptismus habetur ignoranter et sine caritate etiam extra ecclesiam nec ideo non est ipse. unus enim deus, una fides, unum baptisma, una incorrupta catholica ecclesia, non in qua sola unus deus colitur, sed in qua sola unus deus pie colitur, nec in qua sola una fides retinetur, sed in qua sola una fides cum caritate retinetur, nec in qua sola unus baptismus habetur, sed in qua sola unus baptismus salubriter habetur.

XXX. 35. Proinde unum deum, unam fidem, unum baptismum, unam incorruptam et catholicam ecclesiam nobis con-

7 Iac. 2, 19 11 Marc. 1, 24 12 I Cor. 13, 2

2 uos *om.* *W* 5 iacob. *X* loquetur *R* 6 quid *Ym1* suficere *W* arbitrabantur *X* 7 quoniam *om.* *R* deus est *v* 8 contremiscunt *Ym2Zv* contresnescunt *R* 10 quod] quam *R* 13 autem *om. codd.* 14 quemquam ita *v* quenquam *XZ* 18 ideo] ide *R* 20 nec] et *WYm1R* 21 ecclesia catholica *Zm1* 27 unum fidem *Ym1* baptisma *v*

sentientibus tu proposuisti, sed non solum ex his id quod uolebas non effecisti, uerum etiam ut ex his quod uolebamus te admoneremus nos multum adiuuisti. uide ergo nos quam probabilem rationem sequamur, qui ea, quae schismatici uel haeretici corruperunt, cum ad nos inde ueniunt, corrigimus, quae uero sicut acceperunt tenuerunt, agnoscimus et probamus, ne commoti humanis uitiis ultra iustitiam faciamus ullam diuinis rebus iniuriam, cum et apostolum uideamus etiam in ara gentilium, a quibus idola colebantur, dei nomen inuentum confirmasse potius quam negasse. neque enim propterea mutandus uel inprobandus est regius character in homine, si erroris sui ueniam et militandi ordinem a rege inpetrauerit, quia eundem characterem, quo sibi satellites congregaret, desertor infixit, aut propterea signa mutanda sunt ouibus, cum dominico gregi sociantur, quia eis dominicum signum fugitiuus seruus inpressit.

XXXI. 36. Quodsi haec tamquam decipientia formidatis, quia non sunt ecclesiastica exempla, quamquam et de ouibus et de militibus datas esse in scripturis similitudines noueritis, propheticarum scripturarum quae dicuntur ueteris testamenti uolo aliquid dicere, quoniam in noui testamenti libris nec a nobis nec a uobis rei huius inuenitur exemplum. circumcisionem certe praeputii in figura futuri baptismi Christi ab antiquis obseruatam esse negare, ut arbitror, non audetis. numquid apud Samaritanos circumcisus, si fieri tunc uellet Iudaeus, posset iterum circumcidi? nonne illius hominis error corrigeretur, signaculum autem fidei agnitum probaretur? et nunc sunt quidam haeretici qui se Nazarenos uocant, a nonnullis autem Symmachiani appellantur

2 efficisti *WYm1* 3 admonemus *WYm1R* ammonemus *Xm1* ammoneremus *Xm2* multam *Wm1* 4 qui] quia *Xm1* scismatici *WXRZ* (*passim*) 6 quae] qui *ex* qua *W* quem *R* sicut nos *Xm2Z* 7 nec *Wm1Xm1YR* 8 uidemus *Ym1* 11 caracter *Ym2Z* 13 caracterem *Ym2Z* 14 desertos *WXm1Ym1R* 17 decipientiam *Wm1Ym1* decipienti |iam *R* 18 et exempla *WXm1Ym1* quanquam *Y* 22 huius rei *Z* 25 iudeis *R* 26 autem *om.* *WYm1* 28 simmachiani *R*

et circumcisionem habent Iudaeorum et baptismum christianorum; ac per hoc quemadmodum, si quis eorum ad Iudaeos uenerit, non potest iterum circumcidi, sic cum ad nos uenerit non debet iterum baptizari. ad hoc dicturi estis: 'aliud est circumcisio Iudaeorum, aliud baptismus christianorum'. sed cum illa umbra fuerit huius ueritatis, cur illa circumcisio et apud haereticos Iudaeorum esse potuit, iste autem baptismus apud haereticos christianorum non potest esse?

37. Proferte certe aliquem de scripturis canonicis ab haereticis uenientem denuo baptizatum. nam quod iusserunt apostoli quosdam post Iohannis baptismum in Christo baptizari, longe alia causa est. neque enim Iohannes haereticus fuit, amicus ille sponsi quo nemo surrexit maior in natis mulierum. longe ergo alia causa est. alioquin si Paulus post Iohannem baptizauit, cum ambo in unitate Christi fuerint, quanto magis debent episcopi uestri, quia se in unitate Christi esse dicunt, baptizare post collegas suos, in quibus collegis mores aliquos recte reprehendunt, cum hoc fecerit Paulus, qui nihil potuit in Iohanne reprehendere! ergo illa alia causa est, alia ratio, de qua nunc disserere longum est et in aliis nostris opusculis hinc multa iam diximus. ab haereticis ergo uenientem probate in scripturis canonicis denuo baptizatum. nam et nos proferimus Petro dictum: qui lotus est semel non opus habet iterum lauari. sed etiam uos dicitis: 'Petrus non fuerat apud haereticos baptizatus.' proinde quia nec uos potestis proferre de scripturis, quarum nobis est communis auctoritas, ab haereticis uenientem denuo baptizatum nec nos ita susceptum, quantum ad hanc rem adtinet, par nobis causa est.

12 cf. Ioh. 3, 29. Matth. 11, 11 23 Ioh. 13, 10

2 iudaeis *Ym1* 4 baptiziri *Xm1* ad hoc *scripsi* adhuc *codd. v, cf. p. 353, 15* 6 fuerint *YR* circumsio *R* 9 *post* canonicis *add. v:* quarum nobis est communis auctoritas, *cf. lin. 26* 13 surrexerit *Wm1* 16 qui *v* 18 reprehendent *Xm1* nihi *R* 19 ego *R* alia causa illa *Zm1* 20 opusculis nostris *v* 23 qui] quo *Ym1* locutus *Wm1Xm1* 24 labari *Wm1* 26 communis est *v*

XXXII. 38. Uerum nos multa ostendimus etiam ad legem dei pertinentia esse apud eos qui non sunt in ecclesia, quae nemo uestrum audet negare; sed cur tale aliquid nolitis et baptismum, omnino non uideo nec uos posse demonstrare confido. sequimur sane nos in hac re etiam canonicarum auctoritatem certissimam scripturarum. neque enim parui momenti habendum est, quod, cum inter episcopos anterioris aetatis, quam esse inciperet pars Donati, ista quaestio fluctuaret et uarias haberet inter se collegarum salua unitate sententias, hoc per uniuersam catholicam, quae toto orbe diffunditur, obseruari placuit quod tenemus. nam et uos profertis concilium Cypriani, quod aut non est factum aut a ceteris unitatis membris, a quibus ille non diuisus est, merito superatum. neque enim propterea sumus Cypriano episcopo meliores, si tamen censuit haereticos denuo baptizari, quia nos hoc recte non facimus, sicut nec Petro apostolo meliores sumus, quia non cogimus gentes iudaizare, quod ille fecisse Paulo apostolo adtestante et corrigente monstratur, cum similiter inter apostolos de circumcisione quaestio, sicut postea de baptismo inter episcopos, non parua difficultate nutaret.

XXXIII. 39. Proinde quamuis huius rei certum de scripturis canonicis non proferatur exemplum, earundem tamen scripturarum etiam in hac re nobis tenetur ueritas, cum hoc facimus quod uniuersae iam placuit ecclesiae, quam ipsarum scripturarum commendat auctoritas, ut, quoniam sancta scriptura fallere non potest, quisquis falli metuit huius obscuritate quaestionis, eandem ecclesiam de illa consulat, quam sine ulla ambiguitate sancta scriptura demonstrat. si autem dubitas,

11 cf. II 31, 39 17 cf. Gal. 2, 14

3 nolitis] *add.* esse *v* 7 anteriores *Wm1Xm1Ym1R* 8 antequam *Ym2* 9 colligarum *W* 10 hoc *eras.* *W* 12 fatum *Wm1* a *om.* *Wm1* 14 episcopo Cypriano *v* 15 censunt *W* 19 circumcisionem *Wm1* 20 notaret *Ym1R* 21 certe *YRv* 22 scribturarum *Wm1, item infra* scribt. 23 a nobis *Wm3Xm2Ym2Zv* 26 quiquis *W* 27 consola *ex* consula *W*

quod ecclesiam, quae per omnes gentes numerositate copiosissima dilatatur, haec sancta scriptura commendat — neque enim si non dubitares, adhuc esses in parte Donati —, multis te et manifestissimis testimoniis ex eadem auctoritate prolatis onerabo, ut ex tuis concessionibus, si nimium peruicax esse nolueris, ad hoc etiam perducaris, cum prius ostendero etiam epistulae meae, cui respondere a contrario uoluisti, nihil te quod ad ueritatem pertineat respondere potuisse.

XXXIIII. 40. Hoc interim satis sit, quod propter nimiam obstinationem hominum multa dicenda arbitratus sum aduersus eos, qui cum habeant principalem causam malam, ab ea discutienda praescriptione uolunt auertere iudices, cum dicunt nullo modo sibi loquendum esse nobiscum. probaui enim et de scripturis sanctis et quam potui ratione perspicua nec eloquentiam quantamlibet nec dialecticam qualemlibet metuendam esse adsertoribus ueritatis, quominus adsertores falsitatis disputando cum eis et eos refellendo conuincant. ubi etiam demonstraui et illud, quo te praeter epistulam meam dixisti esse permotum, quam non sit consequens, ut, si concedimus esse baptismum in parte Donati, simul etiam concedamus in eadem societate quemquam baptizari oportere, quia, sicut bonam legem potuit habere reprobus populus Iudaeorum, sic bonum sacramentum potest habere reproba societas haereticorum. quid autem proprie detur in ecclesia, quod praeter illam omnino non datur, suo loco sine difficultate monstrabitur. neque enim recte ageremus cum haereticis, quos habere baptismum confitemur, ut omni modo ad ecclesiam catholicam ueniant, nisi ueniendo acciperent aliquid, quod nec alibi possint accipere et quod nisi acceperint frustra et perniciose habeant.

18 cf. epist. Cresc. 25 II 13, 16

3 partem *WXm1Ym1R* 4 te et *scripsi* te *WXZv* et *YR* 5 honerabo *Ym1* si] nisi *Z* 6 uolueris *Z* 7 meae] me *R* a] e *Wm3* 11 mala *Xm1* 14 quam] qua *WXm1YRv* 15 quantumlibet *WXm1R* 18 dixi *YRv* 19 praemotum *X* si] sic *Wm1XYm1R* sicut *Z* 25 illa *Wm1Ym1R* omnimo *Ym1* 26 haberet *Wm1* 28 acciperint *R* 29 acceperint] acciperint *Wm1R*

quaecumque alia quamuis bona et ad legem dei pertinentia ubilibet accipere potuerunt. hoc enim quidquid est, quod secundum scripturas certissimamque rationem inueniri potuerit non nisi in sancta ecclesia uel dari uel accipi posse, hoc pertinebit ad fontem signatum, puteum aquae uiuae, paradisum cum fructu pomorum, cuius ut potuisti mentionem fecisti, sed quid illud sit non te intellexisse ostendisti, quandoquidem hoc de uisibili baptismo dictum esse arbitraris. quod licet sanctum sit neque ullo modo praetermittendum, quoniam sacratissima significatione praepollet, quam multi eum tamen accipiant non solum boni, qui secundum propositum uocati sunt conformes imaginis filii dei, sed etiam hi qui regnum dei non possidebunt, in quibus, sicut dicit apostolus, et ebriosi et auari numerantur, puto quod, si pertinacia deposita cogitaueris, uerum me dicere tibi ipse facile respondebis, ut non quaeras fontem signatum et puteum aquae uiuae nisi quo hi, qui displicent deo, diuinitus non permittuntur accedere.

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Superioris uoluminis tam prolixo sermone puto quod tandem aliquando persuasimus non esse in hoc laudandos episcopos uestros neque adprobandos, quod de causa dissensionis, quae nostram communionem dirimit, nolunt nobiscum habere conloquium. hac enim quasi praescriptione se in causa pessima

5 cf. Cant. 4, 12—13 6 cf. epist. Cresc. 11 cf. Rom. 8, 29 12 cf. I Cor. 6, 9 13 cf. I Cor. 6, 10

1 bonam *Wm1Xm1* a lege *R* 2 quicquid *Wm2Xm2YRZ* 5 poteum *Ym1* paridisum *R* 7 te *om. R* 11 conformes] *add.* fieri *Xm2Z* 12 imagines *WXm1Ym1* 16 quo] quod *Wm1Ym1R* ad quod *Ym2* hii *WX* 17 accidere *Xm1; add.* contuli: lege *codd. v, cf. subscript. ll. II et III* 18 EXPLICIT LIBER PRIMUS *codd.* INCIPIT LIBER SECUNDUS FELICITER (FEL. *om. Z*) *WXYZ, om. R* 20 persuassimus *R* uestros episcopos *YRv* 23 consilium conloquium *R* haec *R* praescribtione *W* se] si *Ym1* se in] seu (u *in ras.*) *W*

putant esse tutissimos, quam, nisi fallor, et ueris certisque rationibus et maxime diuinarum scripturarum exemplis penitus amputaui, quibus dilucidissime docui a sanctis praedicatoribus atque adsertoribus ueritatis etiam contra praesentes eius aduersarios nec tantum qui ex eodem populo quo et illi fuerunt, uerum etiam contra alienigenas et extraneos et, unde praecipue uanas formidines inicitis imperitis, contra eos qui dialecticam maxime profiterentur habitum fuisse sermonem, ne contentiosissimus habeatur diligentissimus praedicator et ne litigator putetur inpiger disputator, instans secundum praeceptum apostoli oportune inoportune, ut doctrina sana contradicentes redarguantur, uaniloqui refellantur, inquieti corripiantur, pusillanimes consolentur, infirmi suscipiantur, dum aduersus omnes resistentes uerbum salutis euangelicae cum patientia defenditur, sine diffidentia praedicatur. ostendi etiam, quam non debeatis ideo putare apud uos esse hominem baptizandum, quia et nos consentimus quod et haberi a uobis baptismus possit et dari, cum et illud dicamus perniciose haberi et perniciose dari, quoniam illa sancta, quibus uti et mali possunt, quanto sanctiora sunt, tanto ab eis inutilius poenaliusque tractantur. unde cum ad ecclesiam sanctam ueniunt, ipsi corrigendi sunt, non a bonis illa uiolanda, quae nec a malis mutata sunt.

2. Audi ergo, Cresconi, dum breuiter et hoc demonstrabo nihil te dixisse per totam epistulam tuam quo refelleres meam, nisi forte quod me nomina deriuare uel declinare docu-

11 cf. II Tim. 4, 2 cf. Tit. 1, 9—10 12 cf. I Thess. 5, 14
26 cf. epist. Cresc.

1 putant esse tutissimos *mg. v* putant se esse acutissimos (se esse *in ras.*, acu *in mg.*) *W* putantes secutissimos *Xm1* putantes securissimos *Xm2Z* putant esse (putantes *R*) acutissimos (ac *in ras. Y*) *YR* putant acutissimos *v in textu* 5 quo] quo• *W* 7 formidinis *WR* quia *W* 10 disputetur *Ym1* 11 in•portunae *W* inportune (-ae) *cet.* (*v*) 13 pusillamines *R* consolenter *Wm1* 17 aberi *Wm1* 18 *tert.* et *om.* *XRZ* 19 illa] illi *R* 20 inutilibus poenalisque *R* 22 bonis] nobis *YRv* 26 diriuare *YR*

isti, ut a Donato Donatianos potius quam Donatistas dicerem, quam tamen Graecam saltem declinationem esse concedis, uidelicet quod ita Donatistae a Donato ut euangelistae ab euangelio nominentur, quo te delectari dicis, ut uestris euangelium praedicantibus a simili mutuata sit uocabuli declinatio. uide ergo, ne forte ipsi priores hoc uoluerint appellari, quia Donatum habent pro euangelio. nam sic isti a Donati quomodo sancti omnes nolunt ab euangelii societate discedere, et ideo delectantur uocari Donatistae sicut euangelistae, tuque potius eis facis iniuriam, cum scribis in Latino sermone non nisi Latinam regulam probans Donatianos a Donato, sicut ab Arrio et Nouato Arrianos et Nouatianos, melius uocari. nam ego cum scriberem, iam mihi a nescio quibus propagatum sonabat hoc nomen neque id mutare curaui, cum et hoc ad distinctionem quam uolebam satis sufficere existimarem. si enim Demosthenes, clarissimus oratorum, quibus uerborum tanta fuit cura quanta rerum auctoribus nostris, tamen, cum ei nonnullam locutionis insolentiam obiecisset Aeschines, negauit ille in eo positas esse fortunas Graeciae, illone an illo uerbo usus fuerit et huc an illuc manum porrexerit, quanto minus nos laborare debemus de regulis deriuandorum nominum, quando, siue illud siue illud dicamus, intellegitur sine ambiguitate quod dicimus, quorum non in expolitione sermonis, sed in demonstratione ueritatis est maior intentio! si autem quisquam nostrorum primus flexit hoc nomen, nullo modo mihi uidetur illud simile intuitus, quod euangelistae ab euangelio nuncu-

15 cf. Cic. Or. 8, 27. Dem. περὶ στεφ. § 232

1 dicere *Wm1Xm1YR* 2 saltim *Wm2* esse *om. R* 4 quod *codd.* nostris *Ym1* 5 mutata *XYRv, cf. Cic. Or. 62, 211:* uerbum a simili mutuari 7 a *om. W* 12 nobato *W* melius *scripsi, cf. lin. 1 et p. 362, 20* uelles *WXm1Ym1RZv* uelle *Xm2Ym2* 13 iam mihi *scripsi* iam me (e *in ras*) *W* iam.. *XY* iam *RZv* a *om. W* 14 stinctionem *Wm1* 17 cum tamen *v* 21 labore *Wm1* diriuandorum *R* 22 *pr.* illud] hoc *v* 23 *alt.* in *om. R* 25 ullo *WXm1R* non (*add. m2*) mihi uidetur ullo modo *Y*

pantur; sed quia per Donatum non tantum Carthaginis, qui hanc haeresem maxime roborasse perhibetur, sed etiam maiorem Donatum a Casis Nigris, qui altare contra altare in eadem ciuitate primus erexit, magnum scandalum factum est, ita fortasse a Donato Donatistas ut ab scandalo scandalistas uoluit appellare.

II. 3. Sed ego in ea re, in qua nihil causae nostrae minuitur, me facillimum praebeo et quando tecum ago iam Donatianos uoco, quando autem cum aliis, consuetudinem potius sequor, quae his sonis iure dominatur; tu tantum memento me, cui tantam tribuisti eloquentiam, nondum nosse nomina declinare et nuntia uestris securitatem, ne iam timeant tamquam dialecticum, cui uides adhuc necessarium esse grammaticum. quodsi disciplina disputandi, siue illam dialecticam uelis appellare siue quid aliud, satis tamen sobrie docet, cum de re constat, non esse de nomine laborandum, sicut non curo utrum ea ipsa dialectica uocetur, curo tamen, quantum ualeo, nosse ac posse disputare, hoc est ueritatem a falsitate in loquendo discernere, quia hoc nisi curauero perniciosissime errabo, ita non curo, utrum Donatistae an Donatiani peritius et litteratius declinemini, utrum postremo a Donato, uel qui primus extra ecclesiam sacrificauit uel qui hanc dissensionem maxime roborauit, an a Maiorino, qui primus contra Caecilianum uestrae partis episcopus ordinatus est, debeat uobis quando loquimur distinctionis causa indi uocabulum. quod tamen haeretici sitis et ideo, ne decipiatis, cautissime deuitandi, nisi diligenter demonstrare curauero, non paruam neglegentiae culpam pro mei officii sarcina incurram.

2 haeresim *v* peribetur *X* perhibitur *R* 4 ciuitatem *Wm1Xm1R* erexerit *W* 5 fortassis *v* scandalitas *Wm1Xm1Ym1R* 7 ea in re *v* 11 me *om. XZ* 14 disciplinam *YR* 15 decet *Wm2* cum de re] condere *R* 22 prius *XZ, cf. lin. 4* dissessionem *Wm1* discessionem *Wm3* dissentionem *R* 23 a *om. R* maioriano *R* 24 episcopis *Ym1* 27 neglegentiam *W* 28 sarcinam *Wm1Xm1Ym1R*

III. 4. Quamquam id quod inter nos accidit schisma potius quam haeresim censes appellari oportere et, quod raro audere dialectici solent, etiam definitionibus ista discernis; ubi quantum nos adiuues satis demonstrare non potero, nisi ex epistula tua inseram uerba tua. *quid sibi uult,* inquis, *quod ais: haereticorum sacrilegum errorem? nam haereses non nisi inter diuersa sequentes fieri solent nec haereticus nisi contrariae uel aliter interpretatae religionis est cultor, ut sunt Manichei Arriani Marcionitae Nouatiani ceterique, quorum inter se contra fidem christianam diuersa sententia stat. inter nos, quibus idem Christus natus, mortuus et resurgens, una religio, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum, schisma factum, non haeresis dicitur; siquidem haeresis est diuersa sequentium secta, schisma uero idem sequentium separatio. quare et in hoc studio criminandi quantum incurreris uides errorem, cum quod schisma est haeresem uocas.* haec nempe uerba tua sunt quae posui ex epistula tua.

IIII. 5. Iam nunc adtende, si pertinax non sis, quam facili conpendio id quod inter nos agebatur ipse finieris. si enim et nobis et uobis idem Christus natus, mortuus ac resurgens, una religio, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum est, nonne rebaptizare peruersum est? tria namque posuisti, quorum si unum posuisses, satis superque sufficeret. sed quasi contra Donatianos fideliter ageres, ne quisquam uel nimis acutus id quod semel breuiterque dixisses interpretari aliter conaretur, etiam obtunsis auribus et cordibus tuam curasti inmergere atque inculcare sententiam: *una,* inquis,

5 epist. Cresc. Petil. I 1, 1 27 epist. Cresc.

1 quanquam *YZv* 4 adiubes *Wm1Xm1* 5 inquit *Y* inquid *R* 7 contrarie *WYm2Z* 8 manihei *Wm1* 9 marcionistae *W*, *cf. IIII 61, 75* 10 sententiae *WXm1* stant (n *s. l.*) *W* uos *WXm1* 14 idem] eadem *Wm3v, ut ipse Aug. infra* 15 quantum] quam tu *Wm1* quem tu *Wm3YRv* 16 uidis *Wm1Xm1* heresim *Ym2(v)* 18 facile *Xm1* 21 in *om. Wm1Xm1Ym1R* 24 donationos *WR* 26 obtusis *Ym2v* 27 intermergere *Wm1*

religio, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum, et adhuc aduersus inuicem laboramus. iam tandem aliquando cohibete dissensionem, resarcite discissionem, finite litem, amate pacem. quid reprobatis, quid exsufflàtis, quare rebaptizatis? una religio est, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum. nam si nobis et uobis non est unus baptismus, quomodo est una religio? sed tu dixisti 'una religio', ergo unus et baptismus. ⟨si nobis et uobis non est idem baptismus⟩, quomodo sunt eadem sacramenta? sed tu dixisti 'eadem sacramenta', idem ergo et baptismus. item si nobis et uobis diuersus est baptismus, quomodo nihil est in christiana obseruatione diuersum? sed tu dixisti 'nihil in christiana obseruatione diuersum', non ergo est diuersus et baptismus. quae cum ita sint, nos recte, quod unum atque idem neque diuersum est, nec inprobamus nec exsufflamus nec iteramus, sed agnoscimus suscipimus acceptamus; uos uero impie, quod unum atque idem neque diuersum est, dissimulatis agnoscere, suscipere recusatis, acceptare non uultis, sed eligitis inprobare, audetis exsufflare, non metuitis iterare. et cum in hoc ipso, quod ea quae inter nos mutata non sunt nos suscipimus, uos repellitis, nos si a uobis data sunt data iudicamus, uos si a nobis data sunt tamquam non data repetitis, [cum] tam diuersa sequimini, appellari uos haereticos dedignamini.

6. Adtende diligenter quid dicas, quid dicam. tu certe definisti et dixisti: *haeresis est diuersa sequentium secta, schisma uero eadem sequentium separatio*. item tu dixisti nobis et uobis unam esse religionem, eadem sacramenta, nihil in christiana

26 epist. Cresc.

3 resarcite (-tae *W*) dissensionem *WXZ, om. YRv; correxi* 6 si] sine *Wm1* siue *Xm1Ym1* uobis et nobis *WXYRv* 8 regilio *W* et unus *v* si nobis—baptismus *addidi, cf. p. 366, 19 sqq.* 11 diuersum *Ym1* 12 sed tu—diuersum *om. X* 13 diuersus est et *Z* 23 cum *deleui* sequamini *v* 25 quod dicam *Ym1R* et quid dicam *Ym2v* quid dicamus *Wm3*

obseruatione diuersum. si una religio est, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum, quare ergo rebaptizas christianum? si autem in eo quod tu rebaptizas christianum, ego non rebaptizo, diuersa utique sequimur, quare te dici non uis haereticum? puto quod non paruo signo agnoscamus haereticos, qui cum sibi et nobis unam religionem, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum esse fateantur, nolunt nos agnoscere baptizatos. an tanta obstinatione contenditis, tanta dissensione ueritati resistitis, ut a religione, a sacramentis, a christiana obseruatione baptismum separetis? quod si facitis, in eo estis haeretici, quod ad religionem, ad sacramenta, ad obseruationem christianam baptismum pertinere non uultis. si autem non facitis, in eo estis haeretici, quod eos, qui uobiscum habent unam religionem, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum, cum et baptismum ad religionem, ad sacramenta, ad christianam obseruationem pertinere fateamini, tamen rebaptizatis. adtende enim diligenter definitionem tuam, in qua dixisti: *haeresis est diuersa sequentium secta*, et uide utrum non diuersa sequimini, aut separando baptismum a religiosa obseruatione christianorum sacramentorum, quibus eum nos inter magna coniungimus, aut eos, cum quibus in una religiosa obseruatione christianorum sacramentorum etiam baptismus unus est, tamen rebaptizando, quod nos detestamur.

V. 7. Quam uellem, si possem, cum aliquem deceptum ex nostris fidelibus uestri nefandis interimendum insidiis excipiunt, cum apud nos iam baptizatum nec coepisse dicunt esse christianum, cum tamquam paganum exsufflant, cum catechumenum

19 episc. Cresc.

1 si *om.* *W* si una—diuersum *om.* *YRv* unam (*eras.*) *W* religio est] religionem *W* (*eras.*), *X* 3 si autem—christianum *om.* *YRv* 6 relegionem *Wm1* 8 fateamur *W* 9 conditis *Rm1* dissentione *R* ueritatis *Wm1Xm1Ym1R* 18 diligiter *Wm1* 19 *alt.* diuersam *Wm1Xm1* diuersum *YRv* 20 sequamini *Wm3* 26 uestri] uestris *Wm2Z* 28 catecuminum *WXYR* cathecuminum *Z*

faciunt, ut praeparent deinde retinguendum uel potius extinguendum, repente alicunde existere cum hac epistula tua et hunc ipsum eius locum in mediis eorum ausibus recitando porrigere et exclamare: 'quid facitis? ecce audite uidete legite: una est nobis uobisque religio, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum. in cuius nomine iste baptizatus sit prius interrogate et tunc, si alium meliorem in uestro baptismo nominatis, date.' tunc illi fortasse, si non ipsa rerum euidentia contremescerent, continuo consilium suum, magnum uidelicet atque acutum, proferrent et dicerent: 'quis iste nobis est cuius epistulam geris? laicus noster est; nobis uinceret, uincitur sibi.' tum ego si adessem, conuersus ad te dicerem: 'tu saltem, obsecro, dic nobis, quid isti faciunt. ecce apud nos baptizatum rebaptizare disponunt. certe ergo nobis et uobis una religio, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum'? an responderes: 'sed Christi baptismus non est religio, non est sacramentum, non est obseruatio christiana'? auerterit deus hanc a tua mente dementiam. quid igitur mihi responderes urguenti ac dicenti: 'una nobis uobisque religio est; quibus autem baptismus unus non est, non est una religio; ergo nobis uobisque unus est baptismus. eadem nobis et uobis sunt sacramenta; quibus autem idem baptismus non est, non sunt eadem sacramenta; ergo idem nobis et uobis est baptismus. nihil est nobis et uobis in christiana obseruatione diuersum; quibus autem diuersus est baptismus, non utique nihil est in christiana obseruatione diuersum; non ergo nobis et uobis diuersus est baptismus. cur quod unum est inprobatur, cur

1 facium *Xm1* retingendum *Zv* 2 aliunde *R* 3 eis *Ym2* 4 porrigeret et *Wm1XYm1Rm1* 6 baptizatur *Wm3* 7 sit *om.* *WXR* 8 ille *Ym1R* 9 contremiscerent *Wm3Xm2Ym2Zv* 10 quis] *add.* est *Z* e nobis *Ym2v* 12 sibi] si ibi *WYm1* sibi, tum] subitum *Rm1* tum *om.* *W* nobis uinceret, nobis uincitur. sibi (si ibi *Z*) tum ego si (si *eras.* *Xm2*) adessem *Xm2Z* 13 saltim *Wm2* 15 christianana *W* obseruationem *Wm1Xm1* 19 urgenti *YRm1Zv* ac] a *R* uana *Wm1* 22 baptismus idem *v* 25 quibus autem—diuersum *extant in R post* eadem sacramenta nihil *p. 367, 21*

quod idem est exsufflatur, cur quod non diuersum est iteratur'?

VI. 8. Me sic agente in praesentia, sic instante ad quas tergiuersationes confugeretis? uidelicet contemnerent in epistula tua illi grammaticos, tu accusares in nostra dialecticos, sed ueritas ex utraque superaret haereticos, hoc solum in eis ostendens a nobis esse diuersum quod constat esse peruersum, quia nos sacramenta nostra cognoscimus, errorem alienum emendamus, uos autem eadem sacramenta fatemini, quae tamquam nulla sint iteratis, magna diuersitate reprobantes quod diuersum non esse conceditis.

VII. 9. Proinde quamuis inter schisma et haeresim magis eam distinctionem adprobem, qua dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diuersitate dissensio — neque enim et schisma fieri potest, nisi diuersum aliquid sequantur qui faciunt —. haeresis autem schisma inueteratum, tamen quid hinc opus est ut laborem, cum me tantum adiuuent definitiones tuae, ut, si mihi et per alios uestros concederetur, schismaticos uos libentius quam haereticos dicerem. si enim schisma faciunt, quibus cum eis a quibus se diuidunt una religio est, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum, hinc est uestra rebaptizatio damnabilior, quia in una religione, eisdem sacramentis, nihilo in christiana obseruatione diuerso alius et diuersus esse non potest baptismus. sed quoniam nec nullum est nec aliquid paruum quod diuersum sequimini, cum ab unitatis uinculo separati etiam de repetitione baptismi dissentitis a nobis, fit, ut secundum

3 stante *Ym1* 12 quamuis proinde *Y* proinde *supra* Quamuis *Rm2*, *cf. p. 357, 21* inter] inprudenter *R* chisma *Wm1* 14 aliqui *Xm1* sentiam (*sic*) *W* dissentio *R* 15 chisma *W* 17 ut laborem *mg. v* allaborem *Xm2* ad laborem *cet. v* 18 definitionis *Wm1Xm1* 19 uos *om. W* 23 religionem *Xm1* in (*in ras.*) eisdem *W* nihilo in] nihil. in eadem (eadem *postea additum*) *W* 24 obseruationem *Wm1Xm1* diuerso] diuersum *Wm2* et diuersus] et diuerso *Ym1R* e diuerso *Ym2* 25 *alt.* ne *R* quod] quod quod *X* quotquot *Z* 27 repetione *R*

istam ipsam definitionem tuam, qua dixisti: *haeresis est autem diuersa sequentium secta,* et haeretici sitis et uicti appareatis. haeretici quidem, quod non tantum diuisi, uerum et in rebaptizando diuersum sequimini, uicti autem, quia datum per nos baptisma, tamquam non ipsum uel tamquam nullum sit, iteratis, quod unum atque idem nec diuersum esse fatemini. tua quippe uerba sunt, quod nobis uobisque sit una religio, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum.

VIII. 10. Quapropter si litteris tuis pars Donati suscriberet ac deinde ista, quae a te atque me dicta sunt, sine insana pertinacia uel inpudentia cogitaret, nihil ulterius aduersus nos sentiret aut diceret. sed quoniam tu es cui respondeo, iam puto quod et ipse uideas, quam non studio criminandi, sed perniciosam redarguendi fallaciam dixerim: Donatistarum haereticorum sacrilegum errorem. in quibus quattuor uerbis siue nominibus, quia hoc uel tibi uel arti grammaticae placet, primum quod positum est 'Donatistarum' corrigo et muto et 'Donatianorum' dico, cetera uero tria, quoniam uerissime dicta esse iam ut puto sentis, uos corrigite, uos mutate. mutate, inquam, et corrigite Donatianorum uel quodlibet aliud uocandi sitis tamen haereticorum sacrilegum errorem. nam et haeretici estis, uel quod in schismate inueterato remansistis uel ex tua definitione, quod de ecclesia, quae corpus est Christi, uel de iteratione christiani baptismi diuersum sequimini, et sacrilegus error est non solum a christiana unitate separatio, uerum etiam sacramentorum, quae secundum tuam confessionem una eademque sunt, uiolatio atque rescissio.

1 epist. Cresc. 14 Petil. I 1, 1

2 diuersam *Wm1* sequentium (n *supra litteram erasam m2*) *X* apareatis *Xm1* 5 baptismum *v* iteratus *R* 9 subscriberet *Wm2Xm2YRZv* 10 hac *Xm1* atque a me *v* 11 inprudentia *W* 12 aut] au *Wm1* 15 sacrilegium *Ym1* quatuor *Zv* 18 donatinorum *R* uero] uera *Xm1* 19 ut *om. R* 22 in *om. Wm1Xm1Ym1* chismate *Wm1* remansisti *Wm1Xm1* 24 christiani] christi *W* 25 error est] errorem *Xm1* a *s. l. Y* 27 rescissio (s *ante* c *et* io *in ras.*) *Y* recisio *Z*

quod si corrigitis et mutatis, quomodo tales uos suscipimus quales eratis? unde inaniter tam multa locutus es et, cum sis ingenio tam acuto, consuetudine audiendae uanitatis obtunderis, ut uideatur tibi, quod, cum ad nos a uobis transeunt, tales eos quales erant suscipimus, quia in eis traditionem christianorum, quam nec alienati alienauerant nec peruersi peruerterant, adprobamus; quae sacramenta etiam tu, quamuis non talis quales nos sumus, non potuisti tamen nisi talia, nec sic talia quasi alia similia, sed omnino eadem confiteri.

VIIII. 11. Obsecro te, dic mihi, quomodo talis est qualis fuit, qui ueneratur ecclesiam quam blasphemabat, qui tenet unitatem quam non tenebat, qui habet caritatem quam non habebat, qui accipit pacem quam respuebat, qui adprobat sacramentum quod exsufflabat? an uero ita sunt omnia falsis uera praeposterata, ut non dicantur mutati, in quibus ea quae diuersa fuerant ueritate corriguntur, et mutati dicantur, in quibus ea quae [similia] una eademque fuerant uanitate iterantur? noli ergo ulterius in hac re non tantum carnaliter, uerum etiam pueriliter sapere, ut tales quales erant uestros a nobis suscipi existimes, qui conuersione uoluntatis ab errore ad ueritatem, a diuisione ad unitatem, a dissensione ad pacem, ab inimicitiis ad caritatem, ab humana praesumptione ad diuinarum scripturarum auctoritatem non ante incipiunt esse nostri, quam esse destiterint uestri. haec conuersio uoluntatis repente mutauit non solum in teloneo peccatorem, uerum etiam in cruce latronem; nisi putas, quod Christus in paradiso secum esse uoluisset cruentum sceleratumque hominem, si non cordis illa con-

2 cf. epist. Cresc. 25 cf. Matth. 9, 9

6 alienauerunt *Wm1* 9 sic] si *Rm2* 11 blasfemabat *W* tener *Xm1* 13 respuebam *R* 16 corrigantur *Ym1* 17 similia *deleui. cf. lin. 9. p. 379, 10. III 7 init. IIII 14, 16:* sacramenta quae non alia uel similia, sed tu omnino eadem confiteris. *fort. ergo fuit* quae <non alia uel> similia, <sed> una uanitate] unitate *Wm2Ym2* 20 qui] quo *Ym1* 21 ad dissensione *Wm1* ad dissentionem *R* dissensionem *Xm1* 25 telonio *Wm1Ym1v* 26 in *om. Wm1* esse• *W* 27 cruentium *Wm1* cruentem *Xm1*

uersio continuo faceret innocentem, ut eo die, ex eo loco, ex eo ligno transiret ad inmortale fidei praemium, in quo exceperat mortis pro iniquitate supplicium. siue enim ad malum siue ad bonum paruo momento animus commutatur, sed non ideo paruum est quod meretur. in ipsis corporalibus et temporalibus bonis et beneficiis diu nutritam quamlibet aetatem unus ictus interimit, et triginta octo annorum aegritudinem mox ut dominus dignatus est iubere sanauit. crede certis rebus, non uerbis inanibus. mutati ad nos uestri transeunt — absit ut ipsi sint qui fuerunt —; quod utinam et tu facias et quam uerum sit in te tibi credas!

X. 12. Magnum aliquid tibi dicere uisus es nominando Candidum Uillaregiensem et Donatum Macomadiensem, qui ex uestris episcopis etiam apud nos episcopi fuerunt et probata uita ad honorabilius senilis aetatis meritum peruenerunt; quasi sacramenta et inuocatio nominis dei, quae fit apud uos, ipsa inimica sit nobis, cum et in eis, qui extra ecclesiam sunt, non sit omnino nisi ecclesiae. in qua quaestione si meis uerbis laborarem, tuis adiuuarer. nam si extra ecclesiam nihil ecclesiasticum posse esse sentires, non ipse dixisses nobis et uobis unam esse religionem, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum. quibus uerbis tuis non in totum consentio. christiana quippe ecclesia caretis, christianam caritatem non habetis. christiana sane in uobis sacramenta cognosco et in his illud quoque diuersum inprobo ac respuo, quod, cum eadem etiam in schismate habeatis, eadem in catholicis exsufflatis. prorsus agnoscit in uobis ecclesia cuncta quae sua sunt,

2 cf. Luc. 23, 40—43 7 cf. Ioh. 5, 5—9 12 cf. epist. Cresc. 20 cf. pag. 363, 11

2 inmortalem *R* praemunt *R* 3 suplicium *R* a bonum *Wm1* 4 non *om. R* 5 temporibus *Wm1* bonis *scripsi* poenis *codd. v* 6 beneficius *R* qualibet *R* 7 et octo *v* 8 sanabit *Wm1Xm1Ym1* 10 fuerint *Ym1* 12 est *R* 13 candidam *Wm1* uillaregiens est *Ym1* uillam regiensem *RZ* macoinadiaensem *R* 14 brobata *Xm1* 17 sit] sunt *R* 18 omnino] nomino *Wm1* 20 posset *Wm1R* 25 in his] nichil *R* hac *Wm1Xm1* 26 chismate *Wm1* 27 prorisus *R*

nec ideo non sunt eius, quia et apud uos inueniuntur. apud uos quippe aliena sunt, sed cum uos correctos recipit cuius sunt, fiunt etiam salubriter uestra, quae perniciose habebatis aliena. discordia uos possidet sub titulo pacis; ergo discordia pellatur, pax introducatur. quid causae est ut titulus deponatur? *episcopus est,* inquis, *episcopum recipis, presbyter, presbyterum.* posses mihi et hoc dicere: 'homo est, hominem recipis'; tam quippe in illo sacramenta christiana quam membra humana cognosco nec curo, per quem fuerint seminata, sed a quo creata. quibus si male uti uoluerit, eo ipso malus fit, quod creatorem de bonis eius offendit; si autem bene uti coeperit, se corriget, non illa mutabit.

XI. 13. Et de episcopis quidem uel clericis recipiendis alia quaestio est. quamuis enim, cum apud uos ordinantur, non super eos inuocetur nomen Donati, sed dei, tamen ita suscipiuntur, ut uidetur paci et utilitati ecclesiae conuenire. neque enim episcopi propter nos sumus, sed propter eos, quibus uerbum et sacramentum dominicum ministramus, ac per hoc, ut eorum sine scandalo gubernandorum sese necessitas tulerit, ita uel esse uel non esse debemus quod non propter nos, sed propter alios sumus. denique nonnulli sancta humilitate praediti uiri propter quaedam in se offendicula, quibus pie religioseque mouebantur, episcopatus officium non solum sine culpa, uerum etiam cum laude posuerunt. numquid sic etiam christianum nomen et fidem laudabiliter ac non potius damnabiliter ponerent? sicut in accipiendis his rebus possunt esse iustae causae, cur excuset quisque fieri episcopus, nec tamen

4 *discordia* cet.] cf. Caes. 4 extr. 6 epist. Cresc. 17 cf. Em. 7

1 inueniantur *Wm1Xm1* 3 finiunt *W* habeatis *R* 5 causa *Wm1Xm1Ym1R* 6 es *Wm2R* recipio (s *s.* o) *Y, item lin. 8* 7 presbiterium *Ym1* es *Wm2R* 9 nec] ne *Ym1* curro *Wm1Xm1* 11 fit] sit *R* 15 donatis *Wm1Xm1* 16 pati *Ym1* 18 ac] hac *Xm1* 19 necesitas *Wm1* 22 quaedam] quae *W* 26 in *om.* *W* accipiendos *Ym1* 27 quur *Wm1Xm1* excuset] *add.* et *W* episcopis *Ym1* nec] non *Wm3*

similiter potest ulla causa esse iusta, cur quisquis excuset fieri christianus. quid ita, nisi quia sine episcopatu uel clericatu salui esse possumus, sine christiana uero religione non possumus?

XII. 14. Proinde uestri episcopi seu quilibet clerici, quantum ad ipsa ecclesiastica officia pertinet, sic in catholicam suscepti sunt unitatem, quemadmodum expedire uidebatur his, quorum saluti per eorum consulebatur officium uel exercendum uel omittendum. uerumtamen etiam de ipsis, qui et apud nos eosdem administrauerunt honores, numquid, sicut dicere potuisti: *episcopus est, episcopum recipis,* ita poteris dicere: 'haereticus est, haereticum recipis' aut: 'schismaticus est, schismaticum recipis' aut: 'Donatianus est, Donatianum recipis'? his enim nominibus non gradus honoris a plebeia dignitate, sed crimen erroris a catholica ueritate distinguitur. proinde illa tamquam ecclesiastica munera etiam in alienis inuenta, qui uos relinquendo et ad nos transeundo nostri fiunt, pro utilitate populorum, quibus hac dispensatione seruimus, uel suscipiuntur uel non suscipiuntur. illa uero uitiosa et proprie uestra sanantur corriguntur mutantur, dum tamen ea sacramenta, sine quibus homo non potest fieri christianus, etiam in haereticis sic tractentur, ut, cum ad ecclesiam ueniunt, quod defuerit addatur, quod agnitum fuerit adprobetur, ne, dum nimis offendimur eis malis, quae contra ecclesiam pepererunt, persequamur etiam bona, quae de ecclesia discedendo traxerunt. nam etiam ramus fractus si rursus, sicut ait apostolus, inserendus sit, radix ei redditur, non forma mutatur.

5 XII 14] cf. Parm. II 13, 27—28 11 epist. Cresc. 26 cf. Rom. 11, 23

1 quur *Wm1Xm1* quis *XYRZv* quisque *Wm3* 3 *ante* non *del.* christiana *Z* 7 suscepti sunt] susceptis *R* 8 iis *Ym2v* 9 homittendum *Wm1* 11 episcopis *Ym1* es *pro* est *passim R* recipitis *Y* 17 nos traseundo *Xm1* nostros eundo *Xm2Z* 19 uel non suscipiuntur *om. YR* 23 addatur ecclesiastica modestia quod *Z* (*nota marginalis in X:* ecclesiastica modestia) approbetur *Wm1Ym2Z* aprobetur *Wm2Ym1R* 26 fructus *Wm1Ym1* fruticis *Wm3*

15. *At enim quia nostros,* inquis, *haereticos et sacrilegos uocas, quod nefarium et inexpiabile crimen est, numquid talibus sine aliqua expiatione ignosci debet aut potest? cur ergo,* inquis, *non emaculas uenientem, cur non primo abluis et emundas et sic tibi communicat?* quid, quod ex his tuis uerbis multo conuenientius alius dixerit talibus iam ignosci nec debere nec posse teque tibi ipsi contraria locutum esse monstrauerit, ut ideo diceres cum aliqua expiatione talibus ignoscendum, quia id quod obicitur inexpiabile est? quomodo ergo expiatur quod inexpiabile est? quomodo sperem te auditurum esse quod dico, qui tam in proximo non audis ipse quod dicis, cum tibi continuo contradicis censendo expiandum quod inexpiabile dixeris? nos autem ita uestrum dicimus haereticum et sacrilegum errorem, ut tamen inexpiabilem non dicamus; alioquin frustra uobiscum, ut eo relicto correcti ad ecclesiam catholicam transeatis, quibus modis possumus agendum esse censuimus. nec nostro, sicut scribis, uerbo te uti arbitreris, quasi hoc malum sine uenia et sine medico esse dicamus; quod omnino non dicimus, quia et ueniam merentur, quos huius mali paenituerit, et omnipotens est medicus, qui per prophetam dicit: s i c o n u e r s u s f u e r i s e t i n g e m u e r i s, t u n c s a l u u s e r i s. quapropter si in aliquem forte incidisti uel minus in his rebus instructum uel minus quid loqueretur intuentem, quamuis esse communionis catholicae uideretur qui hoc tibi diceret, ipse potius huius inconsiderati uerbi ueniam mereatur, sicut tu, qui cum sis tam liberaliter eruditus et in arte uerborum non mediocriter doctus, minus tamen quid loquaris adtendens expiandum censes quod inexpiabile dixeris et, quod est monstruosius, ideo expiandum, quia inexpiabile. non est autem catholicum eos hortari, ut errore correcto salui

1 epist. Cresc. 17 cf. epist. Cresc. 21 Ezech. 18?

1 at *ex* ait *X* 5 his] eis *XZ* uerbis tuis *Rv* 6 iam *scripsi* tamen *W* tam *XYRZv* 9 inexpiabile] *add.* crimen *XZv* 14 inexpiabile *Wm1XYRZ* 15 ad] ad ex *Ym1* 20 quos] quod *Ym1* est *om.* *WXRZ* qui *del.* *Wm3* 22 erit *Wm1Xm1Ym1* 30 ortari *X*

fiant, quos inexpiabiliter atque insanabiliter adsereremus errare. sed ideo uobis non uidentur mundari, cum ad nos a uobis transeunt, quia non denuo baptizantur, quasi solo baptismo, quem repeti non oportet, cum idem atque unus est, homines ab errore mundentur. mundantur et uerbo ueritatis ab illo qui ait: iam uos mundi estis propter uerbum quod locutus sum uobis. mundantur et sacrificio contriti cordis ab illo de quo dictum est: sacrificium deo spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum deus non spernit. mundantur et elemosynis ab illo qui ait: date elemosynas, et ecce omnia munda sunt uobis. mundantur ipsa quae supereminet omnibus caritate ab illo, qui per apostolum Petrum dixit: caritas cooperit multitudinem peccatorum. quae una si adsit, illa omnia recte fiunt; si autem desit, illa omnia frustra fiunt. haec uero unde sit audi dicentem apostolum: caritas, inquit, dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. unde merito creduntur hi, qui extra ecclesiam baptismum ecclesiae perceperunt, non habere spiritum sanctum, nisi cum ipsi ecclesiae in uinculo pacis per conexionem caritatis adhaerescunt.

XIII. 16. Iam enim locus est ut ostendam, quod in primo libro distuleramus, quid in ecclesia, quae sanctum corpus est Christi, proprie possit accipi, quod praeter illam non potest accipi. de his enim, qui schismata faciebant, idem apostolus dicit: animalis autem homo non percipit quae sunt spiritus dei; primam ad Corinthios epistulam lege et in-

6 Ioh. 15, 3 8 Ps. 50, 19 10 Luc. 11, 41 12 cf. Eph. 3, 19 13 I Petr. 4, 8 16 Rom. 5, 5 22 cf. pag. 358, 24 26 I Cor. 2, 14

1 adseremus *R* 4 repet *Xm1* hominis *Ym1* 5 errorem *Wm1Ym1* 6 quod] quem *Xm1*, *cf. Roensch, It.² p. 266* 9 contri.tum *Y* 10 spernet (ἐξουδενώσει) *Engelbrecht* elimosinis *WYm1* elemosinis *XYm2RZ* 11 elimosinas *WYm1* elemosinas *Ym2RZ* eleemosynam *v* 12 et ipsa *Wm3* 14 omnia illa *v* 16 inquid *R* 18 hi *om. v* 20 in *om. v* connexionem *Wm1Ym1v* 23 distuleram *XZ*, *at cf. De bapt. I 19, 29:* ne uidear dicere, proferamus 26 ea quae *XZv*

uenies. baptismus igitur sacramentum est nouae uitae ac salutis aeternae, quem multi habent non ad uitam aeternam, sed ad poenam aeternam, non bene utentes tanto bono: caritatem uero sanctam, quae est uinculum perfectionis, nemo potest habere non bonus, nemo qui habet potest esse uel schismaticus uel haereticus. cum ergo quisque ad ecclesiae ueniens unitatem, cum eius membris ueraciter copulatur, accipiat spiritum sanctum, per quem diffunditur caritas in cordibus nostris, eademque caritas cooperiat multitudinem peccatorum, ut et baptismum, quem primum habebat ad iudicium, habere iam mereatur ad praemium, quomodo eum mundari negas, nisi quia omnino quae sit mundatio spiritalis ignoras? non igitur, sicut conuiciaris, tamquam in asylum Romuli uestros nocentes recipimus, quos ciuitas dei recipiendo efficit innocentes, cum ad eam ueraci corde transierint, de qua eius conditor dicit: non potest ciuitas abscondi super montem constituta. non enim eam condidit, qui fratrem superbe occidit iratus, sed qui fratres humiliter redemit occisus. hanc spiritu sancto mundante laetificat, de quo clamabat dicens: si quis sitit, ueniat et bibat, non aquam uisibilem commendans, quae datur in baptismatis sacramento, quam et boni et mali habere possunt, quamuis sine illa boni salui fieri non possint, quae quamuis ecclesiae sit, tamen etiam foras profluit, cum et apud illos inuenitur, qui ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis, sicut aqua in aliquo ex illis memorabilibus quattuor fluminibus negari non potest quod sit aqua paradisi,

8 cf. Rom. 5, 5 9 cf. I Petr. 4, 8 11 cf. epist. Cresc. 13 cf. epist. Cresc. 16 Matth. 5, 14 19 Ioh. 7, 37 24 cf. I Ioh. 2, 19 25 cf. Gen. 2, 10—14

1 baptismum *R* hac *Ym1* 2 quem *ex* quę *Wm1* 4 quę *ex* qui *Wm1* unculum *W* 5 uel *om.* *Z* cismaticus *Wm1* 7 cum *del.* *Wm3* 9 cooperit *Z* et *om.* *Rv* 10 iam *om.* *Z* 13 conuinciaris *Wm1* conuitiaris *YR* 14 dei *om.* *Z* 15 eam| eadem *Ym1* eandem *Ym2Rv* 17 condedit *Ym1* 19 sancto] suo *XZ, cf. p. 376, 18 sqq.* 24 erat *Ym1* 25 memorabibus *Wm1* memorabilius *Ym1* quatnor *Zr*

quamuis non sit in solo paradiso, quia etiam extra inde manauit.

XIIII. 17. Non ergo hanc aquam, sed aquae nomine inuisibile dei donum sanctum spiritum commendabat dicens: si quis sitit, ueniat et bibat, sicut euidenter euangelista testatur adiungens: hoc autem dicebat de spiritu quem accepturi erant credentes in eum; spiritus enim nondum erat datus, quia Iesus nondum fuerat clarificatus. et utique, quantum ad sacramentum attinet lauacri uisibilis, antequam esset resurgendo clarificatus, iam baptizauerat plures quam Iohannes, sicut ipsum loquitur euangelium. unde dicit discipulis suis: Iohannes quidem baptizauit aqua, uos autem spiritu sancto baptizabimini quem et accepturi estis non post multos dies hos usque ad pentecosten. hic sanctus spiritus ueniens in eos tale signum primitus dedit, ut, qui eum acceperant, linguis omnium gentium loquerentur, quia portendebat ecclesiam per omnes gentes futuram nec quemquam accepturum spiritum sanctum, nisi qui eius unitati copularetur. huius fontis largo atque inuisibili flumine laetificat deus ciuitatem suam, de qua propheta praedixit: fluminis impetus laetificant ciuitatem dei. ad hunc enim fontem nullus extraneus, quia nullus nisi uita aeterna dignus, accedit. hic est proprius ecclesiae Christi, cui tanto ante prophetatum est: fons aquae tuae sit tibi proprius et nemo alienus communicet tibi. de hac enim ecclesia et de isto fonte dicitur et in Can-

4 Ioh. 7, 37 6 Ioh. 7, 39 11 cf. Ioh. 4, 1 12 Act. 1, 5 16 cf. Act. 2, 1—4 21 Ps. 45, 5 24 Prou. 5, 17

1 quamuis *om.* *W* quia] qui *Ym1* quae *WYm2Rv* 2 manabit *Wm1Ym1* 4 domum *Ym1* 10 labacri *Wm1* 12 iohannis *Xm1Ym1* 13 baptizabimini spiritu sancto *v* 15 spiritus sanctus *Z* 16 eos] eo *Wm1XZ* talem *Rm1* acciperant *Wm1Xm1Ym1* acciperent *Xm2Ym2Zv, cf. Petil. II 32, 74 init.* 17 loqueretur *Ym1* 18 accepturam *R* 19 unitate *v* 20 inuisibile *Ym1* flumini *R* 21 laetificat *XYRZv* (impetus = ὁρμήματα) 24 ante *om.* *Wm1*

tico canticorum: hortus conclusus, fons signatus, puteus aquae uiuae.

XV. 18. Haec uestri de uisibili baptismatis sacramento accipientes tantum errant, ut res absurdissimas fateri cogantur inuiti, quod ad illum scilicet fontem, qui proprius unicae columbae, de quo dictum est: nemo alienus communicet tibi, ad hortum conclusum puteumque signatum potuerit accedere Simon magus, quem legimus a Philippo baptizatum, potuerint accedere tot ficti, de quibus gemens loquitur Cyprianus: saeculo uerbis solis et non factis renuntiantes, tot episcopi auari, de quibus idem ipse testatur: fundos insidiosis fraudibus rapientes, usuris multiplicantibus faenus augentes. isti quippe baptizati et baptizantes uisibili baptismo repperiuntur: ad illum tamen fontem proprium, cui nemo communicat alienus, ad illum fontem signatum, hoc est ad spiritus sancti donum, quo caritas dei diffunditur in cordibus nostris, nullus istorum nisi mutatus accedit, ita omnino mutandus, ut non sit alienus, sed sit caelestis particeps pacis, sanctae socius unitatis, plenus indiuiduae caritatis, ciuis angelicae ciuitatis. ad hanc itaque ciuitatem quisquis haeresis uel schismatis deposito errore correctis moribus pia mente conuertitur, si iam sacramenta gestabat, quae foras etiam ad indignos profluere potuerunt, haec honorantur in eo, quia et in alienis non uidentur aliena, sed iam illo proprio, cui nemo communicat alienus, illo signato spiritus sancti fonte mundatur, a quo apud uos etiam, quisquis ceteris

1 Cant. 4, 12—13 6 Prou. 5, 17 8 cf. Act. 8, 13 10. 11 Cypr. De lapsis cap. 6 16 cf. Rom. 5, 5

1 ortus *codd.* 3 hac *Wm1Ym1* hanc *Wm3* hoc *Ym2Rv* uisibilis *v* 4 accipientis *Ym1* cogatur *Wm1Ym1* 5 proprius] *add.* est *v* 7 ortum *WYm2Z* 8 accidere *Wm1Xm1Ym1* apphilippo *W* 9 ficto *Xm1* 13 fenus *Rv* iste *Ym1* ista quippe in baptizatis et baptizantibus *Ym2Rv* isti quippe baptizati baptizantur et uisibili *Z* 14 uisibilia *R* reperiuntur *WXYm2Zv* 16 ad] ab *Ym1* 18 sit in caelestibus (bu *s. l.*) *W* 24 aliena] alieni *Wm1* 25 illo *om. R* 26 quicquis *Wm1*

moribus laudabilis fuerit, solo schismatis uel haeresis crimine separatur.

XVI. 19. Cum ergo ueniunt ad nos uestri desistentes esse uestri, incipientes esse nostri, accipiunt quod non habebant. ut salubriter habere incipiant, quod tanto perniciosius quanto indignius habebant. accipiunt enim primitus ipsam ecclesiam et in ea pacem unitatem caritatem per fontem eius proprium atque inuisibilem spiritum sanctum. sine quibus utique nullo dubitante interissent, quidquid aliud apud uos, quod de ecclesia foras trahi potuit, habuissent, faciliore autem uenia quod nondum habuerunt accipiunt, quam si habuissent iam et deseruissent. et hoc discernitur apud nos, ut aliter recipiantur qui catholicam reliquerunt, aliter qui ad illam primitus ueniunt. illos enim amplius grauat crimen desertionis, hos autem non a se disruptum, sed cognitum et retentum uinculum releuat unitatis. unde fieri potest, ut, qui seductos rebaptizauerunt, ipsi pro eis paenitentibus dominum deprecentur, si prius isti conciliati quam illi reconciliati ecclesiae fuerint; sicut fieri potest, ut etiam cultores idolorum, si quos forte christianos ad idola seductos apostatas fecerint, si priores seductores facti fuerint christiani et magnum aliquod meritum in ecclesia consecuti, per ipsos illi quos deceperant redeant. per ipsos commendentur et reconcilientur domino, per quos dimiserant dominum. quod enim ualet ad mundanda sacrilegia gentilium recte perceptum sacramentum baptismatis, hoc ualet ad mundanda sacrilegia schismaticorum et haereticorum ueraciter adprehensa caritas unitatis. quamobrem sicut seductores fidelium christianorum uenientes ad Christum seductis redeuntibus praeponuntur. unde isti et episcopi fieri possunt, illi non

29 *unde* cet.] cf. epist. 245

5 ut] et *R* 7 charitatem unitatem *v* 8 inuisibilis *Wm1Xm1Ym1* sanctum spiritum *Z* 9 quicquid *YRZ* 10 faciliori *Wm2* 11 iam *scripsi* tamen *Wm1XYRZ* tantum *Wm3* et tamen *v* 13 uenient *Xm1* 14 grabat *Wm1Xm1* disertionis *Z* hos *ex* hoc *Xm1* 15 diruptum *Z* relebat *Wm1Xm1* 16 qui *scripsi* quos *codd. v* 22 consequuti *WZ* 26 schismati quorum *R*

possunt, ita mirari non debent decepti ab haereticis, quando ad catholicam redeunt, suos deceptores sibi anteponi, quando ad catholicam ueniunt. isti namque excusabilius petunt quae sibi defuerunt, illi humilius repetunt quod fuerunt; istos honorabilius ubi nondum steterant aduocamus, illos suspectius unde lapsi fuerant reuocamus.

20. Proinde iam peruides, ut opinor, non frustra me dixisse Donatistarum — uel ut tu mauis 'Donatianorum' — haereticorum sacrilegum errorem. si et ab ecclesia catholica dissentitis et quae una atque eadem fatemini sacramenta rescinditis, nec tamen sine uenia uel insanabiles estis misericordiae dei, quia discordioso errore deposito ad catholicam ueritatem pacemque conuersi per donum eius proprium, hoc est sanctum eius spiritum, per quem diffunditur caritas in cordibus nostris, mundari sanarique poteritis, non ut destruantur in uobis ecclesiae sacramenta, quae aliena perniciose foris habebatis, sed ut ea ipsa intus iam uestra salubriter habeatis.

XVII. 21. Nunc uideamus, quemadmodum ostendas recte dixisse Petilianum uel quemlibet alium: *conscientia sancte dantis adtenditur quae abluat accipientis*, ubi ego dixi: quid si lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit, quomodo poterit accipientis abluere conscientiam? tu contra non quid a te homine acuto, sed quid a uestris dicatur diu locutus es, quod totum breuiter ita dici potest: conscientiam dantis adtendi non secundum eius sinceritatem, quae in illa uideri non potest, sed secundum famam, quae de illa seu uera seu falsa est, quia uidelicet eius est hominis, qui etsi sceleratus occultus sit, sufficit accipienti

8 Petil. I 1, 1 14 cf. Rom. 5, 5 19. 21 Petil. I 1, 2 25 cf. epist. Cresc.

1 deceptis *R* 2 suos] uos *Wm1Xm1YR* 3 excausabilius *R* 4 honorabilios *Xm1* honorabilis *Rm2* 6 labsi *W* 8 donastistarum *W* uel ut tu mauis] uelut cum aliis *WXYm1Z* 16 sed ut—habeatis *om. XZ* 18 quemammodum *WXYm1* 19 conscientiae *Xm1* 25 scientiam *W* conscientia *Rv* attenditur *v* 28 sceleratos *Wm1Xm1Ym1*

quod bonae sit aestimationis, nondum cognitus, nondum iudicatus, nondum ab ecclesia separatus. uide, obsecro te, in quod praecipitium conpulerit homines angustia non inueniendi qua exirent. itane dantis maculosa conscientia conscientiam potest accipientis abluere, si habeat famam bonam, et tantum ad abluendum poterit quantum bona, si bonam famam fallendo contraxerit? adtendis, quid dicatur, et uis iam praetereamus hunc locum, an hoc idem adhuc uersabo, ut diligentius cogaris adtendere? Petilianus dixit: *conscientia sancte dantis adtenditur quae abluat accipientis.* ego dixi: quid si lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit, quomodo poterit accipientis abluere conscientiam? tu uel potius uestri dixerunt — nam tu uir talis quando ista dixisses? —: *quamuis habeat conscientiam maculosam, mihi tamen, qui ab eo baptizor, quia latet et nescio, sufficit quod ab eo accipio, cuius innocentem, quia in ecclesia est, conscientiam puto. nam ideo,* inquis, *conscientiam dantis attendo, non ut, quod fieri non potest, de latentibus iudicem, sed ut, si quid de eo in publica conscientia est, non ignorem. propter hoc enim ab omnipotente deo dictum est: quae nota sunt, uobis, quae occulta, mihi. semper igitur attendo conscientiam dantis, et quia ipsam non uideo, quid de ea in publico notum est quaero, nec ad rem pertinet, si aliud sit in secreta conscientia, aliud in publica fama. sufficit enim scisse, quia necdum eius a quo accipio damnata conscientia est.*

XVIII. 22. Ecce ipsa uerba tua posui, quibus te dicere ostenderem quod meis uerbis breuiter aperteque conplexus sum, quod ad hoc adtendatur abluentis conscientia, ut quae de illa fama sit cognoscatur. non ergo ipsa adtenditur, homo

9. 10 Petil. I 1, 2 14 epist. Cresc. 20 Deut. 29, 29

1 existimationis *v* 2 uideo *Wm1Xm1Ym1R* in quod] inquit *Ym1* 7 praeteream *Wm2* 8 hunc *ex* hun•• *Xm2* an] at *Xm2Z* idem] quidem *Z* 15 habeo *W* 16 habeo *Wm1* 18 quod] quid *Wm2Ym1R* potes *Wm2* 19 eo] illo *v* 24 quia] qui *Wm1Xm1Ym1* 27 apertaque *WYm1*

bone, non ipsa adtenditur quae uideri non potest, sed fama adtenditur quae etiam falsa esse potest, quod ipse confiteris atque concedis; nam et tu uidisti maculosam conscientiam non ualere ad abluendum. non ergo conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, sed fama, qua putatur sancte dare etiam qui sancte non dat et putatur abluere qui non abluit. abluit ergo accipientem mali hominis fama bona, non ipsius dantis polluta conscientia. cur ergo dictum est: *conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis,* nisi quia non abluit accipientis, si non est conscientia sancte dantis, si maculosa et inmunda est? quid ergo tunc attenditur? ipsa, inquis, attenditur, cum fama eius attenditur. et si bona est fama, nihil interest ad abluendum accipientem etiam cum est mala conscientia, sed abluit bona eius fama. dic, rogo te, cum mala conscientia est, uera est bona fama eius an falsa? procul dubio utique falsa. proinde cum bona non est et occulta est dantis conscientia, quomodolibet eam tibi uidearis attendere, secundum hanc sententiam non abluit accipientem nisi dantis aut fama falsa aut polluta conscientia. utrumque insanum est; si te talia delectant, tu elige quid sit insanius. porro quia ueritas non admittit, ut accipientis conscientiam uel falsa fama dantis abluat uel polluta conscientia, restat, ut abs te etiam requiramus quod et ibi quaesiuimus — quoniam, sicut dicit Petilianus uel quilibet alius consentientibus uobis, cum sancte dantis conscientia est, id est cum bona et munda conscientia est, abluit accipientis conscientiam —, unde abluatur accipiens, quando latet dantis maculosa conscientia. puto enim iam non te repetiturum atque dicturum, quod impleat in abluendo uicem conscientiae bonae falsa eius fama bona; sufficit quod hoc uestros, non te, dicere adseruisti. illorum te pudeat,

8 Petil. I 1, 2

1 bene *R* 4 ad *om. R* 9 dantes *Wm1Ym1* 10 abluat *Xm1* 14 fama] fama: an falsa *R* rogo te] rogate *Wm1* 26 unde] munde *Wm1* 28 reperiturum *Ym1* reperturum *Z* 29 fama eius falsa bona *Yv* ei falsa fama bona *R*

non etiam tui. restat ergo, ut tunc uel deus uel quisquam sanctus angelus abluat. quod si dixeritis, illa horrenda consequetur absurditas, quam in illa epistula mea commemoratam non dico uidere noluisti, quia prorsus non attigisti, sed tanto attentius acutiusque uidisti, quanto magis attingere timuisti. si enim hoc dicitis, quod, cum sanctus homo baptizat, sancta eius conscientia diluit accipientis conscientiam, cum uero conscientia dantis latenter inmunda est, tunc deus angelusue abluit, cauete, ne, qui uobis haec dicentibus credunt, occultos malos optent inuenire a quibus baptizentur, ut multo sanctius ab ipso deo uel angelo eius abluantur. hanc absurditatem uel deridendam uel detestandam cum uerbis praecedentibus Petiliani perspiceres consequenter et a me in epistula mea commemoratam, caute tu quidem, quasi nihil horum dixerim, rem tantam silendam putasti, sed confugisti ad nescio quid absurdius, ut, cum maculosa conscientia dantis occulta est et ideo non potest accipientis abluere, tunc falsā famā eius accipiens abluatur et in eo ueritatem falsitas operetur.

23. I nunc et accusa calumniose dialecticos, quod fugienda uersutia sermonis efficiant, ut si falsum est uerum sit, si uerum est falsum sit. ecce tale aliquid ipse in sacramenta christianae regenerationis inmittis, immo peius magisque fugiendum. illi enim non in sua fraude nec in rerum ueritate, sed in perplexitate locutionis humanae quaedam uerba dicunt tunc uideri uera cum falsa sunt, tunc falsa cum uera sunt; quae cum in disputationem inciderint animo discerni, etiamsi dissolui sermone non possunt. tu uero non uerbum quodlibet nec rem quamlibet, sed ipsam qua in aeternam uitam renascimur mundationem conscientiae ueram fieri posse dicis in

3 cf. Petil. I 6, 7 19 cf. epist. Cresc.

4 uoluisti *W* 7 conscientia *X* 9 cabete *Wm1Ym1* 12 detestantem *Ym1* 13 consequentes *Wm1* consequentem *Wm3Xm2Z* et] set *Xm2Z* 15 putasti] petisti *Z* 19 i nunc *scripsi* nunc *codd.* nunc i *v* calumniosue *Wm1* 21 ipse in] in ipsa *Wm2* 26 in *om.* *W* 27 *pr.* non] nono *Wm1* 28 qua] quam *Wm1Xm1R*

homine per famam falsam alienae conscientiae. et ne tibi hoc tribuatur, qui dialecticam didicisti, uestrorum dicis hanc esse sententiam, quibus non ut dialecticus, sed plane ut haereticus consensisti. per te igitur aut per uestros haec est magnifica inuenta uel demonstrata doctrina: cum sancte dantis bona conscientia est, tunc ad eam fit bonus qui baptizatur, tunc arbor bona bonum fructum parit; cum uero conscientia dantis mala et occulta est, tunc eius quae falsa est bona fama consulitur, ut tunc a fallente accipiat homo baptismum uerum, cum de illo crediderit falsum, atque ita, ne desit arbor, quae fructum pariat haeretici erroris, fit mater falsitas ueritatis. hoc ideo totum tam execrabile, tam mirabiliter peruersum et insanum, ne quod dei est dei esse dicatur, ut quod a deo sumitur hominibus tribuatur, ne qui dixit: *conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis* errasse uideatur.

XVIIII. 24. *Nostri hoc*, inquis, *de scripturis probant, quoniam Iudas traditor, antequam damnaretur, omnia sicut apostolus gessit.* quid hoc ad Petiliani sententiam fixam atque definitam: *conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis*, nisi quod et Iudas iste nimium contra uos est, cum uerbis alienis inconsiderate prolatis patrocinium praebere conamini? cum enim Iudas sicut apostolus baptizaret, quandoquidem malus erat, quia fur erat et ea quae mittebantur in commissos sibi loculos auferebat, non utique conscientia eius attendebatur, sed deus et Christus in quem credebatur. neque enim et ipsius mali hominis falsa bona fama credentes accipientes abluebat nec generabat in homine gratiam diuinae ueritatis falsitas humanae opinionis.

7 cf. Matth. 7, 17 14. 19 Petil. I 1, 2 16 epist. Cresc.

1 hominem *Wm1Xm1R* falsam famam *Z* aliena *Wm1Xm1* 2 quia *Ym2Rv* dialectica *R* 5 datis *W* 6 ad eam *Y* ad ea *WXm1* cadea *R* ab eo *Xm2Z* ab ea *v* 10 arbor *om. YRv* 13 insanum] *add.* dicimus *Wm3* dei non esse *Wm2* 14 ne qui] neque *Wm1* 16 inquis] in quibus *Wm1R* inquit *Xm1* inquies *ex* inquibes *Y* 20 es *Wm1Xm1Ym1* 25 sed] *add.* et *R* 26 et accipientes *Ym2R* 27 hominem *Wm1Ym1*

25. Et illud testimonium, quod de scripturis posuisti: *quae manifesta sunt, uobis, quae autem occulta sunt, domino deo uestro,* ista uerba redarguit atque conuincit. si enim quae occulta sunt domino deo nostro relinquenda sunt, quomodo conscientia dantis non solum mala, uerum etiam bona, cum occulta est, attenditur, ut abluat accipientis? aut si ipsa, cum occulta est, non attenditur, quid tunc accipiens iubetis attendat, unde conscientia eius abluatur?

XX. Expergiscimini aliquando, nunc saltem dicite: attendat deum. quid timetis ne humiliemini, si non in homine, sed in domino gloriemini? 'est', inquis, 'quod timeam. si enim, cum latet dantis conscientia, dixero, ut accipiens attendat deum, et ab illo tunc eius ablui conscientiam confessus fuero, illa me horrenda consequetur absurditas, sanctius ablui homines, cum baptizatores habent occultos malos quam cum manifestos bonos, si homo abluit, quando dantis conscientia bona est et manifesta, deus autem, quando mala et occulta'. dic ergo quod dicimus, quia hoc est uerum, hoc sanum, hoc catholicum, quod Christus mundet accipientium conscientias siue per bonos ministros baptismi sui siue per malos, quoniam de illo scriptum est: Christus dilexit ecclesiam et se ipsum tradidit pro ea, ut eam sanctificaret mundans eam lauacro aquae in uerbo.

26. *Tu,* inquis, *responde, quomodo baptizent quos damnauit ecclesia.* iam ergo receditur a uerbis Petiliani, quoniam illo dicente: *conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis,* cum quaererem quis abluat accipientis conscientiam, quando polluta dantis occulta est, non mihi potuit

1 epist. Cresc. et Deut. 29, 29 10 cf. I Cor. 3, 21. 1, 31 21 Eph. 5, 25—26 24 epist. Cresc. 26 Petil. I 1, 2

4 nostro *om. YRv* 6 occulta est cum *Zm1* 8 conscia *X* 9 saltim *Wm2* 10 quid] qui *WR* 11 quod] quid *YR* 13 illa morrenda *Xm1* 14 orrenda *Wm1Ym1* consequitur *WXm1YRv* 19 mundat *v* 20 quoniam *ex* quod *W* 23 labacro *Wm1* 25 ecclesiam *Xm1* 26 dicentes *Xm1*

responderi. tam enim contra ueritatem dicitur, quod falsa eius fama possit abluere, quam si hoc ipsa posse diceretur.

XXI. Si autem quaeris, quomodo baptizent quos damnauit ecclesia, respondeo sic eos baptizare, quomodo baptizant quos damnauit deus, antequam de illis quicquam iudicaret ecclesia. qui enim mente peruersa uidetur intus esse cum foris sit, ab ipso Christo iam iudicatus est. ipse quippe ait: qui non credit iam iudicatus est, Paulus autem apostolus dicit: ecclesia subdita est Christo. non igitur debet ecclesia se Christo praeponere. ut putet baptizare posse ab illo iudicatos, a se autem iudicatos baptizare non posse, cum ille semper ueraciter iudicet, ecclesiastici autem iudices sicut homines plerumque fallantur. baptizant ergo, quantum attinet ad uisibile ministerium, et boni et mali, inuisibiliter autem per eos ille baptizat, cuius est et uisibile baptisma et inuisibilis gratia. tinguere ergo possunt et boni et mali, abluere autem conscientiam non nisi ille, qui semper est bonus. ac per hoc etiam nesciente ecclesia propter malam pollutamque conscientiam damnati a Christo iam in corpore Christi non sunt, quod est ecclesia, quoniam non potest Christus habere membra damnata. proinde et ipsi extra ecclesiam baptizant. omnia quippe ista monstra absit omnino ut in membris illius columbae unicae conputentur, absit ut intrare possint limites horti conclusi, cuius ille custos est qui non potest falli. qui tamen si confitentur et corriguntur, tunc intrant, tunc mundantur, tunc in arboribus horti conclusi, tunc in membris columbae unicae numerantur nec tamen denuo baptizantur; ita et cum ab hae-

7 Ioh. 3, 18 9 Eph. 5, 24 22 cf. Cant. 2, 10 23 cf. Cant. 4, 12

1 respondere *Rm1* tam enim] tamen *Wm2* 2 abluere *ex* ablu.. *Xm2* qua *Wm3* ipsa] *add.* mala conscientia *v* 3 baptizant *Rv*, *post quod R addit:* quos damnauit deus antequam de illis 4 quos modo *Xm1* 5 quidquam *Rv* 10 proponere *R* 11 a se] esse *W* 13 falluntur *R* baptizantes *Ym1R* 14 autem *om. R* 15 ille per eos *Zm1* baptizet *R* inuisilis *X* 17 illi *Ym1* ac] hac *WXYm1* 18 nescientem ecclesiam *WXm1Ym1* 22 in *om. R* 23 orti *Z* 25 mundentur *Ym1* 26 orti *XYm2RZ* unicae columbae *v*

reticis ueniunt cum ipso baptismate, quod et foris habuerunt, sed non et cum ipsa mundatione, quam intus accipiunt, ut quod defuit praestetur, quod autem non mutatum est adprobetur.

XXII. 27. *Uestra,* inquis, *per uestros maiores traditionis et turificationis et per uos persecutionis crimine damnata conscientia est.* de traditoribus quidem et turificatoribus, qui fuerint qui hoc nefas admiserint, non scripturis sanctis, sed famae hominum credidistis. quae si potest esse falsa bona de malis, cur non possit etiam mala de bonis? de persecutione autem hoc tibi breuiter iterumque responderim, quod cum respondissem Petiliano refellere minime ualuisti. in scriptura quippe sancta, quae neminem fallit, area dicta est ecclesia dei dominumque ipsum cum uentilabro esse uenturum et mundaturum aream suam, ut frumenta recondat in horreo, paleam uero conburat igni inextinguibili. aut ergo recte passi estis persecutionem aut, si modus christianus excessus est, palea nostra fecit, propter quam non fuerat area dominica deserenda, ne, quisquis ante tempus uentilationis ab area paleam refugeret, a frumento separatus palea fieret. tu autem, cum hoc non meum, sed sanctae scripturae testimonium refellere conareris, nullam persecutionem iustam esse posse dixisti; ubi ignoscendum tibi est nescienti scripturas, unde tibi uenire posset in mentem, quam iusta uoce sit dictum: detrahentem proximo suo occulte, hunc persequebar, et ab ipso domino Iesu Christo in excellentissima prophetia: persequar inimicos meos et conprehendam illos, et non conuertar donec deficiant. et alia multa diuina testimonia,

5 epist. Cresc. 12 cf. Petil. I 18, 20 13 cf. Matth. 3, 12 21 cf. epist. Cresc. 24 Ps. 100, 5 26 Ps. 17, 38

5 traditiones *Wm1Xm1Ym1* 6 pesecutionis *W* 8 non in *WXm1Ym1R* 12 ualuistis *R* 19 refugere *WXm1Ym1* 22 persequutionem *WZ* esse iustam *XZ* dixisse *Ym1* 23 nesciente *Ym1* 25 ab ipso domino] *cf. Petil. II 92, 202 p. 124, 11:* dicit Dauid ex Christi persona 28 testimonia diuina *Zm1*

quae persequi longum est, si tamen non mihi propter hoc uerbum calumniaris, ut, quoniam dixi: 'persequi longum est', persecutorem me diuinorum testimoniorum esse crimineris.

XXIII. 28. Opponis mihi uerba scripturarum totiens demonstrata quam uos nihil adiuuent: *oleum peccatoris non inpinguet caput meum* — cum et apud uos esse saltem occultos peccatores negare non possis, qui tamen baptizant nec his uerbis excepti sunt; non enim ait: 'oleum manifesti peccatoris', sed absolute: 'oleum peccatoris' — et: *facti sunt mihi uelut aqua mendax non habens fidem.* ubi miror prudentiam tuam, quomodo tibi non uideatur aqua mendax simulatoris occulti, cuius et falsam famam mundandae alienae conscientiae prodesse aliquid credidisti, nisi quia illud non dialecticum, sed plane sophisticum, quod in me frustra quasi in dialectico reprehendisti, subuenire tibi arbitratus es: 'si mentiris, uerum dicis.' quid enim aliud conaris asserere, cum homini tribuens baptismum, quem dei esse non uis agnoscere, ideo dicis adulterum dare posse uerum baptismum, quia se ipsum occultando castum esse mentitur? itaque tunc uerum dicit in baptismo, cum mentitur in flagitio, et non est aqua eius mendax, quam esse uultis in ecclesia secundum promissionem tot prophetiarum toto terrarum orbe diffusa, cum aquam mendacem non baptismum dixerit Hieremias, sed mendaces homines secundum intellectum qui manifestus est in Apocalypsi,

5 epist. Cresc. et Ps. 140, 5 9 epist. Cresc. et Hier. 15, 18 15 cf. Cic. Acad. II 95 18 cf. epist. Cresc. 24 cf. Apoc. 17, 15

1 si tamen non *om. R* mihi propter—longum est *hoc loco omissa R post* homines secundum *lin. 24 exhibet, lacuna 16—18 litt. post* mihi *indicata* 2 calumnieris *R* 3 persequutorem *WYZ* crimineieris *Ym1* 4 toties *Xm1R* 6 saltim *Wm2* 7 negari *Ym1* 10 habet finem *YR* *uerba* non habet finem—11 aquam (*sic*) mendax *in R post* falsam famam (12) *extant ita, ut* simulatoris occulti cuius et falsam famam *bis scripta sint* 11 prudentiam] *cf. IIII 28, 35:* miror ingenium tuum (*ironice*) *ante* aqua *del.* tibi *Y* 14 sophysticum *X* 16 aserere *Xm1* 18 adulterium *Zm1* 20 baptismum *Xm1* aquae *Wm1* 21 promisionem *WR* 22 diffusam *WYm2R* 23 iheremias *Z* 24 apocalipsi *codd.*

ubi interrogante Iohanne, quid essent aquae illae in uisione monstratae, populos esse responsum est.

XXIIII. 29. De illo uero testimonio, quod scriptum est: *qui baptizatur a mortuo quid proficit lauatio eius?*, quam non intellexeris, quod ego in illa epistula posui, quantumque me uerbis tuis adiuueris, paululum adtende. cum enim putasses a me mortuum hoc loco intellegi cultorem idolorum, quasi eos solos exceperim qui baptizare non possint, egisti, quantum potuisti, repetito illo de oleo testimonio, quod nullum peccatorem baptizare uoluerit qui dixit: oleum peccatoris non inpinguabit caput meum, non excipiendo aliquem peccatorem. unde uos magis urgemini, sicut paulo ante monstraui. si enim nullus peccator exceptus est, proinde baptizatos ab occultis malis, cum conuicti fuerint, denuo baptizate. hic iam conaberis occultum excipere peccatorem, quem sancta scriptura non excepit. totus igitur iste uester intellectus falsus a ueritate conuincitur, cum et uestrae intentioni similiter repugnare monstratur. neque enim hoc re uera de baptismo in psalmo positum est ac non de assentatoris adulatione, quod superiora uerba satis indicant; nam tota sententia ita conectitur: emendabit me iustus in misericordia et arguet me: oleum autem peccatoris non inpinguabit caput meum. maluit ergo contundi caput suum ab arguente ueraciter quam ungi a blandiente fallaciter, translatis uerbis oleo et unctione lenitudinem significantibus adulantis.

4 epist. Cresc. et Eccli. 31, 30 5 cf. Petil. I 9, 10 10 Ps. 140, 5 21 Ps. 140, 5

2 popolos *Xm1* populus *Ym1* 6 me] e *Z* 8 exciperim *Ym1* elegisti *WXm1YRv* 10 peccatorem *om. Z* 11 capud *WR* 12 magis uos *v* urguemini *XYm1R* 14 conuincti *WX* coniuncti *Ym1* uicti *R* baptizati *ex* baptizatae *W* baptizato *R* 15 conaueris *Wm1Xm1* 16 excipit *Ym2RZ* 19 salmo *WR* hac *WXm1Ym1* assenntatoris *Wm1* asentatoris *X* adolatione *WXm1* aduolatione *R* 20 connectitur *r* 21 emundabit *W* 22 capud *R* 24 a] ad *Ym1* 25 lenitudine *Xm1* significans *Ym2Rv*

XXV. 30. Quid autem ego in illa epistula de hoc testimonio senserim, ubi dictum est: qui baptizatur a mortuo, ipsis ex ea repetitis uerbis satis, quantum opinor, ostendam. cum enim dissererem, quid respondere debeat ad ista catholicus christianus, cum audierit, inquam, 'qui baptizatur a mortuo non ei prodest lauatio eius', respondebit: 'uiuit Christus et iam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur', de quo dictum est: 'ipse est qui baptizat in spiritu sancto'. baptizantur autem a mortuis qui baptizantur in idolorum templis. non enim et ipsi a sacerdotibus suis se accipere arbitrantur sanctificationem quam putant, sed a diis suis. qui quoniam homines fuerunt et ita mortui sunt, ut neque super terras neque in requie sanctorum uiuant, uere ipsi a mortuis baptizantur. huc usque ex epistula mea uerba ipsa transcripsi, in quibus iam perspicis, ut opinor, si nunc saltem diligenter attendis, non me ipsos cultores mortuos appellasse, quamuis alio modo etiam ipsi mortui sint, sed deos falsos quos colunt, quia homines fuerunt et sicut homines de corpore exierunt nec resurrexerunt nec uitae ullum meritum, quae post hanc uitam promittitur, habuerunt. ab ipsis ergo diis qui baptizantur, sicut dixi, uere a mortuis baptizantur, id est, qui in eorum nomine baptizantur, quia et ipsi non in nomine sacerdotum suorum, sed deorum, de quibus uana opinantur, se sanctificari putant. Christus autem resurrexit et uiuit; proinde qui ab illo baptizatur, non solum per bonum, uerum etiam per malum ministrum perditis

2 Eccli. 31, 30 5 Petil. I 9, 10 Eccli. 31, 30 7 Rom. 6, 9 8 Ioh. 1, 33

1 ego] egi *WXm1Ym1* illa] ista *R* 4 desererem *Ym1R* disererem *Ym2* istas *WXYm1Z* catholicus *s. l. Xm1* 5 inquam *om. W* 6 labatio *WXm1* respondit *Z* 7 uuit *W* 16 transsribsi (*sic*) *W* transscripsi *Z* 17 non me] nonne *Ym1* 18 quanuis non *Zm1* 20 et *om. Z* 21 illum *R* quae] qui *WXm1YR* 24 quia] qui *Xm1* 27 perditos *Xm1*

moribus mortuum, non a mortuo baptizatur. ab illo enim baptizatur, qui uiuit in aeternum et de quo dictum est in euangelio, quod etiam ibi commemoraui: ipse est qui baptizat in spiritu sancto.

XXVI. 31. Hoc tu in epistula mea, quantum indicant uerba tua, non intellexisti; nolo enim dicere: parum intellegens fraudare uoluisti. miror autem, quod uerba illic mea consequentia non aduerteris aut ab eis dissimulandum putaueris. paulo post quippe subieci et dixi: nam si hoc loco mortuum intellexero peccatorem baptizatorem, eadem illa consequetur absurditas, ut, quisquis etiam a latente impio fuerit baptizatus, tamquam a mortuo baptizatus inaniter lotus sit. non enim ait: 'qui baptizatur a mortuo manifesto', sed absolute dixit: 'mortuo'. haec manifestatio uerborum illic meorum quem non de somno uel potius de ipsa morte excitaret? et tamen te non excitauit, et insuper, quod ego contra Petilianum dixeram, quasi contra me dicens uehementius etiam confirmasti, sicut solent homines iniectam sagittam nesciendo excludere altius etiam penitusque defigere. adseruisti enim mortuum non intellegendum nisi peccatorem baptistam et nullum peccatorem excipiendum, et ideo quod ego dicebam contra te concluditur, nec occultum excipi posse ubi nullus excipitur. rebaptizate igitur eos, quos ab occultis peccatoribus baptizatos esse constiterit, quibus potest uiuentibus et scientibus subueniri, ut eis solis nunc obsint. qui uel ignorant uel ante defuncti sunt, ut manifestatis postea malis baptizatoribus suis iam baptizari non possint. baptizate, inquam, prodito adultero

3 Ioh. 1, 33 9 Petil. I 9, 10 20 cf. epist. Cresc.

2 quo] quod *R* 11 a *om. W* 14 dicit *v* 15 a mortuo *v et Aug. l. c.* 16 non *om. R, post* morte *tr. v* 18 uelhementius *Wm1* 20 penitus qui *Wm1Xm1Ym1* penitus quidem figere *Wm2* enim *om. R* 21 baptistam] baptismum *Xm1* 26 nunc *et* ignorant *scripsi* non *et* ignorantur *codd. v* de ante *Rm1* 27 manifestatus *WXm1Ym1* manifestis *Z*

atque damnato, quos ab eo cum lateret baptizatos esse constiterit; a mortuo quippe baptizati sunt, omnem peccatorem sine ulla exceptione intellegendum esse dixisti qui baptizare non possit, adiungendo testimonium de oleo peccatoris. tu dixisti, tu scripsisti: te ipsum audi, lege te ipsum. si omnis peccator tamquam mortuus non potest baptizare, nec occultus potest. non enim, quia occultus, ideo uiuus est, cum multo profundius etiam mendacio simulationis absumptus sit. minus enim mortuus diceretur, si saltem confiteretur, sed fit in illo quod alio loco scriptum est: a mortuo, uelut qui non sit, perit confessio. ab isto mortuo in tanta mortis profunditate demerso quos baptizatos esse claruerit, non rebaptizatis, et ab eis baptizatos, qui in ultimis terris nec Caeciliani nec Maiorini nec Donati nomen audierunt, rebaptizare, si possitis, minime dubitatis, obicientes eis: qui baptizatur a mortuo quid ei prodest lauatio eius?, mortuos dicentes ad quos Afrorum cadauerum, quorumlibet illa fuerint, nec aura potuit peruenire, et mortuum non putantes qui proprium potest occultare flagitium, cum scriptura clamet: a mortuo, uelut qui non sit, perit confessio. itane, quia fictus est, mortuus non est, cum magis propter ipsam fictionem carendo spiritu uitae penitus expirauerit, iterum dicente scriptura: sanctus enim spiritus disciplinae fugiet fictum? adhuc defendite istos mortuos et uiuere dicite, ut et uos peius ipsa falsa defensione moriamini.

32. *Mortui sunt,* inquis. sed quid faceret, qui baptizandus ad eos ignarus accessit? nunc ergo faciat, quando illo prodito se agnouit a mortuo baptizatum. si enim conscientia propterea

10 Eccli. 17, 26 15 Eccli. 31, 30 19 Eccli. 17, 26 23 Sap. 1, 5 26 epist. Cresc.

2 omnemque *v* 4 posit *W* adiungendum *Wm1* tu] ut *WXm1YR* 6 tamquam a *Wm1* 8 similationis *Z* absumtus *R* absorptus *v* 9 saltim *Wm2* 10 sribtum (*sic*) *W* uelud *R* 11 tantis *R* 12 dimerso *Ym2* 15 minine *Ym1* 22 spiritum *R* penitus *om.* *R* exspirauerit *RZ* dicentes *Wm1* 23 effugiet *XZ* 24 adhuc] *fort.* ad hoc 26 baptizandos *Ym1*

laedi non potuit, quia nesciuit, nunc incipit laedi, quia sciuit; uelut si tunica de latrocinio nesciens uestiretur, ex illo fit iniquitatis uestis illa, ex quo cognouerit, et ipse iniquus, nisi abiecerit, et qui nesciens uxorem duxerit alienam, ex illo fit adulter, ex quo didicerit, nisi discesserit. abiciat ergo et iste baptismum, quem se a mortuo percepisse cognouit. habet enim quod faciat, adhuc baptizari iterum potest. postremo scierit nescierit a mortuo baptizatus, quid ei prodest lauatio eius? stricta sententia est, sicut et tu ipse clamas, neminem excepit. a mortuo, inquam, baptizatus est, nihil ei prodest lauatio eius. mundate hominem baptizando, qui uiuitis, aut uos ipsos potius ab hoc errore mundate, ne talia sentiendo pereatis. contendis enim uelut aduersus me, ut nullum exceptum dicas in eo quod scriptum est: oleum peccatoris et: qui baptizatur a mortuo. nec te sentis nodum quo ligatus es renitendo constringere. hoc enim ago, hoc insto, hinc uos ad mutandam uanam peruersamque sententiam urgenter inpingo, ut in oleo peccatoris et mortui baptismo nullus mortuus, nullus peccator exceptus sit, sicut tu pro me uelut contra me loqueris. ita enim nec occultus excipitur, quo euertitur omne quod loqueris, ac sic rebaptizare coguntur, qui te talia docuerunt, omnes quos ab occultis malis baptizatos in hac uita repperire potuerint.

XXVII. 33. Quid agis, quo te conuertis? uerba tua tibi recitantur. non solum enim mea cum dicerem non refellisti, sed nesciens quid meum legeris aliis uerbis tamquam tuum hoc idem ipse dixisti et, ut diligentius audiri et considerari posset, scripsisti, ut tibi quotiens libuerit recitetur. audi ergo —

12 cf. epist. Cresc. 14 Ps. 140, 5 Eccli. 31, 30

1 qui nesciuit *R* 2 sic unica *R* 3 adiecerit *Wm1Ym1* 6 precepisse *Ym1* quid *Ym1* 7 prostremo *Xm1* scieret *Ym1* 8 labatio *Wm1* 9 excipit *Z* 12 alia *W* 13 aduersum *XZ* 15 nodo *Wm2* est *R* 17 urguenter *Ym1Rm1* urguentur *Rm2* inpinguo *WXYm1R* impinguo *Z* 19 etceptus *Wm1* tu *om.* *WXYm1Z* 21 ac] hac *Xm1* 22 reperire *WXZ* 23 potuerunt *Ym1* 25 mea] ea *YRv* 26 elegeris *WXm1YRv* 28 possit *Wm2* scibsisti (*sic*) *W* quoties *Rv*

uerba tua nempe ista sunt —: *quodsi idoli cultorem*, inquis, *tantum tibi placet excipere, quid ille de quo dicitur: nolo oleum peccatoris ungat caput meum? utrumne et hic peccator ille solus est qui idolum colit, an quisquis quod non licet admittit? quodsi et peccatorem tantum cultorem idoli putas, christianus ergo si quid contra legem gesserit peccasse non dicetur? quodsi nihil dici stultius nec absurdius potest, aperte praedictum est, ut non solus idoli cultor, sed quisquis peccator inter omnes homines fuerit, ius sibi baptismatis non usurpet.* haec certe quae inserui uerba tua sunt. ego cultorem idoli non excepi, sed ipsos deos eorum mortuos esse dixi, quorum a nullo baptizari aliquid prodest; ab ipsis enim diis sibi baptizari uidentur, in quorum nomine se mundari arbitrantur. tu autem nullum peccatorem excepisti. quodsi hoc loco peccator et mortalis homo qui baptizat intellegendus est, nullum peccatorem excipiens procul dubio nec occultum excepisti: *aperte*, inquis, *praedictum est, ut non solus idoli cultor, sed quisquis peccator inter omnes homines fuerit, ius sibi baptismatis non usurpet.* audi ergo te ipsum. 'quisquis peccator' dixisti, nec manifestum nec occultum excepisti. proinde qua fronte cogunt baptizari post manifestum qui nolunt post occultum, ubi adserunt neminem exceptum? fuge igitur, frater, ab insano intellectu ad sanum, ut in hoc testimonio de oleo peccatoris, sicut superiora eiusdem psalmi uerba praescribunt, blandam lenitudinem fallacis iam adulatoris intellegas. ita enim et nullus erit exceptus et non inpinget in angustias insuperabiles malus baptizator occultus. sic et in alio testimonio, ubi dictum est: qui baptizatur a mortuo quid ei prodest

1 epist. Cresc. 2 Ps. 140, 5 16 epist. Cresc. 24 cf. Ps. 140, 4 28 Eccli. 31, 30

1 quid si *R* 2 ille *scripsi* illud *codd. v* 3 unguat *XYm1Z* capud *R* 5 mittit *WYR* et *s. l. Y* idoli cultorem *Zm1* 7 dicitur *WXm1YRv* 8 solum *R* 9 utsurpet *W* 15 batizat *Z* 17 solum *Rm1* 22 igitur] ergo *v* insanu *Ym1R* 25 fallacis iam *scripsi* fallaciam *WXm1YR* fallacis *Xm2Zv* adolatoris *WXm1Ym1* 26 inpingit *WXm1R* inpingetur *Y fort.* inpinget te 27 baptizatur *Wm1* in *s. l. X* testamento *R*

lauatio eius?, aut inspice diligenter codices antiquos et maxime Graecos, ne forte ipsa uerba aliter conscripta ex praecedenti et consequenti contextione sermonis alium sensum intiment, aut certe mortuos intellegamus, sicut dixi, in quorum nomine baptizantur idolorum cultores, ut ab illo quemque intellegas baptizatum, in cuius nomine se credit esse mundatum. ita enim et illic nullus excipitur; nullus quippe mortuus deus paganorum mundare potest credentes in se. si autem hoc loco omnem hominem peccatorem intellexeris mortuum, tanta quae non uis te secuntur, ut ipse quemadmodum uiuas inuenire non possis, dicente Iohanne: si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus et ueritas in nobis non est, ut omnino non inuenias hominem a quo baptizeris, si omnem peccatorem deuitare uolueris.

XXVIII. 34. Quamquam si prorsus mortuum non intellegeres nisi haereticum uel schismaticum, ut, quisquis apud eos baptizatur, a mortuo ⟨baptizetur, de quo dictum est: qui baptizatur, a mortuo⟩ quid ei prodest lauatio eius? — quod uides quam praecipiti praesumptione sic accipiatur, ac si dictum sit: 'qui baptizatur ab haeretico uel schismatico' —, nec sic contra nos esset, qui fatemur nihil prodesse homini baptismum Christi, si apud haereticos uel schismaticos baptizetur eis ipsis tribuens baptismum quo baptizatur, sed tunc ei prodesse incipere, cum transit ad corpus Christi, quod est ecclesia dei uiui. tunc enim sub eodem baptismo, quod et foris Christi erat, sed foris posito nihil proderat, mundatio proderit non ab eo, cuius manibus tinctus est, sed ab eo, cuius membris insertus est.

11 I Ioh. 1, 8   17 Eccli. 31, 30

1 labatio *Wm1*   10 sequuntur *Z* sequentur *v*   11 dixeris *Xm1*   15 intellegeris *WXYm1* intellexeris *Ym2*   17 baptizetur—mortuo *coni. Louan., sed pro* dictum est *maluerunt* ait scriptura, *om. v*   18 labatio *Wm1*   20 si] sic *R*   sit] est *YR, sed* sit *add. mg. Y*   21 esset] est *Xm2Z*   23 eos ipsos *Xm1*   quo] quod *R*   26 mundatio *scripsi* mundato *codd. v*   27 non *del. Y, om. v*   ab eo—sed *om. YRv*   *alt.* ab] hab *Ym1*

35. Nec illam tuam nimium seueram sententiam formidabo, qua dixisti: *quisquis peccator inter omnes homines fuerit, ius sibi baptismatis non usurpet,* nisi quia non inuenis, quis ueraciter dicat in oratione dominica: dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, nisi peccatorem se esse fateatur. uellem singulos interrogare, qui baptizant apud uos, utrum peccatores omnino non sint. potest enim mihi quilibet eorum respondere: 'non sum traditor, non sum turificator, non adulter, non homicida, non idolorum cultor, non postremo haereticus, non schismaticus'; 'non sum' autem 'peccator' nescio utrum quisquam uel haeretica superbia repperiri possit qui audeat dicere, audeat cogitare: nescio utrum quisquam tanto arrogantiae tumore caecetur, ut non dicam uoce profiteatur, sed uel apud se ipsum tacitus arbitretur non sibi esse necessariam deprecationem, in qua dicimus deo: dimitte nobis debita nostra. neque enim pro eis debitis dimittendis rogamus, quae semel in baptismo dimissa esse confidimus, sed pro eis utique, sine quibus humana fragilitas non est, quantumcumque in obseruandis praeceptis dominicis uigilemus. postremo suscipiat qui uoluerit huius inpudentiae frontem et dicat: 'non sum peccator: ex quo mihi in baptismo cuncta dimissa sunt, nullum in me peccatum poterit inueniri'. magis ego Iohanni credo et multo fidentius respondeo: 'te ipsum decipis et ueritas in te non est.' neque hoc agit praeceps et fallax ista professio, ut in te peccata non inueniantur, sed ut quae inueniuntur non dimittantur. si ergo iam baptizatus es, uellem scire quem reppereris, qui contra Iohannem apostolum diceret: 'peccatum non habeo'. si enim talem quemquam repperire potuisti. quomodo baptizatus es ab eo, qui se ipsum decipiebat et in quo ueritas non erat? si

2 epist. Cresc. 4. 16 Matth. 6, 12 24. 30 cf. I Ioh. 1, 8

1 siueram *Wm1* 4 in oratione dominica dicat *Zm1* ratione *R* 5 demittimus *W* 6 singulis *Xm1* 8 quilibet eorum mihi *v* 9 non sum adulter *v* dolorum *Xm1* 12 reperiri *WXYm2Z* 27 est *WXm1YR* repereris *WXZ* 29 reperire *WXYZ* est *WXm1YR*

autem qualiscumque humilitatis non inmemor peccatorem se esse dicebat, quomodo sibi secundum tuam sententiam ius baptismatis usurpabat? tu enim dixisti, tu etiam scribere minime timuisti, ut, quisquis peccator inter omnes homines fuerit, ius sibi baptismatis non usurpet. si autem nondum baptizatus es, aut hanc uanissimam sententiam corrige aut a quibus baptizeris angelos quaere.

36. Sed arbitremur te conuictum correxisse: 'quisquis eo crimine quod nostri obiciunt peccator inter omnes homines fuerit, ius sibi baptismatis non usurpet'. neque hoc contra nos est, quia, si etiam talis usurpauerit et dederit, non eum sibi usurpare debuisse dico, non autem dedisse non dico. ille uero qui accepit si homo bonus ab homine malo, si fidelis a perfido, si pius ab impio, perniciosum erit danti, non accipienti. illud quippe sanctum male utentem iudicat, bene utentem sanctificat. si autem et ille qui accepit inique accepit, nec sic rescissum, sed agnitum, quod peruerso oberat, correcto proderit sacramentum.

XXVIIII. 37. Sic enim te putabo dixisse non iam 'quisquis peccator', quia nisi fallor iam cernis quam temere dictum sit, sed: 'peccator, qualem nostri describunt, quisquis inter omnes homines fuerit, ius sibi baptismatis non usurpet', quemadmodum scriptum est: peccatori autem dicit deus: ut quid tu enarras iustificationes meas et adsumis testamentum meum per os tuum? et ut ostenderet, quali peccatori hoc diceret, ne omnes homines a praedicando uerbo eius sese abstinerent, qui nec sentire audent nec dicere se peccatores non esse, sequitur eumque describit: tu uero odisti disci-

23 Ps. 49, 16 28 Ps. 49, 17—20

1 autem] enim *R* 2 secdum *Ym1* 3 minime scribere *Rv* 6 est *WYR* corrigere *Zm1* *alt.* aut] ut *Ym1R* 8 sed] sub *Ym1, om. R* correxisse *om. R* 9 nostris *Xm1* 17 rescisum *W* peruerso] per se *WXm1YR* 20 tenere *R* 23 dixit *Z, cf. Parm. II 9, 18. De bapt. VII 15, 29* deus *s. l. X* 24 asumit *Xm1* assumis *Xm2* 25 hos *R* 28 eum qui *Xm1*

plinam et abiecisti sermones meos post te. os tuum abundauit malitia et lingua tua amplexa est dolositatem. si uidebas furem, concurrebas ei et cum adulteris portionem tuam ponebas. sedens aduersus fratrem tuum detrahebas et aduersus filium matris tuae ponebas scandalum. tali ergo peccatori dicit: ut quid tu enarras iustificationes meas et adsumis testamentum meum per os tuum?, tamquam diceret: 'frustra hoc facis; quantum ad te adtinet, non tibi prodest; hoc tibi ad iudicium damnationis, non ad meritum salutis ualebit'. uerumtamen si etiam tali peccatore narrante iustificationes dei et adsumente testamentum eius per os suum illi, qui ex eius ore audiunt, credant faciant proficiant, nonne illo reprobato laudabuntur, illo culpato iustificabuntur, illo damnato coronabuntur, quoniam curauerunt oboedire domino dicenti: quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite. dicunt enim et non faciunt? sicut ergo iste peccator, si ius sibi praedicandi testamenti diuini usurpauerit, sibi nihil prodest, audientibus autem et facientibus non ipse sed quod praedicat prodest, ita et ille, qui ius baptismatis sibi usurpare non debuit, sibi nocet qui bonum male usurpauit, non ei qui bonum bene percepit.

XXX. 38. Uides non solum te non potuisse refellere, quod ego contra Petilianum dixi, sed quanta luce ueritatis modis omnibus refellatur, quod contra me ipse dixisti. et adhuc pergis et dicis, quod causam nostram non probam faciamus et quodammodo peccatores nos esse fateamur, quoniam, dum nobis obicitur ius baptismatis qua nobis licentia uindicemus, non de merito actuum, non de innocentia uitae tractamus,

7 Ps. 49, 16 16 Matth. 23, 3 26 cf. epist. Cresc.

1 adiecisti *WX* poste *W* 2 habundauit *WXYm1RZ* tua *om.* *WR* amplexata *Z* 11 peccatori narranti—adsumenti *Wm2* 13 faciant *om.* *R* 18 ius] uis *W* 21 ius] uis *Wm1* *alt.* qui] quo *Ym1* 22 eis *Xm1* 27 quodadmodo *Wm1Ym1* nos] non *YR* quoniam dum] quemadmodum *codd.* 28 licentiam *R*

sed cuicumque licere dicimus. attende certe ex his, quae dicta sunt, non cuicumque licere nos dicere, sed ei poenam esse, qui sanctum tractat inlicite, et eum esse corrigendum. non sanctum quod inlicite tractat inlicite rescindendum, sicut homines non legitime lege utentes corrigi uolumus, non ipsam legem inritam ducimus, sicut dei testamentum inlicite per os suum adsumentem reprehendimus, non ipsum testamentum negamus aut scindimus. nec ideo nos peccauisse confitemur, quia et in peccatore quod est ipsius inprobamus, quod autem dei est honoramus, quia in deum credentem non ex occultis humanis pendere uolumus, sed in domino gloriari de quo certus est admonemus. neque enim et apostolus malae suae conscientiae diffidebat, sed spem credentis poni nolebat in homine et in deo stabiliter conlocabat, cum diceret: neque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat deus. non itaque nos dicentes quod scriptum est: non nobis, domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam accusamus nostram conscientiam, sed uos in hominum moribus eorum spem, qui baptizantur, poni uolentes non agnoscitis uestram superbiam.

XXXI. 39. Quid, quod etiam beati Cypriani mentionem facere audetis, uelut ille auctor sit uestrae diuisionis, tantus defensor catholicae unitatis et pacis? primo esto in ecclesia, quam constat tenuisse ac praedicasse Cyprianum, et tunc aude uelut auctorem sententiae tuae nominare Cyprianum. primo imitare pietatem humilitatemque Cypriani, et tunc profer concilium Cypriani. nos enim nullam Cypriano facimus iniuriam, cum eius quaslibet litteras a canonica diuinarum scripturarum auctoritate distinguimus. neque enim sine causa tam salubri uigilantia est canon ecclesiasticus constitutus, ad quem certi

11 cf. I Cor. 1, 31 14 I Cor. 3, 7 16 Ps. 113, 1 21 cf. epist. Cresc.

2 cuique *Z* 5 corrige *W* 6 dicimus *XYm1Z* inlicite *om. R* 9 pectore *R* 10 hoccultis *Wm1* 11 humane *YR* 12 male *WYR* 19 uolentis *Ym1* 21 quid] qui *Wm2* 28 cononica *W* 29 auctoritatem *Wm1* 30 uigilantia est] uigilantia *Wv* uigilantiae *Ym1R* constitus *WR* constitutus est *v*

prophetarum et apostolorum libri pertineant, quos omnino iudicare non audeamus et secundum quos de ceteris litteris uel fidelium uel infidelium libere iudicemus. proinde cum dicat apostolus, cuius epistulae in auctoritate canonica uigent: quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus; et si quid aliter sapitis, id quoque uobis deus reuelabit, quamdiu aliter sapuit Cyprianus, si scripta eius esse constat quae pro uobis proferenda arbitramini, quamdiu ergo de hac re aliter sapuit quam ueritas diligentius considerata patefecit, donec ei deus id quoque reuelaret, ineffabili laude caritatis unitatem pacemque catholicam etiam cum collegis suis, a quibus aliter sapuit, non reliquit.

XXXII. 40. Uerba eius ex epistula ad Iubaianum inseruisti litteris tuis, quibus ei placuisse monstrares baptizandos eos esse in ecclesia catholica, qui fuerint in haeresi uel schismate baptizati. ego huius epistulae auctoritate non teneor, quia litteras Cypriani non ut canonicas habeo, sed eas ex canonicis considero, et quod in eis diuinarum scripturarum auctoritati congruit cum laude eius accipio, quod autem non congruit cum pace eius respuo. ac per hoc si ea, quae commemorasti ab illo ad Iubaianum scripta, de aliquo libro apostolorum uel prophetarum canonico recitares, quod omnino contradicerem non haberem. nunc uero quoniam canonicum non est quod recitas, ea libertate, ad quam nos uocauit dominus, eius uiri, cuius laudem adsequi non ualeo, cuius multis litteris mea scripta non conparo, cuius ingenium diligo, cuius ore delector, cuius caritatem miror, cuius martyrium ueneror, hoc quod aliter sapuit non accipio. non accipio, inquam, quod de bapti-

5 Phil. 3, 15 13 cf. epist. Cresc. 24 cf. Gal. 5, 13

2 audemus *Xm1* 5 perfecti ergo *Ym1R* 6 reuelauit *Xm1Ym1R* 7 quandiu *YZ* 8 hac] ac *R* 10 ineffabile *Ym1R* 12 relinquit *WYm1R* 13 iuuaianum *Ym1R* 14 ei] eis *WXYm1RZv* placuisti *Ym1R* 17 eas *s. l. X* 18 auctoritate *WYR* 21 iuuaianum *Ym1R* 22 quod] quid *XYRZv* 23 quoniam *om. R* 24 recitas ea] recita se a *W* recitasse a *R* 27 martirium *W* 28 *pr.* non *om. Wm1* *alt.* non accipio *om. WXm1Ym1R*

zandis haereticis et schismaticis beatus Cyprianus sensit, quia hoc ecclesia non accipit, pro qua beatus Cyprianus sanguinem fudit. sed quia dicitis eum pro hac sententia legalia documenta firmasse, quamquam non ille documenta legalia firmare potuit, sed eis potius quaecumque recte sensit ipse firmauit. relinque ergo scripta Cypriani et ea ipsa legalia documenta, quibus eum dicis usum esse, commemora. si non ea demonstrauero uestram causam nihil adiuuare, uicisti. quapropter ita hoc Cypriani non accipio, quamuis inferior inconparabiliter Cypriano, sicut illud apostoli Petri, quod gentes iudaizare cogebat, nec accipio nec facio, quamuis inferior inconparabiliter Petro. uos autem, qui scripta Cypriani nobis tamquam firmamenta canonicae auctoritatis opponitis, quidquid de Cypriano contra uos proferre potuerimus, necesse est cedatis et iustum est ut uicti taceatis ac uos aliquando ab errore perniciosissimae dissensionis ad unitatem catholicam conuertatis.

XXXIII. 41. Unde, ne longum faciam, ex hac ipsa epistula ad Iubaianum adtende quid ingeram, quod uestrum euertat et absumat errorem. cum enim persuadere conaretur uel sanctus Cyprianus uel quicumque illam scripsit epistulam haereticos ad ecclesiam uenientes baptizari oportere, quod uidelicet baptismus nullus deputandus esset, quem foris apud haereticos accepissent, opposuit sibi quaestionem et ait: sed dicet aliquis: quid ergo fiet de his qui in praeteritum de haeresi ad ecclesiam uenientes sine baptismo admissi sunt? potest dominus misericordia sua indulgentiam dare et eos qui ad ecclesiam simpliciter admissi in ecclesia dormierunt ab ecclesiae

3 cf. epist. Cresc. 10 cf. Gal. 2, 14 23 Cypr. epist. 73, 23

1 et] uel *Z* 3 fundit *Ym1* dicis *Xm2Z*, *at cf.* audetis *p. 398, 22* 4 quanquam *YRv* 5 ipse] ille *R* 7 commemoras *Wm2* eadem monstrauero *R* 9 Cypriano—11 inconparabiliter *om. XZ* 13 quicquid *XYRZ* 18 iuuaianum *Ym1R* 19 errore *R* 21 baptizare *YRv* 22 baptismus *om. R* 23 dicit *Cypr.* 26 potest] potens est *v Cypr.*

suae muneribus non separare. ista nobis simplicitas sufficit, cui testimonium perhibet ipse Cyprianus, tantum bonum intellegens esse unitatem corporis Christi, ut in eam simpliciter admissos etiam illos, quos esse sine baptismo arbitrabatur, de diuina misericordia merere indulgentiam et ab ecclesiae muneribus non separari pia cogitatione praesumeret. haec consuetudo ecclesiae fuit ante concilium Cypriani, haec superari et auferri non potuit nec concilio Cypriani, ut ex haeresi uenientes non quidem sine baptismo, sicut dicit, quia idem baptismus etiam foris eis inerat, sed non proderat, uerumtamen simpliciter, sicut item dicit, admissi de dei misericordia indulgentiam mererentur et a muneribus non separarentur ecclesiae. haec simplicitas magis quam duplicitas ecclesiae placuit uniuersae toto terrarum orbe diffusae.

42. Cui Cyprianus ipse quale testimonium perhibeat, audi ex epistula quam de unitate conscripsit: auelle, inquit, radium solis a corpore, diuisionem lucis unitas non capit: ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit: a fonte praecide riuum, praecisus arescit. in his Cypriani uerbis non inuenimus nec intellegimus lucem non capere diuisionem nisi in sanctis regno dei praedestinatis, qui diuidi ab ecclesia nullo modo possunt, et non germinare ramum fractum salutis aeternae germine accipimus, ariditatem uero riui a fonte praecisi in eo, quod sancto spiritu uacuantur qui ab unitate separantur, agnoscimus, non in sacramento baptismi, quod et boni habere possunt et mali, ita foris aperte quemadmodum intus occulte ab ecclesiae sanctitate separati. sed, unde nemo dubitat, quid de ipsius ecclesiae

16 Cypr. De eccl. cath. unitate c. 5

1 separari *Wm2* 2 tantam *Xm1* 3 ea *R* 4 etiam] id est *Xm2Z* 5 mereri *Xm2Ym2RZv* 6 muneribus *om. R* non] con *Wm1* 7 ante] tante *Wm1Ym1* 9 uenitentes *Ym1* 12 separentur *Z* 16 inquid *WRm1* 18 ab *om. R* 19 fronte *Wm1Ym1* 20 inuenimus nec *om. WYRv* 22 qui] quid *W* 23 germinarem *Ym1* fructum *WYR* 24 ribi *Wm1Ym1* fonti *R* sancti *R* 26 et mali habere possunt *WRv* 28 inde *R* quid] quid uero *Ym2* quod *v*

fecunditate toto terrarum orbe diffusae senserit Cyprianus, attende in his quae subiungit: sic, inquit, et ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit: unum tamen lumen est quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. ramos suos in uniuersam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter riuos latius expandit: unum tamen caput est et origo una et una mater fecunditatis successibus copiosa. hanc ecclesiam Cyprianus in scripturis sanctis promissam, in uniuerso mundo redditam dilexit tenuit commendauit, quam perditi schismatici uel haeretici, uelut a malis se discernere ac separare cupientes, seditionibus impiis reliquerunt. qui ne suos exitus impios uanis excusationibus abluere conarentur, sancta scriptura praedixit: filius malus ipse se iustum dicit, exitum autem suum non abluit, quia nec propter malos, qui uidentur esse intus, deserendi sunt boni, qui uere sunt intus.

XXXIIII. 43. Hinc beatus Cyprianus quid senserit, accipe ex epistula, quam scripsit ad presbyterum Maximum et ceteros, quibus de schismatico et haeretico errore ad ecclesiam redeuntibus gratulatur: nam etsi uidentur, inquit, in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. nobis tantummodo laborandum est ut frumentum esse possimus, ut cum coeperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro et labore capiamus. apostolus in epistula sua dicit:

2 Cypr. De eccl. cath. unitate c. 5 15 Prou. 24, 22 21 Cypr. epist. 54, 3

2 inquid *WR* 4 porregit *WXYm1* 7 pandit *Cypr. codd. WGm2Mm1 et Hartel* 10 uiuerso *W* 14 excussationibus *R* 17 *pr.* sint *W* 19 prae(pre-*Y*)sbiterum *WY* 21 inquid *R* 22 zyzania *W* 23 auc *W* 24 cernimus ipsi de ecclesia *om. WXm1YR* 26 esse—frumentum *in mg. W* com *Wm1*

'in domo autem magna non solum uasa sunt aurea et argentea, sed et lignea et fictilia. et quaedam quidem honorata, quaedam inhonorata.' nos operam demus et quantum possumus laboremus, ut uas aureum et argenteum simus. ceterum fictilia uasa confringere domino soli concessum est cui uirga ferrea data est. esse non potest maior domino suo seruus nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit uindicare, ut se putet aut ad aream uentilandam et purgandam palam uel uentilabrum iam ferre posse aut a frumento uniuersa zizania humano iudicio separare. superba est ista obstinatio et sacrilega praesumptio quam sibi furor prauus adsumit. et dum sibi semper quidam plus quam mitis iustitia deposcit adsumunt, de ecclesia pereunt, et dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore caecati ueritatis lumen amittunt. uides, frater, secundum scripturas diuinas hoc praecepisse Cyprianum etiam propter malos, qui cum sint a bonis uita moribusque spiritaliter separati, corporaliter tamen eis in ecclesia uidentur esse permixti usque in diem iudicii, quo etiam corporaliter debitas separabuntur ad poenas, non esse ecclesiam deserendam tamquam frumenta propter paleam uel zizania, tamquam domum magnam propter uasa inhonorata. uides audis sentis capis intellegis, quanto scelere propter eos, qui uobis siue recte siue

1 II Tim. 2, 20 6 cf. Ps. 2, 9 7 cf. Ioh. 13, 16

1 sunt uasa *XZ* 5 et] uel *Cypr.* 6 cui et *Cypr., cf. p. 408, 21* 8 nec] neque *v* 9 uindicaret *WXm1Ym1* (uindicarit *Gaud. II, 3, 3. 13, 14 et Cypr. codd.* A^1A^3) uendicare *Z* ut se—uentilandam *om. YR* 10 paleam *codd.* uel uentilabrum *om. v Cypr.* ferre iam *v* 11 uniuersam zi(ze-*R*)zaniam *YR* 12 superba est—adsumit *om. R* 14 quidem *Ym2R* 16 insollcrter *Z* 17 amittant *Ym1* 18 praecipisse *Wm1* 22 esse] est *XYRv* ecclesia *YRv* deserenda *Ym2Rv* 23 zi(ze-*R*)-zaniam *YR* tamquam domum magnam] sicut nec domus magna *Ym2R* 24 magnum *Xm1*

cum fallimini displicent, separemini ab ecclesia quae toto orbe diffunditur, cui secundum scripturas diuinas tam magnum, tam firmum, tam clarum atque luculentum testimonium perhibet Cyprianus.

XXXV. 44. Quamobrem attende diligenter de tota ista quaestione breuem ratiocinationem meam. si recte in ecclesiam recipiuntur ex haereticis uenientes, ut in eis error proprius corrigatur, diuinum autem sacramentum non rescindatur, bene illic uiuentibus tamquam frumentis dominicis gratulamur. si autem, sicut putatis et Cyprianum uobis in hac sententia fauere iactatis, non habent baptismum, certe admissi simpliciter ad ecclesiam secundum eundem Cyprianum propter meritum ipsius unitatis indulgentiam dei merentur nec ab ecclesiae muneribus separantur. et quicumque illos secundum morem anteriorem, de quo non tacuit Cyprianus, simpliciter admittunt et recte ac pacifice uiuunt, inter eadem frumenta horreo destinata deputantur; qui autem uel scientes contra ueritatem in eis recipiendis contentiose dimicant uel prauis atque peruersis moribus uiuunt, in zizaniis et palea flammis debita tolerantur. propter eos tamen ecclesiam, quae per totum orbem terrarum copiosis successibus dilatatur — hoc est frumenta dominica, quae usque ad messem pariter crescunt uel usque ad uentilationem pariter triturantur —, non esse deserendam imperat deus, testis est Cyprianus. ac per hoc si in communione sacramentorum mali maculant bonos, quando temporibus Cypriani uel ante Cyprianum sine baptismo, sicut putatis, haeretici suscipiebantur, ecclesiam perisse dicite et uos unde nati fueritis ostendite. si autem, quod ueritas etiam per Cyprianum docet, cum pro ecclesiae pace etiam cognita zizania tolerantur,

1 fallimine *Wm2* 5 toto *Ym1* 7 uenientis *Ym1* 9 illic] illis *Ym2R* 11 baptimum *W* 12 meritum tamen ipsius *Ym2R* 13 nec] ne *Ym1R* ecclesia *WYm1* 14 separentur *R* 16 pacifici *YRv* uiunt *Wm1* horrea *Xm1R* dedistinata *W* 18 eis] his *XZ* 19 uiunt *W* 20 ecclesia *Wm2* 22 messem—usque ad *om.* *W* 23 deserandam *X* deserenda *WYRv* 24 ac] hac *WYm1R* in *om.* *W*

frumenta non maculant, filius malus ipse se iustum dicit, exitum autem suum non abluit, quia de ecclesia propter malos exire non debuit.

XXXVI. 45. Iterum dico, ecce ab hac inuictissima ratione dissimulare non sino: si non communicantes peccatis malorum propter ipsam tantum communionem sacramentorum mali perdunt bonos, quando in praeteritum ex haeresi ad ecclesiam uenientes sine baptismo admissi sunt, contagione sua bonos utique perdiderunt. iam tunc ergo non erat ecclesia, quam Cyprianus teneret praedicaret nec unde postea Donatus exiret. si autem bonos contagio illa non perdidit, nec eorum quos accusatis contagio christianum orbem perdere potuit. nolite calumniari separati et ad ecclesiam redite correcti. Caecilianum et socios eius, contra quos tunc Secundus Tigisitanus contraxit condiditque concilium, necesse tibi est accusare, mihi non est necesse defendere. accusa eos quantis uiribus potes. si innocentes fuerunt, nihil eis tamquam frumentis oberit uentositas tua; si nocentes fuerunt, non debuerunt propter illa zizania frumenta deseri, quibus nihil offuerunt. accusa quantum potes. uinco si non probas, uinco si probas; uinco, inquam, si non probas iudice te ipso, uinco si probas teste Cypriano. quid eos uis fuisse? si innocentes, cur frumentis dominicis, cum sitis zizania, calumniamini? si nocentes, cur a frumentis dominicis propter zizania separamini? exstat ecclesia cunctis clara atque conspicua, quippe ciuitas quae abscondi non potest super montem constituta, per quam dominatur Christus a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae,

1 Prou. 24, 22 25 cf. Matth. 5, 14 26 cf. Ps. 71, 8

2 quia] quia qui *ex* quia quia *W* 4 ecce] et te *v* 5 non sino: si non] non sinos non *W* non sinis. non *X* (*m1 ut uid.*), *R* commucantes *W* 8 amissi *WXm1Ym1R* suea *X* 10 nec unde—non perdidit *om. R* 13 redire *WYm1* 14 tigisicanus *R* 15 est tibi *v* 16 potest *WYm1* 17 eis *om. R* 18 illam zizaniam *YR* 19 obfuerunt *Zv* 20 potest *Wm1* 24 zizaniam *YR* existat *WXm1YR* 26 per aquam *Wm1* dominator *Ym1* 27 a] ad *Wm1Ym1* af *R*

tamquam semen Abrahae, multiplicatum sicut stellae caeli et sicut arena maris, in quo benedicuntur omnes gentes. hanc etiam beatus Cyprianus ita commendat, ut eam dicat domini luce perfusam radios suos per orbem terrarum porrigere, ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendere. haec aut in frumentis suis non accusaretur aut propter zizania non desereretur. unum horum uobis etiam uos ipsi respondete, alterum Cypriani monitis discite. ipsius enim uerba sunt adtestantis et dicentis: n a m e t s i u i d e n t u r i n e c c l e s i a e s s e z i z a n i a, n o n t a m e n i n p e d i r i d e b e t a u t f i d e s a u t c a r i t a s n o s t r a, u t q u o n i a m z i z a n i a e s s e i n e c c l e s i a c e r n i m u s i p s i d e e c c l e s i a r e c e d a m u s.

XXXVII. 46. Uos contagione malorum Afrorum ecclesiam perisse dicitis de orbe terrarum et in parte Donati eius reliquias remansisse tamquam in frumentis a zizaniis et palea separatis, contra Cyprianum apertissime sentientes, qui dicit nec malorum permixtione bonos perire in ecclesia nec eosdem malos posse ante tempus iudicii diuini a bonorum permixtione separari. uos itaque secundum uestrum errorem uel potius furorem accusare cogimini non solum Caecilianum et ordinatores eius, uerum etiam illas ecclesias, quas in scripturis apostolicis et canonicis pariter legimus, non solum Romanorum, quo ex Africa ordinare paucis uestris soletis episcopum, uerum etiam Corinthiorum, Galatarum, Ephesiorum, Thessalonicensium, Colossensium, Philippensium, ad quas apertissime scribit apostolus Paulus, Hierosolymitanam, quam primus apostolus Iaco-

1 cf. Gen. 22, 17—18 3 cf. Cypr. De eccl. cath. unitate c. 5 9 Cypr. epist. 54, 3 13 cap. 37] cf. Ep. c. Don. c. 12 23 cf. index nom. s. u. *Montenses*

1 habrahae *X* 2 harena *Ym2* 4 isuos *W* 6 *pr.* aut] ut *Ym2R* accussaretur *R* 11 zizaniam *Ym1R* ecclesiam *WXYm1* 13 ecclesiam *om.* *WXm1YR* 15 in *om.* *R* 18 iudici *W* 19 uestrorum *WXYm1Z*, *cf. p. 407, 14* 20 accussare *R* 23 afraca *X* 24 galatharum *Ym2Z* thesalonicensium *WR* 25 colosensium *XR* philipensium *WXYm1R* 26 hierosolimitanam *WY*

bus episcopatu suo rexit, Antiochensem, ubi primo appellati sunt discipuli christiani, Smyrnensem, Thyatirensem, Sardensem, Pergamensem, Philadelfensem, Laodicensem, ad quas est Apocalypsis apostoli Iohannis, tot alias ecclesias Ponti, Cappadociae, Asiae, Bithyniae, ad quas scribit apostolus Petrus, et quidquid aliud se Paulus ab Hierusalem usque ad Illyricum euangelio repleuisse testatur, ut taceam de aliis tam latis atque inmensis terrarum partibus, in quas ex his apostolicis laboribus et plantationibus porrecta creuit et crescit. ecclesia. istas certe ecclesias, quas ex litteris diuinis atque canonicis nominaui, tam longe ab Africa constitutas, tamquam perierint ex peccatis Afrorum accusare cogimini, ne corrigatis errorem, qui uos ad tantum scelus nefaria dissensione conpellit.

47. Nos autem ut istum errorem uestrum facilius conuincamus, nec ipsos Afros, quorum falsa crimina in ceteras etiam gentes perfundere audetis, nec ipsos, inquam, defendere cogimur. habent enim cum illis transmarinis ecclesiis societatem regni, si innocentes fuerunt, si autem nocentes, tamquam zizania frumentis nec in Africa obesse potuerunt eis, qui se propter illos etiam cognitos ab unitate ecclesiae separare noluerunt. ut enim omittam, quam multi eos crediderint innocentes, quibus facinus eorum, etiamsi aliquod fuit, tamen demonstrari non potuit — et utique istos nec uos potestis dicere peccatis alienis incognitis potuisse maculari —, sed ut hos, inquam, omittam, ipsi, qui eos nocentes uel nouerant uel putabant, quamuis in Africanis ecclesiis constituti, cum uiderent eos

1 cf. Act. 11, 26 5 cf. I Petr. 1, 1 6 cf. Rom. 15, 19

1 episcopato *W* antiocensem *XRm1Z* 2 smirnensem *codd.* thiatyrensem *W* thiatirensem *cet.* 3 apocalipsis *WYRZ* 4 iohannis apostoli *Z* capodotiae *W* capodociae *X* capadociae *YZ* 5 assiae *R* bithiniae *WRZ* 6 quicquid *YRZ* ad] ab *Wm1XYm1* illiricum *WYR* 7 repleuisse] reperisset *W* repperisset *Ym1* 11 nominauit *WYm1R* tamquam] tam *W* 12 acusare *W* cogemini *WXYm1Z* nec *Wm2* 14 histum *Wm1* 15 falso *Ym2Rv* crimen *WXm1YRv* 18 fuerint *R* zizaniam *WYm1* 19 a frumentis *WYR* 21 crediderunt *XRZ* 22 demonstrare *Ym1*

apud ecclesias transmarinas non potuisse conuinci nec crimina eorum longe lateque diffusis membris ecclesiae demonstrari. si se uellent propter illos, quos malos nouerant, a communione tot gentium, quibus eos ostendere non ualebant, uelut pestiferae contagionis timore separare, teneret eos non ego, non tu, non Donatus, non Caecilianus, sed ipse quem nominare ausus es Cyprianus et diceret ea uerba, quae scripsit ad Maximum:

XXXVIII. 48. Si uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. nobis tantummodo laborandum est ut frumentum esse possimus, ut cum coeperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro et labore capiamus. apostolus in epistula sua dicit: 'in domo autem magna non solum uasa sunt aurea et argentea, sed et lignea et fictilia. et quaedam quidem honorata, quaedam inhonorata.' nos operam demus et quantum possumus laboremus, ut uas aureum et argenteum simus. ceterum fictilia uasa confringere domino soli concessum est cui et uirga ferrea data est. esse non potest maior domino suo seruus nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit uindicare, ut se putet aut ad aream uentilandam et purgandam palam uel uentilabrum iam ferre posse aut a frumento uniuersa zizania humano iudicio separare.

8 Cypr. epist. 54, 3 15 II Tim. 2, 20 21 cf. Ps. 2, 9 22 cf. Ioh. 13, 16

3 si se] sese *Yml* 5 tenere *R* 6 quam *Yml* es] est *WYml* 7 dicere *X* ea] et *R* 8 Si] Et si *v* etsi *Cypr.* inquit (inquid *R*) in *YRv* 9 impediri *WXYZ* 10 uestra *R* zizaniam *YmlR* 16 uasa] auisa *Xml* argentia *W* 17 quidem] quidam *Xml* 19 et] uel *Cypr.* 21 cui *om. WXmlYR* et *om. v, cf. p. 403, 6* 23 quod] quo *Xml* filio *s. l. X* 24 purgandum *W* paleam *codd.* 25 uel *del. Ym2. om. R* uel uentilabrum *om. v Cypr.* ferre iam *v* 26 uniuersam zizaniam *YmlR* huma *W*

superba est ista obstinatio et sacrilega praesumptio quam sibi furor prauus adsumit. et dum sibi semper quidam plus quam mitis iustitia deposcit adsumunt, de ecclesia pereunt, et dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore caecati ueritatis lumen amittunt. his Cypriani uerbis deum timentes in ecclesia tenerentur, qui uellent ab ea separari propter cognitos malos, quibus uerbis uos damnamini, qui separati accusatis et bonos. his uerbis Cyprianus et nos tenet in domo dei cuius decorem dilexit, etiamsi, quod numquam facere potuistis, a uobis accusatos et demonstratos traditores et quoslibet alios malos nosse possimus, ne illam propter uasa facta in contumeliam deseramus. his uerbis etiam uos in catholicam pacem correctos pacificus introducat, ne quibuslibet peccatis alienis seu ueris seu falsis offensi contra ecclesiam Christi in toto mundo scripturis fructificantem atque crescentem mala tanta iactetis, ne propter zizania triticum accusetis, ne propter paleam frumenta deseratis, ne propter uasa inhonorata extra domum magnam remaneatis.

49. Ecce quantum nos abs te commemoratus beatus Cyprianus adiuuit, cui de baptismo repetendo si quid aliter sapuit, pro tantis meritis flagrantissimae caritatis corrigendum procul dubio dominus reuelauit, quia in ea uite permansit tamquam sarmentum tanto fructu pacis et dilectionis opulentum, ut etiam, si quid in eo purgandum repperiretur, si nulla re alia, certe falce martyrii purgaretur. quamquam itaque ad errorem uestrum conuincendum et si uolueritis corrigendum satis superque potuerint ista sufficere, tamen, ne quisquam arbitretur aliquid te in epistula posuisse, quod refellere non ualerem aut in quo te nostris contra Petilianum litteris nihil idoneum

9 cf. Ps. 25, 8

3 quid amplius *Xm1* 4 insollerter *Z* 6 ecclesias *WmlXYmlR* 7 uellent] uel *W* 11 demonstratus *Yml* 12 possemus *Ym2Rv* illa *WXmlYmlR* 17 zizania in *WXml* zizaniam *YmlR* 21 adiubit *Wml* 23 uita *WYml* 25 reperiretur *WYm2v* 26 martirii *W*

respondisse demonstrare non possem, sequenti uolumine cetera uideamus.

LIBER TERTIUS.

I. 1. Si tardorum ingenia mihi curanda non essent, qui intellegere nequeunt me duobus uoluminibus superioribus ad totam causam, quae tua, frater Cresconi, epistula continetur, multis modis ita respondisse, ut etiam illa, quae ibi restant, iam soluta atque frustrata sint, iam debuit a me huic operi finis inponi. sed quia multi sunt, quibus seruire nos conuenit, qui omnia depulsa esse non putant, nisi locis suis etiam singula pertractentur, residua sermonis tui breuiter ex ordine refellenda percurram.

2. Quidquid de Cypriani uenerabilis martyris et de quorundam orientalium litteris inserendum putasti, quod eis placuerit apud haereticos et schismaticos datum inprobare baptismi sacramentum, nihil impedit causam nostram, si eam ecclesiam retinemus quam non deseruit Cyprianus, etiam cum multi eius collegae in hanc sententiam consentire noluissent. nam et in ipso concilio dixit: neminem iudicantes nec a iure communionis aliquem si diuersum senserit amouentes et eandem epistulam ad Iubaianum ita conclusit: II. Haec tibi, carissime, pro nostra mediocritate

14 cf. epist. Cresc.; fort. significatur epistula Firmiliani episcopi Caesareae Cappadociae ad Cyprianum (epist. 75) 19 Cypr. sentent. episc. praef. 22 Cypr. epist. 73, 26

1 posse in *Wm2* *supra* caetera *del.* contuli *in* *X* 2 uideamus] *add.* explicit contuli *WY* (*del.* *Ym2*) 3 EXPLICIT LIBER SECUNDUS (II *W* ELIAS *add.* *R* contra cresconium *add.* *Z*) INCIPIT LIBER TERTIUS (III *W*; FELICITER DEO GRATIAS *add.* *WY*) *codd.* 4 mihi ingenia *v* 5 uolominibus *Wm1* causam totam *v* 8 frustrata] *cf. IIII 1, 1* quam frustra—dixeris 10 suis] uis *Wm1* pertractentor (o *in ras.*) *W* 13 quicquid *YZ* quicquit *R* martiris *W* corundam *R* 16 impendit *R* 18 collige *Wm1Ym1* 19 concili..o (gi *eras.*) *X* iudicantem *Wm2* 20 amouenem *ex* amouenes *W* 21 iuuaianum *Wm1YR* iuuianum *Wm2* 22 karissime *Z* breuibus *Cypr.* nostro *Wm1*

respondimus nemini praescribentes aut praeiudicantes quominus unusquisque episcoporum quod putat faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem et cetera. in his ergo nos interim deputa, quibus illud non potuit persuadere Cyprianus, a quibus tamen etiam in hac re diuersa sentientibus communionem suam minime separauit. maiores autem uestri, quibus tale testimonium perhibuisti, quod ab orientalium propterea communione discreti sunt, quia illi suum iudicium resciderunt, quo eis placuerat de ista baptismi quaestione Cypriano atque illi Africano concilio consentiri oportere, contra Cyprianum fecerunt. debuerunt enim cum collegis suis etiam in hac quaestione diuersa sentientibus tenere communionis unitatem, quod in suis litteris fecisse legimus Cyprianum. respondent ideo eum sic loqui uoluisse, ne fortasse excommunicationis timore deterriti non auderent libere dicere quod sentirent, non quia cum eis esset in communione mansurus, si diuersa sensissent: ubi aperte dicunt Cyprianum esse mentitum. si enim dicebat: neminem iudicantes nec a iure communionis aliquem si diuersa senserit amouentes, quod eum dixisse conscripta indicant gesta concilii, et tamen, si quisquam eorum, quibus ea dicebat, diuersum sentire se ostenderet, non cum eo fuerat sacramenta Christi communicaturus, procul dubio mentiebatur, qui talia dolose, non ueraciter promittebat, quodque est in eo mendacio deterius, simplicitatem fratrum duplici corde fallebat, cum praesertim et scriberentur quae dicebantur. nam quicumque ab illo concilio diuersum sensisset, quo posset ab eis ore dam-

7 cf. epist. Cresc. 18 Cypr. sentent. episc. praef. 20 cf. De bapt. III 3, 5. VI 6, 9

1 rescripsimus *Cypr.* 3 facie *Wm1Xm1Ym1* 4 nos *om. R* 8 communionem *Wm1* 9 rescinderunt *WXYm1Z* placuerit *W* 10 quaestionem *Wm1* cypriani *Wm2* 14 respondenti (respondisse *XYR*) de eo deum *WXm1YR* noluisse *R* 15 audirent *W* 16 essent *Wm1Ym1* 17 si *om. R* 18 iudicantem *Wm2* 20 amouentem *Wm2* 22 sentiret *Ym1R* com *Wm1* 23 quia *Xm2Z* 24 quodque] quod *WXm1YR* et quod *v* 27 diuersa *XZ* sensissent *Z* possit *Wm1XYm1RZ* eius *WYm2* quomodo posset ab eius ore *v*

nari uel excommunicari, cum eiusdem concilii pro se principium recitaret? quis ergo de Cypriano tolerabilius sentit, utrum nos, qui eum dicimus in obscura de baptismo quaestione hominem falli potuisse, an uos, qui eum dicitis in promittenda christiana communione episcopum fallere uoluisse non unum aliquem fratrum, sed uniuersam episcopalem societatem? quod si et uobis de illo credere nefas est, uestri maiores contra eius sententiam fecerunt, qui se ab orientalium communione, quod de hac re diuersa senserint, diuiserunt.

III. 3. Proinde si omnino iam credendum sit quinquaginta episcopis orientalium id esse uisum, quod septuaginta Afris uel aliquanto etiam pluribus contra tot milia episcoporum, quibus hic error in toto orbe displicuit, cur non potius etiam ipsos paucos orientales suum iudicium correxisse dicamus, non, ut tu loqueris, rescidisse? sicut enim laudabile est a uera sententia non moueri, ita culpabile est persistere in falsa, quam numquam tenere prima laus est, secunda mutare, ut aut ex initio uera permaneat aut mutata falsa uera succedat. neque nunc ad nostram pertinet quaestionem, quale sit quod pars christiani orbis maxima cum orientalibus sensit. si enim hoc uerum, si hoc tenendum atque seruandum est, quod de baptismo tenemus atque seruamus, duo mala uestra uobis obicimus, unum quod erratis in baptismi quaestione, alterum quod uos ab eis, qui de hac re uerum sentiunt, separatis. si autem, ut secundum uos loquar, hoc est in ea quaestione uerum quod ipsi sentitis, illo certe crimine maculamini, quod ab ecclesia recessistis, propter cuius pacem, sicut Cyprianus et fecit et monuit, etiam diuersa sentientes ferre debuistis.

IIII. 4. Tunc exclamas, quod ego dixerim: 'nihil inter fideles

10. 15. 29 cf. epist. Cresc.

3 quaestionem *Wm1Ym1* 9 hac] ac *R* 15 tu *om. R* rescindisse *WYm1* 16 est *om. XYRZv* 20 maxime *WXm1YRv* 24 qui] quid *Wm1* 26 uerunt *Wm1Ym1* 28 et fecit] effecit *codd.* 29 tunc *scripsi* et nunc *W in ras.* nunc *cet. v* exclamas *scripsi* et clama *Wm1* (*in ras.*), *Xm1Ym1R* exclama *cet. v; cf. § 6* deinde commemoras, *cap. 6* deinde subponis, *II 5, 7* prius—et tunc, *II 31, 39* primo esto—et tunc aude fidelem perfidumque *v*

perfidosque discernas, idem tibi pius atque impius uideatur'. quod ego non dixi, sed plane illud dixi, unde tu, quasi hoc dicerem, exclamare uoluisti et dicere quod non dixi: siue, inquam, a fideli siue a perfido dispensatore sacramentum quisque percipiat. in qua sententia non nihil inter fidelem perfidumque discreui nec iussi, ut idem cuique pius atque impius uideatur, sed idem sacramentum pium et impium posse habere, quod nec tu negas, qui saltem post impios occultos baptizandum non esse concedis. proinde sine causa coniungis et dicis: *nihil prodest bonis moribus uiuere, quia, quidquid iusto licet, potest et iniustus implere*, quia et falsum est et a me dictum non est. boni quippe mores uitam bonorum malorumque discernunt et ad diuersa perducunt nec, quidquid iusto licet, potest et iniustus implere, quia iustus implet legem Christi per dilectionem, unde iniustus alienus est, potest tamen aliquid quod et iustus implere, ut et ipse baptizet, si nihil aliud, certe cum latet, sicut etiam illi possunt dei mandata praedicare sicut iusti, sed non secundum ea uiuere sicut iusti, de qualibus dictum est: quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite.

V. 5. Sed fac iniustum non latentem et nonnullis cognitum bonis per aliquam seditionem factionemue de ecclesia non posse separari. audi Cyprianum, tolera zizania, esto frumentum. quam tibi bene sonare uisa sunt, quae in una re uarie repetisti: *quid hoc praecepto*, inquis, *dici iniquius potest: purificet alium maculosus, abluat sordidus, emundet inmundus, det infidelis fidem, criminosus faciat innocentem?* breuiter respondeo: nec maculosus nec sordidus nec inmundus nec infi-

3 Petil. I 6, 7 10 epist. Cresc. 19 Matth. 23, 3 25 epist. Cresc.

3 exclamarem *R* 5 non *om. Z* 8 saltim *Wm2* salutem *R* 11 quicquid *XYRZ, item lin. 14* iniustos *Ym1* quia] quod *Wm2* 17 sicut] sic *Wm2Xm1* 19 uiuere] qui uere *WYm1* 22 seditiosamne factionemue (-uel *Wm2*) *WXm1* sediciosamne factionem ui *Ym1* sediciosam factionem *Ym2R(v)* 24 reperisti *XZ* 25 iniquus *XYm1R* 26 enimundet *Wm1* 27 crimino sufficiat *Wm1*

delis nec criminosus est Christus, qui dilexit ecclesiam et se ipsum tradidit pro ea, mundans eam lauacro aquae in uerbo, faciens nos certos de bonis suis, ne malis uitiaremur alienis. nam ecce cum minister iniquus occultus est, a quo tamen datum baptismum non rescindis, nonne omnia tibi uerba tua ista replicari possunt, quia et purificat maculosus et abluit sordidus et emundat inmundus et dat infidelis fidem et criminosus efficit innocentem? *non,* inquis, *ipse, sed fama eius bona quamuis inanis et falsa.* hinc non uis ut ego exclamem: o scelus, o portentum, non, sicut ait quidam, in ultimas terras exportandum, sed potius extra omne caelum et omnes terras, si fieri posset, abigendum. non te ipsum dico, quem correctum uolo, sed hunc errorem, a quo te corrigi cupio. itane ad mundandum hominem, quando boni ministri defuerit uera uita, tunc mali ministri falsa sufficit fama, quae hoc efficiat, quod efficeret bona uita, ut ⟨ad⟩ hominem sanctificandum, quando ministri latet iniquitas, ministra deo militet falsitas? hoc totum ideo, ne dicatis quod dicimus: siue a fideli siue a perfido dispensatore sacramentum quisque percipiat, non sanctificat nisi deus.

6. Deinde commemoras uerba mea, quod dixerim: semper Christus det fidem, Christus sit origo christiani, in Christo radicem christianus infigat, Christus christiani sit caput. dixi plane et dico nec tu omnino respondere potuisti. uideris enim quasi subcubuisse tanto ponderi ueritatis, cum subiecisti: *hoc et nos suademus, hoc uolumus.*

VI. Deinde rursus subponis hominem, in quo spem constituat accepturus: *sed quaerimus,* inquis, *per quem hoc melius*

1 cf. Eph. 5, 25—26 8 epist. Cresc. 10 Cic. in Uerr. act. II lib. I 15, 40 21 Petil. I 5, 6 26. 29 epist. Cresc.

2 labacro *W* 4 datum tamen *Zm1* 5 nonne] non *XZ* 7 sordidos *Ym1* inmundos *Ym1* 8 inquis] quis *Ym1R* 12 possit *XYRv* 14 defuerint *W* defuerit—ministri *om. YR* 16 ad *om. codd.* sanctificando *XZ* 18 fidele *Wm2* fidelis *Ym1* 25 succubuisse *XYZ* 28 supponis *WY*

fiat. et quia sine ministro nec nos dicimus posse hominem baptizari, quaeris a me, utrumne melius iniustus sit minister an iustus. ubi respondeo ad hoc esse melius, ut iustus minister sit, quo infirmitas hominis, cui sine exemplo laboriosum est et difficile quod imperat deus, imitatione boni ministri ad uitam bonam facilius erigatur; unde dicit apostolus Paulus: imitatores mei estote, sicut et ego Christi. ad hominem uero baptizandum et sanctificandum si tanto est melius quod accipitur, quanto est melior per quem traditur, tanta est in accipientibus baptismorum uarietas, quanta in ministris diuersitas meritorum. si enim, quod sine controuersia creditur, melior erat Paulus quam Apollo, meliorem baptismum dedit secundum istam uestram uanam peruersamque sententiam, et si meliorem baptismum dedit, profecto eis, quos a se non baptizatos gratulatur, inuidit. porro si inter bonos ministros, cum sit alius alio melior, non est melior baptismus qui per meliorem datur, nullo modo est malus qui etiam per malum datur, quando idem baptismus datur. et ideo per ministros dispares dei munus aequale est, quia non illorum, sed eius est.

VII. Non ergo, sicut inaniter inueheris, nihil inter fidelem perfidumque discernimus, sed discernimus humana merita, non sacramenta diuina, quae tu quoque ui ueritatis adductus et haereticae contentionis oblitus nobis et uobis non alia, sed una eademque esse dixisti.

7. Quomodo dicis: *hoc et nos suademus et uolumus, ut semper Christus det fidem, Christus sit origo christiani, in Christo radicem christianus infigat, Christus christiani sit caput,* cum defendas litteras Petiliani, ubi apertissime, cum baptizantis meritum commendaret quantumque ad dandum

7 I Cor. 4, 16 14 cf. I Cor. 1, 14 25 epist. Cresc.

1 et] sed *W* nos *Ym1R* 2 sit *om. R* 3 esse *om. W* 4 quod *XYRv* 9 per] et per *W* 14 si] sine *Ym1* baptizatos non *Zm1* 21 *pr.* cernimus *W* sed discernimus *om. R* 24 que *om. Z* 25 et nos hoc *Z* 26 det Christus *v* 29 baptizandis *Ym1R* quacumque *W*

baptismum ualeret humana iustitia, pro suscepta causa conaretur ostendere, *conscientia*, inquit, *sancte dantis attenditur quae abluat accipientis. nam qui fidem sciens a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum?* et tamquam ei diceretur: 'unde hoc probas?', secutus adiunxit: *omnis enim res origine et radice consistit et, si caput non habeat aliquid, nihil est.* quid, obsecro, quia incidisti in defensionem temerariae falsitatis, nebulas manifestis rebus moliris offundere? aperte dicit homo originem, radicem caputque hominis regenerandi per baptismum non esse posse nisi cuius ministerio baptizatur. et tu dicis: *hoc et nos uolumus, ut Christus sit origo et radix caputque christiani, sed quaerimus per quem hoc melius fiat.* hoc aliud est quod dicis, aliud quod dixit Petilianus; hoc quod dicis, etiamsi uerum sit, non hoc est quod ille dixit.

VIII. 8. Proinde si hoc et tu uis, ut Christus sit origo et radix et caput christiani, Petiliano resiste, non mihi, quoniam n e q u e q u i p l a n t a t e s t a l i q u i d n e q u e q u i r i g a t, s e d q u i i n c r e m e n t u m d a t d e u s. quod ego ex apostolo cum in meis litteris posuissem, ita tu respondere uoluisti, ut diceres: *dei quidem dare est incrementum, sed sicut qui plantat et rigat non nisi colonus fidelis et diligens quaeritur, sic etiam in sacramento baptismatis non nisi fidelis et iustissimus operarius adhibetur.* quasi uero, quod infidelis colonus plantauerit, propter eius infidelitatem non germinet. uis seminis et fecunditas terrae caelique temperies hanc efficaciam diuinitus acceperunt, ut ad propagandos fructus plantatorem uel rigatorem operarium tantummodo expectent, qua mente operetur, qua laboret intentione non curent, utrum dominum agri fideliter diligat an sua, non

2 Petil. I 1, 2. 2, 3 5 Petil. I 4, 5 11 epist. Cresc. 16 I Cor. 3, 7 18 cf. Petil. I 5, 6 19 epist. Cresc.

3 sumserit *WYm1* 5 sequutus *WYRZ* 6 habet *Petil. l. c.* 7 est *om. Z* 14 est hoc *Z* 15 tu uis] tuus *Xm1* 18 ex (*del.*) apostolicum *W* 19 tu] ut *Ym1* 20 est incrementum est *Ym1* 22 iustisimus *W* 24 germinet (et *in ras. m2*) *X* *punctum om. v* 25 non acceperint *v* 27 quam mente *Wm1* 28 deum *WXm1YR* diligant *codd.*

illius lucra conquirat. adiungis etiam testimonium propheticum dicens: *dabo uobis pastores secundum cor meum, et pascent uos pascentes cum disciplina.* scio, completum est: tales apostoli fuerunt, tales etiam nunc, etsi pro ecclesiae latitudine perpauci, non tamen desunt. sed quid etiam per Ezechielem prophetam dicatur aduersus pastores malos, debuisti quaerere legere cogitare. ibi enim dicit: ego pascam, non pastores.

VIIII. 9. Proinde et per pastores bonos et per pastores malos cum uerbum suum sacramentumque dispensat, ipse pascit, quia de se ipso ait: ut sit unus grex et unus pastor. bonum est enim confidere in dominum quam confidere in hominem, et: maledictus omnis qui spem suam ponit in homine. quod a me in illa epistula commemoratum sic te intellegere ostendis, ut ideo magis te dicas iustum et fidelem, per quem hoc sacramentum celebretur, inquirere, quia spem et fiduciam dei, non hominis habes, dei esse autem fidem atque iustitiam, quam semper in ministris eius attendis. hoc uerum dicis, quia bonorum omnium nihil habemus quod non accepimus, et ideo fides et iustitia nobis a deo est. sed cum dicis hanc tibi deum dare non posse, nisi habeat eam homo, per quem baptizaris, spem profecto in homine ponis, qui utrum sit iustitiae particeps nescis, et si non est, tunc famam eius attendis et, cum falsam bonam de malo latente reppereris, ad sanctificationem tibi sufficere cre-

2 epist. Cresc. et Hier. 3, 15 7 Ezech. 34, 18 11 Ioh. 10, 16 12 Ps. 117, 8 13 Hier. 17, 5 14 Petil. I 3, 4 15 sqq.] cf. epist. Cresc. et IIII 22, 28 20 cf. I Cor. 4, 7

1 conquirant *Wm2XYm2Z* conquiratur *R* adiunges *Wm1Ym1* adiungens *Xm1* propheticum testimonium *Z* 6 iezechielem *WYR* hiezechielem *X* ihezechielem *Z* 7 egere *WR* 9 *alt.* per *om.* *WYRv* 10 bispensat *W* 12 domino *et* 13 homine *Wm2* 15 te *om.* *XZ* 17 inquire *Wm2* 18 autem esse *XZ, cf. IIII 22, 28* 20 accipimus *Wm1XYRZv* 22 quam *Wm1* 23 pones *Xm1* utrumque *Ym1* iustitia *Wm1Ym1* 24 falsam] famam *Ym2Rv* 25 reperiris *Wm1* repereris *Wm2X* repperiris *Ym1*

dis. obsecro te, si fiduciam dei, non hominis habes et ideo magis ut iustus et bonus et fidelis sit, per quem hoc sacramentum celebretur, inquiris, quia dei est fides atque iustitia, numquid dei est etiam falsitas famae, quam si habeat bonam minister malus, hanc tibi dicis in tuam sanctificationem sufficere? iam mallem in hominem confideres, unde te uehementissime prohibebam, quam in famae ipsius falsitatem. homo enim, qualiscumque sit, quantum ad id quod homo est attinet, dei creatura est, nulla uero falsitas dei creatura est. porro si maledictus est qui spem suam ponit in homine, quanto magis qui spem suam ponit in falsitate opinionis humanae, ut in illud aliud incidat quod scriptum est: qui fidit in falsis hic pascit uentos, id est fit esca spiritibus malis!

X. 10. *Si datum,* inquis, *a quocumque et quomodocumque baptisma rescindi non debet, cur post Iohannem apostoli baptizauerunt?* quanto uehementius ita proponitur: 'si post Iohannem apostoli baptizauerunt, cur non etiam post quemlibet sanctum baptizat uel melior uel aequalis?', ut uel hinc intellegere cogaris ad istam quaestionem non pertinere baptismum Iohannis! *et Iudaeis,* inquis, *a Moyse baptizatis Petrus dixit: paenitemini, et baptizetur unusquisque uestrum in nomine Iesu Christi.* si propterea iam baptizati erant Iudaei, quia Moyses per Mare Rubrum ante tam longum tempus parentes eorum baptizauerat, qui de christianis baptizatis nascuntur sine causa hodie baptizantur; et tamen dicis ista et scribis ista, audiris et legeris et putaris respondere litteris nostris, quasi hoc sit respondere potuisse, quod est tacere noluisse.

10 cf. Hier. 17, 5 12 Prou. 10, 4 (Uulg.) 14 episc. Cresc. 19 epist. Cresc. 20 Act. 2, 38 22 cf. Ex. 14, 22

3 celebretur *scripsi* celebratur *codd. v, cf. p. 417, 16* est *om.* *R* 5 tua *WYRv* sanctificatione (sanctificaone *Y*) *Wm2YRv* 6 homine *Wm2* 7 in famae] in infamem *Ym2* infamem *R* 8 id] dei *WYm1* 10 hominem *Wm1XYRZ* 11 falsitatem *XZ* 12 quod] quot *W* 15 debetur cur *YR* 17 quamlibet *Wm1Ym1* 20 mose *R* 22 moses *R* 23 permanere (ne *del.*) *W* temporis *Ym1*

XI. 11. Nec illud, quod praetereundum putasti, refellisti principio huius epistulae, sicut tibi uideris, quod a me dictum est: si errabant illi, qui uolebant esse Pauli, quae tandem spes eorum est, qui uolunt esse Donati? quis enim non uideat hinc esse istam diuisionem factam, hinc hodieque in hac peste persistere, dum in hominis iustitia spes ponitur, ut tunc sit acceptabilis baptismus Christi, si ab homine iusto quisque tinguatur? contra quem errorem aduersus eos, qui iam schismata propter diuersa merita hominum facere coeperant, clamat ipse Paulus: gratias ago deo quod neminem uestrum baptizaui, ne quis dicat quia in nomine meo baptizaui, quid aliud insinuans nisi baptisma Christi non esse nisi eius, in cuius nomine datur, et ideo non fieri melius, cum per meliorem datur, nec deterius per deteriorem.

12. Frustra itaque deinceps exultas et dicis: *sequitur, ut omnia illa, quae a sancto Petiliano seu cuiuslibet sermo est scripta sunt, recte dicta concludam.* ipsa enim uerba, quae uelut recte dicta concludis, non se recte dicta conuincunt, quia nec conscientia sancte dantis attenditur quae abluat accipientis, cum maculosa dantis occulta est. ibi uictus cum ueritati adquiescere debuisses, ad falsam eius famam tamquam ad deceptum mendacio infelicem iudicem prouocasti, quia neque adtenditur conscientia, quando fama eius attenditur, et tam non potest falsā cuiusquam famā quam nec malā uitā quisque mundari, et nemo fidem christianam sumit ab homine nec perfido nec fideli, sed ab illo, de quo scriptum est: fide

1 XI 11] cf. epist. Cresc. et IIII 28, 30 3 Petil. I 4, 5 10 I Cor. 1, 14—15 16 epist. Cresc. 20 cf. Petil. I 1, 2 27 Act. 15, 9

2 tibi] tu *Wm1* 4 quaerunt *Petil. l. c.* 8 tingatur *v* quem errorem] querrorem *Wm1* contraque hunc errorem *Wm2* 10 clamant *Wm1* aga *W'* quod] quia *v* 11 quia] quod *v* 13 nisi eius non esse *YR* 14 cum] cuius *YR* 17 sermo est] sermone *Xm1Ym2R* 18 epsa *Wm1* 19 uelud *R* 20 sancta *Ym2R* 23 iudicem *om. R* 24 adtenditur *R solus* 25 non *om. XZ* 26 sumit] sunt *Wm1* 27 fidelis *Wm1Xm1Ym1* infideli *Zm1* de quo *om. R*

mundans corda eorum. qui si per fidelem audit quid credendum sit, eum quidem imitatur, non tamen ab eo iustificatur. nam si minister iustificat impium, consequens est, ut etiam in ministrum recte credatur; apostolica quippe clara et certa sententia est: credenti in eum qui iustificat impium deputatur fides eius ad iustitiam. proinde si minister non audet dicere: 'crede in me', non audeat dicere: 'iustificaris a me'.

13. Iam uero quod sequitur: *omnis res origine et radice consistit et, si caput non habeat aliquid, nihil est,* si origo et radix et caput baptizati baptizans minister est, Christus non est; si Christus est, ille non est. denique cum minister occultus est malus, quae origo, quae radix, quod caput est baptizati? an falsa eius fama? hoc quidem Cresconius dicit, sed ueritas contradicit. ergo si tunc origo et radix et caput Christus est, ipse est etiam quando minister est bonus, ne, quod absurdissimum est, melior sit condicio baptizati per occultum malum, quando Christus est caput, quam baptizati per manifestum bonum, si tunc minister est caput. hoc et de bono semine dixerim; sequitur enim: *nec quicquam bene regenerat, nisi bono semine regeneretur.*

14. Quae uero sequuntur ex epistula Petiliani abs te posita, ubi ait: *quae cum ita sint, fratres, quae potest esse peruersitas, ut qui suis criminibus reus est alium faciat innocentem, cum scriptum sit: arbor bona bonos fructus facit et arbor mala malos fructus facit. numquid colligunt de spinis uuas? et iterum: omnis homo bonus de the-*

5 Rom. 4, 5 9 Petil. I 4, 5. II 5, 10 20 Petil. I 7, 8 23 Petil. I 7, 8. 8, 9. II 6, 12 25 Matth. 7, 16—17 27 Matth. 12, 35

7 audeat] audet *XZ* 14 an] iam *codd.* 16 etiam] enim *YR* adsurdissimum *Wm1Xm1* 17 occultum—per *om.* *W* 19 sit hunc *Wm1Xm1Y* sit huic *R* hoc de (*del.*) et de *Y* 20 quidquam *v* quisquam *codd.* regenerat] regeneratur *Wm2* 22 secuntur *X* 23 fratres] sufficit (*sic*) *Z* 24 qui] quis *Wm1* qui suis] quisquis *Z* 25 cum] con *Wm1* bonus *Wm1* 26 malus *Wm1* collegunt *W* colliguntur *Xm1* 27 *alt.* de (e *s. l. m2*) *X*

sauro cordis sui producit bona, et malus homo de thesauro cordis sui profert mala, satis aperteque conuincunt Petilianum haec omnia non retulisse nisi ad hominem, per quem baptismus ministratur, ut ipse intellegatur, si innocens est, facere innocentem quem baptizat, ipse sit bona arbor, cuius fructus sit qui baptizatur, ipse bonus homo, de cuius cordis thesauro procedit sanctificatio baptizati. ac per hoc cum iste occultus est malus, dic mihi, a quo fit ille innocens, dic mihi, cuius erit arboris fructus, dic mihi, de cuius cordis thesauro sanctificabitur baptizatus? aut si tunc effectorem innocentiae suae, tunc arborem, de qua fructus bonus nascatur, non hominem ministrum baptismi meretur habere, sed Christum, felicius incidit in ministrum latentem malum quam si incidisset in manifestum bonum. quod si absurdissime atque insanissime dicitur, Christi fructus est, qui eius baptismo sanctificatur, cuiuslibet ministri opere baptizetur. nisi forte ad consilium tuum recursurus est, quando incurrit in ministri conscientiam maculosam et occultam, ut ei de qua nascatur arborem ostendas falso bonam mali hominis famam, cuius radicem si quaesieris, inuenies fallentis astutiam, de qua si potest nasci fructus bonus, quod absit, mentitus est Christus, qui dixit: n o n p o t e s t a r b o r m a l a b o n o s f r u c t u s f a c e r e. sed quia uerum dixit Christus, habeat homo bonus tamquam bona arbor bonum fructum opus bonum, sicut homo malus tamquam mala arbor malum fructum opus malum; qui autem baptizatur, non de cuiusquam hominis, sed de spiritu Christi nascatur, si uult esse fructus, qui uento non corrumpatur et arbor, quae non eradicetur. quae cum ita sint, cum tu dixeris: *ergo sequitur, ut omnia illa, quae a sancto Petiliano seu*

22 Matth. 7, 18 29 epist. Cresc.

7 ac] hac *WXYR* 15 eius in *Wm1* 16 baptizatur *W* (*corr.*) *Xm1Ym1R* 17 es *Ym2R* incurrerit *Xm2Zv* 19 arbore *Ym2* falso] falsam *R* 21 nasci potest *Zm1* 22 fructus bonos *v* 24 sicut] sic *W* 28 cum tu *om.* *W* quomodo tu *Wm2* 29 illa *om.* *YRv*

cuiuslibet sermo est scripta sunt, recte dicta concludam, puto quia ego potius illa omnia non recte dicta concludo.

XII. 15. Iam nunc uideamus quod deinde in epistula tua contexuisti, quomodo te Optati causam et Maximianistarum, quin immo, ut abs te doctior fiam, Maximianensium uestri docuerunt. et de Optato quidem, de quo nihil conscriptum ualeo recitare, quodlibet sentias facile cedo. unum illud scio: si uera sunt, quae de illo ut non dicam ostendebantur, certe tamen dicebantur, nec ipse erat bonus nec famam habebat bonam. unde quicumque per eum baptizati sunt, nec conscientia eius secundum Petilianum nec fama eius secundum te ablui potuerunt. si autem falsa mala eius, sicut saepe adsolet, inuida fama iactauit, uide quam recte non facile credamus, quod numquam nobis de traditoribus quos accusatis probare potuistis, quia solet etiam de bonis mala fama mentiri. si ergo non illorum innocentia, non denique, quod uerum atque firmum est, dei gratia et nostra conscientia ratum nobis baptismum facit, faciat saltem sententia tua.

XIII. 16. Tu enim, cum de Optato loquereris, dixisti: *ego quidem Optatum nec absoluo nec damno.* si hoc ego, immo non tantum ego, sed omnis Africana catholica ecclesia, quanto magis etiam transmarina tam longe lateque diffusa de Caeciliano et eius ordinatoribus dicat: 'ego illos nec absoluo nec damno', parumne putas esse illis, quos hi baptizauerunt, quorum nemo umquam Caecilianum uidit, quod de Optato sufficere credis eis, quos ille etiam suis manibus baptizauit? an quia de Caeciliano parentum uestrorum concilium recitatis, de Optato autem nullum recitatur a nobis, ideo putas nulli nostrum licere dicere: 'ego Caecilianum nec absoluo nec damno', quod tibi licuit de Optato? sed factum est pro Caeciliano posterius

3 cf. epist. Cresc. 19 epist. Cresc.

4 obtati *R* 5 maximianiensium *Z* 13 inuidia *WYR* 17 et non nostra *Ym2Rv* 20 ergo *Wm1Xm1* 24 esse de (*s. l.*) illis *W* hi] hic *WXm1YRZ* ii *v* 25 quid *Wm2* 27 parentum] partium *ex* parentorum *Y* 30 libuit *Wm2*

iudicium transmarinum, uestris apud Constantinum imperatorem ut fieret instantibus. aut si ecclesiastica iudicia, quae prius facta fuerint, iam conuelli non possunt, quid de Primiano facturi estis uestro episcopo Carthaginiensi, contra quem primo centum, plures utique quam de Caeciliano, iudicauerunt eique abrogato episcopatu Maximianum pro illo constituerunt? nonne Primianus posteriore iudicio nititur, quod pro illo factum est in oppido Bagaiensi, secundum quod iudicium non uult de se dubitari, sed ab omnibus uobis se extorquet absolui? unde et nos secundum posterius de Caeciliano iudicium prorsus eum incunctanter absoluimus. sufficit tamen ad causam, si hoc de illo dicamus, quod tu de Optato dixisti: 'nos Caecilianum nec absoluimus nec damnamus'. uiderint illi seu uestri seu nostri, quemadmodum de illo iudicauerint, ipsi suarum sententiarum rationem reddant, ipsi portent seu mali seu boni sui operis sarcinam: nobis de alienis factis saltem dubitare permittite, ne cogamur in nobis ea sacramenta damnare, de quibus non licet dubitare. sed iam dixi, senti de Optato quod uis; neque enim est, unde conuincamus eum, qui non apud acta commisit, quae tamen ita commisit, ut inter Gildonis satellites praecipuus haberetur teneretur moreretur. numquid etiam de Feliciano et Praetextato sociis Maximiani, quos trecenti et decem episcopi uestri cum ceteris similiter nominatim expressis una eademque sententia Bagaitani concilii damnauerunt eosdemque non post paruum tempus cum omnibus quos damnati baptizauerunt, sicut fuerunt, episcopos susceperunt, quodlibet uobis garrire permittitur?

4 Cebarsussi; cf. IIII 6, 7. 58, 69   15 cf. Gal. 6, 5   25 *post annos duos aut tres* Em. 9

1 transmarinis *YR*   3 fuerunt *Ym2R*   quid] *ras. in W*   priamiano *Wm1*   4 cartaginensi *W* carthaginensi *XYm1Zv*   6 episcopatum *Wm1Xm1Ym1* episcopato *Wm2*   7 est *om. YR*   8 baganensi *W* bagagensi *cet.*   9 dubitare *YR*   14 iudicauerant *Zm1*   15 sententiarum *om. W*   *ante* seu mali *del.* seu boni *Z*   19 uincamus *W* aput *Xm2*   20 gudones *Wm2* gotones *in mg. Wm2*   21 praecipus *W*   24 unam *WYm1*   25 post] potest *Xm1Ym1*

XIIII. 17. Quocirca quaecumque in nos siue in nostros quasi parcendo et praetereundo dixisti sine nominibus, sine testibus, sine ullis omnino documentis, partim culpando quae culpanda non sunt, partim quae culpanda sunt non probando. superuacaneum est uelle purgare. istos, istos iterum attende, Felicianum Mustitanum et Praetextatum Assuritanum aliquanto diligentius intuere, quorum totam causam suo loco ita, si dominus permiserit, explicabo, ut etiam si nimius hostis ueritatis esse uolueris, uestrorum mendacium defendere uel negare non possis. sed nunc interim secundum hoc mihi placet agere quod tibi dixerunt; nondum discutio quam ⟨non⟩ uerum dixerint. nondum ostendo quam mira inpudentiae caecitate mentiti sint. certe cum de his, quos Maximianistas appellaui, et damnatis uestrorum concilio et receptis in epistula mea perlegeres, sicut scribis, ualde permotus es, quippe cum adhuc — uerbis enim tuis utar — quid haberet ueritas ignorares. denique statim. sicut narras, ex uestris episcopis diligentius inquisisti atque ipsis docentibus et decretum concilii et sententiam in eos qui damnati sunt dictam et rei totius ordinem cognouisti, et quia et me quid gestum sit ignorare credebas, quid ueritas haberet hortatus ut discerem, ita deinceps cuncta narrasti. uide quia in hac causa uerba ipsa tua pono ex epistula tua; sunt enim mihi pernecessaria.

XV. 18. *Cum quam plurimos*, inquis, *episcopos error sibi Maximiani sociare contenderet, contracto a nostris concilio*

7 libro IIII 15 cf. epist. Cresc. 24 XV 18] epist. Cresc. cf. IIII 28, 35

2 dixistis *WXm1YR* *pr.* scne *Ym1* 3 culpandum *WXm1YR* 4 *pr.* culpandas *Ym1* 5 *alt.* istos *del.* *Wm2Xm2Ym2*, *om.* *RZ* 6 pretexatum *R* asturitanum *WXm1YR* 9 esse] si se *Wm1* sese *Wm2Xm1Ym1* uoluerit *Wm2* mendatio *Wm2* 10 possit *Wm2* tunc *W* 11 quam] quem *W* non *inserui* uerum *ex* uerun *W* 13 iis *v* maxiministas *Z* appellatis (s *s. l.* *Y*) *YR* damnatos *et* 14 receptos *Xm2Z* 16 quod *v* ignoraret *Xm1YR* 17 episcopis] epistolis *Z* 22 ac *R* tua ipsa *XZ* 25 conderet *W*

in eos omnes, qui in eius schismate perstitissent, prolata sententia est, quam tu quoque te legisse testaris. quae cum sententia consensu omnium firmaretur, placuit tamen, inquis, *decreto concilii dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uoluisset innocens haberetur. sic factum est,* inquis, *ut non solum duo illi quos memoras, sed etiam multi alii purgati atque innocentes se ecclesiae reddidissent, quorum ideo baptisma rescindi non debuit, quia intra diem praestitutum restituti peremptoria sententia non tenerentur nec, cum baptizarent, fuerant ab ecclesia separati, quippe necdum transacti temporis definita meta disiuncti. hi autem, qui etiam post praedictum diem cum Maximiano pertinaciter perstiterunt, sententia damnationis retenti simul et baptisma et ecclesiam perdiderunt.* haec uerba tua certe, mi Cresconi, cognoscis ex epistulae tuae contextione expressa.

XVI. 19. Proinde quaero abs te, si nondum fuerant ab ecclesia separati, quomodo in eos omnes, qui in Maximiani schismate perstitissent, prolata sententia est, quae cum consensu omnium firmaretur, placuit tamen decreto concilii dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uoluisset innocens haberetur? quibus uerbis ostendis eorum, qui in Maximiani schismate perstitissent, si quis intra dilationem temporis corrigi uoluisset, innocens haberetur. corrigeretur ergo, si quis corrigi uoluisset, ab illo schismate, in quo cum Maximiano perstiterat. proinde antequam corrigeretur, in schismate erat in quo perstiterat, quamuis in eo, quia intra placitum tempus correctus est, non pertinaciter perstitisset. nam et posterioribus uerbis paulo post ita distinguis: *hi autem, qui etiam post praedictum diem cum*

28 epist. Cresc.

1 eos] eo *W* 4 daelationem *W* quis *Ym2RZv* 8 baptisma (*alt.* a *in ras.*) *WY* rescinde *Ym1* 9 peremptoriam *Wm1Ym1* 10 fuerunt *WYRv* (fuissent *IIII 28, 35*) 11 definitam etadis iuncti *sic WR* diffinitam disiuncti sunt *Z* disiunctis *X* 13 retentis *WXm1Ym1* 15 contexione *Wm1Ym1* expressa] expreta *WXm1Ym1* excerpta *Xm2Z* 17 *alt.* in *om. WYm1R* 20 qui *om. WXm1YR* quis *Zv* innocen *W*

Maximiano pertinaciter perstiterunt, sententia damnationis retenti simul et baptisma et ecclesiam perdiderunt. dicens utique 'pertinaciter perstiterunt' ostendis etiam illos qui correcti sunt perstitisse, sed non pertinaciter; in quos simul omnes prolata est illa sententia, qua consensu omnium confirmata placuisse tamen dicis decreto concilii dilationem illam temporis dari. quomodo igitur in ecclesia erant, qui, antequam corrigerentur, in schismate cum Maximiano perstabant? quodsi in ecclesia non erant, quia in schismate erant, quomodo baptizabant? deinde quomodo factum est, sicut dicis, ut non solum illi quos memoraui, sed etiam multi alii purgati atque innocentes se ecclesiae reddidissent, si ab ecclesia non erant separati? cui se reddiderunt unde non recesserunt? aut si recesserant, dic, quaeso, antequam se ecclesiae reddidissent, quo iure baptizauerunt? *quorum ideo*, inquis, *baptisma rescindi non debuit, quia intra diem praestitutum restituti peremptoria sententia non tenerentur.* restituti quo? euigila, obsecro: dic nobis, quo restituti. profecto dicturus es: 'in ecclesiam', cui se illos reddidisse dixisti. quisquamne restituitur in ecclesiam qui non fuerit ab ecclesia separatus? quisquamne ab ecclesia non separatus quamlibet paucos dies persistit in schismate? quisquamne ab ecclesia non separatus se post tempus quamlibet paruum reddit ecclesiae?

XVII. 20. Arbitror te, carissime, non solum uerba tua non considerasse conscribenda, sed nec legisse conscripta. uerumtamen quid faceres, cui necessitas in hoc opere ingerebatur

15 epist. Cresc.

2 retenti] recti *W* *alt.* et *om.* *WYm1* 4 quos] quo *WYR* omnes] ab omnibus *Ym2R* 5 qua] quae *Ym2R* confirmata est *Ym2R* 7 erunt *WYR* 11 memorabi *W* 13 non *om.* *YR* *alt.* recesserunt *v* 16 peremtoria *R* 17 tenentur *Ym2R* 18 restuti *W*, *om.* *R* profectu *Ym1* 19 ne *om.* *R* 20 fuerat *YR* quisquam nec *Wm2R* 21 quamlibet paucos—non separatus *om.* *R* presistit *Ym1* 22 se] sed *R* tempus *om.* *XZ* 25 nec] ne *X* lexisse *Xm2* neglexisse *RZ*

in Maximianum ac socios eius non propriam dicere, sed ab aliis dictam, quomodo posses, defensare sententiam? nam etsi tu non utereris his uerbis, idem ipsum decretum concilii Bagaiensis recitarem, ubi scriptum est: e o s a u t e m, q u o s s a c r i l e g i s u r c u l i n o n p o l l u e r e p l a n t a r i a, h o c e s t q u i a M a x i m i a n i c a p i t e p r o p r i a s m a n u s u e r e c u n d o f i d e i p u d o r e r e t r a x e r u n t, a d m a t r e m e c c l e s i a m r e d i r e p e r m i s i m u s.

XVIII. 21. Proinde etsi talia tua uerba non repperirem, hic certe dicerem, hic pro ueritate clamarem: quomodo ad matrem ecclesiam redire permittuntur, qui ab ecclesia matre non recesserunt? aut si recesserunt, quo iure, antequam redirent, baptizare potuerunt, nisi quia in causa reserciendi huius schismatis obliti estis propriae uanitatis, qua post episcopos ab ipsis apostolorum sedibus inconcussam seriem usque in haec tempora perducentes non unum hominem, non unam domum, non unam ciuitatem, non unam gentem, sed orbem terrarum rebaptizandum esse censetis? aut certe quia huius facti horror semper etiam facientium corda concussit, tot populis ad uestram communionem a Maximiani communione redeuntibus tam multos quidem libuit reparare, sed puduit tam multos rebaptizare. quod tamen quibuslibet detestantibus et exhorrentibus propter salutem hominum faceretis, quae quanto plurium fuerat tanto minus utique contemnenda erat, si hoc umquam contuitu ueritatis et non praeiudicio faceretis erroris. uides certe in hoc Maximianensium ad uestram communionem reditu patefactum uera esse, quae de baptismo dicuntur a nobis. nam si ullus est in hominibus intellectus uel dicendi aliquid uel audiendi,

4 Sententia concilii Bagaiensis

1 socius *W* proprium *WXm1Y* 2 quoquo modo *Wm2Ym2RZ*, *cf. p. 329, 7* possis *WXm1YR* 4 uagaiensis *WXYm1RZ* recitarę *R* 7 traxerat *W* traxerunt *YRZ* 9 reperirem *WXZv* 10 dicerem certe *Zm1* ueritatem *WXm1Ym1* 13 resarciendi *Xm2Ym2RZv* 15 hac *WXm1Ym1* 16 unum domum *W* 17 baptizandum *Rv* 22 destestantibus *X* 24 contemenenda *Wm1* continenda *R* 26 nostram *R* reditum *XZ* 28 omnibus *R* aliquid uel audiendi *om.* *R*

qui, antequam redeat ad ecclesiam, baptizat, profecto extra ecclesiam baptizat, et tamen rescindendus baptismus non est, sicut nec in illis rescissus a uobis est. quo non mutato nec in suo nec in cuiusquam alterius, sed in patris et filii et spiritus sancti nomine quisque baptizat. deinde praeter baptismi sacramentum, quod uel ad poenam peruersi uel ad salutem recti siue correcti integrum perseuerat, de ipsa correctorum expiatione uel mundatione uolo aliquid dicere. meministi enim quae aduersus nos dixeris, quod uenientes ad nos a uobis ex haereticorum sacrilego errore sine ulla expiatione susceptos habeamus. tu nobis dic modo, de schismate Maximiani redeuntes ad uos, cum in suis etiam susciperentur honoribus, qua tandem, quaeso, expiatione mundati sint. an illo tanto scelere participato non erant tam nefaria societate maculati?

XVIIII. 22. Attende quid insonet, quid increpet, quid in illo praeclaro concilio fateatur ueridicum os illud episcoporum tuorum: Maximianum, inquit, fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit, et quod adhuc eum dehiscens terra non sorbuit, ad maius supplicium superis reseruauit. raptus enim poenam suam conpendio lucrauerat funeris; usuras nunc grauioris colligit faenoris, cum mortuus interest uiuis. itane tandem in huius schismate, sicut ipse dixisti, persistentes, antequam intra tempus dilationis, sicut tu item dixisti, se uestrae eccle-

9 cf. epist. Cresc. 17 Sententia concilii Bagaiensis 20 cf. Num. 16

4 sed] nec *YR* 6 quod] quo *XYRZ* 10 sacrilegio *Ym1* 13 eandem *Wm1Xm1* sint *ex* sunt *W* sunt *v* an] in *WXm1YRv* an in *Z* 15 qui insonet *W* qui in illo *W* 16 uerilicum *W* ueriloquum *ex* ueriliqum *Ym2* uerilocum *R* 17 inquid *WR* aemolum *W* 18 adulterium *Ym1* datae *X* dathe *YR* date *Z* 19 core *WY* decore *R* chore *Zv* 20 deiscens *WXYm1R* 23 fueneris *W* grauioris *scripsi* grauiores *codd. v, cf. IIII 4, 5. Em. 10* collegit *WXm1Ym1R* 25 persistens *YR* 26 idem *R* se] seu *WXm1Ym1R*

siae reddidissent, nullam uel paruam de huius societate maculam traxerant? sed audi deinde quid sequatur, audi, inquam, dictator uel dictor illius sententiae quid conectat: nec solum hunc, inquit, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: 'uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt.' nollemus quidem tamquam e proprii corporis iunctura praecidi. sed quoniam tabescentis uulneris putredo pestifera plus habet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, inuenta est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens inrepat uirus, ut conpendioso dolore natum decidat uulnus. famosi ergo criminis reos Uictorianum Carcabianensem, Marcianum Sullectinum, Beianum Beianensem, Saluium Ausafensem, Theodorum Usulensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elefantariensem, Praetextatum Assuritanum, Saluium Membresitanum, Ualerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum et Martialem Pertusensem, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sed et clericos aliquando ecclesiae

3 Sententia concilii Bagaiensis 6 Ps. 13, 3

1 traxerant maculam *v* 3 *pr.* dicator *W* hunc solum *v* 4 inquid *Xm1R* 5 cathena *WZ* 12 quoniam *ex* quod *Xm2* 13 habet *om.* *Z* abscisione *Zm2* abscissionem *WXm1YR* abscissione *Xm2Zm1v* 14 remisionem *W* remissionem *Xm1YR* 15 nec *W* 16 increpat *R* 18 cachauiensem *W* carcauianensem *XZ* carchauianensem *YR* Carchabianensem *v* martianum *WYR(v)* beianum *om.* *W* 19 baianensem *Y(v)* baianemsem *R* teodorum *XZ* 21 ansuritanum *WXZ* mansuritanum *YR* 22 melzitanium *YR* 23 mustitatum *YR* marcialem *WXZ* praestusensum *W* funeste *R* 24 feculentia *XYRZ*

Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, inlicito incestui lenocinium praebuerunt, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. quae grauiora in illos dicere potuistis, quae grauiora in nos ipsos dicere soletis? *sed ab hoc,* inquis, *tam magno malo intra dilationis tempus correcti sunt.* uidero utrum correcti sint, quia re uera correcti essent, si ad ueram ecclesiam remeassent. sed si uestra uera est, quomodo expiati sint a tam inmani scelere, dicite. si enim non sunt expiati, omnes uos estis secundum uestram sententiam eorum scelere maculati; si autem expiati sunt, solo ipso reditu propter caritatem, quae cooperit multitudinem peccatorum, expiari potuisse conceditis et nos de uestris, cum correcti ad nos ueniunt, inanibus calumniis accusatis. nisi forte iam quidem, sicut concilii uerba indicant, et schismatis sacrilegium perpetrauerant, sed ante diem concessae dilationis eodem sacrilegio nondum fuerant inquinati, et ideo non putati sunt expiandi.

XX. 23. Hoc si ita est, quis uobis ⟨obsistere⟩ audeat, qui tam mirabilem potestatem in homines accepistis? peccant quando uolunt et inquinantur quando uultis. non obscurum aliquid recitamus minusue notum atque uulgatum. illa sententia est, quae tantae facundiae merito in manibus omnium, in omnium ore uersatur, qui legendorum talium studiosi sunt, de qua nunc saltem cernis quam uere dixerim, quod non eam deberent ⟨primo⟩ gaudere disertam, ne postea plangerent diffamatam. attende quid habeat, audi quid perstrepat.

5 epist. Cresc. 12 cf. I Petr. 4, 8 24 Petil. I 10, 11

1 cartaginis *WR* 2 incestui *W* praesidentis *v* praesientis *WYm1* praescientis *XYm2RZ* 3 uniuersali *Xm1R* concili *WXm1Ym1* concilio *R* ore *om. R* ueridica *Xm1* ueredico *Ym2* 5 ab] ad *YR* 11 redditu *W* 12 coeperit *WYm1* 15 et *del. Xm2, om. Z* in schismatis *WXm1* praeparauerant *Z* 16 die *W* 17 potati *W* 18 obsistere *inserui* uobis audiat *Xm2Z* uos audiat *Ym2R* uos non audiat *v, cf. IIII 37, 44* cum tanta sit uestra potentia etc. 20 et] et qui *Ym1* inquinant *R* 22 faccudiac *W* fecundiae *Ym1R* 23 in omnium] hominum *W* 24 dixerint *WXm1YR* 25 primo *om. codd.* dissertam *WXm1*

XXI. 24. Maximianum, inquit, fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit. cum hoc igitur si quis sacramentum altaris uno die sciens communicasset, secundum iactantissimam illam seueritatem uestram nonne tanto malo sic pollueretur, ut par eius fieret? quid ergo fuerunt uel quid ex illo facti sunt, qui non solum ad altaria cum eo accesserunt, uerum etiam ipsi eum ordinatum episcopum contra Primianum uestrum erectis altaribus admouerunt? sed quid ego te de istis interrogem? ipsa sententia loquatur, cuius uerba sic fulgent, ut, si eam uolueritis abscondere, quarumlibet latebrarum tenebras suo nimio splendore perrumpat. uideamus in socios Maximiani quanto sonitu damnationis insurgat.

XXII. 25. Nec solum hunc, inquit, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: 'uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt.' deinde paulo post cum omnes ordinatores Maximiani nominatim enumerasset, inter quos etiam isti, de quibus ago, Felicianus et Praetextatus leguntur, quid fecerint, ut tanta in eos digne dicenda essent, ita subiungit: qui funesto, inquit, opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sic intellegi uolens, quod ipsi adfuerint, ipsi Maximianum inpositis manibus ordinauerint.

1. 15 Sententia concilii Bagaiensis 18 Ps. 13, 3 25 Sententia concilii Bagaiensis

1 inquid *WXm1R* 2 adulterum *WYm1* datae *X* dathe *RZ* 3 chore *Zv* habiron *YR* 6 nonne] non de *YRv* 10 ergo *Xm1* 15 inquid *R* 16 condamnat *R* 17 catenas *W* 22 com *R* 24 ago] ego *WYm1R* textatus—tanta in *om. W* 25 tanta in] tantam *X* subiuncgit *R* 27 feculentia *XYRZ* glutinauerunt *Z* 28 adfuerit *Ym1* affuerint *RZ*

addens etiam de Carthaginis clericis: sed et clericos, inquit, ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, inlicito incestui lenocinium praebuerunt.

XXIII. 26. Rogo te, Cresconi, numquid ullis meis uerbis hoc crimen exaggero? quod si uoluissem, fortasse mihi etsi non talia, tamen qualitercumque sufficientia non defuissent. quaero igitur abs te, antequam isti duo, de quibus interim ago, ad uestrae communionis concordiam remeassent, in illa catena sacrilegii constituti, sub quorum labiis erat uenenum aspidum, cum ore pleno maledictione et amaritudine, cum pedibus uelocibus ad effundendum sanguinem quomodo baptizarunt? numquid in his erat conscientia sancte dantium quae ablueret accipientium? numquid eos saltem fama bona uel falsissima commendabat, quae tibi in illis angustiis non qua euaderes, sed qua te praecipitares exitum praebuit, cum eos tam insigne concilium clamet 'famosi criminis reos'? redeuntes deinde, sicut falsa narrantibus uestris episcopis credidisti, ante dilationis diem quomodo suscipiuntur in honoribus suis cum eis, quos extra ecclesiam cum Maximiano constituti in catena sacrilegii schismatici baptizauerant? unde a sacrilegio tanto expiantur, a catena illa unde soluuntur, labia eorum, os eorum a ueneno aspidum, a maledictione et amaritudine unde mundatur, unde pedes ab effusione spiritalis sanguinis abluuntur, quo uelociter cucurrerunt, unde manus a funesto opere perditionis emaculantur, unde ab inlicito incestu non membra corporis, sed animae purgatur affectus?

1 Sententia concilii Bagaiensis

1 cartaginis *W*, *item lin. 2* 2 Carthaginis ecclesiae *v* 3 incertui *W* *post* incestui *del.* facinori *in Y* 4 cresconium quid *W* cresconie *Xm1* 7 interm *W* interea *Xm1* 9 constitutis *WXm1YR* 10 maledictionis *codd.* 11 baptizar... *W* baptizauerunt *XZ* 12 concientia *Ym1* sancta *R* 13 falsisma *W* 16 redeuntes *v* redeuni *WR* redeunt *XYm1Z* redeant *Ym2* 20 sacrilegi *Rv* schismati *WYm1* schismate *Ym2R* schismatis *v* a *om.* *W* 21 excipiantur *XZm1* 22 *pr.* a *om.* *WXm1YR* mundantur *Xm2Ym2RZ* 25 emuculantur *W* incesto *WXm1Ym1R* 26 effectus *R*

XXIIII. 27. Nempe istam causam ut defendatis, uelitis nolitis, ad patrocinium ueritatis uenire cogimini, quae dicit baptismum Christi non solum per occultos, uerum etiam per manifestos malos, nec solum a conuersis, uerum etiam a peruersis datum habere inconcussam sui roboris firmitatem et eis posse quidem inesse, sed nisi correctis non posse prodesse, correctos autem etiam fraternis orationibus expiari per caritatem cooperientem multitudinem peccatorum. ecce antequam ostendam, quam inpudenter tibi uestri episcopi de Maximianensium susceptione mentiti sint, secundum ipsum mendacium eorum et narrationem tuam quam tota causa uestra subuersa sit, puto quod non iam quaerere debeas, sed agnoscere, nec parare contradictionem, sed correctionem potius cogitare. uides enim nunc saltem, quam ueraciter a me illa dicta sint, quibus frustra mendaciter respondere conatus es, quam recte dixerim: si pro unitate partis Donati in nefario schismate baptizatos nemo rebaptizat, cur non pro unitate Christi uera et plenaria lex illius hereditatis agnoscitur?, cum ipse fatearis eos, qui in Maximiani schismate perstitissent, meruisse sententiam qua non tenerentur, si intra diem dilationis se ecclesiae reddidissent. unde constat, antequam se reddidissent, eos in schismate in quo perstiterant baptizasse cum quibus in uestram communionem recepti sunt. uides quemadmodum mortui baptizauerint, quia de illis, qui in Maximiani schismate perstitissent, antequam ad uos redirent, dictum erat sententia concilii Bagaiensis: Aegyptiorum admodum exemplo pereuntium funeribus plena sunt litora.

7 cf. I Petr. 4, 8 16 Petil. I 13, 14 26 Sententia concilii Bagaiensis

2 cogimini *scripsi* cogemini *codd. v* 3 uerum] sed *v* 4 *alt.* a *om. Wm1* 10 sunt *YRv* secum dum *W* 13 parere *WXm2Ym1RZ* 17 cur non] cum r (r *del.*) *Y* cur *R* 18 uera et plenaria *om. R* 20 meruisse sententiam qua *om. R* 21 constante quam *WXm1R* 24 qui] quia *W* 26 bagganensis *W* baggagensis *XY* bagagensis *RZ* aegiptiorum *W* 28 littora *Zv*

XXV. 28. Quod uero dixi: quando apud eos decernenda recitata est, ore latissimo adclamauerunt, nunc autem, cum a nobis recitata fuerit, obmutescunt, ecce iam multo melius obmutescerent, cum talia loquerentur quibus peius implicarentur. uides quam uerum sit quod a me dictum est: iam tandem sentire deberent, quanta sint pro pace toleranda, et pro pace Christi redire ad ecclesiam quae non damnauit incognita, si pro pace Donati placuit reuocare damnata. multo magis hoc enim secundum tuam narrationem uerum est, qui dixisti etiam illos dilatione concessa reuocatos, de quibus nominatim expressis iam dictum fuerat: dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. cum enim post haec uerba illa est dilatio constituta, quomodo non placuit reuocare damnata? aut quomodo nobis tanto post natis uel ipsi etiam christiano orbi terrarum incognita esse non possint, quae probari non potuerunt de Caeciliano in eo quod postea factum est iudicio transmarino, quando ea, quae de Maximianensibus gesta sunt et in Africa et temporibus nostris, tu, cum sis Afer, sicut dicis, post tot annos adhuc usque non noueras, sicut autem nos docere poterimus, adhuc usque non nosti, quia episcopis uestris mentientibus credidisti?

XXVI. 29. Quod autem me de traditione in uestros maiores dicis quasi per anticategoriam quod a nostris maioribus factum est retorquere uoluisse, culpans quod hoc fecerim, quasi in

1 Petil. I 10, 11 6 Petil. I 13, 14 12 Sententia concilii Bagaiensis 24 cf. epist. Cresc.

2 recita *W* 3 fuerint *WXm1YR* ommutescant *WX* obmutescant *YRZ* 4 ommutescerent *X* 5 *uerba* quibus peius *in codd. ante* ecce iam *posita huc transtuli* implicarent *W* obmutescunt: quibus poenis ecce iam multo melius obmutescerent, quam cum talia loquuntur, implicarentur *sic v* 6 debent *codd.* 10 enim hoc *v* 11 etiam] in *Z* 12 praescientis *Ym2* 13 ueredico *Wm2Ym2* 14 chaec *X* 16 ipsis *WXm1YR* 20 affrica *W* 22 nostis *Xm1* 24 tradictione *Ym1* tractione *R* 25 anticathegoriam *Z*

schola de causae generibus uel quaestionibus ageretur, non in ecclesia ueritas quaereretur, numquid hoc Heliae prophetae diceres, qui, cum sibi a rege iniquissimo esset obiectum, quod ipse euerteret Israhel, respondit: ego non euerto, sed euertis tu et domus patris tui? quid enim ad nos pertinet, hoc retortae obiectionis genus quo nomine a Graecis appellatur in arte rhetorica, cum hoc inueniamus in auctoritate prophetica? cum ergo quisque dicit: 'non ego feci, sed tu fecisti', uerum dicere opus est, non dicere metuendum est. et tu quomodo ostendas non fecisse maiores uestros, quod suis confessionibus lectis fecisse monstrantur, debes, si quid uales, uigilantissime cogitare, non uerbo Graeco imperitos, ne nos audiant, deterrere. et maiores quidem nostros fuisse traditores non docuisti — neque enim quia dixisti esse multas litteras, quibus hoc possit ostendi, ideo iam ostendisse putandus es —, de uestris autem maioribus extat Secundi Tigisitani concilium cum paucissimis quidem factum apud Cirtam post persecutionem codicum tradendorum, ut illic in locum defuncti ordinaretur episcopus.

XXVII. 30. Ibi quae gesta sint accipe; nam quae necessaria fuerunt infra scribere curaui: Diocletiano VIII et Maximiano VII CS̄S IIII Non̄ Mart̄ Cirtae cum Secundus episcopus Tigisitanus primae cathedrae consedisset in domo Urbani Donati, idem dixit: probemus nos primo et sic poterimus hic ordinare episcopum.

4 III Reg. 18, 18   16 cf. Breuic. III 15, 27. 17, 32. Optat. I 13—14   21 Gesta concilii Cirtensis (anno 303)

1 scola *YRZ*   2 quereretur ueritas *Zm1*   3 a rege] agere *W*   4 euerterit *WXYR*   non ego *Z*   7 appelletur *Xm2Z*   rethorica *codd.*   10 maiores—fecisse *om. W*   13 audiant] uidiant *ex* uideant *W* audeant *Xm1*   14 *inter* dixisti *et* esse *8—10 litt. eras. X*   15 ideo iam ostendi ideo iam ostendisse *Z*   16 moribus *Ym1*   17 cum] com *R* pos *Xm1*   19 episcopis *Ym1*   21 diocliciano *R* k diocletiono *Z*   22 CS̄S *Y* ff̄ *WXm1R* consulibus *mg. XZv*   NO *YR*   mart̄ *R* mar̄ti *W* marc̄ *cet.*   23 concedisset *Xm1*   24 Donati] Carisi *Optatus*

Secundus Donato Masculitano dixit: dicitur te tradidisse. Donatus respondit: scis quantum me quaesiuit Florus ut turificarem, et non me tradidit deus in manibus eius, frater; sed quia deus mihi dimisit, ergo et tu serua me deo. Secundus dixit: quid ergo facturi sumus de martyribus? quia non tradiderunt, ideo et coronati sunt. Donatus dixit: mitte me ad deum, ibi reddam rationem. Secundus dixit: accede una parte. Secundus Marino ab Aquis Tibilitanis dixit: dicitur et te tradidisse. Marinus respondit: dedi Pollo cartulas, nam codices mei salui sunt. Secundus dixit: transi una parte. Secundus Donato Calamensi dixit: dicitur te tradidisse. Donatus respondit: dedi codices medicinales. Secundus dixit: transi una parte. et alio loco: Secundus Uictori a Russiccade dixit: dicitur te tradidisse quattuor euangelia. Uictor respondit: Ualentianus curator fuit; ipse me coegit ut mitterem illa in ignem. sciebam illa deleticia fuisse. hoc delictum mihi indulge. et indulget mihi et deus. Secundus dixit: transi una parte. et alio loco: Secundus Purpurio a Liniata dixit: dicitur te necasse filios sororis tuae duos Milei. Purpurius respondit: putas me terreri a te sicut et alteri? tu quid egisti, qui tentus es a curatore et ordine, ut scripturas dares? quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia

24 *tu—passim*] cf. Gaud. I 37, 47

1 secundum *WYR* 3 tradidit me *v* 4 fratres *WXm1R* 6 martiribus *WYm1R* 7 et *om. R* 11 cartullas *W* chartulas *v* 14 medicinalis *Ym1* 16 russiccat de *W* russicat de (t *del.*) *X* rus sicadde *Ym1* uictorianus sicadde *Ym2R* Rusiccade *v* 17 quatuor *RZv* ualentinus *Xm1* 19 deliticia *WZ* delicitia (ci *m2*) *X* delititia *YR* 20 indulgebit *R* *alt.* et *om. R* 22 limata *Xm1(v)* dixit] d *W* d; *Xm1* d; *Y* d. *R* secundus dixit purpurio alimatad *Xm2Z* 23 respondit *om. WXm1YR*

dedisti aut iussisti dari quodcumque? nam non te dimittebant passim. nam ego occidi et occido eos qui contra me faciunt; ideo noli me prouocare ut plus dicam. scis me de nemine tractare. Secundus minor patruo suo Secundo dixit: audis quae dicat in te. paratus est recedere et schisma facere, non tantum ipse, sed et omnes quos arguis. quos scio quia dimittere te habent et dare in te sententiam et remanebis solus haereticus. ideo quid ad te pertinet quis quod egit? deo habet reddere rationem. Secundus Felici a Rotaria, ⟨Nabor a⟩ Centurionis, Uictori a Garbe dixit: quid uobis uidetur? responderunt: habent deum cui reddant rationem. Secundus dixit: uos scitis et deus: sedete. et omnes responderunt: deo gratias.

31. Hos tu traditores, qui cum aliis apud Carthaginem in Caecilianum et socios eius dixerunt sententias, inter quos et Siluanus Cirtensis fuit, de cuius traditione gesta mox inseram, praeclara uidelicet ratione defendes. hoc enim de his tam pluribus utique dicturus es, quod de uno Siluano tamquam magnum aliquid dictandum putasti, hinc te arbitratus manifeste falsum crimen quod ei traditionis obicitur demonstrare, quia interposuisti sententiam eius, quam in concilio inter ceteros episcopos contra Caecilianum et alios communionis eius participes dixit, tamquam fieri non posset, ut traditores traditor condemnaret. prudentius enim tu uides ista quam Paulus apostolus. nam ille quibusdam res obiciebat absurdas nec considerabat non posse fieri quod dicebat: qui praedicas non

16 *apud Carthaginem*] non ante annum 311   23 cf. epist. Cresc.   28 Rom. 2, 21—22

4 neumine *WXYR* nomine *Z*   5 dixit secundo *Zm1*   6 te te *Wm1*   9 quid] qui *R*   10 quod] quid *Xm2Zv. cf. Petil. II 62, 140:* attendere quid ad quod pertineat   11 rotoria *YR* Rotario *Optatus*   Nabor a *ex Optato addidi*   12 et Uictori *v*   17 socius *W*   18 cirtensus *R*   19 defendes *scripsi* defendis *codd. v*   tam *scripsi* iam *codd. v*   21 dicendum *Xm2Z*   25 particeps *W*   26 palus *W*   27 obiciebiebat *W* obicebat *XYm1*

furandum furaris, qui dicis non adulterandum adulteras, qui abominaris idola sacrilegium facis, et illud praecipue: in quo enim alterum iudicas, te ipsum condemnas; eadem enim agis qui iudicas. hos ergo traditores, quibus confessis territus Secundus ignouit, secum habuit in Carthaginiensi concilio, et in absentes non confessos dixerunt sententias, qui praesentes de sua non sunt confessione damnati. hoc concilium non maneret nec in posteritatis memoriam perduraret, nisi describeretur ab aliis, cum seruaretur ab eis, qui eo se defendere praeparabant, si quis eis eadem postea crimina, quae illic relaxata sunt, obiecisset.

XXVIII. 32. Intererat etiam Secundi ipsius, ut appareret eum, ne schisma fieret, quod solent prae ceteris pacifici praecauere, illa omnia diuino iudicio dimisisse; quod multo magis facere deberet in concilio Carthaginiensi, ubi contra absentes nulla constiterant, nisi Lucilla tunc praepotens et pecuniosissima femina odiis accensa furialibus uehementer instaret, ut contra Caecilianum ueluti damnatum alter ordinaretur episcopus. quod in Zenophili consularis iudicio postea commemoratum est per quendam Nundinarium Siluani Cirtensis tunc uestri episcopi diaconum, qui cum memorato episcopo suo, quem perpessus fuerat inimicum, sicut uolebat, concordare non potuit. egerat sane hoc apud collegas eius magis terribiliter, ne omnia proderet, quam suppliciter, ut ueniam mereretur.

XXVIIII. 33. Ex illius iudicii gestis haec pauca interposui:

3 Rom. 2, 1

4 qui] quae *Xm2Zv*, *om.* *R* 5 territus est *Ym1R* 6 habuit] ab||uit *R* carthaginensi *WXZ*(*v*) cartaginiensi (*alt.* i *s. l.*) *R* ab-insentes *W* non *om.* *W* 8 cilium *W* 9 memoria *R* ab *s. l.* *Y* conseruaretur *Zv* 10 defensare *XZ* 11 postea crimina quae] crimina postea quam *v* 12 intererat] in terra erat *WXYm1R* etiam *om.* *W* 13 pacipi *W* 14 diuina *Ym1* 15 carthaginensi *WXZ*(*v*) cartaginensi *R* 17 accessa *Xm1* 18 episcopos *Ym1* 19 zenophyli *X* (*passim*) 19 commorandum *R* 20 mundinarium *WYR* numdinarium *Xm1* siluiani *WZ* 21 cum memorato] commemorato *WXYZ* perpessum *X* 22 uolebas *Xm1* 25 gestas *Ym1*

Constantino maximo Augusto et Constantino iuniore nobilissimo Caesare consulibus Idus Decembres Sexto Tamogadiensi inducto et adplicito Uictore grammatico, adstante etiam Nundinario diacono, Zenophilus consularis dixit: quis uocaris? respondit: Uictor. et paulo post alio loco: Nundinarius respondit: legantur acta. Zenophilus consularis dixit: legantur. et legit Nundinius exceptor: Diocletiano VIII et Maximiano VII conss. XIIII Kł IUN ex actis Munatii Felicis flaminis perpetui curatoris coloniae Cirtensis: cum uentum esset ad domum, in qua christiani conueniebant, Felix flamen perpetuus curator Paulo episcopo dixit: proferte scripturas legis et quidquid aliud hic habetis, ut et praecepto et iussioni parere possitis. Paulus episcopus dixit: scripturas lectores habent, sed nos quod hic habemus damus. Felix flamen perpetuus curator Paulo dixit: ostende lectores aut mitte ad illos. Paulus episcopus: omnes cognoscitis. Felix flamen perpetuus curator dixit: non eos nouimus. Paulus episcopus: nouit officium

1 Gesta apud Zenophilum (Optat. ed. Ziwsa p. 185, 4) anno 320 6 ibid. p. 186, 16 9 anno 303

1 *pr.* Constantino] constantio *codd.* 2 cae.sare *W* id *YZ* idibus *v Gesta* decmbs *W* decimbres *X* decembris *YRZv* Decembribus *Gesta* 3 Sexto Thamugadiensi *Gesta* ex tota motiati(-ci-*YR*)ensi *codd. v* adplacito *W* applicato *XZ* 4 adsistente *Gesta* mundinario *W* numdinario *R* 5 qui *R* 6 mundinarius *W* 7 zenophylus *XR* 8 et legit] elegit *R* mudinius *W* dioclitiano *Ym2R* 9 consulibus *Zv* K̄ *Y* iunii *Z*(*v*) 12 fl p̄ cūr (cur *W*) *codd.* 14 scribpturas *Ym1* quicquid *Xm2Z* quid *cet.* si quid *v Gesta* 15 iussione *WXm1YR* parare *Ym1R* 16 scripturae *Ym2R* 17 fl p̄p̄ cum r (cum *del. Xm2, om. Z,* r *om. WYRZ*) *codd.* 18 paudo *Ym1* dixit Paulo *v* 19 episcopus dixit *Xm2Zv Gesta* cognocitis *Ym1* 20 fl p̄ (pp̄ *Z, om. YR*) c̄r *codd.* dixit] ꝗ *W* qđ *XZ* đ, *Y* q *R* 21 episcopus dixit *v Gesta*

publicum, id est Edesius et Iunius exceptores. Felix flamen perpetuus curator dixit: manente ratione de lectoribus, quos monstrabit officium, et uos quod hic habetis date. sedente Paulo episcopo et Montano et Uictore de Castello Memor presbyteris, adstante Marte cum Aelio et Marte diacono, proferente Marcuclio Catulino et Siluano et Caroso subdiaconis et Ianuario Marcuclio Fructuoso Miggene Saturnino Uictore Samsurico et ceteris fossoribus, contrascribente Uictore Aufidii in breue sic: calices duo aurei, item calices sex argentei et cetera. et alio loco: posteaquam apertum est in bibliothecam, inuenta sunt ibi armaria inania. ibi protulit Siluanus capitulatam argenteam et lucernam argenteam, quod diceret se post arcam inuenisse. Uictor Aufidi Siluano dixit: mortuus fueras, si non illas inuenisses. Felix flamen perpetuus curator ⟨rei⟩ p. Siluano dixit: inquire diligentius, ne quid hic remanserit. Siluanus dixit: nihil hic remansit, totum hoc eiecimus et cetera. et alio loco: exemplum libelli traditi episcopis a Nundinario diacono: testis est Christus et angeli eius, quoniam traditoribus communicastis, id est Siluanus a Cirta traditor est et

12 Gesta apud Zenophilum p. 187, 15. cf. IIII 56, 66   20 ibid. p. 188, 35

1 Iunius] unius *W*   2 fl p̄p (p̄p *om. YR*) cr *codd.*   dixit] d̄ *W* qd *XZ* d̄ *Y* q *R*   3 monstrauit *WXm1YR*   4 episcopis *WYm1RZ*   5 de Castello Memor] Densatelio et Memorio *Gesta*   presbit *WY* prbt. *XR* prbr *Z*   6 *pr.* morte *R*   proferente et *W*   8 ianoario *Xm1*   migene *R*   10 breui *Xm2Z*   12 aperta est (*om.* in) *Xm2Z*   bibliotheca *XYZ*   peruentum est in bibliothecam (-a *R*) *Rv, cf. IIII 56, 66*   13 ibi.armaria *W*   15 archam *Z*   eas innenisse *IIII 56, 66*   inuenisse eas *v*   aufidii *Xm2Z*(*v*)   16 fuerat *WXYR*   17 fl p̄ cr *codd.* rei p. *scripsi* p̄ *codd., om. v; cf. IIII 56, 66 et Gesta*   18 remansit *Xm1Ym1* remanserit—hic *om. W*   19 hoc] hinc *Xm2Z*   20 exemplum *scripsi* exemi *codd.* exemplar *v*   21 episcopus *W*   22 communicasti *Z*

fur rerum pauperum, quod omnes uos episcopi et presbyteri et diacones et seniores scitis, et de quadringentis follibus Lucillae clarissimae feminae, pro quod uobis coniurastis, ut fieret Maiorinus episcopus, et inde factum est schisma. nam et Uictor fullo uestri praesentia et populi dedit folles uiginti, ut factus esset presbyter, quod scit Christus et angeli eius et cetera. et alio loco: quibus lectis Zenophilus consularis dixit: et actis et litteris quae recitatae sunt traditorem constat esse Siluanum. item alio loco: Zenophilus u. c. consularis dixit: quid amministrabat tunc Siluanus in clericatu? Uictor respondit: sub Paulo episcopo orta persecutione Siluanus subdiaconus fuit.

XXX. 34. Habesne, frater Cresconi, ad ista quod dicas? puto non usque adeo frontem perisse de rebus humanis, ut ad purgationem Siluani adhuc putes sententiam recitandam, quam dixit in Caecilianum et collegas eius quasi traditores, ne magis nos admoneas dicere ex epistula apostoli simile aliquid, ut paulo ante commemoraui, 'qui praedicas non tradendum tradis' et: in quo alium iudicas, temet ipsum condemnas; eadem enim agis qui iudicas. *sed postea,* inquis, *Ursatio et Zenophilo persequentibus cum communicare*

8 Gesta apud Zenophilum p. 192, 18 11 ibid. p. 192, 21. cf. IIII 56, 66 20 cf. cap. 27, 31 21 Rom. 2, 1 22 epist. Cresc.

1 renum *WYm1R* 2 presbiteri *WYR* 3 quadrigentis *R* et follibus *W* 4 quod] quo *Xm2Ym2Zv* 5 episcopis *Ym1* 6 folle *R* 7 pre(-ae- *W*)sbiter *WXY* sit *W* 11 uc (*i. e.* uir clarissimus) *WX* ut (*del.*) *Y* ů (= uero) *Z*, *om.* *Rv* 12 dixit] ḋ *W*, *om.* *Xm1Ym1* quid] qui *WYm2R* quam qui *Ym1* 13 clericatu] clero *v Gesta* Uictor *om.* *WXYZ* 14 horita *W* horta *XYR* persecutione] persecu(-qun- *W*)tio et *WXm1Ym1* persecutio est et *Ym2Rv* est persecutio et *Gesta* 16 adeos *WXm1Ym1* 17 adputes (*om.* huc) *W* reputandam *Ym1* 18 Caecilianum] ecclesia num *codd.* Caecilianum—traditores] ecclesia. num et collega eius quasi traditor es *Xm2Z* 22 qui] quae *Xm2Ym2RZv* 23 inquis] quis *Ym1R* qui *Ym2* ursartio *W* ursarcio *Ym1* ursacio *XYm2(v)* zenophylo *X* cum *om.* *WXm1YR*

noluisset, actus est in exilium. immo qui iam traditor fuit permanere etiam haereticus uoluit, ut falsum honorem in ipsa parte Donati haberet, qui habere in catholica nullum posset, tam manifestis traditionis suae gestis publico iudicio reseratis. haec tu profecto falsa esse dicturus es et pro uestris maioribus, ut plurimum possis, contra nostros alia prolaturus. quod quidem forsitan non ualebis, non inueniendo quid proferas. sed fac te inuenisse, fac protulisse: tantane furis inpudentia, ut abs te prolatis magis contendas credi oportere quam eis, quae proferuntur a nobis? aut enim et hic et illic fuerunt traditores, si et tu aliqua recitas de confessione nostrorum, aut si aliquid putas contra uestros a nostris esse confictum, cur non et a uestris contra nostros hoc idem nobis putare conceditis? ergo pro humanis factis aut et hinc et inde manifestatis aut ex utroque latere incertis ne, qui in unum deum credimus, litigemus, quod certum et diuinum munus est, in Christi gratia concordemus. cum enim gesta maiorum nostrorum atque uestrorum hinc atque inde contraria recitantur nobis tanto post natis, si nec saltem dubitare permittitur, quid iniquius, si autem permittitur, quid sufficientius? neque enim sicut incertum est a quibus extiterit traditionis malum, sic incertum est a quo iubeatur reddi pacis bonum.

XXXI. 35. Ac per hoc qui pro incerto alieno malo pacem Christi respuit, certissime malus est, quandoquidem Cyprianus nec pro certa permixtorum malitia zizaniorum pacem deseruit frumentorum, qui scribens ad Maximum dixit: e t s i u i d e n t u r i n e c c l e s i a e s s e z i z a n i a, n o n t a m e n i m p e d i r i d e b e t f i d e s a u t c a r i t a s n o s t r a, u t q u o n i a m z i z a n i a e s s e

26 Cypr. epist. 54, 3

1 noluisse tactus *WXm1Ym1R* noluisse tractus *Ym2* 2 ipsam *WXm1YR* 3 partem *Xm1YR* 5 profectu *Ym1* 12 uestros] uos *R* 15 ne qui] neque *WXm1YR* 20 inquius *W* 21 enim *om.* *W* quibusdam *Zm1* 22 reddi *Ym2* redditur *WYm1R* redditum *XZ* reddi turbatae *v* 25 militia *WXm1Ym1* 26 maximinum *XZ* 28 aut fides aut *Cypr.* zizanium est *Xm2Z*

in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. non dixit 'suspicamur opinamur arbitramur conicimus credimus', sed 'cernimus' dixit. o uerbum, quo cuncta dubitatio tolleretur, ut corpus Christi non diuideretur! si sola frumenta desideras, geme in labore agri, gaude in spe horrei, tolera malos in communione sacramentorum Christi, ne ante litoris tempus retia disrumpendo fias, quod tolerare noluisti. ista dicerem. si de traditoribus quos accusatis aliquid probassetis; immo hoc uero tempore nec ista iam dicerem; non enim iubeor tolerare, cum quibus iam non cogor uiuere. quodsi mihi etiam nunc traditor demonstretur, qua conscientia desero tot christianas gentes quibus non demonstratur? deinde ego ipse si nunc disco, quod paulo ante nesciebam, cur in me rescinditis quod sciebam? baptismum quippe Christi me accepisse sciebam; uos etiam ipsi alienum scelus docetis, quod ignoratum nemini obesse conceditis.

XXXII. 36. Cur ergo heri baptizatum hodie rebaptizatis, cum alienum scelus quod heri nesciebat hodie doceatis? nesciens a quali acceperit baptismi accepti non erat reus: modo abs te hoc didicit, baptismi rescissi quare fit reus? nam siue consenserit documentis tuis siue non consenserit, qui Christi baptismum ministerio traditoris accepit, nisi probaueris eum scisse a quo acceperit, nec secundum uos recte poteris baptizare. iam nunc auerte ab studio partium mentem tuam et considera, quam innumerabilis multitudo christianorum in Africa ipsa nesciat qui fuerint traditores; quanto magis in cetero orbe terrarum quantam multitudinem nisi, cum bapti-

1 cernimus *om. Z* cernimus—ecclesia *om. WXYR* cernimus de ecclesia *mg. Ym2* 5 labori *Xm1* 6 communion. *W* littoris *XZ* 7 dirumpendo *Z* fiat *WXYm1RZ* noluisti] potuisti *Ym1* ita *Z* dicerem] dicere in *W* 8 uero hoc *Xm2Z* 11 qua] quia *R* 13 quur *R*, *om. W* in] im *Xm1* 15 docetis *om. WXm1YRv* 16 concedetis *R* 17 quur *R* here *Xm1* 18 nesciebat *scripsi* nesciebam *codd. v* 20 recissi *Z* 21 non *s. l. Y* 23 poteris *scripsi* potueris *codd. v*, *cf. IIII 58, 69 init.* 24 auerte] acute *WXm1YR* 26 nesiat *W* nec ciat *Xm1* nec sciat *Xm2Z* 27 quamtam *WX*

zaretur, scisse conuiceris, aut baptizandam dicere non audebis aut iudicare de occultis cordis audebis! et ubi est — quod tibi placet — quae abs te interposita est diuina sententia: *quae manifesta sunt, nobis, quae autem occulta sunt, domino deo uestro?* crede orbi christiano dicenti tibi: 'baptismum Christi scio, qui fuerint traditores in Africa uel ubilibet ignoro. quid in me occulta humana iudicas, ut manifesta in me diuina rescindas? fac te scelus alienum modo mihi probare; quod dicis, hoc cum baptismum acceperam nesciebam. si propter eos, quos nunc mihi prodis, ⟨baptizare me uis, debes etiam⟩ baptizare eos, qui nescientes ab adulteris acceperunt quos modo prodideris'. quid ad haec dicis nisi: 'non est sanctum, non est mundum nisi quod uoluero et quando uoluero'?

XXXIII. 37. *In hac re testis est*, inquis, *totius orbis paene conscientia.* respondetur tibi: in hac re totius orbis nulla est omnino conscientia. *hoc,* inquis, *maiores nostri a suis parentibus acceperunt.* respondetur: sed errantes ab errantibus aut calumniantibus; nam et maiores Iudaeorum corpus Christi de sepulcro furatum a suis maioribus acceperunt. *non olim defuncti sunt*, inquis, *qui traditionis huius facinus per quos et quibus locis admissum sit cognouerunt.* respondetur: hoc et nostri pro suis partibus dicunt. *extant*, inquis, *etiam libri, quibus ordo rerum gestarum fideliter ac diligenter adscriptus est; sunt acta, sunt litterae, multorum quoque tenetur manifesta confessio.* respondetur tibi haec et nostris pro suis partibus non deesse. aut ergo illis credamus, qui potuerunt causam suam illis ecclesiis persuadere, quas scriptas in libris diuinis et canonicis legimus, aut, quod tu dixisti de Optato,

3 epist. Cresc. et Deut. 29, 29 14. 16. 19. 22 epist. Cresc. 28 cf. p. 422, 19

1 conuinceris *WXm1YR* 5 credo *Xm1* tibi] ubi *W* 6 fuerunt *Ym1* 7 occulte humane *R* 9 acciperam *W* acciperem *v* 10 si] sic *Z* baptizare—debes *add. mg. v* etiam *ego addidi* 11 baptizare] baptiza *Xm2Z* 13 quando] quomodo *v* 14 inquid *R* 15 hanc rem *WXYm1Z* 19 sepulchro *XYRZ* 21 responderunt *YR* 22 exstant *Y* 23 ac] hac *R* 26 ego *W* 28 obtato *W*

nec absoluamus dubia nec damnemus et pacem Christi. cuius bonum dubium non est, fraterna dilectione teneamus.

XXXIIII. 38. Sed orientales, quos modo nostros esse concedis, non latuisse hoc facinus dicis atque, ut hoc probes, inseris principium epistulae concilii Serdicensis, ubi Donati Carthaginis episcopi uestri nomen inuenitur adscriptum. quod ideo factum putas et adfirmas, quod uidelicet orientalibus, qui de concilio suo haec scripta miserunt, facinus displicuerit traditorum et ab eorum se communione retraxerant et propterea Donato uestro communicabant. disce ergo quod nescis: Serdicense concilium Arrianorum fuit, quod notum iam diu est et habemus in manibus, contractum maxime contra Athanasium episcopum Alexandrinum catholicum, qui eorum errorem ex ipsa ciuitate ortum prae ceteris acriter arguebat et refellebat. non igitur mirum, si illi haeretici Donatum sibi ut suum assciscere temptauerunt, quos per totum orbem catholica damnabat ecclesia; quamquam nos sine ciuitatum nominibus episcopos ad quos hae litterae datae sunt habeamus. aut ergo aliquis Donatus fuit non in Africa episcopus, cui nomini Carthago a uestris est addita, aut, ut dixi, Africanam haeresim orientalis haeresis sibi temptauit adiungere. quod hinc maxime credibile est, quod ad Carthaginis episcopum Romano praetermisso numquam orientalis catholica scriberet, ubi saltem uester scribi debuit, quem soletis Romam paucis uestris mittere ex Africa. sed deo gratias, quod nec ualuit, si tamen coepta est, illa conspiratio haereticorum orientalium cum Afris haereticis

4 cf. epist. Cresc. 5 cf. IIII 44, 52 7 cf. epist. Cresc.

3 orientalis *WXm1Ym1* 5 serdiscensi *W* serdicensi *cet.* Sardicensis *v* 6 cartaginis *W* 9 retraxerunt *Z* 10 Sardicense *v* 11 notum *ed. Louan.* totum *codd. v* et *scripsi* ut *codd. v* 12 in manibus contractum *om. R* 14 hortum *W* 15 ut suum assciscere *scripsi* assumas sciscere *WXm1Ym1* assumant sciscere *R* assciscere *Xm2Ym2Z(v)* 16 catholicam *W* 17 quanquam *YR* 19 episcopis *Ym1R* nemini *codd.* 20 cartago *W* 21 heresis orientalis *XZ* temtauit *YR* 24 romani *W*

praeualere. tu Arrianos iam inter haereticos et nobis et uobis detestandos in tua epistula posuisti. unde mihi tecum necessitas nulla est etiam de hac quaestione confligere. nam quod tibi proposuisti quaestionem tamquam a nobis obiectam: 'si haec ita sunt, a communione uestrorum quemadmodum orientales postea disgregati sunt?', et respondisti, quod in recipiendis iterum nostris damnatae causae non potuerint seruare constantiam, numquid mirandum est de tam longinquis terris episcopos tuos inpune tibi narrare quod uolunt? quodsi omnino ita esset, tot populi quid fecerunt, qui cum ista nescirent tamen a uobis rebaptizandi censentur? an non est credibile, quod et haec populi ignorare potuerint, cum tu harum rerum aliquantum studiosior, quid cum Maximianensibus egerint uestri Afri in Africa, nisi litteris meis uelles respondere, non quaereres?

XXXV. 39. Illud uero, quod dixi: *neque si aliquorum in nostra communione defunctorum traditio probaretur, quae a nobis inprobatur et displicet, nos aliqua ex parte macularet*, quam ridicule putasti ridiculum et minus conueniens prudentiae meae! proinde iam cupio nosse, quomodo id refellerit prudentia tua; an quia dicis te non uidere, quomodo a nobis inprobetur uel quatenus displiceat, quod numquam cognito errore damnauimus in eorum schismate positi? uide potius, quam breuiter ad ista respondeam. ego in ecclesia sum, cuius membra sunt illae omnes ecclesiae, quas ex laboribus apostolorum natas atque firmatas simul in litteris canonicis nouimus. earum communionem, quantum me adiuuat dominus, siue in Africa siue ubicumque non deseram. in hac communione si fuerunt quos nescio traditores, cum eos demonstraueris, et carne et corde mortuos detestabor, nequaquam

2. 6. 18. 20 cf. epist. Cresc. 6 cf. p. 411, 8 15 Petil. I 17, 19

2 tuae *W* nulla necessitas *Zm1v* 5 a *om. W* orientalis *Ym1* 6 segregati *Ym2R* 7 uestris *R* 11 et *scripsi* est *WXm1Ym1, om. cet. v* 13 quod *R* 14 africam si *Xm1YR* africa si *Xm2Z* uallenes *Xm2* ualeres *Z* 18 ex aliqua *v* 20 id refellerit—quomodo *om. Z* 25 firmitas *Ym1*

tamen a uiuis in eiusdem ecclesiae sancta unitate manentibus propter mortuos alienabor. neque enim ipsi hanc ecclesiam condiderunt, sed in ea si boni frumentum, si autem mali palea fuerunt. uos autem quos tam manifestae ecclesiae zizania uel palea maculare non posset, quae causa fuit uestrae diuisionis nisi adpetitus sacrilegi schismatis? *si tibi,* inquis, *displicet, inproba, fuge et relinque ecclesiam traditorum, noli errantium maiorum tuorum sequi uestigia.* ad hoc respondeo: si nec illi fuerunt traditores, maiores mei sunt; si fuerunt quod ego non sum, non sunt maiores mei. ecclesiam teneo plenam tritico et palea. non dico si alios, qui suam sarcinam portant, sed si me ipsum in ea mihi ostenderes traditorem, ubi mihi licet in melius commutari, non mihi opus est inde separari. si quos tales in sacramentorum eius communione cognouero, uerbo et disciplina domini emendo quos possum, tolero quos emendare non possum. fugio paleam, ne hoc sim, non aream, ne nihil sim.

XXXVI. 40. Proinde noli frustra in hac sententia uentilari. magis enim me ammonet, quomodo id agam, praeceptum apostolicum quod ipse posuisti: *ne communices peccatis alienis; te ipsum castum serua.* nam ut ostenderet, quemadmodum quisque non communicaret peccatis alienis, ad hoc addidit: t e i p s u m c a s t u m s e r u a. non enim, qui se castum seruat, communicat peccatis alienis, quamuis non eorum peccata, sed illa quae ad iudicium sibi sumunt dei sacramenta communicet cum eis, a quibus se castum seruando fecit alienum. alioquin etiam Cyprianus, quod absit, peccatis raptorum et faeneratorum collegarum communicabat, cum quibus tamen in communione diuinorum sacramentorum manebat, de quibus

6 epist. Cresc. 11 cf. Gal. 6, 5 20 epist. Cresc. et I Tim. 5, 22

4 zi(ze-*R*)zaniae *YR* 7 displicent *XZ* 8 malorum *WXm1YR* 12 portat *WYm1* 14 in *om.* *WYR* 18 hanc *WYRv* sententiam *YRv* uentilare *YR* 19 amonet *Ym1* admonet *Ym2RZ* 21 nan *X* 22 communicet *Z* 26 communicent *WYR* 27 alioquim *Ym1R* 28 feneratorum *WZv* funeratorum *YR*

noluisset, actus est in exilium. immo qui iam traditor fuit permanere etiam haereticus uoluit, ut falsum honorem in ipsa parte Donati haberet, qui habere in catholica nullum posset, tam manifestis traditionis suae gestis publico iudicio reseratis. haec tu profecto falsa esse dicturus es et pro uestris maioribus, ut plurimum possis, contra nostros alia prolaturus. quod quidem forsitan non ualebis, non inueniendo quid proferas. sed fac te inuenisse, fac protulisse: tantane furis inpudentia, ut abs te prolatis magis contendas credi oportere quam eis, quae proferuntur a nobis? aut enim et hic et illic fuerunt traditores, si et tu aliqua recitas de confessione nostrorum, aut si aliquid putas contra uestros a nostris esse confictum, cur non et a uestris contra nostros hoc idem nobis putare conceditis? ergo pro humanis factis aut et hinc et inde manifestatis aut ex utroque latere incertis ne, qui in unum deum credimus, litigemus, quod certum et diuinum munus est, in Christi gratia concordemus. cum enim gesta maiorum nostrorum atque uestrorum hinc atque inde contraria recitantur nobis tanto post natis, si nec saltem dubitare permittitur, quid iniquius, si autem permittitur, quid sufficientius? neque enim sicut incertum est a quibus extiterit traditionis malum, sic incertum est a quo iubeatur reddi pacis bonum.

XXXI. 35. Ac per hoc qui pro incerto alieno malo pacem Christi respuit, certissime malus est, quandoquidem Cyprianus nec pro certa permixtorum malitia zizaniorum pacem deseruit frumentorum, qui scribens ad Maximum dixit: e t s i u i d e n t u r i n e c c l e s i a e s s e z i z a n i a, n o n t a m e n i m p e d i r i d e b e t f i d e s a u t c a r i t a s n o s t r a, u t q u o n i a m z i z a n i a e s s e

26 Cypr. epist. 54, 3

1 noluisse tactus *WXm1Ym1R* noluisse tractus *Ym2* 2 ipsam *WXm1YR* 3 partem *Xm1YR* 5 profectu *Ym1* 12 uestros] uos *R* 15 ne qui] neque *WXm1YR* 20 inquius *W* 21 enim *om. W* quibusdam *Zm1* 22 reddi *Ym2* redditur *WYm1R* redditum *XZ* reddi turbatae *v* 25 militia *WXm1Ym1* 26 maximinum *XZ* 28 aut fides aut *Cypr.* zizanium est *Xm2Z*

in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. non dixit 'suspicamur opinamur arbitramur conicimus credimus', sed 'cernimus' dixit. o uerbum, quo cuncta dubitatio tolleretur, ut corpus Christi non diuideretur! si sola frumenta desideras, geme in labore agri, gaude in spe horrei, tolera malos in communione sacramentorum Christi, ne ante litoris tempus retia disrumpendo fias, quod tolerare noluisti. ista dicerem, si de traditoribus quos accusatis aliquid probassetis; immo hoc uero tempore nec ista iam dicerem; non enim iubeor tolerare, cum quibus iam non cogor uiuere. quodsi mihi etiam nunc traditor demonstretur, qua conscientia desero tot christianas gentes quibus non demonstratur? deinde ego ipse si nunc disco, quod paulo ante nesciebam, cur in me rescinditis quod sciebam? baptismum quippe Christi me accepisse sciebam; uos etiam ipsi alienum scelus docetis, quod ignoratum nemini obesse conceditis.

XXXII. 36. Cur ergo heri baptizatum hodie rebaptizatis, cum alienum scelus quod heri nesciebat hodie doceatis? nesciens a quali acceperit baptismi accepti non erat reus; modo abs te hoc didicit, baptismi rescissi quare fit reus? nam siue consenserit documentis tuis siue non consenserit, qui Christi baptismum ministerio traditoris accepit, nisi probaueris eum scisse a quo acceperit, nec secundum uos recte poteris baptizare. iam nunc auerte ab studio partium mentem tuam et considera, quam innumerabilis multitudo christianorum in Africa ipsa nesciat qui fuerint traditores; quanto magis in cetero orbe terrarum quantam multitudinem nisi, cum bapti-

1 cernimus *om. Z* cernimus—ecclesia *om. WXYR* cernimus de ecclesia *mg. Ym2* 5 labori *Xm1* 6 communion· *W* littoris *XZ* 7 dirumpendo *Z* fiat *WXYm1RZ* noluisti] potuisti *Ym1* ita *Z* dicerem] dicere in *W* 8 uero hoc *Xm2Z* 11 qua] quia *R* 13 quur *R*, *om. W* in] im *Xm1* 15 docetis *om. WXm1YRv* 16 concedetis *R* 17 quur *R* here *Xm1* 18 nesciebat *scripsi* nesciebam *codd. v* 20 recissi *Z* 21 non *s. l. Y* 23 poteris *scripsi* potueris *codd. v*, *cf. IIII 58, 69 init.* 24 auerte] acute· *WXm1YR* 26 nesiat *W* nec ciat *Xm1* nec sciat *Xm2Z* 27 quamtam *WX*

zaretur, scisse conuiceris, aut baptizandam dicere non audebis aut iudicare de occultis cordis audebis! et ubi est — quod tibi placet — quae abs te interposita est diuina sententia: *quae manifesta sunt, uobis, quae autem occulta sunt, domino deo uestro?* crede orbi christiano dicenti tibi: 'baptismum Christi scio, qui fuerint traditores in Africa uel ubilibet ignoro. quid in me occulta humana iudicas, ut manifesta in me diuina rescindas? fac te scelus alienum modo mihi probare; quod dicis, hoc cum baptismum acceperam nesciebam. si propter eos, quos nunc mihi prodis, ⟨baptizare me uis, debes etiam⟩ baptizare eos, qui nescientes ab adulteris acceperunt quos modo prodideris'. quid ad haec dicis nisi: 'non est sanctum, non est mundum nisi quod uoluero et quando uoluero'?

XXXIII. 37. *In hac re testis est*, inquis, *totius orbis paene conscientia.* respondetur tibi: in hac re totius orbis nulla est omnino conscientia. *hoc*, inquis, *maiores nostri a suis parentibus acceperunt.* respondetur: sed errantes ab errantibus aut calumniantibus; nam et maiores Iudaeorum corpus Christi de sepulcro furatum a suis maioribus acceperunt. *non olim defuncti sunt*, inquis, *qui traditionis huius facinus per quos et quibus locis admissum sit cognouerunt.* respondetur: hoc et nostri pro suis partibus dicunt. *extant*, inquis, *etiam libri, quibus ordo rerum gestarum fideliter ac diligenter adscriptus est; sunt acta, sunt litterae, multorum quoque tenetur manifesta confessio.* respondetur tibi haec et nostris pro suis partibus non deesse. aut ergo illis credamus, qui potuerunt causam suam illis ecclesiis persuadere, quas scriptas in libris diuinis et canonicis legimus, aut, quod tu dixisti de Optato,

3 epist. Cresc. et Deut. 29, 29 14. 16. 19. 22 epist. Cresc. 28 cf. p. 422, 19

1 conuinceris *WXm1YR* 5 credo *Xm1* tibi] ubi *W* 6 fuerunt *Ym1* 7 occulte humane *R* 9 acciperam *W* acciperem *v* 10 si] sic *Z* baptizare—debes *add. mg. v* etiam *ego addidi* 11 baptizare] baptiza *Xm2Z* 13 quando] quomodo *v* 14 inquid *R* 15 hanc rem *WXYm1Z* 19 sepulchro *XYRZ* 21 responderunt *YR* 22 exstant *Y* 23 ac] hac *R* 26 ego *W* 28 obtato *W*

nec absoluamus dubia nec damnemus et pacem Christi, cuius bonum dubium non est, fraterna dilectione teneamus.

XXXIIII. 38. Sed orientales, quos modo nostros esse concedis, non latuisse hoc facinus dicis atque, ut hoc probes, inseris principium epistulae concilii Serdicensis, ubi Donati Carthaginis episcopi uestri nomen inuenitur adscriptum. quod ideo factum putas et adfirmas, quod uidelicet orientalibus, qui de concilio suo haec scripta miserunt, facinus displicuerit traditorum et ab eorum se communione retraxerant et propterea Donato uestro communicabant. disce ergo quod nescis: Serdicense concilium Arrianorum fuit, quod notum iam diu est et habemus in manibus, contractum maxime contra Athanasium episcopum Alexandrinum catholicum, qui eorum errorem ex ipsa ciuitate ortum prae ceteris acriter arguebat et refellebat. non igitur mirum, si illi haeretici Donatum sibi ut suum assciscere temptauerunt, quos per totum orbem catholica damnabat ecclesia; quamquam nos sine ciuitatum nominibus episcopos ad quos hae litterae datae sunt habeamus. aut ergo aliquis Donatus fuit non in Africa episcopus, cui nomini Carthago a uestris est addita, aut, ut dixi, Africanam haeresim orientalis haeresis sibi temptauit adiungere. quod hinc maxime credibile est, quod ad Carthaginis episcopum Romano praetermisso numquam orientalis catholica scriberet, ubi saltem uester scribi debuit, quem soletis Romam paucis uestris mittere ex Africa. sed deo gratias, quod nec ualuit, si tamen coepta est, illa conspiratio haereticorum orientalium cum Afris haereticis

4 cf. epist. Cresc. 5 cf. IIII 44, 52 7 cf. epist. Cresc.

3 orientalis *WXm1Ym1* 5 serdiscensi *W* serdicensi *cet.* Sardicensis *v* 6 cartaginis *W* 9 retraxerunt *Z* 10 Sardicense *v* 11 notum *ed. Louan.* totum *codd. v* et *scripsi* ut *codd. v* 12 in manibus contractum *om. R* 14 hortum *W* 15 ut suum assciscere *scripsi* assumas sciscere *WXm1Ym1* assumant sciscere *R* assciscere *Xm2Ym2Z(v)* 16 catholicam *W* 17 quanquam *YR* 19 episcopis *Ym1R* nemini *codd.* 20 cartago *W* 21 heresis orientalis *XZ* temtauit *YR* 24 romani *W*

praeualere. tu Arrianos iam inter haereticos et nobis et uobis detestandos in tua epistula posuisti, unde mihi tecum necessitas nulla est etiam de hac quaestione confligere. nam quod tibi proposuisti quaestionem tamquam a nobis obiectam: 'si haec ita sunt, a communione uestrorum quemadmodum orientales postea disgregati sunt?', et respondisti, quod in recipiendis iterum nostris damnatae causae non potuerint seruare constantiam, numquid mirandum est de tam longinquis terris episcopos tuos inpune tibi narrare quod uolunt? quodsi omnino ita esset, tot populi quid fecerunt, qui cum ista nescirent tamen a uobis rebaptizandi censentur? an non est credibile, quod et haec populi ignorare potuerint, cum tu harum rerum aliquantum studiosior, quid cum Maximianensibus egerint uestri Afri in Africa, nisi litteris meis uelles respondere, non quaereres?

XXXV. 39. Illud uero, quod dixi: neque si aliquorum in nostra communione defunctorum traditio probaretur, quae a nobis inprobatur et displicet, nos aliqua ex parte macularet, quam ridicule putasti ridiculum et minus conueniens prudentiae meae! proinde iam cupio nosse. quomodo id refellerit prudentia tua; an quia dicis te non uidere. quomodo a nobis inprobetur uel quatenus displiceat, quod numquam cognito errore damnauimus in eorum schismate positi? uide potius, quam breuiter ad ista respondeam. ego in ecclesia sum, cuius membra sunt illae omnes ecclesiae, quas ex laboribus apostolorum natas atque firmatas simul in litteris canonicis nouimus. earum communionem, quantum me adiuuat dominus, siue in Africa siue ubicumque non deseram. in hac communione si fuerunt quos nescio traditores, cum eos demonstraueris, et carne et corde mortuos detestabor, nequaquam

2. 6. 18. 20 cf. epist. Cresc. 6 cf. p. 411, 8 15 Petil. I 17, 19

2 tuae *W* nulla necessitas *Zm1v* 5 a *om. W* orientalis *Ym1* 6 segregati *Ym2R* 7 uestris *R* 11 et *scripsi* est *WXm1Ym1*, *om. cet. v* 13 quod *R* 14 africam si *Xm1YR* africa si *Xm2Z* uallere *Xm2* ualeres *Z* 18 ex aliqua *v* 20 id refellerit—quomodo *om. Z* 25 firmitas *Ym1*

tamen a uiuis in eiusdem ecclesiae sancta unitate manentibus propter mortuos alienabor. neque enim ipsi hanc ecclesiam condiderunt, sed in ea si boni frumentum, si autem mali palea fuerunt. uos autem quos tam manifestae ecclesiae zizania uel palea maculare non posset, quae causa fuit uestrae diuisionis nisi adpetitus sacrilegi schismatis? *si tibi,* inquis, *displicet, inproba, fuge et relinque ecclesiam traditorum, noli errantium maiorum tuorum sequi uestigia.* ad hoc respondeo: si nec illi fuerunt traditores, maiores mei sunt; si fuerunt quod ego non sum, non sunt maiores mei. ecclesiam teneo plenam tritico et palea. non dico si alios, qui suam sarcinam portant, sed si me ipsum in ea mihi ostenderes traditorem, ubi mihi licet in melius commutari, non mihi opus est inde separari. si quos tales in sacramentorum eius communione cognouero, uerbo et disciplina domini emendo quos possum, tolero quos emendare non possum. fugio paleam, ne hoc sim, non aream, ne nihil sim.

XXXVI. 40. Proinde noli frustra in hac sententia uentilari. magis enim me ammonet, quomodo id agam, praeceptum apostolicum quod ipse posuisti: *ne communices peccatis alienis; te ipsum castum serua.* nam ut ostenderet, quemadmodum quisque non communicaret peccatis alienis, ad hoc addidit: t e i p s u m c a s t u m s e r u a. non enim, qui se castum seruat, communicat peccatis alienis, quamuis non eorum peccata, sed illa quae ad iudicium sibi sumunt dei sacramenta communicet cum eis, a quibus se castum seruando fecit alienum. alioquin etiam Cyprianus, quod absit, peccatis raptorum et faeneratorum collegarum communicabat, cum quibus tamen in communione diuinorum sacramentorum manebat, de quibus

6 epist. Cresc. 11 cf. Gal. 6, 5 20 epist. Cresc. et I Tim. 5, 22

4 zi(ze-*R*)zaniae *YR* 7 displicent *XZ* 8 malorum *WXm1YR* 12 portat *WYm1* 14 in *om. WYR* 18 hanc *WYRv* sententiam *YRv* uentilare *YR* 19 amonet *Ym1* admonet *Ym2RZ* 21 nan *X* 22 communicet *Z* 26 communicent *WYR* 27 alioquim *Ym1R* 28 feneratorum *WZv* funeratorum *YR*

dicit: episcopi plurimi, quos et hortamento esse oportebat ceteris et exemplo, diuina procuratione neglecta procuratores rerum saecularium fieri, derelicta cathedra, plebe deserta per alienas prouincias oberrantes negotiationis quaestuosae nundinas aucupari, esurientibus in ecclesia fratribus habere argentum largiter uelle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicantibus faenus augere. numquid talium communicabat ille peccatis, numquid eorum sectam sequebatur? et tamen cum eis in eorundem sacramentorum communione sistebat, quia illa sacramenta non ipsi instituerant ⟨qui ea non ad salutem habebant⟩ moribus sanctis, sed ad poenam sibi ualere faciebant moribus malis.

XXXVII. 41. Quid est autem quod dicis, quod ex persona mea tibi proposuisses, quod numquam ego diuinum tradiderim testamentum? adiungis enim: *sed ille qui tradidit te creauit*, deinde contexis quae tibi bene sonare uidebantur: ⟨*a*⟩ *fonte deducitur riuus et caput membra sequuntur. sano capite omne sanum est corpus, et si quid in hoc morbi uel uitii est, omnia membra debilitat. originem suam respicit quidquid in stirpe procrescit.* et post haec quasi in extremo concludis: *non potest innocens esse qui sectam non sequitur innocentis.* in his omnibus uerbis tuis creatorem meum, caput meum non fecisti nisi traditorem, quem quidem accusare tantum, non conuincere potuisti. ego autem nec eius innocentiam mihi

1 Cypr. De lapsis c. 6 14 cf. epist. Cresc. 16 epist. Cresc. cf. IIII 45, 54 17. 22 epist. Cresc.

1 dic. *Ym1* dicunt *Ym2R* ortamento *WX* ornamento *YRZv* 2 oportet *Cypr.* et *om. XZ* 3 contempta *Cypr.* regum *Cypr.* 8 rapere] parere *WYm1* parare *Ym2R* fenus *W* foenus *X* 9 ille communicabat *v* 10 cum] com *R* 11 persistebat *XZv, cf. index* 12 ipsi] illi *XZ* qui—habebant *addidi* 13 sanctis *scripsi* suis *codd. v* ad *om. Xm1* 14 quid est] Quidem *R* quod ex] cum ex *Xm2Zv* 15 proposuisses] pro suis es *W* ego numquam *v* 17 a *addidi ex IIII 45, 54* 18 secut̃ *X* 19 uitii] utii *W* 20 quicquid *XYRZ* 21 processit *XYRZv*

creatricem uel fontem caputue constituo. sed tu ad illud redis in quo Petilianus errauit, ne, cum quisque nascitur in sanctificatione baptismatis, Christus sit origo caputque nascentis, et non uis uenire in maledictum de quo scriptum est: maledictus omnis qui spem suam ponit in homine, cum te aliunde non inuoluas nec, cum resilueris, in aliud recidas.

XXXVIII. 42. Sed et testimonio me admones de scripturis, quid tibi adhuc ad ista respondeam. dicis enim propter hoc scriptum esse: *in legalibus patrum uestrorum ne ambulaueritis* nec aduertis dictum esse Iudaeis, ut mala facta patrum suorum non imitarentur, non ut ab illo dei populo scinderentur. si ergo licuit regi Dauid Samuheli Esaiae Hieremiae Zachariae ceterisque sanctis et prophetis dei inter contemptores legis dei mandata seruare atque in illos ipsos mandati transgressores multa digna et uera uerba iaculari, patrum quoque illa peccata, quibus sub Moyse ita offenderunt deum, ut nemo eorum dignus esset terram promissionis intrare, non imitari, non sectari, sed detestari ac fugere et illis, qui ea committerent, similitudinem talium patrum increpare nec tamen sibi alterum populum quasi purgatum et liquatum separatione sacrilega constituere, quomodo nobis non liceat nec facta nescio quorum, quae magis obicitis quam probatis, imitari nec tamen ab ea, quae in uniuerso mundo, sicut apostolus dicit, fructificat et crescit, sancta ecclesia separari? numquid aliqua sacramenta instituerunt traditores in quibus baptizarer, numquid aliquos libros de facienda uel imitanda traditione posteris condiderunt et eorum tenemus sequimurque doctrinam? quod si fecissent nec sibi communicare paterentur nisi eos,

4 Hier. 17, 5 9 epist. Cresc. et Ezech. 20, 18 23 Col. 1, 6

2 cum quisque] cuiusque *v* nascitur *om. YRv* 5 hominem *WXm1YR* 6 nec] ne *XZv* resilieris *Wm2XYRZv* 7 ammonet *X* ammones *Y* 11 populu *Ym1* populus *R* 12 scinderetur *R* samuel *Xm1* samueli *WXm2R* isaiae *R(v)* iheremiae *Z* 13 et] ac *v* 16 moise *R* 18 imitare *WYm1* illos—similitudine *v* 20 liquantum *Ym1* eliquatum *Z* 24 ecclesia sancta *Zm1* 27 poteris *W* 28 fecisset *R*

qui illa legerent adprobarent, ipsi ab ecclesiae se unitate diuiderent; in quorum diuisione me si uideres, tunc me dicere deberes esse in ecclesia traditorum. quodsi sua pessima de facienda traditione praecepta conscriberent nec tamen extra ecclesiam sua propria congregatione atque communione colligerentur, zizania propterea conputarentur, quorum causa frumenta non recte desererentur.

XXXVIIII. 43. Ecce dico iterum, quae me ulterius uetas dicere: arguis apud me eos, quos iam olim defunctos mea cognitio non iudicauit. dicis tu contra: *licet tibi et hodie iudicare, et iudicium non tantum de uiuis, sed etiam de mortuis haberi potest. licet enim sit mortuus qui peccauit, numquam illud moritur quod admisit.* quid, si cum uiueret se correxit deumque placauit, nonne mortuum et deletum est quod admisit, sicut Felicianus et Praetextatus Maximiani ordinatores data, sicut dicis, dilatione se ⟨a⟩ tanto scelere correxerunt? mirum est autem, si propria peccata non obsunt hominibus, qui ea facta correxerint, et aliis obsunt, qui ea omnino non fecerint; quodsi de nobis agitur, adde 'qui nec facta cognouerint'. sed dicis licere mihi etiam hodie iudicare, quia iudicium non tantum de uiuis, sed etiam de mortuis fieri potest. ecce uolo iudicare, sed uos causam ipsam non uultis agere, immo uero tunc actam, tunc etiam sine dubio terminatam nobis demonstrantibus non uultis agnoscere. sed faciamus uos potius habere quos docere possitis. quos nondum docuistis quare iam rebaptizandos esse contenditis, quandoquidem traditoribus quos ignorauerant baptizatos nec cum docue-

9 Petil. I 17, 19 10 epist. Cresc.

1 leg. adprob.] *cf. index s. u. asyndeton* 2 prouideres *R* 7 desererentur *WXYm1RZ* 9 defunctus *Wm1* 10 iudicabit *R* 12 sit] si *WY* 13 ammisit *Ym1* quid] qui *Xm1* 14 placuit *W* 15 ammisit *XY* ordinatoris *Ym1R* 16 a *addidi, cf. index s. u.* corrigo 18 *pr.* ea] et a *WYm1* et *Ym2R* 19 omnino] omnia *X* fecerunt *R* 23 dubio] debito *WXm1YR* 25 quos (*ante* docere) *scripsi* quod *codd. v* 27 a traditoribus *Xm2Zv, cf. index s. u. datiuus*

ritis baptizare debeatis, sicut eos, qui nescientes ab adulteris baptizati sunt, et illis proditis atque conuictis non baptizatis?

XL. 44. Hic forte dicas: sed de Caeciliano iam iudicatum est. respondetur tibi: iam iudicatum erat et de Primiano a centum episcopis uestris, quibus eum iniquissimum Maximianus persuaserat, antequam Bagaiense concilium faceretis. sed in primo iudicio damnatus est absens, in secundo absolutus est praesens. si post primum quos baptizauit rebaptizari non possunt, quanto potius post secundum! ita et Caecilianus primo apud Carthaginem iudicio Secundi Tigisitani damnatus est absens, secundo iudicio Miltiadis Romani absolutus est praesens. adhuc nos de illo certos esse non uultis: saltem dubitare permittite. uincit enim uos non solum qui Caecilianum scit innocentem, uerum etiam qui nescit nocentem. uos autem utrosque rebaptizandos esse censetis, et qui dicunt 'nouimus' et qui dicunt 'non nouimus qualis fuerit Caecilianus'. non sunt baptizandi quos baptizauit Primianus post primum iudicium quo damnatus est absens, et baptizandi sunt quos baptizauit Caecilianus post secundum iudicium quo absolutus est praesens. illum damnatum damnare non licuit, de isto absoluto saltem liceat dubitare. cuius crimina etiamsi certa nobis essent, in ecclesia constitutos, quam spiritus sanctus uelut aream cum palea praenuntiauit, nequaquam nos aliena peccata non imitata macularent. et tamen etiamsi nobis incerta esse dicuntur, non solum rei constituimur, uerum etiam rebaptizandi iudicamur. itane agitis, sicine cuncta peruertitis, tantumne re uera uobis licere arbitramini, ut quod uultis sit sanctum, quod uultis inmundum? cohibete uos, non proficiatis in malis, ne pereatis a bonis.

5 inquisi inum *W* 6 uagaiense *codd.* 10 cartaginem *W* tigistani *WXm2Z* tigistiani *Xm1R* 11 militiadis *Xm1YR* meltiadis *Xm2Z* 21 saltim *XZ* 22 constitutis *Ym2R* 23 area *WXm1YR* 24 si nobis etiam *X* si a nobis etiam *Z* 25 constituimus *W* baptizandi *YRv* 26 sicsine *Ym1* siccine *Zv* 28 cohibite *Ym1* 29 ne repereatis *W*

XLI. 45. Iam illud, quod dixi: quodsi de persecutionibus agis, cito respondeo, si aliquid inique passi estis, non pertinere ad eos qui talia quamuis inprobe facientes pro pace tamen unitatis laudabiliter tolerant, quam fallaciter refellere uoluisti, prorsus non cogitans litteras tuas sani capitis habituras esse lectorem! ita enim respondes, quasi ego dixerim persecutionem uobis pro pace unitatis fieri debere. quod illo quidem loco non dixi, sed dixi: 'si aliquid inique passi estis, non pertinere ad eos, a quibus laudabiliter pro unitatis pace tolerantur, qui talia in uos quamuis inprobe faciunt'. quod cum apertissime dictum sit, saltem expositum attendant quos fallere uoluisti; neque enim te quod tam apertum est non intellexisse arbitror, sed breuitate sententiae meae facile putasti posse in caliginem mitti, ubi, quodlibet aliud diceres, ei respondisse uidereris. cur autem dixerim malos communionis nostrae, hoc est areae dominicae paleam, cum in uos inique agunt, a bonis nostris laudabiliter pro pace tolerari, quid opus est ut ipse ostendam, ipse defendam, cum pro me beatus Cyprianus apertissime et candidissime dicat, etiam cum cernuntur in ecclesia mali, non propter eos ecclesiam deserendam, hoc est quod dixi eos pro unitatis pace tolerandos? neque enim uos amplius quam nos persequuntur, qui uos inique persequentes dant uobis ad decipiendos imperitos licet falsam similitudinem gloriae, nobis autem uulnus grande tristitiae.

XLII. 46. Deinde commemorans etiam nescio quos mortuos, quos a nostris dicis occisos, tamquam in campo facundiae tuae positus latissime exaggeras locum, in quo uobis uidemini

1 Petil. I 18, 20 7 cf. epist. Cresc. 19 cf. Cypr. epist. 54, 3 26 cf. epist. Cresc.

1 iam *scripsi* nam *codd. v* dixit *WXm1YR* 4 facientis *Wm1* 6 sani] sine *YR* 7 persecutione *Ym1* 8 fieri pro pace unitatis *XZ* 10 laudabiter *Y* qui] quia *WXm1YR* 11 faciant *R* 12 saltim *Z* et positum *W* 13 intellexisti *Ym1R* 14 breuitatem *v* 15 ei (i *m2*) *X* 18 quid] ut *W* 22 tolerandas *W* 28 suae *R*

similes martyrum, cum cotidie uestrorum incredibilia patiamur facta clericorum et circumcellionum multo peiora quam quorumlibet latronum atque praedonum. namque horrendis armati cuiusque generis telis terribiliter uagando non dico ecclesiasticam, sed ipsam humanam quietem pacemque perturbant, nocturnis adgressionibus clericorum catholicorum inuasas domos nudas atque inanes relinquunt, ipsos etiam raptos et fustibus tunsos ferroque concisos semiuiuos abiciunt. insuper nouo et antehac inaudito sceleris genere oculis eorum calcem aceto permixto infundentes et infercientes, quos euellere conpendio poterant, excruciare amplius eligunt quam citius excaecare. nam primo tantum calce ad hoc facinus utebantur, sed posteaquam illos, quibus hoc fecerant, cito salutem reparasse didicerunt, acetum addiderunt.

XLIII. 47. Omitto ante quanta commiserint, quibus easdem leges aduersus errorem uestrum constitui coegerunt, magis christiana mansuetudine temperatas quam in tam magna scelera ui congrui uigoris exertas. episcopus catholicus a Thubursicubure Seruus nomine cum inuasum a uestris locum repeteret et utriusque partis procuratores proconsulare praestolarentur examen, repente sibi in oppido memorato uestris armatis inruentibus uix uiuus aufugit. a quibus pater eius presbyter aetate ac moribus grauis ea caede, qua uehementer adflictus est, post dies paucos excessit e uita. Maximianus episcopus catholicus Bagaiensis dicta inter partes iudiciaria sententia basilicam fundi Caluianensis euicerat, quam uestri inlicite aliquando usurpauerant. hanc cum iure perspicuo retineret, in ea ipsa sub altari quo confugerat, eodem supra se

24 sqq.] cf. epist. 185

1 martirum *WR* cottidie *W* quotidie *X* 2 multa *WYR* 3 orrendis *R* 6 aggressionibus *WXYZ* 7 derelinquunt *v* 10 quosque *W* 13 fecerant hoc *Zm1* cito *om.* *W* 15 commiserunt *YRv* 18 exhertas *X* episcopis *Y* thubursicubere *W* thubursicubuere *YmLR* thubursicense *Ym2* 20 praestolarent *Xm1* 21 repetente *W* 23 pre(-ae- *W*)sbiter *WYR* 25 episcopis *Y* uagagensis *WYRZ* uagaiensis *X* dictas *WXm1Ym1R* inter] in *Z* 26 bassilica *W* basilica *YR* 27 han *Z* 28 confugerant *Ym1*

fracto eiusque lignis aliisque fustibus, ferro etiam crudeliter caesus totum illum locum sanguine obpleuit. acceperat autem et grande uulnus in inguine, unde cruore largius effluente continuo moreretur. nisi maior eorum crudelitas per occultam dei misericordiam profuisset. nam cum membris ex ea parte nudatis semiuiuus insuper pronusque traheretur, exundantes uenas latenter puluis obstrusit. inde nostrorum manibus cum ferretur, rursus illis inruentibus uiolenter extortus est grauiusque mulcatus et de excelsa turri noctu praecipitatus subter cinere stercoris molliter iacebat exceptus, sensu amisso uix extremum spiritum tenens. ibi eum transiens quidam pauper inuenit, cum uentris exonerandi causa ad eum deuertisset locum. agnouit autem, cum pauidus suam coniugem adcerseret. quam procul uerecundia dimouerat, lucernam ferentem. tunc eum ambo peruexerunt domum uel miserando uel aliquid etiam lucelli sperando, cum siue uiuus seu mortuus, collectus tamen nostris ostenderetur. quid plura? mirabili curatione sanatus est, uiuit, plures in eius corpore cicatrices quam membra numerantur. hunc ad transmarinas terras occisum a uestris fama nuntiauerat et eius facinoris inmanitas grauisque indignatus, quaquauersum audiri potuit, dolore horrendo cuncta commouerat. quo posteaquam ipse secutus est, recentissimae cicatrices eius famae illud mendacium defenderunt; nam quem tunc inspicientes uix crederent uiuum, non temere illa iactasse uidebatur occisum. hic cum illic inuenisset collegam Thubursicensem, quem paulo ante commemoraui, et alios nonnullos similia uel non multo inferiora perpessos, nec eis ad propria

2 oppleuit *WXYZ* 3 inguine] sanguine *W* affluente *Zm1* 5 ex *om. W* 6 exundantis *W* 8 ferreretur *Xm1* 9 multatus *Xm2Z* turre *Xm2* praecipitus *W* 10 cinerem *XZ* exceptus *om. R* 11 tenens] trahens *cod. Michaelinus* (*Abrinc. 94 s. XII*) 12 reuertisset *W* diuertisset *XZv* 13 cum] eum *v* accersiret *XYm2RZ* accersiit *v* 15 amb (*sic*) *W* 16 siue mortuus *v* 18 senatus *W* 20 immanitas *WXYZ* 21 indignitas *Ym2Rv* dolorem *WXm1YR* 24 inspicienter *WXm1YR* illa] illac *Xm2Z* 25 pro collegam *R* 27 per persos *W*

reuertendi ulla facultas patere uideretur, et quia circumcellionum uestrorum nobilis furor horrendum praebens uestris clericis satellitium usque quaque odiosissime innotuit, ingens in uos conflagrauit inuidia atque inde factum est, ut et praeteritae omnes contra uos leges excitarentur et istae conderentur nouae. quarum tamen uniuersarum seueritas si uestrorum inordinatae ac sine ulla lege grassanti saeuitiae comparetur, mira lenitas appellanda est. his enim magis tanta potestate accepta mansuetudo catholica commendatur quam haeretica inmanitas plectitur, immo uero in nos caedes rapinas incendia caecitates excogitando minando exercendo audacius et insanius debacchatur.

XLIIII. 48. Haec enim ego commemorare uolui, per quae factum est, ut his nostris temporibus aduersus uos ista imperialia statuta ferrentur, immo aduersus errorem uestrum. nam quid tam, si sapiatis, potest esse pro uobis? ceterum omnia quae uel anteriorum litteris didici uel ipse cognoui saeua facta uestrorum, quibus ab initio diuisionis uestrae usque ad hoc tempus ecclesiam catholicam persecuti sunt, si uelim retexere, quae lingua, qui stilus, quantum tempus otiumque sufficiat?

XLV. 49. De Optato cum agerem tuque hoc magis excusare uoluisses quam purgare ualuisses, dixisti reos hinc uestros esse non posse, quod ad eos uindicandum nemo pertulerit. tot protestationes nostrorum de furiosissimis uestrorum uiolentiis archiua publica citius impleuerunt quam ullam apud uos

5, 14 leges Honorii a. 405 latae; cf. epist. 185, 26 22 cf. Petil. I 24, 26 23 cf. epist. Cresc.

1 circumcellionem *Xm1* 4 et *om. W* 7 in•ordinate *X* inordinate *RZ* 10 caedas *Xm1* 12 de(di- *R*)bachatur *RZ* 14 ita *WXm1YRZ* 16 potest esse] prodesse *X* (*in ras. m2*). *Zv* pro uobis *scripsi* probabis *WXYm1Zv* probabile *Ym2* probabilius *R ed. Erasmi et Louan.* 17 anteriorem *Xm1Ym1* *inter* didici *et* uel *ras. 8—10 litt. X* 19 persequuti *WYm1Z* 20 qui] quis *v* 23 ualuisses *scripsi* uoluisses *WXm1Ym1R, del. Ym2, om. v* excusare quam purgare uoluisses *Xm2Z, cf. Gaud. I 31, 36* 24 eos ad *v* 26 archa *W* archina *R*

uindictam illa facta meruerunt. sed forte et hic dicatur protestationes quidem depositas, sed ad ipsos uindicanda nulla perlata. audi ergo quaedam, quae ipse sum expertus. cum receptorum a uestris Maximianensium quos damnauerant causam cognouissemus et eam quaquauersum poteramus feruenti diffamaremus instantia, illi rebus tam recentibus et tanta manifestatione clarentibus quid respondere possent non inuenientes solito crebrius et audacius circumcellionum uiolentiis turbisque furentibus nos a praedicanda catholica ueritate suaque fallacia conuincenda deterrere coeperunt. et quia multi erroris eorum laqueis implicati, cum quibus ut inde liberarentur agebamus, respondebant nobis hoc nos cum episcopis suis agere debere conlationemque nostram se uehementer optare, ubi possent uidere quibus adserentibus superaret ueritas falsitatem, in Carthaginiensi totius Africae concilio nobis placuit, ut adhibita etiam publicorum testificatione gestorum, quo possemus eis, qui hoc flagitabant, probare desiderio eorum nos minime defuisse, uestri pacifice conuenirentur episcopi, quisque ab eo nostrum, qui eodem loco in quo ille consisteret, ut per conlationem nostram errore sublato christiana et fraterna societate unitate caritate pace frueremur, id intuentes, quia, si hoc fieri uellent, adiuuante misericordia dei facillime poterat quidquid in causa nostra esset agnosci, si autem recusarent, saltem diffidentia eorum non frustra illis, qui hoc a nobis poposcerant, appareret. factum est, conuenti sunt, recusarunt; quibus uerbis, quo dolo maledictione amaritudine plenis, nunc longum est demonstrare.

XLVI. 50. Interea Crispinus Calamensis uester episcopus a Possidio collega meo in eadem ciuitate apud acta conuentus

15 cf. epist. 88

1 illam *WXm1Ym1* forte] for *W* hinc *R* 10 deuincenda *X*, *om.* *Z* errores *WXm1YR* 11 agebam *Xm1* 13 collationemque *WYRZ* 15 cartaginensi *X* chartaginiensi *Y* chartaginensi *R* carthaginensi *Z*(*v*) totius] utius *WYm1R* ut uis *Xm1* 16 posiimus *WXm1YR* 22 quicquid *XYRZ* 23 saltim *XZ* 26 plenus *R* 27 episcopus uester *XZ* 28 collegra *W* iacta *W*

ad concilium uestrum primo distulerat, pollicens cum collegis suis ibi se uisurum, quid respondere deberet. deinde post non paruum tempus repetita conuentione rursus apud acta respondit: 'uerba uiri peccatoris ne timueris, et iterum: in aures inprudentis caue quicquam dixeris, ne cum audierit inrideat sensatos sermones tuos. postremo hanc responsionem meam patriarchali sermone definio: recedant a me impii, uias eorum nosse nolo.' hanc eius responsionem cum docti indoctique riderent — quippe hominis dicentis uerba uiri peccatoris se non timere, cui respondere minime auderet, et in aures inprudentis nolle se aliquid dicere, quasi aliquod secretum fuerat inprudentis auribus temere commissurus, cum ea quae diceret multi possent prudentes audire, qualium causa et dominus Christus tanta Pharisaeis quamuis inprudentibus loquebatur, et nolle se nosse uias impiorum, quasi uias suas eum docere uellent, quos impios putabat, ac non potius ipse, si teneret uias dei, etiam impios docere deberet, sicut scriptum est: doceam iniquos uias tuas et impii ad te conuertentur —: cum ergo ista responsio a multis intellegeretur, multis etiam demonstraretur quam inanis esset, quantum attinebat ad causam, quam uero amara et maledica, quod non pertinebat ad causam, atque ita eius, sicut apud uos habetur, doctissima annositas hesterno contra stante tirone nihil aduersum ueritatem posse probaretur rideretur, subito post paucos dies iter agenti Possidio alius Crispinus eius presbyter et ut perhibetur propinquus tetendit insidias armatorum, in quas paene iam noster inciderat, nisi eis prospectis atque

4 I Mach. 2, 62 Prou. 23, 9 7 cf. Hiob 34, 27 17 Ps. 50, 15 23 *tirone*] Possidio

4 peccatores *Ym1* timuris *W* 5 caue ne *XRZ* 6 odierit *W* 8 in uias *W* 9 ridirent *WYm1* redirent *Xm1* 10 peccatores *WYm1* 12 fuerant *Ym1* commissuros *Wm1* 13 et] a *W* 14 iesus christus *Z* fariseis *W* fariseis *R* 16 putabant *Xm1* 20 quam] quantum *R* esse *W* 21 maledicta *Z* 23 adnositas *WYm1* esterno *X* tyrone *XZ* aduersus *XZ* 24 sideretur *WYR* 25 presbiter *WY* 27 indiderat *WXm1YR*

nuntiatis ad quendam fundum fugiens deuertisset, ubi ille nihil auderet uel non praeualeret uel, si quid etiam fecisset, negare non posset. quo conperto continuo consecutus est tanta caecus insania, ut iam latere turpe arbitraretur. tum domum, in qua cum suis se Possidius incluserat, saepire armatis, lapidibus circumtundere, ambire flammis, aditum ex omni parte moliri. quae uero aderat incolentium multitudo memor periculi sui, si in eo loco adgressum tantum facinus impleretur, partim illum deprecabatur ut parceret, quem resistendo non audebat offendere, partim uero ignes subpositos extinguebat. cum ille nihilo segnius coeptis feruidus atque inexoratus instaret, cessit aliquando ictibus ianua, ingressi sunt sauciatisque caede iumentis, quae in inferiore domus parte conspexerant, de superioribus episcopum deposuerunt adficientes plagis et contumeliis. ubi ne grauius saeuirent, intercessit ipse Crispinus uelut aliis rogantibus flexus, quorum non tam uidebatur in ira sua curare deprecationem quam in facinore testimonium formidare.

XLVII. 51. Haec posteaquam nota facta sunt in oppido Calamensi, expectabatur Crispinus uester episcopus quemadmodum in suum presbyterum uindicaret. accessit etiam protestatio municipalibus gestis expressa, cuius uel timore uel pudore cogeretur ecclesiasticam exercere uindictam. quod cum omnino contemneret tantusque fieret uestrorum tumultus, ut ueritati praedicandae, cui respondere non poterant, itinera clausuri putarentur, immo uero iam etiam cernerentur, leges quae non deerant, sed quasi deessent in nostris manibus quiescebant, aduersus Crispinum episcopum uestrum commotae

1 figiens *W* diuertisset *XRZm1v* 2 non *om.* *XZ* 4 tunc *R* 5 possiduus *Ym1* 8 periculi sui si] periculis uisi *WYR* 12 instare *WXZ* cessit] coepit *XZ* ianuam *XZ* 13 porte *Ym1* conspexerant *scripsi* conpererant *codd.* r 14 afficientis *Xm1* 20 episcopus uester *v* 21 pre(-ae- *W*)sbiterum *WYR* potestatio *W* 23 ecclesiastica *W* exercere ecclesiasticam *YRv* 24 nostrorum *codd.* tumultis *WYm1*

sunt. magis ut nostra mansuetudo demonstraretur quam ut illorum puniretur audacia. neque enim aliter innotesceret, quid adiutorio Christi ecclesia catholica in suos inimicos posset et nollet, non secundum haereticam praesumptionem priuato furore circumcellionibus saeuientibus, sed secundum propheticam ueritatem iugo domini dei subditis regibus. exhibitus igitur Crispinus et, quod se esse proconsuli quaerenti negauerat, facillime conuictus haereticus decem tamen libras auri, quam multam in omnes haereticos imperator maior Theodosius constituerat, intercedente Possidio non est conpulsus exsoluere. qua mitissima sententia non contentus nescio quo consilio, quod displicuisse uestris omnibus dicebatur, ad eiusdem Theodosii filios prouocandum putauit. acceptatum est, rescriptum est, quid aliud, nisi quod pars Donati iam sciret se ad illam poenam aurariam cum ceteris haereticis pertinere, cum quibus propter communionem talis persecutionis aut communem se deputet habere iustitiam aut, si non deputat, non se ideo iactet iustam, quia ea poena coercetur, qua coerceri et eas haereses uidet quas concedit iniustas, et tandem intellegat, quod Christi martyrem non facit poena sed causa, nos autem usque adeo saeuos persecutores esse arguat, ut nec post imperiale rescriptum aurum illud fisco Crispinus expenderit, indulgentiam illi catholicis episcopis impetrantibus, et nunc inter ipsas etiam recentissimas leges proscriptionem uestris episcopis comminantes in re propria securus sedeat et catholici clerici inter manus circumcellionum clericorumque uestrorum domos, uictum, salutem ac lumen corporis pendant.

10 cf. epist. 88, 7   12 cf. Possid. uit. Aug. c. 12

4 praesumtionem *WR*   6 Iugo *X*   exibitus *RZ*   7 negauerat querenti *Zm1*   regnauerat *W*   9 teodosius *X*   11 quod] quo *XYm1Z*   12 teodosii *X*   13 acceptam *W*   scriptum *W*   14 quid] qui *Ym1*   se] sed *W*   16 comunionem *W*   talis—communem *om. W*   persecutionibus *Ym1*   18 iacet *W*   cohercetur *et* coherceri *XZ*   20 mrtirem (*sic*) *W*   21 adeos *WYm1*   24 recentisimas *W*   27 pendat *WXm1YR*

XLVIII. 52. Haec qui faciunt quid aequos dicam latronibus, piratis, truculento alicui generi barbarorum, quando nec ipsi omnium crudelitatum magistro diabolo conparandi sunt? ille sanctum uirum Iob omnibus eius rebus ablatis grauissimo uulnere a capite usque ad pedes percussit; et tamen fuit illic integris integer luminibus locus, nec oculos eius extinxit cuius totum in potestatem corpus accepit. uerum haec uidelicet non perferuntur ad uestros, cum Crispinus maluerit Carthaginem pergere, propria pertinacia superari, mansuetudinis episcopalis intercessione mitissimam in se prolatam recusare sententiam, appellare ad eius filios, cuius lege se inretitum uidebat, excitare uniuersae parti Donati, quod solus perpeti nec uolebat nec cogebatur, quam unius sui presbyteri audacissimum et inuidiosissimum facinus sola degradatione punire.

53. Restitutus quidam in regione Hipponiensi uester presbyter fuit. qui cum ad catholicam pacem, antequam istis imperialibus legibus iuberetur, ueritatis ratione permotus manifesta uoluntate transisset, de domo sua raptus est a clericis et circumcellionibus uestris, luce palam in castellum proximum ductus et multitudine spectante nihilque resistere audente ad furentum arbitrium fustibus caesus, in lacuna lutulenta uolutatus, amictu iunceo dehonestatus posteaquam satis excruciauit oculos dolentium ridentiumque satiauit, inde ductus ad alium locum, quo nemo nostrorum audebat accedere, duodecimo uix die dimissus est. hoc episcopo uestro Hipponiensi Proculiano ipse sum questus gestis sane municipalibus, ne.

15 cf. epist. 88, 6. 105, 3

1 quid aequos *scripsi* quid equo *Ym1* quid ego *WXZv* quibus *Ym2R*, *cf. c. 42, 46* 3 crudelitati *Xm1* 6 extincxit *Y* 8 proferuntur *YR* 10 recuse *Xm1* 12 excitare *scripsi* excitaret *WXm1Ym1* ut excitaret *cet. v* 13 pre(-ae- *W*)sbiteri *WYR*, *item lin. 15 per* i 15 reione *R* iopponiensi *WX* i•pponiense (o *eras.*) *Y* ipomense *R* ipponiensi *Z* Hipponensi *v* 20 expectante *codd.* 21 lacona *WYm1* 23 excruciatus *Xm2Z* oculos—satiauit *om. W* 25 die uix *Rv* in ipponiensi *W* in ippolimensi *Xm1* ipponiensi *Xm2Z* in ipponiense (*alt.* i *in ras. 2 litt. Y*) *YR* Hipponensi *v* 26 ipse se sum *W*

si quid agere esset necesse, hoc ad se negaret fuisse perlatum. quid responderit, quemadmodum ab inquirenda causa dissimulauerit nostramque intentionem dolosius eludendam post etiam non respondendo putauerit, satis eadem gesta testantur. nunc uero qui ad nos a uobis clerici transierunt quanta patiantur a uestris, quando narrare sufficimus? denique non quicumque ad nos inde ueniunt ueritatem persecutione derelinquunt, sed multi ad nos inde non ueniunt, quia persecutionem a uestris pro ueritate perpeti metuunt.

XLVIIII. 54. Aufer itaque de medio superuacuas inuidias molestiarum, quas regalibus iussis pro uestro errore patimini perparuas et prope nullas pro magno furore uestrorum, inputantes etiam nobis, quae ab ipsis terrenis potestatibus, ut uestrorum impetus a sua salute depellant, necessitate fiunt, non uoluntate. neque enim si quadraginta illi, qui Paulum apostolum interficere coniurauerant, in armatos a quibus deducebatur inruissent poenasque sumpsissent, Paulo ista fuerant inputanda. omitto quod etiam uoluntarias mortes, quas ipsi sibi ingerunt, in nos mentiendo transfertis. nam de Marculo quod se ipse praecipitauerit audiui. quod profecto est credibilius quam hoc aliquam potestatem Romanam iubere potuisse Romanis legibus nimis insolitum, cum hoc malum inter tot haereses sub christiano uocabulo errantes proprium sit haeresis uestrae. unde quid prodest, quod conciliis suis hoc uestri episcopi prohibuisse et damnasse se iactant, sicut ipse commemorasti, cum tot rupes et abrupta saxorum ex Marculiano

15 cf. Act. 23, 12. 31 19. 25 cf. epist. Cresc. 19 cf. Petil. II 14, 32. 20, 46. in euang. Ioh. tract. 11, 15. Optat. III 6

1 necesse esset *Zm1* 2 ab] ad *WXYm1RZ* inquirendam causam *XZ*, *cf. 1 6, 8. II 26, 31. 36, 45* 5 qui] quid *Zm1* a nos *W* 7 persecutionem *Ym1* 14 impectus *W* necessitates *WXm1Ym1* 15 enim *om.* *WXm1YRv* 16 coniurauerunt *XZ* armatus *WXm1Ym1* 17 sumsissent *WR* ista *om.* *R* 18 etiam quod *Zm1* 19 masculo *WXm1YR* 20 praecipitauerint *WXm1Ym1* 21 quam] numquam *WXm1YR* 24 episcopi uestri *Z* 25 prohibuisset *WYm1* prohibuissent *Ym2R* se *om.* *WXYm1Z* 26 cum] cui *Xm1* ex] et *W*

illo magisterio cotidie funestentur? dixi ergo, quid de Marculo audierim et unde hoc credibilius possit uideri, quid autem uerum sit deus nouerit. de aliis autem tribus, quorum mortes pariter obiecisti, quid uel quomodo factum sit, ab eis quos nosse existimo, fateor, non quaesiui.

L. 55. Nullis tamen bonis in catholica hoc placet, si usque ad mortem in quemquam licet haereticum saeuiatur. neque uero, si longe a morte cuiuslibet molestiis libido ulciscendi malum pro malo retribuat, adprobamus, multo amplius detestantes, si ex occasione uelut pro unitate conandi concupita quisque auferat aliena, non illa quae sub nomine ecclesiae non debent ab haereticis possideri, sed quorumque priuata. haec omnia displicent bonis et ea prohibent et cohibent quantum possunt, quantum autem non possunt ferunt et sicut dixi pro pace laudabiliter tolerant, non ea laudabilia, sed damnabilia iudicantes, et nec propter zizania segetem Christi nec propter paleas aream Christi nec propter uasa inhonorata domum magnam Christi nec propter pisces malos retia Christi derelinquunt.

LI. 56. Reges cum in errore sunt, pro ipso errore leges contra ueritatem ferunt; cum in ueritate sunt, similiter contra errorem pro ipsa ueritate decernunt: ita et legibus malis probantur boni et legibus bonis emendantur mali. rex Nabuchodonosor peruersus legem saeuam dedit, ut simulacrum adoraretur, idem correctus seueram, ne deus uerus blasphemaretur. in hoc enim reges, sicut eis diuinitus praecipitur, deo seruiunt in quantum reges sunt, si in suo regno bona iubeant, mala prohibeant, non solum quae pertinent ad humanam societatem, uerum etiam quae ad diuinam religionem.

4 cf. epist. Cresc. 23 cf. Dan. 3, 5. 6. 96 27 cf. Ps. 2, 10

1 cotidie *om.* *Z* 2 audiuerim *v* 4 quid] qui *YR* 6 nullus *Ym1* in *s. l.* *Y* 10 uelud *R* conando *Xm2Z* 12 possidere *Xm1YR* 13 conhibent *R* 16 et nec *scripsi* sed *WXYR* f; nec *Z* nec *v* 17 paleas—propter *om.* *W* 22 leibus *R*, *item infra* 23 emundantur *YR* nabochodonosor *Ym2* nabugodonosor *R* 24 simulachrum *YRZ* 25 blasfemaretur *W*

57. Frustra dicis: *relinquar libero arbitrio*. cur enim non in homicidiis et in stupris et in quibusque aliis facinoribus et flagitiis libero te arbitrio dimittendum esse proclamas? quae tamen omnia iustis legibus conprimi utilissimum ac saluberrimum est. dedit quidem deus homini liberam uoluntatem, sed nec bonam infructuosam nec malam esse uoluit inpunitam. *quisquis christianum*, inquis, *persequitur, Christi est inimicus*. uerum dicis, sed si non hoc in illo persequitur quod Christo est inimicum. neque enim dominus in seruo, pater in filio, maritus in coniuge, cum sunt utrique christiani, non debent persequi uitia christianae contraria ueritati. an uero, si non persequantur, non rei neglegentiae merito tenebuntur? sed in omnibus tenendus est modus aptus humanitati, congruus caritati, ut nec totum quod potestatis est exeratur et in eo quod exeritur dilectio non amittatur, in eo autem quod non exeritur mansuetudo monstretur. ubi uero nulla ex diuinis humanisue legibus potestas conceditur, nihil inprobe atque inprudenter audeatur.

LII. 58. Audi iam de Maximianensibus quod paulo ante distuleram, ut et tuos episcopos noueris tibi esse mentitos et non solum quod pertinet ad baptismi quaestionem uel ad alienorum peccatorum in ecclesia sine propria contaminatione tolerantiam, uerum etiam quod ad persecutionis inuidiam, in qua quidem uestri in nos omnia Romana iura et praesidia superarunt, in hac una Maximianensium causa noueris terminari. nam si concilii Bagaiensis episcoporum uestrorum trecentorum et decem memorabilem illam, de qua superius quod satis esse uidebatur inserui, non te piguit legere sententiam, cum illa uerba damnatos cum Maximiano duodecim, quorum

1. 7 epist. Cresc.

2 homicidis *W*   *alt.* in *om. Z*   strupris *Wm1*   6 infrutuosam *W*   8 sed si] sed *Xm1YR* si *Xm2Zv*   10 coniugem *WYm1*   11 an] aut *Xm2Z*   14 exerceatur *XZ*   17 impudenter *Z*   20 ut *om. R*   esse tibi *Zm1*   23 tolerantia *WXm1*   25 causam *codd.* 26 bagagiensis *WYm1* bagagensis *Ym2R*

nuntiatis ad quendam fundum fugiens deuertisset, ubi ille nihil auderet uel non praeualeret uel, si quid etiam fecisset, negare non posset. quo conperto continuo consecutus est tanta caecus insania, ut iam latere turpe arbitraretur. tum domum, in qua cum suis se Possidius incluserat, saepire armatis, lapidibus circumtundere, ambire flammis, aditum ex omni parte moliri. quae uero aderat incolentium multitudo memor periculi sui, si in eo loco adgressum tantum facinus impleretur, partim illum deprecabatur ut parceret, quem resistendo non audebat offendere, partim uero ignes subpositos extinguebat. cum ille nihilo segnius coeptis feruidus atque inexoratus instaret, cessit aliquando ictibus ianua, ingressi sunt sauciatisque caede iumentis, quae in inferiore domus parte conspexerant, de superioribus episcopum deposuerunt adficientes plagis et contumeliis. ubi ne grauius saeuirent, intercessit ipse Crispinus uelut aliis rogantibus flexus. quorum non tam uidebatur in ira sua curare deprecationem quam in facinore testimonium formidare.

XLVII. 51. Haec posteaquam nota facta sunt in oppido Calamensi, expectabatur Crispinus uester episcopus quemadmodum in suum presbyterum uindicaret. accessit etiam protestatio municipalibus gestis expressa, cuius uel timore uel pudore cogeretur ecclesiasticam exercere uindictam. quod cum omnino contemneret tantusque fieret uestrorum tumultus, ut ueritati praedicandae, cui respondere non poterant, itinera clausuri putarentur, immo uero iam etiam cernerentur, leges quae non deerant, sed quasi deessent in nostris manibus quiescebant, aduersus Crispinum episcopum uestrum commotae

1 figiens *W* diuertisset *XRZm1v* 2 non *om.* *XZ* 4 tunc *R* 5 possiduus *Ym1* 8 periculi sui si] periculis uisi *WYR* 12 instare *WXZ* cessit] coepit *XZ* ianuam *XZ* 13 porte *Ym1* conspexerant *scripsi* conpererant *codd.* *r* 14 afficientis *Xm1* 20 episcopus uester *v* 21 pre(-ae- *W*)sbiterum *WYR* potestatio *W* 23 ecclesiastica *W* exercere ecclesiasticam *YRv* 24 nostrorum *codd.* tumultis *WYm1*

sunt. magis ut nostra mansuetudo demonstraretur quam ut illorum puniretur audacia. neque enim aliter innotesceret, quid adiutorio Christi ecclesia catholica in suos inimicos posset et nollet, non secundum haereticam praesumptionem priuato furore circumcellionibus saeuientibus, sed secundum propheticam ueritatem iugo domini dei subditis regibus. exhibitus igitur Crispinus et, quod se esse proconsuli quaerenti negauerat, facillime conuictus haereticus decem tamen libras auri, quam multam in omnes haereticos imperator maior Theodosius constituerat, intercedente Possidio non est conpulsus exsoluere. qua mitissima sententia non contentus nescio quo consilio, quod displicuisse uestris omnibus dicebatur, ad eiusdem Theodosii filios prouocandum putauit. acceptatum est, rescriptum est, quid aliud, nisi quod pars Donati iam sciret se ad illam poenam aurariam cum ceteris haereticis pertinere. cum quibus propter communionem talis persecutionis aut communem se deputet habere iustitiam aut, si non deputat, non se ideo iactet iustam, quia ea poena coercetur, qua coerceri et eas haereses uidet quas concedit iniustas, et tandem intellegat, quod Christi martyrem non facit poena sed causa, nos autem usque adeo saeuos persecutores esse arguat, ut nec post imperiale rescriptum aurum illud fisco Crispinus expenderit, indulgentiam illi catholicis episcopis impetrantibus, et nunc inter ipsas etiam recentissimas leges proscriptionem uestris episcopis comminantes in re propria securus sedeat et catholici clerici inter manus circumcellionum clericorumque uestrorum domos, uictum, salutem ac lumen corporis pendant.

10 cf. epist. 88, 7 12 cf. Possid. uit. Aug. c. 12

4 praesumtionem *WR* 6 lugo *X* exibitus *RZ* 7 negauerat querenti *Zm1* regnauerat *W* 9 teodosius *X* 11 quod] quo *XYm1Z* 12 teodosii *X* 13 acceptam *W* scriptum *W* 14 quid] qui *Ym1* se] sed *W* 16 comunionem *W* talis—communem *om.* *W* persecutionibus *Ym1* 18 iacet *W* cohercetur *et* coherceri *XZ* 20 mrtirem (*sic*) *W* 21 adeos *WYm1* 24 recentisimas *W* 27 pendat *WXm1YR*

XLVIII. 52. Haec qui faciunt quid aequos dicam latronibus, piratis, truculento alicui generi barbarorum, quando nec ipsi omnium crudelitatum magistro diabolo conparandi sunt? ille sanctum uirum Iob omnibus eius rebus ablatis grauissimo uulnere a capite usque ad pedes percussit; et tamen fuit illic integris integer luminibus locus, nec oculos eius extinxit cuius totum in potestatem corpus accepit. uerum haec uidelicet non perferuntur ad uestros, cum Crispinus maluerit Carthaginem pergere, propria pertinacia superari, mansuetudinis episcopalis intercessione mitissimam in se prolatam recusare sententiam, appellare ad eius filios, cuius lege se inretitum uidebat, excitare uniuersae parti Donati, quod solus perpeti nec uolebat nec cogebatur, quam unius sui presbyteri audacissimum et inuidiosissimum facinus sola degradatione punire.

53. Restitutus quidam in regione Hipponiensi uester presbyter fuit. qui cum ad catholicam pacem, antequam istis imperialibus legibus iuberetur, ueritatis ratione permotus manifesta uoluntate transisset, de domo sua raptus est a clericis et circumcellionibus uestris, luce palam in castellum proximum ductus et multitudine spectante nihilque resistere audente ad furentum arbitrium fustibus caesus, in lacuna lutulenta uolutatus, amictu iunceo dehonestatus posteaquam satis excruciauit oculos dolentium ridentiumque satiauit, inde ductus ad alium locum, quo nemo nostrorum audebat accedere, duodecimo uix die dimissus est. hoc episcopo uestro Hipponiensi Proculiano ipse sum questus gestis sane municipalibus, ne.

15 cf. epist. 88, 6. 105, 3

1 quid aequos *scripsi* quid equo *Ym1* quid ego *WXZv* quibus *Ym2R, cf. c. 42, 46* 3 crudelitati *Xm1* 6 extincxit *Y* 8 proferuntur *YR* 10 recuse *Xm1* 12 excitare *scripsi* excitaret *WXm1Ym1* ut excitaret *cet. v* 13 pre(-ae- *W*)sbiteri *WYR, item lin. 15 per* i 15 reione *R* iopponiensi *WX* i•pponiense (o *eras.*) *Y* ipomense *R* ipponiensi *Z* Hipponensi *v* 20 expectante *codd.* 21 lacona *WYm1* 23 excruciatus *Xm2Z* oculos—satiauit *om. W* 25 die uix *Rv* in ipponiensi *W* in ippolimensi *Xm1* ipponiensi *Xm2Z* in ipponiense (*alt.* i *in ras. 2 litt. Y*) *YR* Hipponensi *v* 26 ipse se sum *W*

si quid agere esset necesse, hoc ad se negaret fuisse perlatum. quid responderit, quemadmodum ab inquirenda causa dissimulauerit nostramque intentionem dolosius eludendam post etiam non respondendo putauerit, satis eadem gesta testantur. nunc uero qui ad nos a uobis clerici transierunt quanta patiantur a uestris, quando narrare sufficimus? denique non quicumque ad nos inde ueniunt ueritatem persecutione derelinquunt, sed multi ad nos inde non ueniunt, quia persecutionem a uestris pro ueritate perpeti metuunt.

XLVIIII. 54. Aufer itaque de medio superuacuas inuidias molestiarum, quas regalibus iussis pro uestro errore patimini perparuas et prope nullas pro magno furore uestrorum, inputantes etiam nobis, quae ab ipsis terrenis potestatibus, ut uestrorum impetus a sua salute depellant, necessitate fiunt, non uoluntate. neque enim si quadraginta illi, qui Paulum apostolum interficere coniurauerant, in armatos a quibus deducebatur inruissent poenasque sumpsissent, Paulo ista fuerant inputanda. omitto quod etiam uoluntarias mortes, quas ipsi sibi ingerunt, in nos mentiendo transfertis. nam de Marculo quod se ipse praecipitauerit audiui. quod profecto est credibilius quam hoc aliquam potestatem Romanam iubere potuisse Romanis legibus nimis insolitum, cum hoc malum inter tot haereses sub christiano uocabulo errantes proprium sit haeresis uestrae. unde quid prodest, quod conciliis suis hoc uestri episcopi prohibuisse et damnasse se iactant, sicut ipse commemorasti, cum tot rupes et abrupta saxorum ex Marculiano

15 cf. Act. 23. 12. 31 19. 25 cf. epist. Cresc. 19 cf. Petil. II 14, 32. 20, 46. in euang. Ioh. tract. 11, 15. Optat. III 6

1 necesse esset *Zm1* 2 ab] ad *WXYm1RZ* inquirendam causam *XZ, cf. I 6, 8. II 26, 31. 36, 45* 5 qui] quid *Zm1* a nos *W* 7 persecutionem *Ym1* 14 impectus *W* necessitates *WXm1Ym1* 15 enim *om. WXm1YRv* 16 coniurauerunt *XZ* armatus *WXm1Ym1* 17 sumsissent *WR* ista *om. R* 18 etiam quod *Zm1* 19 masculo *WXm1YR* 20 praecipitauerint *WXm1Ym1* 21 quam] numquam *WXm1YR* 24 episcopi uestri *Z* 25 prohibuisset *WYm1* prohibuissent *Ym2R* se *om. WXYm1Z* 26 cum] cui *Xm1* ex] et *W*

illo magisterio cotidie funestentur? dixi ergo, quid de Marculo audierim et unde hoc credibilius possit uideri, quid autem uerum sit deus nouerit. de aliis autem tribus, quorum mortes pariter obiecisti, quid uel quomodo factum sit, ab eis quos nosse existimo, fateor, non quaesiui.

L. 55. Nullis tamen bonis in catholica hoc placet, si usque ad mortem in quemquam licet haereticum saeuiatur. neque uero, si longe a morte cuiuslibet molestiis libido ulciscendi malum pro malo retribuat, adprobamus, multo amplius detestantes, si ex occasione uelut pro unitate conandi concupita quisque auferat aliena, non illa quae sub nomine ecclesiae non debent ab haereticis possideri, sed quorumque priuata. haec omnia displicent bonis et ea prohibent et cohibent quantum possunt, quantum autem non possunt ferunt et sicut dixi pro pace laudabiliter tolerant, non ea laudabilia, sed damnabilia iudicantes, et nec propter zizania segetem Christi nec propter paleas aream Christi nec propter uasa inhonorata domum magnam Christi nec propter pisces malos retia Christi derelinquunt.

LI. 56. Reges cum in errore sunt, pro ipso errore leges contra ueritatem ferunt; cum in ueritate sunt, similiter contra errorem pro ipsa ueritate decernunt: ita et legibus malis probantur boni et legibus bonis emendantur mali. rex Nabuchodonosor peruersus legem saeuam dedit, ut simulacrum adoraretur, idem correctus seueram, ne deus uerus blasphemaretur. in hoc enim reges, sicut eis diuinitus praecipitur, deo seruiunt in quantum reges sunt, si in suo regno bona iubeant, mala prohibeant, non solum quae pertinent ad humanam societatem, uerum etiam quae ad diuinam religionem.

4 cf. epist. Cresc. 23 cf. Dan. 3, 5. 6. 96 27 cf. Ps. 2, 10

1 cotidie *om.* *Z* 2 audiuerim *v* 4 quid] qui *YR* 6 nullus *Ym1* in *s. l.* *Y* 10 uelud *R* conando *Xm2Z* 12 possidere *Xm1YR* 13 conhibent *R* 16 et nec *scripsi* sed *WXYR* f; nec *Z* nec *v* 17 paleas—propter *om.* *W* 22 leibus *R*, *item infra* 23 emundantur *YR* nabochodonosor *Ym2* nabugodonosor *R* 24 simulachrum *YRZ* 25 blasfemaretur *W*

57. Frustra dicis: *relinquar libero arbitrio.* cur enim non in homicidiis et in stupris et in quibusque aliis facinoribus et flagitiis libero te arbitrio dimittendum esse proclamas? quae tamen omnia iustis legibus conprimi utilissimum ac saluberrimum est. dedit quidem deus homini liberam uoluntatem, sed nec bonam infructuosam nec malam esse uoluit inpunitam. *quisquis christianum,* inquis, *persequitur, Christi est inimicus.* uerum dicis, sed si non hoc in illo persequitur quod Christo est inimicum. neque enim dominus in seruo, pater in filio, maritus in coniuge, cum sunt utrique christiani, non debent persequi uitia christianae contraria ueritati. an uero, si non persequantur, non rei neglegentiae merito tenebuntur? sed in omnibus tenendus est modus aptus humanitati, congruus caritati, ut nec totum quod potestatis est exeratur et in eo quod exeritur dilectio non amittatur, in eo autem quod non exeritur mansuetudo monstretur. ubi uero nulla ex diuinis humanisue legibus potestas conceditur, nihil inprobe atque inprudenter audeatur.

LII. 58. Audi iam de Maximianensibus quod paulo ante distuleram, ut et tuos episcopos noueris tibi esse mentitos et non solum quod pertinet ad baptismi quaestionem uel ad alienorum peccatorum in ecclesia sine propria contaminatione tolerantiam, uerum etiam quod ad persecutionis inuidiam, in qua quidem uestri in nos omnia Romana iura et praesidia superarunt, in hac una Maximianensium causa noueris terminari. nam si concilii Bagaiensis episcoporum uestrorum trecentorum et decem memorabilem illam, de qua superius quod satis esse uidebatur inserui, non te piguit legere sententiam, cum illa uerba damnatos cum Maximiano duodecim, quorum

1. 7 epist. Cresc.

2 homicidiis *W* *alt.* in *om.* *Z* strrupris *Wm1* 6 infrutuosam *W* 8 sed si] sed *Xm1YR* si *Xm2Zv* 10 coniugem *WYm1* 11 an] aut *Xm2Z* 14 exerceatur *XZ* 17 impudenter *Z* 20 ut *om.* *R* esse tibi *Zm1* 23 tolerantia *WXm1* 25 causam *codd.* 26 bagagiensis *WYm1* bagagensis *Ym2R*

praesentium manibus ordinatus est, apertissime ostendant, dilationem autem redeundi ad communionem uestram illis esse concessam, qui, cum essent in communione Maximiani Primianumque damnassent, tamen, quando Maximianus ordinatus est, non interfuerunt — neque enim omnes interesse potuerunt aut ex more debuerunt —, plurimum miror, quomodo te falli nescio quo mentiente permiseris, cui uerba ipsa, quae obscura non sunt nec acutum ingenium quo discutiantur, sed tantum animum quo aduertantur exposcunt, ne ab eo fallereris, recitare potuisti. sed quia fieri potest, ut non eam legeris et simplici affectu tamquam episcopo uel episcopis aliud tibi insinuantibus facile credideris, accipe eam et lege et quam tibi a me uerum dicatur adtende. neque enim possunt eam tegendi mendacii sui causa ut libitum fuerit emendare, immo falsare, quam iudicio publico apud proconsulem allegauerunt, quam totiens gestis municipalibus inserendam pro suae causae necessitate curarunt, quando agebant aduersus eos, ut de basilicis pellerentur.

LIII. 59. Sic certe incipit ea sententia: cum omnipotentis dei et Christi eius uoluntate in ecclesia Bagaiensi concilium gereremus Gamalius Primianus Pontius Secundianus Iannarianus Saturninus Felix Pegasius Rufinus Fortunius Crispinus Florentius Optatus Donatus Donatianus et ceteri numero trecenti decem, placuit spiritui sancto qui in nobis est pacem firmare perpetuam et schismata resecare sacrilega. deinde cum multa in eos horrenda uomuisset, paulo post ait: Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae,

19. 28 Sententia concilii Bagaiensis

1 praesentiam *R* 2 illi *WXm1YR* 3 communionem *WXm1Ym1* 7 mentiente] nestiente *R* 12 crederis *WYm1* 13 adtende *sic R* 14 tamendare *W* 15 alligauerunt *Xm1* 16 toties *YRv* 19 ea *in ras. Xm2* 20 bagagensi *YR* 22 iannarius *YR(v)* 25 et decem *v* 27 uomuisset *scripsi* uomuissent *codd. v* 29 datae *X* dathe *Z*

Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit. uides, ut arbitror, Maximianum sine ulla dubitatione damnatum. deinde post pauca sed plane grauissima, quae in eum libuit declamare, adiungens ordinatores eius et cum eo sine dilatione damnans: nec solum hunc, inquit, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii. deinde cum etiam in ipsorum exaggerandum scelus quae putauit declamanda fudisset, nominauit eos ita conclusitque damnatos: famosi ergo, inquit, criminis reos Uictorianum Carcabianensem, Marcianum Sullectinum, Beianum Beianensem, Saluium Ausafensem, Theodorum Usulensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elefantariensem, Praetextatum Adsuritanum, Saluium Membresitanum, Ualerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum et Martialem Pertusensem, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sed et clericos aliquando ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, inlicito incestui lenocinium praebuerunt, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. quid planius, quid manifestius, quid expressius dici potest?

LIIII. 60. Audi iam quibus dilatio temporis impertita sit, ut uideas eos esse qui non interfuerunt, quando Maximiano, cum ordinaretur, manus inpositae sunt: eos autem, inquit,

5. 10. 27 Sententia concilii Bagaiensis

1 chorae *X* chore *YRZ* sententiae *om. Z* 2 flumen *W* 6 inquid *W* 11 martianum *WXYRv* 12 baianensem *R(v)* 13 aususensem *R* teodorum *X* sabsatensem *codd.* 14 elafantariensem *R* 15 assuritanum *Z(v)* salbium membraesitanum *W* 16 Melzitanum] uelitanum *codd.* 17 pertusesem *W* 18 fuaculentia *WYm1* feculentia *XYm2Z* gluttinarunt *Ym2R* 20 inter certui *W* 22 ueredico *Ym2* 23 plenius *WXRZ* expraesius *W* 25 Audiam *W* imperita *WXm1Ym1*

quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, id est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo pudore fidei retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. hos cernis quemadmodum non dicant esse damnatos, sed tunc eadem damnationis sententia retinendos, si transacto die constituto redire noluerint, quem diem ita constituunt: ac ne angustum, inquit, redeuntibus tempus spem salutis artatae diei pressurā subducat, agnoscentibus quibus licet, manentibus praecedentibus statutis, uniuersis usque in diem octauum Kł Ianuariarum proxime futurarum agnitionis pandimus ianuam, ut integri honoris ac fidei regressi habeant fundamenta. quam si quisquam ingredi nequiuerit pigra segnitia, sciat sibi ad omnes ueniales aditus sua uoluntate uiam esse subductam. manebit enim circa eos dicta sententia et post praestitutum diem redeuntibus fixa paenitentia.

LV. 61. Certe iam perspicis, uir disertissime, in illos te potius, a quibus audisti mendacium, omnia retorquere debere, quae in nos, tamquam mentiti de hac re fuerimus, dicenda arbitratus es. certe perspicis illos duos, de quibus agimus, ex eorum esse numero, qui cum Maximiano duodecim sine dilatione damnati sunt, non ex eorum, quibus redeundi tempus indultum est. certe liquet claret eminet, concerni obscurari obtegi nullo modo potest, quod tanta eloquentia is a quo sententia illa dicta est discreuit inlustrauit expressit. cur uerba

7 Sententia concilii Bagaiensis

1 sacrilegis *WXm1Ym1* 2 a *om. W* 5 easdem *R* sententias *WXm1Ym1R* 6 si] sit *W* transacta *R* uoluerint uel noluerint *WXm1Ym1* 8 praesura *W* 10 in] ad *IIII 4, 5* 11 octabu *W* octauo *XZ* ianr̄ *X* ianuar̄ *Z* futuram *XZ* 13 quisquam] quam *R* 17 praestitum *Z* 19 certa *W* uir] uis *W*, *om. XZ*, *cf. 71, 83 init.* 20 mendacium audisti *v* 25 eminet] enim et *WYR* eminet concerni] et cernitur *v* concerni *del. Y*, *om. R* 26 quod tanta] quanta *YRv* his *Z* is a] ira *W*

adhuc dantur? cur contra lucidissimam ueritatem pro manifesto errore contenditur? cur homines se ipsos decipiunt? si laqueos diaboli, quos resoluere atque abrumpere deberent, constrictius implicant et obnoluunt, adhuc accipe, unde uehementius et utinam cum aliquo fructu correctionis erubescant.

LVI. 62. In memorato concilio Bagaiensi dies et consul adscriptus est non solum qua decretum concilii conditum est, uerum etiam ipsius dilationis. ergo a die VIII Kalendarum Maiarum post consulatum Theodosii Augusti ter et Abundantii, qui dies est concilii Bagaiensis, usque ad VIII Kalendas Ian̄, qui dies est dilationis, octo menses ferme numerantur. inuenitur autem postulatio apud Herodem proconsulem uide quanto post dicta aduersus Felicianum et Praetextatum de Mustitanis et Adsuritanis locis excludendos, cuius pauca subiunxi: post consulatum dominorum nostrorum Arcadii ter̄ et Honorii iterum Augustorum VI Nonas Mart̄ Carthagine in secretario praetorii Titianus dixit: Peregrinus presbyter et seniores ecclesiae Mustitanae et Adsuritanae regionis tale desiderium prosequuntur: cum ecclesiae catholicae sanctitatem uir memoriae uenerabilis ab errore perfidiae Donatus adsereret, in eius nomen et cultum mundi paene totius obseruantia nutrita coaluit. sed cum eius re-

9 *post consulatum*] anno 394 14 Postulatio apud Herodem proconsulem (anno 395)

1 lucidissima in *W* 2 conditur *WXm1* conditor *Ym1* 3 adque *R* abrumpe *WYm1* rumpere *Z* 4 abuoluunt *Wm1* 6 bagagensi *R* 7 qua] quia *R* quo *v* 8 octauo *v* ka|darum *W* 9 consulatu *W* Abundantii *scripsi* abundantius *codd.* Augusti III, consulatu Augustorum Arcadii III et Honorii iterum *v* 10 kł *XYRZ* ianur̄ *W* calendarum ianuariarum *v* 14 et Adsuritanis *om.* *W* excludendis *Xm2Z* 15 consulatu *W* dominorum nostrorum *Engelbrecht* d̄dnn̄ *W* d̄ dnm̄ *XYZ* d̄ dominorum *R* dominorum *s. l. m2 Yv* archadii *RZ* ter̄ *Y* 16 augg. *WXY* augg *R* aug̅. *Z* non *XYRZ* marc. *XZ* mar̄. *YR* carthaginem *R* 18 presbiter *WY* 19 et Adsuritanae *om.* *YRv* prosecuntur *X* persequuntur *YR* 20 sanctitate *W* 22 in *om.* *Z* 23 obseruantię *YR* coaluit *v* coluit *codd.* eis *WXm1Ym1*

ligionis laudandum mirandumque propositum Maximiani cuiusdam uenena polluerent, multorum coetus antistitum in unum deo conspirante collectus hominem uel potius pestem, quae supernae displicuit maiestati, etiam purae mentis propria coercitione damnauit. eos quoque, quos alienae praesumptionis error ⟨ad⟩traxerat, portu primo proposito paenitendi, si reuerti cuperent intra tempus ad religionis tramitem destitutum, pari uigoris admonitione conpescuit. sed suis institutis iniquitas delectatur et semet ipsam non deserit, cum semel praecipitata corruerit. idem namque Maximianus coeptam nutrit audaciam et alios sibimet consociat ad furorem. inter quos etiam Felicianus quidam, qui primo recta sectatus deprauationis huius adtaminatione fuscatur, in Mustitana positus ciuitate deo omnipotenti parietes consecratos, [et] ecclesiam uenerandam quasi quadam obsessione credidit retinendam. hunc etiam Praetextatus in Assuritanis partibus imitatur. sed cum aequitatis tuae innotesceret potestati consortium sacerdotum, iussisti, ut gesta testantur, exploso omni contradictionis effectu sacratissimis sacerdotibus a profanis mentibus ecclesias uindicatas oportere restitui. uides nempe usque ad huius postulationis diem ab illo praestitutae dilationis quod trium fere mensum tempus effluxerit. producitur autem iste conflictus, quantum ex gestis

6 *eos* cet.] cf. IIII 40, 47 10 *sed* cet.] cf. IIII 4, 5 20 *sed cum* cet.] cf. IIII 40, 47

1 maximini *X* 7 traxerat *codd., cf. IIII 40, 47* 9 tramite *W* destitum *W* distitutum *Y* praestitutum *coni. v* ammonitione *X* 11 cum *om. W* 15 recta] secta *R* huius *s. l. Y* ataminatione *WYml* contaminatione *XZ* 16 fuscatus *YRv* 17 et *seclusi, deest IIII 4, 5. 40, 47* 18 quodam obsessu|me *R* 22 testatur *WYml* contraditionis *Yml* 26 mensium *XRZv*

proconsularibus et municipalibus indagare potuimus. usque ad Theodorum proconsulem, hoc est usque anni alterius diem XI Kł Ian̄, quo die clerici et seniores agentes sub Rogato episcopo, qui in locum damnati Praetextati Adsuritani fuerat subrogatus, allegauerunt memorati proconsulis iussionem, cum a foris erant a communione uestra et eiusdem communionis uestrae inimici in iudiciis publicis arguebantur et expellendi de locis deo summo consecratis tamquam sacrilegi petebantur.

LVII. 63. Ex quolibet ergo numero fuerint — quamquam satis appareat ex quo fuerint —, qui intra constitutum dilationis diem communioni uestrae non se reddiderunt, quomodo toto illo tempore a uobis alienati baptizare potuerunt? quomodo cum his, quos extra communionem uestram baptizauerunt, non expiatis alio baptismate redierunt? in quo facto non uos reprehendimus, quod baptismum Christi nequaquam sacrilegum etiam in schismate sacrilego cognouistis, quod hominum peruersitate correcta illud, quod etiam in peruersis rectum fuerat, adprobastis, quod humana uitia cum diuinis signaculis non confudistis, quod dona ecclesiae, quae praeter ecclesiam quoque haberi et dari ad habentium et accipientium supplicium potuerunt, nec in damnatis damnanda nec in receptis mutanda censuistis.

LVIII. 64. Nec illud reprehendimus, quod eosdem ipsos famosi criminis reos et post sententiam damnationis ipsorum et post dilationis diem aliis constitutum tamen propter populos infirmos, qui eis adhaeserunt, recordantes credo patris familias sollicitudinem, ne simul cum zizaniis eradicaretur et triticum, sine aliqua degradatione colligendos et ipsa abundantia caritatis

6 *a foris erant*] scil. Felicianus et Praetextatus

2 ad anni *XZv* 3 ianuar *W* Ianr. *R* quo] quod *Wm1* subrogate *YR* 4 assuritani *Z(v)* 6 adforis *WXYm1* 9 quanquam *Y* 11 communioni] commemorationi *Ym1* communioni se *Ym2Rv* se *om.* *WXm1YRv* quomodo—potuerunt *om.* *YRv* 12 alienati] alienam *X* baptizare (e *in ras. m2*) *X* 13 iis *v* 14 expatiatis *WXYm1* bapti|zatismate *W* 16 chismate *W* 22 quod] quos *Ym1* 26 solicitudinem *W* trititicum *W* 27 degradatione *scripsi* detraditione *WYm1* detractione *cet. v* destructione *coni. v* habundantia *Y*

expiandos esse credidistis. nec illud reprehendimus, quod eos, cum adhuc famoso schismatis sacrilegio tenerentur, etiam per terrenas potestates persecuti estis. fiebat enim hoc, quantum res ipsa consecuta indicauit, corrigendi studio, non nocendi, ut illis molestiis agitati suum scelus cogitare cogerentur et repressis animositatis furiis emendare. sed quia ista non reprehendimus, ideo uestri schismatis crimen iure culpamus, merito detestamur, omni ratione conuincimus, quo uos a nobis. immo ab orbis terrarum catholica communione separatis, talia nobis obiciendo, qualia uos in causa Maximianensium fecisse negare, ut arbitror, non potestis. si enim baptismus Christi est et ideo nullo modo destruendus, qui datus est per Felicianum et Praetextatum, cum separati a uobis Maximiano coniungerentur, cum illo a uobis pro nefarii schismatis crimine condemnati, quomodo non est baptismus Christi uel quomodo destruendus est, qui datur in ecclesia, quae ramos suos, ut uerbis Cypriani utar, per uniuersam terram copia ubertatis extendit, qui datur postremo in illis ecclesiis, quas numquam in litteris apostolicis recitare cessastis, numquam ullo concilio sicut Felicianum Praetextatumque damnastis? si damnatos in integrum restituere placuit pro resarcienda parte Donati, quid uos offendit toto orbe diffusa unitas Christi, quae uel damnare non potuit inauditos uel omnino nec damnauit nec absoluit incognitos uel innocentes credidit quos didicit absolutos? si discissos a uobis Maximianenses per iussa iudicum persequendo sedibus expulistis, quid uos per imperatores, qui eosdem iudices mittunt, indigna pati querimini, qui uos ab eius ecclesia, de quo scriptum est, quod adorabunt

16 Cypr. De cath. eccl. unitate c. 5 28 Ps. 71, 11

2 adhuc] huc *W* famosos *XmlYml* famaso *Z* famosi *v* 3 persequuti *WYZ* 4 consequuta *WZ* 6 scuriis *R* 7 uestris sciismaticis *R* 8 quod *YmlR* 9 commonione *W* 14 illi *R* 18 postremo datur *v* 19 cessatis *Rv* 20 ullo—Praetextatumque *om.* *YRv* 22 uos] duos *R* 25 discisso *W* dicisso *Yml* maxmianenses *W* 26 inditium *W* 27 digna *WYR*

eum omnes reges terrae, omnes gentes seruient illi, et quod dominabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae, nefario schismate discidistis?

LVIIII. 65. Ecce iam non dico: 'si persecutionem facere non licet, fecit Optatus', ne adhuc dicas non pertinere ad uestros quidquid Optatus eis ignorantibus fecit, cum ipsi dicere non permittant terras ab Africa remotissimas ⟨non pertinere ad se quidquid Caecilianus eis ignorantibus fecit⟩. qui traditores in Africa fuerint, quid mali Afri episcopi fecerint ignoramus; sed plane dico, si persecutionem facere non licet, uestri Maximianensibus ita ut non possitis negare fecerunt. si persecutionem qui patiuntur innocentes sunt, passi sunt Maximianenses. numquid et nunc dicturus es: *basilicam uel speluncam Maximiani populus nullo nostrorum auctore destruxit?* quamquam si cuius communionis turba illa fuerit inquiratur — non a uestris credantur inmissi —, ipsi repperientur forsitan uestri aut certe uestris adiuuando permixti. sed quid ad nos? respondes enim: *non fecimus, non inmisimus, quinam illi fuerunt ignoramus.* persecutionem tamen a quibuscumque passum eum, quem fateris iniustum, quoniam clara res est, ea quae patimini uos iustos demonstrare non possunt. sed a quibus etiam Maximianenses persecutionem passi sunt, proconsularia gesta testantur. instructi sunt aduocati, adita iudicia et tamquam in haereticos excitata, illi sibi tuitionem possidentibus postulabant, allegabant uestri Bagaiense concilium et damnatos flagitabant sacris sedi-

2 Ps. 71, 8 14. 19 epist. Cresc. 23 cf. IIII 48, 58

5 persecutione *W* 6 fecit] recit *W* cur fecit *Ym2R* obtatus *W* 7 quicquid *XYRZ* 8 non pertinere—fecit *addidi* 9 traditos *Xm1* 14 est *WYm1* 15 quanquam *Y* 17 inmissi *sic R* reperientur *WXY* uestri] auestri *W; an* aut uestri? 18 respondis *WYm1* 19 inmissibus (*pr.* s *del.*) *W* fuerint *X* 21 fateris] feceris *WXm1YR* 24 addita *Ym2* adista *R* 26 bagaiensi *WYm1* flagitabant uestri (*ex* iri) bagaiensi sacris *Y* flagitabantur iri bagarensi sacris *R* edibus *YR* aedibus *v*

bus pelli, instabatur, dicta causa est, cum eos praesente Saluio Membresitano haereticos ostendistis uicistis expulistis. persecutionem igitur illos passos esse, uos fecisse uideo; iustos quaero, uos esse perhibebis; ego concludo: non ergo qui eam patitur consequenter iustus nec qui facit consequenter iniustus est.

LX. 66. Tu rursus artes dialecticas accusabis; me tamen uerum dicere saltem tacitus adprobabis et eliges tuam sententiam potius corrigere, qua nullam iustam persecutionem esse dixisti, quam Maximianensium persecutores dicere iniustos, quos uestros esse tandem gestis proconsularibus agnouisti. non sane sine fructu schismaticorum uestrorum persecuti estis errorem; nam Felicianum et Praetextatum eodem conflictu et molestiis correxistis. et Optatum quidem Gildonianum grauiora exitia comminantem Mustitani et Adsuritani, sicut ab eis quoque praesens audiui, timuisse dicuntur et suos episcopos coegisse, ut ad Primiani communionem reuerterentur. sed cum hoc Optatus nullis gestis publicis exegerit, ut quid agam talibus aduersus uos, paratos negare quidquid negare potueritis? acta extant proconsularia et municipalia, quibus recitatis ostendimus, quanta ui memorati a uestris ut locis cederent urgebantur. non culpamus, non inuidemus: non frustra laborastis, non in cassum terruistis, non inaniter agitastis. displicuit eis adflictis animositas sua, fracti sunt, emendati sunt, correcti ac recepti sunt post suam damnationem, post aliorum dilationem, post uestram persecutionem. recepti sunt autem sicut fuerant honorati, nulla paenitentiae grauioris humiliatione uel expiati uel degradati nec

9 cf. pag. 463, 7

1 eos *scripsi* eo *Wv*, in *YR*, *om. XZ* saluium membresitanum *Ym2R*(*v*), *cf. IIII 48, 58* 2 haereticos *scripsi* haereticum *codd. v* 4 perhibetis *Rv* 8 saltim *XZ* eligens *WYm1R* 9 qua] quam *R* 10 quam] quia *YR* 11 proconsolaribus *W* 12 sane *om. Z* sine] sane *Xm1* 14 dildonianum *codd.* 15 comminante *W* munisitani *W* musitani *YR* assuritani *Z*(*v*) 18 exigerit *WYm1* 19 aduersum *XZ* quicquid *XYRZ* 20 exstant *Yv* 21 derentur gerebantur *W* cęderentur gerebantur *YR* 23 adflictus *Ym1* 27 pae(-oe-*R*)nitentia *YR* grauiores *WYm1* grauiore sed *Ym2* grauiore *R* expiatio•• *W* expiatio *Ym1*

ipsi nec illi, cum quibus recepti sunt, quos secum separauerant contra uos, baptizauerant extra uos, quos rebaptizauerant fortasse post uos.

LXI. 67. Nihil habetis iam unde caliginosa mendacia hominibus ignaris de rebus longe praeteritis ingeratis. quod uestri apud Constantinum tunc imperatorem accusauerunt Caecilianum, publica monumenta proclamant. dictam esse causam et ad debitum finem esse perductam usque ad purgationem Felicis Aptugnensis ordinatoris Caeciliani, quem in concilio Carthaginiensi 'malorum omnium fontem' dixerunt et apud eundem Constantinum, sicut scriptis suis ipse indicat, adsiduis interpellationibus accusarunt, proconsularia testantur archiua. resistitis reclamatis repugnatis apertissimae ueritati, dicitis etiam transmarinos iudices a Caeciliano esse corruptos, ipsum imperatorem nescio qua gratia deprauatum; eo quippe est inpudentior uictus accusator quo fit etiam iudicis calumniator. uerumtamen inter omnia illa uestra mendacia, quibus transmarinis iudicibus calumniamini, saltem hoc optinemus, quod primi maiores uestri ad imperatorem causam istam detulerunt, primi apud imperatorem Caecilianum et eius ordinatorem accusauerunt, primi apud imperatorem Caecilianum et eius socios persecuti sunt. unde nobis, sicut uobis uidetur, grauissimam concitatis inuidiam, quia uicti patimini quod uictores utique faceretis, uelut si Danihelem criminari uellent, qui illo innocente liberato ipsi ab eis leonibus consumpti sunt, a quibus eum per calumniam consumi uoluerunt. optinemus etiam, quodlibet de iudicibus, ⟨a quibus⟩ praesens iudicio transmarino

10 cf. Breuic. III 14, 26 11 cf. cap. 70, 81 et Post gesta 32, 55

1 separauerunt *WYR* 2 baptizauerunt *W* extra—rebaptizauerant *om. W* 7 momenta *Ym1R* monimenta *Ym2Zv* dictum *R* 9 ordinatores *W* carthagnensi *W* carthaginensi *XZ(v)* 12 resistis *Xm1* 19 nostri *Xm2YR* 21 socios eius *XZ* 22 persequuti *WYm1Z* 23 uictores *om. Z* 24 qui] quia *WYm2Rv* quia in *Ym1* 25 ipsos *Ym2R* consumpti sunt a quibus *om. YR* 26 per *om. WYR* calumniantes *Ym2R* obtinemus *X* 27 a quibus *suppl. mg. v, om. codd.*

absolutus est Caecilianus, quodlibet de ipso, apud quem maiores uestri Caecilianum accusauerunt, cuius postremo iudicium episcopali praelatum iudicio delegerunt, Constantino imperatore tamquam corrupto gratia siue sentiatis siue fingatis, omnes tamen, qui tunc erant uel in propinquis uel in remotis terris tam longe lateque diffusi catholici christiani, ad quos fama de Caeciliano et collegis eius potuit peruenire, non debuisse accusatoribus uictis, sed ecclesiasticis iudicibus credere. ubi enim iudices omnes esse non possumus, melius his qui esse potuerint credimus quam credendo litigatoribus uictis, quorum esse iudices non potuimus, de ipsis iudicare iudicibus audeamus.

LXII. 68. Proinde quoniam illi, quibus accusantibus praesens absolutus est Caecilianus, non solum eos a quibus absolutus est, uerum etiam omnes christianos catholicos in quibuslibet gentibus constitutos, qui uel illam dissensionem Afrorum penitus nescierunt uel in ea iudicibus, sicut eis uisum est, suo periculo pronuntiantibus quam uictis accusatoribus credere maluerunt, Caeciliani criminibus uel fictis uel certe non probatis perfundere audacissima inprobitate conati sunt et omnes negare esse christianos, missa est uobis tandem aliquando Maximianensium causa, in qua ipsi damnarent, ipsi damnatos persequerentur, ipsi persecutos in eodem honore reciperent, ipsi baptismum damnatorum acceptarent, ut, qui innocentes ausi sunt accusare, nocentes cogerentur absoluere, non quos innocentes esse crediderant, sed quos, ut dicunt, dei praesidentis arbitrio ueridico plenarii concilii sui ore damnauerant. quis cuiquam dixit aliquando: 'quoniam iudici absoluenti potius

26 cf. pag. 465, 21

1 quodlibet de ipso *del. Y*, *om. R* 3 constantinum imperatorem *et* corruptum *Xm2Z* 5 erat *W* 10 potuerunt *Rv* iudicibus credimus *XYRZv* 11 de] sed de *Xm1* ut de *Ym2* ne de *R* 14 Caecilianus—absolutus est *om. YR* absolutis *X* 16 discensionem *R* 18 piriculo *W* 21 *an* uestris? 25 accusarent *WYm1* nocentes] innocentes *WYRv* 26 praesentis *codd.* 27 ueredico *WYR* damnarent *R* damnauerunt *v* 28 quoniam *om. R* iudicii *W* absolueudi *R*

quam mihi accusanti credidisti, reus es cum ipsis quos accusaui'? et hoc tamen orbi christiano dicitur, quod si uni homini diceretur, non dico iniquissimum, sed insanissimum uideretur. o rem mirabiliter indignam! accusarunt Afri Afros crimine traditionis, accusatos transmarini iudices absoluerunt, et traditores facti sunt populi gentium, quia iudicibus absoluentibus potius quam accusatoribus criminantibus crediderunt.

LXIII. 69. Merito tibi est, pars Donati, Maximianensium causa propinata: bibe calicem de manu domini corripientis et admonentis. si intellegis et adquiescis, misericordia est ista emendantis, ne incidas in iudicium punientis. tibi dicitur: superba et dura ceruice, reconciliare christianis usque quaque populis a te inique accusatis, saltem iam tuis reconciliata damnatis. quid rescindis baptisma Christi in illis uel ex illis ecclesiis quas apostoli fundauerunt? iam baptisma recepisti, quod tui damnati, antequam tibi reconciliarentur, dederunt. quid de persecutione quam pateris gloriaris? si iustitiae signum est, iustior est pars Maximiani; nam et a te passa est et patitur tecum. audite psalmum diuinum: nolite esse sicut equus et mulus non habentes intellectum. persecutores enim uestros nos dicitis, cum uos saluos fieri cupientes uestra quae sanari uolumus uulnera medicinaliter persequamur, unde a clericis et circumcellionibus tamquam dentibus et calcibus uestris grauiter, dum uos curamus, adfligimur. nolite esse ingrati tali medicinae quam estis imitati; et uos Felicianum et Praetextatum persecutionibus correxistis. atque utinam totum corrigeretis et sicut illi ad uos, ita illi et uos ad matrem catholicam rediretis!

19 Ps. 31, 9

3 deceretur *W* 4 indigna *W* Afri *om. v* 5 absoluerant *WYm1* 11 emendatis *WYm1* 12 populis usque quaque *Ym2* 13 reconciliata] reconciliare *YR* 17 si] in *W* iustiae *Xm1* 18 et a te] aetate *YR* 19 tecum *scripsi* et cum *WXYm1* et *Z* et cum eo audite *Ym2Rv*, *cf. Parm. I 10, 16 extr.* 20 persequutores *WYZ* 21 uestraque sanare *Ym1R* 22 uolentes *Ym2R* 23 a] et *XZ* 25 esti· (s *eras.*) *W* 26 persequutionibus *WXYZ*

70. Contra quam, frater Cresconi, tanta es elatus audacia, ut a me commemorata etiam illa diuina testimonia refellere conareris et obstrepere dei uocibus. hoc enim posui in illa epistula contra quam loqueris, quod in sancto libro est de semine Abrahae, ad illum patrem nostrum deo dicente: in semine tuo benedicentur omnes gentes. quod testamentum appellat apostolus dicens: fratres, secundum hominem dico. tamen hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit aut superordinat. Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius. non dicit 'et seminibus' tamquam in multis, sed tamquam in uno 'et semini tuo', quod est Christus. huius seminis fecunditas tam copiosa promissa est, ut diceretur ei: sic erit semen tuum sicut stellae caeli et sicut arena maris quae non potest dinumerari. huic tu multiplicationi atque ubertati ecclesiae, quae toto orbe dilatatur, quae prophetata sic creditur, sic omnium etiam infidelium oculis exhibetur, ut claudat etiam ora paganorum, qui aduersus eam paucissimi remanserunt, partem Donati audes praeponere, dicens quod et praeter Africam nescio quos habeatis, quibus tamen non apparentibus ex Africa uos solere mittere episcopos non negatis unum aut duos aut ut multum tres, et argumentaris inaniter contra euidentissimam ueritatem, quod ideo nobis non totus orbis communicet, quia uel adhuc multa sunt gentium barbararum, quae in Christum nondum crediderunt, uel sub nomine Christi haereses multae a communione nostrae societatis alienae.

LXIIII. 71. Nec attendis nec saltem ab scientibus quaeris, quam multa ipsarum barbararum gentium quas commemorasti

3 Petil. I 23, 25. cf. etiam Ep. c. Don. 6, 11   5 Gen. 22, 18   7 Gal. 3, 15—16   13 Gen. 22, 17   19 cf. epist. Cresc.

3 illa *om. Z*   5 habrahae *XZ*   10 promissionis *Wm1Ym1*   semine *W*   14 stillae *W*   harena *Ym2*   15 libertati *codd.*   16 orbi *WXm1*   delatatur *Xm1*   propheta *W*   21 soli remittere *codd.*   22 argumentares *Ym1*   inaniter *om. R*   24 multae *Xm2Zv* multi *Ym2R*   barbarum *WXYm1*   25 qui *Ym2R*   28 multa *scripsi* multam *WXm1Ym1*   multae *Xm2Zv* multi *Ym2R*   barbarum *WXY*

Christi iam nomini mancipata sint et quemadmodum in ceteras euangelium crescendo fructificare non cesset, donec in omnibus cum fuerit praedicatum ueniat finis. sic enim ipse dominus ait: et praedicabitur hoc euangelium in uniuerso orbe in testimonium omnibus gentibus, et tunc ueniet finis. nisi forte etiam in tantum ⟨abruptum⟩ uos praecipitat insana superbia, ut hoc quod praedictum est de parte Donati putetis incipiendum. non ex illis ecclesiis quas apostoli plantauerunt, quibus non communicat pars Donati. an et ipsas, ut mundum impleat, rebaptizare conabitur, cum catholica per cuncta crescente illa et in ipsa Africa cotidie minuatur? o uesana peruersitas hominum! laudari te credis de Christo credendo quod non uides, et damnari te non credis de ecclesia negando quod uides, cum illud caput in caelo sit, hoc corpus in terra.

72. Agnoscis Christum in eo quod scriptum est: exaltare super caelos, deus, et non agnoscis ecclesiam in eo quod sequitur: et super omnem terram gloria tua. agnoscis Christum in eo quod scriptum est: foderunt manus meas et pedes, dinumerauerunt omnia ossa mea. ipsi uero considerauerunt et conspexerunt me, diuiserunt sibi uestimenta mea et super uestem meam miserunt sortem, et non agnoscis ecclesiam in eo quod paulo post sequitur: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae et adorabunt in conspectu eius uniuersae patriae gentium, quoniam domini est regnum et ipse dominabitur gentium. agnoscis Christum in eo quod scriptum est: deus, iudicium tuum regi da et iustitiam tuam filio regis, et non agnoscis ecclesiam in eo quod psalmus ipse testatur: dominabitur a mari usque ad mare

4 Matth. 24, 14 15. 17 Ps. 107, 6 18 Ps. 21, 17—19 23 Ps. 21, 28—29 27 Ps. 71, 2 29 Ps. 71, 8—11

1 nemini *Wm1* mancipatae *Xm2Zv* mancipati *Ym2R* 3 ueniet *R* ipse *WZ*, *om. cet. v* 4 orbem *WYm1* 5 testimonio *R* 6 abruptum *addidi, cf. index* 11 minuat *W* 14 illut *Ym1* 19 pedes meos *v* 23 commorabuntur *Y* 25 quoniam—gentium *om. YRv*

et a flumine usque ad terminos orbis terrae. coram illo decident Aethiopes et inimici eius terram lingent. reges Tharsis et insulae munera offerent, reges Arabum et Saba dona adducent. et adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes seruient illi. agnoscis Christum ubi dicitur ad Iudaeos: non est mihi uoluntas in uobis, dicit dominus omnipotens, nec accipiam sacrificia de manibus uestris — quia utique Christi aduentus abstulit illa omnia sacrificia Iudaeorum —, et non agnoscis ecclesiam in eo quod sequitur: quoniam ab ortu solis usque ad occasum glorificatum est nomen meum in gentibus, et in omni loco incensum admouebitur nomini meo et hostia pura. magnum enim nomen meum in gentibus, dicit dominus omnipotens. agnoscis Christum in eo quod dicit propheta: sicut ouis ad immolandum ductus est et cetera quae ibi de illo tamquam in euangelio leguntur, et non agnoscis ecclesiam in eo quod paulo post dicit: laetare, sterilis, quae non paris, erumpe et clama quae non parturis, quoniam multi filii desertae magis quam eius quae habet uirum. dixit enim dominus: dilata locum tabernaculi tui et aulas tuas confige — non est quod parcas —, porrige longius funiculos, palos ualidos confirma, etiam atque etiam in dextram atque sinistram extende. semen enim tuum hereditabit gentes et ciuitates quae desertae erant inhabitabis. non est quod metuas — praeualebis enim — nec erubescas quod detestabilis fueris. confusionem enim in perpetuum obliuisceris, ignominiae uiduitatis tuae non eris memor. quoniam ego sum dominus qui facio te,

6 Mal. 1, 10 10 Mal. 1, 11 15 Esai. 53, 7 18 Esai. 54, 1—5

5 illi] ei *v* 10 abortus *W* 12 et in omni—14 gentibus *om.* *YRv* 12 adolebitur *Xm2Z*, *cf. Petil. II 86, 191* 13 ostia *WX* magnam *Wm1* 17 quod *om.* *Xm1* 19 fili *W* 21 tui *om.* *Y* confringe *XZ* 23 dexteram *v* 24 extende *scripsi, cf. epist. 105, 4, 15 extr.* extendes *Z* extendens *cet.* *v* 25 quae] duae *Wm1* 28 ignominiae et *Ym2R*

dominus nomen ei, et qui eruit te ipse deus Israhel uniuersae terrae uocabitur.

LXV. 73. In his certe litteris sanctis ecclesiam didicit Cyprianus, ut diceret: sic ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrexit, ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendit. huic tu, Cresconi, tantae manifestationi diuinorum eloquiorum calumniaris intuendo residua gentium, quae nondum occupauit ecclesia; quanta occupauerit, unde ad residua tenenda cotidie diffunditur, non attendis. quomodo enim prophetiarum istarum futuram perfectionem non neges, qui tantum prouectum, cui debetur ipsa perfectio, negare non dubitas non dico aduersus uoces diuinas, sed iam et aduersus tuas? nam et de te ui magna ipsius ueritatis expressum est, ut diceres nesciens uel non attendens quid dixeris, quod *in christianum nomen totus cotidie uertitur mundus*. cur ergo huic ecclesiae, quae toto mundo crescendo dilatatur, non communicat pars Donati? uidelicet ne a peccatoribus polluatur. et ubi est, quod non istam uestram, quae in Africa remanens orbi terrarum calumniatur aut ex Africa in paucis latentibus peregrinatur, sed illam, quae ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendit, noluit deseri Cyprianus, etiamsi in eius communione non tantum sint uerum appareant peccatores, dicens: nam etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet uel fides uel caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus?

LXVI. 74. Hic et tu responde, si tibi placet ueri aliquid respondere. et quomodo implebitur quod scriptum est: filius

4 Cypr. De cath. eccl. unitate c. 5 15 epist. Cresc. 23 Cypr. epist. 54, 3 28 Prou. 24, 22

1 ei] meum (um *Xm2*) *XZ* 3 dicit *v* 4 sic et *Cypr.* 5 porrigit *Cypr.* 6 copiam *WYm1* 7 tu *om. YRv* 9 ecclesiae *WR* ecclesia et *Yv* 11 neges *scripsi* negas *codd. v* peruectum *Ym1* 12 perrectio *W* 13 *alt.* et *om. W* 15 attendes *Wm1* 17 conmunicat *Wm1* 19 affrica *Wm1* 21 copiam *WYm1* 22 communionem *WYR* 24 esse in ecclesia *XZ* 25 aut—aut *Cypr.* zi(-y-*R*)zaniam *Ym1R*

malus ipse se iustum dicit, exitum autem suum non abluit? coarguat filium malum, Maximianenses damnet et persequatur, damnatis et persecutis reconcilietur: uel sic conuincatur, uel sic confundatur, uel sic corrigatur. *quomodo*, inquis, *totus orbis communione uestra plenus est, ubi tam multae sunt haereses, quarum uobis nulla communicat?* immo non tantum haereticis, uerum etiam ceteris hominibus malis plenus est orbis et sanctis ac fidelibus dei seruis plenus est orbis, quia et mare plenum est amaris fluctibus, plenum est et dulcibus piscibus.

75. *In paucis*, inquis, *frequenter est ueritas, errare multorum est,* et ne uerbis tuis tantae illius sterilis fecunditati contradicere uidereris, cui dictum est: multi filii desertae magis quam eius quae habet uirum, adhibuisti ex euangelio testimonium: *quoniam pauci sunt qui saluantur.* solue ergo quaestionem, quomodo ipse dominus dicat: quam arta et angusta est uia quae ducit ad uitam, et pauci sunt qui inueniunt eam, et idem ipse alibi dicat: multi ab oriente et occidente uenient et recumbent cum Abraham et Isaac et Iacob in regno caelorum, quomodo etiam in Apocalypsi demonstratur eorum multitudo, quam numerare nemo potest, ex omni gente et tribu et lingua, habentium stolas albas palmasque ferentium, qui pressuras propter fidem Christi sustinuerant, quomodo idem sint pauci qui multi. neque enim alterum horum est uerum, alterum falsum, cum sit utrumque diuina ueritate prolatum, nisi quia idem ipsi boni uerique christiani, qui per se ipsos multi sunt,

4. 11 epist. Cresc. 13 Esai. 54, 1 15 epist. Cresc. et Luc. 13, 23
16 Matth. 7, 14 18 Matth. 8, 11 21 cf. Apoc. 7, 9

1 malus (s *in ras. m2*) *X* se *om.* *WYm1* 2 abluitur *R* coarguat *scripsi* da ergo ad *codd.* da ergo *v* 3 reconciliaretur *WXYm1* uel si (*ter*) *WXm1YR* 12 staerelis *W* sterelis *Ym1* feconditate *W* 13 uedereris *W* 15 quoniam *ex* quam *W* 18 ea *W* 20 abraam *X* issaac *W* 21 apocalipsi *WY* demonstretur *v* 22 poterat *v* gentes *W* 23 presuras *W* 24 iidem *v*, *item lin. 27* 25 *pr.* alterum] alteri im•• *Wm1*

in conparatione malorum falsorumque itidem pauci sunt. sic multa grana, quibus horrea magna conplentur, pauca dicimus in comparatione palearum, sic etiam — ut de ipso dei testamento dicam, quod factum est ad Abraham de semine eius, quod est Christus — multas stellas, quas numerare non possumus, e quibus tam grande caelum undique circumfulget, paucas dicimus in comparatione harenae maris. forte stellae significauerint spiritales christianos, maris autem harena carnales, per quos et ex quibus etiam haereses et schismata fiunt. utroque tamen genere plenus est mundus, quia idem dominus dicit: ager est hic mundus et tu ipse tibi ueritate extorquente dixisti: *in nomen Christi totus cotidie uertitur mundus.* per totum igitur agrum, hoc est per totum mundum frumenta, per totum zizania, quia de utroque dixit qui falli non potest: sinite utraque crescere usque ad messem.

LXVII. 76. Cohibeant itaque se frumentorum per totum mundum tanta ubertate crescentium impii desertores et non audeant de quorundàm zizaniorum separatorum paucitate gloriari. quodsi gloriantur, etiam in hoc ipso procedunt aduersus eos idem illi Maximianenses in iudicio diuino ad eos in omnibus confundendos et si sapiant corrigendos appositi, quos multo pauciores praefidentia multitudinis suae persecuti sunt et persequendo ad suam communionem aliquos eorum denuo conuerterunt ac sic ceteros iustissimos quo paucissimos reliquerunt.

77. *Non,* inquis, *communicat oriens Africae nec Africa orienti.* non sane, sed in paleis haereticis ab area dominica

4 cf. Gen. 22, 17 10 Matth. 13, 38 12 epist. Cresc. cf. pag. 479, 15 15 Matth. 13, 30 26 epist. Cresc.

1 utidem *WYm1* 2 orrea *W* 4 abraam *X* 5 multae sti(-e-*X*)llae *WXm1* multae sunt stellae *YRv* e *om. v* 6 et paucas *v* 7 arenae *Ym1R* signauerunt *R* significauerunt *v* 8 arena *Ym1R* 9 *pr.* et *om. XZ* 12 Christi] christianum *v* cotidie-totus *Z* 15 utroque *WYm1* 18 quorumdam *Zv* 20 iidem *v* *pr.* in *del. Xm2, om. Zv* 22 multos *WXYR* praesidentia *YR* 24 sic] si *RZ*

separatis; in frumentis autem catholicis et interioribus paleis omnino communicat oriens Africae et Africa orienti. alii quippe hic, alii uero alibi atque alibi haeretici cum diffusa ubique catholica unitate confligunt. ubique est enim illa, de qua exierunt qui esse ubique minime potuerunt, dicentes secundum id quod de illis praedictum est: ecce hic est Christus, ecce illic, alii hoc loco, alio alii suarum praesumptionum uel potius amputationum proprias particulas ostendentes atque impia superbia radicem unde fracti sunt abnegantes. huic ergo ecclesiae, quae copiosis successibus, cum dilatatur toto orbe terrarum, ex omni gente, tribu et lingua parit multitudinem candidatorum et palmatorum, sicut in Apocalypsi scriptum est, quam numerare nemo potest, huic, inquam, ecclesiae, cui partem Donati non communicare manifestum est, maiores uestri probare debuerunt quaecumque uera documenta de traditoribus habuerunt. quod si fecissent, ipsi in illa essent, extra illam uero illi quos accusassent. nunc autem cum accusatos in illa permansisse uideamus, quid boni de accusatoribus sentire debemus, quos extra illam uidemus? ac per hoc in illa mea quadripertita distributione, ubi dixi, cum de traditoribus proferuntur ex utraque parte documenta, aut utraque uera esse aut utraque falsa aut nostra uera et uestra falsa aut nostra falsa et uestra uera, cum uideres in superioribus tribus uos facillime superari, frustra tibi hoc extremum quasi qua euaderes elegisti. quamuis enim quam inpudenter dicatur aduertas, tamen ea ipsa uera uestra si qua essent humana documenta, illi ecclesiae probari debuerunt, quam probant documenta diuina.

6 Matth. 24, 23 12 cf. Apoc. 7, 9 20 cf. Petil. I 21, 23

1 paleis *bis* *WYm1* 3 haeretici cum] haereticum *WXm1Ym1* haeretici *Ym2R* 7 alio alii suarum *scripsi* alio aliis uarium *WXm1Ym1* alio alii (alii aliis *Ym2R*) uariarum *Xm2Ym2RZv* 10 copiis *Ym1* 12 apocalipsi *W* 13 quam] quia *Wm1* nemo numerare *v* 16 illa essent *v* illa messe *WYm1* illa mensi *Xm1* illam essent *Ym2R* illa mansissent *Xm2Z* 19 quos] quod *WYm1* ac] hac *WYm1R* mea *scripsi* ea *WXm1Y*, et *R*, *del. Xm2*, *om. Zv*, *cf. IIII 57, 68 init.* 20 quadriperetita *Wm1* 23 uideris *Z* 25 elegit *R*

LXVIII. 78. Dic mihi, obsecro te — sed noli offundere nebulas imperitis, ut, quoniam traditores accusatos non uales conuincere, identidem uelis artes dialecticas accusare —, dic ergo, rogo te, causa ista uestra cum ueris documentis uestris perducta est ad iudicium transmarinarum ecclesiarum labore apostolico fundatarum an non est perducta? si perducta est, uicistis in eo iudicio an uicti estis? si uicisse uos dicitis, cur eis ecclesiis, in quarum iudicio uicistis, non communicastis? si autem, quod satis ipsa indicat ab eis alienata uestra communio, uicti estis, quid nobiscum uel mala uel bona causa perdita litigatis, id habentes maximum crimen, quod crimine traditorum, quos in iudicio transmarinarum ecclesiarum etiam uera documenta proferentes conuincere minime potuistis, orbem christianum perfunditis, quia in ea causa, in qua interesse non potuit, elegit iudicibus credere, non accusatoribus uictis? non itaque ideo rei estis, quia bonam causam, ut secundum uos loquar, in transmarino iudicio perdidistis, sed quia crimen reorum atque — ut nimium uobis cedatur — et iudicum tot innocentibus populis christianis per tot gentes longe lateque diffusis obicere minime dubitatis; quorum communioni tamquam frumentis dominicis cohaerendo et illos uiros, sicut dicitis, traditores et illos malos, sicut arbitramini, iudices secundum euangelicas litteras etiam monente Cypriano usque ad tempus uentilationis tamquam paleam tolerare debuistis, ne aream deserendo periretis. si autem causa illa uestra cum ueris, quod tibi elegisti, documentis suis ad iudicium transmarinarum ecclesiarum non est perducta, quomodo ab eis potuerunt tot episcopi in suis plebibus constituti causa incognita et ad se omnino non delata iure damnari? aut quomodo debuerunt Afri christiani, non dico illi, qui eos putauerant innocentes,

22 cf. Matth. 13, 29—30 23 cf. Cypr. epist. 54, 3

1 effundere *Wm1* 8 communicatis *Xm2Zv* 10 nobis (*om.* cum) *R* 15 eligit *WY* 16 qui *Wm1* 18 retorum *WXm2Ym1Z* iudit(-c-*R*)ium *YR* 20 obicire *W* minine *Y* communionis *WXm1Ym1* 24 nec *WXm1Ym1* 25 perireetis *Xm1* pariretis *R* 26 elegistis *WXYm1* 30 putauerunt *Ym1Rv*

uerum etiam illi, si qui eos nouerant traditores, propter zizania, quae in ecclesia esse cernebant, a frumentorum tam longe lateque crescentium et hos ignorantium tam manifesta innocentia ⟨se⟩ separare, ut propter crimen alienum, quo pro unitate tolerato non macularentur, uiolatae ipsius unitatis crimine damnarentur?

LXVIIII. 79. Quid tibi ergo ad causam prodest hoc ex illis quattuor propositis elegisse, ut uestra documenta sint uera, contra uestros autem quae proferimus falsa esse deputentur? ecce et hic uinceris, quoniam ueris quae putas documentis tuis non potuerunt ubi debuerunt conuinci traditores, siue a uestris eadem documenta occultata sint siue ipsi traditores qualibet astutia se iudicibus occultauerint siue ab ipsis prauis iudicibus occultati sint. semen Abrahae respice, quod in testamento dei per omnes gentes crescit sicut stellae caeli et sicut arena maris, et utrum propter occultata quibuslibet causis nescio qua Africana zizania tam copiosa messis per agrum mundum perire potuerit aude dicere, aude credere, aude, si ullus in te dei timor est, cogitare.

80. Exaggeras persecutiones quas uos pati dicitis, quibus in tam sacrilega et manifesta obstinatione aduersus pacem sanctae ecclesiae rebellantibus mirabili mansuetudine parcitur, et dicis in primis partibus epistulae tuae, quod imperatori Constantino Caeciliani crimen cum fieret manifestum, ipse quoque eum ut Brixae in exilio degeret sua sententia condemnauit. in quo te quis dubitet uel falli uel fallere, quando et Felicem Aptugnensem commemorasti in iudicio proconsulis ab Ingentio nescio quo de traditione conuictum?

7 cf. epist. Cresc. 14 cf. Gen. 22, 17 19. 22. 26 cf. epist. Cresc.

1 zi(-y-*R*)zaniam *WYR* 2 quae] qua *W* quam *Ym2R* cernebat *Xm1* 3 se innocentia *Xm2Z* 4 se *addidi* separari *Ym2Rv* 6 prodes *Z* 7 quator (*sic*) *Z* 11 occulta *Zv* 13 non (*in ras. s.* sint *W*) sint *codd.* habrahae *WX* in *om.* *W* 14 stillae *Wm1* 15 propter *om.* *R* nesio *W* 16 africa *X* affrica *Z* messes *WXm1Ym1* 17 *pr.* audi *Ym1* 22 epistolae *Xm2YRZv* 24 Brixiae *v* 26 aptugnense *WXm1* aptunensem *R* in *om.* *W* 27 ab Ingentio *scripsi* a uincentio *codd.* (*v*) quo] qua *R*

LXX. Ecce ego insero sententiam Aeliani proconsulis, qua purgatus atque absolutus est Felix. si tota gesta uis legere, ex archiuo proconsulis accipe. Aelianus pro consule dixit: ex professione Caeciliani, qui acta falsa esse dicit atque epistulae plurima addita, manifestum est qua uoluntate haec gesserit Ingentius, et ideo recipietur in carcerem; est enim artiori interrogationi necessarius. Felicem autem religiosum episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum deificorum manifestum est, cum nemo in eum aliquid probare potuerit, quod religiosas scripturas tradiderit uel exusserit. omnium enim interrogatio supra scriptorum manifesta est nullas scripturas deificas uel inuentas uel corruptas uel incensas fuisse. hoc actis continetur, quod Felix episcopus religiosus illis temporibus nec praesens fuerit neque conscientiam commodauerit neque tale aliquid fieri iusserit.

81. Insero etiam rescriptum imperatoris Constantini ad Probianum id ipsum attestantis et quam molesti apud eum maiores uestri accusatores innocentium fuerint ostendentis. Imperatores Caesares Flauii Constantinus et Maximinus et Ualerius Licinianus Licinius ad Probianum procon-

3 Acta purgationis Felicis Autumnitani (Optat. ed. Ziwsa p. 203, 34 sqq.) 8 *Felicem* cet.] Optat. I 27 20 Rescriptum Constantini ad Probianum; extat etiam epist. 88 (= *ε*) cf. Breuic. III 23, 41. Post gesta 32, 55

1 ergo ego *Wm1* eliani *XYZ* heliani *R* 3 elianus *WXYZ* helianus *R* proconsul *XYm2RZv Acta* 4 ex *om. Acta* ceciani *WYm1* falsata *Acta* 5 plurimae *WR* plurime *Xm1Ym1* manifestatum *Acta* 6 gessent *W* reciperetur *Z* recipiatur *Acta* 8 episcopi *WYm1* 11 relegiosas *WXm1* religiosissimas *Acta, Optat.* prodiderit *Acta, Optat.* exsusserit *W* excusserit *Zm1* 12 scriptorum *ego ex Optato I 27* scripturam (p *ex* b) *Y* scrip(-b-*W*)tura *WXZ* scripta *Rv Acta* manifestata *Acta* 14 incessas *Xm1* 15 nec] neque *Acta, Optat.* 16 accommodauerit *Acta, Optat.* 20 fuerit *W* ostendentes *Xm1* imperatoris *YR* 21 flauius *codd. praeter WYm1* et Maximinus] Maximus *ε* Maximianus *v* 22 lucianus lucinius *WYR*

sulem Africae. Aelianus prodecessor tuus merito, cum de perfectissimis Uerus uicarius praefectorum tunc per Africam nostram incommoda ualetudine teneretur, eiusdem partibus functus inter cetera etiam id negotium uel inuidiam, quae Caeciliano episcopo et ecclesiae catholicae uidetur esse commota, ad examen suum atque iussionem credidit esse reuocandam. etenim cum iam Superium centurionem et Caecilianum magistratum Aptugnitanorum et Saturninum ex curatore et Calibium iuniorem eiusdem ciuitatis curatorem atque Solum seruum publicum supra scriptae ciuitatis praesentes esse fecisset, audientiam praebuit conpetentem, adeo ut, cum Caeciliano fuisset obiectum, quod a Felice eidem episcopatus uideretur esse delatus, cui diuinarum scripturarum proditio atque exustio uideretur obiecta, innocentem de eo Felicem fuisse constiterit. denique cum Maximus Ingentium decurionem Ziquensium ciuitatis epistulam Caeciliani ex duumuiris falsasse contenderet, et eundem ipsum Ingentium suspensum actis quae suberant peruidimus et ideo minime tortum, quod se decurionem Ziquensium ciuitatis esse adseuerauerit. unde uolumus eundem ipsum Ingentium sub idonea prosecutione ad

1 elianus *XRZ* praedecessor *XZv* dum *ε* 2 de] uir *vε* perfectissimos *WXZ* fectissimos *Ym1* perfectissimus *vε* Uerus *ed. Louan. ex epist. 88* uiros *WXYm1Z* uiris *Ym2R* praefatorum *R* 3 ualitudine *XRZε* 4 eisdem *Ym2R* cęteras *Z* 5 de ceciliano episcopo et ecclesia catholica *Ym2R(v)* de Caeciliano episcopo ecclesiae catholicae *ε* 6 uidebatur *XZ* 7 reuocandum *Ym2R* 8 iam *v* tam *WXYm1RZ*, *del. Ym2* 9 abtugnitanorum *R* saturnium *Z* excuratorem *XZv* 11 Solonem *v* 14 a Felice] arelicet *WXZ* areliqet *Ym1* clare liquet (libet *Rm1*) *Ym2R* eidem] et idem *codd.* episcopus *WYR* 15 cui] cum *WYR* 16 de eo] deo *WXYm1Z* filicem *Wm1* 17 decuriorem *WYm1* decurionen *R*, *item lin. 21* 18 exduumuiri *v* 19 et *del. Ym2, om. Rvε* 23 eiundem *Wm1* eumdem *Y* ut eundem *ε*

comitatum meum Constantini Augusti mittas, ut illis, qui in praesentiarum agunt atque diurnis diebus interpellare non desinunt, audientibus et coram adsistentibus apparere et intimari possit frustra eos Caeciliano episcopo inuidiam conparare atque aduersus eum uiolenter insurgere uoluisse. ita enim fiet, ut omissis, sicuti oportet, eiusmodi contentionibus populus sine dissensione aliqua religioni propriae cum debita ueneratione deseruiat.

LXXI. 82. Insero adhuc et uerba Constantini ex litteris eius ad Eumalium uicarium, ubi se inter partes cognouisse et innocentem Caecilianum conperisse testatur. cum enim narrasset in his, quae supra locutus est, quemadmodum ad iudicium eius post episcopalia iudicia partes perductae fuerint: in quo peruidi, inquit, Caecilianum uirum omni innocentia praeditum ac debita religionis suae officia seruantem eique ita ut oportuit seruientem, nec ullum in eo crimen repperiri potuisse euidenter apparuit, sicut absenti fuerat aduersariorum suorum simulatione conpositum.

83. Tu quare non inseruisti sententiam Constantini, qua eum dicis esse damnatum et Brixae in exilio constitutum, uir disertissime? quanto congruentius hanc inseruisses quam nescio quid de Serdicensi concilio, quod nec ad uos nec ad causam,

1 *ut illis—6 insurgere uoluisse*] Post gesta 32, 55 15 Constantini litterae ad Eumalium 24 cf. cap. 34, 38

1 commitatum *Xm1* illis] his *Post gesta* 2 atque] et *Post gesta* diuturnis *Xv* 3 audientibus] praesentibus *Post gesta* quoram *R* 5 conparasse *Post gesta* 6 insurgire *Xm1* siet *W* 8 dissensionem *WXm1Ym1* aluqua *Xm1* 10 Inserto *R* 11 Eumalium] alium *Ym2R* 13 est] es *Z* 15 inquid *WY* 16 praedictum *WXYm1* hac *WXYm1* deabita *W* dehabita *Xm1Ym1* religioni *Xm2Z* 17 eique] eaqui *W* eiqui *Ym1* 18 reperiri *WXZ* euidenter] euidem *WYm1* eidem *Ym2Rv* 19 absenti] absens *WXYm1Z* simulationem *WXm1Ym1* 22 Brixiae *v* 23 quanto] quam *Z* 24 quid] quod *R* diserdicensi *Ym1* de sardicensi *Ym2R(v)*

quae inter nos est et uos. omnino pertinere monstratur! cur enim fuerit Brixae Caecilianus, quod uos calumniosissime appellatis exilium, cum suam praesentiam maluit ecclesiae deesse quam pacem, quid a me opus est dici? tu interim damnantis imperatoris sententiam nullam recitas et damnatum ab imperatore Caecilianum tamen temere non dico audiendum uel dicendum, sed etiam scribendum putas. uerumtamen secundum uerba tua ecce uideo in exilio Caecilianum imperatore damnante: saltem responde quo accusante et modo me interroga, quod in epistula tua post multa ⟨inania⟩ similiter inane posuisti: *quis prolato testamento minus consentit, qui persecutionem patitur an qui facit?* haec certe uerba tua sunt. aspice ergo Caecilianum persecutionem passum et, sicut ipse dixisti, in exilio constitutum, aspice etiam uestros, sicut suis uerbis imperator ipse testatur, aduersum Caecilianum diurnis diebus interpellare non desistentes, et isdem ipsis uerbis tuis interroganti mihi responde: quis minus testamento prolato consentit, qui persecutionem patitur an qui facit? diligenter autem perlectis omnibus inuenies Caecilianum a uestris etiam apud imperatorem persecutionem passum. sed non inuenies ab imperatore damnatum, immo etiam inuenies absolutum.

LXXII. 84. Porro si — quod tibi pro magno elegisti, ut de criminibus traditionum quae uos profertis documenta uera sint, quae autem nos proferimus falsa sint: etiam in eo uos dei ueritas superat, quae sicut praedixit ita reddit ecclesiam in uniuerso mundo fructificantem atque crescentem, quia nihil

11 epist. Cresc.

2 Brixiae *v* calumniosisme *W* 3 ecclesia *Ym1* 4 deesse] decem *R* quid a me] quidam eo *WYm1* quid ad me *R* dici? tu] dicito *Ym1* dici cum tu *Ym2Rv* 5 clamantis *W* imperatores *Wm1* 6 ab] ad *W* tamen] tam *Xm2YRZv* 7 sed. *Y* sed tu *R* 8 in exsilio uideo *v* 9 saltim *XZ* 10 inania *inserui* inane] inani *WYm1* inaniter *Ym2R* multa sim. inania *Engelbrecht* 11 potuisti *WYm1* 13 persequutione *W* 15 aduersus *v* diuturnis *v* 16 hisdem *WZ* eisdem *v* 17 interrogante *WYm1* 20 persecutionum *WYm1* 22 eligisti *WYm1* 23 traditorum *v* 25 ueritas dei *XYRZv* praedixi *Z*

ei praeiudicant alienorum criminum licet uera documenta, quae propinquioribus episcopis transmarinis, per quos in longinquiores partes siue transit talium rerum fama siue non transit, aut non sunt demonstrata sicut debuerunt aut non sunt credita quibus demonstrari potuerunt aut credita et occultata nequaquam ad alios peruenerunt, nec quisquam uel unus homo, quanto minus tantus christianorum numerus in tot gentibus constitutus reus potest esse participati sceleris alieni, si uel nulla eius uera documenta cognouerit uel eum simulata innocentia falsis documentis quisque fefellerit —: si ergo, ut dicere coeperam, in hoc, quod tibi pro magno elegisti, ut quae uos de traditoribus testimonia profertis uera sint, quae autem proferuntur contra uos falsa sint, nihil ualetis aduersus ecclesiam catholicam toto terrarum orbe diffusam et aduersus prouidentiam dei, qua *in christianum nomen,* ut tuis uerbis utar, *totus cotidie uertitur mundus,* quanto magis deficitis in accusationibus uestris, cum hanc ipsam traditionem, cuius nomen uelut horrentes, qui hoc schisma fecerunt, a Christi corpore separatos se ipsos diabolo tradiderunt. multo probabilius, sicut in illis litteris dixi et nunc dico, nos uobis obicimus, qui uos nomina et crimina traditorum dicere tantummodo audimus, nos autem et gesta ecclesiastica, quibus de se ipsi confessi sunt, et gesta municipalia, quibus hoc fecisse leguntur, ostendimus!

LXXIII. 85. Tu uero callidus examinator appensorque uerborum doces nos, quid ualeat conparatiuus gradus, et tamquam uictor exultas, quod non possem dicere: 'traditionem probabilius nos uobis obicimus,' nisi uos nobis eam probabiliter obicere confiterer. *si enim nos,* inquis, *probabilius, nos ergo*

14 epist. Cresc. cf. pag. 479, 15 16 Petil. I 21, 23 21 cf. c. 27, 30 22 cf. c. 29, 33 28 epist. Cresc.

4 *pr.* sint *R* 5 occulta *WYRZ* 8 si] siue *WXYRv* 10 documentas *Wm1* refellerit *WYR* 13 uoletis *W* 14 qua in] quam *W* 15 utor *Xm1* uestitur *W* 16 dificitis *W* 20 qui uos *scripsi* quibus *WXm1YR* a quibus *Xm2Zv* 21 traditorem *Xm1* dici *Xm2Zv* 25 conpartibus gradibus *WXm1Ym1R* 26 traditione *W* 28 ergo] autem *R*

probabiliter, et hoc docens: *quia sic est probabiliter et probabilius, ut si dicas 'uere' et 'uerius', et quia gradus iste quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat.* adiungis alia uerba, quibus hoc euidentius intellegamus, ac dicis: *sic est 'bene' et 'melius', 'male' et 'peius', 'horribiliter' et 'horribilius'*, sic esse ostendens 'probabiliter' et 'probabilius'. unde colligi putas, quia, si ego probabilius quod falsum est obicio, superest ut uos probabiliter quod uerum est obiecisse confirmes. hic ego numquid dico, quod in quaestione uel in disputatione ecclesiastica nos artificialia grammatica docere conaris, quid ualeat conparatiuus gradus, quia id quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat? uideo enim, quam hoc inepte tibi obiciam quod tu uidere noluisti, quando mihi anticategorian uelut ex arte rhetorica obiciendam putasti, quod genus quaestionis, ubi dicitur: 'non ego feci, sed tu fecisti', etiam in auctoritate prophetica demonstraui.

LXXIIII. 86. Considera tamen diligentius, ne forte inuenias in Latinae locutionis auctoribus, quibus grammaticorum artificialia seruiunt, non semper istum gradum quod ante positum est augere, sed aliquando contrario superferri. cuius locutionis exemplum interim mihi ex apostoli epistula occurrit quam scripsit ad Hebraeos. cum enim loqueretur de benedictione terrae, quae accepta pluuia fructum reddit, deinde subiecit: proferens autem spinas et tribulos reproba et maledictioni proxima est, cuius finis in ustionem. quod ne illis quibus loquebatur optasse uideretur, confisi sumus autem, inquit, de uobis, fratres carissimi, meliora et

14 cf. c. 26, 29 24 Hebr. 6, 8 26 Hebr. 6, 9

1 doces *Ym2v* 5 sic] sicut *Z* 7 collegi *WXm1Ym1* quia si] quasi *W* 9 ego] ergo *WXYm1* *alt.* in *om. Rv* 10 artificialia nos *Zm1* grammaticae *Xm2Zv* 11 quid] qui *W* 13 obicem *WYm1* 14 ante cacegorian *W* anticategoriam *XYm2v* antecategoriam *Ym1* ante cacegoriam *R* anticathegoriam *Z* rethorica *RZ* 15 pustasti *W* 17 considerat *W* 19 ante propositum *W* 20 cuius *in mg. Y* 21 apostoli epistu(-o- *Y*)li epistu(-o- *Y*)la *WYm1* 22 hebreos *W* haebreos *XYR* 25 iustionem *W* 26 ne] de *W* confidimus *Ym2R* (πεπείσμεθα)

haerentia saluti. attendis certe quomodo hic dixerit 'meliora', non quia bona erant, quae supra dixerat proferre spinas et tribulos et ustionem mereri, sed magis quia mala erant, ut illis deuitatis meliora eligerent et optarent, hoc est bona tantis malis contraria. sed forte apostolum sic audiendum esse arbitraris quemadmodum de se ipse dicit, tamquam hominem etsi imperitum sermone, sed non scientia, et ideo non uerborum in eo, sed rerum atque sententiarum auctoritatem putas esse sectandam, 'bona' poni debuisse contendens ubi posuit ipse 'meliora.' quid, si et ego iam his litteris adsuefactus et illas quas puer didici oblitus sic dixi: obicitis traditionem. hanc ipsam multo probabilius nos uobis obicimus, tamquam dicerem 'probabiliter', conparatiuum pro positiuo ponens, non quia uos probabiliter, sed magis quia inprobabiliter, sicut ille 'meliora', non quia illa erant bona, sed magis quia mala? tu quare tam temere concludis ex hoc me confirmasse 'uos probabiliter', quia dixi 'nos probabilius'?

LXXV. 87. Quamquam nec secundum grammaticos in uerbo me errasse reprehenderes, si saltem uerborum ipsorum auctores uel attente legere uel memoriter recolere uoluisses. pueriles enim habent litterae, sed non a puero imperito dictum:

di meliora piis erroremque hostibus illum.
discissos nudis laniabant dentibus artus.

quomodo ergo 'meliora' piis, quasi bona essent istis ac non potius magna mala, qui discissos nudis laniabant dentibus artus? iam uides certe, quia, sicut iste piis potuit optare meliora, quamuis illa, in quorum conparatione optabat, non essent bona, sic et ego potui dicere: traditionem proba-

6 cf. II Cor. 11, 6 11. 28 Petil. I 21, 23 22 Uerg. Georg. III 518 sq.

1 actendis *W* 2 erunt *WYm1* dixerant *WYm1Rm1* 3 mereri (m *in ras. m2*) *X* 6 se *om. Xm1* 7 sermonem *W* ideo] idem *Wm1* 8 sentiam *W* putat *WYm1* putas esse *om. XZ* sectandem *WYm1* 11 ipsa *WXm1Ym1* ipsi *Ym2R* 16 confirmasse me *v* 20 attende *WXm1Ym1* attendere uel legere *Ym2R* 22 di] de *Ym1R* dii *Z* 27 optabant *Ym1R*

biiius ⟨nos⟩ uobis obicimus. quamuis eam nos nobis non probabiliter obiceretis. ut omittam, quia et probabile quando dicitur non consequenter est uerum, cum ea dicuntur, quae fieri possunt ac solent et ideo probantur, hoc est adprobantur et creduntur, etiamsi facta non sint: quod autem uerum est, cum ostenditur, necessario probabile est et illo utique probabilius. recole libros ubi uerba didicisti: quam te non fallam profecto repperies.

LXXVI. Unde etiamsi uestros probabiliter nostris traditionem obiecisse concederem, non ideo uerum obiecisse contenderem et recte nos dicerem probabilius hanc obicere, quandoquidem a uobis nominari tantum traditores solemus audire, nullis autem gestis uel ecclesiasticis uel publicis recitari demonstrarique confessos, a nobis autem proferri et gesta publica, ubi uestri tradiderunt, et ecclesiastica, ubi confessi deo iudici derelicti sunt.

LXXVII. 88. Sed non omitto tam manifestum adiutorium tuum, quo nobis etiam nesciens plurimum faues docendo regulas conparatiui gradus, quia id quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat. secundum hanc enim regulam tuam, secundum quaedam uerba tua in epistula tua sine ulla difficultate obtinuimus causam nostram. tu enim dixisti in primis partibus litterarum tuarum, uelut nostram pertinaciam criminando, tot documenta legalia quod melius et uerius est nobis persuadere non posse. ubi ego concludo secundum artificialia tua iam nos uerum et bonum tenere, si, quod uerius et melius est, nobis persuaderi non potest. cum ergo nos non rescindamus, ut secundum te loquar, uerius et melius baptisma uestrum, quare uos rescinditis uerum et bonum nostrum? item cum dixisses: *hoc et nos uolumus, ut Christus*

14 cf. c. 29, 33 15 cf. c. 27, 30 23 cf. epist. Cresc. 30 epist. Cresc. cf. c. 7, 7 extr.

1 nos *addidi* eam] etiam *Ym1R* 3 consequentur *Xm1* 4 probantur *ex* putantur *Y* 6 cum] cum ut *W* 8 reperies *WXZ* 10 obicisse *WXm1Ym1* 13 publices *Wm1* 15 iudicii *W* 20 enim hanc *r* 27 persuderi *W* 28 melius et uerius *Zm1*

sit origo et radix caputque christiani, continuo subiecisti: *sed quaerimus per quem hoc melius fiat.* quod dicendo utique concessisti et per malum ministrum bene fieri, sed melius per bonum. cum itaque nos non rescindimus baptismum, quem per uestrum tamquam per bonum ministrum dari dicitis, quare uos rescinditis baptismum, quem per nostrum tamquam per malum ministrum datum esse contenditis? tu enim dixisti: *quaerimus per quem melius fiat,* et tua regula est, *quia gradus iste quod ante positum est auget.* unde si per uestrum sicut putas melius fit, ergo et per nostrum bene fit, ac per hoc, quando per nos baptizatum rebaptizatis, id quod ex ista tua regula bene factum esse conceditis sacrilega praesumptione rescinditis.

LXXVIII. 89. Uereor ne nimis urgeam uerecundiam tuam, si ostendam, quam leuiter et scurriliter quaedam etiam uerba mea quae translata posui, frontem pro pudore, os pro sermone, tridens telum pro tripertita oratione, tricipitem bestiam pro errore tribus calumniis aduersus tot populorum innocentiam saeuiente, quasi urbanus et dicax exagitanda putaueris. serua potius puerilia pueris. neque enim me mouet, quod Neptunium telum propter tridentem dicis episcopum non decere, cum sit et piscatorium ac per hoc apostolicum, quod suos apostolos dominus piscatores hominum fecit. nam et deum nostrum scriptura dicit et alas habere et sagittas, nec tamen Cupidinem colimus.

90. Quin etiam me promissam in exordio lenitatem non seruasse reprehendis, eo quod Manicheorum facta mentione

8 epist. Cresc. cf. pag. 490, 2 15. 27 cf. epist. Cresc. 16 cf. Petil. I 27, 29 23 cf. Matth. 4, 19 24 cf. Ps. 16, 8. 35, 8. 17, 15

2 quod] quo *W* 10 fit] sit *utroque loco W* 11 ex ista] existat *WXm1YR* 12 praesumptionem *WYm1* 14 urgueam *R* 15 qua *Xm1* scuriliter *WXYm1* 16 posuisti *Y* 17 trecipitem *Ym1* uestiam *WXm1* 19 saeuientem *YR* 22 piscatorum *Z* ac] hac *W* quod *scripsi* quos *codd. v* 23 deum] dominum *Wm1* 24 alias *WYm1* 27 seruassem *Xm1Ym1*

quae inter nos est et uos, omnino pertinere monstratur! cur enim fuerit Brixae Caecilianus, quod uos calumniosissime appellatis exilium, cum suam praesentiam maluit ecclesiae deesse quam pacem, quid a me opus est dici? tu interim damnantis imperatoris sententiam nullam recitas et damnatum ab imperatore Caecilianum tamen temere non dico audiendum uel dicendum, sed etiam scribendum putas. uerumtamen secundum uerba tua ecce uideo in exilio Caecilianum imperatore damnante: saltem responde quo accusante et modo me interroga, quod in epistula tua post multa ⟨inania⟩ similiter inane posuisti: *quis prolato testamento minus consentit, qui persecutionem patitur an qui facit?* haec certe uerba tua sunt. aspice ergo Caecilianum persecutionem passum et, sicut ipse dixisti, in exilio constitutum, aspice etiam uestros, sicut suis uerbis imperator ipse testatur, aduersum Caecilianum diurnis diebus interpellare non desistentes, et isdem ipsis uerbis tuis interroganti mihi responde: quis minus testamento prolato consentit, qui persecutionem patitur an qui facit? diligenter autem perlectis omnibus inuenies Caecilianum a uestris etiam apud imperatorem persecutionem passum, sed non inuenies ab imperatore damnatum, immo etiam inuenies absolutum.

LXXII. 84. Porro si — quod tibi pro magno elegisti, ut de criminibus traditionum quae uos profertis documenta uera sint, quae autem nos proferimus falsa sint: etiam in eo uos dei ueritas superat, quae sicut praedixit ita reddit ecclesiam in uniuerso mundo fructificantem atque crescentem, quia nihil

11 epist. Cresc.

2 Brixiae *v* calumniosisme *W* 3 ecclesia *Ym1* 4 deesse] decem *R* quid a me] quidam eo *WYm1* quid ad me *R* dici? tu] dicito *Ym1* dici cum tu *Ym2Rv* 5 clamantis *W* imperatores *Wm1* 6 ab] ad *W* tamen] tam *Xm2YRZv* 7 sed· *Y* sed tu *R* 8 in exsilio uideo *v* 9 saltim *XZ* 10 inania *inserui* inane] inani *WYm1* inaniter *Ym2R* multa sim. inania *Engelbrecht* 11 potuisti *WYm1* 13 persequutione *W* 15 aduersus *v* diuturnis *v* 16 hisdem *WZ* eisdem *v* 17 interrogante *WYm1* 20 persecutionum *WYm1* 22 eligisti *WYm1* 23 traditorum *v* 25 ueritas dei *XYRZv* praedixi *Z*

ei praeiudicant alienorum criminum licet uera documenta, quae propinquioribus episcopis transmarinis, per quos in longinquiores partes siue transit talium rerum fama siue non transit, aut non sunt demonstrata sicut debuerunt aut non sunt credita quibus demonstrari potuerunt aut credita et occultata nequaquam ad alios peruenerunt, nec quisquam uel unus homo, quanto minus tantus christianorum numerus in tot gentibus constitutus reus potest esse participati sceleris alieni, si uel nulla eius uera documenta cognouerit uel eum simulata innocentia falsis documentis quisque fefellerit —: si ergo, ut dicere coeperam, in hoc, quod tibi pro magno elegisti, ut quae uos de traditoribus testimonia profertis uera sint, quae autem proferuntur contra uos falsa sint, nihil ualetis aduersus ecclesiam catholicam toto terrarum orbe diffusam et aduersus prouidentiam dei, qua *in christianum nomen,* ut tuis uerbis utar, *totus cotidie uertitur mundus,* quanto magis deficitis in accusationibus uestris, cum hanc ipsam traditionem, cuius nomen uelut horrentes, qui hoc schisma fecerunt, a Christi corpore separatos se ipsos diabolo tradiderunt. multo probabilius, sicut in illis litteris dixi et nunc dico, nos uobis obicimus, qui uos nomina et crimina traditorum dicere tantummodo audimus, nos autem et gesta ecclesiastica, quibus de se ipsi confessi sunt, et gesta municipalia, quibus hoc fecisse leguntur, ostendimus!

LXXIII. 85. Tu uero callidus examinator appensorque uerborum doces nos, quid ualeat conparatiuus gradus, et tamquam uictor exultas, quod non possem dicere: 'traditionem probabilius nos uobis obicimus,' nisi uos nobis eam probabiliter obicere confiterer. *si enim uos,* inquis, *probabilius, nos ergo*

14 epist. Cresc. cf. pag. 479, 15 16 Petil. I 21, 23 21 cf. c. 27, 30 22 cf. c. 29, 33 28 epist. Cresc.

4 *pr.* sint *R* 5 occulta *WYRZ* 8 si] siue *WXYRv* 10 documentas *Wm1* refellerit *WYR* 13 uoletis *W* 14 qua in] quam *W* 15 utor *Xm1* uestitur *W* 16 dificitis *W* 20 qui uos *scripsi* quibus *WXm1YR* a quibus *Xm2Zv* 21 traditorem *Xm1* dici *Xm2Zv* 25 conpartibus gradibus *WXm1Ym1R* 26 traditione *W* 28 ergo] autem *R*

probabiliter, et hoc docens: *quia sic est probabiliter et probabilius, ut si dicas 'uere' et 'uerius', et quia gradus iste quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat.* adiungis alia uerba, quibus hoc euidentius intellegamus, ac dicis: *sic est 'bene' et 'melius', 'male' et 'peius', 'horribiliter' et 'horribilius',* sic esse ostendens 'probabiliter' et 'probabilius'. unde colligi putas, quia, si ego probabilius quod falsum est obicio, superest ut uos probabiliter quod uerum est obiecisse confirmes. hic ego numquid dico, quod in quaestione uel in disputatione ecclesiastica nos artificialia grammatica docere conaris, quid ualeat conparatiuus gradus, quia id quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat? uideo enim, quam hoc inepte tibi obiciam quod tu uidere noluisti, quando mihi anticategorian uelut ex arte rhetorica obiciendam putasti, quod genus quaestionis, ubi dicitur: 'non ego feci, sed tu fecisti', etiam in auctoritate prophetica demonstraui.

LXXIIII. 86. Considera tamen diligentius, ne forte inuenias in Latinae locutionis auctoribus, quibus grammaticorum artificialia seruiunt, non semper istum gradum quod ante positum est augere, sed aliquando contrario superferri. cuius locutionis exemplum interim mihi ex apostoli epistula occurrit quam scripsit ad Hebraeos. cum enim loqueretur de benedictione terrae, quae accepta pluuia fructum reddit, deinde subiecit: proferens autem spinas et tribulos reproba et maledictioni proxima est, cuius finis in ustionem. quod ne illis quibus loquebatur optasse uideretur, confisi sumus autem, inquit, de uobis, fratres carissimi, meliora et

14 cf. c. 26, 29 24 Hebr. 6, 8 26 Hebr. 6, 9

1 doces *Ym2v* 5 sic] sicut *Z* 7 collegi *WXm1Ym1* quia si] quasi *W* 9 ego] ergo *WXYm1* *alt.* in *om. Rv* 10 artificialia nos *Zm1* grammaticae *Xm2Zv* 11 quid] qui *W* 13 obicem *WYm1* 14 ante cacegorian *W* anticategoriam *XYm2v* antecategoriam *Ym1* ante cacegoriam *R* anticathegoriam *Z* rethorica *RZ* 15 pustasti *W* 17 considerat *W* 19 ante propositum *W* 20 cuius *in mg. Y* 21 apostoli epistu(-o- *Y*)li epistu(-o- *Y*)la *WYm1* 22 hebreos *W* haebreos *XYR* 25 iustionem *W* 26 ne] de *W* confidimus *Ym2R* (πεπείσμεθα)

haerentia saluti. attendis certe quomodo hic dixerit 'meliora', non quia bona erant, quae supra dixerat proferre spinas et tribulos et ustionem mereri, sed magis quia mala erant, ut illis deuitatis meliora eligerent et optarent, hoc est bona tantis malis contraria. sed forte apostolum sic audiendum esse arbitraris quemadmodum de se ipse dicit, tamquam hominem etsi imperitum sermone, sed non scientia, et ideo non uerborum in eo, sed rerum atque sententiarum auctoritatem putas esse sectandam, 'bona' poni debuisse contendens ubi posuit ipse 'meliora.' quid, si et ego iam his litteris adsuefactus et illas quas puer didici oblitus sic dixi: obicitis traditionem. hanc ipsam multo probabilius nos uobis obicimus, tamquam dicerem 'probabiliter', conparatiuum pro positiuo ponens, non quia uos probabiliter, sed magis quia inprobabiliter, sicut ille 'meliora', non quia illa erant bona, sed magis quia mala? tu quare tam temere concludis ex hoc me confirmasse 'uos probabiliter', quia dixi 'nos probabilius'?

LXXV. 87. Quamquam nec secundum grammaticos in uerbo me errasse reprehenderes, si saltem uerborum ipsorum auctores uel attente legere uel memoriter recolere uoluisses. pueriles enim habent litterae, sed non a puero imperito dictum:

di meliora piis erroremque hostibus illum.
discissos nudis laniabant dentibus artus.

quomodo ergo 'meliora' piis, quasi bona essent istis ac non potius magna mala, qui discissos nudis laniabant dentibus artus? iam uides certe, quia, sicut iste piis potuit optare meliora, quamuis illa, in quorum conparatione optabat, non essent bona, sic et ego potui dicere: traditionem proba-

6 cf. II Cor. 11, 6 11. 28 Petil. I 21, 23 22 Uerg. Georg. III 513 sq.

1 actendis *W* 2 erunt *WYm1* dixerant *WYm1Rm1* 3 mereri (m *in ras. m2*) *X* 6 se *om. Xm1* 7 sermonem *W* ideo] idem *Wm1* 8 sentiam *W* putat *WYm1* putas esse *om. XZ* sectandem *WYm1* 11 ipsa *WXm1Ym1* ipsi *Ym2R* 16 confirmasse me *v* 20 attende *WXm1Ym1* attendere uel legere *Ym2R* 22 di] de *Ym1R* dii *Z* 27 optabant *Ym1R*

bilius ⟨nos⟩ nobis obicimus, quamuis eam uos nobis non probabiliter obiceretis, ut omittam, quia et probabile quando dicitur non consequenter est uerum, cum ea dicuntur, quae fieri possunt ac solent et ideo probantur, hoc est adprobantur et creduntur, etiamsi facta non sint; quod autem uerum est, cum ostenditur, necessario probabile est et illo utique probabilius. recole libros ubi uerba didicisti: quam te non fallam profecto repperies.

· LXXVI. Unde etiamsi uestros probabiliter nostris traditionem obiecisse concederem, non ideo uerum obiecisse contenderem et recte nos dicerem probabilius hanc obicere, quandoquidem a uobis nominari tantum traditores solemus audire, nullis autem gestis uel ecclesiasticis uel publicis recitari demonstrarique confessos, a nobis autem proferri et gesta publica, ubi uestri tradiderunt, et ecclesiastica, ubi confessi deo iudici derelicti sunt.

LXXVII. 88. Sed non omitto tam manifestum adiutorium tuum, quo nobis etiam nesciens plurimum faues docendo regulas conparatiui gradus, quia id quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat. secundum hanc enim regulam tuam, secundum quaedam uerba tua in epistula tua sine ulla difficultate obtinuimus causam nostram. tu enim dixisti in primis partibus litterarum tuarum, uelut nostram pertinaciam criminando, tot documenta legalia quod melius et uerius est nobis persuadere non posse. ubi ego concludo secundum artificialia tua iam nos uerum et bonum tenere, si, quod uerius et melius est, nobis persuaderi non potest. cum ergo nos non rescindamus, ut secundum te loquar, uerius et melius baptisma uestrum, quare uos rescinditis uerum et bonum nostrum? item cum dixisses: *hoc et nos uolumus, ut Christus*

14 cf. c. 29, 33 15 cf. c. 27, 30 23 cf. epist. Cresc. 30 epist. Cresc. cf. c. 7, 7 extr.

1 nos *addidi* eam] etiam *Ym1R* 3 consequentur *Xm1* 4 probantur *ex* putantur *Y* 6 cum] cum ut *W* 8 reperies *WXZ* 10 obicisse *WXm1Ym1* 13 publices *Wm1* 15 iudicii *W* 20 enim hanc *v* 27 persuderi *W* 28 melius et uerius *Zm1*

sit origo et radix caputque christiani, continuo subiecisti: *sed quaerimus per quem hoc melius fiat*. quod dicendo utique concessisti et per malum ministrum bene fieri, sed melius per bonum. cum itaque nos non rescindimus baptismum, quem per uestrum tamquam per bonum ministrum dari dicitis, quare uos rescinditis baptismum, quem per nostrum tamquam per malum ministrum datum esse contenditis? tu enim dixisti: *quaerimus per quem melius fiat*, et tua regula est, *quia gradus iste quod ante positum est auget*. unde si per uestrum sicut putas melius fit, ergo et per nostrum bene fit, ac per hoc, quando per nos baptizatum rebaptizatis, id quod ex ista tua regula bene factum esse conceditis sacrilega praesumptione rescinditis.

LXXVIII. 89. Uereor ne nimis urgeam uerecundiam tuam, si ostendam, quam leuiter et scurriliter quaedam etiam uerba mea quae translata posui, frontem pro pudore, os pro sermone, tridens telum pro tripertita oratione, tricipitem bestiam pro errore tribus calumniis aduersus tot populorum innocentiam saeuiente, quasi urbanus et dicax exagitanda putaueris. serua potius puerilia pueris. neque enim me mouet, quod Neptunium telum propter tridentem dicis episcopum non decere, cum sit et piscatorium ac per hoc apostolicum, quod suos apostolos dominus piscatores hominum fecit. nam et deum nostrum scriptura dicit et alas habere et sagittas, nec tamen Cupidinem colimus.

90. Quin etiam me promissam in exordio lenitatem non seruasse reprehendis, eo quod Manicheorum facta mentione

8 epist. Cresc. cf. pag. 490, 2 15. 27 cf. epist. Cresc. 16 cf. Petil. I 27, 29 23 cf. Matth. 4, 19 24 cf. Ps. 16, 8. 35, 8. 17, 15

2 quod] quo *W* 10 fit] sit *utroque loco W* 11 ex ista] existat *WXm1YR* 12 praesumptionem *WYm1* 14 urgueam *R* 15 qua *Xm1* scuriliter *WXYm1* 16 posuisti *Y* 17 trecipitem *Ym1* uestiam *WXm1* 19 saeuientem *YR* 22 piscatorum *Z* ac] hac *W* quod *scripsi* quos *codd. v* 23 deum] dominum *Wm1* 24 alias *WYm1* 27 seruassem *Xm1Ym1*

permotus dixerim: **sicut non potest, quod dominus ait, satanas satanan excludere,** ita non potest errorem Manicheorum Donatistarum error euertere, quasi Petilianum satanae conparauerim ac non errorem, cuius eum cupio laqueis expediri. bene quod apostolus nos aduersus tales calumnias communiuit eo ipso loco, ubi nos mites, patientes et modestos esse admonet, quando aliquem dissentientem corripimus. cum enim dixisset: **seruum autem domini litigare non oportet, sed esse mitem ad omnes, docibilem, patientem, in modestia corripientem diuersa sentientes,** continuo subiunxit: **ne forte det illis deus paenitentiam ad cognoscendam ueritatem et resipiscant de diaboli laqueis, captiuati ab ipso secundum ipsius uoluntatem.** ecce apostolica mansuetudo! cum quibus placide, patienter modesteque agi praecepit, eos ipsos dicit a diabolo captiuatos, nec tamen lenitatem quam commendabat amisit, quia eam quam docebat tacere noluit ueritatem.

LXXVIIII. 91. Sed ipse uideris cuius partes agas, qui mea uerba uelut conuiciosa et saeua criminando eos, quos ad disputandum conuenire non uis, ad litigandum niteris excitare; nolo enim dicere, quia et te litigare delectat. parcius quippe ac uerecundius, sed quasi ex obliquo mihi obicis quae ad me omnino non pertinent. quid enim iudicem de Manicheorum pestilentiosissima et christianis omnibus anathemanda uanitate, si tantum dicere solerem ac non etiam conscriptis libris multis multiplicibusque testarer, ne sic quidem esset aduersus me

1 Petil. I 26, 28. cf. Marc. 3, 23 8 II Tim. 2, 24—26 22 cf. epist. Cresc.

2 sathanas sathanan *Z* satanam *W*(*v*) errorem] error *Ym2Rv* 3 errorem uertere *WXm1YR* errorem euertere *v* 4 sathanę *Z* 6 eo] eos *WYm1* 7 ammonet *X* 10 modestiam *WYm1* diuersam *WYm1* 11 patientiam *Wm1* agnoscendam *YRv*, *cf. I 6, 8* 15 dixit *Rm1* diabulo *W* 16 lenitatem *om. WYR*, *post* amisit *exhibet v* quan docebat *W* 21 te *om. W* 23 iudicae(-e *Y*) *WYm1* iudicer *Ym2R* manichaeorum *W* 24 uanitate si] unitate nisi *WXm1YR* 26 ne sic] nisi *WXm1Ym1* nec sic *Ym2R* esse *WYR* me *om. Z*

ullus calumniae uestrae locus. neque enim me catholica falso a uobis argui miraretur, a quibus totus christianus orbis cum tot ecclesiis, etiam illis primis apostolico labore propagatis, falsis criminibus accusatur. cum uero contra Manicheos, qui me adulescentulum aliquando deceperant, mea tanta scripta qui uoluerit legere possit, non usque adeo desipit, ut de me credat potius uerbis uestris quam oculis ac sensibus suis.

LXXX. 92. *Sed epistulam*, inquis, *principis uestri, qua nescio quid de te scripsit, cum te ordinari nollet, tenent non pauci nostrorum.* illam uero minime curarem, nec si eius a quo scripta dicitur non perspicua pro nobis sententia legeretur illam calumniam falsitatemque condemnans; quanto minus eam curat catholica ecclesia, cuius causam contra uos agimus, cui tot diuinis testimoniis praefidenti nulla humana de quoquam homine testimonia seu uera seu falsa qua gaudet auferunt ueritatem! desine talibus: unus homo sum. ecclesiae inter nos agitur causa, non mea, ecclesiae, inquam, quae in nullo homine spem ponere a suo didicit redemptore. quamquam nec de me ipso uobis, etiamsi meam conuersationem nossetis, recte crederetur inimicis mihi. ad existimationem hominum magna testium qui me nouerunt suppetit copia, ad dei uero conspectum sola conscientia, quam contra uestras criminationes cum intrepidam geram, non me tamen sub oculis omnipotentis iustificare audeo magisque ab illo afluentem misericordiae largitatem quam iudicii summum examen expecto, cogitans quod scriptum est: c u m r e x i u s t u s s e d e r i t i n t h r o n o, q u i s g l o r i a b i t u r c a s t u m s e h a b e r e c o r a u t q u i s g l o r i a b i t u r m u n d u m s e e s s e a p e c c a t o?

8 epist. Cresc. cf. Petil. III 16, 19 25 Prou. 20, 8—9

4 manichaeos *WY* 7 ac] et *v* 8 epistulam suam *W* quam qua *Wm1* 9 nollent *WXm1Y* nolent *R* 10 uero] ego *Xm2Z* 14 praesidenti *XYRv, cf. p. 481, 22* 15 seu falsa seu uera *XZ* aufertur (tur *m2*) *X* 16 unus *om.* *W* egitur *Xm1* 17 non *om.* *W* 20 testium••• *W* 24 affluentem *XYm2RZv* 25 exspecto *YRm2v*

LXXXI. 93. Sed quid ad rem, cuius inter nos uertitur quaestio, qualis ipse sim, cum in area dominica sim stipula si malus, granum si bonus? uos tamen si grana essetis, paleam conmixtam, sicut admonet etiam ipse Cyprianus, ante tempus uentilationis non refugeretis. proinde nos, si quem repperimus in uobis notum hominem malum, recte uobis obicimus; ibi enim tota defensio uestra consistit, quia propterea uos separastis, ne alienorum peccatorum contagione periretis. unde nouum genus areae uos fecisse gloriamini, aut quae solum triticum habeat aut in qua solum triticum appareat, cui non sit necessarius uentilator, sed perscrutator. nam et Parmenianus uester praeclaram uestram munditiam uelut inmunditiae nostrae a contrario conparans ausus est interponere sententiam prophetae Hieremiae, ubi ait: quid paleae cum tritico? quod ille dixit, ut ipsa indicat lectio, aduersus eos, qui diuinis oraculis sua somnia coaequabant. adrogantia tamen uestra et horrenda superbia Parmeniani litteris declaratur, ubi uos contra scripturas diuinas et contra monita Cypriani ante ultimam uentilationem, quam mundus expectat, tamquam purgatum a palea triticum praedicauit.

LXXXII. 94. Quid igitur dignius aduersus hanc fallacissimam elationem quam causa Maximianensium uobis potuit procurari? quaecumque in nos dicere tamquam in traditores soletis, in Maximianenses, quos recepistis damnatos, quando damnati sunt grauiora dixistis. de imperatoribus nobis tamquam persecutoribus facitis inuidiam: uos apud iudices, quos ipsi imperatores miserunt, Maximianensibus persecutionem fecistis. baptismum ecclesiae dari extra ecclesiam non posse contenditis: uos ba-

2 cf. Petil. III 12, 13 init. 4. 18 cf. Cypr. epist. 54, 3 11 cf. Parm. III 3, 17 sqq. 14 Hier. 23, 28

3 granum] granam *WYm1* grana *Xm1* bonum *WYm1* 4 ammonet *X* 5 reperimus *WYRv* 6 ubi *WXm1Ym1* 7 quia] qua *Ym1* 11 parmeneanus *W* 12 uester] uestra *Ym1* pereclaram *W* 14 iheremię *Z* palea *WYRZ* cum] con *W* 15 aduersis *X* 17 permeniani *WYm1* 19 exspectat *YZv* 20 praedicabit *W* praedicatis *Z* 21 igitur] ergo *v* 22 causam *Xm1*

ptismum, quem in crimine schismatis Maximianenses dederunt, in receptis eis quibus dederunt non rescidistis. si haec pro pace unitatis fieri debuerunt, unde nos accusetis non inuenitis; si autem non debuerunt, nos non accusetis, nisi uos ipsos damnaueritis. nolo te per multa distendas; nam et ego possem breuiter ea quae contra te dicta sunt in memoriam reuocare. sed hinc solum cogita, Maximianensium causam tibi ante oculos pone. si de hac nobis respondere potueris, adgredere cetera; si autem non potueris, melius quiescas quam calces aduersus stimulum iactes.

LIBER QUARTUS.

I. 1. Quamuis iam tribus nec paruis uoluminibus epistulae tuae, Cresconi, diligenter satisque responderim, qua Petiliani litteras contra mea rescripta, quibus refellebantur, defendendas putasti, tamen etiam hoc breuiore opere institui de sola causa Maximianensium tecum agere et ex hac una ostendere omnia, quae in illa epistula posuisti, quam frustra, quam inaniter dixeris. neque enim contemnendum est beneficium dei, quod et ad nostrae dispensationis conpendium et ad uestrae correctionis, si sapiatis, adiutorium praestare dignatus est. qui nescientibus uobis neque id agentibus nobis ita uestrorum episcoporum mentibus dominatus est, ut, qui orbem christianum

2 rescindistis *WYm1R* 3 accusetis—debuerunt nos *om.* *WYR* 4 non nos *v* non *del.* *Y*, *om.* *R* causetis *W* 5 nol (*sic*) *W* 6 memoria inreuocare *W* 7 hic *Wm1* maximianesium *W* 8 ponere *Xm1R* 9 caetere *W* cetere *Ym1* melius] *add.* est ut *XZ*, *cf.* *p. 474, 9* 10 iactes *scripsi* iaces *W* (*cf.* iacet *pro* iactet *W* *p. 459, 18*) iaceas *Ym1* iacias *cet.* *v* *add.* EXPLICIT LIBER TERTIUS (III *W*) *WYR* INCIPIT LIBER IIII. LEGE FELICITER DEO GRATIAS *WY*, *om.* *R* EXPLICIT LIBER TERTIUS FELICITER. DEO GRATIAS. INCIPIT LIBER QUARTUS LEGE IN PACE FELICITER *X* Explicit liber tercius. Incipit liber quartus *Z* 13 cresconii *W* qua] qui *Wm1* 14 rescribta *W* scripta *cet.* *v* refellebant *Xm1* 15 putastis *WXYm1Z* hoc etiam *XZ* breuiori *XYm2RZv* 17 *pr.* quam] quem *Wm1* 19 uestra *W*

per communionem sacramentorum maculatum peccatis criminabantur alienis quamuis etiam ipsis falsis et non probatis, in Maximiani causa cogerentur fateri eorum quos damnauerunt peccatis non fuisse maculatos in una sacramentorum communione constitutos eos, quibus tamquam innocentibus ad reuertendum dilationem dederunt etsi non ordinatoribus Maximiani, tamen in eius parte constitutis damnatoribus Primiani; et qui baptismum Christi nolebant agnoscere nec in eis ecclesiis datum, quas apostolorum labor propagauit atque fundauit, contendentes extra unam ecclesiam baptismum dari non posse nosque culpantes, quod per eos datum baptismum non rescinderemus, quos esse in uera ecclesia negaremus, susciperent in Maximiani sacrilego schismate baptizatos et in eis baptismum rescindere non auderent; et qui de legibus christianorum imperatorum, quibus eorum peruersitas corrigenda praecipitur, nos tamquam crimine persecutionis accusant, adirent iudices ab ipsis imperatoribus missos et Maximianum ac socios eius apud eos grauiter accusarent, concilium quo eos damnauerunt gestis proconsularibus allegarent, iussiones quibus illi sedibus pellerentur efficacissimas impetrarent. his omnibus a se gestis adhuc nebulas inperitis conantur offundere, non solum scripturis sanctis et priorum rerum gestarum, quando se ab unitate separauerunt, multis certisque documentis, uerum etiam recentissimis suis factis et exemplis euidentissime superati.

II. 2. Hinc ergo tantum agam, hinc ad omnes epistulae tuae partes, quantum me dominus adiuuat, sine ulla difficultate, immo cum magna facilitate respondeam. ac primo illud, quod tibi ipse contrarius eloquenter eloquentiam uituperare uoluisti, tamquam esset ueritatis inimica et patrona potius

28 cf. I 1 sqq.

4 peccatis eos non *X* peccatis non fuerunt peccatis non fuisse *WYm1* 8 ne *WXm1Ym1* 12 susceperent *W* 16 adire *WXm1Ym1* 17 maxi anum *W* 18 et concilium *Ym2Rv* 19 ac iussiones *Ym2Rv* illis c(ae-*X*)dibus *WXm1* 21 imperitis *XRZ* effundere *WXm1YR* 26 dominus me *v*

falsitatis, ut eo modo me quasi eloquentem cauendum atque fugiendum ostenderes imperitis: si re uera tanta esset eloquentia mea, quantam mihi quamuis accusatorie tribuis, nonne recitato decreto concilii Bagaiensis, quo, sicut ibi scriptum est, Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit, laudare eloquentiam cogereris? porro si mihi materies illa proponeretur, quando possem dicere: licet uiperei seminis noxios partus uenenati uteri alueus diu texerit et concepti sceleris uda coagula in aspidum membra tardo se calore uaporauerint, tamen conceptum uirus euanescenti umbraculo occultari non potuit. nam etsi sero publicum facinus et parricidium suum feta scelerum uota pepererunt? quando me in haec uerba exquirenda coartarem, quando in exprimenda prouoluerem? quando tanto impetu, tanto sonitu in odium noxiorum lectoris uel auditoris animum concitarem? num ideo haec in quos dicta sunt minus ueraciter dicta sunt? num hac eloquentia tanti concilii fides minuitur uel labefactatur auctoritas? nempe illud quo uisum est eloquentius eo potissimum electum est, quod omnes esse suum uellent, quo uno trecentorum et decem ora tacentia personarent. ecce eloquentia quam uituperasti, quam uelut seditiosam et Graeco etiam nomine malitiose artificiosam detestandam uitandamque monuisti, tantum permulsit tot episcopos tuos, ut in plenario concilio suo nollet suam quisque proferre

4. 9 Sententia concilii Bagaiensis 23 cf. epist. Cresc. et I 2, 3

2 sic *Wm1* 3 quantum *W* accusatoriae *WYm1R* accusatori attribuis *Xm1* accusator attribuis *Xm2Z* 4 uagaiensis *WXYm1Z* ibi *om. R* 6 datę *X* dathe *R* chorae *Ym2Z* chore *R(v)* 8 cogeris *Wm1* 10 aluus *Ym2* 12 euanescentium *WYm2RZ* euanescentum *X* euanescenteum *Ym1, cf. Parm. II 3, 7* 13 occultari] celari *Parm. l. c.* 14 fęta *Xm2Z* foeta *Ym2* 17 lectores uel auditores *W* 19 nunc *W* haec *WYm1* tanta *W* 24 malitios et *Xm1* malitiosam et *Xm2Z* 25 uitamdamque *WYm1* 26 im *Ym1R* quisque suam *Zm1*

sententiam, sed unam, quae ab uno dici disertius ornatiusque potuit, eam cuncti facerent suam. liceat igitur nobis sine inuidia non usque quaque inpolite contra errores hominum disputare, si licuit tot ac tantis episcopis uestris ipsos homines tam diserte ornateque damnare.

III. 3. Illud etiam, quod studium pro ueritate certandi, quia saepe uoluimus conferre cum uestris, ut errore sublato fraterna caritas pacis uinculo laetaretur, contentionis et animositatis uitioso nomine reprehendis: nonne melius, obsecro te, causa ueritatis et unitatis pacificis uerbis et pacatioribus locis inter episcopos ageretur, quam in foro ab episcopis per aduocatos litigaretur? quod a partibus Primiani Carthaginiensis episcopi uestri aduersus Maximianum et aduersus eos, qui cum illo Bagaiensi concilio damnati sunt, apud legatum Carthaginis et apud quattuor uel amplius proconsules factum est. certe in conlatione disputationis hoc cauendum est, ne prorumpatur in litem, et caueri a modestis et mitibus et potest et solet; cum uero aduocatis utrimque luctantibus in foro controuersia uertitur, iam procul dubio litigatur. neque hoc in uestris reprehendo, si ad hoc non amore litigandi, sed consulendi necessitate conpulsi sunt; uerumtamen admoneo te bono ingenio praeditum uirum, ut aduertas, ut sentias, ut intellegas eos, qui forensem strepitum et iudiciaria iurgia, quibus accusatos conuincerent et expellerent quos in concilio iam damnauerant, non declinauerunt, sed susceperunt exercuerunt, multo nobiscum facilius pacifice conferre potuisse, nisi mallent causam malam cooperire excusatione quam disputatione finire.

8 cf. epist. Cresc. et I 7, 9 sqq.

3 impolite *XZ* 5 hornataeque *W* 6 illut *Ym1R* quo *W* 7 cum uestris conferre *v* errores *W* *post* sublato *del.* tandi *W* 8 laetaretur] necteretur *v*, *cf. epist. 88, 7* 9 uitiosa *Wm1* 10 patificis *W* 11 augeretur *W* 12 abuocatos *WYm1* cartaginiensis *W* carthaginensis *XRZ(v)* 15 quatuor *Zv* 17 modestibus *Z* ac mitibus *v* 18 abuocatis *YR* utrinque *Zv* 20 non *s. l.* *Y* consolandi *WYm1* 21 ammoneo *XYm2R* inienio *R* 25 et exercuerunt *Ym2Rv* 26 potuissent *WXm1YR* 27 excusatione cooperire *Xm2Z*

IIII. 4. Iam uero quod, antequam uenias ad sermonem meum quo reprehendi Petilianum, a me interim quaeris a quo te baptizari conueniat, utrum ab eo potius, quem et ego baptismum habere confirmo, an ab eo, quem tuus hoc non habere contendit, haec etiam quaestio per Maximiani causam de uana inperitorum loquacitate sublata est, quantum quidem ad uos adtinet — nam apud ipsos Maximianenses adhuc manet —; uestri enim damnato propter sacrilegium schismatis Maximiano, quem diaconum suum Primianus damnauerat et per quem conspirantibus aduersum se plurimis collegis damnatus fuerat, continuo cum eo duodecim ordinatores eiusdem Maximiani eadem sententia damnauerunt. ex quibus duos, Praetextatum Adsuritanum et Felicianum ⟨Mustitanum⟩, cum eos in iudicio proconsulari accusassent, cum Bagaiensi concilio damnatos allegata per aduocatos eadem sententia demonstrassent, cum iubente proconsule locis quos tenebant pellere conati minime ualuissent, sic postea susceperunt, ut cum eis in honoribus eorum integris communicarent et simul in pacem redactis populis eorum ex his, quos in schismate baptizauerant, nullum rebaptizarent.

5. Extat decretum Bagaiensis concilii allegatum apud proconsulem, aduocato prosequente Nummasio, cum ageret, ut Primiani communioni Membresitana ecclesia traderetur expulso Saluio, qui eam tenebat antiquitus, ubi episcopatum meruerat in parte Donati. sed pellendus propterea petebatur, quia eum damnatum Bagaiensi concilio recitabat inter duodecim Maximiani ordinatores, quos idem Nummasius in numero errans undecim dicit. hanc Nummasii postulationem recitauit postea Titianus, expresse ac nominatim agens apud eundem procon-

2 cf. I 21, 26 sqq.

2 te *om.* *W* 6 inperitum *WYm1* imperitorum *XRZ* 7 attinet *WXYZ* 8 quem] quo *Ym2R* 10 damnatus (us *in ras. m2*) *X* 11 maxiani *W* 12 assuritanum *Z*(*v*) 13 et Felicianum *om.* *WXYm1Z* Mustitanum *addidi* eos *del.* *Y*, *om.* *R* in *om.* *W* 14 uagaiensi *codd.* 20 exstat *Xm2v* 21 aduocatum *codd.* 22 priami *Ym1* menbresitan (*sic*) *R* 25 uagaiensi *WXYm1Z* retitabat *W* 28 hac *WXYm1* eumdem *Xm1*

sulem aduersus Praetextatum et Felicianum. cuius aduocati uerba ista sunt: sed suis, inquit, institutis iniquitas delectatur et semet ipsam non deserit, cum semel praecipitata corruerit. idem namque Maximianus coeptam nutrit audaciam et alios sibimet consociat ad furorem. inter quos etiam Felicianus quidam, qui primo recta sectatus deprauationis huius attaminatione fuscatur, in Mustitana positus ciuitate deo omnipotenti parietes consecratos, ecclesiam uenerandam quasi quadam obsessione credidit retinendam. hunc Praetextatus etiam in Adsuritanis partibus imitatur. sed cum aequitatis tuae innotesceret potestati consortium sacerdotum, iussisti, ut gesta testantur, exploso omni contradictionis effectu sacratissimis sacerdotibus a profanis mentibus ecclesias uindicatas oportere restitui. deinde paulo post, ut idem aduocatus ostendat quid iussum sit, recitat Nummasii postulationem quam supra commemoraui, in qua pro consule Nummasio cum dixisset: lege episcopale iudicium, illud Bagaiense recitatum est, in quo Maximianus damnatur his uerbis: Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit. et quod adhuc eum dehiscens terra non sorbuit, ad maius supplicium superis reseruauit. raptus enim poenam suam conpendio lucrauerat funeris: usuras nunc grauioris colligit faenoris, cum mor-

2 Postulatio apud Herodem proconsulem; cf. III 56, 62. IIII 40, 47
18 ibid. 20 Sententia concilii Bagaiensis

5 consoc(-t-*Y*)iata *WYm1* 9 uerandam *Ym1* 10 etiam Praetextatus *III 56, 62. IIII 40, 47* 11 assuritanis *Ym2(v)* emitatur *WXm1Ym1* 15 restui *W* 16 iussim *W* 18 proconsuli a *Xm2Z* proconsul *v* dixisset *v* exisset *WXm1YR* exegisset *Xm2Z* legi *Xm2Z* 19 agadense *WXm1Ym1* uagaiense *Xm2Z* 22 core *YR* chore *Z(v)* 23 eum *scripsi* eundem *codd. v, cf. III 19, 22. Em. 10* 24 simplicium *W* subplicium *R* reseruabit *WXm1Ym1* 26 grauiores *Ym2Rv* collegit *XZm1* foenoris *W*

tuus interest uiuis. deinde in illos duodecim ordinatores eius ita profertur Bagaitana sententia: nec solum hunc, inquiunt, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: ‘uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contribulatio et calamitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt. non est timor dei ante oculos eorum’. nollemus quidem tamquam e proprii corporis iunctura praecidi. sed quoniam tabescentis uulneris putredo pestifera plus habet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, inuenta est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens inrepat uirus, ut conpendioso dolore natum decidat uulnus. famosi ergo criminis reos Uictorianum Carcabianensem, Marcianum Sullectinum, Beianum Beianensem, Saluium Ausafensem, Theodorum Usulensem. Donatum Sabratensem, Miggenem Elefantariensem, Praetextatum Adsuritanum, Saluium Membresitanum, Ualerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum et Martialem Pertusensem, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sed et clericos aliquando ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori

2 Sententia concilii Bagaiensis 5 Ps. 13, 3

1 uiues *Wm1* illos] alios *XZ* 2 uagaitana *codd.* 3 trahi *WXm1Ym1* 4 catenas *WXm1Ym1* 6 male (*om.* dictione) *W* 8 contritio *Ym2R* contritio et infelicitas *III 19, 22, sed cf. IIII 18, 21* 11 corroporis *W* iuncta *Wm1* 12 pestiferat *WXm1YR* 13 remisione *W* 15 uirus] urus *Xm1* 16 carcauianensem *WXYR* carcauinensem *Z* 17 martianum *WYRv* baeianum *R* Baianensem *v* 18 ausarensem *WXYZ* ausausarensem *R* musulensem *codd.* 19 Sabratensem *om. W* miggene *WYR* 20 menbresitanum *RZ* 21 marcialem *Z* 22 pertutensem *Wm1* funestu *W* perdibonis *W* uas] ua *W* 23 sorbidum *WXm1* feculentia *XYm1R*

per communionem sacramentorum maculatum peccatis criminabantur alienis quamuis etiam ipsis falsis et non probatis, in Maximiani causa cogerentur fateri eorum quos damnauerunt peccatis non fuisse maculatos in una sacramentorum communione constitutos eos, quibus tamquam innocentibus ad reuertendum dilationem dederunt etsi non ordinatoribus Maximiani, tamen in eius parte constitutis damnatoribus Primiani; et qui baptismum Christi nolebant agnoscere nec in eis ecclesiis datum, quas apostolorum labor propagauit atque fundauit, contendentes extra unam ecclesiam baptismum dari non posse nosque culpantes, quod per eos datum baptismum non rescinderemus, quos esse in uera ecclesia negaremus, susciperent in Maximiani sacrilego schismate baptizatos et in eis baptismum rescindere non auderent; et qui de legibus christianorum imperatorum, quibus eorum peruersitas corrigenda praecipitur, nos tamquam crimine persecutionis accusant, adirent iudices ab ipsis imperatoribus missos et Maximianum ac socios eius apud eos grauiter accusarent, concilium quo eos damnauerunt gestis proconsularibus allegarent, iussiones quibus illi sedibus pellerentur efficacissimas impetrarent. his omnibus a se gestis adhuc nebulas inperitis conantur offundere, non solum scripturis sanctis et priorum rerum gestarum, quando se ab unitate separauerunt, multis certisque documentis, uerum etiam recentissimis suis factis et exemplis euidentissime superati.

II. 2. Hinc ergo tantum agam, hinc ad omnes epistulae tuae partes, quantum me dominus adiuuat, sine ulla difficultate, immo cum magna facilitate respondeam. ac primo illud, quod tibi ipse contrarius eloquenter eloquentiam uituperare uoluisti, tamquam esset ueritatis inimica et patrona potius

28 cf. I 1 sqq.

4 peccatis eos non *X* peccatis non fuerunt peccatis non fuisse *WYm1* 8 ne *WXm1Ym1* 12 susceperent *W* 16 adire *WXm1Ym1* 17 maxi,anum *W* 18 et concilium *Ym2Rv* 19 ac iussiones *Ym2Rv* illis e(ae-*X*)dibus *WXm1* 21 imperitis *XRZ* effundere *WXm1YR* 26 dominus me *v*

falsitatis, ut eo modo me quasi eloquentem cauendum atque fugiendum ostenderes imperitis: si re uera tanta esset eloquentia mea, quantam mihi quamuis accusatorie tribuis, nonne recitato decreto concilii Bagaiensis, quo, sicut ibi scriptum est, Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit, laudare eloquentiam cogereris? porro si mihi materies illa proponeretur, quando possem dicere: licet uiperei seminis noxios partus uenenati uteri alueus diu texerit et concepti sceleris uda coagula in aspidum membra tardo se calore uaporauerint, tamen conceptum uirus euanescenti umbraculo occultari non potuit. nam etsi sero publicum facinus et parricidium suum feta scelerum uota pepererunt? quando me in haec uerba exquirenda coartarem, quando in exprimenda prouoluerem? quando tanto impetu, tanto sonitu in odium noxiorum lectoris uel auditoris animum concitarem? num ideo haec in quos dicta sunt minus ueraciter dicta sunt? num hac eloquentia tanti concilii fides minuitur uel labefactatur auctoritas? nempe illud quo uisum est eloquentius eo potissimum electum est, quod omnes esse suum uellent, quo uno trecentorum et decem ora tacentia personarent. ecce eloquentia quam uituperasti, quam uelut seditiosam et Graeco etiam nomine malitiose artificiosam detestandam uitandamque monuisti, tantum permulsit tot episcopos tuos, ut in plenario concilio suo nollet suam quisque proferre

4. 9 Sententia concilii Bagaiensis 23 cf. epist. Cresc. et I 2, 3

2 sic *Wm1* 3 quantum *W* accusatoriae *WYm1R* accusatori attribuis *Xm1* accusator attribuis *Xm2Z* 4 uagaiensis *WXYm1Z* ibi *om. R* 6 datę *X* dathe *R* chorae *Ym2Z* chore *R(v)* 8 cogeris *Wm1* 10 aluus *Ym2* 12 euanescentium *WYm2RZ* euanescentum *X* euanescenteum *Ym1, cf. Parm. II 3, 7* 13 occultari] celari *Parm. l. c.* 14 fęta *Xm2Z* foeta *Ym2* 17 lectores uel auditores *W* 19 nunc *W* haec *WYm1* tanta *W* 24 malitios et *Xm1* malitiosam et *Xm2Z* 25 uitamdamque *WYm1* 26 im *Ym1R* quisque suam *Zm1*

sententiam, sed unam, quae ab uno dici disertius ornatiusque potuit, eam cuncti facerent suam. liceat igitur nobis sine inuidia non usque quaque inpolite contra errores hominum disputare, si licuit tot ac tantis episcopis uestris ipsos homines tam diserte ornateque damnare.

III. 3. Illud etiam, quod studium pro ueritate certandi, quia saepe uoluimus conferre cum uestris, ut errore sublato fraterna caritas pacis uinculo laetaretur, contentionis et animositatis uitioso nomine reprehendis: nonne melius, obsecro te, causa ueritatis et unitatis pacificis uerbis et pacatioribus locis inter episcopos ageretur, quam in foro ab episcopis per aduocatos litigaretur? quod a partibus Primiani Carthaginiensis episcopi uestri aduersus Maximianum et aduersus eos, qui cum illo Bagaiensi concilio damnati sunt, apud legatum Carthaginis et apud quattuor uel amplius proconsules factum est. certe in conlatione disputationis hoc cauendum est, ne prorumpatur in litem, et caueri a modestis et mitibus et potest et solet; cum uero aduocatis utrimque luctantibus in foro controuersia uertitur, iam procul dubio litigatur. neque hoc in uestris reprehendo, si ad hoc non amore litigandi, sed consulendi necessitate conpulsi sunt; uerumtamen admoneo te bono ingenio praeditum uirum, ut aduertas, ut sentias, ut intellegas eos, qui forensem strepitum et iudiciaria iurgia, quibus accusatos conuincerent et expellerent quos in concilio iam damnauerant, non declinauerunt, sed susceperunt exercuerunt, multo nobiscum facilius pacifice conferre potuisse, nisi mallent causam malam cooperire excusatione quam disputatione finire.

8 cf. epist. Cresc. et I 7, 9 sqq.

3 impolite *XZ* 5 hornataeque *W* 6 illut *Ym1R* quo *W* 7 cum uestris conferre *v* errores *W* *post* sublato *del.* tandi *W* 8 laetaretur] necteretur *v*, *cf. epist. 88, 7* 9 uitiosa *Wm1* 10 patificis *W* 11 augeretur *W* 12 abuocatos *WYm1* cartaginiensis *W* carthaginensis *XRZ*(*v*) 15 quatuor *Zv* 17 modestibus *Z* ac mitibus *v* 18 abuocatis *YR* utrinque *Zv* 20 non *s. l. Y* consolandi *WYm1* 21 ammoneo *XYm2R* inienio *R* 25 et exercuerunt *Ym2Rv* 26 potuissent *WXm1YR* 27 excusatione cooperire *Xm2Z*

IIII. 4. Iam uero quod, antequam uenias ad sermonem meum quo reprehendi Petilianum, a me interim quaeris a quo te baptizari conueniat, utrum ab eo potius, quem et ego baptismum habere confirmo, an ab eo, quem tuus hoc non habere contendit, haec etiam quaestio per Maximiani causam de uana inperitorum loquacitate sublata est, quantum quidem ad uos adtinet — nam apud ipsos Maximianenses adhuc manet —; uestri enim damnato propter sacrilegium schismatis Maximiano, quem diaconum suum Primianus damnauerat et per quem conspirantibus aduersum se plurimis collegis damnatus fuerat, continuo cum eo duodecim ordinatores eiusdem Maximiani eadem sententia damnauerunt. ex quibus duos, Praetextatum Adsuritanum et Felicianum ⟨Mustitanum⟩, cum eos in iudicio proconsulari accusassent, cum Bagaiensi concilio damnatos allegata per aduocatos eadem sententia demonstrassent, cum iubente proconsule locis quos tenebant pellere conati minime ualuissent, sic postea susceperunt, ut cum eis in honoribus eorum integris communicarent et simul in pacem redactis populis eorum ex his, quos in schismate baptizauerant, nullum rebaptizarent.

5. Extat decretum Bagaiensis concilii allegatum apud proconsulem, aduocato prosequente Nummasio, cum ageret, ut Primiani communioni Membresitana ecclesia traderetur expulso Saluio, qui eam tenebat antiquitus, ubi episcopatum meruerat in parte Donati. sed pellendus propterea petebatur, quia eum damnatum Bagaiensi concilio recitabat inter duodecim Maximiani ordinatores, quos idem Nummasius in numero errans undecim dicit. hanc Nummasii postulationem recitauit postea Titianus, expresse ac nominatim agens apud eundem procon-

2 cf. I 21, 26 sqq.

2 te *om.* *W* 6 inperitum *WYm1* imperitorum *XRZ* 7 attinet *WXYZ* 8 quem] quo *Ym2R* 10 damnatus (us *in ras. m2*) *X* 11 maxiani *W* 12 assuritanum *Z*(*v*) 13 et Felicianum *om.* *WXYm1Z* Mustitanum *addidi* eos *del.* *Y*, *om.* *R* in *om.* *W* 14 uagaiensi *codd.* 20 exstat *Xm2v* 21 aduocatum *codd.* 22 priami *Ym1* menbresitan (*sic*) *R* 25 uagaiensi *WXYm1Z* retitabat *W* 28 hac *WXYm1* eumdem *Xm1*

sulem aduersus Praetextatum et Felicianum. cuius aduocati uerba ista sunt: sed suis, inquit, institutis iniquitas delectatur et semet ipsam non deserit, cum semel praecipitata corruerit. idem namque Maximianus coeptam nutrit audaciam et alios sibimet consociat ad furorem. inter quos etiam Felicianus quidam, qui primo recta sectatus deprauationis huius attaminatione fuscatur, in Mustitana positus ciuitate deo omnipotenti parietes consecratos, ecclesiam uenerandam quasi quadam obsessione credidit retinendam. hunc Praetextatus etiam in Adsuritanis partibus imitatur. sed cum aequitatis tuae innotesceret potestati consortium sacerdotum, iussisti, ut gesta testantur, exploso omni contradictionis effectu sacratissimis sacerdotibus a profanis mentibus ecclesias uindicatas oportere restitui. deinde paulo post, ut idem aduocatus ostendat quid iussum sit, recitat Nummasii postulationem quam supra commemoraui, in qua pro consule Nummasio cum dixisset: lege episcopale iudicium, illud Bagaiense recitatum est, in quo Maximianus damnatur his uerbis: Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit. et quod adhuc eum dehiscens terra non sorbuit, ad maius supplicium superis reseruauit. raptus enim poenam suam conpendio lucrauerat funeris: usuras nunc grauioris colligit faenoris, cum mor-

2 Postulatio apud Herodem proconsulem; cf. III 56, 62. IIII 40, 47 18 ibid. 20 Sententia concilii Bagaiensis

5 consoc(-t-*Y*)iata *WYm1* 9 uerandam *Ym1* 10 etiam Praetextatus *III 56, 62. IIII 40, 47* 11 assuritanis *Ym2*(*v*) emitatur *WXm1Ym1* 15 restui *W* 16 iussim *W* 18 proconsuli a *Xm2Z* proconsul *v* dixisset *v* exisset *WXm1YR* exegisset *Xm2Z* legi *Xm2Z* 19 agadense *WXm1Ym1* uagaiense *Xm2Z* 22 core *YR* chore *Z*(*v*) 23 eum *scripsi* eundem *codd. v, cf. III 19, 22. Em. 10* 24 simplicium *W* subplicium *R* reseruabit *WXm1Ym1* 26 grauiores *Ym2Rv* collegit *XZm1* foenoris *W*

tuus interest uiuis. deinde in illos duodecim ordinatores eius ita profertur Bagaitana sententia: nec solum hunc, inquiunt, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: 'uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contribulatio et calamitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt. non est timor dei ante oculos eorum'. nollemus quidem tamquam e proprii corporis iunctura praecidi. sed quoniam tabescentis uulneris putredo pestifera plus habet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, inuenta est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens inrepat uirus, ut conpendioso dolore natum decidat uulnus. famosi ergo criminis reos Uictorianum Carcabianensem, Marcianum Sullectinum, Beianum Beianensem, Saluium Ausafensem, Theodorum Usulensem. Donatum Sabratensem, Miggenem Elefantariensem, Praetextatum Adsuritanum, Saluium Membresitanum, Ualerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum et Martialem Pertusensem, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sed et clericos aliquando ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori

2 Sententia concilii Bagaiensis 5 Ps. 13, 3

1 uiues *Wm1* illos] alios *XZ* 2 uagaitana *codd.* 3 trahi *WXm1Ym1* 4 catenas *WXm1Ym1* 6 male (*om.* dictione) *W* 8 contritio *Ym2R* contritio et infelicitas *III 19, 22, sed cf. IIII 18, 21* 11 corroporis *W* iuncta *Wm1* 12 pestiferat *WXm1YR* 13 remisione *W* 15 uirus] urus *Xm1* 16 carcauianensem *WXYR* carcauinensem *Z* 17 martianum *WYRv* baeianum *R* Baianensem *v* 18 ausarensem *WXYZ* ausausarensem *R* musulensem *codd.* 19 Sabratensem *om. W* miggene *WYR* 20 menbresitanum *RZ* 21 marcialem *Z* 22 pertutensem *Wm1* funestu *W* perdibonis *W* uas] ua *W* 23 sorbidum *WXm1* feculentia *XYm1R*

intersunt, inlicito incestui lenocinium praebuerunt. dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. post istorum damnationem, in quibus leguntur Praetextatus Adsuritanus et Felicianus Mustitanus, cum quibus, ut ante dixi, post proconsulares aduersus eos impetratas iussiones concordauerunt, ceteris in eodem Maximiani schismate constitutis, Primiani etiam damnatoribus, tantum quia non interfuerant Maximiani ordinationi, dilationem dederunt in eodem Bagaiensi concilio certo diei termino definitam, quae continetur his uerbis: eos autem, inquiunt, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. quantum enim de reorum morte purgamur, tanto de innocentium reditu gratulamur. ac ne angustum redeuntibus tempus spem salutis artatae diei pressurā subducat, agnoscentibus quibus licet, manentibus praecedentibus statutis, uniuersis usque ad diem octauum Kł Ian̄ proxime futurarum agnitionis pandimus ianuam, ut integri honoris ac fidei regressi habeant fundamenta. quam si quisquam ingredi nequiuerit pigra segnitia, sciat sibi ad omnes ueniales aditus sua uoluntate uiam esse subductam. mane-

5 cap. 4, 4 10 Sententia concilii Bagaiensis

1 incertui *WYm1* 5 post proconsulares *scripsi* porro consulares *WXm1Ym1* proconsulares *Ym2R* proconsulis *Xm2Zv* 6 impetratae *Ym2* impetrates *R* impetrata iussione *Xm2Zv* 7 maximianus *WYm1* constitutus *WYm1* 9 eo *R* diei] dici *W* 11 surguli *WYm1* saeculi *v* id est *III 54, 60* 12 pudore fidei *III 54, 60* 13 traxerunt *WXm1Ym1R* 15 tantum *Z* 16 redeutibus *W* 17 licet] *add.* longe *Ym2R* 18 praecidentibus *Xm1Ym1* praecipientibus *Ym2R* ad] in *III 54, 60* 19 octabum *W* VIII *XZ* ianr̄ *X* ianuar̄ *Z* futuram *XZ* 20 ianuam] iam *del. et in mg.* ianuam *W* integris *WXm1Ym1* 21 habent *R* qua *WXm1R*, *cf. III 54, 60. IIII 38, 45* anuam dilationis ingrederentur 23 aditos *WYm1* uoluntatem *W*

bit enim circa eos dicta sententia et post praestitutum diem redeuntibus fixa paenitentia.

V. 6. Ex his igitur omnibus quoniam redisse aliquos ad communionem uestram nec uos negatis et in tam recenti memoria, adhuc etiam uiuentibus hominibus, de quibus agitur, celeberrima et clara notitia est, cum et illi, quibus dilatio data est — quandoquidem, sicut uerba eiusdem concilii satis indicant, eos ad matrem ecclesiam redire inuitant et eorum tamquam de innocentium reditu gratulantur — et illi, quos cum Maximiano nulla interposita dilatione damnarunt, extra uestram ecclesiam toto illo tempore baptizauerint, siue usque ad diem dilationis, quando cum Maximiano communicabant et in eius erant schismate constituti, siue etiam transacto dilationis die, quando Titianus aduocatus nominatim Praetextatum et Felicianum pelli de basilicis postulabat, cum quibus in honore integro Primianus postea concordauit: quomodo audetis iam dicere unum baptisma nisi in una ecclesia dari non posse, cum ab istis datum in sacrilego schismate baptismum sine ulla controuersia cognoueritis susceperitis rescindere non ausi fueritis? nec tamen potestis dicere nihil uos praestitisse illis, quos in eodem baptismo suscepistis. si ergo quaeram quid praestiteritis, procul dubio respondebitis: ne ipso schismatis sacrilegio perirent, ne baptismum Christi non ad praemium sed ad iudicium, non ad salutem sed ad perniciem, sicut est militiae character in desertoribus, haberent, praestitimus pacem, praestitimus unitatem, praestitimus ecclesiae societatem, ut eum per quem caritas diffunditur in cordibus nostris spiritum

27 cf. Rom. 5, 5

2 paenitentiam *WR* 5 igitur *W, om. R* 7 concilii eiusdem *v* 10 damnauerunt *Zv* uestra *WYm1* 11 ecclesia *W* 12 cum] eum *WXm1* 13 scismate erant *Zm1* 14 praetextatim *WYm1* 15 postulabant *codd.* 17 unum] uinum *W* in *om. W* 19 susciperitis *W* 20 tam *WXm1R* 22 ipsos *Xm1* sacrilegio schismatis *v* 23 sacrileio *R* 25 caracter *Z* 26 praestemus ecclesiae *WXm1Ym1* 27 sanctum spiritum *X*

sanctum accipere mererentur, sine quo nemo peruenit ad regnum caelorum, etiamsi sacramentis omnibus legitimis inbuatur. haec responderetis ueraciter, si ueram ecclesiam teneretis. uerumtamen ad admonitionem uestram sufficit, ut hoc uos accepturos intellegatis in uera ecclesia, quod eos, quos in Maximiani sacrilego schismate baptizarunt, qui cum eis ad uos inde redierunt, in uestra communione accepisse credidistis, atque ita uos etiam accepto baptismo Christi esse puniendos, si unitatem catholicae ecclesiae non tenueritis, sicut in Maximiani schismate baptizatos procul dubio puniendos non dubitaretis, si uestrae communioni non copularentur, in quibus ad uos inde uenientibus non rescindendum baptismum iudicastis. uides itaque etiam hoc, quod te mouebat de baptismi sacramento, in causa Maximianensium iam solutum.

VI. 7. Iam nunc illa uideamus, quibus epistulam meam te refellere credidisti. ac primum quod interrogas, quare uestros Donatistas adpellem, adiungens quod Donatus non auctor et institutor ecclesiae quae ante non fuerat, sed a Christo deductae et antiquae unus ex episcopis fuerit, non attendis hoc de se ipso et Maximianum dicere, ex cuius tamen nomine uniuersam eius communionem appellatis. neque schisma quod fecit ullo uocabulo a uobis uel ab aliis sectis discernitis, nisi aut Maximianistas aut Maximianenses aut quodlibet aliud, quod a Maximiani nomine deriuetur, aut certe simplicius et sine timore grammaticarum ferularum partem Maximiani nominetis. num quid ⟨ad⟩ hoc dicturus es nisi Maximianum a uestra communione schisma fecisse, hoc autem a communione catholica non fecisse Donatum? sed Maximianus non hoc dicit, qui

16 cf. epist. Cresc. et II 1, 2

2 scramentis *W* 4 ammonitionem *XYm1R* 5 quos] quod *W* 6 inde *om. R* 9 teneretis *Z* 10 dubitastis *Ym2R* 14 solutam *WXm1YR* 17 ac; pellem *R* 18 *post* ante *del.* et institutor *W* 19 nonne *XYRZv* 22 a *om. WYm1R* 23 quolibet *W* 24 deribetur *WXm1* simplicibus *WXYm1RZ* 26 ad *addidi* hic *Xm2, sed deletum, om. Z* nisi si *Xm1Ym1, del. Xm2Ym2, om. RZv* 28 *alt.* non *om. XZ*

Primianum potius et uos omnes adfirmat a parte Donati, in qua ipse permansit, schisma fecisse et recitat decreta conciliorum, primum quod apud Carthaginem a quadraginta et tribus factum est, quo praedamnatus est Primianus, alterum quod Cebarsussi centum uel amplius uestri tunc episcopi condiderunt, quo perfecte pleniusque damnatus est. cui talia documenta proferenti quid respondebis, nisi maioris auctoritatis esse Bagaiense concilium, in quo trecenti et decem eundem Maximianum et eius socios damnauerunt, quando Primianus non apud eos tamquam purgandus dicebat causam, sed cum eis tamquam iudex innocentissimus considerabat, proferebat sententiam contra Maximianum et duodecim socios eius, quibus ille praesentibus ordinatus est, et data dilatione tamquam innocentes ad pacem propriam reuocabat tot ceteros, a quibus ipse damnatus est?

VII. 8. In hac uestra conflictione quid uultis ut nos medii iudicemus, quandoquidem nec Maximiani nec uestra communione detinemur? quid, inquam, hinc uultis iudicemus, nisi contra duo concilia, quibus damnatus est Primianus, unum Bagaiense posterius pro illo ualere debere, quo damnatus est Maximianus, eo uidelicet firmius id esse arbitrantes, quo posterius potuit de prioribus iudicare? ecce in hoc fauemus uobis; alia nobis est cum Maximianensibus causa, si ausi fuerimus censere. fauemus, inquam. tertium iudicium Bagaiense factum est pro Primiano contra Maximianum eiusque collegas, quo posteriore

4 *pr.* est *om.* *Z*   praedamnatos *Wm1*   5 cebarsusi *Z'*   uestris *WXm1Ym1*   *post* episcopi *del.* uestri *Z*   condiderunt (ou *in ras.*) *Y*   6 perfecto *WYm1*   plenius quam *Xm1*   7 esse auctoritatis *v*   9 aput *R*   11 considebat *XRZm2v*   12 ille *om.* *WYRv*   16 iudicemus (s *in ras.*) *X*   uestram communionem *WXm1Ym1*   17 hunc *Wm1* hin *Xm1*   iudices *WYR*   18 uagaiense *WXYZ* uagiense *R*   19 illa *Ym1*   21 *post* iudicare *Xm2* *inseruit uerba lin. 24* quo posteriore—priora deleri, *et exhibet* *Z*   hoc (c *in ras. m2*) *X* cauemus nobis *Xm2Z*, *cf. Petil. II 23, 53* faueo defensioni   aliena *WYR*   22 fuerint sus(-c-*v*)censere *WYRv*   23 fauemus *v* cauemus *WXYZ* cauerius *R*   tertio iudicio (iuditio *WY*, iud. tert. *Ym2Rv*) bagaiensi *WXm1YR* fauemus, inquam, iudicio tertio Bagaiensi quod factum est *v*   24 quo—deleri *del.* *Xm2*, *om.* *Z*

potuerunt merito priora deleri. quamquam a duobus prioribus iudiciis ad tertium nullam Primiani uocem prouocationis uel legimus uel audimus, nisi quod absens primo praedamnatus secundoque damnatus est. sed etiam in Maximianum et socios eius absentes prolata est disertissima illa Bagaitana sententia. et hoc illi quadraginta et tres apud Carthaginem modestius, cautius diligentiusque se gessisse testati sunt, quod ad eundem Primianum non semel, sed iterum ac tertio legatos miserunt, ut, si ad eos ipse uenire nollet, ipsos ad se uenire permitteret. quo utrumque recusante, sicut scribunt, et eos qui missi sunt iniuriosa repulsione tractante necessitatem sibi incubuisse senserunt, ut iam ecclesiae prouiderent, et sic nondum audentes ultimum praecipitare iudicium, sed quodam praeiudicio consulentes, ut ei, si causae suae fideret, sequenti celebriore concilio respondendi seque purgandi relinqueretur locus; quo cum uenire noluisset, iam necessario putauerunt esse damnandum sine ulla suspensione sententiae. at uero in decreto concilii Bagaiensis non solum legatos ullos a Maximiano male tractatos non legimus, sed nec missos legimus ut ueniret; uidemus tamen leuatum altare contra altare et ordinatum episcopum contra eum episcopum, qui in cathedra ubi fuerat ordinatus ita sedebat, ut conuentu sui populi non desereretur nec a ceteris pluribus episcopis communio eius dirimeretur, tantam commouisse indignationem sacrilego schismate perpetrato, ut nec ipsius Maximiani nec ordinatorum eius iam esset ulterius differenda damnatio.

9. Haec cum ita sint, non uos tamen pro Caeciliano talia permouent. contra quem manentem et populo praesidentem erecto altari contra altare ordinatus est Maiorinus. contra quem

3 audiuimus *Z* 5 uagaitana *WXYm1Z* 7 eumdem *Z* 8 legatus *W* 9 ipse] ipsi *WYm1R* 10 quod *Z* 11 tractant *WXm1* 12 senserunt *scripsi* suaserunt *WXYm1Z* asserunt *Ym2Rv* sic] sit *Z* audientes *WYm1R* 13 quodammodo *Z* 14 ei ut *Ym2R* si] sicut *R* celebriori *Ym2Rv* 15 seseque *v* 17 ad *R* Bagaiensis concilii *v* 18 uagaiensis *WXYm1Z* baiagen.sis (d *eras.*) *R* ullo *WXm1R* 19 non *om. R* 21 fuerit *W* 22 conuentus *WXm1Ym1* 24 uti *Xm2*

non a uobis duo, sicut contra Primianum a Maximianensibus, sed unum profertur iudicium horrendae temeritatis festinatione adceleratum. qui non sicut Primianus noluit ad se uenire collegas, sed inuitauit potius ut uenirent, quod nec ipsi in sui concilii decreto, quod contra eum condiderunt, tacere potuerunt. pro quo non unum, sicut pro Primiano, sed quattuor posteriora iudicia recitantur. eius non absentes, sicut Primiani, sed praesentes sunt aduersarii confutati apud eos iudices, in quos iudicaturos consenserunt, apud ipsum etiam imperatorem Constantinum, apud quem primum Caecilianum accusauerunt, apud quem postea de iudicibus episcopis, a quibus ille ipsam causam uoluit audiri, tamquam non recte iudicantibus questi sunt, ad quem rursus ab altero episcopali iudicio prouocarunt, ut ipso etiam post unum et alterum episcopale iudicium inter partes cognoscente superarentur, quorum non defuit etiam quarta conuictio. nam cum in Caeciliani propriis criminibus calumniatores inuenti fuissent et ei de Felicis Aptugnensis ordinatoris eius traditione quaestionem intulissent, Felix etiam ipse purgatus est proconsulari iudicio, eodem ipso Constantino ut causa eius discuteretur iubente, quem illi adsiduis interpellationibus fatigabant. haec Maximianenses aduersus Primianum non exercuerunt mala nec totiens uicti sunt nec praesentes uicti sunt nec apud eos quos ipsi elegerunt iudices uicti sunt; et tamen, quod manifestum est, ipsi a uestra communione schisma fecerunt, et hoc uestros a catholica communione fecisse non uultis aduertere; qua inpudentia uanis-

1 maximanensibus (manen *in ras. m2*) *X* 6 priano *WYm1* quatuor *Zv* 10 accusauerint *WYm1* 13 ab *v* ad *WYR*, *om. XZ* ad eundem quem rursus alterum episcopale(-i*R*) iudicium *Ym2R* prouocaue͡runt *RZ* 14 iuditiom *Wm1* 15 cognoscentes *WXm1Ym1* 16 conuitio *W* caecilianum *Xm1* caeciliano *R* 17 ei de Felicis *om. R* relicis *WYm1* reliqis *Xm1* reliquis *Ym2* et ei de reliquis *del. Ym2* aptugnenses *WYR* 18 ordinatores eius de *Ym2R* 22 ercuerunt *W* male *WXm1Ym1* toties *Rv* praesentes uicti sunt nec *om. W* 24 ipsi a] ipsa a *W* ipsa *Ym1R* ab ipsa *Ym2* 26 qua] qui *WXm1Ym1* quia *Zm1*

simae animositatis, prorsus ignoro. si enim omnia, quae dicitis de Caeciliano et Felice ordinatore eius, ideo uera esse uultis, quia septuaginta ferme episcopi de hac re iudicauerunt, cur non uultis uera esse quae dicuntur de Primiano, cum et inde primo quadraginta tres, postea centum episcopi iudicauerunt et prius praeiudicium posteriore iudicio confirmauerint? si autem propterea illa crimina Primiani falsa esse censetis, quia pro illo posterius contra inimicos eius Bagaiense concilium recitatur, cur non uultis crimina, quae obiecta sunt Caeciliano, falsissima confiteri, pro quo posteriora tot iudicia recitantur? si Caecilianus, contra quem semel fuerat ab illis septuaginta iudicatum, non debuit iam locum purgationis apud alios iudices inuenire, nec Primianus debuit, quem iam tanto plures quam septuaginta primam confirmantes secunda cognitione damnauerant. si autem bis damnato tertium, quia pro illo factum est, iudicium sufficientissime suffragatur, cur semel damnato non sufficere ad absolutionem secundum, tertium, quartum quintumque iudicium nescio qua ferrea fronte contenditis? quodsi uos forte numerus mouet, ut ideo contra centum, a quibus damnatus est Primianus, ualere arbitremini Bagaiense concilium, quia in eo trecenti et decem fuerunt, cur in tanto maiore numero episcoporum orbi terrarum consentire non uultis?

VIII. 10. Quod autem obicis Caeciliano peccatum illud inexpiabile in spiritum sanctum, de quo dominus ait: non remittetur neque hic neque in futuro saeculo, et nos possemus edocere Feliciano Mustitano, quem hodie cum Pri-

24 cf. epist. Cresc. et II 12, 15   25 Matth. 12, 32

1 ammositatis *W*   5 indicauerint *Xm2Ym2Rv*, *cf. index s. u. 'indicatiuus'*   6 posteriori *XYm2Rv*   confirmauerunt *Z*   10 tot posteriora *Z*   12 apud *om.* *WY* ab aliis iudicibus *Ym2Rv*   14 primam *coni.* *v* prima *codd.* *v*   15 damnauerunt *WYm2Rv*   testium *Xm1*   quia] quiam *R* quod iam *v*   17 ad] ab *WYm1*   18 fronte ferrea *v*   19 ideo] ide *Xm1*   20 a *om.* *R*   arbitramini *Ym1*   21 tanto *del.* *Y*, *om.* *R*   22 maiori *Ym2Rv*   episcorum *W*   26 neque in futuro neque hic *Ym1*   27 edocere *scripsi* edicere *WXm1YR* dicere *Xm2Zv*

miano habetis episcopum, unum ex ordinatoribus Maximiani damnatoribusque ipsius Primiani, quo etiam in sacrilego schismate baptizatos non rebaptizastis, peccatum uos obiecisse quod sit in spiritum sanctum, cui sacrilegium schismatis ⟨obiecistis⟩, sicut in Bagaiensis concilii sententia declamatum est. sicut enim uos ideo putatis illo inremissibili reatu peccasse in spiritum sanctum quos accusatis diuinas scripturas exurendas persecutoribus tradidisse, quod easdem scripturas sancto spiritu acti locuti sunt homines dei, ita etiam nos non solum uestris potius traditoribus, quos gesta conuincunt, hoc idem possemus obicere, sed et Feliciano, ut dixi, hoc uos obiecisse in crimine sacrilegi schismatis doceremus, quia in spiritu sancto seruatur unitas dilectionis et pacis, dicente apostolo: sustinentes inuicem in dilectione, studentes seruare unitatem spiritus in uinculo pacis, quam profecto uiolat qui schisma committit. sed hunc reatum insolubilis aeternique peccati, quod in spiritum sanctum committitur, nec uobis obicimus, quos correctos cum uiuitis sanari posse non desperamus, nec uestris, qui sanctos codices cremandos ignibus tradiderunt, nisi quod usque in finem uitae huius ab unitate disiuncti cor inpaenitens habuerunt. nec Feliciano et Praetextato hoc uos obiecisse ostenditis, cum quibus postea communicastis, qui in catena sacrilegii cum Maximiano ad consortium criminis tracti plenarii concilii uestri ore ueridico leguntur esse damnati et post diem dilationis non quidem illis iam damnatis, sed aliis tamquam innocentibus prorogatum probantur esse suscepti.

8 cf. II Petr. 1, 21 13 Eph. 4, 2—3

2 a quo *Xm2Zv* 3 uobis *Xm1* 4 sit] fit *v* in schismatis *WXm1Y* cui sacrilegium in schismatis *del. Ym2, om. R* obiecistis *suppleui* objicitis *v, om. codd.* 5 bagaiensi *WXm1YR* 6 putastis *Ym1* inremisibili *W* 8 eadem *WYm1* spiritu sancto *v* 10 quo *Ym1* iesta *R* idem] enim *WYR* crimen *v* 11 obicisse *WXm1Ym1* 13 et *om. WYm1* 16 hunc *om. W* 18 cum] con *W* com *Ym1* sanare *WXm1YR* desesperamus *Wm1* 20 unitatem *WYm1* 21 habuerint *XZ* et] ex *W* 23 sacrilegi *WYm1* 24 ueredico *WY* 26 porrogatum *WYm1* praerogatum *Ym2R*

VIIII. 11. Quod autem non tibi placet deriuatio nominis, ut a Donato Donatistae appellentur, et censes Latinae regula locutionis potius declinandam, non aspernor admonitionem tuam; uerumtamen quaere grammaticos iudices, apud quos cum Maximianensibus de hac arte confligas eosque conuincas. iam enim nec ipsos uolo Maximianistas uocare, ne offendam tam eruditas aures tuas, qui certe, quantum existimo, non ut ego tibi facile cessuri sunt, ut Claudianenses uel quid aliud appellent quos Claudianistas appellauerunt, cum eos Primiano in communionem receptos inter alia quibus eum et praedamnauerunt et damnarunt crimina posuerunt. et simul recognosce hanc declinationis regulam non mihi soli, sicut reprehendis, placuisse, sed fortasse me solum tibi in ea re, quae ad causam non pertinet, tanta facilitate cessisse.

X. 12. Quod uero me putasti uehementius arguendum, quod, cum dixerim: Donatistarum haereticorum sacrilegum errorem, haeresim appellans quod tu schisma potius uis putari, eos tamen a sacrilegio non expiatos in communionem recipiamus, tu qui nos in hac causa tam grauiter arguis responde, quomodo expiauerint uestri sacrilegium Feliciani et Praetextati, cum quibus postea communicauerunt, episcopos eos sibi sicut antea fuerant copulantes atque reddentes nec quemquam eorum, quos illi in sacrilegio schismatis baptizauerant, denuo baptizantes. an forte non erant sacrilegio maculati, sicut quidam uestrum desipiunt, dicentes non eos in deum, sed in hominem peccauisse? sacrilegium uero tanto est grauius peccatum, quantum committi non potest nisi in deum; unde

1 cf. II 1, 2 9 cf. Enarr. in Ps. 36, serm. 2, 20 15 cf. II 3, 4 16 Petil. I 1, 1

1 diriuatio *Wm1* 2 apellentur *WYm1* et *om.* *WXYm1Z* latina *WXm1Ym1* 3 declinandum *Ym2v* ammonitionem *X* 5 hac] ac *W* 8 censuri *WYm1* 9 appellent] appellant *WXm1Ym1* 10 recepto *Ym2* 11 damnauerunt *v* 13 solam *WYR* ea] hac *v* 20 expiauerunt *Z* 21 episcopus *WYm1* episcopi *Ym2R* 22 ante *R* adque *R* redentes *W* retdentes *R* 23 baptizaurant *W* 24 añ *W* 26 tanta *Wm1* 27 quanto *Ym2Rv*

me disputatione tua non ob aliud urgendum arbitratus es, quod sic suscipiamus eos, qui a uobis ad nos transeunt, nisi quia uestrum dixi sacrilegum errorem. lege ergo Bagaiense concilium. nempe ista illic prima uerba sunt: cum omnipotentis dei et Christi eius saluatoris nostri uoluntate ex uniuersis prouinciis Africae uenientes in ecclesia sancta Bagaiensi concilium gereremus Gamalius Primianus Pontius Secundianus Ianuarianus Saturninus Felix Pegasius Rufinus Fortunius Crispinus Florentius Optatus Donatus Donatianus et ceteri numero trecenti decem, placuit spiritui sancto qui in nobis est pacem firmare perpetuam, schismata resecare sacrilega. audis aduertis attendis? schismata, inquiunt, resecare sacrilega. ergo non in hominem, sed in deum scelerata peruersitate in eo schismate solus Maximianus sacrilegii crimine tenebatur, cum ista sententia diceretur? lege paulo post quid dicant de sociis eius, inter quos istorum nomina, de quibus agitur, scripta sunt: nec solum hunc, inquiunt, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii.

XI. 13. Quid est, uir disertissime? quid habes quod dicas mihi? lege sequentia, uide inter plurimos, quos trahit ad consortium criminis catena illius sacrilegii, Praetextatum et Felicianum ligatos. sacrilegos uideo episcopos: quid agis, si non probaueris expiatos? nempe urgueris cedere ueritati, qua dicimus expiari uestros, cum ad nos ueniunt, ipso uinculo fraternae

4 Sententia concilii Bagaiensis; cf. III 53, 59 18 Sententia concilii Bagaiensis

1 disputationem *WXm1Ym1* tuam *WYm1* arguendum *XRv* 2 transeunt *om. W in init. nouae paginae* 3 baiagense *R* 5 saluatoris nostri *deest l. c.* 6 ex—uenientes *deest l. c.* 7 sancta *deest l. c.* bagaiense *Wm1* baiaiensi *R* 8 ianoarius *X* ianuarius *Z(v)* 10 obtatus *R* 11 et decem *v* 12 et schismata *v, ut est III 53, 59* 14 *pr.* in *om. WYm1R* 15 prouersitate *W* sacrilegi *Ym1* 16 crimen *WXm1Ym1* diceret *R* 21 dissertissime *W* 22 leges *R* uidi *R* 24 legatos *WR* legati *Xm1* legato *Ym1* lego *Xm2Zv* 25 urgeris *Ym2Zv*

pacis et caritatem cooperire peccata eorum, sicut scriptum est: **caritas cooperit multitudinem peccatorum.** quid de illis, quos a uestra communione separati et Maximiano in sacrilegae illius catenae societate deuincti baptizauerunt, quos cum eis in eodem baptismo in pacem atque concordiam suscepistis? respondebisne aliquid nisi eadem sacramenta recte uos adprobasse in eis, quae nos quoque adprobamus in uobis? magis enim tibi constabis, si ista responderis et uerbis epistulae tuae non reluctaueris. in qua cum conareris ostendere non haeresem inter nos et uos, sed schisma potius esse commissum, dixisti nobis et uestris unam esse religionem, eadem sacramenta, nihil in christiana obseruatione diuersum. neque enim grauius quam his uerbis repetitionem baptismatis accusare potuisti, quando seducti a nobis rebaptizantur a uestris, in quibus eadem sacramenta esse et sentis et dicis et scribis. qua igitur sceleris inpudentia non seruatur in eis, quos in sancta unitate baptizat orbis christianus, quod seruatum est in eis, quos in sacrilego schismate baptizarunt Praetextatus et Felicianus? causam itaque nostram, quam uobiscum habemus, uestro iam iudicio terminastis, cum eos, qui a uobis damnatione percussi sunt, qui populos ne ad uos accederent instantissime monuerunt, qui post uos etiam baptizandum esse censuerunt, cum eis, quos extra uestram communionem in sacrilegio schismatis constituti baptizauerunt, sine ulla degradatione, sine baptismatis iteratione in altaris concordiam suscepistis et nulla re alia ab illo scelere sacrilegii nisi sancto igne caritatis expiatos esse credidistis. quod uere fieret, si uos eandem caritatem in uera unitate teneretis.

2 I Petr. 4, 8   9 cf. epist. Cresc.   11 cf. II 3, 4

1 caritatem *scripsi* caritatis *codd. v*   cooperiri *XZv, cf. p. 433, 7* sicut—peccatorum *om. W*   2 quidem illis *WXYm1* quid enim illos *Ym2R*   3 separastis *Ym2R*   4 sacrilega *XZv*   9 reluctaberis *v* quum *R*   10 haeresim *Wv*   commissum esse *v*   16 quos] quod *WXYm1*   17 sanctam *W*   unitem *W* unitatem *Ym1*   18 baptizar (*sic*) *R* baptizauerunt *Z*   21 nec *W*   22 uos *om. WXm1YR*   25 baptis *R* baptismi *v*   concordia *Xm1*

XII. 14. Sed tamen uideamus etiam de uerbis epistulae Petiliani, quam contra me defendere uoluisti, quomodo te exuas in hac causa Maximianensium, de qua sola nunc statui agere aduersum litteras tuas. posuit certe ille ista uerba sua: *conscientia sancte dantis adtenditur quae abluat accipientis*. cui ego: quid si, inquam, lateat dantis conscientia et fortasse maculosa sit, quomodo poterit accipientis abluere conscientiam? hanc tu ineuitabilem quaestionem, quia in uerbis Petiliani omnino non soluitur, tuis soluere aggressus es et dixisti non contra me, sed contra illum quem defendere uoluisti. ille quippe ait: *conscientia dantis adtenditur quae abluat accipientis*, tu uero, fassus latentem conscientiam uideri non posse, sic eam dixisti adtendi, ut non uideatur ipsa, sed quid de illa notum sit in publica fama. unde colligitur uerum iam non esse, quod conscientia dantis abluat accipientis conscientiam; sed fama eius abluit secundum te, quae utique fallit intuentem, cum de pessimo loquitur bona, de adultero casta, de sacrilego religiosa. tunc enim abluit, quando mentitur. nam si de occulto scelerato fama uerum loquatur, tunc non abluit, sed maculat eum, qui ab illo acceperit baptismum. ac per hoc fama ista, quam patronam tam malae causae adhibere uoluisti, uide qualis sit, quae mendax abluit et uerax polluit, ut scilicet mirifica tua disputatione tunc apud eam non sit aqua mendax, quando ipsa sit mendax.

XIII. 15. Sed quid hinc opus est diutius loqui, cum Felicianus hodie sedeat inter episcopos uestros, qui cum ab eis disiunctus esset et Maximiano in catena sacrilegii cohaereret,

4. 11 Petil. I 1, 2 12 cf. epist. Cresc. et II 17, 21

3 nunc sola *v* nuc *W* 5 ait sancte *YRv* attenditur *WXYZ* 6 quid] qui *Wm1* latet *XZ* forte *v* 8 ineuitalem *WYm1* 9 non] con *W* 10 quem] quod *R* 11 attenditur *WXYZ* 12 abluad *R* falsus *WXm1Ym1* falsus cuius *Ym2R* 13 posse] *add.* dicis *Ym2R* atendi *W* attendi *XYZ* 18 relegiosa *W* 19 scelerate *R* 20 sed] se *W* hac *W* 22 qua *Ym2* 23 mirifa *Xm1R* ea *WYm1* te *Ym2R* 24 fit *YZ*

quoscumque baptizauit, nemo post eum rebaptizauit? quaero a Petiliano, cuiusmodi habuerit tunc ille conscientiam, et lego decretum Bagaiensis concilii, ubi scriptum est: nec solum hunc sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: 'uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est.' inter hos enim plurimos etiam Felicianus adnumeratur, cui talibus labiis et tali ore aquam non respuistis, non rescidistis, non destruxistis et, quia uerbis euangelicis in nomine patris et filii et spiritus sancti per qualemlibet linguam atque conscientiam consecrata est, non mendacem, sed ueracem agnouistis atque recepistis. a te autem quaero, de isto Feliciano, cuius tam mala, cum in catena sacrilegii baptizaret, fuerat conscientia, quid erat tunc in publica fama, atque ipsum concilium identidem recito, ubi scriptum est: famosi ergo criminis reos Uictorianum Carcabianensem et inter ceteros, quos repetere piget: Praetextatum Assuritanum et Felicianum Mustitanum, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, paulo post: plenarii concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite.

XIIII. 16. Quid ad ista respondes? si non baptizat a uestra communione separatus, lego baptizasse cum Maximiano ad consortium criminis tractos. si non baptizat qui peccat in deum, lego baptizasse catena sacrilegii colligatos. si conscientia sancte

3. 16 Sententia concilii Bagaiensis 6 Ps. 13, 3

1 nemo—rebaptizauit *om.* *R* quaero] quae uero *W* 2 petiliañ *R* et] ei *WXm1YRv* 4 contempnat *R* 5 criminos *WYm1* sacrilegi *R* 7 os] hos *R* 8 cui *scripsi* qui *codd.* *v* 9 aquam] aliquam *WXm1Ym1* ore rebaptizauit (bapt. *Rv*): horum aliquem non *Ym2Rv* rescindistis *Zm1* 10 quia] qua *W* 11 lingua *W* adque *R* 12 est] est aqua *v* 13 quaeso *WYR* 18 adsuritanum *XZ* 20 feculantia *Xm1* feculentia *Xm2R* 21 hore *R* ueredico *Ym2R* 22 respondis *WXm1Ym1* baptizat] baptizatas *Ym1* baptizatos *Ym2R* 23 seperatus *Ym1Z* seperatis *Ym2* separastis *R* 24 in *om.* *W* 25 colligatos sacrilegii *XZ* colligitos *Wm1* consientia *W*

dantis adtenditur quae abluat accipientis, lego baptizasse morsibus aspidum uenenosos. si, conscientia dantis ut possit abluere, publica fama eius adtenditur, lego baptizasse famosi criminis reos. manet adhuc in corpore Felicianus, cum illo sunt omnes ab illo in sacrilegio schismatis baptizati, in communionem autem uestram recepti nec ab ullo rebaptizati. contra Petilianum baptizauit sacrilega conscientia maculosus, contra te baptizauit famosi criminis reus. qua ratione uos, quaeso, defenditis, nisi ut, quod et nos dicimus, uestris factis conuicti aliquando dicatis, quod nec conscientia nec fama dantis abluat accipientis conscientiam, sed fides ipsius accipientis, dantis autem dei gratia, non hominis; quodsi et conscientiae bonae interrogatio in accipiente non fuerit fidesque ipsa uel tota uel ex parte aliqua uaccillauerit, mores hominum esse corrigendos, non sacramenta destruenda, quae non alia uel similia, sed tu omnino eadem confiteris; sicut eorum, quos Felicianus et Praetextatus in sacrilego schismate baptizarunt, uitam et uoluntatem corrigendam existimastis, ne in illo schismatis sacrilegio permanerent, non uiolandum baptismum licet indignissimis per indignissimos ministratum.

XV. 17. Frustra igitur ore maledico conscientiam nostram tamquam publicatam atque damnatam crimine turificationis traditionis persecutionis accusare uoluisti, ut ex hoc uelut probares nos baptismum dare non posse, cum et falsa iactetis et, quomodo se illud habeat, certe Maximianensium sacrilegii cri-

12 cf. I Petr. 3, 21 21 cf. epist. Cresc. et II 22, 27

1 attenditur *WXYZ* moribus *codd.* 2 consientia *W* conscienitentia *Y* 3 eius fama *Z* 6 uestram autem *Zm1* ullo] illo *WXm1Ym1* 7 sacrilega—baptizauit *om. R* contracte *W* 11 accipientis ipsius *v* 12 dei] de *WYm1R* 14 baccillauerit *WYm1* bacillauerit *Xm1* uacillauerit *cet. v* 15 sed tu—Praetextatus in sacri *om. R* 17 baptizarant *Xm2Z* baptizauerunt *R* 18 existimasti *Ym2R* in *om. WXm1Ym1* schismate *Ym2Rv* sacrilegio (*alt.* i *s. l. WY, sed in Y eras.*) *WYZ* sacrilego *XYm2Rv* 19 uiolandam *Ym1* indignissimis] indignissimus *WXm1Ym1* 23 probares uelut *Zm1* 25 quomodocumque *v* crimine sacrilegii *XZ*

mine damnata conscientia dare potuit baptismum, quem rescindere timuistis et quem dari etiam a persecutoribus posse per uos quoque ipsos docetur, qui eosdem Maximianenses acerrime persecuti non solum baptizatis, sed uos solos baptizare debere contenditis.

XVI. 18. Dicis in lege scriptum esse: *oleum peccatoris nolo ungat caput meum.* quod neque ita scriptum est nec sicut putas intellegendum. sed numquid non est oleum peccatoris oleum sacrilegorum Praetextati et Feliciani? dicis item scriptum esse: *qui baptizatur a mortuo quid ei prodest lauatio eius?* quod nec diligenter adtendis nec ex ipsa circumstantia lectionis quid sit intellegis. uerumtamen intende, quid personet disertissima illa Bagaitana sententia: optata quidem, inquit, pacis et concordiae est iuncta germanitas, sicut scriptum est: 'iustitia et pax osculatae sunt inuicem'. sed ueridica unda in asperos scopulos nonnullorum naufraga proiecta sunt membra, Aegyptiorum admodum exemplo pereuntium funeribus plena sunt litora, quibus in ipsa morte maior est poena, quod post extortam aquis ultricibus animam nec ipsam inueniunt sepulturam. isti ergo non solum mortui, uerum etiam, quod est grauius, insepulti quomodo baptizare potuerunt? quomodo profuit lauatio eis qui ab his mortuis baptizati sunt, quos in eodem lauacro susceptos denuo non lauistis, si, ut putas, illud intellegendum est? nam quod in epistula mea, cui

6 epist. Cresc. et Ps. 140, 5. cf. II 23, 28   10 epist. Cresc. et Eccli. 31, 30. cf. II 24, 29   13 Sententia concilii Bagaiensis   15 Ps. 84, 11   25 cf. Petil. I 9, 10

2 timuisti *YR*   3 acerime *W*   4 persecutio *WYm1* persecutos *Ym2R*   5 conditis *W*   6 dictis *X* dicitis *Z*   esse *scripsi* (*cf. p. 519, 4*) est *Wm1* et *Wm2*, *om. cet. v*   7 nollo *W*   unguat *XY* uungat *R*   capud *R*   ista *WYm1Zm1*   8 sicut] sic *Xm1*   11 attendis *WXYZ*   ex] et *Wm1*   13 qui *W*   personaet *W* personaret *Xm1* sonaet *Ym1* sonet *Ym2Rv*   dissertissima *X*   uagiaitana *W* uagaitana *cet.*   14 inquid *R*   iniuncta *WXm1Ym1* inuicta *Xm2Z*   16 ueredica *Ym2*   17 naufragia *WXm1Ym1R*   aegiptiorum *W*   19 littora *Zv*   23 eius *WXm1YR*   24 denoo *R*   sicut *Y* sicut—est *del. Ym2*, *om. R*

respondere tibi uideris, putas quod idoli cultorem tamquam grauissimi peccati reum tantummodo exceperim et instas uehementer, ut probes nullum excipi peccatorem in eo quod scriptum esse dicis: *oleum peccatoris nolo ungat caput meum,* Felicianum et Praetextatum respice, utrum peccatores non fuerint, quando catena sacrilegii cum Maximiano pertrahi tam magno concilio dicebantur. aude adserere, aude contendere, aude saltem dicere peccatores quidem fuisse sed occultos, quos ibi lego famosi criminis reos. quamquam etsi leuiter peccauissent, etsi latuissent, tu hoc testimonio, quod ponis de oleo peccatoris, in ista suggestione extorquere conaris nullum excipi peccatorem. ubi eritis, si ita est, quo fugietis, in quibus uos latebris cum uestris sacrilegis, cum uestris famosi criminis reis, cum uestris cadaueribus insepultis abscondere poteritis?

19. Dicis, cum obicitur qua nobis licentia ius baptismatis uindicemus, quod non de merito actuum, non de uitae innocentia tractemus, sed cuicumque licere dicamus et quasi praeiudicatis criminibus rei, dum et peccatoribus inesse baptizandi facultatem uolumus ostendere, nos aperte peccasse fateamur. quasi propter merita nostra contra deum nobis loquendum sit, ut quam iusti sumus tam iustum baptismum esse faciamus, cum et nulli hominum de sua iustitia praesumendum sit et hinc maxime baptismum Christi probemus esse, non hominum, quia non fit uarius humanorum uarietate meritorum. unde uberius disputarem, nisi a uobis dato conpendio magis uterer. suscepto enim baptismo neque destructo, quem Maximianenses

1 cf. epist. Cresc. et II 24, 29. 27, 33 4 Ps. 140, 5 16 cf. epist. Cresc. et II 30, 38

1 cultorum *W* 2 instans *W* 4 oleum (eum *in ras.*) *Y* oleum autem *XZ* unguat *XY* uungat *R* capud *R* 6 sacrilegii catena *v* pertrahit *WXm1* pertrahi a *Xm2Ym2RZv* 10 testimonium *Xm1* 11 suggestione] sugges *WYm1* 12 fugientes *WYRm1* fugiente *Rm2* 14 reis] rei *WYm1* 16 dicitis *XZ* baptismati *WXm1* baptismi *YRv*, *cf. II 30, 38* 18 praeiudicastis *WYR* praeiudicati *XZ* 23 *alt.* et] ex *WXm1YR* 24 hic *Wm1* 25 fit] sit exhinc *Wm1* sit *Wm2*

dederunt, aspides uiperae parricidae cadauera Aegyptia et quidquid aliud in eos Bagaiensi concilio, ut nostra causa facillima fieret, ore grandiloquo declamatum est, satis et ipsi iudicastis non eorum meritis a quibus ministratur nec eorum quibus ministratur constare baptismum, sed propria sanctitate atque ueritate propter eum, a quo institutus est male utentibus ad perniciem, bene utentibus ad salutem.

XVII. 20. Miror autem, quomodo etiam tibi persuadere potuerunt, ut in tua disputatione mentionem faceres Cypriani, cuius litteris etiam ipsis, quas eius esse dicitis, de baptismo destruendo, qui apud haereticos uel schismaticos datur, tota causa uestra subuertitur. sed hoc aduersus Maximianenses uel alios, qui baptismum siue apud uos siue apud nos datum non suscipiunt, agere debemus; uos autem iam causam istam mira facilitate finistis, iam baptismum in sacrilego schismate Maximiani datum cum Praetextato et Feliciano in eorum populis suscepistis, iam contra Cypriani quas dicitis litteras et quibuscumque aliis hoc uisum est sine ulla dubitatione fecistis. nam quod dicis orientales ideo ⟨a⟩ uestrorum communione discretos, quia postea nobiscum sentiendo iudicium suum quod habuerunt de baptismo rescindere maluerunt, si hoc a quibus paucis orientalibus factum est, quod quidem interest utrum possit ostendi, profecto suum iudicium correxerunt. et uos suscepto baptismo, qui datus est in schismate Maximiani, antiquam uestram sententiam rescidistis; tamen uobiscum estis et cum orientalibus esse non uultis.

9 cf. epist. Cresc. et II 31, 39 19 cf. epist. Cresc. et III 3, 3

1 aegiptia *W* quicquid *XYRZ* 2 bagaiensis *WR*(*v*) bagaienses *Ym1* concilii *v* 3 grandi *R* grandiloco *Z* indicastis *Xm2Z*, *cf. p. 525, 10* 6 institus *Xm1* 8 persuaderi *Xm2Ym2RZv* 9 potuerint *Xm1* potuerit *Xm2Ym2Zv* potuit *R* dispensatione *R* 11 qui] quia *WYm1* 13 apud nos siue apud uos *v* 16 cum] con *R* 19 a *inserui* 20 nobis consentiendo *Rv*, *cf. De bapt. I 1, 2* (*uol. I p. 147, 1*) 21 ab aliquibus *Ym2Rv* 23 ostendit *WXm1Ym1R* 25 rescindistis *WXYZ* cum] eum *W*

XVIII. 21. Sed uidelicet inuenisse tibi uideris ubi tuam eloquentiam dilatares, cum ad id, quod ego in epistula mea posui: siue a fideli siue a perfido dispensatore sacramentum baptismi quisque percipiat, spes ei omnis in Christo sit, exclamas et dicis: *o praeclarum sacerdotis imperium, o laudabilia boni patris praecepta iustitiae! nihil, inquit, inter fidelem perfidumque discernas, idem tibi pius atque impius uideatur, nihil prodest bonis moribus uiuere, quia quidquid iusto licet potest et iniustus implere. quid hoc praecepto dici iniquius potest: purificet alium maculosus, abluat sordidus, emundet inmundus, det infidelis fidem, criminosus faciat innocentem?* haec certe uerba tua sunt, quibus sententiam meam reprehendis, cum hoc ego omnino non consenserim neque scripserim, quia et inter fidelem perfidumque plurimum distat non ad sacramentum, si hoc uterque habet, sed ad meritum, quia hoc alter ad salutem habet, alter ad poenam, nec quidquid iusto licet potest et iniustus implere, quia etsi potest iniustus baptizare, non tamen potest in regnum caelorum iniustus intrare. nec purificat uel abluit uel emundat nec innocentem facit quemquam qui ei ministrat baptismum, sed dantis dei gratia et percipientis bona conscientia. sed tu aspice, utrum nihil inter Primianum Felicianumque distaret, cum Primianus inter trecentos decem sederet, a quibus ille dicebatur quod uenenum aspidum esset sub labiis eius et ueloces haberet pedes ad effundendum sanguinem et contributatio et infelicitas in uiis eius et uiam pacis ignoraret nec esset timor dei ante oculos eius, utrum tunc non esset macu-

2 *eloquentiam dilatares*] cf. Cic. Brut. 90, 309 3 Petil. I 6, 7 5 epist. Cresc. cf. III 4, 4. 5, 5 24 cf. Ps. 13, 3

5 et clamas *W* 9 quicquid *Xm2YRZ* 10 hoc (*om. WYm1*) praecepto] profecto *XZ*, *cf. III 5, 5* iniquus *W* 11 emundat *WYm1* 13 meam] tuam *R* ago *WXm1Ym1* 14 scribserim *Y* quia] qui *R* quoniam *v* 17 quicquid *XYRZ* 20 ei ministrat] eministrat *Xm1* 21 dei *om. XZ, cf. p. 517, 12* 22 distarem *R* 24 sub] sed *W* 26 non ignoraret *WYm1* non cognosceret *Ym2R* non agnosceret *v* nec] non *R*

losus inmundus sordidus qui uas sordidum collecta faeculentia glutinauit, non infidelis uenenum aspidum sub labiis habens, non criminosus famosi criminis reus. et tamen et ipse nunc cum Primiano uester episcopus sedet et quos tunc baptizauit nusquam postea lotos uobiscum nunc habet.

XVIIII. 22. Et adhuc pugnatis aduersus ueritatem nec conceditis, ut Christus semper det fidem, Christus sit origo christiani, in Christo radicem christianus infigat, Christus christiani sit caput. quibus uerbis meis in illa epistula contra Petilianum positis tua uerba subiungis et dicis: *hoc et nos suademus, hoc uolumus, sed quaerimus per quem hoc melius fiat,* nec adtendis hoc non suadere Petilianum, cui tunc respondi et cuius epistulam aduersus responsionem meam defendere atque affirmare conaris. ille quippe aperte dixit: *conscientia sancte dantis adtenditur quae abluat accipientis. nam qui fidem a perfido sumpserit non fidem percipit sed reatum.* dic mihi, quem locum Christo reliquerit ad abluendam conscientiam baptizati aut a quo fidem percipiat baptizatus, quando conscientiam dantis dicit attendi quae abluat accipientis, et non fidem percipere sed reatum, qui fidem sumit a perfido. tu quidem cedere uideris tanto ponderi ueritatis et dicis hoc te suadere et hoc uelle, ut Christus det fidem atque ad ineundam uitam nouam Christus abluat christianum, quaeris autem per quem melius fiat, quod sine ministro fieri non oportet. Petilianus tamen non dixit: 'conscientia ministrantis adtenditur, per quam Christus abluat

7 cf. Petil. I 5, 6 10 epist. Cresc. cf. III 5, 6—7, 7 14 Petil. I 1, 2. 2, 3 20 cf. epist. Cresc.

1 feculentia *XYRZ* 2 sulabiis *W* 3 non incriminosus *W* cum Primiano nunc *v* 4 et] ut *Z, om. Ym1R* 5 tunc *W* 6 aduersus] contra *XZ* ueritatis *WYm1* 8 christiani] christianis *WXYm1R* 9 capud *R* 11 melius hoc *Zm1* attendis *WXYZ* (*passim* tt) 14 dixit aperte *Ym1Rv* 16 percepit *WYm1* quem] que *Xm1* 17 abluendum (*ex* abluendam?) *Wv* abluandam *R* 18 dicis *WXm1YRv* 19 accipientis *om. WYRv* 20 cedere] sceleris *Wm1* scelere *Wm2Ym1* subcumbere *R(v)* 21 *alt.* et] ex *W* 22 det] de *WYm1R* fide *W* adque *R* 24 fieri] fieret *W*

accipientis aut per quam Christus det fidem', sed ipsa conscientia dantis uoluit accipientis ablui conscientiam, nec dixit: 'quisquis fidem per perfidum sumpserit non fidem percipit sed reatum', ut a Christo quamuis per alium sumere uideretur, sed omnino dixit: *a perfido sumpserit* atque ad hoc, quasi probaret, adiunxit: *omnis enim res origine et radice consistit et, si caput non habeat aliquid, nihil est*, ipsum scilicet ministrum, cuius conscientiam dixit attendi non per quam Christus abluat, sed quae abluat accipientis, ipsum prorsus ministrum originem, radicem caputque faciens baptizati.

XX. 23. Proinde hoc loco non Petiliano, cuius uerba non defendisti, sed tibi respondeo, qui pro tua sententia nescio quid aliud, non quod ille, dixisti. tu enim, sicut scribis, hoc uis, hoc suades, ut non, sicut ille dixit, conscientia sancte dantis abluat accipientem uel accipienti det fidem neque ut ipsa sit origo et radix caputque credentis, sed per ipsam Christus abluat, per ipsam Christus det fidem, per ipsam Christus sit origo christiani, per ipsam in Christo radicem christianus infigat, per ipsam Christus christiani sit caput. ideo enim quaeris, per quem melius fiat quod a Christo fieri concedis, ubi et tu, quantum uideo, non negas hoc fieri posse etiam per ministrum malum, sed dicis melius posse per bonum. quid est enim aliud quod dicis: *hoc et nos suademus, hoc uolumus, sed quaerimus per quem melius fiat?* ac per hoc abluit Christus et per maculosam non sancte dantis, sed melius per mundam sancte dantis conscientiam, dat fidem Christus et per ministrum malum, sed melius per bonum, fit Christus

5 Petil. I 4, 5 13 cf. epist. Cresc. 23 epist. Cresc. cf. ad pag. 522, 10

1 aut per—conscientia *om.* *W* 2 uoluit] inquit *Ym2* inquid *R* abluit *WY* 3 per *om.* *WY* per christum *Ym2R* a perfido *XZ, cf. II 25, 30 extr.* 5 a *om.* *R* 6 adiuncxit *WY* 7 capud *R* 8 attendis *WXYm1R* per quem *Z* 10 capudque *R* baptizatis *WXm1YR* 14 uis] iubes *R* ille *om.* *WYRv* 15 det] dei *WXm1YR* 16 capudque *R* per *om.* *W* 19 infigat christianus *XZ* 23 suades *WYm1* 26 conscientia *W*

origo christiani et per dispensatorem infidelem, sed melius per fidelem, christianus radicem figit in Christo etiam per colonum reprobum, sed melius per probum, potest Christus caput esse christiani et per Felicianum, sed melius existimas per Primianum.

24. Parua itaque inter nos in hac re aut fortasse nulla dissensio est. nam et ego dico melius per bonum ministrum quam per malum dispensari sacramenta diuina, uerum hoc propter ipsum ministrum melius est, ut eis rebus, quas ministrat, uita et moribus congruat, non propter illum, qui, etiamsi incurrerit in ministrum malum dispensantem ueritatem, securitatem accipit a domino suo monente ac dicente: q u a e d i c u n t f a c i t e, q u a e a u t e m f a c i u n t f a c e r e n o l i t e. d i c u n t e n i m e t n o n f a c i u n t. addo etiam ad hoc esse melius, ut ille cui ministratur ministri boni probitatem ac sanctitatem diligendo facilius imitetur, sed non ideo ueriora et sanctiora sunt quae ministrantur, quia per meliorem ministrantur. illa namque per se ipsa uera et sancta sunt propter deum uerum et sanctum cuius sunt, et ideo fieri potest, ut accedens ad societatem populi dei alium inueniat a quo facile baptizetur, alium eligat quem salubriter imitetur. certus est enim sanctum esse sacramentum Christi, etiamsi per minus sanctum uel non sanctum hominem ministratum est, se autem eiusdem ipsius sacramenti sanctitate puniri, si indigne acceperit, si male usus fuerit, si non ei conuenienter et congrue uixerit.

XXI. 25. Nam quaero abs te: si forte, quem Primianus in uestra communione baptizauit, pessime uiuat, quem uero Felicianus in Maximiani schismate baptizauit, optime uiuat, cuinam eorum patere existimas regnum dei, utrum ei, quem baptizauit

12 Matth. 23, 3

3 probrum (*alt.* r *del.*) *in ras. ex* bonum *W* bonum *cet.* 4 esse caput *v* 10 etiamsi] etiam *WYR* 15 cui] cum *W* 16 sanctitiora *WYml* 17 meliorae *W* 19 accidens *WYml* 20 baptizatur *WXmlYml* 21 elegat *R* quam *Yml* 24 accepit *R* 25 congrua *WYml* 28 obtime uiuit *R*

secundum te bonus malum, an ei, quem baptizauit secundum Bagaiense concilium sacrilegus religiosum? sed forte dicis et uerum dicis: 'non potest esse religiosus in schismate constitutus'. assentio. uerumtamen potest esse in uestra communione sacrilegus uel occultus a Primiano, quem religiosum creditis, baptizatus. porro si ille, quem Felicianus in catena sacrilegii baptizauit, relicto schismatis sacrilegio ecclesiastica communione corrigeretur, numquid audes dicere, quod melior in illo baptismus fieret, quamuis negare non audeas ipsum hominem fieri potuisse meliorem? hoc enim et ipso facto iudicastis, quandoquidem illos omnes, quos Felicianus et Praetextatus in damnato et detestato a uobis sacrilegio schismatis baptizarunt, cum illis ad nos redeuntibus sine ulla destructione uel repetitione baptismi suscepistis. si autem, quod dixisti: *sed quaerimus per quem melius fiat,* conparatiuum gradum pro positiuo posuisti, sic dicens: *quaerimus per quem melius fiat,* ac si diceres: 'quaerimus per quem bene fiat', uolens intellegi per malum ministrum male fieri, non te uerbo urgeo, sed admoneo potius te dicere debuisse: 'quaerimus per quem fiat' quam: 'quaerimus per quem bene fiat', quasi posset fieri, ut non bene Christus det fidem, non bene sit Christus origo caputque christiani, non bene radix figatur in Christo. aut enim non fit aut, si fit, procul dubio bene fit.

26. Uerumtamen ista tractamus, ne propter malos dispensatores non tamen suorum, sed dominicorum sacramentorum, quos necesse est usque ad tempus uentilationis areae dominicae commisceri, deseratur ipsa unitas frumentorum. schisma autem facere ab unitate Christi aut esse in schismate profecto

14 epist. Cresc.

1 quem *scripsi* qui *codd. v* 2 baiaiense *R* relegiosum *W*, *item lin. 5* 4 uestram communionem *WXm1YR* 8 paptismus *W* 11 et illos *Xm1* 12 baptizauerunt *Rv* 13 distructione *WXm1Y* retpetitione *Wm1* 18 urgueo *R* ammoneo *XYm1R* te potius *Z* 19 fiat] fit ad *W* 21 capudque *R* 28 in schismate esse *v*

malum est et magnum malum, nec omnino fieri potest, ut Christus det schismatico non fidem, sed sacrilegum errorem. aut in Christo radicem schismaticus fixerit aut schismatico Christus sit origo uel caput, et tamen baptismum Christi si dederit datum erit, si acceperit acceptum erit, non ad uitam aeternam, sed ad poenam aeternam, si in eo sacrilegio perseuerauerit non in malum conuertendo bonum quod habet, sed malo suo bonum habendo quamdiu malus habet.

XXII. 27. Quaeris forte ut hoc probem. quid aliud tibi dicam nisi quod hoc opere institui? Bagaiense decretum lege, Felicianum et Praetextatum intuere. schismatici dederunt, ⟨schismatici acceperunt⟩; utrique a uobis recepti et collecti sunt, nec illi degradati nec illi rebaptizati. iam certe non quaeris, utrum fiat melius per iustum ministrum an per iniustum, quoniam non ideo est baptismus melior quem dedit Primianus secundum uos iustus, quam ille quem dedit Felicianus iniustus. certe iam intellegere cogeris, quomodo apostolus dixerit: n e q u e q u i p l a n t a t e s t a l i q u i d n e q u e q u i r i g a t, s e d q u i i n c r e m e n t u m d a t d e u s, teque frustra dixisse recolis: *sicut qui plantat et rigat non nisi colonus diligens et fidelis inquiritur, sic etiam in sacramento baptismatis non nisi iustissimus operarius adprobatur.* ecce nec diligens nec fidelis nec iustissimus, sed potius salutis suae neglegens et infidelis et iniustissimus Felicianus fuit, quando Maximiano sociatus et, sicut trecenti et decem uestri unius ore disertissimo personant, in catena sacrilegii constitutus baptismum, quem non ausi estis rescindere, ministrauit.

28. Certe ad hanc causam cernis non pertinere testimonium, quod ex propheta posuisti: *dabo uobis pastores secundum*

18 I Cor. 3, 7 20 epist. Cresc. cf. III 8, 8 29 epist. Cresc. et Hier. 3, 15. cf. III 8, 8

3 schismaticus fixerit aut *bis* *WY* 4 sit christus *Z* uel] et *v* capud *R* 5 sic *Wm1* 6 perseuerarit *v* 11 p̄textatum et felicianum *Zm1* 12 schismatici acceperunt *addidi* 16 iustum *WYm1* 17 cogerit *WYm1* 19 deus *om. R* 24 fidelis et iustissimus *WXm1Ym1* 26 dissertissimo *WX* disertissime *R* personat *W* constitustus *Wm1* 27 baptismus *WYm1*

cor meum, et pascent uos pascentes cum disciplina. Felicianus enim nec secundum cor dei sacrilegus erat nec oues eius in sacrilego schismate pascebat cum disciplina, et tamen baptizabat eos, in quibus receptis cognouistis non ipsius, sed dei fuisse quod dabat. certe perspicis, quomodo a me de scriptura sancta commemoratum est bonum esse confidere in domino quam confidere in homine, teque inaniter, quantum ad hanc causam pertinet, respondisse, quod ideo magis ut iustus et fidelis sit per quem hoc sacramentum celebretur inquiras, quia spem et fiduciam dei, non hominis habes, dei esse autem fidem atque iustitiam, quam semper in eius ministris adtendis. ecce in Feliciano, quando fuit famosi criminis reus, nec iustitia nec fides erat, et tamen baptismus erat et quibus ab eo datus est, cum a uobis collecti sunt, eis accessisse iustitiam dicitis, baptismum defuisse non dicitis.

XXIII. 29. Proinde quod deinceps a me quaeris: *si a quocumque et quomodocumque datum baptisma rescindi non debet, cur post Iohannem apostoli baptizauerint,* tu iam solue quaestionem, si, ut dicis, post Iohannem apostoli baptizauerint. cur post Felicianum quos in sacrilego schismate baptizauerat uestri non baptizauerint, et hinc saltem disce, quidquid illud est quod de Iohannis baptismo uel legitur uel disseritur, ab hac causa esse penitus alienum. quid autem tibi uisum sit nescio, ut Iudaeos, quibus ait Petrus: *baptizetur unusquisque uestrum in nomine domini Iesu Christi,* iam

6 cf. Ps. 117, 8 8 cf. epist. Cresc. et III 9, 9 16 epist. Cresc. cf. III 10, 10 24 epist. Cresc. et Act. 2, 38. cf. III 10, 10

7 hominem *WYR* 8 ideo] in eo *WYR* 9 celebratur *WXYm1Z*, *cf. III 9, 9* 10 non dei sed hominis *Xm1* non hominis sed dei *Xm2Z* 11 autem esse *XZ* adque *R* 12 attendis *WXYZ* filiciano *R* 14 accessise *W* 15 *alt.* dicis *WYm1R* 18 tu iam—baptizauerint *om. WYR* 19 si, ut] sicut *Z* post Iohannem *om. Z* baptizauerunt *v* 20 baptizauerunt *Wm1* 21 inc *R* quicquid *XYRZ* 22 ab] ad *WYm1* 23 hac] ac *R* 24 ut Iudaeos] ut deos *s. l. W* bapticetur unusque *W*

fuisse a Moyse diceres baptizatos, qui post tot generationes nati fuerunt quam ille dei famulus maiores eorum per Rubrum Mare transiecit. aut si propterea a Moyse baptismum habebant, quia ex illis propagati sunt quos in Moyse baptizatos dicit apostolus, aude dicere omnes, qui nascuntur ex fidelibus christianis, christianum habere iam baptismum. quod uides, ut arbitror, quanta uanitate dicatur. sed quomodo se habeat illud, etiamsi post Moysen dei famulum apostoli baptizassent, te urgerem reddere rationem, cur post Felicianum Maximianensem sacrilegum uestri non baptizassent.

30. Iam illud, quod posui: s i e r r a b a n t i l l i q u i u o l e b a n t e s s e P a u l i, q u a e t a n d e m s p e s e o r u m e s t q u i u o l u n t e s s e D o n a t i?, prioribus partibus epistulae tuae non te refellisse puto, quod etiam ipse consideras in his, quae superius satis diximus. non ergo, sicut tibi uideris et quasi certus exultas, illa omnia, quae a Petiliano uel quolibet alio dicta sunt, recte dicta concludis. ipso quippe ordine, quo a te breuiter uelut recolendo reminiscendo decursa sunt, ego potius in hac causa Maximianensium non ea recte dicta concludo. quia nec conscientia sancte dantis erat in Feliciano, quando Maximiano cohaerens catena sacrilegii trahebatur, et a famosi criminis reo ac per hoc a manifesto perfido baptizabantur qui ab illo baptizabantur, nec origo et radix et caput ad salutem illis erat homo sacrilegus nec arbor bona erat in sacrilegi schismatis societate damnatus et adhuc in eodem sacrilegio constitutus, nec bonus erat qui de bono thesauro cordis sui

4 cf. I Cor. 10, 2 11 Petil. I 4, 5 et Cresc. III 11, 11 16 cf. epist. Cresc. et III 11, 12 26 cf. Matth. 12, 35

2 quam] quas *XZ* 3 traiecit *v* a *om.* *WYR* moysi *Ym2Rm2* mosi *Rm1* 4 apostolus dicit *XZ* 5 audi *Xm1* audeo *R* 6 iam habere *v* 7 unitate *W* se] sed *W* illud habeat *XZ* 8 non baptizassent *Ym2v* 9 urguerem *Ym1* 14 refellisse *v* defendisse *codd., cf. p. 419, 1* 16 a *om.* *W* alia *Wm1* 18 uelud *R* reminiscendo *om. v, cf. index s. u. asyndeton* 21 coheres *WXm1Y* 22 ac] hac *W* qui] quia *WYR* 23 baptizabant *W* 25 schismaticis *Ym1* 26 constitus *W*

proferret bona, quando de illo et de aliis eius sociis dicebatur: quorum os maledictione et amaritudine plenum est. et tamen, quando cum illo uestri concordauerunt, baptismum quem talis dederat non ipsius esse, sed Christi aliquando ui ueritatis territi cognouerunt.

XXIIII. 31. Age iam uideamus suo loco, in epistula tua de Maximianensium causa quomodo te exuas. omnes enim, qui has litteras legunt, expectant procul dubio uel quid hinc a te dictum sit ubi dictum est uel a me quid responsum sit. itaque de Optato Gildoniano quod obiectis meis respondisti, nolo discutere, nolo in hominis causa, de cuius a uestris damnatione nihil ago, diutius immorari. facio certe iacturam huius obiecti, et hoc fortasse apud posteros, cum illius fuerit oblitterata memoria. nunc uero, quamdiu sunt homines, qui uitam illius moresque nouerunt, parum me de illo dixisse quam falsum potius conquerentur. neque enim sic legunt litteras nostras ut tu, qui ex me quaeris, ille quem tamquam rabidum fluctum appellauerim quid absorbuerit, cum illic habeas Praetextatum et Felicianum. nam uerba mea illic sic se habent: ita quidem, inquam, isti insultant schismaticis suis, ut eos et mortuos et insepultos uocent. sed certe optare debuerunt ut sepelirentur, ne de multitudine iacentium in litore cadauerum insepultorum Gildonianus Optatus incedens cum agmine militari tamquam rabidus fluctus ultra prosiliens Felicianum et Praetextatum introrsus postea resorberet. haec uerba mea cum

2 Ps. 13, 3 10 cf. epist. Cresc. et III 12, 15—13, 16 19 Petil. I 10, 11

1 sociis eius *Z* 4 tales *Ym2* dederant *WY* 6 tua *scripsi* tu *WXYRv*, *om. Z*, *cf. c. 43, 50 init.* 8 a te dictum] aeditum *W* aedictum *Xm1* edictum *YR* 9 est] sit est *YR* sit *v* responsum sit] responsit *WYm1* responsum *Ym2Rv* 11 nihil ego *codd.* nil ago *v* 12 certe *s. l. W* iactura *WXZ* 13 obliterata *Xv* oblitteratura *Z* 17 rapidum *v* 20 schismacis *W* 21 sepultos *Xm1* 23 littore *XZv* 24 rapidus *v* 26 haec uerba—530, 4 postea resorberet *om. W*

ibi legeris, cur non omnia posuisti, cum eis respondere temptares? cur me ueluti arguis non dixisse quid rabidus fluctus ille sorbuerit, cum ibi scriptum uideas: Felicianum et Praetextatum introrsus postea resorberet?

XXV. 32. Quid enim aliud uelut ad magnam defensionem suam respondere uestri solent, cum eis obicitur Praetextati et Feliciani talis receptio damnatorum, nisi: 'Optatus hoc uoluit, Optatus hoc fecit'? quod et ipsae ciuitates Mustitana et Adsuritana testantur, quae se dicunt ex Optati comminatione Gildonianum militem formidantes coegisse episcopos suos ad communionem redire Primiani. uerum tu, quia hoc ab illo factum ⟨non⟩ inpudenter negari posse uidisti, hoc a me scriptum negasti, magis fortassis existimans litteras meas quam illam rem posse nesciri. sed licuerit episcopis uestris nescio quo Donatiano uel Numidico priuilegio de suo ignorare collega quidquid tota Africa conclamabat, cum Afris ab Afris obiecta crimina numquam probata, totiens absoluta orientalibus et occidentalibus terrae finibus ignota esse non sinant; ualeat apud uos baptismus ab Optato datus, quem sic damnare noluisti, ut tamen non fueris ausus absoluere, et non ualeat datus baptismus in ecclesiis apostolico labore fundatis Corinthiorum Galatarum Ephesiorum Colossensium Philippensium Thessalonicensium ceterarumque in sanctis litteris quas et uos legitis conscriptarum, ubi Caeciliani non dico falsum illud crimen, sed forte nec uerum nomen auditum est; habuerit conscientiam sancte dantis Optatus in illa uita, quam tu, sicut scripta tua indicant, etiamsi propter nos damnare erubuisti, tamen propter

1. 11. 26 cf. epist. Cresc. 9 cf. III 60, 66 19 cf. III 13, 16

1 responderi *Xm1* temptaret *X* cum ei (eis *m2*) responderet (responderent *m2*, temptares *om.*) *Y*, *del.* *Ym2* cum—temptares *om.* *Rv* 2 rapidus *v* 5 uelud *R* 8 Optatus *om.* *YR* 9 Assuritana *v* 11 ueru *W* 12 non *addidi* 13 fortasses *WR* fortasse *XYZ* 14 nescire *WXm1YR* 16 quicquid *YRZ* 17 toties *Rv* 21 eclesiis *W* fundati *W* 22 galatharum *Z* colosensium *WXYR* philipensium *W* thesalonicensium *WX* 23 et *om.* *R* legistis *WXm1Y* 25 abuerit *W*

deum absoluere timuisti. in illa etiam publica fama, ubi latentem tibi uisum est attendi posse conscientiam, et accusetur conscientia tot tantarumque gentium christianarum, quia remotissimas lites ignorauit Afrorum: numquid etiam crimina istorum, Feliciani scilicet et Praetextati, quos trecenti et decem plenario concilio damnauerunt, similiter ignorare potuerunt?

XXVI. 33. Et adhuc obicis unitati catholicae nescio qua facta nostrorum, quae aut falsa sunt aut peccata non sunt aut, etiamsi uera atque peccata sunt, bonorum societatem maculare non possunt. neque enim boni communicant peccatis alienis, quibus utique faciendis non consentiunt, quamuis cum ipsis, qui ea faciunt, donec de area dominica sicut palea uentilabro ultimo separentur, non eorum peccata, sed dei sacramenta communicent et intra eandem sagenam uelut pisces boni cum malis usque ad separationem, quae in litore, hoc est in fine saeculi tamquam in fine maris futura est, non ab eis corporum segregatione, sed uitae ac morum diuersitate disiuncti sint; sicut nec undecim apostoli furtis Iudae communicabant et tamen cum illo eidem domino uisibiliter cohaerebant, eundem magistrum audiebant, idem credendum euangelium percipiebant, eadem sacramenta sumebant, corporali cum illo congregatione permixti, spiritali dissimilitudine separati; sicut apostolus Paulus non communicabat contumaciae et inuidiae, hoc est diabolicis uitiis eorum, qui non caste Christum adnuntiabant, et tamen cum eis eundem Christum praedicabat, eiusdem Christi sacramenta participabat et de his dicebat: siue occasione siue ueritate Christus adnuntietur — nam hos martyr Cyprianus amantissimus

7 cf. epist. Cresc. 12 cf. Matth. 3, 12 15 cf. Matth. 13, 17. 50 24 cf. Phil. 1, 17 26 Phil. 1, 18 27 cf. Cypr. epist. 73, 14 et De bapt. IIII 7, 10

3 tantorumque *WYR* 7 qua *scripsi* quo *W* quae *cet. v, cf. index* 8 *inter* quae *et* aut *eras.* adhuc obicis *W* 10 possum *W* communicant boni *Zm1* 11 tique *Xm1* 13 separarentur *WXm1YR* 15 littore *XZv* 17 sunt *WYRZv* 18 eidem] idem *WYm1* 20 ab eo idem *Ym2* praeciebant *W* praecipiebant *Xm1Y* 22 communicabant *Wm1* 25 Christi *om. W* 27 adnun|aetur *W* annuntietur *XZv* martir *W*

unitatis non aliquo schismate uel haerese separatos, sed fratribus corporali congregatione fuisse commixtos et intellexit et scripsit —; sicut idem ipse Cyprianus auaritiae rapinis faenori collegarum non communicabat, quos dicebat esurientibus in ecclesia fratribus habere argentum largiter uelle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicantibus faenus augere, quod malum etiam idololatriae conparauit, quorum tamen corporalem congregationem non refugiebat, ad eadem altaria consistebat, eundem sacratissimum cibum potumque sumebat. illi enim non aliis, sed sibi iudicium manducabant et bibebant, ille autem cum talibus non eorum peccata, sed mysteria Christi communicabat, coniunctissimus coetibus, disiunctissimus moribus. ad hoc enim et illae similitudines in scripturis et illa exempla praemissa sunt, ut disceremus frumentum esse nec aream dominicam propter paleae commixtionem deserere, pisces boni esse nec propter commixtionem malorum disruptis retibus foras ire, uasa esse misericordiae in honore facta atque mundata nec propter uasa perditionis et contumeliae de domo magna fugere. nulla enim causa in utrorumque temporali congregatione atque permixtione laudabiliter tolerantur mali, nisi ne damnabiliter deserantur boni. quod cum et uos in uestris tam multis et tam manifestis malis eadem necessitate faciatis, potes facile, si uelis, aduertere, quod non nisi animositate sacrilega uos a christianis tot ac tantis gentibus separatis.

XXVII. 34. Itaque non solum Optatus in illa Gildoniana societate notissimus, sed quilibet obscurus apud uos te sciente

4 Cypr. De lapsis c. 6 8 cf. Cypr. epist. 55, 27 et De bapt. IIII 4, 6 11 cf. I Cor. 11, 29 15 cf. Matth. 3, 12 16 cf. Matth. 13, 47—48 17 cf. II Tim. 2, 20—21

1 non] non in *XZ* heresi *Xm2Z(v)* 2 commissos *R* 3 idem etiam ipse *Ym2Rv* fenori *codd. v* 7 fenus *Rv* 8 idolalatriae *Xm2* idolatriae *WYRZ* 11 uiuebant *WYR* 12 misteria *WXR* communicabant *Xm1* 13 hoc *om. W* 16 conmixtionem *Y* disserere *W* bonos *Ym2R* 17 commixtione *W* 21 ne] te *Xm1* 23 potest *WYR* 27 scienti *Ym1*

mali aliquid fecerit, cum eum non potueris a uestra communione separare, quia uel non tibi creditur accusanti uel accusare non audes, ne non ualeas conprobare, aut deserenda tibi est pars Donati aut talis eris, qualis ille cuius peccatum non ignoras, quamuis dissimiliter uiuas. hoc non secundum ueram, sed secundum uestram sententiam uobis rectissime dicitur. quis enim nescit te alienum esse ab illius malo, si consensione peccato eius non communicas? sed hinc agnoscere cogeris, quanta impietate obiciatis orbi christiano uel falsa uel certe ignota crimina Afrorum, cum tibi obici nolis quod de altero scis, quia hoc eis non potes persuadere, a quorum non uis societate discedere. ita, ne deseras quos putas bonos, ferre cogeris quos nosti malos, ac per hoc omnes conuincit ueritas malos, qui propter aliena crimina seu uera seu falsa, ceteris tamen incognita, sibi autem non offutura. disrupta unitate tot gentium deseruerunt bonos. hoc tam magnum nefas partis Donati ne aliquo modo excusare possetis, causa uobis Maximianensium procurata est, in quo uelut speculo uestram prauitatem conspectam, si uolueritis, corrigatis, si autem nolueritis — nolo quicquam grauius dicere, quando scio te cor habere. quid enim contra ista dicturus es?

XXVIII. 35. Bene quia ipse scribis, cum de Maximianensibus damnatis et receptis legisses totum quod inserui litteris meis, ualde te fuisse permotum. credo: prorsus uideo causam quae ualde debuerit permouere. uideamus ergo, tua ista permotio quanam reddita ratione sedata est. statim te dicis a uestris episcopis diligentius inquisisse atque ipsis docentibus et decretum concilii et sententiam in eos qui damnati sunt

22 cf. epist. Cresc. et III 14, 17

3 est tibi *Z* 4 cusus *W* 7 nesci *W* 8 peccata *W* 10 obicis *Z* 11 scis] sis *v* suadere *W* 13 omnis *WXm1Ym1* conuicit *R* 15 obfutura *v* disruptam *WXm1* dirupta *Z* unitatem *WXm1Ym1* 20 nolueris *Y* uolueris *R* quidquam *Wv* 24 te *om.* *WXYm1Z* credo] credere *Wm1* crede *Wm2Xm1Ym1R* causa *WXm1* 25 debuerat *R* 26 quandam *WXm1Ym1R* qua *Xm2Z*

dictam et rei totius ordinem cognouisse. deinde etiam me credens adhuc ignorare quid gestum sit atque admonens, ut quid habeat ueritas discerem, narrasti plane non quid ueritas habeat, sed quid incautis et neglegentibus uestri pro ueritate subponant. dicis enim, cum quam plurimos episcopos error sibi Maximiani sociare contenderet, contracto a uestris concilio in eos omnes, qui in eius schismate perstitissent, prolatam esse sententiam, quam me quoque legisse commemoras. quae cum sententia consensu omnium firmaretur, placuisse tamen decreto concilii dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uoluisset innocens haberetur. sic esse factum, ut non solum duo illi quos memoro, sed etiam multi alii purgati atque innocentes ecclesiae redderentur, quorum ideo putas baptisma non debuisse rescindi, quia intra diem praestitutum restituti peremptoria sententia non tenerentur nec, cum baptizarent, fuissent ab ecclesia separati, necdum scilicet transacti temporis meta definita disiuncti. hic ego in ea ipsa falsitate narrationis tuae, quandoquidem non solum sententias, uerum et ipsa uerba tua posui, miror ingenium tuum, miror animum ingenio reluctantem. numquam uspiam sic apparuit, quantum ualeat praeiudicium praesumptionis humanae uel ad non intuendam manifestissimam ueritatem uel ad adfirmandam inpudentissimam falsitatem. itane te tam aperte repugnantia posuisse non sentis, ut uix credibile sit, quod unus homo dicere utraque potuerit? tu nempe dicis in eos omnes, qui in Maximiani schismate perstitissent, prolatam esse sententiam et placuisse dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uoluisset innocens haberetur. quomodo ergo tu ipse item dicis non eos

5 cf. epist. Cresc. et III 15, 18

1 dicta *W* tocius rei *Z* 3 habeat] habeat sed in *W* dicerem *WXm1Ym1R* *alt.* quod *Ym1* 4 quid] inquid *W* inquit *Ym1* 5 supponant *WXYZ* errori *WYm1R* 6 contendere *WXm1Ym1* 10 quis *Xm2Zv* 12 illi duo *v* 17 disiuncta *R* ergo *WYR* 21 non *om.* *W* 23 te] et *codd.* aperta *WXm1YR* 26 schismate] *add.* et *W* 27 quis *Xm2Zr*

extra ecclesiam baptizasse, antequam se ab illo schismate correxissent? sic, quando cum Maximiano erant, non erant extra ecclesiam? aduertisne quid dicas, inuenis qua exeas, quo confugias, ubi te abscondas?

XXVIIII. 36. Uides certe, dum manifestos errores defendere conaris alienos, nihil te agere nisi subiungere manifestiores tuos. ecce lege uerba tua — sic a me prorsus commemorantur ut a te scripta sunt —: *cum quam plurimos*, inquis, *episcopos error sibi Maximiani sociare contenderet, contracto a nostris concilio in eos omnes, qui in eius schismate perstitissent, prolata sententia est, quam tu quoque te legisse testaris. quae cum sententia consensu omnium firmaretur, placuit tamen decreto concilii dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uoluisset innocens haberetur.* haec dicens sicine contra te ipsum sensus claudis, ut non aduertas, quod hi omnes, qui propterea contra se ferri sententiam concilii meruerunt, quia Maximiano sociabantur, antequam se intra dilationis tempus corrigerent, in eodem schismate consistebant? ibi ergo etiam baptizabant. obsecro te: quid inanem caliginem perspicuis rebus aspergis, quam rursus tuorum uerborum non minore perspicuitate dispergis? dico enim Praetextatum et Felicianum Maximiani ordinatores in eo quod commiserunt sacrilego schismate baptizasse et ab eis baptizatos cum eis esse susceptos non rescisso baptismate, quod in schismate dederant, quod sacrilegi ministrauerant, quod ore maledictione pleno, quod labiis cum ueneno

8 epist. Cresc. cf. III 15, 18

1 extra] ex *WYm1R* ecclesia *Ym2R* 2 sic *scripsi* si *codd.* *v* non *om. cod. Michaelinus* (*Abrinc. 94 saec. XII*) 7 commemorentur *WYm1R* 8 episcopus *WYm1R* 9 errore *WXm1Ym1R* 11 lege *WYm1* testaris] certaris *W* 12 sentia *Wm1* 13 concilio *WYm1R* quis *Xm2Zv* 14 innocentis *W* siccine *Zv* 16 propterea *om. Z* 18 ibi] tibi *WYR* 19 perspucuis *W* 20 non] no *W* 23 resciso *W* 24 chismate *W* dederunt *WXYm1Z* 25 maledictioni *WYm1*

aspidum consecrauerant. talia quippe in eos dicuntur ea sententia, quam in eos omnes prolatam esse non negas.

XXX. 37. Hic tu respondes, quod non solum duo isti quos memoro, sed etiam multi alii purgati atque innocentes intra diem dilationis se ecclesiae reddiderunt. quo uerbo me adiuuas, quo uerbo mecum asseris ueritatem caliginemque illam, quam conabaris offundere, discutis. cum enim dicis eos se ecclesiae reddidisse, procul dubio fateris eos extra ecclesiam fuisse. ubi ergo antequam se ecclesiae redderent fuerunt, ibi baptizauerunt; ergo extra ecclesiam baptisma fuit quod dederunt. ab hoc inexplicabili inplicamento dum te conaris euoluere, rursus inuolueris. dicis enim ideo eorum baptisma non debuisse rescindi, quia intra diem praestitutum restituti peremptoria sententia non tenerentur. quomodo ergo dicis ante diem restitutionis non fuisse ab ecclesia separatos, quos ante diem dilationis confiteris ecclesiae restitutos? si homines sumus, si qualemcumque rationem, si sensum habemus humanum, si non pecora pecoribus, si non ligna et lapides lignis et lapidibus loquimur. non meis tantum, sed ipsis etiam tuis uerbis eminet apparet elucet in Maximiani sacrilego schismate baptismum datum uestros ausos non fuisse rescindere, qui homines baptizatos in ecclesiis, quas in gratia domini proprio labore apostoli propagarunt, non dubitant christianos negare exsufflare rebaptizare. tu dicis, tu scribis — ecce te ipsum audi, lege te ipsum —, tu, inquam, dicis, tu scribis in eos omnes, qui in Maximiani schismate perstitissent, contracto a uestris concilio prolatam esse senten-

3. 12. 25 cf. epist. Cresc. et III 15, 18

1 eam sententiam *WYm1* eamque sententiam (*om.* quam) *Ym2R* eaque sententia quam *v* 3 respondis *WYm1* 5 reddiderint *R* 6 aseris *W* caligineque *Z* illa *W* quam *om.* *WYm1* 7 decutis *Ym2R* 10 fuit quod] baptisma (*del.*) quod *W*, *om.* *XZv* ab] ad *WYm1* 11 inexplicandi (*i. e.* inexplicauili) *W* 13 praestitum *W* restitui *Xm1* 14 terentur *W* tenentur *Ym1* 15 dilectionis *W* 16 qualicumque ratione *R* 19 etiam ipsis *v* 21 qui] quia *Ym1* 22 labare *Wm1* propagauerunt *Yv* propagauerint *R* 23 exufflare *Z* 24 lige *W* tu inquam] tamquam *W*

tiam; tu dicis, tu scribis hac sententia consensu omnium confirmata placuisse tamen dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uoluisset innocens haberetur; tu dicis, tu scribis non solum duos inde quos memoro, sed multos alios purgatos atque innocentes se uestrae ecclesiae reddidisse; tu dicis, tu scribis ideo eorum baptisma non debuisse rescindi, quia intra diem praestitutum restituti peremptoria sententia non tenerentur.

XXXI. 38. Quid, quid tantum praeualet in ingenio tam bono causa tam mala, homo cordate, homo litterate? isti, in quos propterea est illa prolata sententia, quia, sicut ipse dicis, in Maximiani schismate persistebant, antequam, sicut dicis, restituerentur, ubi erant ibi sacramenta celebrabant, ibi baptizabant et, ut uerbis illius plenarii concilii magis utar, ibi uiperei seminis noxios partus tardo calore uaporabant, ibi publici facinoris et parricidii sui feta scelerum uota gignebant, ibi parturiebant iniustitiam, concipiebant laborem et pariebant iniquitatem, ibi iam non confusā criminum siluā nomina eorum designabantur ad poenam, ibi eis ⟨in⟩ indulgentiae fine, dum clementiae dimitteretur linea, iam causa quos puniret inuenerat, illuc eorum tamquam in asperos scopulos ueridica unda naufraga membra proiecerat, eorum pereuntium ibi erant litora Aegyptiorum exemplo funeribus plena, nec ipsam inuenientium sepulturam, ibi non solum Maximianum fidei aemulum, ueri-

14 cf. Sententia concilii Bagaiensis 16 cf. Ps. 7, 15

1 ac *WYm1R* 3 quis *Zv* 4 quod *Ym1* 5 se] seu *WYm1* 6 qui *W* 7 restitui *Xm1* teneretur *WYm1* 9 quid, quid *scripsi* quidquid *W* quicquid *XYm1Z* quid *Ym2Rv* in *om. v* 11 sicut dicis ipse dicis *W* 13 celebrant *W* 14 illis *v* 15 semi|minis *W* nixios *Ym1* tardus *Wm1* 16 feta] facta *W* faeta *Xm1Ym1Z* foeta *Xm2Ym2* 17 laborem *mg. Y*, dolorem *in textu del., cf. Em. 10* 18 ibiam *W* fusa (con *om.*) *W* 19 designabatur *WYm1* in *addidi* indulgenti *WXYm1Z* fine *scripsi* fune *WXYm1Z* funis *Ym2Rv, cf. Em. 10* 21 ueredica *Ym2* naufragia *WYm1* 22 menbra *YR* erat *Xm1* littora *XZv* 23 egiptiorum *W* funebus *Wm1* funcbris *XZ* inuenientia *WXm1YR, cf. c. 16, 18*

tatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excusserat nec solum mors iusta sui sceleris condemnabat, sed etiam trahebat ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, ibi erat uenenum aspidum sub labiis eorum, ibi eorum os maledictione et amaritudine plenum, ibi ueloces eorum pedes ad effundendum sanguinem, ibi contritio et infelicitas in uiis eorum, ibi uiam pacis non cognoscebant nec erat timor dei ante oculos eorum, ibi iacebant abscisa membra, quae pestifera putredo ita corruperat, ut plus haberet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, ibi erant famosi criminis rei Uictorianus Carcabianensis et ceteri cum isto duodecim, inter quos Praetextatus Adsuritanus et Felicianus Mustitanus, de quibus receptis agimus, qui eundem Maximianum praesentes ordinauerant, hoc est funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinauerant, ubi tanto facinori tamquam inlicito incestui clerici Carthaginis lenocinium praebuerunt. tales ministri sacramentorum nondum correcti, nondum uobis redditi ac restituti in schismate Maximiani baptizauerunt, post tales ministros sacramentorum correctos redditos restitutos uestri non rebaptizauerunt.

XXXII. 39. Quid sola in uobis praeualet animositas? aliquando adtendatur, aliquando audiatur et ueritas. quid iniciuntur inanissimae nebulae dilationis datae? non ipsis data est, de quibus dictum est: *damnatos esse cognoscite*, de quibus etiam praedictum est quales fuerint, quid fecerint, cur eos oportuerit iam sine dilatione damnari, quod scilicet Maximi-

5 cf. Ps. 13, 3 25 Sententia concilii Bagaiensis

1 dathe *WY* datae *X* core *WYR* chore *Zv* ministrum et abiron *Zm1* 3 sui sceleris] suis clericis *WYm1R* 6 pedes eorum *Z* 7 saguinem *W* 8 ibi] et *v* 9 membra abscisa *v* 11 famasi *W* 12 carcabianenses *WYm1* cum isto caeteri *XZ* 13 Assuritanus *v* mustitatus *WYm1R* 16 feculenta *WYm1* feculentia *XZ* fulentia *R* ibi *Ym2R* tanti *W* 17 incertui *W* cartaginis *YR* laenocinium *W* praebuerint *R* 19 baptizauerint *WXm1Ym1* baptizauerant *Ym2Rv* et post *R* 23 attendatur *WXYZ* 27 iam *om.* *Z*

anum inpositis manibus praesentes ordinauerunt; hoc est enim quod significarunt dicendo, quod funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinauerint. illis autem data est dilatio, qui ordinationi Maximiani non interfuerunt quamuis in eius societate atque schismate constituti, tantum quia manus ei, quod absentes fuerant, non inposuerunt. sic enim a damnatis ordinatoribus eius eadem concilii sententia distinguntur. nam cum dixissent 'illos' — quorum et nomina conscripserunt — 'damnatos esse cognoscite', eos autem, inquiunt, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. quid planius, quid distinctius, quid apertius? illos dicunt famosi criminis reos, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, damnatos esse cognoscite, hos autem dicunt, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. et quia ex illis damnatis duo postea saluo honore suscepti sunt, non inuenitur hoc quemadmodum defendatur, nisi ut omnibus dicatur dilatio fuisse concessa.

XXXIII. 40. Sed concessa sit omnibus. nempe quotquot ad uos ab illo schismate redierunt, antequam redirent, illic fuerunt, illic baptizauerunt, inde ad uos sine destructione sui

2 cf. Sententia concilii Bagaiensis 9 Sententia concilii Bagaiensis

3 feculentia *WXYm1RZ* 6 posuerunt *W* si enim *WXm1Y*, *del. Y*, *om. Rv* 7 eius *om. Rv* distinguuntur *Rv* Enam *Wm1* 9 inquiunt autem eos *Xm1* inquiunt eos autem *Xm2Z* sacrilegii *Ym1* 10 a *om. W* 11 manus] mane *W* 12 traxerunt *WXm1Ym1R*, *item lin. 19* 13 *ante* quid planius *del.* hoc est *W* 15 feculenta *WYm1* feculentia *XRm2* fuculentia *Rm1* 18 a *om. W* 20 permisimus redire *v* ex *s. l. Y* 24 Sed concessa *om. W* quotquod *Ym1* 25 redierunt] redierint *R* 26 unde *Zm1* distructione *R*

honoris et baptismi redeuntes, si frons adsit, ora uestra clauserunt. cum enim quaerimus, antequam se, sicut ipse dixisti, ecclesiae reddidissent et ante diem praestitutum restituti fuissent, ubi erant, quid aliud uos res ipsa respondere conpellit nisi 'in schismate Maximiani', propter quod in omnes illa est prolata sententia? ibi ergo baptizarunt eos, in quibus ad nos simul inde uenientibus baptismum Christi non ausi estis rescindere, quia coacti estis agnoscere. unde ipso facto uestro, opere uestro, iudicio uestro aduersus uos merito recteque concluditur agnoscendum esse baptismum Christi, etiamsi extra ecclesiam datus fuerit, et ideo nos hoc pie cognoscere in uestris, uos impie rescindere in nostris.

XXXIIII. 41. Sed forte paenitet talia te uerba posuisse, quae hanc ueritatem nimis urgerent, quoniam dixisti: *factum est ut se ecclesiae reddidissent et ante diem praestitutum restituti peremptoria sententia non tenerentur*, ut responderetur tibi: 'quomodo se ecclesiae reddiderunt, quomodo eidem restituti sunt, si ab ea non erant separati? aut si separati erant, quomodo baptizabant?' sed quid aliud diceres, nisi quod ab eis audieras quos consuluisti, cum ex hac causa litteris meis ualde permouereris? et tamen fortassis te arguant reprehendant, quod talia uerba incaute posueris. est quod te aduersus eos maxime muniat ac tuam tristitiam consoletur. nam et ipsi in eiusdem concilii decreto talia posuerunt; unde si nobis lecto isto opusculo nostro ita respondere uoluerint, quod eis non praeiudicent uerba laici sui, uerba ipsorum continuo recitabimus: e o s a u t e m, inquiunt, q u o s s a c r i l e g i s u r c u l i n o n p o l l u e r e p l a n t a r i a, h o c e s t q u i a M a x i m i a n i c a p i t e p r o p r i a s

14 epist. Cresc. cf. III 15, 18 25 cf. pag. 366, 10 26 Sententia concilii Bagaiensis

4 ibi *WXm1* con(-m-*X*)pellis *WXm1Ym1* 5 illa in omnes *r* 6 baptizauerunt *RZv* 9 uos et *Zm1* 10 si etiamsi *W* 11 fuirit *Wm1* 13 te talia *Z* 14 urguerent *R* 16 sentia *W* 18 aut si separati erant *om. R* 20 consoluisti *W* ac *Wm1* permoueris *WXYm1Z* 21 te reprehendant *v* 23 consuletur *WYm1* in eiusdem *om. R* 25 uoluerunt *WYm1* ab eis *Wm1* 28 est] e *Xm1* a *om. W*

manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. cum enim eis dicitur: 'isti, quos ad matrem ecclesiam redire permisistis, antequam redirent, ubi erant?', similiter urgentur ac tu paulo ante uerbis a te positis urgebaris. ubi enim eos fuisse respondebunt nisi in schismate Maximiani? sed ubi nolunt eos fuisse contendant: certe qui ad ecclesiam redire permissi sunt in ecclesia non fuerunt. ergo extra ecclesiam baptizauerunt et simul baptizatores et baptizati ad ecclesiam redeuntes nec illi honores quos extra gesserant nec illi baptisma quod extra acceperant amiserunt.

XXXV. 42. Et tu quidem, quantum potuisti in causa mala, caute locutus es, ut diceres: *placuit tamen decreto concilii dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uoluisset innocens haberetur.* illi autem nec corrigendos eos fuisse dixerunt quibus data est illa dilatio, sed tamquam omnino inpolluti atque innocentes in Maximiani societate fuerint, sic de illis loquuntur, cum ipsam prorogant dilationem. quid est enim aliud quod dicunt: eos autem, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, ad matrem ecclesiam redire permisimus, nisi: 'quos non polluit consortium Maximiani, ad matrem ecclesiam redire permisimus'? ac ne parum sit, uide quid adiungant: quanto enim de reorum, inquiunt, morte purgamur, tanto de innocentium reditu gratulamur. cur itaque tu dicis placuisse dilationem temporis dari, intra quod si qui corrigi uellet innocens haberetur, cum eam uideas inpollutis atque innocentibus datam? sed uidelicet

13 epist. Cresc. cf. III 15, 18 19. 23 Sententia concilii Bagaiensis

1 traxerunt *WXYm1R* 2 eis *om. XZ* 4 urguentur *R* ac] ut *Ym2R* 5 urguebaris *R* 6 uoluit *Zm1* 7 quid *W* permissi sunt] permisimus *in ras. W* permisi sunt *YR* 10 illi] ili *W* 14 quis *Xm2Zv* 15 habere *W* illa *Wm1* 17 atque] at *W* 19 quos *om. R* 20 plantariam *WYm1* 21 nisi quos—permisimus *om. WYRv* quos] quod *X* 23 morte inquiunt *XZ* 24 mortem *WYm1* 26 quis *Xm1Zv* noluisset *Z* haberet *W*

tu timuisti, ne tibi diceretur: 'quare dabatur dilatio eis, quos non polluerat Maximianus?' ideo dilatione illa corrigendos esse censuisti. illi timuerunt, ne sibi diceretur: 'quare in suis honoribus pollutos suscipere uoluistis?' ideo se inpollutis dilationem dedisse dixerunt.

XXXVI. 43. Proinde singula timuistis, sed alterutrum oppugnatur ex altero. nam tibi dicitur: 'quomodo existimas corrigendos quos tui praedicant impollutos?' illis autem dicitur: 'quomodo asseritis impollutos etsi non manum inponendo capiti Maximiani, tamen schismatis eius communione maculatos?' cuius autem animus, cuius uires, cuius lingua sufficiat proloqui tam intolerandum dolorem? ut pars Donati discissa resarciatur, nec socios Afros in Africa polluit Maximianus: ne ad ipsam radicem unitatis rami fracti regredi permittantur, tot remotissimas gentes polluit ex Africa Caecilianus.

XXXVII. 44. Ex die concilii Bagaiensis, hoc est octauum Kalendas Maias, usque ad diem datae illius dilationis, hoc est VIII Kł Ian̄, VIII menses numerantur. in hoc tam longo temporis interuallo illi, quibus dilatio data est, maculabantur societate damnati Maximiani an non maculabantur? si maculabantur, quomodo dicitur: e o s a u t e m, q u o s s a c r i l e g i s u r c u l i n o n p o l l u e r e p l a n t a r i a, a d m a t r e m e c c l e s i a m r e d i r e p e r m i s i m u s? si non maculabantur, quomodo nos atque omnes quae ubique sunt christianas gentes potuit ignotorum, non dicam falsorum, maculare alienorum contagio peccatorum? *sed ideo*, inquis, *dilatio*

16 cf. III 56, 62   21 Sententia concilii Bagaiensis   25 epist. Cresc.

1 tu *om.* *W*   2 dilatio *Ym1*   3 quare] quasi *R*   8 inpollutos *R*   9 asfertis *W*   manu *WXm1Ym1R*   iponendo *W*   10 schismati *WYm1*   communionem *WYm1*   11 animos *WXm1Ym1*   reuires *Wm1*   sufficirat *Wm1*   12 intollerandum *W*   13 afrons *W*   polluat *Ym2R*. *sed in Y a rursus eras.*   14 fructi *WYm1*   16 concilio *R*   est] *add.* ab *Ym2Rv*   octauum *scripsi* octabu *W* VIII *XYRZ* octauo *v*   17 kł *XZ* k *YR* calendarum *v*   MAI *XYR* IAN (*del.*) maII *Z* maii *v*   dilationis illius *Rv*   18 k *YR* ianuari *W* octauum calendarum ianuarii *v*   teporis *Xm1*   20 si maculabantur *om.* *W*   21 quos *om.* *R*   25 contagia *R*   inquit *Yv*

data est, quae si transisset illis non redeuntibus, tunc macularentur et in poenam damnationis incurrerent. non ergo eos peccatum illius societatis, sed diei constitutio maculabat. si ergo nullus dies constitueretur, inmaculati utique permanerent. quid de uobis male meruit orbis terrarum? cur eum maculatum perhibetis peccatis alienis, cui nullum diem dilationis constituistis, cum tanta sit uestra potentia, ut homines quando uolunt peccatoribus socientur et quando uolueritis inquinentur? innocentes et impolluti erant, quibus in parte Maximiani dabatur dilatio, intra cuius diem si remearent ad uos, haberent integri honoris ac fidei fundamenta; si autem ille dies eis non redeuntibus praeteriret, tunc polluti, tunc scelerati, tunc perditi supplicium damnationis incurrerent, tunc humiliarentur per paenitentiam degradati. o ⟨ratio⟩ mira praedicentium hominum non iam, ut uetus prouerbium fertur, quod uolumus sanctum est, sed etiam 'quando uolumus et quamdiu uolumus'! contingat alicui uestrum in naue orare nobiscum. iam pollutus, iam traditor appellatur: communicant altaria damnatores Primiani cum Maximiano ueritatis adultero, ecclesiae matris inimico, Dathae, Corae et Abiron ministro et per VIII menses innocentes inpollutique persistunt. proinde si qui ex his nonum Kł Ian̄ se uestrae communioni reddiderunt, de innocentium estis reditu gratulati. eorum scilicet quos sacrilegi surculi non

15 cf. Parm. II 13, 31

1 si] sit *W* 2 eos *om. Z* 3 peccatu *W* peccato *Xm1YR* diei] dei *WR* di *Ym1* 5 eum] enim *WYRv* 6 peribetis *W* diem *om. WYR* dilationis diem *Ym2* tempus dilationis *v* 8 uolunt] uolueritis *Ym2R, cf. III 20, 23 init.* secie.ntur (t *eras.*) *W* 9 et impolluti] etiam polluti *WXm1YR* 10 si mearent *Wm1* si it. (*s. l.; an* iterum?) mearent *Wm2* si remanerent *Xm1* 12 praeterirent *WXm1Ym1* 13 humiliaretur *W* 14 paenitentiam (am *in ras. m2*) *X* degradati. o ratio *scripsi* degradatio *WYZ* degratio (d *et* io *in ras.*) *X* degradatione *R. cf. index s. u.* degrado mira *in ras. Xm2* 15 ut *om. Z* 17 naui *v* 20 datae *X* chore *Z* habiron *YR* octo *Zv* 21 quis *WXm1Ym1* non V̄ *Xm1* non V *WYm1* V̄ *Xm2* V *Ym2RZ* nono *v* 22 k̄ *YR* calendarum ianuarii *v* se] seu *WYm1*

polluere plantaria. quid uos promeruerunt tot dies VIII mensum a die VIII Kł Maiarum usque ad diem VIII Kł Ian̄, quos ita sanctificastis, ut per eos quicumque communioni sacrilegi atque damnati Maximiani cohaererent, non polluerentur nec efficerentur nocentes: et quid uos offendit tam sanctus dies natalis ipsius domini nostri, ut solus aduentu et transitu suo pollueret innocentes, atque in eis qui in illo schismate baptizarunt per illos omnes dies sanctus maneret baptismus Christi et inmundus fieret per natalem Christi?

XXXVIII. 45. Quid non audeat humana temeritas, cum in sententiam nefandi praecipitatur erroris, quam relinquere propter uanitatem pudet et defendere contra ueritatem non pudet? sed quid hinc plura, ubi quilibet obstinatissimus, qui contra omnes uoces rationis obduruit, necesse est fateatur de quibus dicitur: *se ecclesiae reddidissent et ante diem praestitutum restituti essent* — quae uerba ipse posuisti —, eos denique de quibus dicitur: 'ad matrem ecclesiam redire permisimus': 'de innocentium reditu gratulamur': 'ac ne angustum redeuntibus tempus spem salutis artatae diei pressurā subducat, usque in illum diem agnitionis pandimus ianuam, ut integri honoris ac fidei regressi habeant fundamenta. quam quisquam si ingredi nequiuerit pigra segnitia, sciat sibi ad omnes ueniales aditus uiam esse subductam': 'et post praestitutum diem redeuntibus fixa paenitentia' — quae uerba trecenti et decem in sententia sua totiens inculcarunt —, necesse est, inquam, quilibet aduersarius fateatur eos, de quibus ista dicuntur, ante-

15 epist. Cresc. cf. III 15, 18 17 Sententia concilii Bagaiensis

1 mensium *XYm2RZv* 2 k̄ *YR* maī *X* maii *Z* ad] a *W* k̈ *YR* ianr *X* 3 communionis *WXm1Ym1* 4 popolluerentur *W* 7 qui] quos *Z* baptizauerunt *v* 8 omnes illos *Zm1v* dies *om. R* 9 fieret et *R* 12 contra] propter *XZ* 14 rationes *R* fatetur *WXm1Ym1* dicit *R* 15 si se *Ym2Rv* 19 praesura *W* 21 hac *WY* 22 qua *WXm1YR* quisque *XZ* si quisquam *III 54, 60. IIII 4, 5* 24 subducta *Xm1* 26 sentia *W* toties *Rv* 27 eos de] eosdem *v*

quam se uobis redderent, antequam uobis restituerentur, antequam ad uos redirent, antequam regressi ianuam dilationis ingrederentur, non fuisse uobiscum, extra uestram communionem in eo schismate, quo se a uobis separauerant, baptizasse? inde uobis redditi ac restituti ubi a uobis alienati erant, inde ad nos redeuntes et regredientes quo a uobis foris erant, et tenuerunt non deminutos honores suos et secum introduxerunt non rebaptizandos baptizatos suos.

XXXVIIII. 46. Quid adhuc pessimae causae patrocinium pertinacissimum praebes? adquiesce tandem non mihi, sed ipsi qua conuincimini ueritati. uide quam uerum dixerim, quod frustra labefactare conatus es, 'quanta sint pro pace toleranda', atque — ut eisdem identidem uerbis utar, quibus in illis litteris usus sum — 'pro pace Christi redite ad ecclesiam quae non damnauit incognita, si pro pace Donati placuit reuocare damnata'. si enim ex his duodecim, quos cum Maximiano sine dilatione damnauerant, Felicianum et Praetextatum postea receperunt, quomodo falsum est eos reuocasse damnata? si autem et ipsis dilatio data est, quos dixerunt damnatos esse cognoscite, etiamsi nullus eorum postea remearet, placuit tamen reuocare damnata, quando post sententiam, qua dictum est: damnatos esse cognoscite, data est dilatio, qua eis liceret euacuata damnatione remeare. haec dicta sufficerent, etiamsi uerum esset quod te dicis, cum hac causa Maximianensium ualde permotus esses, a tuis episcopis cognouisse; quid autem agis, quia et falsum est? quaere aut, si habes, inspice diem gestorum proconsularium, quo postulatio dicta est a Titiano aduersus Felicianum et Praetextatum, ut

12. 14 Petil. I 13, 14; cf. Cresc. III 25, 28 20. 22 Sententia concilii Bagaiensis 24 cf. epist. Cresc. et III 14, 17. IIII 28, 35 init. 27 cf. III 56, 62

4 in] i *W* 5 erant *om. W* unde *W* 6 redeuntibus *R* 7 tenuerant *WYR* diminutos *Wv* 11 quam uincimini *R* 12 est *WYm1* 13 eidem *WXm1Ym1* 15 Donati] damnati *W* 20 etiamsi nullus— 22 esse cognoscite *om. W* 24 suffecerent *Ym1* esset *om. W* 25 epicopis *W* 26 quare *R* 27 proconsolarium *W* quo] quod *R*

pellerentur locis, et uide, quanto post diem illius dilationis hoc factum est. nam dies est concilii Bagaiensis consulatu Augustorum Arcadii ter et Honorii iterum VIII Kl Mai, dies autem dilationis hinc usque ad VIII Kl Ian, postulatio uero ista Titiani dicta est post istum consulatum die VI Non Mar.

XL. 47. Proinde apparet tertium ferme agi mensem, cum a proconsule petitur, ut Felicianus et Praetextatus sedibus propulsentur tamquam collegae Maximiani, quos sibi consociauerat ad furorem. nam cum memoratus aduocatus de Maximiano quod sufficere uidebatur in eadem postulatione dixisset: eos quoque, inquit, quos alienae praesumptionis error adtraxerat, portu primo proposito paenitendi, si reuerti cuperent intra tempus ad religionis tramitem destitutum, pari uigoris ammonitione conpescuit. sed suis institutis iniquitas delectatur et semet ipsam non deserit, cum semel praecipitata conruerit. idem namque Maximianus coeptam nutrit audaciam et alios sibimet consociat ad furorem. inter quos etiam Felicianus quidam, qui primo recta sectatus deprauationis huius attaminatione fuscatur, in Mustitana positus ciuitate deo omnipotenti parietes consecratos, ecclesiam uenerandam quasi quadam obsessione credidit retinendam. hunc etiam Praetextatus in Adsuritanis partibus imitatur. **audisne aduocati uerba praeclarissima et manifestissima, quibus dicit istos, de quibus agimus, quia portum propositum paenitendi, dum suis institutis iniquitas delectatur, cum semel praecipitata**

3 anno 394 5 anno 395 10 Postulatio apud Herodem proconsulem; cf. III 56, 62. IIII 4, 5

1 quantum *codd.* post] potest *Ym1* dilationis illius *Rv* 2 *alt.* est *om. R* bagaienses *Ym1* 3 augg *X* aug *WYRZ* archadii *XZ* ter] iter *W* k *YR*, *item lin. 4* 5 istum] illum *v* Non] N *R* mart. *Z* 9 cum] com *W* 10 dixit *W* 13 reuerenti *WYm1* relegionis *W* 14 prestitutum *Ym2R*, *ut male coni. v* admonitione *Zv* 15 institutis] *add.* inquit *Ym2Rv* iniquitatis *Ym1* 21 positis *WYm1* 24 Assuritanis *v*

corruerit, contempserunt, locis ecclesiasticis expellendos? ubi si dies posset latere gestorum, cuiuis obtunsissimo satis eluceret, quod contra eos non ita proconsularis potestas adiretur, nisi aut illo concilio fuissent, sicut illi magis apparet, sine ulla impertita dilatione damnati aut intra diem dilationis, si omnibus data est, uobis restitui noluissent. cum uero etiam dies gestorum cuiuslibet obstinati oculos auresque sic feriat, usque adeo illos etiam post transactum dilationis diem in uestra communione non fuisse et Maximiano cohaesisse, ut ob hoc aduersus eos tam terribilis iudiciariae iussionis impetraretur auctoritas, quid ad haec dicitur? quid adhuc contra tam perspicuam ueritatem mira inpudentiae caecitate contenditur? quid adhuc ab eis, qui pro unitate partis Donati etiam concordiam sacrilegorum damnatorum tenere uoluerunt, contra unitatem Christi tanta insania rebellatur? quid adhuc baptismus Christi, etiam in sacrilego schismate ueneratione debita cognitus, in tot catholicis gentibus impia praesumptione respuitur, sacrilega repetitione uiolatur?

XLI. 48. Nolo quaerere, quanto post huius postulationis diem, qua Felicianus et Praetextatus Titiani aduocati uerbis tam grauiter accusantur, in uestram communionem recepti sunt. sufficit, quod eadem postulatio tanto post finem praestitutae illius dilationis eos a uestra communione separatos in Maximiani schismate fuisse conuincit, quos postea recepistis, quorum honores nulla ex parte minuistis, a quibus datum quamuis in sacrilego schismate baptismum, sicut re uera timendum fuit,

2 cuiuis] cuius *WY* cui *Xm1, del. Ym2, om. R* obtunsissimos *WXm1Y, del. Ym2, om. R* 3 contra] tra *Wm1* adiratur *Wm1* 4 illic *XYm2Z* (illi = illic) 5 dilatione impertita *XZ* si] qui *Ym2R* si in *Zm1* 6 datus *Ym2R* 7 obstinatione *WXm1Ym1R* 8 uestram *WXm1Ym1R* communionem *Xm1Ym1R* 10 ussionis *Xm1* imperaretur (*s. s.* uel impetraretur) *Z* 11 ad haec] adhuc *Xm2Z* per•spicuam *W* 12 miror *WXm1Ym1* conditur *Ym1* 13 pro] cum *Ym2Rv, om. WXm1Ym1* unitatem *WXm1Ym1* 17 praerumtione *W* praesumtione *Ym1* 21 sint *Z* 22 praestutae *W* 23 illis *WYm1* communiore *YR* separatores *R* 25 partem *Xm1*

rescindere timuistis. numquidnam in hac causa se contra nos lingua cuiuslibet pertinacissimi commoueret, si se moueri in hominis ore et sub hominis fronte sentiret? erraui plane, fateor, in eo quod in illis litteris posui de illa Bagaiensis concilii sententia, quoniam dixi: cum apud eos decernenda recitata est, ore latissimo adclamauerunt, nunc autem, cum a nobis recitata fuerit, ommutescunt. uerum est quod tu dixisti: *ecce non ommutescunt;* uerecundia quippe in rebus tam manifestis uel etiam ipsa inpudentia ommutescere potest, insania non potest. neque hoc dictum de te accipias, qui tuis episcopis mentientibus credidisti, nec de illis omnibus — neque enim omnes de hac re permotus consulere potuisti —, sed de his, qui cum scirent quanta et quando contra Praetextatum et Felicianum apud iudices gesta sunt, hoc quod tuis inseruisti litteris tibi ausi sunt dicere, quod ante diem praestitutae dilationis Felicianus et Praetextatus uestrae communioni restituti peremptoria sententia non tenerentur obstricti. aut si et ipsi forte ista nescierunt, nunc saltem, cum haec legitis, taceat uerecundia, taceat et ipsa qualiscumque hominis est inpudentia; sola certe quae contra tam euidentem ueritatem clamet relinquatur insania. et illa erit fortasse sanabilis, si conpescatur a sanis.

XLII. 49. Nunc uide, quemadmodum de me dixeris: *testis mendax non erit inpunitus*, cum putares me in hac Maximia-

5 Petil. I 10, 11; cf. etiam Cresc. III 25, 28 8. 23 epist. Cresc. 5 cf. III 15, 18

1 numquidnam *scripsi* numquid iam *codd. v* hac] ac *s. l. W* uos *W* 3 *pr.* hominis (is *in ras. m2*) *X* hore *WYm1* 4 *pr.* in *om. WXm1YRv* literis *R* 5 quoniam] quo *R* 6 le(-ę-*YR*)tissimo *WYR* 7 fuerint *WXYm1RZ* ommutescent *WXm1Ym1* obmutescunt *RZv* est *om. R* quod tu] quoniam (qñm) *W* quo *Ym1* quod *Ym2Rv* 8 obmutescunt *RZv* 9 inprudentia *WYR* obmutescere *WRZv* 12 permotos *Ym1R* 13 iis *v* contra *om. R* 15 literis *R* 16 communionis *WXm1Ym1* 17 peremtoria *R* 18 ista *om. W* saltem] autem *R* 19 est hominis *Z* inprudentia *W* 20 ueritatem *om. R* clamet *Xm2Z* clametet *WXm1Ym1* clamat *Ym2v* clamat et *R* insania relinquatur *v* 21 fortassis *v* ilis si *euan. W*

nensium causa fuisse mentitum. ego tibi hoc non repono; forte quippe locutus es quod incauta amicitia credidisti, non quod fallaci corde finxisti. homines sumus: qua tandem uigilantia efficere possumus, ut uel putando uel loquendo in aliquo non labamur? sed contra medicinam correctionis obsurdescere non debemus.

XLIII. 50. Nunc adtende, quantam mihi etiam in ceteris partibus epistulae tuae causa ista Maximianensium praebeat respondendi facilitatem. quidquid de traditoribus uelut nostris dicendum putasti, quamquam uestri potius hoc fecisse doceantur, quod et in illo trium uoluminum opere satis superque monstraui. uide tamen et responde, si potes, utrum hoc crimen, quorumlibet fuerit, polluere potuerit in unitate tot gentium christianos uel longe remotissimos uel longe posteros, si crimen sacrilegi surculi Maximiani maculare non potuit uel socios Afros, quibus dantes dilationem trecenti et decem episcopi uestri dixerunt: quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, uel uos ipsos, qui non solum istos quos innocentes dixistis, uerum etiam in illo sacrilegio iam damnatos tanta concordia suscepistis.

51. Dicis orientalibus nota fuisse crimina traditorum, quando tibi Afro Maximianensium schisma in Africae capite commissum, antequam meas litteras legens ualde permotus consuleres episcopos uestros, incognitum fuit et, cum consuluisses, uerum ab eis audire minime potuisti. quos certe si defendis, ne dicas mentitos, concedis ignaros, et tamen nec nos nec orientis et occidentis tot tantosque populos saltem nescire permittis causam Caeciliani, cum isti nesciant Praetextati et Feliciani, quos

9 cf. epist. Cresc. 11 lib. I—III 17 Sententia concilii Bagaiensis 21 cf. epist. Cresc. et III 34, 38

1 mentitum] mentium *W* quippe forte *v* 2 non] num *R* 3 fixisti *WXm1Ym1* 5 obsurdiscere *WYm1* obsordescere *R* 7 attende *WXYZ* quanta *WXm1* 9 quicquid *XYRZ* 10 fecisti *W* 14 posteros] positos *Ym2R* 23 literas *R* legeres *WXYm1Z*, *fort.* legeres <et> 26 orientes *X* 27 occidentes *WX* nec scire *WR*

trecenti et decem, hoc est aut omnes aut prope omnes episcopi partis Donati, Afri Afros in Africa damnauerunt, Afri Afros in Africa susceperunt.

XLIIII. 52. Inseris principium Serdicensis concilii, unde probare conaris, quod orientales episcopi cognito crimine traditorum parti Donati communicauerint, hoc uno magno scilicet documento, quod inter episcopos quibus scribunt Donati nomen inuentum est. nec tamen ibi aliquid legitur eos de Afris traditoribus cognouisse. quod quidem concilium, ne te lateat, Arrianorum est, quos iam tu inter alios haereticos nominasti, nec additis ciuitatum nominibus legi solet, quia nec ipse mos est ecclesiasticus, quando episcopi episcopis epistulam scribunt. unde nescio quis iste Donatus miror si non in uestris litteris Carthaginiensis factus est, quamquam potuerint illi tam longinquis terris ab Africa separati eo ipso tempore quo scribere uolebant requirere, quisnam episcopus esset Carthaginis, ⟨et inuenire⟩ esse Donatum. omitto enim dicere, quod fortasse orientales haeretici ⟨Afris⟩ haereticis aliquo modo se sociare temptauerant. sed tu, homo prudens, cum nelles soluere quaestionem, cum tibi dici posset: 'si haec ita sunt, ut orientales scriberent ad Donatum uestrum, quemadmodum a communione uestrorum orientales postea digregati sunt?', respondisti et dixisti: *quia in recipiendis iterum uestris damnatae causae non potuerunt seruare constantiam. et scriptum est: qui iungitur fornicariae unum corpus est.* ubi uestros nunc

4 cf. epist. Cresc. et III 34, 38 23 epist. Cresc. cf. III 34, 38 24 I Cor. 6, 16

2 Africa] afrio a *W* 4 sardicensis *RZ(v)* 6 donati *om. Z* 7 episcopis *Ym1* 9 ne] nec *WXm1YR* 11 ciuitatium *X* 12 epistulant *W* scribunt epistolam *Rv* 13 literis *R* 14 carthaginensis *WY(v)* cartaginensis *R* 16 et inuenire *addidi* 17 esse donatum *del. Ym2, om. Rv* quod] quid *WYm1* 18 haeretici *om. WYRv* Afris *addidi, cf. III 34, 38* haereticis *om. XZ* se *om. W* 19 temptauerint *Ym2R* cum *om. R* 20 dici p *euan. W* ut *om. WXYm1RZ* 22 disgregati *Xm2Zv et III 34, 38* 24 potuerun *Z*

atrociter accusasti, si in hac causa Maximianensium non potuerunt seruare constantiam execrabiliter damnando sacrilegos, honorabiliter suscipiendo damnatos. illud enim de orientalibus omnino non probas, hoc de uestris audis et legis et cernis et iudicas.

XLV. 53. Iubes me relinquere ecclesiam traditorum, quos nec uos apud nos nec maiores uestri apud maiores nostros conuincere ac demonstrare potuerunt; quos nunc si demonstrasses, eorum facinus crimenque damnarem, non propter eos tot gentium quibus ignoti sunt catholicam societatem desererem. sed uide, qua consideratione nolis in communione nostra eorum mortuorum memoriam fieri, quorum facta non nouimus, quorum etiam bonam inter suos famam posteritatis successione didicimus, cum in uestra communione sine ulla degradatione uiuant quorum mala sensistis, quorum sacrilegia condemnastis.

54. Audes mihi dicere, homo prudens: *ille qui tradidit te creauit,* sic nesciens illum esse creatorem nostrum in eo, quod christiani sumus, qui est creator noster in eo, quod homines sumus, quamuis nec illum, quem putas creatorem meum, de traditione conuiceris. ego autem non tibi rependo hanc iniuriam; nec tuum nec filiorum uel nepotum aut pronepotum tuorum, si in parte Donati fuerint, Felicianum dico creatorem. tantum, quia permittis, admoneo, ne creator tuus post nomen hominis impia uanitate currentem te inueniat desertorem. deinde plausibiliter tibi uideris adiungere: *a fonte deducitur riuus et*

6 cf. epist. Cresc. et III 35, 39   11 cf. epist. Cresc.   16. 25 epist. Cresc. cf. III 37, 41

1 accussasti *Wm1*   si] qui *Ym2*   hac *om. WYRv*   2 seruare *bis X*   damnandos *WXm1Ym1*   4 audis et] audisset *WYm1* audisse *R*   7 nos] uos *WYR*   uestri] nostri *Ym1*   8 hac *R*   9 dampnare *R*   16 mihi] non *R*   prudens] proderis *WYm1*   te] et *codd., cf. III 37, 41*   17 sic] si *WYR, om. v*   creatorum nostrorum *W*   20 traditionem *WYm1*   conuinceris *XZ*   n tibi re *euan. W*   rependo tibi *v* respendo *Ym1* reprehendo *R*   iuriam *X*   21 noepotum *X*   aut] ac *XZ*   23 nec *WYm1*   24 currentis *Ym2R*   25 diduci turribus *WYm1* deducitor ribus *Xm1*

caput membra sequuntur. sano capite omne sanum est corpus, et si quid in hoc morbi uel uitii est, omnia membra debilitat. originem suam respicit quidquid in stirpe procrescit. non potest innocens esse qui sectam non sequitur innocentis, cum praesertim scriptum sit: in legalibus patrum uestrorum ne ambulaueritis. in his omnibus uerbis tuis omitto, quia non est simile quod de humano corpore conparasti; fieri enim potest, ut et pes doleat capite sano et pede sano caput. omitto etiam, quod tibi exciderit quid paulo ante dixeris: *hoc et nos uolumus, hoc suademus, ut Christus christiani sit caput,* qui nunc nescio quem traditorem caput uis esse ignotarum gentium christianarum, ubi datum et acceptum Christi baptismum non uultis agnoscere, tamquam baptizati non nisi ab illo traditore creati sint. omitto et illud, quantum me adiuuet quod de scriptura testimonium ipse posuisti, dictum esse Iudaeis: *in legalibus patrum uestrorum ne ambulaueritis,* cum hoc utique praeceptum quicumque tunc obseruare noluerunt, sicut prophetae sancti et septem milia uirorum, qui non curuauerunt genua ante Bahal, a populo tamen suo et a communibus sacramentis non se diuiserunt. hoc dico, hoc uelis nolis repetendo, quamlibet tibi uidear molestus, inculco: noli Caecilianum totiens absolutum caput facere posteris nobis, cum ego et Primianum a Feliciano et Felicianum a Primiano damnatum non tamen faciam caput posteris uestris.

XLVI. 55. Iam uero de persecutionis inuidia, quam a terrenis potestatibus uos pro parte Donati perpeti gloriamini.

5. 16 Ezech. 20, 18. cf. III 38. 42   9 epist. Cresc. cf. III 7, 7   18 cf. III Reg. 19, 18   25 cf. epist. Cresc.

2 uel] uelut *WYm1*   debilitat *scripsi* debilitant *WXZ* debilitantur *YRv, cf. III 37, 41*   3 quicquid *XYRZ*   procrescit *scripsi* procescit *Ym1* processit *cet. v, cf. III 37, 41*   non potest—scriptum sit *om. R*   6 tuis uerbis *Z*   8 pedes *XZ*   doleant *WXYm1Z*   9 quid] quod *Ym2R*   11 uis caput *v*   17 utique hoc *Zm1*   19 curbauerunt *W* baal *YRZ(v)*   20 us sacra *euan. W*   *alt.* hoc *om. WYR*   22 toties *Rv*   nobis] nostris *Ym2R*   nobis cum *in ras. Xm2*   25 persequu- (-cu- *R*)tionibus *WR*   inuidiam *WXm1YR*

quamuis in illo trium librorum opere satis tibi abundeque responderim, neque nunc tibi tacebo, quod ex hac causa Maximianensium breuiter responderi potest, neque si propterea uos imperitis atque inprudentibus populis commendatis. sic enim se Maximianus ipse, sic eius socii, qui nec persecutionibus uestrorum, ut ad eorum communionem redirent, cedere potuerunt, uanis imperitisque commendant. sed qui sobrie cogitant eorum, qui aliquam molestiam patiuntur, non poenas considerari oportere sed causas, intellegunt eos pro crimine sacrilegi schismatis, in quo a uobis merito iusteque damnati sunt, commotiones etiam saecularium iudiciorum merito iusteque perpessos. neque enim illud commemoro quod in tua epistula posuisti, quod Maximiani non basilicam sed speluncam non Optatus sed populus euertit. quamquam etiam illic, etsi incertum est uestros fecisse, certum est tamen illum passum fuisse persecutionem nec tamen iustum esse sed impium. unde iam cogeris confiteri non debere quid quisque patiatur, sed quare patiatur adtendi.

56. Sed mihi parum est hoc Maximiani exemplo interim demonstrare non continuo iustum esse. qui obtento atque adumbrato Christi nomine patitur persecutionem, quando et Maximianus sacrilegus passus est, nisi te cogam fateri, quod et religiosi sacrilegos et iusti impios persequuntur, non sane nocendi studio, sed necessitate potius consulendi. nec de uetere testamento profero exempla, quamuis te etiam propheticis exemplis doceri uelle dixisti. illa, inquam, nimis antiqua non

1 lib. I—III 12 cf. epist. Cresc. et III 59, 65 25 cf. epist. Cresc.

2 taceo *Z* 3 neque si] nam quasi *Xm2Zv* 4 populis] *add.* uos *R* 7 inperitisque *R* 8 aliqua molestia *W* aliquas molestias *XZ* 11 iudiciorum saecularium *Rv* 14 obtatus *R* 16 persequutionem *WXYZ* (*passim*) iustum *om. Z* 17 iam *om. W* 18 attendi *WXYZ* 19 paru *euan.* *W* est *om. Z* 21 nomine (ne *in ras. m2*) *X* 23 re•legiosi (g *eras.*) *W* persecuntur *R* 24 noncendi *W* consolendi *WYm1* ueteri *XYm2RZ* 25 proferre *WYm1* quamuis (s *supra ras. m2*) *X*, *om. W* 26 docere *Ym2* uelle] ille *WXm1Ym1* illa *Ym2R*

profero; fuerunt enim alterius dispensationis et temporis. iam post reuelatam et oportuno tempore commendatam mansuetudinem episcopi uestri, quod quidem nos non dicimus iustum. sed quamdiu ibi es et talem causam defendis tu dicere cogeris, episcopi, inquam, uestri uestros schismaticos persecuti sunt.

XLVII. 57. Iam itaque non dico: 'persecutionem passus est Maximianus, fecit Optatus', quoniam hoc nos ignorare respondes et ita fecit, ut hinc nulla possim gesta recitare; quamquam in tam recenti memoria ciuitates ipsae si interrogentur, negare non possunt. hoc ergo non dico, sed dico: 'persecutionem passus est Maximianus, fecit Primianus' et recito gesta, quibus ostendam domum, quam Maximianus propriam defendebat, Primianum procuratione mandata exorcisterii ecclesiastici nomine, fauente sibi Sacerdote legato, quod ipsa gesta indicant, abstulisse. sed iustitiae, non gratiae fuerit iudex — non abnuo, non refello —: cur ergo Primianus apud acta magistratus Carthaginiensis inter alia, quae de nobis contumeliose prosequenda mandauit: illi, inquit, auferunt aliena, nos intermittimus ablata, cum ipse abstulisset aliena, si Maximiani erat domus, si autem Maximianus eam potius usurpauerat, non intermisisset ablata? sed si neque hoc ad persecutionem uis pertinere, dico episcopos uestros et clericos uestros Maximianensibus in eis sedibus manentibus, in quibus antiquitus fuerant ordinati, fecisse persecutiones, apud proconsules accusasse, impetrasse iussiones eisdemque iussionibus exsequendis officiorum instantiam et ciuitatum auxilia meruisse, ut illi, qui iam fuerant Bagaiensis sententiae seueritate damnati et a

18 cf. Breuic. III 8, 11

2 opportuno *v* 3 uestri quod *in ras. Xm2* quos *WYm1* iusti *Xm2Z* 4 es] est *WXm1Ym1R* 5 pers. sunt] persequutis *Xm1* 7 respondis *WXm1Ym1R* 10 possint *Xm2Z* 11 gestam *WYm1* 14 Sacerdote *scripsi* sacerdote *codd. v, cf. cap. 3, 3* apud legatum Carthaginis 16 magistra *euan. W* carthaginensis *WRZv* 17 contumeliore *W* 18 inquid *W* 21 intermi·siset (*s eras.*) *W* 24 accusase *X* 25 exequendos *Ym1* exequendis *Ym2Z* 26 instantia *Xm1* 27 fuerat *WYm1*

uestrae communionis corpore, ne per cuncta membra pestilens uirus inreperet, conpendioso dolore praecisi, et nullum iam nobis facientes suae communionis morbida contagione periculum cum praecisis pariter plebibus suis propria conuenticula frequentabant, loca et basilicas quas non inuaserant cum populis sibi cohaerentibus perpetua possessione retinebant, terrerentur proturbarentur expellerentur, renitentes exhiberentur.

XLVIII. 58. Lege quae de illis uel in illos aduocatis prosequentibus dicta sunt, quae obiecta crimina sacrilegii, quo impetu accusationis concitatae sunt potestates; quaere quae facta sint Saluio Membresitano, quia non ei potuit illius persecutionis exagitationibus extorqueri, ut rediret a consortio criminis, maluitque se committere examini et persecutoribus suis in proconsulari iudicio respondere, ea credo fiducia, quod sciret aduersarios suos legibus contra haereticos promulgatis uti non posse apud iudicem, nisi etiam se ipsos eis pariter inretirent. sed fefellit eum ista cogitatio. apud Seranum enim tunc proconsulem uel gratia plus ualuit uel magis forte Bagaiense concilium, quod illic etiam contra eundem Saluium recitatum est. quadam sane interlocutione quid per se ageretur ostendit, id est ut Saluium aut choro episcoporum communionis Primiani redderet aut fugaret a sedibus, ut Restitutus, quem contra eum Primianus ordinauerat, loca omnia, quae a Saluio tenebantur, sine aduersario possideret; et tamen in eadem interlocutione quod persecutionem Saluius pateretur expressit. sic enim in eisdem gestis legitur: S e r a n u s p r o c o n s u l e

8 cf. III 59, 65. IIII 4, 5 26 Gesta apud Seranum proconsulem

1 uestrae] uestra com *W* uestram *Ym1* 2 inperaret *W* inreparet *Xm1Ym1* nullam *W* 5 frequentabat *W* frequentabant et *R* sed cum *Z* 7 renitentes *scripsi* retinentes *codd. v, cf. p. 556, 24* Saluius repugnare temptauerat 10 potestatibus *WYm1* 11 facta] stata *R* ei non *v* 12 exacogitationibus *W* rediret a *euan. W* ad consortium *WXm1YRv* 13 crimini *WYm1* committeret *Ym1* ret *euan. W* 16 posset *WXm1Ym1* ipso *Z* eis *scripsi* ei *WXYm1Zv* ea *Ym2R* 17 inretiret *WXm1Ym1* cogi|tio *W* 20 interloquutionem *WYm1* 21 ut *om. W* 26 proconsul *XYm2Zv*

dixit: lis episcoporum secundum legem ab episcopis audienda est: episcopi iudicauerunt. quare non aut sub satisfactione ad chorum reuerteris uetustatis aut, ut habes scriptum, terga persecutoribus prodis? quid hic tibi uidetur? placetne istum Saluium appellare iustum, cui pro consule, apud quem Restituto episcopo uestro contra stante accusabatur, etiam de sancta scriptura dat consilium, ut terga persecutoribus prodat, quoniam scriptum est in euangelio: si uos persecuti fuerint, fugite? uides certe, quam speciem Saluius apud suos uel martyris uel confessoris ostendat, qui persequente Restituto haec meruit a proconsule audire, et tamen non solum secundum nos, uerum etiam secundum uos impius et sacrilegus iudicatur.

XLVIIII. 59. Iam uero posteaquam sententia proconsulis Abitinensibus allegata est, per quam ciuitatem uicinam iudicatum impleri uestri meruerant, eo quod paene omnes Membresitani Saluium diligebant, quae fecerint idem Abitinenses homini aetate grauissimo, piget dicere, quia ea non apud acta fecerunt; sed tam recenti memoria cum omnibus documentis sit clarior ipsa testificatio ciuitatum, breuiter attingam, quod illic, cum iter agerem, conperi. nam quia eis pro defendendis ex quantacumque parte sedibus suis etiam post proconsulis iudicatum turbae sibi fauentis fiducia Saluius repugnare temptauerat, uictus aliquando conprehensus est, non iam ducendus ad iudicem, ubi inter partes fuerat prolata sententia. sed pompa miserabili triumphandus. capto enim seni mortuos

9 Matth. 10, 23 18 cf. Parm. III 6, 29

6 appellere *W* proconsul *Xm2Ym2Zv* a restituto *Ym2R(v)* 7 contractante *Z* sanctam *Wm1* 8 tega *W* erga *Xm1* 11 oris osten *euan.* *W* ostendet *WYm1* ostendit *Ym2R* 12 le a *euan.* *W* 15 proconsuli *Xm1* 16 abitinen..bus *W* 17 implere *WYRv* membraesitani *R* 18 iidem *v* abtinenses *W* 19 eum *WXm1YR, cf. p. 423, 19* 22 ageret *WYm1* 24 fabentis *WYm1* 26 inter] in *R* 27 pompam *R* miserabilis *WXYm1Z* mortuus *WYm1* mortuo *R*

canes alligauerunt in collo et sic cum illo quantum libuit saltauerunt. hoc si uellem exaggerare dicendo, nonne fortassis hanc poenam uix tormentis regum Etruscorum, quibus mortua uiuis corpora coniungebant, conparandam esse monstrarem? nonne homo senex et qui haberi uolebat episcopus omnium iudicio de societate uiuorum atque mortuorum exterminandus esset, si duobus sibi suppliciis, unde unum subeundum esset, propositis non potius haerere cadaueribus humanis quam saltare eligeret cum caninis?

L. 60. Nunc aspice illa mea uerba, quae te refellisse arbitratus es, immo iam non ipsa, sed pro ipsis ista quae dicam. ecce enim non dico: 'si persecutionem facere non licet, ⟨fecit Optatus', sed dico: 'si persecutionem facere non licet⟩, fecit Restitutus', nec dico: 'si persecutionem qui patitur habendus est innocens, Maximianus est passus', sed dico: 'si persecutionem qui patitur habendus est innocens, passus est Saluius'. gesta recito, uerba quae non uis repeto: fecit Restitutus, passus est Saluius. quem mihi ex his duobus christianum nisi Restitutum, quem sacrilegum nisi Saluium respondebis? iaceat igitur oportet inprobatumque respuatur et quod dixisti nullam esse iustam persecutionem et quod dixisti: *quis non uult testamento consentire prolato, qui persecutionem patitur an qui facit?*, quia et iusta persecutio est, quam pertulit Saluius et Restitutus fecit. passus est Saluius, et tibi est Restitutus laudabilis, damnabilis Saluius. neque enim occulte factum esse dicturus es aut posset hoc latere Primianum, quod in ea ciuitate factum est, ubi ipse episcopus praesidebat, et in tanta ciuitate, apud tantum iudicem, ut ex hoc aliis

3 cf. Uerg. Aen. VIII 483 sqq. 12 cf. pag. 471, 5 21 cf. ad pag. 472, 9 epist. Cresc. cf. III 71, 83

1 allegauerunt *W* 2 uelle *W* exagerare *Z* fortasse *v* 6 iudit(-c-*Y*)ium *WYm1* societatem *W* socitate *Z* 7 subeundem *Xm1Ym1R* 8 haereret *WXYm1RZv*, *cf. Parm. l. c.* quid eum electurum esse respondeant manis qu *euan.* *W* 10 mea uerba illa *Zm1* uer *euan.* *W* 12 fecit Optatus—licet *v*, *om. codd.* 15 passus est Maximianus *v* 26 es] est *WYm1*

etiam ciuitatibus occultum esse non posset. aut si et hoc inter occulta deputandum est, cur non uis ignorare orbem terrae, si quid male fecit — quod quidem absit ut fecerit — persecutionis tempore Caecilianus, si persecutionem, quam passus est Saluius ab illo, quem ipse contra eum ordinauit, et in ea ciuitate, ubi super collegas principatum gerit, potuit nescire Primianus? fateberis igitur uelis nolis, ne Restitutum, ne Primianum, ne partem Donati damnare cogaris, non solum et iniustos pati, uerum etiam et iustos facere posse persecutionem. aut si eam quae iuste fit non esse appellandam persecutionem putas, nec uos a nobis nec uestros a nostris persecutionem poteris probare perpessos, magisque nos demonstrabimus eam nos perpeti a clericis et circumcellionibus uestris, qui corde duro et insulso nec intellegentes nec ferentes, quod eis consulimus ad salutem, tanto in nos furore saeuiunt, ut ea quae nobis faciunt nec numerare nec commemorare nec digne uerbis explicare sufficiam.

LI. 61. Proinde cum freneticus medicum uexat et medicus freneticum ligat, aut ambo inuicem persequuntur aut, si persecutio nisi quae male fit non est, non utique persequitur medicus freneticum, sed freneticus medicum. saeuitia igitur uestra et uiolentissima audacia per circumcelliones uestros clericorum uestrorum satellites omnibus nota conprimenda fuit legibus, quae contra uos latae sunt, et quodammodo conliganda, simul ut, in quo essetis errore et quo sacrilegio contra unitatem pacemque Christi diuideremini, saltem ipso terrore com-

1 et hoc] hoc et *Zm1* 6 t nescire *euan.* *W* 7 igitur] ergo *Yr* nolis] nobis *WYm1* ne *om.* *Xm1Ym1* tum n *euan.* *W* 8 conaris *WXm1Ym1* 9 iniusto *WXm1Ym1* 10 aut si—persecutionem *om.* *W* eam] etiam *Ym1* 12 demonstrauimus *codd.* 15 consulibus *WXm1Ym1* 18 uexet *Ym2R* 19 liget *WYR* persecuntur *XR* persecutio nisi] persequu(-cu- *X*)tionis *WXm1Ym1* persequu(-cu- *R*)tio *Ym2R* 20 malo *Ym2R* 23 saltellites *Wm1* 24 colligenda *Z* 25 ut] et *Xm1R* *alt.* quo] in quo *Ym2R* 26 diuideremini *coni.* *v* uideremini *codd.* *v*, *cf.* *Petil.* *III* *3,* *4* *init.* aduersus alterum diuidatur terrore] tempore *R*

moniti cogitare atque emendare uelletis, sicut terroribus uestris per potestatum saecularium iussiones exagitati Felicianus et Praetextatus — quod corde nimium duro et peruersissimo Saluius noluit — schisma quod a uobis fecerant correxerunt et ad uestram communionem societatemque redierunt. totum autem corrigeretur, si ad radicem catholicam a uobis omnibus rediretur. quidquid uero factum est aduersus uos, quod temperamentum christianae dilectionis excederet, tam non est imputandum catholicae ecclesiae quam nec illud, quod Saluio fecerunt Abitinenses, Primiano uel Restituto imputauerim.

LII. 62. Quod uero post exaggeratas persecutiones, quas partem Donati perpessam fuisse dixisti, et totum tacens quod praecessit a uestris et multa dicens quae non probantur in nostris, de psalmis testimonium subiecisti et dixisti: *nonne de his qui talia faciunt dictum est: ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, et uiam pacis non cognouerunt?,* haec ipsa et alia multa longeque grauiora illo Bagaiensi concilio episcopi uestri in Felicianum Praetextatumque dixerunt. et certe illi nullius carnis sanguinem fuderunt, nullum in uos uiolentiae corporalis impetum fecerunt, sed qui haec in eos dicebant multo sceleratius eos sacrilegio schismatis sanguinem spiritalem fundere iudicabant. unde si cum illis post tam grauiter ⟨acriter⟩que in eos dicta pacem sine honoris eorum decoloratione, sine baptismi rescissione fecistis, non desperandum est, quod et nobiscum concordare possitis. multo enim magis uos allectare debet ad pacem faciendam totus

11 cf. III 69, 80 14 epist. Cresc. 15 Ps. 13, 3

1 erroribus *WXm1YR* 3 quod *om. WXm1Ym1R* 4 Saluius noluit *om. R* 6 catholicam *euan. W* 7 quicquid *YRZ* factum *euan. W* 8 inputandum *XYR* 11 post *om. W* 15 iis *v* 17 et alia *om. R* multo *WXYm1Zv* 19 fuerunt *W* fuderant *XYRZv* 20 fecerant *Xm2Ym2RZv* quid *W* 23 grauiter] grauia *Xm2Ym2RZv* acriter *addidi* que] quae *Xm1YRv, del. Xm2, om. Z* sunt dicta *Ym2R* dicta sunt *v* 24 baptismi eorum *Z* rescisione *W* 25 est *om. R* quod] quin *v* et *om. R* cordare *W* 26 uos magis *Rv* allectare *scripsi* delectare *codd. v*

caput membra sequuntur. sano capite omne sanum est corpus, et si quid in hoc morbi uel uitii est, omnia membra debilitat. originem suam respicit quidquid in stirpe procrescit. non potest innocens esse qui sectam non sequitur innocentis, cum praesertim scriptum sit: in legalibus patrum uestrorum ne ambulaueritis. in his omnibus uerbis tuis omitto, quia non est simile quod de humano corpore conparasti; fieri enim potest, ut et pes doleat capite sano et pede sano caput. omitto etiam, quod tibi exciderit quid paulo ante dixeris: *hoc et nos uolumus, hoc suademus, ut Christus christiani sit caput,* qui nunc nescio quem traditorem caput uis esse ignotarum gentium christianarum, ubi datum et acceptum Christi baptismum non uultis agnoscere, tamquam baptizati non nisi ab illo traditore creati sint. omitto et illud, quantum me adiuuet quod de scriptura testimonium ipse posuisti, dictum esse Iudaeis: *in legalibus patrum uestrorum ne ambulaueritis,* cum hoc utique praeceptum quicumque tunc obseruare noluerunt, sicut prophetae sancti et septem milia uirorum, qui non curuauerunt genua ante Bahal, a populo tamen suo et a communibus sacramentis non se diuiserunt. hoc dico, hoc uelis nolis repetendo, quamlibet tibi uidear molestus, inculco: noli Caecilianum totiens absolutum caput facere posteris nobis, cum ego et Primianum a Feliciano et Felicianum a Primiano damnatum non tamen faciam caput posteris uestris.

XLVI. 55. Iam uero de persecutionis inuidia, quam a terrenis potestatibus uos pro parte Donati perpeti gloriamini.

5. 16 Ezech. 20, 18. cf. III 38, 42 9 epist. Cresc. cf. III 7, 7 18 cf. III Reg. 19, 18 25 cf. epist. Cresc.

2 uel] uelut *WYm1* debilitat *scripsi* debilitant *WXZ* debilitantur *YRv, cf. III 37, 41* 3 quicquid *XYRZ* procrescit *scripsi* procescit *Ym1* processit *cet. v, cf. III 37, 41* non potest—scriptum sit *om. R* 6 tuis uerbis *Z* 8 pedes *XZ* doleant *WXYm1Z* 9 quid] quod *Ym2R* 11 uis caput *v* 17 utique hoc *Zm1* 19 curbauerunt *W* baal *YRZ(v)* 20 us sacra *euan. W* *alt.* hoc *om. WYR* 22 toties *Rv* nobis] nostris *Ym2R* nobis cum *in ras. Xm2* 25 persequu- (-cu- *R*)tionibus *WR* inuidiam *WXm1YR*

quamuis in illo trium librorum opere satis tibi abundeque responderim, neque nunc tibi tacebo, quod ex hac causa Maximianensium breuiter responderi potest, neque si propterea uos imperitis atque inprudentibus populis commendatis. sic enim se Maximianus ipse, sic eius socii, qui nec persecutionibus uestrorum, ut ad eorum communionem redirent, cedere potuerunt, uanis imperitisque commendant. sed qui sobrie cogitant eorum, qui aliquam molestiam patiuntur, non poenas considerari oportere sed causas, intellegunt eos pro crimine sacrilegi schismatis, in quo a uobis merito iusteque damnati sunt, commotiones etiam saecularium iudiciorum merito iusteque perpessos. neque enim illud commemoro quod in tua epistula posuisti, quod Maximiani non basilicam sed speluncam non Optatus sed populus euertit. quamquam etiam illic, etsi incertum est uestros fecisse, certum est tamen illum passum fuisse persecutionem nec tamen iustum esse sed impium. unde iam cogeris confiteri non debere quid quisque patiatur, sed quare patiatur adtendi.

56. Sed mihi parum est hoc Maximiani exemplo interim demonstrare non continuo iustum esse, qui obtento atque adumbrato Christi nomine patitur persecutionem, quando et Maximianus sacrilegus passus est, nisi te cogam fateri, quod et religiosi sacrilegos et iusti impios persequuntur, non sane nocendi studio, sed necessitate potius consulendi. nec de uetere testamento profero exempla, quamuis te etiam propheticis exemplis doceri uelle dixisti. illa, inquam, nimis antiqua non

1 lib. I—III 12 cf. epist. Cresc. et III 59, 65 25 cf. epist. Cresc.

2 taceo *Z* 3 neque si] nam quasi *Xm2Zv* 4 populis] *add.* uos *R* 7 inperitisque *R* 8 aliqua molestia *W* aliquas molestias *XZ* 11 iudiciorum saecularium *Rv* 14 obtatus *R* 16 persequutionem *WXYZ* (*passim*) iustum *om.* *Z* 17 iam *om.* *W* 18 attendi *WXYZ* 19 paru *euan.* *W* est *om.* *Z* 21 nomine (ne *in ras. m2*) *X* 23 re·legiosi (g *eras.*) *W* persecuntur *R* 24 noncendi *W* consolendi *WYm1* ueteri *XYm2RZ* 25 proferre *WYm1* quamuis (s *supra ras. m2*) *X*, *om.* *W* 26 docere *Ym2* uelle] ille *WXm1Ym1* illa *Ym2R*

profero; fuerunt enim alterius dispensationis et temporis. iam post reuelatam et oportuno tempore commendatam mansuetudinem episcopi uestri, quod quidem nos non dicimus iustum, sed quamdiu ibi es et talem causam defendis tu dicere cogeris, episcopi, inquam, uestri uestros schismaticos persecuti sunt.

XLVII. 57. Iam itaque non dico: 'persecutionem' passus est Maximianus, fecit Optatus', quoniam hoc uos ignorare respondes et ita fecit, ut hinc nulla possim gesta recitare; quamquam in tam recenti memoria ciuitates ipsae si interrogentur, negare non possunt. hoc ergo non dico, sed dico: 'persecutionem passus est Maximianus, fecit Primianus' et recito gesta, quibus ostendam domum, quam Maximianus propriam defendebat, Primianum procuratione mandata exorcisterii ecclesiastici nomine, fauente sibi Sacerdote legato, quod ipsa gesta indicant, abstulisse. sed iustitiae, non gratiae fuerit iudex — non abnuo, non refello —: cur ergo Primianus apud acta magistratus Carthaginiensis inter alia, quae de nobis contumeliose prosequenda mandauit: illi, inquit, auferunt aliena, nos intermittimus ablata, cum ipse abstulisset aliena, si Maximiani erat domus, si autem Maximianus eam potius usurpauerat, non intermisisset ablata? sed si neque hoc ad persecutionem uis pertinere, dico episcopos uestros et clericos uestros Maximianensibus in eis sedibus manentibus, in quibus antiquitus fuerant ordinati, fecisse persecutiones, apud proconsules accusasse, impetrasse iussiones eisdemque iussionibus exsequendis officiorum instantiam et ciuitatum auxilia meruisse, ut illi, qui iam fuerant Bagaiensis sententiae seueritate damnati et a

18 cf. Breuic. III 8, 11

2 opportuno *v* 3 uestri quod *in ras. Xm2* quos *WYm1* iusti *Xm2Z* 4 es] est *WXm1Ym1R* 5 pers. sunt] persequutis *Xm1* 7 respondis *WXm1Ym1R* 10 possint *Xm2Z* 11 gestam *WYm1* 14 Sacerdote *scripsi* sacerdote *codd. v, cf. cap. 3, 3* apud legatum Carthaginis 16 magistra *euan. W* carthaginensis *WRZv* 17 contumeliore *W* 18 inquid *W* 21 intermi•siset (s *eras.*) *W* 24 accusase *X* 25 exequendos *Ym1* exequendis *Ym2Z* 26 instantia *Xm1* 27 fuerat *WYm1*

uestrae communionis corpore, ne per cuncta membra pestilens uirus inreperet, conpendioso dolore praecisi, et nullum iam uobis facientes suae communionis morbida contagione periculum cum praecisis pariter plebibus suis propria conuenticula frequentabant, loca et basilicas quas non inuaserant cum populis sibi cohaerentibus perpetua possessione retinebant, terrerentur proturbarentur expellerentur, renitentes exhiberentur.

XLVIII. 58. Lege quae de illis uel in illos aduocatis prosequentibus dicta sunt, quae obiecta crimina sacrilegii, quo impetu accusationis concitatae sunt potestates; quaere quae facta sint Saluio Membresitano, quia non ei potuit illius persecutionis exagitationibus extorqueri, ut rediret a consortio criminis, maluitque se committere examini et persecutoribus suis in proconsulari iudicio respondere, ea credo fiducia, quod sciret aduersarios suos legibus contra haereticos promulgatis uti non posse apud iudicem, nisi etiam se ipsos eis pariter inretirent. sed fefellit eum ista cogitatio. apud Seranum enim tunc proconsulem uel gratia plus ualuit uel magis forte Bagaiense concilium, quod illic etiam contra eundem Saluium recitatum est. quadam sane interlocutione quid per se ageretur ostendit, id est ut Saluium aut choro episcoporum communionis Primiani redderet aut fugaret a sedibus, ut Restitutus, quem contra eum Primianus ordinauerat, loca omnia, quae a Saluio tenebantur, sine aduersario possideret; et tamen in eadem interlocutione quod persecutionem Saluius pateretur expressit. sic enim in eisdem gestis legitur: S e r a n u s p r o c o n s u l e

8 cf. III 59, 65. IIII 4, 5 26 Gesta apud Seranum proconsulem

1 uestrae] uestra com *W* uestram *Ym1* 2 inperaret *W* inreparet *Xm1Ym1* nullam *W* 5 frequentabat *W* frequentabant et *R* sed cum *Z* 7 renitentes *scripsi* retinentes *codd. v, cf. p. 556, 24* Saluius repugnare temptauerat 10 potestatibus *WYm1* 11 facta] stata *R* ei non *v* 12 exacogitationibus *W* rediret a *euan. W* ad consortium *WXm1YRv* 13 crimini *WYm1* committeret *Ym1* ret *euan. W* 16 posset *WXm1Ym1* ipso *Z* eis *scripsi* ei *WXYm1Zv* ea *Ym2R* 17 inretiret *WXm1Ym1* cogi,tio *W* 20 interloquutionem *WYm1* 21 ut *om. W* 26 proconsul *XYm2Zv*

dixit: lis episcoporum secundum legem ab episcopis audienda est: episcopi iudicauerunt. quare non aut sub satisfactione ad chorum reuerteris uetustatis aut, ut habes scriptum, terga persecutoribus prodis? quid hic tibi uidetur? placetne istum Saluium appellare iustum, cui pro consule, apud quem Restituto episcopo uestro contra stante accusabatur, etiam de sancta scriptura dat consilium, ut terga persecutoribus prodat, quoniam scriptum est in euangelio: si uos persecuti fuerint, fugite? uides certe, quam speciem Saluius apud suos uel martyris uel confessoris ostendat, qui persequente Restituto haec meruit a proconsule audire, et tamen non solum secundum nos, uerum etiam secundum uos impius et sacrilegus iudicatur.

XLVIIII. 59. Iam uero posteaquam sententia proconsulis Abitinensibus allegata est, per quam ciuitatem uicinam iudicatum impleri uestri meruerant, eo quod paene omnes Membresitani Saluium diligebant, quae fecerint idem Abitinenses homini aetate grauissimo, piget dicere, quia ea non apud acta fecerunt; sed tam recenti memoria cum omnibus documentis sit clarior ipsa testificatio ciuitatum, breuiter attingam, quod illic, cum iter agerem, conperi. nam quia eis pro defendendis ex quantacumque parte sedibus suis etiam post proconsulis iudicatum turbae sibi fauentis fiducia Saluius repugnare temptauerat, uictus aliquando conprehensus est, non iam ducendus ad iudicem, ubi inter partes fuerat prolata sententia, sed pompa miserabili triumphandus. capto enim seni mortuos

9 Matth. 10, 23   18 cf. Parm. III 6, 29

6 appellere *W*   proconsul *Xm2Ym2Zv*   a restituto *Ym2R(v)*   7 contractante *Z*   sanctam *Wm1*   8 tega *W* erga *Xm1*   11 oris osten *euan.* *W*   ostendet *WYm1* ostendit *Ym2R*   12 le a *euan.* *W*   15 proconsuli *Xm1*   16 abitinen..bus *W*   17 implere *WYRv*   membraesitani *R*   18 iidem *v*   abtinenses *W*   19 eum *WXm1YR*, *cf. p. 423, 19*   22 ageret *WYm1*   24 fabentis *WYm1*   26 inter] in *R*   27 pompam *R*   miserabilis *WXYm1Z*   mortuus *WYm1* mortuo *R*

canes alligauerunt in collo et sic cum illo quantum libuit saltauerunt. hoc si uellem exaggerare dicendo, nonne fortassis hanc poenam uix tormentis regum Etruscorum, quibus mortua uiuis corpora coniungebant, conparandam esse monstrarem? nonne homo senex et qui haberi uolebat episcopus omnium iudicio de societate uiuorum atque mortuorum exterminandus esset, si duobus sibi suppliciis, unde unum subeundum esset, propositis non potius haerere cadaueribus humanis quam saltare eligeret cum caninis?

L. 60. Nunc aspice illa mea uerba, quae te refellisse arbitratus es, immo iam non ipsa, sed pro ipsis ista quae dicam. ecce enim non dico: 'si persecutionem facere non licet, ⟨fecit Optatus', sed dico: 'si persecutionem facere non licet⟩, fecit Restitutus', nec dico: 'si persecutionem qui patitur habendus est innocens, Maximianus est passus', sed dico: 'si persecutionem qui patitur habendus est innocens, passus est Saluius'. gesta recito, uerba quae non uis repeto: fecit Restitutus, passus est Saluius. quem mihi ex his duobus christianum nisi Restitutum, quem sacrilegum nisi Saluium respondebis? iaceat igitur oportet inprobatumque respuatur et quod dixisti nullam esse iustam persecutionem et quod dixisti: *quis non uult testamento consentire prolato, qui persecutionem patitur an qui facit?*, quia et iusta persecutio est, quam pertulit Saluius et Restitutus fecit. passus est Saluius, et tibi est Restitutus laudabilis, damnabilis Saluius. neque enim occulte factum esse dicturus es aut posset hoc latere Primianum, quod in ea ciuitate factum est, ubi ipse episcopus praesidebat, et in tanta ciuitate, apud tantum iudicem, ut ex hoc aliis

3 cf. Uerg. Aen. VIII 483 sqq. 12 cf. pag. 471, 5 21 cf. ad pag. 472, 9 epist. Cresc. cf. III 71, 83

1 allegauerunt *W* 2 uelle *W* exagerare *Z* fortasse *v* 6 iudit(-c-*Y*)ium *WYm1* societatem *W* socitate *Z* 7 subeundem *Xm1Ym1R* 8 haereret *WXYm1RZv*, *cf. Parm. l. c.* quid eum electurum esse respondeant manis qu *euan. W* 10 mea uerba illa *Zm1* uer *euan. W* 12 fecit Optatus—licet *v*, *om. codd.* 15 passus est Maximianus *v* 26 es] est *WYm1*

etiam ciuitatibus occultum esse non posset. aut si et hoc inter secreta deputandum est, cur non uis ignorante orbem terrae, si quid male fecit — quod quidem absit ut fecerit — persecutionis tempore Caecilianus, si persecutionem, quam passus est Saluius ab illo, quem ipse contra eum ordinauit, et in ea ciuitate, ubi super collegas principatum gerit, potuit nescire Primianus? fateberis igitur uelis nolis, ne Restitutum, ne Primianum, ne partem Donati damnare cogaris, non solum et iniustos pati, uerum etiam et iustos facere posse persecutionem. aut si eam quae iuste fit non esse appellandam persecutionem putas, nec nos a nobis nec uestros a nostris persecutionem poteris probare perpessos. magisque nos demonstrabimus eam nos perpeti a clericis et circumcellionibus uestris, qui corde duro et insulso nec intellegentes nec ferentes, quod eis consulimus ad salutem, tanto in nos furore saeuiunt, ut ea quae nobis faciunt nec numerare nec commemorare nec digne uerbis explicare sufficiam.

LI. 61. Proinde cum freneticus medicum uexat et medicus freneticum ligat, aut ambo inuicem persequuntur aut, si persecutio nisi quae male fit non est, non utique persequitur medicus freneticum, sed freneticus medicum. saeuitia igitur uestra et uiolentissima audacia per circumcelliones uestros clericorum uestrorum satellites omnibus nota conprimenda fuit legibus, quae contra uos latae sunt, et quodammodo conliganda, simul ut, in quo essetis errore et quo sacrilegio contra unitatem pacemque Christi diuideremini, saltem ipso terrore com-

1 et hoc] hoc et *Zm1* 6 t nescire *euan.* *W* 7 igitur] ergo *Yr* nolis] nobis *WYm1* ne *om.* *Xm1Ym1* tum n *euan.* *W* 8 conaris *WXm1Ym1* 9 iniusto *WXm1Ym1* 10 aut si—persecutionem *om.* *W* eam] etiam *Ym1* 12 demonstrauimus *codd.* 15 consulibus *WXm1Ym1* 18 uexet *Ym2R* 19 liget *WYR* persecuntur *XR* persecutio nisi] persequu(-cu- *X*)tionis *WXm1Ym1* persequu(-cu- *R*)tio *Ym2R* 20 malo *Ym2R* 23 saltellites *Wm1* 24 colligenda *Z* 25 ut] et *Xm1R* *alt.* quo] in quo *Ym2R* 26 diuideremini *coni.* *v* uideremini *codd.* *v.* *cf.* *Petil.* *III 3, 4 init.* aduersus alterum diuidatur terrore] tempore *R*

moniti cogitare atque emendare uelletis, sicut terroribus uestris per potestatum saecularium iussiones exagitati Felicianus et Praetextatus — quod corde nimium duro et peruersissimo Saluius noluit — schisma quod a uobis fecerant correxerunt et ad uestram communionem societatemque redierunt. totum autem corrigeretur, si ad radicem catholicam a uobis omnibus rediretur. quidquid uero factum est aduersus uos, quod temperamentum christianae dilectionis excederet, tam non est imputandum catholicae ecclesiae quam nec illud, quod Saluio fecerunt Abitinenses, Primiano uel Restituto imputauerim.

LII. 62. Quod uero post exaggeratas persecutiones, quas partem Donati perpessam fuisse dixisti, et totum tacens quod praecessit a uestris et multa dicens quae non probantur in nostris, de psalmis testimonium subiecisti et dixisti: *nonne de his qui talia faciunt dictum est: ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, et uiam pacis non cognouerunt?*, haec ipsa et alia multa longeque grauiora illo Bagaiensi concilio episcopi uestri in Felicianum Praetextatumque dixerunt. et certe illi nullius carnis sanguinem fuderunt, nullum in uos uiolentiae corporalis impetum fecerunt, sed qui haec in eos dicebant multo sceleratius eos sacrilegio schismatis sanguinem spiritalem fundere iudicabant. unde si cum illis post tam grauiter ⟨acriter⟩que in eos dicta pacem sine honoris eorum decoloratione, sine baptismi rescissione fecistis, non desperandum est, quod et nobiscum concordare possitis. multo enim magis uos allectare debet ad pacem faciendam totus

11 cf. III 69, 80 14 epist. Cresc. 15 Ps. 13, 3

1 erroribus *WXm1YR* 3 quod *om.* *WXm1Ym1R* 4 Saluius noluit *om.* *R* 6 catholicam *euan.* *W* 7 quicquid *YRZ* factum *euan.* *W* 8 inputandum *XYR* 11 post *om.* *W* 15 iis *v* 17 et alia *om.* *R* multo *WXYm1Zv* 19 fuerunt *W* fuderant *XYRZv* 20 fecerant *Xm2Ym2RZv* quid *W* 23 grauiter] grauia *Xm2Ym2RZv* acriter *addidi* que] quae *Xm1YRv*, *del.* *Xm2*, *om.* *Z* sunt dicta *Ym2R* dicta sunt *v* 24 baptismi eorum *Z* rescisione *W* 25 est *om.* *R* quod] quin *v* et *om.* *R* cordare *W* 26 uos magis *Rv* allectare *scripsi* delectare *codd.* *v*

orbis christianus quam Praetextatus et Felicianus, quoniam si illi nos inquinauerunt, quos tanta criminationis atrocitate damnastis, multo minus nos inquinat unitas tot gentium christianarum, cui nescio quorum Afrorum crimina (non) demonstrastis, et multum nos inquinat scelus, quo uestram societatem ab eius ecclesiae, pro qua tot ac tanta diuina testimonia recitantur, societate separastis: quibus diuinis testimoniis humana temeritate audax es contradicere, cum et tu ipse nescio quomodo eadem ui ueritatis fateri coactus sis, quod *in christianum nomen totus cotidie uertitur mundus*.

LIII. 63. Audax es, inquam, testamento dei reluctari, cum dicat apostolus: hominis testamentum confirmatum nemo irritum facit aut superordinat. Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius. hoc testamentum irritum facere, huic testamento partem Donati superordinare minime timuisti et, cum deus in eodem testamento dicat ad Abraham: sic erit semen tuum sicut stellae caeli et sicut arena maris, hoc tu irritum faciens et partem Donati, pro qua nullum testimonium recitas, superordinans *in paucis*, inquis, *frequenter est ueritas, errare multorum est*, non intellegens, quomodo a domino dictum sit paucos intrare per angustam portam, cum et multos dixerit ab oriente et occidente recubituros cum Abraham, Isaac et Iacob et in Apocalypsi demonstrentur ex omni gente et tribu et lingua milia candidatorum, quae nemo numerare possit. qui profecto et multi sunt per se ipsos et idem ipsi pauci sunt in conpa-

9 epist. Cresc. cf. III 65, 73   12 Gal. 3, 15—16   17 Gen. 22, 17   19 epist. Cresc. cf. III 66, 75   21 cf. Matth. 7, 14   22 cf. Matth. 8, 11   24 cf. Apoc. 7, 9

1 quoniam] quo *R*   2 atrocitatem *Xm1*   4 crimina *euan.* *W*   non *coni.* *v*, *om. codd.* *v*   5 quo] quõ (*i. e.* quoniam) *Ym1* quorum *R*, *euan.* *W*   8 est *WYm1*   9 ui *om.* *R*   10 quotidie *Xm1*   11 est *WXm1Ym1*   14 seminis *WYm1*   16 et *scripsi* ut *codd.* *v*   cum *om.* *R*   deus] quis *WXYm1RZ*   17 habraham *W* abraam *X*   18 harena *Ym2*   21 dictum sit *om.* *R*   23 isac *W*   *alt.* et] sed et *WYRv* sed *Xm1*   24 apocalipsi *WYR* apocalysi *Z*   demonstrent *R*   25 millia *Xm1v*   posset *WXm1YR*   26 iidem *v*

ratione longe plurium, qui cum diabolo puniendi sunt. quae tamen frumenta diuinis in aeternum horreis destinata per totum mundum dilectionis unitate sociata siue ab scandalis et uiolentiis haereticorum siue ab interiore tamquam palea sua multis non recte uiuentibus aestus et trituram huius saeculi tolerant ultima uentilatione purganda. sed tibi ad haec omnia nihil facilius quam Maximianensium causa respondet. si enim in paucis frequenter est ueritas et errare multorum est, permitte ut Maximianenses, quanto uobis sunt inpares paucitate, tanto uos superent ueritate. non facis: noli ergo in conparatione multitudinis gentium catholicarum de uestra paucitate gloriari, sicut non uis, ut Maximianenses in conparatione multitudinis uestrae de sua paucitate glorientur.

LIIII. 64. Quod autem de Afris traditoribus narras, ita⟨ne⟩ nescis aut qualiscumque hominis corde non sentis, in conflictu quo ueritas quaeritur, cum probatio non sequitur, quam sit uana et inepta narratio? in qua refellenda operam non consumerem, nec si non haberem in causa Maximianensium tam facile sine ulla ambage conpendium. sacrae sunt litterae: deus deorum dominus locutus est et uocauit terram a solis ortu usque ad occasum: ex Sion species decoris eius. huic prophetico testimonio concinit euangelium, ubi de se ipso idem dominus dicit: oportebat Christum pati et resurgere a mortuis tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hieru-

14 cf. epist. Cresc. et III 67, 77 sq. 19 Ps. 49, 1—2 23 Luc. 24, 46—47

1 plurimum *WXm1Ym1R* plurimorum *Ym2* diabulo *W* 3 dum dile *euan. W* sociata siue *scripsi* societas uel *WXm1Ym1* sociata (societa *Xm2*) uel *cet. v* 4 tiis *euan. W* 6 ad] ab *W* haec *om. WYRv* 7 si] sic *W* 8 permitti *Wm1* 9 inpares] in partes *W* 10 uobis *WXm1Ym1* facis] *add.* certe *Ym2Rv* 11 catholicorum *R* 12 maxiamenses *W* 13 uestra *R* 14 itane *scripsi* ita *WYRv, om. XZ* 15 nescis] nescissa *WYm1* nescis iam *Xm1* nescisso *Ym2R* qualicumque *Ym2* 16 cum probatio] comprobatio *R* 18 causam *R* 21 syon *XZ* 23 se *om. WXYm1Z*

salem. quod enim illic dictum est: uocauit terram a solis ortu usque ad occasum, hoc dictum est hic: per omnes gentes, et quod ibi dictum est: ex Sion species decoris eius, hoc dictum est hic: incipientibus ab Hierusalem. non enim tantummodo ibi passus est Christus, sed ibi etiam resurrexit, inde ascendit in caelum, ibi centum uiginti homines congregatos die pentecostes misso de caelo sancto spiritu impleuit, ibi uno die tria, alio quinque milia credentium in suum corpus conuersa suscepit, inde in totam Iudaeam et Samariam et in orbis terrarum ceteras gentes se fructificando diffudit et diffundit ecclesia. quod discipulis praedicens et iam ascensurus in caelum: eritis, inquit, mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in fines terrae. haec igitur ecclesia incipiens ab Hierusalem seque per omnes gentes tam euidenti fecunditate diffundens, ut te ipsum confiteri cogat, quod *in christianum nomen prouidentia dei totus cotidie uertitur mundus,* haec, inquam, ecclesia, quae domino deo deorum loquente a solis ortu usque ad occasum uocatur, nullo modo ab Afris traditoribus pollui potuit quos omnino nesciuit, si Maximiani sacrilegi surculi non polluere plantaria tot collegas eius, tantum quia ordinando manus ei non inposuerunt, quamuis eum a Primiano damnatum laudauerint Primianumque damnauerint, quamuis in eius schismate constituti dilationem qua reuerterentur acceperint.

LV. 65. Quin etiam quia dixi: traditionem multo probabilius nos uobis obicimus, respondes me hoc modo fuisse confessum, quod eam uos nobis probabiliter obiecistis.

12 Act. 1, 8 16 cf. pag. 573, 21 et ad pag. 560, 9 25 Petil. I 21, 23 26 cf. III 73, 85

2 u usque a *euan.* *W* 3 i dictu *euan.* *W* syon *X* 4 est *om.* *W* 5 ierusalem *R*(*v*) iherusalem *Z* 6 etiam ibi *Rv* 8 spiritu sancto *Zv* 10 samaria *W* 11 diffunditur *Ym2R* 12 et iam] etiam *WXYm1Z* iam *Ym2R* inquid *W* 13 ierusalem *R*(*v*) et totam (*om.* in) *v* 16 cogat *om.* *WYm1* 17 quotidie totus *v* 25 quin] qui nec *WYR* dixit *WYm1R* 26 odo fuisse *euan.* *W* 27 obiecitis *WYm1* obiectis *Xm1* obicitis *Ym2R*(*v*), *cf. p. 490, 8* obiecisse is doc *euan.* *W*

docens etiam regulam locutionis, qua conparatiuus gradus 'quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat', et adiungens, sicut 'bene' et 'melius', 'male' et 'peius', 'horribiliter' et 'horribilius', ita esse 'probabiliter' et 'probabilius'. unde tibi colligere uideris et dicis: *si uos probabilius, nos ergo probabiliter*. hinc ego in illo prolixiore trium librorum opere suo loco tibi satis aut plus quam satis fortasse respondi et ostendi ex illis litteris, ubi uerba didicimus, quomodo conparatiuus gradus non semper augeat quod conparat, aliquando inprobet cui conparatur. inde est: d i m e l i o r a p i i s, inde est: m e l i o r i b u s o p t o a u s p i c i i s. lege diligenter, plura ipse repperies. sed nonne miraris, obsecro te, in hac causa Maximianensium, ex qua tibi ad omnia nunc statui respondere, nec huius mihi defuisse locutionis exemplum? in illa quippe luculentissima et facundissima sententia concilii Bagaiensis: i n u e n t a e s t, inquiunt, c a u s a s a l u b r i o r, n e p e r c u n c t a m e m b r a p e s t i l e n s i n r e p a t u i r u s, u t c o n p e n d i o s o d o l o r e n a t u m d e c i d a t u u l n u s. certe secundum regulam tuam 'salubris', non 'salubrior' dicere debuerunt; neque enim illud salubre, sed perniciosum erat, ut per cuncta membra pestilens uirus inreperet. salubrior ergo erat causa, ut conpendioso dolore natum decideret uulnus, quamuis non esset salubris, sed contra exitiabilis, ut per cuncta membra pestilens inreperet uirus. sic traditionem probabilius nos uobis obicimus, quamuis eam uos nobis non probabiliter obiciatis.

LVI. 66. Iam illud quod in Siluanum Cirtensem episcopum uestrum dixi, fuisse traditorem municipalia gesta testantur

5 epist. Cresc. cf. pag. 489, 28   7 III 73, 85 sqq.   10 Uerg. Georg. III 513   11 Aen. III 498 sq.   16 Sententia concilii Bagaiensis   27 cf. Petil. I 21, 23

1 loquutionis *WZ*   2 dictum *scripsi* factum *codd. v*   4 orribilius *W* et probabilius *om. W*   10 di] de *Ym1* dii *Zv*   12 reperies *WXYm1Z*   14 loquutionis *WXZ*   15 Bagaiensis concilii *v*   17 inrepat uirus] inreparturiis *W* inreparaturus *R*   ut *post* dolore *exhibet Zm1*   conpendio suo *W*   18 decidit *Xm1*   20 ciosum *euan. W*   21 inrepe *euan. W*   26 in *om. v*   irtensem *euan. W* circensem *R*   27 a gest *euan. W*

etiam ciuitatibus occultum esse non posset. aut si et hoc inter occulta deputandum est, cur non uis ignorare orbem terrae, si quid male fecit — quod quidem absit ut fecerit — persecutionis tempore Caecilianus, si persecutionem, quam passus est Saluius ab illo, quem ipse contra eum ordinauit, et in ea ciuitate, ubi super collegas principatum gerit, potuit nescire Primianus? fateberis igitur uelis nolis, ne Restitutum, ne Primianum, ne partem Donati damnare cogaris, non solum et iniustos pati, uerum etiam et iustos facere posse persecutionem. aut si eam quae iuste fit non esse appellandam persecutionem putas, nec uos a nobis nec uestros a nostris persecutionem poteris probare perpessos, magisque nos demonstrabimus eam nos perpeti a clericis et circumcellionibus uestris, qui corde duro et insulso nec intellegentes nec ferentes, quod eis consulimus ad salutem, tanto in nos furore saeuiunt, ut ea quae nobis faciunt nec numerare nec commemorare nec digne uerbis explicare sufficiam.

LI. 61. Proinde cum freneticus medicum uexat et medicus freneticum ligat, aut ambo inuicem persequuntur aut, si persecutio nisi quae male fit non est, non utique persequitur medicus freneticum, sed freneticus medicum. saeuitia igitur uestra et uiolentissima audacia per circumcelliones uestros clericorum uestrorum satellites omnibus nota conprimenda fuit legibus, quae contra uos latae sunt, et quodammodo conliganda, simul ut, in quo essetis errore et quo sacrilegio contra unitatem pacemque Christi diuideremini, saltem ipso terrore com-

1 et hoc] hoc et *Zm1* 6 t nescire *euan. W* 7 igitur] ergo *Yr* nolis] nobis *WYm1* ne *om. Xm1Ym1* tum n *euan. W* 8 conaris *WXm1Ym1* 9 iniusto *WXm1Ym1* 10 aut si—persecutionem *om. W* eam] etiam *Ym1* 12 demonstrauimus *codd.* 15 consulibus *WXm1Ym1* 18 uexet *Ym2R* 19 liget *WYR* persecuntur *XR* persecutio nisi] persequu(-cu- *X*)tionis *WXm1Ym1* persequu(-cu- *R*)tio *Ym2R* 20 malo *Ym2R* 23 saltellites *Wm1* 24 colligenda *Z* 25 ut] et *Xm1R* *alt.* quo] in quo *Ym2R* 26 diuideremini *coni. v* uideremini *codd. v, cf. Petil. III 3, 4 init.* aduersus alterum diuidatur terrore] tempore *R*

moniti cogitare atque emendare uelletis, sicut terroribus uestris per potestatum saecularium iussiones exagitati Felicianus et Praetextatus — quod corde nimium duro et peruersissimo Saluius noluit — schisma quod a uobis fecerant correxerunt et ad uestram communionem societatemque redierunt. totum autem corrigeretur, si ad radicem catholicam a uobis omnibus rediretur. quidquid uero factum est aduersus uos, quod temperamentum christianae dilectionis excederet, tam non est imputandum catholicae ecclesiae quam nec illud, quod Saluio fecerunt Abitinenses, Primiano uel Restituto imputauerim.

LII. 62. Quod uero post exaggeratas persecutiones, quas partem Donati perpessam fuisse dixisti, et totum tacens quod praecessit a uestris et multa dicens quae non probantur in nostris, de psalmis testimonium subiecisti et dixisti: *nonne de his qui talia faciunt dictum est: ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, et uiam pacis non cognouerunt?*, haec ipsa et alia multa longeque grauiora illo Bagaiensi concilio episcopi uestri in Felicianum Praetextatumque dixerunt. et certe illi nullius carnis sanguinem fuderunt, nullum in uos uiolentiae corporalis impetum fecerunt, sed qui haec in eos dicebant multo sceleratius eos sacrilegio schismatis sanguinem spiritalem fundere iudicabant. unde si cum illis post tam grauiter ⟨acriter⟩que in eos dicta pacem sine honoris eorum decoloratione, sine baptismi rescissione fecistis, non desperandum est, quod et nobiscum concordare possitis. multo enim magis uos allectare debet ad pacem faciendam totus

11 cf. III 69, 80 14 epist. Cresc. 15 Ps. 13, 3

1 erroribus *WXm1YR* 3 quod *om. WXm1Ym1R* 4 Saluius noluit *om. R* 6 catholicam *euan. W* 7 quicquid *YRZ* factum *euan. W* 8 inputandum *XYR* 11 post *om. W* 15 iis *v* 17 et alia *om. R* multo *WXYm1Zv* 19 fuerunt *W* fuderant *XYRZv* 20 fecerant *Xm2Ym2RZv* quid *W* 23 grauiter] grauia *Xm2Ym2RZv* acriter *addidi* que] quae *Xm1YRv, del. Xm2, om. Z* sunt dicta *Ym2R* dicta sunt *v* 24 baptismi eorum *Z* rescisione *W* 25 est *om. R* quod] quin *v* et *om. R* cordare *W* 26 uos magis *Rv* allectare *scripsi* delectare *codd. v*

orbis christianus quam Praetextatus et Felicianus, quoniam, si non uos inquinauerunt, quos tanta criminationis atrocitate damnastis, multo minus uos inquinat unitas tot gentium christianarum, cui nescio quorum Afrorum crimina ⟨non⟩ demonstrastis, et multum uos inquinat scelus, quo uestram societatem ab eius ecclesiae, pro qua tot ac tanta diuina testimonia recitantur, societate separastis; quibus diuinis testimoniis humana temeritate ausus es contradicere, cum et tu ipse nescio quomodo eadem ui ueritatis fateri coactus sis, quod *in christianum nomen totus cotidie uertitur mundus.*

LIII. 63. Ausus es, inquam, testamento dei reluctari, cum dicat apostolus: h o m i n i s t e s t a m e n t u m c o n f i r m a t u m n e m o i r r i t u m f a c i t a u t s u p e r o r d i n a t. A b r a h a e d i c t a e s u n t p r o m i s s i o n e s e t s e m i n i e i u s. hoc testamentum irritum facere, huic testamento partem Donati superordinare minime timuisti et, cum deus in eodem testamento dicat ad Abraham: s i c e r i t s e m e n t u u m s i c u t s t e l l a e c a e l i e t s i c u t a r e n a m a r i s, hoc tu irritum faciens et partem Donati, pro qua nullum testimonium recitas, superordinans *in paucis*, inquis, *frequenter est ueritas, errare multorum est*, non intellegens, quomodo a domino dictum sit paucos intrare per angustam portam, cum et multos dixerit ab oriente et occidente recubituros cum Abraham, Isaac et Iacob et in Apocalypsi demonstrentur ex omni gente et tribu et lingua milia candidatorum, quae nemo numerare possit. qui profecto et multi sunt per se ipsos et idem ipsi pauci sunt in conpa-

9 epist. Cresc. cf. III 65, 73 12 Gal. 3, 15—16 17 Gen. 22, 17 19 epist. Cresc. cf. III 66, 75 21 cf. Matth. 7, 14 22 cf. Matth. 8, 11 24 cf. Apoc. 7, 9

1 quoniam] quo *R* 2 atrocitatem *Xm1* 4 crimina ***euan***. *W* non *coni. v*, *om. codd. v* 5 quo] qūo (*i. e.* quoniam) *Ym1* quorum *R*, *euan. W* 8 est *WYm1* 9 ui *om. R* 10 quotidie *Xm1* 11 est *WXm1Ym1* 14 seminis *WYm1* 16 et *scripsi* ut *codd. v* cum *om. R* deus] quis *WXYm1RZ* 17 habraham *W* abraam *X* 18 harena *Ym2* 21 dictum sit *om. R* 23 isac *W* *alt.* et] sed et *WYRv* sed *Xm1* 24 apocalipsi *WYR* apocalysi *Z* demonstrent *R* 25 millia *Xm1v* posset *WXm1YR* 26 iidem *v*

ratione longe plurium, qui cum diabolo puniendi sunt. quae tamen frumenta diuinis in aeternum horreis destinata per totum mundum dilectionis unitate sociata siue ab scandalis et uiolentiis haereticorum siue ab interiore tamquam palea sua multis non recte uiuentibus aestus et trituram huius saeculi tolerant ultima uentilatione purganda. sed tibi ad haec omnia nihil facilius quam Maximianensium causa respondet. si enim in paucis frequenter est ueritas et errare multorum est, permitte ut Maximianenses, quanto uobis sunt inpares paucitate, tanto uos superent ueritate. non facis: noli ergo in conparatione multitudinis gentium catholicarum de uestra paucitate gloriari, sicut non uis, ut Maximianenses in conparatione multitudinis uestrae de sua paucitate glorientur.

LIIII. 64. Quod autem de Afris traditoribus narras, ita⟨ne⟩ nescis aut qualiscumque hominis corde non sentis, in conflictu quo ueritas quaeritur, cum probatio non sequitur, quam sit uana et inepta narratio? in qua refellenda operam non consumerem, nec si non haberem in causa Maximianensium tam facile sine ulla ambage conpendium. sacrae sunt litterae: d e u s d e o r u m d o m i n u s l o c u t u s e s t e t u o c a u i t t e r r a m a s o l i s o r t u u s q u e a d o c c a s u m : e x S i o n s p e c i e s d e c o r i s e i u s. huic prophetico testimonio concinit euangelium, ubi de se ipso idem dominus dicit: o p o r t e b a t C h r i s t u m p a t i e t r e s u r g e r e a m o r t u i s t e r t i a d i e, e t p r a e d i c a r i i n n o m i n e e i u s p a e n i t e n t i a m e t r e m i s s i o n e m p e c c a t o r u m p e r o m n e s g e n t e s, i n c i p i e n t i b u s a b H i e r u-

14 cf. epist. Cresc. et III 67, 77 sq. 19 Ps. 49, 1—2 23 Luc. 24, 46—47

1 plurimum *WXm1Ym1R* plurimorum *Ym2* diabulo *W* 3 dum dile *euan. W* sociata siue *scripsi* societas uel *WXm1Ym1* sociata (societa *Xm2*) uel *cet. v* 4 tiis *euan. W* 6 ad] ab *W* haec *om. WYRv* 7 si] sic *W* 8 permitti *Wm1* 9 inpares] in partes *W* 10 uobis *WXm1Ym1* facis] *add.* certe *Ym2Rv* 11 catholicorum *R* 12 maxiamenses *W* 13 uestra *R* 14 itane *scripsi* ita *WYRv, om. XZ* 15 nescis] nescissa *WYm1* nescis iam *Xm1* nescisso *Ym2R* qualicumque *Ym2* 16 cum probatio] comprobatio *R* 18 causam *R* 21 syon *XZ* 23 se *om. WXYm1Z*

salem. quod enim illic dictum est: uocauit terram a solis ortu usque ad occasum, hoc dictum est hic: per omnes gentes, et quod ibi dictum est: ex Sion species decoris eius, hoc dictum est hic: incipientibus ab Hierusalem. non enim tantummodo ibi passus est Christus, sed ibi etiam resurrexit, inde ascendit in caelum, ibi centum uiginti homines congregatos die pentecostes misso de caelo sancto spiritu impleuit, ibi uno die tria, alio quinque milia credentium in suum corpus conuersa suscepit, inde in totam Iudaeam et Samariam et in orbis terrarum ceteras gentes se fructificando diffudit et diffundit ecclesia. quod discipulis praedicens et iam ascensurus in caelum: eritis, inquit, mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque in fines terrae. haec igitur ecclesia incipiens ab Hierusalem seque per omnes gentes tam euidenti fecunditate diffundens, ut te ipsum confiteri cogat, quod *in christianum nomen prouidentia dei totus cotidie uertitur mundus,* haec, inquam, ecclesia, quae domino deo deorum loquente a solis ortu usque ad occasum uocatur, nullo modo ab Afris traditoribus pollui potuit quos omnino nesciuit, si Maximiani sacrilegi surculi non polluere plantaria tot collegas eius, tantum quia ordinando manus ei non inposuerunt, quamuis eum a Primiano damnatum laudauerint Primianumque damnauerint, quamuis in eius schismate constituti dilationem qua reuerterentur acceperint.

LV. 65. Quin etiam quia dixi: traditionem multo probabilius nos uobis obicimus, respondes me hoc modo fuisse confessum, quod eam uos nobis probabiliter obiecistis.

12 Act. 1, 8 16 cf. pag. 573, 21 et ad pag. 560, 9 25 Petil. I 21, 23 26 cf. III 73, 85

2 u usque a *euan. W* 3 i dictu *euan. W* syon *X* 4 est *om. W* 5 ierusalem *R(v)* iherusalem *Z* 6 etiam ibi *Rv* 8 spiritu sancto *Zv* 10 samaria *W* 11 diffunditur *Ym2R* 12 et iam] etiam *WXYm1Z* iam *Ym2R* inquid *W* 13 ierusalem *R(v)* et totam (*om.* in) *v* 16 cogat *om. WYm1* 17 quotidie totus *v* 25 quin] qui nec *WYR* dixit *WYm1R* 26 odo fuisse *euan. W* 27 obiecitis *WYm1* obiectis *Xm1* obicitis *Ym2R(v), cf. p. 490, 8* obiecisse is doc *euan. W*

docens etiam regulam locutionis, qua conparatiuus gradus 'quod ante positum est auget, non quod ante dictum est inprobat', et adiungens, sicut 'bene' et 'melius', 'male' et 'peius', 'horribiliter' et 'horribilius', ita esse 'probabiliter' et 'probabilius'. unde tibi colligere uideris et dicis: *si uos probabilius, nos ergo probabiliter*. hinc ego in illo prolixiore trium librorum opere suo loco tibi satis aut plus quam satis fortasse respondi et ostendi ex illis litteris, ubi uerba didicimus, quomodo conparatiuus gradus non semper augeat quod conparat, aliquando inprobet cui conparatur. inde est: di meliora piis, inde est: melioribus opto auspiciis. lege diligenter, plura ipse repperies. sed nonne miraris, obsecro te, in hac causa Maximianensium, ex qua tibi ad omnia nunc statui respondere. nec huius mihi defuisse locutionis exemplum? in illa quippe luculentissima et facundissima sententia concilii Bagaiensis: inuenta est, inquiunt, causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens inrepat uirus, ut conpendioso dolore natum decidat uulnus. certe secundum regulam tuam 'salubris', non 'salubrior' dicere debuerunt; neque enim illud salubre, sed perniciosum erat, ut per cuncta membra pestilens uirus inreperet. salubrior ergo erat causa, ut conpendioso dolore natum decideret uulnus, quamuis non esset salubris, sed contra exitiabilis, ut per cuncta membra pestilens inreperet uirus. sic traditionem probabilius nos uobis obicimus, quamuis eam uos nobis non probabiliter obiciatis.

LVI. 66. Iam illud quod in Siluanum Cirtensem episcopum uestrum dixi, fuisse traditorem municipalia gesta testantur

5 epist. Cresc. cf. pag. 489, 28 7 III 73, 85 sqq. 10 Uerg. Georg. III 513 11 Aen. III 498 sq. 16 Sententia concilii Bagaiensis 27 cf. Petil. I 21, 23

1 loquutionis *WZ* 2 dictum *scripsi* factum *codd. v* 4 orribilius *W* et probabilius *om. W* 10 di] de *Ym1* dii *Zv* 12 reperies *WXYm1Z* 14 loquutionis *WXZ* 15 Bagaiensis concilii *v* 17 inrepat uirus] inreparturiis *W* inreparaturus *R* ut *post* dolore *exhibet Zm1* conpendio suo *W* 18 decidit *Xm1* 20 ciosum *euan. W* 21 inrepe *euan. W* 26 in *om. v* irtensem *euan. W* circensem *R* 27 a gest *euan. W*

ibidem apud Cirtam a curatore rei publicae Munatio Felice confecta. nam sicut ibi scriptum legimus, posteaquam apertum est ad bybliothecam, inuenta sunt ibi armaria inania. ibi protulit Siluanus capitulatam argenteam et lucernam argenteam, quod diceret se post arcam eas inuenisse. cui Uictor Aufidii dixit: mortuus fueras, si non eas inuenisses. Felix autem curator cum ei dixisset: 'inquire diligentius, ne quid hic remanserit', Siluanus dixit: nihil hic remansit, totum hoc eiecimus. quae gesta cum apud acta Zenophili consularis recitarentur eisque insererentur inter alia testium multa documenta, quaesiuit consularis: quid amministrabat tunc Siluanus in clericatu? Uictor respondit: sub Paulo episcopo orta persecutione Siluanus subdiaconus fuit. huic tu publicorum gestorum euidentissimo documento quo minus credatur, magnum aliquid tibi uideris opponere, quia commemoras sententiam, quam dixit in Caecilianum uelut puniens traditores, et argumentaris fieri non potuisse ut traditor fuerit, qui traditionis tam seuerus ultor extiterit: quasi aliquid seuerius uidebatur illis nequissimis senioribus, quando in occidendam Susannam tanta instantia saeuiebant, cum eorum conscientia ipso flagitio foderetur, quod se in illa punire uelle fingebant. sed omittamus talia. quid

2. 12 Gesta apud Zenophilum (III 29, 33) 17 cf. epist. Cresc. et III 27, 31 20 cf. Dan. 13, 5—62

1 circam *WXm1Ym1R* munacio *R* 2 ibi scriptum sicut *Zm1* apertum] peruentum *Ym2Rv* 3 ad] in *III 29, 33* bibliothecam *WZv* 4 capsulam *Ym2R* 5 quod] quo *XYm1RZ* qui *Ym2* 6 archam *XRZ* inuenisse eas *R* eas *deest III 29, 33* ausidii *YR* 7 eas] illas *III 29, 33* inuenisse *W* 8 nequit *R* 9 *pr.* remansit *R* 10 iacta *Xm1* 11 zenophyli *X* inserentur *WXm1Ym1* 12 quid] qui *R* administrabat *Ym2Rv* quidnam ministrabat *Xm2Z* 13 clericatum *WYm1* clero *Gesta* 14 persecutio (percutio *W* persequutio *Y*) est *WXm1YRv* est persecutio et *Gesta* 15 subdia nus *W* diaconus *Z* 17 qui cummemoras *W* 18 et] ac *v* 20 extiterat *Ym2R* uideatur *v* 22 cum] cu *W* 23 illam *YR* talia] alia *WZ* quid *del. Ym2, om. R*

Felicianus? numquid non cum Primiano nunc damnat, quod cum Maximiano ipse commisit, sed plane meliore sententia correctior, non inpudentior? quod Siluanus si facere uoluisset, non in Caeciliano falsam, sed in se ipso ueram traditionem salubri emendatione damnasset et ad Caeciliani innocentiam etiamsi non episcopus, tamen correcta prauitate transisset, si Felicianus ad Primianum, quem similiter, ut ille Caecilianum, damnauerat innocentem, potuit tamen sine macula Primiani uel sua cum episcopali etiam honore transire.

67. Nec illud, quod dixi: nescio quos traditores, quos uestri maiores arguebant, si ueraciter arguebant, debuisse conuincere, sic acceperis, tamquam hoc apud se ipsos facere debuerint. sic enim respondes, quod fecerint et ideo nostros perdidisse baptismum iudicauerint. lege prius diligenter contra quod scribis, et aut intellege quae dicuntur aut noli quod intellegis uertere in aliud. ego dixi non apud uestros, sed apud ecclesias transmarinas, quibus innocentes illi uidebantur qui arguebantur a uestris, eos debuisse conuinci. nam et Maximianenses conuictum sibi uidentur damnasse Primianum, sed non apud eos, qui longius positi et a gratia uel inuidia remotiores tale de illo possent ferre iudicium, quod uniuersae parti Donati facile probaretur. nunc uero damnauerunt eum centum, et amplius quam trecentis absoluendum reliquerunt, apud quos ipsi periculum damnationis incurrerent. eis quippe tam pluribus suam debuerunt persuadere sententiam, ut ipsi cum eis intus essent, Primianus autem foris, si damnatus paenitentiam respuisset. si autem hoc tam maiori numero collegarum et tot suae

10 Petil. I 22, 24 13 cf. epist. Cresc.

2 ntia corre *euan.* *W* 3 si facere] si stare *ex* sistatacere *R* e uoluis *euan.* *W* 4 non] et non *W* *pr.* in *om.* *R* 6 si] sicut *Ym2Rv, cf. p. 562, 20* 9 suam *WXm1Ym1* 10 ne *Ym1* 12 sic] si *WXm1Ym1R* ipso *WXm1Ym1* 13 facere] stare *R* sic enim—iudicauerint *om.* *R* 18 debuisse*** (nam *eras.*) *W* 21 posset *WYm1R* 24 tam pluribus] et au (am *Y*) pluribus *WXm1Ym1* et pluribus *Ym2R* 26 imianus *euan.* *W* 27 si aute *euan.* *W* tamen *WXm1YR* numerum *WXm1Ym1* collegatum *R*

communionis ecclesiis per totam Africam diffusis persuadere non possent, aut sententiam suam consilio saniore rescinderent, in qua falli sicut homines de homine potuerunt, aut, si uera eius crimina sine ulla dubitatione didicerant, quae tamen persuadere tanto pluribus ceteris non ualebant, nocentem scientes tolerarent prudentius et patientius, quam se a tot innocentibus, qui ista nescirent, impio schismate separarent. tenerent enim illam beati Cypriani plenissimam caritatis pietatisque sententiam, qua dicit: *nam etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus.* quod quidem illis tunc prodesset, si in ecclesiae catholicae gremio purgati purgamenta tolerarent, quae ante tempus separare non possent. sed quod eos dicimus in hac erroris uestri societate, quam ueram ecclesiam esse arbitramini, facere debuisse, hoc maiores uestri in illa perspicue uera, in cuius unitate fuerunt, ne ab illa separarentur, facere debuerunt. sicut enim quilibet partis uestrae homo causam Primiani prorsus ignorans tamen, quamuis a centum Maximianensibus damnatum, simpliciter innocentem credit eum, qui tanto pluribus se probauit, ita etiam in communione catholica, quem causa Caeciliani latet, non inmerito sibi innocentem fuisse persuadet eum, qui non solum per Africam, uerum etiam per tot gentium christianarum terras tanto pluribus episcopis ceteris uel innotescere innocens potuit uel occultari nocens, apud quos aut ab agnoscente meruit absolui aut non meruit ab ignorante damnari aut

9 Cypr. epist. 54, 3

1 eccleiis *W* titam *WYm1* 2 concilio *Wm1* saniori *Ym2R* 6 tolerarem *Xm1* 9 esse in ecclesia *R* 10 debet] *add.* aut *Cypr.* 11 uestra *R* ut] aut *WXm1Ym1* zizaniam *Ym1* ecclesiam *R* 12 illos *Ym1* 13 purgatis *WYR* 14 tolerant *X* separarent *WYm1* 15 societatem *WYm1* 17 uera in] ueram *Xm1* 20 accentum *WR* 21 eum *om. R* 22 quem (em *in ras. m2*) *X* em causa *euan. W* 23 fuisse *euan. W* eum] cum *WXm1Ym1R* 24 uerum] sed *XZ* christianas cum *R* 26 occultare *Wm1* ab *om. WYm1* 27 solui *XZ*

corrupto iudice contra quam meruerat absolutus non potuit aliis, qui non iudicauerant, demonstrari. uos igitur sacrilega separatione ab unitate populorum innocentium tot tantorumque separamini, qui cum in hac causa iudices esse non possent, aut ullos hinc fuisse iudices aut utrum hinc aliquid uel quid iudicatum sit nescierunt aut electis iudicibus potius quam uictis litigatoribus crediderunt.

LVII. 68. Hinc docetur in eo etiam, quod ex illa mea quadripertita distributione ultimum tibi — neque enim aliud poteras — elegisti, quam facile superemini. dixi enim, quod, si documenta criminum traditionis fuerint ex utraque parte prolata, aut utraque sunt uera aut utraque falsa aut nostra uera et uestra falsa aut nostra falsa et uestra uera. et cum in tribus superioribus facillimam nostram uictoriam demonstrassem, in quarta quoque uos uinci aut minus intellexisti aut, quod magis credo, ne ab aliis intellegeretur, nescio quibus umbraculis id conatus obtegere de argumentationis genere disputandum putasti; unde tecum alias, si opus fuerit, fortasse tractabimus, ne tempus nunc rebus non necessariis insumamus.

LVIII. 69. Proinde attende, utrum ualeam in illo perspicuo speculo uestro, hoc est in causa Maximianensium, etiam hoc demonstrare. namque mortuis omnibus, ⟨a quibus⟩ et apud quos haec gesta sunt, fieri aliquando poterit, ut inter uestros et illorum posteros quaestio communionis agitetur. dicturi sunt illi a maioribus suis ferme centum uel amplius episcopis damnatum esse Primianum et illam primo quae apud Cartha-

10 cf. III 57, 77. Petil. I 21, 23

1 meruat *W* 2 iudicauerunt *v* 5 ullos *scripsi* nullus *WXm1Ym1* nullos *cet. v* quid] qui *W* 6 nescierint *Z* 7 uitis ligatoribus *Ym1* 10 eglegisti *Wm1* 11 ex utraque parte fuerint (*tr.* fuerint parte) *Z* 12 sunt *om. R* 15 quartam *W* quar *R* quarto *v* uince *Xm1* uici *Z* 17 obtegere] intellegere *R* 18 tecum *scripsi* et cum *WXm1Ym1R* etiam *Xm2Zv* cum *Ym2* aliis *R* 19 tractauimus *WYm1* us nunc r *euan. W* nunc] nec *Ym1*, *om. R* cessariis *W* 20 ende ut *euan. W* 21 est *om. R* 22 a quibus *suppleui* et *om. W*, *del. Ym2* 23 feri *R* potuerit *WXYm1Z* 26 primum *XZ*

ginem, deinde aliam quae apud Cebarsussi contra eum conscripta est sententiam prolaturi; contra uestri concilium Bagaiense recitabunt. flagitabunt illi, ut diluta esse doceantur crimina Primiani, quae suorum maiorum sententia continentur. nonne multo iustius dicent uestri: 'haec crimina, quae obicitis iam mortuo, si uera sint, hoc probate, quod ad maiores nostros ea detuleritis, quod eis haec uera esse ostenderitis. quod si facere conati estis nec implere potuistis, maiores ipsos nostros inquinare non poterant aliena crimina quamuis uera, quae illis non fuerant demonstrata; quanto minus, si ea nec conati estis ostendere! unde igitur ad nos causae illius reatus transire potuit, qui nec ipsos, qui cum Primiano tunc uiuebant, ignoratus et non probatus inuoluit? uos itaque schismatis reos perspicua ueritate conuincimus, quos a nobis fratribus uestris propter aliena crimina, quae tunc maioribus nostris demonstrata non sunt, quando fuerant demonstranda, separatos uidemus.' si hoc iustissime dicturae sunt plebes et clerici eorum locorum, ex quibus erant trecenti et decem, qui contra Maximianenses Bagaiense concilium condiderunt, si hoc, inquam, recte dicturi sunt Afri Afris, Numidae et Mauri quam plurimi paucis Byzacenis et prouincialibus, quanto iustius de criminibus, etiamsi uera essent, nescio quorum in Africa traditorum haec dicit Afris orbis terrarum, cum praesertim et in Africa ipsa ecclesia catholica tanta sit, ceteris gentibus unitatis uinculo sociata, quae nihilominus clamet: 'documenta etiam criminum alienorum,

3 deluta *Ym2* 5 iam *scripsi* etiam *codd. v* 6 mortuos *W* mortuus *Ym1* mortuis *Ym2R* ad] a *WYm1* uestros *Xm1* 7 ostenderitis esse *Rv* 10 demonstratam *Ym1R* quanto minus] hominibus *WXm1YR* eam *WXm1Ym1R* 11 causae illius] causa ciuilius *WY* causae ciuilis *Xm1* causa ad nos ciuilius *R* 12 ignoratos et non probatos *Ym2R* 13 non *om. v* 16 non sunt *om. R* 16 demus si ho *euan. W* 17 plebis *Ym1* locor *euan. W* 19 baienense *R* 20 Numidae—prouincialibus *del. Xm2, om. Z* numidaest mauri *WXYm1* numidae numidae mauris mauri *Ym2R* qua *R* ibizaceonis *WYm1* ibi bizaceonis *X* bizaceonis *R* 21 de] et *WXm1YR* 23 orbis terrarum afris *Zm1* 24 tanto *Ym2R* 25 clamet *scripsi* eamet *codd., del. Ym2, om. v*

quae mihi nunc conaris ostendere, non faciunt reos populos gentium, quibus quando debuerunt non demonstrata sunt, ⟨uel quia non potuistis⟩ uel quia non curastis. a quibus populis in hac causa innocentibus si me dissociauero pro criminibus alienis, innocens esse non potero a sacrilego crimine schismatis. proinde et plurimum ualeatis et nunc mihi haec uera esse doceatis: damnamus mortuos traditores, uiuos non deserimus innocentes.'

70. Cum ergo dixerim: sed si qua uera essent uestra documenta, ecclesiae, hoc est catholicae, uos ea probare debuisse, ut uos intus essetis, illi autem quos conuinceretis pellerentur foras, quid est quod respondere uoluisti ideo separationem factam, quod nos foras essemus propulsi, uestri autem in ecclesia plenaria et catholica remanserunt? hoc si totidem uerbis uobis Maximianenses dicant, quid respondebis nisi nec refelli dignos, sed tantum rideri, qui ecclesiam plenariam cum episcopis iam minus quam centum contra tantam numerositatem ac multitudinem, cui amplius quam trecenti praesident, audeant adfirmare, cum per omnes Africae regiones, ubi Maximianenses sunt, non desit etiam communio Primiani, per alias autem multo plures latioresque Africae partes unum Maximianensem nemo repperiat nisi uix forte peregrinantem? quo igitur ore contra ecclesiam a solis ortu usque ad occasum promissam uoce ueritatis et redditam audes ecclesiam plenariam dicere partem Donati, cum ipsa non sit nisi Africae, illa uero cum tot gentibus sit et Africae? 'sed uidelicet ista illam misit foras.' ne, quaeso, tu istam uocem mittas foras: in facie est frons hominis, non

9 Petil. I 22, 24 13 cf. epist. Cresc. 24 cf. Ps. 49, 1

2 uel—potuistis *addidi* 5 sacrilegio *R* 6 *pr.* et] ut *v* si *Ym2*, *om. Ym1* 7 mortuus *Ym1* 9 dixeris *WXm1YR* sed *om. Z* quam *X* 13 quo *Z*, *euan. X* 16 i nec refelli *euan. W* refellis (*W*)*Xm1Ym1R* 18 contractantam *W* 20 desint *WYm1* 21 priamiani *Xm1* 22 reperiat *WR* 23 quod *Wm1* 24 ocasum *W*

sub umero. ergone ista illam misit foras? non uides, si illa mittatur foras, de qua dicit deus ad Abraham: in semine tuo benedicentur omnes gentes, de qua praedictum legitur, quod erit in nouissimis diebus manifestus mons domini et uenient ad eum uniuersae gentes, de qua praedictum canitur: commemorabuntur et conuertentur ad dominum uniuersi fines terrae et adorabunt in conspectu eius uniuersae patriae gentium, de qua praedicatur, quod in toto mundo fructificet et crescat, quam ipse dominus dicit dilatari per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem, non, inquam, uides, si haec mittitur foras, eam cum lege dei, cum prophetis, cum psalmis, cum apostolis, cum ipso euangelio, cum toto denique testamento et cum ipso herede mitti foras?

LVIIII. Quod nefas si attendis, si perhorrescis, si contremescis, uide ubi sitis et redite intro, quoniam non misistis, sed uos potius existis foras. uide, quid faciat animosa caecitas. dicitur, quod Maximianus Primianum miserit foras, et ridetur; dicitur, quod pars Donati labores apostolorum per uniuersum mundum fructificantes et crescentes misit foras, et non exhorretur.

71. Ne quid sane fallaris aut fallas, quoniam id, quod tam crebro commemoraui, non aduertens uel te aduertisse dissimulans dixisse me adfirmas non esse frumenta dominica quam ego ecclesiam catholicam sic adserui, quomodo eam non

2 Gen. 22, 18 4 cf. Esai. 2, 2 6 Ps. 21, 28 9 cf. Col. 1, 6 10 cf. Luc. 24, 47 24 cf. epist. Cresc.

1 humero *XYm2Zv* umere *R* ego ergone *Wm1* istam *WYm1* istam illa *Z* *alt.* illam *WYm1* 2 dominus *v* habraham *W* abraam *R* 4 mons domus domini *Z* 6 commemerabuntur et couertentur *W* 8 praedicitur *Ym2R* 10 ierusalem *R* iherusalem *Z* 13 testamento *euan.* *W* 14 foras uide (*del.*) quid (*del.*) fac//////////od *W* 15 *pr.* si] sit *WYm1R* sin *Xm1* perorrescis *R* contraemesc////// *W* contremiscis *Ym2Zv* 16 credite *Ym1* 17 animosa] animositas *XZ* 18 dicitur (it *s. l.* *m2*) *X* 22 quoniam] quod *Ym1* 23 dissimulas *WXm1* 25 non] nunc *Xm2Zv*, *del.* *Ym2*, *om.* *R*

adserit scriptura diuina, frumenta sola in horreo recondentur, nunc ecclesia tamquam area cum palea trituratur. hoc est quod uos urget ac premit et nisi corrigamini extinguit, quia huius areae paleam, quod uos esse monstrastis, non uos posse tolerare dixistis, purgatum frumentum inpudenter uos esse finxistis, ac sic ex ipsa area uanis calumniis turbulenti, tamquam leuissimus triturae puluis per inane sublatus, ante nouissimum uentilationis tempus existis. uox denique adrogantissima atque falsissima uestra est illa, non nostra: quid paleae cum frumento? quod de somniis uanorum et reuelationibus prophetarum Hieremias ait, et tamquam de nobis et uobis dictum sit, Parmenianus hoc scribit. quaere quoque a Maximiano; nihil aliud de se dicet. non enim est alius impiae superbiae tumor apud omnes, qui se a Christi unitate discindunt, quam se solos christianos esse iactare et damnare ceteros non solum quibus eorum lis nota est, uerum etiam quibus eorum nec nomen auditum est.

LX. 72. Iam illud quam eleganter tibi uisus es dicere, quod, cum ego de testamento dei dixissem: nunc undecumque prolatum est recitetur, respondendum putasti, quod iam hoc confessionem criminis habeat et ideo dixerim: a quocumque prolatum est recitetur, quia apud me constat et a nostris exustum et a uobis seruatum atque prolatum. ita uero si ueritate confisus a Maximiano uelis proferri

9 Hier. 23, 28 12 cf. Parm. III 3, 18—19 19 Petil. I 23, 25 20 cf. epist. Cresc.

1 orrea *R* 2 ecclesiam *WXm1R* 3 urguet *YR* 5 tollerare *R* 6 si *R* ex] e *Xm1* area] orrea *R* calumniis (nii *in ras. m2*) *X* turbulentis *WXm1Ym1v* et turbulentis *Ym2* teturbulentis *R* 9 adque *R* uestra est illa—12 uobis dictum sit *hoc loco om. R, cf. ad cap. 66, 83* uestrae *R* 10 frumento] tritico *Z* 11 iheremias *Z* 12 et de *R* scribo *WYm1* 13 dicet *scripsi* dicit *codd. v* est enim *Ym1Rv* 14 impius *R* a Christi unitat *euan. W* 15 et damn *euan. W* 16 quibus *om. Z* 18 iam *scripsi* nam *codd. v* es] est *WYm1R* 19 de *om. R* unde quae *R* 21 ideo (o *m2*) *X* 24 confixus *YR*

codicem legis, unde recites Dathan, Core et Abiron, qui uiui terra dehiscente submersi sunt, quibus istum Bagaiensis sententia conparauit, non eo firmius contra illum recitabitur, quia in eius codice repperitur? quod ergo dixi: testamentum undecumque prolatum est recitetur, non est confessio criminis, sed fiducia ueritatis. quid enim commodius, quid praeclarius quam ut, si fieri potest, quod aduersus te legatur a te proferatur? non quia ego non habeo pro me, sed facilior est certiorque conuictio, ut tu habeas contra te quod pro te, si corrigaris, fiat.

73. Contra uniuersitatem uero ecclesiae quia te inania repetere libuit, etiam hic tibi respondeo. sicut in Africa pars Donati uos estis, a quibus apparet partem Maximiani schisma fecisse, quoniam non est per totum Africae qua uos estis, uos autem et in regionibus in quibus illa est non deestis — nam et alia schismata facta sunt ex uobis, sicut Rogatenses in Mauritania Caesariensi, Urbanenses in quadam Numidiae particula et alia nonnulla, sed ubi praecisa sunt, ibi remanserunt; et hinc eminet eos a uobis exisse, non uos ab ipsis, quia uos etiam in his terris estis ubi ipsi sunt, illi autem, quaquauersus uos estis, non nisi forte peregrinantes inueniuntur —, sic ecclesia catholica, quae, sicut ait Cyprianus, ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendit, ubique

1 cf. Num. 16, 31 11 cf. epist. Cresc. 22 cf. Cypr. De cath. eccl. unitate c. 5

1 datan corae *X* chore *Z(v)* 2 deiscente *R* bagaiense *Wm1* bagaiensi *Wm2Y* pagagensi *R* 3 eo *om. R* 4 reperitur *WXYm1Zv* testamento *R* 7 quod] quam ut *WXm1Ym1*, *del. Ym2*, *om. R* 8 legatus *YR* ad te *R* proferatus *Ym1* 11 quia] quę a *Ym1* 12 in] im *Xm1* 13 aparet *R* maximiani (ni *in ras. m2*) *X* 14 totum *om. YRv* per africam *Ym2(v)* 15 uos autem *om. R* non deestis] unde estis *R* 16 et alia sch *euan. W* sint *Xm1* rogatensem *WXm1Ym1R* rogatense *Ym2* 17 in Ma *euan. W* Caesareensi *v* urbanense *Ym2* numidia *WXm1Ym1* 18 et talia *W* 19 eminet *scripsi* enim et *codd.* enim <appar>et *v* 23 per] in *Cypr.*

sustinet scandala eorum, qui ab illa uitio maxime superbiae praeciduntur, aliorum hic, aliorum alibi atque alibi, qui partes suas ostentantes dicunt: ecce hic est Christus, ecce illic, quibus ne credatur ipse praemonuit. non enim ostendunt uiam, de qua prophetatum est in psalmis: ut cognoscamus in terra uiam tuam, in omnibus gentibus salutare tuum, sed suae communionis quisque regiones, ecce hic, ecce illic. ubi enim cadunt, ibi remanent, et ubi separantur, ibi arescunt. unde ipsa de qua praeciduntur etiam in eas terras extenditur, ubi iacent illa in sua quaeque regione fragmenta; in illa uero singula quacumque ipsa distenditur non sunt, quamuis aliquando uix rarissima folia ex eorum ariditate uentus elationis in peregrina dispergat.

LXI. 74. Haec igitur ecclesia, quae, ut eiusdem identidem uerbis utar, ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendit, ad multas etiam barbaras gentes extra orbem Romanum crescendo peruentura est. quod et te inquisisse et comperisse arbitror, ut diceres: *omitto gentium barbararum proprias religiones, Persarum ritus, sidera Chaldaeorum, Aegyptiorum superstitiones, deos magorum, ut omnia ista non sint, quia prouidentia dei in christianum nomen totus cotidie uertitur mundus.* haec tu uera dixisti, et sic impletur promissio quae dicta est Abraham: in semine tuo benedicentur omnes gentes. 'omnes' inquit 'gentes', non dixit: 'omnium gentium omnes homines.' unde necesse est non solum fecunditate

3 Matth. 24, 23 5 Ps. 66, 3 15 cf. Cypr. De cath. eccl. unitate c. 5 18 epist. Cresc. cf. III 65, 73 23 Gen. 22. 18

1 maximae *WXY* 2 alibi illos qui *Ym2R* 3 suos *Wm1* 4 ne] nec *R* 5 salmis *W* 7 salutarem *W* 8 illic] *add.* remanent *Z* ibi] illic *Z* 10 quaeque in (*om. R*) sua *Rv* 11 in *del. Xm2, om. Z* quecumque *W* quaecumque *Ym1* quocumque *Z* 12 sunt] *add.* sed *R* 14 itidem *R* 16 multa *W* gent////////tra *W* 17 quod—inquisisse] qu////////e *W* et te] ecce *Xm1Ym1* te *Ym2R* 18 arbitros *Ym1* barbarum *WXYm1* 19 religiones *scripsi* regiones *codd. v* caldeorum *Y* aegiptiorum *W* 21 prouidentiam *WXm1* per prouidentiam *Xm2Z* 23 a.braham *W* ad abraham *Xm2Z* 25 solum *om. WXm1YR*

crescentis ecclesiae, uerum etiam permixta multitudine inimicorum eius, per quos pietas eius exerceri et probari possit, usque in finem iudiciariae separationis totus orbis impleatur. sic commemoratum est hoc testamentum et ad filium eius Isaac domino dicente: et statuam iuramentum meum, quod iuraui Abraham patri tuo, et ampliabo semen tuum tamquam stellas caeli, et dabo tibi et semini tuo omnem terram, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, sic et ad nepotem eius Iacob: et erit semen tuum sicut harena terrae et dilatabitur supra mare et in africum et in aquilonem et ad orientem, et benedicentur in te omnes tribus terrae. 'supra mare' autem plerumque scriptura cum dicit, occidentalem partem solere significari nouit qui legit. huic tu testamento si prolato consentire uoluisses, non in solo africo remansisses.

75. Non ergo nobis communicant, sicut dicis, Nouatiani Arriani Patripassiani Ualentiniani Anthropiani Appelliani Marcionitae Ofitae ceteraque, ut uerbis tuis utar, *nefariarum pestium, non sectarum, sacrilega nomina.* uerumtamen ubicumque sunt isti, illic catholica, sicut in Africa ubi et uos, non autem, ubicumque catholica est, aut uos estis aut haeresis quaelibet illarum. unde apparet, quae sit arbor ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendens et qui sint rami fracti, non habentes uitam radicis atque in suis quique iacentes et arescentes locis. sed si non permanserint in

5 Gen. 26, 3—4 9 Gen. 28, 14 17 cf. epist. Cresc. 19 epist. Cresc. 23 cf. Cypr. De cath. eccl. unitate c. 5 26 Rom. 11, 23

1 crescentes *Ym1* 2 probare *WXm1Ym1R* 3 usque (us *in ras. m2*) *X* 4 testamento *WXm1Ym1R* 5 meum] eius *R* 6 ad abraham *Z* amplificabo *R* 9 ad *om. R* 10 arena *Ym1R* 11 et in africum—13 supra mare *om. W* 14 degit *WXm1Ym1* 15 noluisses *WXm1YR* sola africa *Ym2R* 18 antropiani *WXYZ* antroniani *R* Patriciani *v* Apellitae *v* 20 icumque *euan. W* 21 n[on au]tem (on au *euan.*) *W* 26 crescentes *WYm1R*

infidelitate, sicut de Israhelitis dicit apostolus, inserentur; potens est enim deus iterum inserere illos, non ut iterum accipiant sacramentum baptismatis, quod iam tractum ex arbore non mutarunt, sed ut reuiuiscant ex radice caritatis et unitatis, a qua separati sterilitate animositatis arescunt; sicut rursus inserendos putastis Praetextatum et Felicianum, quos secum praeciderat Maximianus, nec praecisorum baptismum reprobastis. quibus uere aliquid praestaretis, si non eos fragmento uestro, sed et uos et illos radici catholicae redderetis.

LXII. 76. Iam uero ad illud quid respondeam, quod tibi uisus sum dixisse pro uobis, quoniam dixi non prodesse baptismum eis qui ab unitate discedunt, inesse illis tamen hinc probari, quod redeuntibus non restituitur? firmasti enim et uos hoc dicere, quod maioribus nostris ad ecclesiam non redeuntibus baptismus quem ibi acceperant non profuerit. hoc si diceretis, nihil inter nos aliud quaereretur, nisi quae sit ecclesia ubi baptismus prosit. sed uos non dicitis in nobis baptismum esse ac non prodesse, sed dicitis omnino non esse, quod ab eis acceperimus, qui eum discedendo perdiderant. unde nec potuisti respondere nec poteris ad illud, quod a me positum est, inesse baptismum discedentibus hinc probari, quia redeuntibus non restituitur. si enim baptismum Felicianus a uobis recedendo perdiderat, cur non denuo rediens baptizatus est, ut ei quod perdiderat redderetur? ipse denique Maximianus si ad uos redeat, non baptizatur, quod deberet utique, si

11. 14 cf. epist. Cresc. 12. 21 cf. Petil. I 23, 25

1 istrahelistis *W* israhelistis *X* 4 *alt.* ex] e *Xm1* 5 sterelitate *W* sterilitatem *Ym1* 7 maximianum *WYm1* praec(-t-*R*)iosorum *WR* 8 uero *W* 9 frumento *WXm1YR* fracmento *Xm2* 11 uero] ueo *X* respondeamini *WXm1Ym1* respondeam nisi *Xm2Z* 12 dixisse] dicis esse *Xm2Z* baptismus *Ym1* 15 non *om.* *WXm1YR* 16 hoc (o *in ras. m2*) *X* 17 queretur *Zm2* 21 responder///////////teris *W* a me] ante *YR* 22 baptis[mum] *W* 23 restuitur *W* 24 nobis *Xm1* 26 baptizatus *Ym1R*

perdiderat baptismum. tua quippe uerba sunt, quod in eius schismate sententia damnationis retenti simul et baptisma et ecclesiam perdiderunt. sicut ergo eis redeuntibus redditur ecclesia, reddatur baptismus; baptizentur, inquam, redeuntes, si baptismum amiserunt abscedentes. hoc quia non facitis, etiam uos fatemini ab ecclesia recedentibus inesse baptismum nec prodesse. dant ergo sicut habent, id est ut et ipsis, qui ab eis extra ecclesiam sumunt, insit baptismus nec tamen prosit. unde sicut illis redeuntibus non redditur quod non amiserunt, ita et illis non dandum est quod acceperant, sed agendum cum eis, ut per ecclesiam prosit utrisque quod extra ecclesiam inesse potuit, non prodesse. ac per hoc nec pro uestro errore aliquid dixi et ei quod dixi non respondisti.

LXIII. 77. Adiungis etiam de horto concluso et fonte signato, quod omnino unde dictum sit non intellegis. *si conclusus est,* inquis, *hortus et fons signatus, quomodo qui extra foris est positus et ab horto, id est ecclesia, et fonte eius, id est baptismate, separatus, potest dare quod non habet?* interroga Felicianum, utrum in horto concluso fuerat, quando illi reditus quasi ad eundem hortum conclusum dilationis ianua pandebatur. an forte exinde furatus est fontem, ubi laicos suos in Maximiani schismate baptizaret? quod si ita est, ubi tunc uestri suos abluebant? an eos pariter illa dilatione distulerunt, donec fures illi ad hortum cum fonte remearent? tunc non erant isti pseudoprophetae, quando de Primiani criminibus mentiendo deceptos ad suum sacrilegium traducebant, lupi rapaces, quando seductos de grege Primiani

1 cf. epist. Cresc. et III 15, 18 15 epist. Cresc. cf. I 34, 40 et Cant. 4, 12

2 scismate *W* retenti *v* recenti *WXm1YR* recentorum (*sic*) *Xm2* trecentorum *Z, cf. III 15, 18* baptisma et] baptismae *WXm1* baptisme *Ym1* 3 eis] illis *Z, euan. in X* redditus *Ym1* 4 inquam] quam *WYm1* 5 si] sibi *W* 7 ipsi *WXm1Ym1R* 9 *alt.* non *om.* *WXm1Ym1R* 12 ac] hac *W* 13 *pr.* dixi] dixit *WXm1* 14 orto *WR hic et YZ passim* 21 pandebantur *Xm1Ym1*, *euan. W* 23 suos] uos *XYm2RZv* 25 seudoprophete *R* de *om.* *WXm1YR*

ad suae concisionis particulas pertrahebant? negas eas quas dixi tyrannicas uestrorum in fundis alienis dominationes et bacchationes ebrietatum: nega quantum potes; non uereor, ne propterea nobiscum uos pigeat concordare. non in uos tale aliquid dixi, qualia Maximianenses damnati a uobis audire meruerunt. negas furorem circumcellionum et praecipitatorum ultro cadauerum cultus sacrilegos et profanos; non tamen negas, cum Aegyptiorum admodum exemplo pereuntium funeribus plena essent litora, quibus in ipsa morte maior est poena, quod nec ipsam inuenerunt sepulturam, his uos insepultis cadaueribus inhaesisse. ibi enim iacebant Praetextatus et Felicianus; aut si apud uos reuixerunt, quid de baptismo agitis, quem tunc mortui tradiderunt?

LXIIII. 78. Dicis me non seruasse pacem ac lenitatem, quam principio litterarum mearum promiseram, quod satanan Petilianum appellauerim. ego non Petilianum nec quemquam hominem in parte Donati, sed ipsum errorem partis Donati satanae comparaui, ex cuius laqueis homines quos diligo cupio liberari. nam lege consideratius, inuenies. quamquam etsi aliquid durius dixi, lege quae ipsi non in errorem Maximianensium, sed in ipsos homines dixeritis. Felicianum ergo Petilianus imitetur et mihi pacem desideranti non irascatur.

79. Tibi certe ipse non suscenseo, quod mihi ex obliquo Manicheos obiciendos putaueris propter errorem adulescentiae meae. unde non tam doleo de praeterita infelicitate mea quam gaudeo de perpetua gloria liberatoris mei. et tamen, si placet,

2 cf. epist. Cresc. et Petil. I 24, 26 6 cf. epist. Cresc. 8 cf. Sententia concilii Bagaiensis 14 cf. epist. Cresc. et III 78, 90 17 cf. Petil. I 26, 28 23 cf. epist. Cresc. et III 79, 91

2 in fundisne *Ym2R* dominationis *WYm1* 3 bachationes *Y* bagationes *R* potest *WYm1* uereo *WYm1* 6 meruerant *Ym1* 8 aegiptiorum *W* 9 littora *RZv* 11 inęsisse *Ym1* inhęsistis *Ym2* inesistis *R* 14 hac *W* 15 promisseram *Ym1* satanam *Rv* sathanan *Z* 18 sathanae *Z* quos] quod *Wm1* 19 es quam *euan.* *W* 20 rore *euan.* *W* 22 irascantur *WXm1Ym1R* 23 sic censeo *Xm1* succenseo *Xm2Zv* 24 manichaeos *Y* adolescentiae *Rv* 25 de—gaudeo *om.* *YRv* confidens *suppl.* *Ym2Rv* 26 et tamen] quam *v* placeat *R*

admoneo, ut quaeras et legas, quae et quanta et quomodo aduersus Manicheorum pestilentissimam haeresem scripserim. ibi uidebis, qua fide contra eos christianam defenderim ueritatem eorumque fallacias quanta perspicuitate destruxerim, et noli esse aduersus me incredulus, cum Felicianum credas Primiano fideliter inhaesisse, qui pro Maximiano tanta crimina in eum sententia damnatoria dixerit, contra eundem uero Maximianum et ab eo dissociatus aliquid forsitan scripserit, in quem non, sicut ego in illos, adulescens laicus catechumenus inciderat, sed senex senem ei, cui nunc adiunctus est, aduersarium episcopus episcopum fecerat. unde cum ego epistulam primatis nostri, quia fecisses sub eadem urbana obliquitate mentionem, quam de me ille scripsit iratus, cum in episcoporum concilio probare quod intenderat urgeretur, eius ipsius sententia se corrigentis et de hac re ueniam postulantis legam esse damnatam, tu quaere utrum possis legere, ubi correctus damnauerit Felicianus quae non accusans, sed damnans dixit in Primianum, uel saltem ipse Primianus euacuauerit quae damnans dixit in Felicianum. quod si inueneris, nec sic par erit causa, quia ille accusationem instituerat, quam falsam esse peruidens cum ueniae postulatione damnauit, non aspernans emendationis humilitatem dignitate primatus, sed potius recolens prudens quod scriptum est: quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus et coram deo inuenies gratiam, isti autem non inuicem apud alios accusauerant, sed

12 cf. epist. Cresc. et III 80, 92 23 Eccli. 3, 20

1 ammoneo *XYm1* 2 manichaeorum *YZ* haeresim *v* 3 ubi *X* uidemus *WXm1Ym1* 5 aduersum *XZ* 6 proximiano *Ym1R* 7 uero eundem *Z* 9 adolescens *Xm2RZv* catecuminus *WXY* caticuminus *R* cathecuminus *Z* 12 quia fecisses *scripsi* quia fecisse *WXm1Ym1R* quia fecisset *Ym2* de qua fecisti *Xm2Zv, cf.* quod proposuisses *p. 448, 14* 14 urgueretur *Ym1R, euan. X* 15 corrigentes *WXm1Ym1* 17 damnas *Ym1* 18 um saltem (*7 litt.* um saltē) *euan. W* uel *om. WYm1* saltim *Ym1RZ* 19 sic *om. XZ* 21 adspernans *WXm2Ym1R* adspernens *Xm1* 22 dignitatem *WXm1* 24 humil··a (it *eras.*) *Y*

aduersus inuicem iudices sederant. proinde inuicem damnauerunt, damnati concordauerunt. non inuidemus in parte Donati pacem damnatorum, si et Christi pacem non respuant in orbe terrarum.

LXV. 80. Cernis iam, ut arbitror, quam inaniter dixeris, quod uidearis tibi ad omnia respondisse quae mea epistula continentur. si enim propterea respondisti, quia tacere noluisti, non quidem ad omnia, sed tamen respondisti. si autem ad hoc respondisti, ut ea quae a me dicta sunt euacuares, uideo te quidem ad multa respondisse, sed nihil te uideo refellisse. consideratis autem omnibus, quae a me dicta sunt, puto quod facillime intellegas non deuitandae contentionis causa, quae nulla est cum ueritas quaeritur uel non pro uana gloria litigatur, sed causae malae diffidentia tuos nobiscum nolle conferre. ut enim hanc solam Maximianensium causam in medium proferamus, nihil contradici posse nunc saltem fortasse iam agnoscis. unde non mihi adrogans, sicut credis aut calumniaris, uelut inuictam eloquentiam sic eam uolui commendare, sed magis ut intuerentur, qui legerent, talem esse causam, pro qua adserenda uel potius demonstranda nullius sit facundiae patrocinium requirendum.

81. Ecce iam non dico tricipitem bestiam errorem uestrum, quia suauissimus uerborum emendator es, sed dico 'calumniam tripertitam'; nec dico nos ei tamquam tridenti telo ex hac Maximianensium causa debere resistere, sed dico 'tripertita defensione'; nec dico in eorum fronte configite

4 cf. epist. Cresc. 21 sqq. Petil. I 27, 29. cf. Cresc. III 78, 89

1 damnauerant *XZ* 3 si et] sed *R* respuunt *R* 5 in mea *Ym2R* 9 respondistse *W* nil *R* 10 quod puto *WXm1YR* 12 quaeritur uel *Ym2* uel q. *WXYm1Z* uel q. uel *Rv* 13 tuos (*i. e.* episcopos) *WYm1Z* uos *cet. v, cf. III 52, 58 init.* nollem *WXm1Ym1R* 15 contradicere potuisti *Ym2* contradicere tu isti posse *R* 17 ut inuicta *euan.* *W* uoluit *WYm1R* 19 ads(-ss-*X*)erendam *WXm1Ym1* demonstrandam *WXm1Ym1* facundia *WXm1* 21 uestiam *WYm1R* 22 quia] quasi *YR* suauissimas *WYR* emendator es] emendationes *Ym2R* 23 calomniam *R*

aut in ora coartate, sed dico 'eorum inpudentiam cohibete sermonemque reprimite'. numquid, quoniam uerba mutata sunt et ex translatis facta sunt propria, ideo Maximianensium causa mutata est, cuius conpendio sic superamini, ut nihil uobis restet, si aliquando sapiatis, nisi finita peruicaci animositate pacari?

LXVI. 82. Si de communione agitur non peccatorum alienorum, sed diuinorum sacramentorum, communicatum est cum damnatis et dictum est de aliis sacrilegis, qui cum damnato Maximiano communicabant, quod eos sacrilegi surculi non polluere plantaria; si de persecutione agitur, damnatos persecuti estis, animosos persecutionibus correxistis; si de baptismo agitur, in sacrilego schismate datum baptismum suscepistis: quid adhuc inaniter, ne ueritas cognoscatur errorque fugiatur, diuina non intellecta testimonia proferuntur? scriptum est: si quis se putat contentiosum esse, nos talem consuetudinem non habemus. sed nec Restitutus, qui cum Saluio Membresitano propter cellulas et agellos, ut eum locis expelleret, forensi strepitu controuersiaque conflixit, contentiosus habitus est a uobis; quanto minus debet contentiosus putari, qui non pro usurpanda uel auferenda, sed pro communicanda hereditate caelestium eis, qui aliter sapiunt, fideliter disputat! *scriptum est*, inquis: *in aures inprudentis noli quicquam dicere, ne inrideat sensatos sermones tuos.* nolite nobis in aures quasi secretum dicere, si non prudentes putatis, sicut nec Christus in aures Pharisaeorum dicebat, quod tamen ad eos refellendos ipsis audientibus proferebat. palam nobis ostendite, ut si non corrigimur conuincamur, quomodo nos,

16 I Cor. 11, 16   17 cf. cap. 48, 58   23 epist. Cresc.   Prou. 23, 9

1 cohartate *X*   earum *WXR*   in(im-*XRm2Z*)prudentiam *WXYRm2Z*   3 et *om. Z, euan. X*   4 superemini *Xm2Z*   9 sacrilegiis *WYm1R*   qui] quę *Z*   damnatae *WYm1*   11 plantataria *Ym1*   13 scismate *WYRZ*   15 proferantur *Xm1*   16 putat se *v*   17 restitutis *Ym1*   18 salbio *W*   os ut eum *euan. W*   23 quicquam *euan. X*   25 secretam *WYm1R* secreta *Ym2*   26 farisaeorum *W*

si ad unitatem ueneritis, maculet orbis christianus, quos damnatus non maculat Felicianus. scriptum est: noli respondere inprudenti secundum inprudentiam eius, ne similis fias illi. nonne ibi sequitur: sed responde illi contra inprudentiam eius, ne sibi sapiens uideatur? hoc et uos facite; nolite responsione uestra nostrae quam putatis inprudentiae consentire, sed unde possit redargui respondete. respondete, inquam, quomodo baptismum, quod Maximianenses in sacrilego schismate ministrarunt, sine aliqua destructione susceperitis et in ecclesiis, quas Christus per apostolos propagauit, datum baptismum destruatis.

83. Proinde quod in fine epistulae tuae omnia, quae supra latius abs te dicta sunt, breuiter percurrenda arbitratus es, quo lectoris memoriam recreares, eodem ordine accipe, quam nec te nec alios fallere debeas. nam et arrogantiae non est uel quaerere uel adserere ueritatem, et quod numquam putas potuisse definiri, non solum prudentibus et deum timentibus definitum est, sed etiam uos totum, quod sine fine putabatis, Maximianenses suscipiendo finistis. et uos non ad contentionem, sed ad conlationem uocamus, qui Maximianenses etiam forensibus litibus perculistis et in eis, qui in Maximiani schismate baptizati sunt, quamuis nequaquam illic baptizari debuerint, tamen Christi baptismum cognouistis et ecclesiae fontem aliter debere intellegi, ad quem nisi bonus nullus accedit, acceptato baptismo, quem sacrilegi extra dederant, declarastis. et maiores nostros uel sanctam ecclesiam quam tenemus alienis crimini-

2 Prou. 26, 4—5 12 cf. epist. Cresc.

1 maculat *Ym2R* damnatos *WXm1YR* 2 est scriptum est *WYm1* est scriptum *Ym2Rv* 5 prudentiam *WY* uidetur *WYm1* 9 scismate *WYRZ* 10 distructione *R* 12 finem *Xm1* super *WYm1Z* 14 reacrearis *Wm1* recrearis *Wm2Ym1* 15 nec te nec a *euan. W* te nec] tenet *Ym1* 17 a prudentibus *Ym2RZv*, *euan. X* 20 fepensibus *W* ferensibus *Ym1* 21 et] ed *W* sed *Ym1R* sed et *Ym2* scismate *WYRZ* 22 debuerunt *W* 24 aut ad *Wm1* accepto *Ym2R* 25 quem] que *W* quae *Xm1Ym1* dederunt *R* declaratis *WXm1Ym1* 26 sanctum *W*

bus turificationis et traditionis, quamuis a uobis numquam probata sint, tamen pollui non potuisse cogimini confiteri, qui dixistis, quod socios Maximiani, quibus ad redeundum dilationem dabatis, eiusdem Maximiani sacrilegi surculi non polluere plantaria; unde nos tanto post nati multo minus possumus ad eandem traditorum et turificatorum originem pertinere, si tunc pariter uiuentium societatem maiorum nostrorum maculare non potuit. et persecutiones quamuis contra ueritatem saeuissimas nobis obicere soleatis, tamen ex aliqua parte Maximianenses persecutionibus correxistis et eos, quamuis non ipsis iam damnatis data fuerit, tamen post illius dilationis terminum suscepistis et baptismum, quem foris a uestra communione dederant quibus dilatione redeundi ianuam pandebatis, etiam post eandem dilationem cognitum et adprobatum non rescidistis. quare cum uideas nihil a te dici potuisse, quod non haec una Maximianensium causa refellat atque conuincat, da ueniam, si quo fortasse uerbo durius emisso te offendi, et si Afer in Africa tam magnam Maximianensium causam in capite Africae exortam meis admonitus litteris tam sero requisisti nec requisitam falsa narrantibus uestris, sicut iam cernis, inuenire potuisti, timete deum, tot christianas gentes tam lata per mundum christiana unitate porrectas ignotorum Afrorum ignotisque criminibus nolite perfundere et pro pace Christi redite ad ecclesiam quae non damnauit incognitos, si pro pace Donati placuit reuocare damnatos.

23 cf. Petil. I 13, 14 extr. et pag. 545, 14

2 sint *ex* sunt *W* cogimini *scripsi* cogemini *codd. v, cf. p. 407, 12* 3 *post* socios *in R extant ea quae p. 571, 9 omissa sunt* 6 eundem *WXm1Ym1R* 7 magorum *R* 8 et] *add.* cum *Xm2Z* senissimas *WXm1Ym1* 9 obicere *scripsi* facere *WYRZv, euan. X* 12 istis et ba *euan. W* 13 dalatione *W* dilationem *Ym2* 14 rescindistis *Ym1* 16 conuincat] communicat *WYm1* uenia *W* 22 porrecta *Xm1* 25 damnatos] *add.* DEO GRATIAS. AMEN (*om. W*). AURELI (AURELII *X*) AUGUSTINI EXPLICIT LIBER QUARTUS (IIII *Y*) FELICITER DEO GRATIAS (QU ..... FELIC ..... *cet. euan. X*) *WXY* Explicit liber quartus aurelii augustini episcopi contra cresconium grammaticum et donatistam *Z* *in R reliqua pars folii recisa est*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LII (XXVI)

(PAG. 162, 4 ED. KNOELL).

AD CRESCONIUM GRAMMATICUM PARTIS DONATI LIBRI QUATTUOR.

1. Grammaticus etiam quidam Donatista Cresconius cum inuenisset epistulam meam, qua primas partes, quae in manus nostras tunc uenerant, epistulae Petiliani redargui, putauit mihi esse respondendum et hoc ipsum scripsit ad me. cui operi eius libris quattuor respondi, ita sane, ut tribus peragerem, quod uniuersa responsio flagitabat. sed cum uiderem de sola Maximianensium causa, quos suos scismaticos damnauerunt et eorum aliquos rursus in suis honoribus receperunt baptismumque ab eis extra suam communionem datum non repetiuerunt, responderi posse ad cuncta, quae scripsit, etiam quartum librum addidi, in quo id ipsum, quantum potui, diligenter atque euidenter ostendi. hos autem quattuor libros quando scripsi, iam contra Donatistas dederat leges Honorius imperator.

2. Hoc opus sic incipit: *Quando ad te, Cresconi, mea scripta peruenire possent, ignorans.*

INDEX LOCORUM.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Pag.

21, 22—23 *distingue:* direm-ptione

— 25 *pone comma post* displicet

22, 4 *pro* assertionibus *scribendum erat* sermonibus; *cf. index*

— 9 *lege* telo

28, 28 *lege* tamen

30, 26 *lege* cuncta

88, 30 *aut non recte additum est* id *aut etiam uol. LI pag. 83, 21 scribendum* quid ⟨id⟩ est aliud, *quod mihi magis arridet, quia ibi in quinque codicibus additum est* hoc

226, 11 iam *delendum esse monent etiam loci De bapt. III 2, 3. Cresc. III 72, 84. Em. 4 sub fin.*

227, 21 *in apparatu dele uerba* item aur. augustini

233, 5 deputentur *uerum est; cf. pag. 484, 8*

237, 15 *in apparatu lege* Caesare-ensis

289, 3 *pone comma post* est

412, 29] *cf. pag. 521, 5*

529, 12 *pro* ago *scribendum erat* lego; *cf. pag. 422, 6. 423, 19*

555, 7 renitentes] *cf. etiam Parm. I 11, 18 pag. 40, 11 sqq.*